

TITI LIVI
AB URBE CONDITA

LIBRI.

ITERUM RECOGNOVIT

WILH. WEISSENBORN.

PARS II. LIB. VII—XXIII.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXXVIII.

Cum ante hos tredecim annos non tam mea sponte, quod neque nova subsidia critica afferre poteram, et difficultatem rei non ignorabam, quam a B. G. Teubnero invitatus et provocatus editionem Livii, quam Detl. C. G. Baumgarten-Crusius instituerat, recognoscendam suscipere, adiumentis cum ab aliis tum paulo ante a C. F. S. Alschefskio comparatis prudenter utendum erat; in hac editione, in qua quod consilium mihi propositum esset, in præfatione primæ partis exposui, in eo erat elaborandum, ut et ea, quæ M. Hertzii et Nic. Madvigii sollertia atque ingenio indagata aut ab aliis inventa sunt, ad orationem Livii emendandam caute et diligenter adhiberem, et quæ ego interim in editione Weidmanniana tentaveram denuo examinarem. Quamquam enim Alschefskius et codicibus optimis diligentissime collatis, qua cura maxime laudabili effectum est, ut nunc demum de eorum auctoritate et inter se cognitione rectius iudicari possit, et multis ad horum exemplarium fidem locis restitutis, quibus priores editores interpolatorum librorum lectiones servaverant, optime de Livio meruit, ut iniuria nuper vehementius ei obtrectatum esse videatur; tamen haud pauca reliquerat aut receperat, quæ ab usu linguæ Latinæ aut a Livii consuetudine aliena non erant ferenda. Atque quid de operibus Alschefskianis sentirem, quæque in eis laudanda aut vituperanda putarem, in censuris eorum Iahnii annalium vol. XXXI, p. 161 sqq., XXXV, 355; XXXIX, 243 et actis antiquit. anni 1847 p. 998 sqq. insertis uberius explicavi, et multa, quæ tum scripsi, nunc quidem improbo, de aliis sententiam postea mutasse iam paenitet. Quod consilium in Livio edendo M. Hertzius secutus esset, in præfatione primi vol. paucis significavi et Hertzius in præfationibus singulorum voluminum dilucide exposuit.

Qui quamquam de singulis locis tractandis mecum dissentit, tamen in eo consentit, optimos codices quantum fieri possit esse sequendos, et in prima quidem decade accuratius etiam, quam a me factum sit, Medicei codicis vestigia premenda esse censet. Contra Nic. Madvigijs in Emendationibus Livianis a. 1860 editis id egit, ut codicibus Livii ex archetypo iam multis modis depravato descriptis non ita multum auctoritatis et momenti tribuendum esse demonstraret, et hoc modo ad orationem Livii, qualem fuisse sibi persuasit, restituendam viam patefecit. Itaque multos locos a reliquis editoribus aut frustra aut minus recte tractatos acutissime emendavit, alios nondum tentatos in dubium vocavit et latentia etiamtum vulnera aut sanavit aut quid requireretur aperuit. Et has quidem coniecturas plerasque et novas alias in Liviano opere denuo tractando aut ab ipso aut a sociis suis factas in editionem, quam adornare coepit, recipiendas putavit. Ex quibus curis quantum utilitatis ad Livii orationem emendam redundaret in tanto Madvigii acumine tantaque linguae Latinae scientia si multis praedicare vellem, rem actam agerem. Et Emendationes quidem, quibus tum solis mihi uti licuit, maximi ad Livii opus integritati restituendum esse momenti et me ea, quae mihi probarentur, inde petivisse in praefat. vol. V. edit. Weidmannianae professus eram; tamen V. D. in praef. vol. III. editionis suae ita affirmat se utiliter et non negligenter ea, quae recepissem, in Emendationibus possuisse, quasi ego aut negassem utilem esse librum aut damno mihi fuisse et negligenter scriptum esse dixissem; et locos diligenter enumeravit, in quibus suum iudicium secutus essem, quasi nihil umquam in editionibus, quas paravi, per me ipse emendassem, neque quidquam mutare ne errores quidem typhothetarum iam indicatos, velut 24, 42, 6, videre possem. Et cum eodem loco ea, quae vera essent, spectantem, qua ratione dicerentur, non magnopere me curare sed aequo animo ferre et suum quemque in ea re iudicium sequi, scripsissem, quasi gravius et acerbius in eum invectus essem, paulo minus me sibi offensionem animi debuisse significare scribit. Haec omisissem, nisi cavendum esse putarem, ne iis, qui mea non legerunt, in

suspicionem venirem aliter, atque convenit, de Madvigii opere iudicasse, et ea, quae in usum meum convertissem, improbanda et negligenda esse dixisse. In re ipsa easdem, quas l. l. significavi rationes secutus, quae rectius quam ab aliis a V. D. videbantur restituta esse ita, ut voluit, et ipse scripsi, quaedam etiam magis auctoritate eius permotus, quod quae ipse speciosis, quibus utitur, argumentis opponerem in promptu non habebam, quamquam non dubitabam, quin alijs me acutioribus suppeterent, quae opponi possent; coniecturas audaciores aut quibus Livii ipsius potius oratio quam librariorum errores corrigi existimabam, admittere dubitavi, non immemor eorum, quae V. D. cum de totius linguae natura non uno loco, velut Opp. II, 188; 360; 361 n. all., tum de Livii sermone in animadversionibus ad grammaticam latinam additis p. 79 paucis significavit. In iis, quae post Madvigium prolatae sunt, coniecturis, haud sane paucis, non ita multas inventi, quae aut certae viderentur aut probabiles.

DISCREPANTIA SCRIPTURAE.

INDEX NOTARUM.

A = Mediceus.	lianum IV, Lovelianum II, Vos-
C = Parisinus.	sianum I, saepius, et si quis ex
D = Bambergensis.	reliquis propter memorabilem
G = Helmstadiensis I.	lectionem nominandus erat, Dra-
H = Harleianus I.	kenborchii notis significavi.
I = Leidensis I.	edd. vv. = editiones veteres.
K = Florentinus S. Marci.	b1. = Frobeniana 1531.
Kl. = Klockianus.	b2. = Frobeniana 1535
Numeri 1, 2, 3, additi A1, A2, vell.	Ald. = Aldus.
primam, alteram, tertiam eorum,	Al. = Alschevskius.
quibus additi sunt, codicum ma-	Dr. = Drakenborchius.
num indicant.	Gr. = I. Fr. Gronovius.
mell. edd. (mll.) = supra comme-	Igr. = Iac. Gronovius.
morati aut omnes aut plures.	Hn. = Heerwagen.
rec. = libri recentiores aut plures	Hz. = Hertiz.
aut omnes; re. unus ex recent-	Sl. = Sigonius.
ioribus; ex his meliores, Love-	Mdvg. (M) = Madvigius.

Ea, quae eicienda videbantur, uncis [] inclusa, quae addenda ad lacunas explendas literis inclinatis scripta sunt. In summo margine in discentium usum Gryssarii et Hertizii exemplum secutus iam annos ad Varronianam aeram redactos adscripsi, si qui a Livio omissi aut in oratione eius alii atque Varroniani erant commemorati, parenthesi inclusos his adieci.

Liber VII. Periocha, se non *re.*; se *Naz.* | cum foret *om.* *Naz.* | expleta *scripsi*; expletat *Naz.*; expleta est *rec.*; expletam *Iahn.*; expletast *Hz.* | descendit *om.* *Nz.* | pomplinia *Nz.* | ab ipso *ed. pr.*, *om.* *Nz.*; lege sua *Iahn.* | coruini *Nz.* | *P. om.* *Nz.* || 1, 1. *Initium libri mutilum esse putat Niebuhr Hist. Rom. II, 207.* | erit *AC.*; *del. Gruter.*; erat *rec.* | duobus trabus, magis *m. 3 add.*, *A.* | consulo *Cl.* | 2, 1. sextio *C.*; 1. sexto *H.*; 1. sergio sexto *rec.*; *m.* (marcio) furio camillo *rec.* | cornelio scriptioni *A.* | ceperunt *opt.*; dederunt (dederint; dederant) *rec.* | t. aemilius *A.* | mamercus *edd.*; *Cassiodor.*, mamercinus *IGr. e Diodor. Sic.*, *cf. Th. Mommsen. Rhein. Mus. XV. p. 180.* | 3. et de *C.*; et *A.*; de *rec.* | erat de *edd. ante Ald.* | 4. proferuntur

LIB. VII. 1, 4. — 3, 8.

Cl.; proferretur *A.*; etiam proferrentur *re.* | 5. tacitum *om. re.* | praestatos *A.* | assumisset *re.*; praesumsisset *rec.* | 6. praetoram *A.* | bisdem *AC.* | imposita senatui ... convenit *mateb. Duker* | connenerant *A.* | 7. et bello *A, rec.* | 8. trebus plebis *Al.* | plebi *I re.* | ferent *Cl.* | maxime *rec.* | quamvis matura, quod in *edit. Weidm. proposuerunt, probat Madvigius Emend. p. 139.* | quamvis (uis 2) matura *A.*; quam nemo sic matura *HI all.*; quam matura *C, edd.* | tam (tam 2) *A.*; tam *Crll. edd.*; olim suspicabar: quam non immatura tam | 9. clarior exilio *ci. Duker.*; an clarior inde exilio? | felicitatem *AIC, HI* | secum *om.* *H.* | U et *XXX C.*, *edd. vv.*, v. *Lachmann de fontt. Livii I, 65.* | secū dum *C.* | ferent *A.* | ferent *H.* || 2, 1. *C. Sulpicio Cassiodor. Glar.*; t. sulpicio *AC rec.* | petico *A, Cassiod.*; poetico *C Klock.*; petio (pottio) *rec.* | 2. tertium *rec.* | animi *Al.* | 4. parna quidem ut *Bauer.* | ut firma (infirma) *rec.* | et *del. Bauer* | ludiones *edd. pl.*; ludii oēs (i. e. omnes) *Haverc.*; quod probat *Koehler in commentat. qua ratione T. Livii annalibus usi sint historici lat. atq. graeci 1860 p. 59.* *cf. Val. Max. 2, 4, 4.* | ludii homines *Madvig. Em. 139, verbum non inusitatum fuisse docet Dion. Hal. 2, 71: καλοῦμενοι πρὸς αὐτῶν ἐπιτήρησις παιδιᾶς τῆς ἐν τῷ Αὐδῶν ἐξευρησθῆαι δοκῶντος Ἀνδρῶν* etc., *cf. Iahn. anal. phil. et paed. 83, 858.* | aut indechoros sinotos *I.* | 6. artificii *rec.* | ister *ACI.*; iter *rec.* | ludios *AHI.* | ludio *C edd.*; quod et ipsum verum esse potest. | 7. uersui *Kl.*; uersum *rec.* | similem uersum *ci. Gebhard.*; uersu similem iocum, compositum *Heusde stud. crit. in C. Lucil. p. 240.* | 8. annos *A.*; annis *CHI Kl. rec.* | ab sacris *re.* | inserere *rec. duo*, ut *Klockius con.* | omnes timuerant *I rec.* | certaminum actor *A.* | reuocatur *A, Hz.* | obtudisset *edd.*; obtudisset et vel infra statuisse *ci. Duker.*; obtudisse et *Hz.*, *cf. Val. Max. l. l.* | tibicinam *A.* | uigentem *AIH.*; ingenti *rec.* | 10. ad manum cantaris denerbia trionibus coeptum denerbia quae *A.* | denerbiaque *Cl rec.* | ad manum saltari histrionibus *ci. Sabnarius.* | 11. lege ac *Al.* | solutu *C.* | iunem *A.*; iuuentus *rl.* | quae exordia *rec.*; quae exordia *I rec.*; unde exordiaque exordia *A.*; quae unde exordia *C.*; quae inde exordia *cd. Gel. Kl.*, *cf. Iahn Ann. 39, 272.* | unde exorta quae exordia *Al.* | conservataque *C Kl.* | 12. atellenarum *C.* | rex in hanc *Al.*; res ut hanc *Cl.* | insaniam *om. H.* || 3, 1. relegionibus ... religionem *Al.* | 2. tiberis *Al.* | impendisset *I.* | plamina *A.* | 3. *C. Genucio edd. Cassiod.*; *Cn. Genucio Sig. e Diod. 16, 2.* | iterum *Al.*; secundum *rl. edd.*, *II AC.* | Mamercio *edd.*; *Cassiod.*; Mamercino *edd.* | 4. ea *AC.*; eaque *I.*; eaque *rec.* | relegione *C.* | diciussit *A.* | 5. septembus *AC.*; septembris *rec.*; septemb. *I.*; imbris septembris *Kl.* | clauum figat *Kl. rec.* | pangat tum addita adnotatio e margine antiquioris libri desumpta *A.* | ex qua *A.*; *Gr.*; ea qua *rl.*, *edd.* | 6. fuisse fecerunt *A.* | 7. inque tum dicatum *susp. Ruperti* | a minerva (minervae) inuentus *rec.* | uolsinus *C.* | indicis *A.* | nurseiae *rec. duo.*; *prob. Lipsius et Klockius.* | etruscae dae *A.* | cinnus *I.*, *cf. Hz. de Lucius Cincis p. 23; act. litt. Jen. 1844. p. 934.* | 8. *m. vel inde horatius Dr. lib. ea lege Gr.*; ex lege *edd.*; an ex ea lege? eam legem templo *susp. Gr.*; ex lege vel ea lege templo *Dujatus.*; et legem et templum *Madvg. Em.*

140, sed dubitari licet, num lex dedicari eodem modo possit quo dicari, cf. Mommsen d. roem. Chronol. p. 178; Marquardt. ant. Rom. IV, 225; Eichhoff de consecrat. dedicationisque apud Rom. generibus Duisburgi 1859 p. 22, 17; ex lege primum fixit clauum is qui templum Iouis etc. Stroth. | maius om. I. | est om. I. rec. | 9, rei publicae cd. Gel. Hall.; Gr.; rei AC all. | soluendae religione A cd. Gel.; soluendae religiones C.; soluendae religionis HI Kl. all. | aceruo AC. | in eam omnibus I. | cohortis A. | 4, 1. que seruilio A. | pompinio I. | 2. laeta Mdvig. ed., quod ad ingenium aptius est quam ad acerbitatem cf. 28, 22, 3, sed me quoque lata iam diu offendit. | caessis Cl. | uincta I. rec. | inuiserat Cl. | 3. genium I. | adsitum A. | ipse rec.; ipso ml.; om. rec. | 4. criminique rei rec.; ei om. Rotterd. prb. Gr. | nullus Al. | urbem Al. | in opes Cl. | 5. somno loco Cl.; uir somno etc. A3. | loco conatus I. | cotidiana A. | adquam ACI all.; ac quam rec. | noxiam C. rec. | in promptus quod caeperent signum, c. 14, 9, A; in nrg. legitur nō continuat nouū et multū deficit; hic omissa posita sunt c. 25, 4: litoresan naturae; interiecta ea, quae a c. 14, 9 usque ad. c. 25, 4 scribenda erant. | 6. nutriendum displicet Mdvigio Em. 141. | an om. rec.; an id all., ac I. | aduexatione A. | 7. ad (ab uel ac) hercule rec. | agere H. | uigorissit A. | cultu et rustico I. | 5, 1. irritates est Al. | parentis re. | 2. laudabilis re. | 3. atque porta rec. | M. cum (Marcum?) I. | tribunal pl. (plebis) rec. | exemplo I. | nunciare I. rec. | 1. (lucium) furium esse rec. | 4. etenim om. rec. prob. Gr. | remotus Cl. | iussit Cl. | 5. nisinique Cl. | accussandi C. | causam Al. | unquam C. | 6. se om. I. | et filium edd. ante Ald. | illum iuuenem om. H. | destitisse se A. | 7. sibi C. all.; sisi A.; sui I. | aegre abstulit HI.; aegre tulit rec.; cf. Nipperd. ad Tac. Ann. 12, 48. | erat om. HI. rec. | nil I. rec.; nulla re. | 8. remisae Cl.; remissae C2HI. | edictio A. | 9. tribunos mil. HI. rec.; tribunos pl. rec.; (or mistal, ai eras. C.; insfmi] A. | et antea cdd.; et abesse uult Duker; cf. Sartorius quaestiuunculae Livianae Baruthi 1860, p. 11; inclus. Mdvig.; cf. 37, 56, 7. | ut ad A. | iumentam A.

6, 1. seuquani terrae in C. om. in nrg. posita. | 2. coniecto C. | quam pro ci. Gr., cf. Stroth. | regeret A.; gererent ci. Gr. | expleri K. rec. cf. Val. Max. 5, 6, 2: compleri; Köhler l. l. p. 60; explere ml. rec. pleriq. | 3. idem illi, inter m et i m2 in scrips. A. | dictandum Kl., dicant H. | fertur cf. Reisigii schol. lat. p. 792. | dubitantes an, v. Bake ad Cic. de legg. p. 284; dubitantes quaerendo, an, Koch emend. Liv. p. II, 5. | anullum CA, a in A eras.; ullum rec., illo Kl. | honum] bellum Kl. | arma uiromque esse tentat Mdvig. Em. 142, v. Val. Max. 5, 6, 3; Köhler l. l. | esset, et silentio Mdvig. Em. 141, v. Seyffert. Iahn. ann. 83, 72. | 4. ad deos (rec.) edd.; deos ACII all., cf. Iahn. A. 39, 254. | 5. equo C. (eoque A. ap. Dr.) | se in conspectum H. | a fruges C. | Tatit om. Cl. | metcio I.; metio rec. | 6. sed ab hoc qua aduersum uiam inquirentem rll. om. A. | aduersum Voss. 2. | famae rec.; edd. multae. | insignius rec. | 7. tanta Cl. | eodem anno superesse uidetur, v. §. 1. | senatus consuetudo I. | aequi quam missis sed primo A. | prima I. | 8. sorte (certo) venit rec.

ueniret res I? rec. edd. ante Beckerum. | communicatus A. | phero A.; pro bono (proben) rec. | 9. praecipitaret I Duker, cf. Mdvig. Em. 143; praecipitar et A; praecipitaret? C; praecipitaretur Dr. lib. edd. pl., v. 25, 10, 15; 36, 30, 4; Tac. H. 2, 25. | egionionibus A; legionibusque ed. v. | interceptissent Mdvig.; interfecissent cdd., quod aliqua ratione defendi posse docet Krüger Untersuchungen etc. II, 288, cf. Iahn. 39, 249; in quem incidissent ci. Gr. | occideretur (H?) rec.; occiderent (occiderens ap. Dr.) A; occideret CIKl. all., ab insciisq. interfectus occideret Lov. 4. | 10. premunt CKl. | irent (item) creatum rec. | transerent A. | 11. contracta ACr. rec. | documenta C. rec. duo | neinde I. rec. | 12. lege I. | nunc Al.; cum CHKl. all.; fort. tunc. | 7, 1. Sulpici A; sulpicii C. all. | 2. romanorum rec. | dubie C. | oppugnandi A. | hortantes IH. | legatos H. | ad (2 a) spe A. | assuit (sufuit) rec. | 3. sustollit I. | 4. neque sergius Cl. | ad AC2, et I apud re. | et hostes bellum apparant Lov. 2. | hosti ci. Gr. | quadrigenariae CIKl. rec.; quadragenariae rec. | 5. animorum I; seruati I. | pro om. H. | 6. in om. Kl. | dum milium Al. | erucis A. | patri ferme IH. | 8. conati sequibus romanis A. | ingenti om. rec. pauci, prob. Gr.; reuoc. Crevier. | 9. sustinere I. rec. | extraordinariae Cl. | animarumque Cl. | 8, 1. belli Si. (H?) bello cdd.; cf. Iahn 39, 254. | 2 alius alium Kl. | restaurat C an restarent fuit? | querendū si neque ex eque spe pulissent hostes aequo pedites A. | ante pugnam feroces I. | 3. primo A. rec. | inferunt pepulerant om. I. | 4. tam pares uires ci. Gr. | quae super auerit res ut prinsquae populi A. | populi extolle re et rec. | 5. romanos Al. | oppugnationem I. | 6. postera C (H?) rec. | quidem Kl. | Signinis Crevier et Reiz.; signis edd. | conspecta A. | 7. caecidere Cl. | 9, 1. C. Cassiod. Sig.; lucius edd. | Gains AC rec.; iunius re. | uico possent I. | 2 antea Dr. lib. ? | cur om. I; cum rec. | feciales C; feciales A. | 3. Poenum Lov. 5 edd.; poenum C. all.; penum pars lib. Dr.; poenom A. | Ser. AC all.; seruium H. rec.; sergium I? rec. | 4. lucinio Cl. | continuante cons. A. | 5. propriae (H?) rec.; propria ACI rec. | linium A. | 5. facit mentionem I. | ut] ubi A; ..fort. uti" Hz. | arbiter A. | indignat animus I. | 6. certo I. | solaris H. | alienis I. | eduxisset Cl. | 7. pōs in A. | eum rumpentibus b. 2; rompentibus Kl.; erumpentibus rll. | poterentur ACI; poterentur C2 Dr. lib. | decerni ci. Gr. | 8. potuit om. rec.; potuit uoce Voss. pr. all. | inquit Cl. | fortissimum uirum agendum I. | noster om. Kl. | 10, 1. primos tum edd. a. Ald. | silentio A. | adnuere I. | 2. p̄t manius A. | non si] nisi rec. | 3. ergo A. | ostendere om. Kl. | exilla rec. | tarpei CI all. | deiecit A3; diecit Al.; dilexit H; adiecit Cl. | a pietate I; atque piet. Neapol.; hac piet. edd. a. Gr. | et t. A. | 5. iuuenū C. | priorem A; propriorem I. rec.; porēm | supra o Kl. | et memoria rll. om. Kl. | ad memoria (memoriā 2) A. | exberentem I. | 6. accipiunt I. | stationem ceteri Si. | more magis I. | destinantur Kl. | a (ac 2) specie A; ac speciem I. | aestimantur A. | 7. uersicolore Voss. pr. rec. duo; uniuersicolori H. | staura Al. | 8. non catus I. | uaria rec. | pectus animosum edd. a. b. 2. | irae om. I. | plenum; omnem Mdvig. Em. 145, cf. 2, 16, 9; 8, 33, 6 all. |

in dis ipsum *Cl.* | 9, animi *Gebhard.* | superimminens *rc.* | caesi *I om. Kl.* | 10, inferior *Glarean.*; integrior *Ienicke.* | pertulisset *vel* pertulisset *rec.*; periculis *sed I rc.* | adque *A.*, ac *rc.* | 11, torque uno *rec.* | 12, dexterat *pauor A1.* | progressi *Dr. lib. pl.*; praegressi *AC rc.*; *v. Iahn. 39, 255.* | 13, iaculantes *I.* | inter carminum licentiam inconditosque ac militares iocos *Tan. Faber.*; carminum prope in modum *Mdv. Em. 141.* | cognomentum *cd. Fuld.*; nomen *Kl.* | auditu *I.*; additum *Si.* | familiaeque *AC.*; et familiae *rc.*; familiae *HI all.*; *prob. Duker.* | 14, addit *rec. edd. a. Ald.*

11, 1, iturbibus *A1.* | societatem *I.* | campania *I.* | 2, cum collega *I rec.* | *m. om. I rec.* | ambustus *to A.* | prouinci (pronici) *I* euenisset *CLY.* | inso *A.* | 3, redisset (et 2) foede tori iuuentus in militiam populationis in labicano *A.*; populationis etiam *C.* | 4, contempta *A rec.* | gallicos *Cl.* | abala *H.*; hala *rec.* | quintium *AC.* | et *om. A.* | 5, tiburtis *C.*, tiburtis *A rll.* | 6, colligna *A.* | quae magis *rec. duo.* | misericordia *A.* | 7, fugati tibur *ci. Si.* | tibur sic aciem belli *A.* | Galli *cd. Neap.* | ferendum *A.* | 8, ab hac dictatore *I.* | postremum *I.* | hostem *C.* | adhorti *C.*; adortus *rec.* | 9, populo *I.*; populos *rc.* | magnifico *Cl.* | remisio *Cl.* | laudantis *I.* | tiburtibus *I.* | 10, petilli *AC.* | enim secum *Kl. rec.* | conflixisset spectatores *Cl.*; conflixistis epectatores *A.*; speculatores *Ald. Fr. 1.* | fuga trepidationis *I.* | uiderunt *rec.* | coedi *A.* | caedere cepisse *I.* | 11, neminis *Cl.*; neminus *rc.* | ipsos dationem *A.* | 12, 1, pompilio *ACHI.*; papius *Cassiodor.* | en, manillo *A.*; con manlio *I.* | aburbem *Cl.* | 2, exercitatis *I.* | adhuc *I.* | hostis aduenisset *H.* | ant menia *A.* | ostem *A.* | utrumque *A.* | murum *A.* | 4, bona *I.* | eorum *om. rec. multi.* | cōs tabat *A.* | 5, proximo *edd.*; proximis *Mdv. Em. 146.*; *sed quae loca hostes petiuerint in sqq. §. 6 adicitur; etiam vv. ordo offendit; proximus Freudenberg. observ. Liv. 1862. p. 6.* | anno *T. Faber.*; bello *edd.* | quod ex belli ortum uidetur, qui §. 6 noni consules commemorantur, eius anni sunt, qui n. l. proximus dicitur, *cf. 2, 7, 2 all.* | 6, maxima *I.* | quae ex *A.* | Etruriam *edd. v. Schaefer in Gloss. Liv. s. v. adiacere.*; eturriae *Drk.* | cōs. is ē fabius *A.*; cons. is ē. fabius *C.*; consules is cons. fabius *H.*; consules is ē. f. alia *rec.*; c. plautius et c. fabius *Cassiod.* | hernicae uenere *H.*; herniciae uenere *I.* | 7, increbrescebat *A1.*; increpescibat *I.*; increbrescebat *rec. pauci.* | ab his *AC.* | 8, cum fulta *rec.*; consulta *Cl.*; cum cumfulta *A.*; cum consulta *Al.*; *cf. Iahn. 39, 272.* | gallus *C.* | padum *rec.* | 9, consolaribus *A.* | gallos *om. H.* | utrinque *A1Cl.*; utrinque *H.* | cum romanus miles ineando *rec.* | 11, et locis alienis *edd.*; *cf. Seyffert l. l.*; et locus alienus *edd. pl.*; in dies faceret, [et] locis alienis *Mdv. Em. p. 146.*; in dies [et] locis alienis faceret *idem ed.* | sine praeparato *edd. pl.*; sine praeparato commentus *rc.*; *cf. Iahn l. l. 273.* | animis corporibusque (*rec.*) *edd. ante Al.* | niis *Cl.* | 12, id aegre *I.* | capere *H.* | 14, iam *A.*; *om. C rll.*; *v. Iahn l. l. 252.* | circū *Cl.* | turba *om. I.* | nociferare *ACI all.*; nociferari (*H.*) *edd.*; *v. Iahn l. l. 248.* | 13, 1, pilum *om. Cl. Kl.* | stipendia *om. rec.* | 3, scilicet *AHI rec.*; *edd. pleraeq., referendum ad id, quod*

praecedit, mirantique, et sicut 40, 9, 1, aperienda nimirum nocte ianua fuit, Perseus significat patrem sibi non debere irasci, ita n. l. Tullius imperatorem non debere admirari; si licet *C rec.*; *Al.*, defensum a *Mdv. Em. p. 148.*; loco a nostro diverso 3, 71, 3, non additus est infinitiuis; ne in iure quidem simpliciter: si licet dicebatur, *cf. Cic. Mur. 13, 28.*; *Hor. Serm. 2, 3, 192.*; vitae communis usus, *v. Ter. Heaut. 5, 2, 20.* | num ad nostram rem pertineat dubitari potest; nec si licet, sed licetne dicebant, *cf. Iahn. l. l. 274.*; 85, 273. | 4, hostia igna *A.*; hosti signa *rec.* | aequum *C.* | 5, abeis *ACHI rec.* | 6, sic nos *ci. Duiatius.* | abditas *Kl. edd. a. Ald.* | expertus non esses *C.* | uindicare *H.* | 7, credamus *ACI all.*; credemus *rc.*; quod *Mdv. contra sua praecepta, cf. Cic. Fin. 2, 23, 76, recepit, sed in praefat. damnauit.* | compressit *Cl.* | sedeat *H.*; se dea *I.* | res de *C.* | 8, istud *A2 rec.* | aliqui *AICH.*; aliquis *A3.*; aliquid *I.* | sicut mell.; et ut *rc.*, ut *rc.*; si, ut *Mdv. Em. 147 ci.*, et locum ita refingit patribus (quae si, ut . . . succenseat?) milites nos esse etc., *sed vv. milites . . . missos sequenti sententiae ex aequo posita videntur, cum subiungenda fuissent, cum milites simus . . . missi, si quis det signum etc.; cur succensere, rarius usurpatum vocab., accusatiuum cum inf. multis similibus uerbis adiunctum, cf. Ter. Ad. 4, 4, 2; Lucr. 2, 1164; non admittat, sed solum alteram eorumdem vv. structuram, ut si sequatur, non sane intelligitur; neque parenthesis per relatiuum pronomen adiuncta prioribus satis placet.* | uestra *om. C.* | habetis *rec.* | habitura *HI all.* | 9, succenseat *A1C.*; succenseat *A2 rll.* | non exilium *A.* | dictas (dicta 2) in patribus *A.* | 10, ut *om. rec.*; *prob. Gr.* | obantes quae *A.* | 11, armaperet arma iuberet *A.*; ut arma capere iuberet *susp. Dr.*; ut caperet arma iuberet *Al.*; *cf. Iahn. 39, 270.* | 14, 1, cernebat censebat *A1 rec.*; cernebant censebat *H.*; censebant *Cl.*; censebat *C2.*; cernebat *cd. Fuld.*; *cf. Mdv. Em. p. 30.* | tum se recepit *Lov. 4.*; fort. in se recepit. | mora *I.*; *om. Cl.* | 2, concitare *A.* | esse *Al.* | qualem *rec.* | 3, se *om. Cl.* | nihil nisi arbitrio *H.* | 4, abingenti *A1 rec.*, abingenti *A2C.*; abienti *H.* | ademere *H.* | utrim etiam quae *A1.* | 5, res erat *rec.* | direptum *I.* | 6, mains *I.* | antequam ad *rec.* | solerti *Cl rec.* | 7, onatos (onatos 3) *A.* | 8, effectis *C.* | admiscet *K rec.*; admiscit *C.*; missis *A.*; admiscuit *ci. Al.* | moueri *A. Dr. lib.*; moueri *C. Rott.*, *prb. Gr. Crev. Al.*; *cf. Iahn. 39, 248.*; *Mdv. Em. p. 189.* | acceperint *Hav.*; acceperent *C.*; acceperent *A.*; acceperent *HI? edd.*; recipere *Lov. 4.* | 9, auersus *I.* | 10, qui *om. I.* | profuit proelium *A.* | proerium *Cl.* | priusquam *C rcc. pauci.* | caepit *A.* | 15, 1, dextro *ci. Dr.* | cornum *C.* | sustinere *I.* | 2, iniussu *om. I.* | equis *H.*; equi uis *I.* | feroces, tum addita adnotat. margin. *A.* | atie *A.* | 3, hic? *ic A1 sic m. 3.* | 4, labentem *I rec.* | turba . . . congregare *I.* | his *C.* | dedit *om. H.*; reddidit *Kl.* | 5, omisa — pugna cursuque *C.* | 6, sinistro cornu *ci. Glarean.*; laeuo cornu *Ruperti, v. Sartorium l. l. 11.* | 7, a facili *H.* | agasonibus *rec.* | perculerat *ACIKl.*; pertulerat (*H.*) *rec. edd. pl. q.* | 8, sacrauit sequente nota margin. *A.*, pariterque post *vv. §. 9* subactique sunt et §. 10 milites et §. 12 nouerat facti. | 9, deuicti deuia *I.*; decuit *Kl.* | 10, quam *om. I.* | milites . . . romani captos *A.* |

11. et nasti romani *I.* | insignior *C. all.* | 12. quos *Q.* Servilius dictator *comi.* *Lachmann I.* 97. | ab iis *c.* poetilio *A.* | ambationem *Cl.*
 16. 1. con. manlio *A.*; *Cn.* Manlio *rl.*, *Cassiod.* | nuntiaro *H.* |
 duilio *AC.* diluio *I.* | moenio *A.*; Maenio *St.*, *v. Nieb. H. R.* 2, 682. | plebis *Cl.*; plebs *AC2. all.* | accepit *includi*; sciuit accepit *A.*; sciuit accepitque *C.*; sciuit accepti (ta *H.*) que *HL.* | 2. noui hostes *rec.* | quod cum *I. rec.* | 3. manilio *AC.* | militi fuit *HI. rec.* | 4. in aciem *A.* | gnauaturos *H.* nouaturos *KL.* | 5. inquit *del. A.* Perizonius. | tutus tibi *ml.* | fecit *A.*; facit *rl.*; quod seruandum erat. | 6. secantur... hostem *om. H.* | anerte *I.* | actus *seq. nota marg. H.* | 7. tributi *H.* | nectigalis inopi *CKL.*, nectigal imopia *AI.* | 8. ferri posse *A. all.* fieri posset *Cl.* | 9. papilio *C.* | decem *om. AI. all.* | emancupandoque *AIC.* | fecisset *sequente lemma A. cod. Gel.* | 17. 1. m. fabius *edd.*; q. fabius *Cassiod.* | popilius *AC. all.* | lenas *C.* | inter vastavit et falisci *A. lemma addit.* | 3. incensa *KL.* | 4. terricula pro miracula *Buhken, v. Mne-mosyne* 3, 58. | parenti *AI.*; parentium *m3.*; parentes *rl.* | in ea signa quae *I.* | 5. adparato *AI.* | auerterent *C.* | pauorem adiecto *lemma item-que §. 7 post v. inssit et §. 10 post redit A.* | 6. rutilius *H.*; utillus *ACTKL.* | dictus *om. A.* | 7. ferenda *H.* | 8. teberis *C.* | 9. castris *A.* | cassis (2 cassis) *C.* | 9. fugafugatis *I.* | 10. plebeium cōs. nec per comitia consularia *A.*; nec per quos comitia *KL.* | fort. reddi *Mdv. 11.* | cōn manlius *I.* | sanius *ACI. ut saepe.* | 12. interregnum *A.* | esse ut *C. plrq.*; esse *A.* | id *om. HI.* | popoli *Cl.* | 13. different *AC.* | mag inierunt *C.*; magnus (rec. magistratus) inierunt *A.* | 18. 1. reciperata *AI.*; reciperat *CI.*; recuperata *A2.* | undecimam *Glarean.*; nonum *C.*; nonum *AI.*; nonum *A2HI. all.*; modum *KL.* | paeticus *A.* | 2. Empulum *b. 2.*; aene (eae *C.*) pulum (em *C.*) *AC.*; emaeulum *H.* | 3. magis *I.* | plebe a. tribunis *A.* | dicebant *tum acciperent I.* | consolatum §. 4 consolatus *A.* | 4. esse *KL. rec.*; esset *AC. all.*; est *I.* | si plebeius *edd.*; ut plebeius *Mdv. Em. 149.* | accepissent *cum adnot. marg. A.* | 5. sextii *AI.*, sextii *A2C.* | ac *C. H. S.* uel reges *HI. Lov. 3. rl. om.* | 6. tristi inssit *C.*; tristis sit *H.* | 7. alienatam *A.* | 9. se dictiones *A.*; cōs. nul-tum *A.* | nicta... plebis eo *ACHI.*; nictae... plebis eo *ed. Gel. KL.*; fort. innicta... plebis eo *v. Iahn. 39, 273.* | plebis *om. Lov. 2.* | plebis eo dolore erupit *comi. AI.*; si non maesta plebis sequeretur, posses etiam suspicari: plebis eo dolorem erupit. *cf. 36, 7, 13.* | urbem *om. A.* | 10. conās. patricii rursus conās. relicti *A.* | apparte *A.*; ab parte *ci. AI.* | proficiunt *C.* | 19. 1. prospera *H.* | tiburtibus usque *frq. Hav. Gaert.*; tiburtibus *rl.*, *v. Mdv. Em. 149.*; cum tiburtibus quidem *Be-nedict. ad quaed. Liv. loca observo. Torgaviae 1799 p. 12.* | ex his urbis *C.* | nimmersa *A.* | post venisset *item post Tarquinienses §. 2, deinde §. 4 post accepti, §. 10 post indixit in A. adnotat. marg. aditae.* | 2. quisquam *Cl.* | mitteretur *AKL.* | 5. quae domi *I.* | miliuia-que *Lov. 4.* | soeno *AI.* | forte *A.* | 6. consolatus *A.* | adiuncta *Cl.* | con-scribitum *A.* | 7. utro *H.* | 8. etruscā *AIC.* | prouinciae nenerat *A.*; prouincie nenerat *HI.* | adnectam *rec.* | ceritum §. 6, ceritem §. 10. ce-ritibus *A.* | 9. nolci *A.* | t. manlium l. filium *Lov. 5. edd.*; manlium l. f., in *lemma* manlius l. f. *A.*; c. (cum vel tum *rec.*) t. manlium l. f.

Crcc. | c. manlium l. f. *HL.* | 20. 1. ad bellum significandum *suspecta Doeringio.* | lacesserant *rec.* | etiam uerus *rec.* | 2. populationes *Cl.* | apparere *C.*; parare *KL.* | ueniam cum *lemma A.* | 4. delubrum *rec.* | flammium *C.* | religiose *AI.* | 5. si *om. H.* | florentemque *A.* | p̄ ac *AC.*; pat' ac *KL.* | petissent *A.*; cepissent *C. Dr. lib.; cf. Iahn. 39, 252.* | appellerent *A.* | 6. transeundis *A.*; cepissent *KL.* | nihil *om. H.* | quos quidam *I. rec.* | dent *H.* | 7. supplicio addiffidatus *A.* | pi (p̄. *C.*) *f. AC.*; pater *KL.* | diuersorium *CA2. rec.* | 8. quam beneficii *om. A.*; potius *del. Gebhard.* | factas] infectas *I. rec.*; datas *rec.* | 9. dedicata est *seq. adnot. margin. A.*
 21. 1. anni *KL. rec.* | quam promissum *I.* | 2. protelandis *rec.*; prolatis *ci. Klockius.* | interreges *A.* | accipissent *C.* | 3. plebi] leui *H.* | 4. quorum (*H.*) *rec.*; quarum *ACI. rec.* | causa concordiae *I.* | rutilius *ml.* | 5. funebrem *I. rec.* | desinere *AC. rec.*; destinare *I. KL. rec.* | una animos *Ienicke.*; unanimos *ml.*; unanimes *rec.* | uidebant *H.* | alieni aeris *dispicet Mdvig. cf. 35, 7, 3 pecunia credita.* | ap-pellarit *H.* | 6. sunt mirrii sunt ut *HI.* | duellius *AC.* | marcus parius *Cl.* | q. publius *ACHI.* | et *del. Mdv. Em. 68.* | t. aemilius *ml.*; ti. aemi-lius *rec.* | 7. difficillimam *C.*; difficillima *H.* | tractata *CA2.*; tractatum *AI.*; tractata *H.*; tractat *I.* | 8. nominum *rec.*, *prb. Gr.* | alienis ita terror *HI.* | 9. additus *v. adiectus substitui uult Duker.* | 22, 2. ut ambo... crearentur *ex §. 1 repetita uidentur Rupertio, cf. Füllbogen observo. Liv. p. 40.* | abit et *C.*; habitet *A.*; habet *HI.* | alii *C.* nomen *St.*; alii cognomen *edd. pl.*; alii eaium cognomen *ed. Gelen.* | 4. aciem *A.* | 5. tabes *Cl.* | 6. qui eēt *A.*; quiesset *Cl.* | rutilius *edd.* | fecisset *A.* | 9. reciperari *scripsi.* | reciperantur *A.*; id probat *Huebner quae-st. onomat. p. 46.* | reciperando *C.*; recuperando *rl.* | adinerunt *KL.* | cen-surae *ci. Muretus.* | 10. Manlio Gnaeo *St.*; manliōne uio *A.*; manlio neuio *C. Dr. lib.*; manlio leuio *ed. Klockii.* | *dispicet praenomen postpositum Mdvig. cf. 2, 32, 8; 29, 2, 11; 30, 1, 9 all.; Rhein. Mus. XV p. 196.* | 11. aditus *I.* | q. *om. H. rec.* | consensu *ml.* | censoris *ml.* | 23, 1. popilius *ml.* *sed §. 2 popillio idem.* | pompilius *KL. all.* | 4. auctor *ml.*; auctori *rc. AI.*, *v. Iahn. 39, 269.* | reip. *AC. p. H.* | 5. in tu-multo *Cl.* | 6. procul uiris *Cl.* | demitti (*H.*) *St.*; dimitti *edd.* | integri *edd.*, *cf. Lallemand.*; tegi *b. 2.*, *prb. Mdv. Em. 149.* | quom maxime *Gaertn., non imprb. Gr.* | 7. munitiōi * bus *A.* | steterunt *AI. rec.*; ste-terant *C. rec. edd.*, *fort. rectius, v. Iahn. 39, 253 n.* | initium *Cl.* | 8. quoque locus *I.* | misso *A.* | fingerentur *A.* | 9. scuta acutum cursu *A.* | subsistent (subsissent *ap. Drk.*) *A.* | 10. cum] circum *A.* | praecipit *A. prb. AI.* | 24, 1. naecidum *A.* | uictorierat *AI.* | 2. aciem *A.* | 3. ro-manos *A.* | suppressu *ACI.* | 3. incautum *A.* | uero *AC.* | malarū *om. KL.* | treiecto *AI.* | 4. milites *Cl.* | uictum *AH. all.*; uinctum *C.*; in-uictis *I. rec.* | 5. bellna *HI.* | striximus *I.* | est *A3.*; et *AI.* | propepu-listis *AI.*, *prb. AI.*, *cf. Iahn. l. l. 252.* | supinnalle *AI.*; ualle supina *I.* | complet eodem *AI.* | repletis *H.* | 6. expectare *b. 2.*; espectare *Cl.*; spectare *edd. rl.* | 7. in *del. Duker.* | 8. dissupati *AI.* | editissi-mum inter aequales *cum singulari modo dictum esse monuisse Koch. II p. 6, ci. editissimum... oculis cacumen arcem.* | occurrere oculis

A. | 9. secutus I. | subicere exercitum tumulis ... uictorem exercitum opulentumque *CG Kl. all., Gr.*; subicere exercitum opulentumque *AHI rec.*; subic. exercitum pugna fessum nouo labori nolabat, a persequendo hoste continuit, tumulis etc. *edd. pteraeque ante Gr.*; exercitum pugna fessum tumulis etc. *Dr.* | 10. qua I. | 11. patribus in patriis inde mutat. *Al.* | ipse] inde *C.* | 25, 1. popilio mil. | musitantes *rec.* | 2. consulatam del. *censuit Doering, all., v. Köhler. l. l. 61.* | priuataque *Cl. prb. Al., v. Iahn. l. l. 248. u.* | publica inuidia I. | foedere A. | ipsum A. | 3. mortibus *ACI.* | indignis *Al.* | maritumaque *C2;* maritu aque *Cl;* maritumaque A; maritumaque I; maritumaque H, cf. *Koehler l. l. p. 97.* | 4. oraque litoresan naturae ... abse actiatis laursneque, *interposita sunt ea, quae c. 4, 6 usque ad c. 14, 9 ponenda fuerant A.* | litoris sanciatas I. | decertarent *ACI all.*; decertarint *Vascos.* | discesserunt *Koehler p. 62.* | 5. inter haec *Si.* | his C; is A. | 6. sua] salua A. | 7. in duo H. | extendere] intendere *suad. Mdvig.*, tendere *Seiffert l. l.*; ostendere *frg. Hav., prb. Dr.* | qui prestandum exercitum A. | coetus *edd. pleriq., om. rec., inclusum a Lallemando all.*; foedns *ci. Gr.*; socialis partes *Klockius.* | 8. militum *HI.* | ducentorum *edd. pl.* | 9. nunc ciuium exercitum *Koch. l. l.* | hae *om. H.* | in quae etc. *v. Walch. Em. p. 90.* | 10. tristitia *AHI.* | 11. ob nomen fausti ... ominis; vel ob omen faustum ... nominis *ci. Gr.* | adrogare A. | 13. agrum pöppinon A. | status *Al.*; status *ril.*

26, 1. ub cum A. | in stationibus *Mdvig.* | quietis *rec.*, recte fortasse, cf. §. 6. | 2. tribunus *pl. I rec.* | handidigni rem eodem decore se quam i. manillum rebus A. | 3. factum] auctum *ci. Walch. 33;* clarum factum *Büttner obs. Liv. p. 46, cf. lectt. Liv. meas II sq., Iahn. l. l. 262.* | 4. ut augurium *A3 Dr. lib. pl.*; ut auguriam *Al.*; ut in augurium *CKl., prb. Al.* | aut diua I, cf. *Nieb. 3, 92.* | sibi *om. H.* | 5. alis *AH;* ales *I rec.*; alios *C.* | prodigiū *CH;* pro dii (prodiit *ap. Dr.) A;* prodiit *I rec.* | talasuisum A. | simulag *AlCl.* | ablatum *ci. Gr.* | 6. actenus *AC.* | ne galli *HI.* | 7. proximorum A. | laetatum *I rec.* | irae A. | sternere I. | 8. certa in ambiguo A. | praeceperat *AC all.*; perceperat *rec., prb. Gr., v. Stroth., Iahn. l. l. 255.* | 9. ad iectum A. | uulscos *AC.* | mare superum *rec., Glarean;* ab mari infero *Drk.* | 11. signitia *C.* | manillum *ACI.* | 12. aemulum quamquam I. | decorisq. *C.* | illi] belli *I rec.* | 13. consul iutarus A. | relinquere I. | populi ea cuiusque *om. I;* cuius gentis *Kl.*; cuiusue g. *ci. A. Perizonius;* et cuiusque gentis et tyrannos *del. Scheibe Philol. 3, 558;* fort. tyrannorum *leg.* | 27, 1. otium dein ciuitatem *om. H.* | laeta A. | dunmuis *H.* | sibillos A. | 2. antiabas A. | reducta *Leid. 2, quod Mdvig. Opp. 1, 264 restituendum censet,* deducta *seruauit.* | diruerant] diuertant *Al.*; diuertant *m3;* diuertant *Lov. 4.* | 3. torquato *Lov. 2;* torquato *II. ril.*; torquato et c. plantio *ci. Al.* | semiunciarium *rec.* | alienis *AlC.* | 4. delectui *H rec.*; dilectos u *supra o I.* | 5. iterum *Lov. 4, Al.*; *II. edd.*; secundum *edd.* | Istio] ultatio I. | nummiatum A. | C. exercitum festo A. | dntinodio *Al.* | 7. uulsci A; uolscorum *rec.* | 7. spem A; spē *HI.* | militum *om. H.* | 8. ma uttae *Al.* | habitae I. | uictos *Al Voss. pr.* | 9. uerissimile I. | 28, 1. dorsuo *edd. pleriq.*; dor-

sus *rec.*; dorso *Haverc. edd. ante Al.* | 2. aduersus *rec. edd.*; aduersum *ACHI all.* | uelurius A; l. furius *ril.* | 3. in aurum cos A. | 4. tamen] autem *Kl. C.* | intulerunt I. | detractioe *ACI.* | monitae A; monitae *HI.* | 5. area caedium A. | capitolinis *Al.* | 6. infestu exercitu *Cl.* | usus oram ex A. | incautes I. | adoriunt *H.* | monite A; monitae *CHI.* | 7. dedicatione *HI.* | pluuit *rec.* | intende *Al.* | relegione C. | constituendamrum *Cl.* | 8. p.] prae A. | ei q. *C2;* et q. *CII;* aequitas *A3.* | supplicatum et supplicarent A. | tantum supplicarent *ril. om. H.* | 9. tristitia *ACHI.* | dicta dies essent *AC;* dictae dies essent *HI rec.* | reddi *seg. adnot. marg. A.* | 10. ut *om. Kl.* | 29, 1. dehinc *re.* | spatio *del. Gr., Bauer, Scheibe l. l. 559, defendit Schaefer. v. Gloss. Liv. s. v. spatio.* | vel religionum *HI.* | 2. pyrrus et pyrrum A, et sic *Putean. 22, 59, 8; 14, 18.* | qua nix sustinet I. | A qua C. | coacta *Cl.* | coactinopes *Al.* | 5. agro se I. | 6. tifatā *A3;* tifatā *rec.* | tifatāque *H (I?) rec.*; tifatāque *A3 rec.* | 7. robure A. | occiso *rec., edd. vv.* | 30, 1. legatus *Cl.* | in praesens *edd. vv.* | 2. certius ita *AC.* | nobis] nouis A. | ab (ob I) nunc his (his nunc I?) misericordia *ril. om. HI, Lov. 3 Voss. 2.* | 3. ne ingra I. | 4. suscipiamur C. | gradu C, et gradu *ril.* | nobis praesent *Kl.* | nequa *AC;* neque *HI;* ne qua ope *rec.* | foedere *HI.* | 6. si in *rec.* | uestram *om. H.* | 7. alternis hostibus *HI rec.* | quando quoque *Cl.* | nos pro *C2 rec.*; nro *ACII;* nos *H.* | 8. his *Al.* | habebitis ... nos *om. I.* | cogit *I rec.* | aut inimicorum *om. I.* | sumus *Cl.* | 10. desiritis *Al.* | malatis *Cl.* | de libertate *AlCl.* | 11. nram nram uestrumque A. | his *Al.* | qui fidem scripsi in loco corrupto; qui eam *edd.*; potest etiam suam fidem vel opem, vel suam, vel nram (misericordiam) corruptum esse, qui ea *Mdvig. Em. 151.* | eam *del. Bauer.* | praestant ante eum *Büttnero dedi, in quod et ipse incideram.* | omnes *del. Bauer, Scheibe l. l., Mdvig.*; una *ci. Bauer;* comes *Seiffert l. l.* | ueniunt *requirit Al.* | 14. legationes I. | 15. quam *om. A.* | sanguinis A. | potuerat I. | 16. oppugnandum *C Kl.* | ipsam *H;* ipsi eam *recte fort. Al.* | possideri A. | 17. recussantem *Cl.*; resantem A. | sed tantum *Glarean.* | 18. ascendit *AC all.*; ascendit *H (rec.) Thuan.* | uestra A. | quidquid *id Cl all.*; quidquid *H rec.*; ipsi *om. C.* | quidquid deinde habuerimus nram id *rell. om. A.* | 19. nobis arabitur *om. H.* | ager] eam A. | superat *Al.* | 20. nomenque A. | incolumen A. | 21. hominum generum *AlCHI.* | 22. ferentes I. | centum habeo A. | habeo, quid *Perizonius T. Livii conciones p. 27; Mdvig. Em. p. 151, qui pro iubeatis edd. lectt., iubelis reponi iussit, quod non tam propter illos, id enim cum nos opponatur ferri posse uidetur, cf. 31, 34, 1; 34, 62, 13; 35, 16, 7; ib. 46, 8; 9, 5, 9; v. quos laudat Dietsch, ad Sall. I. 96, 2; neque propter prospectantes, cf. 5, 48, 6, Doederlein. Syn. 3, 55, sed quod sollicitis et pendentibus an. non apte dicerentur, si illis locum u. sibi habere putaretur.* | illis nos *rec.* | animi *Florebell., Gr.*; animis *edd. cf. intpp. ad Cic. Tusc. 1, 40, 96.* | 23. omineri A. | seret *ci. Bauer.* | sociisq. amicis A; sociis amicisque *Lov. 4.* | aut nusquam *ACH all.*; ut nusquam *Lov. 4 all.*

31, 1. consultis; consulatus *Kl.* | urbis A. | uidebat *C.* | 2. instru

Kl. | violat, *m.* 1 *add.* *uri, C.* | adversamites *A.* | neque nos vis *A.* | 3. domum *Pal.* 2; domi *ci. Gebhard.* | defenditis *I.*; do detis *A.* | 4. in *om. A.* | uestra *CH.* | ditione *H.* | didimus *Kl.* | inde *H.* | deditici *C.*; deditici *AHI all.* | 5. omnes] homines *A.* | 6. commoti sunt *re.* | superbiaque elatus *ci. Bauer.* | sua *A.* | facerent *Cl.* | 7. faceret. tum *Bauer,* faceret: tum *vulgo; Duker, copulam requirit.* | nec] ne *I.* | perditionem *I.* | 8. memoris *edd. quid., prb. Gr.* | 9. deditici *A.* | peterent neque *rl. om. HI.* | 11. samnitium *A ut saepe.* | sed *om. A.* | curie gressus *A.* | astantibus *ci. V. D. apud Curion.* | 12. hisque *C.* | iisque ... proficiscerentur *om. H.* | 32, 2. exercitibus ab urbe *A Lov. 4.* ab urbe exercitibus *C(HI) rec.* | Gaurum *rec., caurū AI;* caurum *H.* | caurum *C.* | Saticulam *Si.*; saticulam *edd.* | 4. signum petere coepit duces *rec.* | 6. ne *om. A.* | hostis trere *A.* | proferent *A.* | magisqueinbellis *ACI all.*; magis que contra (tum contra, tamen contra) imbellis *rec.* | 7. certauerunt *I.* | luxu *ACH;* flexu *I.* | ui] uirtute *ed. Si.* | 8. numerent *ml.* | 9. habeant *AC all.* | caesos in extremam Apuliam, Graecos postremo *Duiatius.* | compulerit *AC Dr. hb. pl.*; compulerit *re. AI.* | 10. in em (sem *roc.*) aciem *I.* | 11. audientibus *G.*; audendi *ci. Freinsh., prb. Gr.*; utrum audieudus qui *Glarean.; Mdg. Em. 103 sine causa me insectatur, eodem enim modo quo ipse locum explicavi, et qui operarum errore in ed. I. Weidm. omissum in altera iam diu restitutum est et in Teubneriana legitur.* | 11. uersare *A.* | media mole (molle *A*) *AH.* | 12. modo notavit *Glarean., cf. Iahn. l. i. 260.* | coitiones *Kl.*; contiones *ACI all.* | uisitatas *I.* | tres *om. H.* | 13. enim erat *I rec.* | ortus patriae *I.* | 14. plebei *ml.*; plebeiis *rec. edd. ante AI.* | milite *I.*; militiae *rec.* | Corui *rec.*; corui in *Kl.* | memoria *om. Lov. 4.* | instat] in stadiis *Kl.*; iustas *rec.* | atq. * integrum *A.* | 33, 2. in dulo *A.* | militaris *C.* | comifacilis *Kl.* | 3. pro re] prae *rec.* | his item *AI.* | regebat *I.* | 5. praelium ut quod maximū plū quā pari *A.* | spem *A.*; spe proelium *HI.* | sui fiducia *I.* | 6. quadringentorum *C.* | urbis *rec.* | 7. utriusque *HI.* | quo gesserint *A.*; quos gesserunt *Cl.* | 8. inmisit *Cl.* | ostes *Cl.* | conaturus *HI.* | 9. desoluisset *I.* | 10. quacū *A.*; quacum *Cl.*; quacum *H.* | erecta micant *I.*; rectedi cant *A.* | 11. legionibus *HI.* | 12. cient *rec. Gr.*; sciet *Kl.* | astant *A.*; instant *Lov. 4. Neap. Lat.; fort.* at stant | obnoxii *C.*; obnoxii *HI.* | 13. atro caedes (orta) *rec.* | 14. cum effluere *edd. ante Gr.* | sentire *AI.* | superesset *rec., Gr.* | 15. capi non occidi *Nieb. 3, 138;* occidit *Cl.* | 16. ferebantur *A an fere ferebantur?* | quacnam] nequā *Cl.* | 17. sibi *om. Lov. 4.* agebant *I.* | furentiora inde *A.* | testati sunt *rec. duo.* | ostium *A.* | 34, 1. sanio *A.* | saticula *C.*; saticula *rl.* | incaute] cauti *A.* | in *om. I.* | auia nalle *Kl.*; cana nelle *Cl.* | 3. est *om. A.* | quodad *I.* | demitteret *AC ed. Gel.*; dimitteret *I.*; demitterent *rec. Gr.*; demitteretur *Rupert.* | tribunus *pl. I rec.* | aditū (aditu *C*) arduum *AC.* | impediti *A.* | 4. animis *H.*; animo *rec.* | arxi illa *C.*; armilla *A.*; illa *HI.* | quoniam *re. edd. vv.*; quō *H.*; quā *AC.* | relinquere *C.* | 5. hastatosquo *A.* | omne *I.* | perniciem *AIO.* | 6. expeditet *I.* | 8. admiratione pavcunctis tollit *Duiatius.* | uertissent *C.* | succudendum *I.* | 9. in sam-

nites *A.*; fort. inde samnites. | huc illuc *ACH ed. Gel.*; huc illuc que *I.* | omnia *Kl. rec., edd. ante Gr.* | captum] esumpum *C.* | 10. tum ira *A2 all.* | 11. nox pressit *A.* | 12. pugnaturam *AH.* | 13. pigritiae aut *A.*; pigritia aut *Lov. 4.* | campanis qui *A.* | ac modo uidetis *rl. om. I. Voss. 2, Lov. 3.* | 14. memoremur *I.* | ut dum *C pl. edd.*; et dum *A Lov. 4.*; dum *rec.* | qua *C all.*; quia *A.* | pateat] teat *I.* | hinc *rec. (H).* | hic *ACI.* | exitus] exercitus *A.* | 15. haec *edd.*; hinc *Dobraeus Adv. 380;* sub haec *Freudenberg. l. i. 11.*; haec locutus *Koch. II, 6.* | 35, 2. tacite *I.* | miles *I rec.* | indeleram *I.* | eo] eius *rec.*; eorum *Lov. 4.* | 4. ipsi *ci. Gr.* | opem pluribus *I.* | 5. die *om. A.* | 6. ipse *bi. Gr.*; ipsi *edd., Mdvig. Em. p. 153.* | militibus *C.* | milia *ci. IGr.* | arguerint (arauerint *Dr. hb.*) ... circumdederint *A (circumsederint A ap. Dr. rl. eius hb. pleriq.);* arguerint ... circumdederint *I;* arguerit ... circumdederit (circumsederit *Kl.*) *C Kl.*; utrum *Liv. ipse orationem variaverit, an a librariis peccatum sit, non omnino constat, cum ipsi in omnibus edd. legatur, v. Iahn. l. i. 249.* | diei] di *H.* | 7. loco *om. rec. quidam, prob. Gr.* | uobis ergo *I.* | 8. enim *om. H.* | an beatis *A.* | relique fecerit *Cl.*; reliqui parauerit *I.* | famenque *C.* | uiros ac armatos *Lov. 4.* | 9. ac nocte *I rec.* | 10. septum hostem *H.* | obiectis undique *Gr.* | atque si *I rec.* | 11. somnio *C.* | fallentes] pallentes *HI.*

36, 2. uigilium strata *Cl.*; uigilium stratas *AI.*; uigilium (uigilium *Kl.*) castra *C2Kl.* | somno] omnino *AI.* | offensus *A.* | ex] citus *I.*; exercitus vel exterritus *rec.*; expurgitus *susp. Gr.* | mouissent *A.* | erecti *I.* | hostes erumpent *rl. om. Leid. 2.* | 3. quoniam *AI.*; quā *ACI.*; cum *b2 edd. pleraeq.*; quando (quem, qui) *rec.* | examinat *Cl.* | impediti *rec., edd. a. Ald.* | 4. praepidationem *AI.* | tumultum trepidationemque *Lov. 4.* | cōss. *AC.* | 5. dicitur *AI.* | macti (rec.) *edd. a. AI.* | inquit milites romani (7. *A.*) este *AC.*; inquit milites recte *H.*; recte *I rl. om.* | itum ac *Kl.* | laudibus referet *A.* | laudibus efferent *Lov. 4. Neap.* | 6. uirtutem tantum *I.* | operiamur *C.*; opperiemur *A.*; opperiamur *Dr. hb.* | 7. in castra *edd. pleriq.*; castra *Lov. 4., prb. Gr.* | concitatur *C.* | quia sua *I rec.* | universosque *CHI rec.*; universos *A Lov. 4.* | 8. castrensium *A.* | incidentis *I.* | consuli] consilia *HI.* | 9. classica contionem *ci. A Perizonius.* | merita decii laudesque *rec.* | interlante ipse *I.* | 10. posthabendū *A.*; posthabenda *Neap. all. rec.* | occasio *Cl.* | dissipatos *AI.* | uacare *I rec.*; uacari *re.*; euagari *Lov. 4.* | 11. ad uiam ducentur *I.* | 12. passi *A.*; possent *I.* | colere (colire *ap. Dr.*) in *A.*; colligere in *Lov. 4.* | in uallum *I.* | in castra *A.*; intra castra *Cl all.*; inter castra *H., cf. Koehler. l. i. 80.* | directa *A.* | 37, 1. cumolata *C.* | bobus *rec.* | 2. simul ferant *Cl.* | singulis *inclusi;* (bobus) singulis priuisque binisque *HI, Voss. 2, Lov. 3.*; singulis bubus binisque (?) in *mag.* priuisque tunicis *C.*; singulis bubus binisque (binisque singulis *ap. Dr.*) tunicis *A.*; singulis bubus binisque priuis tunicis *ed. Gel. s. b.* binisque tunicis *rec.*; singulis bubus binisque priuis tunicis *Drk.*; singulis bubus priuisque tunicis *AI.*; singuli bubus binis priuisque tunicis *Huschke ub. den Census der früher. r. Kaiserzeit p. 100.*; singulis bubus binisque tunicis *Mdvig. Em. 32 n.*; sing. b. binisque priui

tunicis *Doederlein. Sgnon. IV, 343, cf. Iahn. Ann. 7, 166; 39, 272.*
 [donati *C Dr. Ibb. pl.*; donatis *A*; donati sunt *Lov. 4 m. 1, prb. Al.*
 [obsidionalem *rec.*, *edd. pl.*; obsidione *Cl.* | dicio *A*. | 3. dona *I.* |
 boues militibus legiones *rl. omm. H.* | hisdem *AC.* | contulerant *A.* |
 ingente *I.* | indecem *Al.* | 4. omni clamore sunt *Madevigio Em. 153, ci.*:
 cepto *I.* | qua . . . certamine suspecta sunt *Madevigio Em. 153, ci.*:
 commissa est, quo fugatus . . . accito, certamine, quo relecto in *praef.*
 IX. quia fugatus magis probat. | experi *Al. Klockius deesse hic putat*
narrationem Suessulae a Samnitibus obsessae. | 6. et castrorum
scripsi; castrorum edd.; castrorum cum edd. vv.; castrorumque Klockius;
cum castrorum Mdv. Em. p. 153; relictisque impedimentis cum valido
praesidio Koehler. l. l. 82. | p[er] quos *A.* | abesse *HI rec.* | 7. futarae
I. | 8. missisque *H.* | quamquam in *edd. plerq.*; quis in *Kl.*; post-
 quam, quam in *Al., v. Iahn. l. l. 271.* | contra castra *I.*; contracta essent
 castra *rec.* | 9. omis *A.*; omnes *rec.* | 10. et cum *I.* | p[er]neret] maneret
Lov. 4, Neap. | agros, om. *per. I.*; in agros *rec.* | 11. quieto romano
Lov. 4; qa A.; quia et *CHI (A ap. Dr.) all.*; et romano *edd. pl.*; ro-
 mano *Mdv.*; quidem et romano *Seyffert l. l. 1.* | umeris *A.* | possed
mano Mdv.; quidem et romano *Seyffert l. l. 1.* | 12. relictis *H.*
 (pos. m. 3 in loco raso) *A.* | secum] excommeatu *H.* | 12. relictis *H.*
 | appugnanda *C.* | duabus legionibus *edd.*; duabus cohortibus *I Gr.*;
 ex duabus leg. *susp. Mdv. Em. 154, cf. Iahn. l. l. 274; Nieb. 3,*
 142. | custodia *C.* | abstinere *C.* | 15. coirent *rec.*, *bl.*; coire *ml.*
 | poterant *C.* | 16. nequaquam tot caesis *del. Klockius.* | cum his *C.*;
 cum * is *A.*; cunctis *HI all.* | 17. datat *A.* | 38, 1. quaminducis *H*
rec.; cum in iudiciis *I.*; cum induciae essent *ci. Gr.* | impetu lignum
 uerit *I.* | 2. ita om. *rc.*, *prb. A. Periz.* | Karthaginienses *HI.* | in
 lononis *rec.*, *prb. Rupertii.* | pondo *rec.*, *edd.*; p *A.*; p *C.*; pro *I.*; pro-
 inde *H.* | 3. triumphare *rec.* | milita | loco *Al.*; militari loco *A2.* | 4.
suessolanorumque], Suessolanorumque ci. Si., v. Nieb. 3, 145. | precan-
 tibus *I rec.* | hibernia *I.* | 5. delentum *I rec.*; delinitum *rec.* | milites
I. | inibernis *A.* | 6. possint *C rec.*; possunt *I.* | uberrimam dignū *A.* |
 7. ania equum *A.*; *Al. anne aequum ci.* | dedit (e. m2) ios *C.* | pesti-
 lentie (pestilente 2) *A.*; pestilentia *CHI all.* | insedentem *AC.* | tabem
rec., *C in mrg.*; labem *AOH Kl.* | labem . . . agitata *om. I.* | pato *Cl.*;
 pati *C2A all.* | 8. martius *A.* | rutilius *H.*; rutilius *rec.* | Rutilius *IV.*
Glar. | Serullio *III. Glar.* | 9. quartus *rec.* | haberet et acetate *rc.*,
edd.; et acetate haberet *edd. mll. pleriq.*; haberet *Voss. 2 all.*; et acetate
 haberet et usa edoctus *A4.* | optimum *H.*; optimum *rl.* | militari. |
 impetum *A.* | frustrari *rec. (Kl.)*; frustrare *mll. rec.*; frustra rerumorem
 (rerumorem 2) dissipatum hisdem *A.*; dissipatum hisdem *I.* | et om. *HI*
all. | omnem . . . exercitum *om. H.* | 39, 1. pugnare *C Kl.* (purgare *C*
in mrg.) | remissionibus *I rec.* | ualidos] elatos *Kl.* | 2. alio alio *Cl.* |
 3. sigendo *Cl.* | retinendo *I rec.* | 4. primo quem (quidem m. 2) *A.*
 | ad] in *Kl.* | aut dubius *A.* | 5. indicia *mll.*; indicia *rec. (H?)* | oc-
 culta] culta *I.* | serunt *om. Al.* | serunt *edd. m. 3.*; ferunt *ed. Gr.* | nervis *I.*;
 nerinsuactoris *Pall.* | exsectos *ci. Puteanus, pr. Gr. Duker. id videtur*
aptius, quam quod edd. habent: electos; quod arte praecedit; electos
Gebhard., prb. Mdv. p. 155, improbatum ab Halmio l. l. Ciceronianis

leg. agr. 2, 33, 91; Tusc. 3, 34, 83; Div. 2, 72, 149. | 7. anxure *I?*
rec., *bl.*; anxure *H.*; anxur *C Kl.*; anx * , m. 3 anxur, *A.*; anxur *rec.*
 | lautulos *I rec.* | montis *CAI.*; montes *A2 all.*; montem *rec.* | 8. ualido
 . . . numero romanus *rc.*; ualido . . . numero manus *bl.* | 9. reliquum *C.* |
 praesentis in praesentibus, *mutat. A.* | ab domo *Harl. 2 edd. vv.* | exiri
I. | ex iniuria] ex *del. Duker., defend. Stroth., Rupertii, Sutorius*
l. l. ad c. 15, 4, l. p. 11 sq.; ex incuria *coni. Driessen var. lectt. p.*
 26. | 11. coleret *H.*; coleretur *I.* | 12. pes e pas fact. *C.* | fecissetru-
 riacagere *C.* | ab ambitione *Lov. 4.* | 13. athiberi *ACI.* | 14. intrasset
Cl. | graui *edd. ante Drk.* | oppressum *del. Scheibe l. l. 559, H.* |
 resisteret *rec.*; restitueret *Kl.*; si sequeretur aut ubi restitaret *Gr.*; aut
 ubi haesitaret *Heerwagen;* ubi haud restitaret *susp. abar.* | ni seque-
 retur *del. Duiatius, def. Mdv. Em. 154.* | 16. magis in die *I.* | uia
Rotterd. rec., *prb. Crev.* |issent *I.* | Mamercum *edd.*; mamercinum
Pighius, edd. a. Al.

40. 1. conspectu *I rec.* | est, et *Duker.*; est *edd.*; et *Gr.* | 2. rabi
 * cessio. m. 4 rabies secessio *A.*, ut *rl. edd.* | tam milites *HI*; tam
 duces quam milites *rec.* | ad *AC Dr. Ibb. pl.*; ac colloquia *I.*, quod
Mdv. prb. | 3. cornus *Lov. 2, edd. pl.* | 4. is *edd. Mdv.*, quod et
ipse, si dicere licet, ante multos annos exemplari meo adscripseram,
quamquam etiam edd. lectio aliqua ratione explicari potest cf. Al.,
Iahn. l. l. 261. | ei *AC?*; et *CHI all.*; eo *rc.*, *om. Kl.* | haud minore
I Periz.; haud (ant) minor *edd. plerq.*; haud minoreus *I.* | ab anbe
Cl. | posci *H.* | 6. uulscis *C.*; uulscis *A.* | esse] est *I.* | eius *C.* | his
 legationes *I.* | 7. sc *C.*; sic *A.*; senati consulti *Al.* | 8. atsi *rec.* | si cui
 etiam] scientiam *Kl.* | subderes sps *Cl.* | is *edd. pl.*, his *Lov. 1 Hav.,*
his edd. pl. | ferox] felix *H.* | 9. meum *om. HI rec.* | auditis *H.* | con-
 sulatus *om. I.* | imperiora . . . gereretur *Cl.* | ut *del. Heusinger.* | mi-
 nor sim *Lov. 4.* | militio *H.* | erit addidi, ut aptum esset ad geretur. |
 hostes ero. nos *Mdv. Em. 156; cur ergo ferri non possit, non patet,*
cf. de toto loco Walch. p. 230. | egoistic clamor *rl. omm. C.*, *edd.*
vv. quaedam. | 11. non hii *C.* | 12. criminibus *Al.* | passim *Cl.*, spars-
 sis *rec.* | ueniunt *I.* | uulscorum *AC.* | quierunt *I.* | romanos *AlCl.*
 romani *A2.* | non destiteritis *(I?) rec. edd. ante Drk.* | 13. quiti
AC. | cui *AC all.*, cui *I rec. (A ap. Dr.)*, tui *rec.* | 14. stabis] sta-
 bilis *H.* | 15. uersos *C.* | me inusus est *I.*, mei usus est *rc.* | pacem . . .
 duces *I.* | habebitis *rec.* | 16. uulscus *A.*; uulscus *C all.* | expertae *I*
experts Voss. 2 all. rec. | nolite nolite *I.* | 17. elegit eum *A.* | 18. nos
 uelle *rec.* | permittamus *rec.* | 41, 1. quintius *A.* | orauit *AC rec.*;
 curauit *HI rec.*; orare *ci. Gr.* | suspectamque *I.* | 2. innocentiam
A. | plebis *HI rec.* | 3. quintio *AC.* | landato *I.*; conlaudati in con-
 audato *mut. C.* | dictatorem quo citato *A.* | petellino *Sl.*; petillini *AC*
(I?); petillini *H.*; petillini *Lov. 4 (I?)* | fraudis *HI.* | 4. legis *C.*, legi] si
ci. Al. | quis, qui tribunus *Mdv. praef. IX.* | postea] postero *C.* | 5.
 primam pili *H.*, primipilum *rec.*, *prob. Schneider ad Caes. b. g. 1, 25,*
 1 p. 182. | qui notat. *Gr. et Alb. Rubenius,* atque particeps eorum
 esset, qui ab *Al.*; aduersatus noyis consiliis, ne . . . asset, ab *susp. Dr.*;
 fort. aliquid excidit; nec particeps *rec. pauci;* et particeps *Lov. 2;*

qui ... fugissent *om.* *Voss.* 2; et ne particeps eorum esset, qui ab *L.* fugissent *ril.* | 7. imperaretur *I. rec.*; imperatore *rc.* | patribus conscriptis *rec. pauci.* | 8. aeque inpotest *Cl.* | merebant ut autem *I.*; merebant autem ut *rec.* | aera diruerentur *cl. Klockius.* | anersati *I.*; aduersarii *Lov.* 4. | 42, 1. gentium *I. rec.* | ad plebem *ACI. all.*; ad populum (*H.*) *rec.*, *edd. a. Al.* | loenerari *rec.* | 2. nec duos *rec.* | concessa sunt *C.* | 3. per consulem *Hart.* 2, *edd. a. b2.* | roma uenirent *I. Lov.* 4. | 4. in *v.* quinti *AC.*; in *v.* quinti *H.* | manili *ACHI. all.* | 5. repente tecum in alia est armatis *I.* | 6. permixto *I.* | ad patres retulisse *I.* | 8. norbam *C. Kl. Lov.* 4; norbe *A.*; norbe *H.*; orbe *I. rec.*; norbae, norhamque, norhaque *rec.* | atque setiam *C2H. Kl. Lov.* 4; atque sediam *ACI.*; sed etiam *I. rec.*, sed iam *rc.*; priuernastes etiam non ardeates tantum sed et sutrium colonias *etc. similia. rec.*

Lib. VIII. Periocha. oppido ex is cales capto cales *Nz.*; in oppidum ex eis captum cales *ulgo.* | deducta est *Iahn.*, deductae sunt *edd.* | 1. *I.* Plautius *Si.* plutatius *ACI. all.*, *Cassiod.* | II. *AC. all.*, *om. I.* | *I. rec.*, titus *AC. Kl. all.*, *t. aemilius mamerus, Cassiod. (I).* memarcus *A.*, mamercius *rec. Gr.* | iam ... mamerus *om. H.* | sedini *A.* sentini uel ardeates consentini *allia. rec.* | accepta *I.* | 2. item] quidem *Kl.* | est *om. A. Lov.* 4. | 3. uenit *ACHI. all.*, uenit *edd. (rec.). cf.* 29, 20, 4. | priuernum bellum *G. Rott.*, priuernas bellum *susp. Gr.* | pronectus *I.* | 4. antiatis *C.*, antiates *ril.* | cos numen neutro *A.* | de (*di m. 2.*) remis sed *A.* | 5. quot uiros *rec.* | amise (*m. 2.*) sset *Cl.* | nocte denectis *Kl.*, nocte profecti *ed. Fuld.*, nocte prouecti (*pronectis. Gr.*) | anium agmine] antio (*uel u.*) magne *A. (adscrp. maxime. Drk.)*; in agmine *Kl.* | trepidos *CHI. all.* | (*m. 3. in l. raso*) padimentorum *A.* | impedimentorum corpora *ril. omni. I.* | habierunt *C.* | 6. in] inter *H. all.* | luae mari *A2.* marti, caluae marti, luco martis *rec.* | sinequas *A.* | maritima *ed. Paris. apud. Al.* | 7. sabellum *AC. all.*, ad bellum *I. rec.*, ad sobellum *edd. a. b. 2.* | 8. uis aduersus] uis areuersus *I.* | 9. que (*que m. 2.*) eo *A.* | non aduersus *Cl.* | 10. petissent *om. in mrg. pos. C.* | nec in ditione] aut ditione *cl. Gr.* | 2. *I. T. edd.*, *Ti. Si.* | *pr.* senatum *AC.* | his *C.* | *pr.* samnitibus *AC.* | stetisse *AC. all.*, fecisse *rec.* | *t.* aedium *Al.* | amicitiam *A.* | 4. mensium *A2.* | quoad *Al.*, quod ad *I.* | redisset *Cl.* | 5. usi] usuri *Mdv. Em. 157.*; sed fuerat tamen bellum, *c. 1. 7.*; ipsi autem detrectauerant; requireretur igitur uti noluerant; uitium etiam *Duker.* subesse putat, sed bellum potius e glossa esse. | haud dubia spe *om. in Kl.*, haud in dubio *rec.* | 6. prius *om. I.* | *feri] feri. H.* | deinde *ed. I. Gr.* | ultimamque tandem necessitatem *Kl.* | 7. ne] nec *rec.* | his se ut equum erat abstinere *Kl.* | 8. sine *A.* | gladium *Cl.*, claudium *rec.* | 9. audissent *J.* | 10. ut sufficeret romanis *rec.* | uictoriam suam scripsi, *v. 3. 7. 5; 30. 33. 12. all.*, uictoriam quare *edd.*, uictoriam *Duker.*, *prb. Mdv. Em. l. l.* | 11. sin] si *rec.* | coarcerent *A. Gaerta.*, coarcerent *ril.* | 12. hoc *rec.* | timebant qui *Al.* | abalienaretin *A.* | 13. conditionem esse, sed esse *eras. A.* | perditionem (*deditionem 2.*) *C.* | se uelut *A.* | latinos *H.* | quo *rec.*, *Gr.*, quod *mell.* | prohibeant *H. Lov.* 4., quod ... prohibeat *susp. Gr.* | *prohi-*

beantur ambiguitate responsi quantos uicerim inimicos quod, *vl.* inter prohibeantur et quod *m. 4. expuncti. A.* | 3, 1. dubios] duobus *Kl.* | romani *A2. Lov.* 5. | dimisit ita] dimisit a (*at 2.*) *A.* | metus *rec.* | contententibus *rec.* | 2. samnitas *C.* | consulationibus *A.* | aduersatores suos *I.* | suo *H.* | 3. celebrantur *A. Kl. rec.* | priusquam *ACHI. all.*; et prius quam *Kl.*, priusque quam (*rec.*) *edd.*, *prb. Mdv.* | necessitatibusque *ed. Fuld.* | coniurationibus, bu *eras.*, *A.* | 4. imperium cessitmitia (*comitia 2.*) *A.* | 5. fuerent *Al.*, fueret *Cl.*, luere *HC2. rec.*, *edd. pteraeq.*, fuerant *A2.* | is creauit (*rc.?*) *Si.*; creauit *ml.*; creant *G.*; creauerant (*creauere*) *rec.*; creati *rec. pauci.*, *Gr.* | titium mallium *C.*; mallium *A.*; titius mallius *Cassiodor.*; *t. manlius ... p. decius mus. Gr.* | *murem] rurem. A.* | 6. classe *Voss.* 2. | appulisset *Cl.* | 7. elexandri *Cl.*, sororem *Al.* | hortum *C.* | tracto *A.*; erant *Cl.* | 9. latium] latini *rec.*, *edd. ante. Dr.* | habebant *C. (rec.)* | cerceiensem *AC. Kl.*; cerceiensem *H.*; cerceiensem *ulgo.* | colonis *ml.*; coloniis *rec.*, quod *idem est atque illud.* | romanis] romam *A.* | per quos (*HI.*) *rec.*, quos *AC.*, a quibus *Kl.* | *pr.* *C.*; praeter *ril.* | signia *Al.*, signa *CH.* | 10. acciperentur *A.* | proficiscerentur *H.* | consilio *C.* | et uocatos *H.* | ire *C.* | 4. *erit] erat. A. ep. Dr.* | 2. possimus *ACH. all.*, possumus (*I.*) *rec.* | inuenerint *rec. (H.)*, inuenerint *Cl.*, inueneri *i. e.* inuenerunt *A.* | 3. foedus [est] *Mdv. Em. 158.* | si aequatio scripsi, *cf. 6. 40. 18; 30. 37. 10; Voigt. das. ius. civile. u. ius. gentium. d. Roem. p. 57.*; aequatio *edd.*; si societas aequati iuris est *Gr.* | si socii (*socius m. 2.*) illis exercitus *A.*; si socius exercitus illis *Lov.* 4.; si socius ullus exercitus *I.* | consules] consilia *Mdv. l. l.*; bellis propriis sumendis uidetur esse: *dum illi, quorum exercitus est, propria bella sumunt, cf. 1. 5. 6; 9. 5. 11; Philol. 19. 254.*; fuit cum suspicarer: secedere a se. | 4. ab *del. Kiehl. Mnemosyne. l. 96.*; sequanter *Cl.* | uirum *Al.* | esto *Mehler. Mnemos. l. l.*; est *edd. pleriq.*; *ee. A.* | 5. se aut nimis *A.* | latii *A. Lov.* 4. | diurnam patientiam *A.* | 6. unquam *del. Bisschop. Mnemos. l. 400.* | optatis *Al.* | en ... temptastis *om. H.* | 7. temptatis *I.* | dubitat *H.* | 9. in finem *I.* | paratos ... foederare suos *A.* | 10. unde unde *A.* | uirum et *H.*; uirum et *pleriq.*; uirum *J.* | eo quod *Al. C.*; * quod *A2.*; id quod *Kl. rec. pauci.*, quod „*usurpate absolute dici nequit*“ *Mdv. Em. 159. cf. 7. 2. 6.* | taciti *H.* | 11. en ego *A. ed. Gel. Hart.* 2; ego *rell.* | parte * *Al.* | fero (*roci 2.*) *ter. A.* | que * *rep. A.* quae *republica. I.* | 5. 1 mallius *AC.* | 3. erit *Lov.* 4. | titi *C.* | 3. nunc latium *C. pleriq. edd.*; tunc latium *A.*; nunc *Mdv. del. censet. praef. X.* | campaniisque *C.* | uulscis *AC.* | 4. inponamus *A.* | libertate *A.* | 5. romam *Al.*; romae *rec.*, *prb. Ruperti.*, suspicabar romanum, *sed v. adnot. in ed. Weidmann.* | 6. quoniam ab *Dr. lb.*; *qm. de. AC.* | 7. parem] partem *CH. Voss.* 2. | demitia *p. os. c.* cepisset *A.* | gladium *I.* | esse uenturum se *Hart.* 2, *edd. vl.* | *et] ut. H.* | 8. atque ipse *AC.*; ipse atque *cl. Al.*; ipse *om. Lov.* 4. | oppressos *C.* | est *A.* | latini] romani *I.* | 10. pugnam *A.*; pugnae *mal. Gr.* | claudium *Al.*

6. 1 inuocabunt *A.* | annii *A2. rec.* | 2. templo *Cl.* | lapsu *Al. Lov.* 4. | 3. examinatum *Cl.*; exanimatus *A2.* | in *om. I.* | ingenti *A2. C.* | ingeni *Al.* | esset et *A.* | repraesentendam *I.* | post sunt *H.* | 4. tor-

quati ... patribus populoque I. | auditaq. C. | bene habet C (Dr. *ibb.*), habet A1, habet A2. | mouete *edd. a. Dr.* | 5. est] es A1 *Lov.* 4. | aut A1, haut m. 2. | patrum A2I. | hominum A1H1, hominumque CA2 *all.* | haec H. | 6. deis A *all.*; de his C Kl. | sit stratus A. | 7. cura om. I *rec.* | impetū quā A; impetumque I. | 8. bello Kl. | cosē, que C, consulescum H, consules I, quoque A. | 9. inquiete A. | utrimque C. | dicitur] *df. A.* | nisi Kl. | 10. deis AC2 *all.*; | auerruncanda A1; auerruncandam *rec.*; auertendae Kl. *rec.* | irā A *rec.*; irae gratia (causa) *rec.* | somno *rec.*, v. *Koehler l. l.* 51. | partenderetur A, portenderetur HI. | facta AC. | 12. arispicium I. | tribunisque A, trinisque H. | etiam peris (i *supra* ii 2) A. | 13. utraque I *rec.* | se om. I. | quiribus Kl. | 14. unquam *del. Bisschop. l. l.* | ullum] illa, m. 3 illud, A. | tunc utique *ci. Si.*; nunc utique *Ruperti.* | exigeretur pro redigeretur Gr. | 16. hisdem A; isdem ... hisdem C. | praesidiis, saepe *Mdv.* | praesidiis saepe *isdem om. I. rec.* | 17. neq. errore A. | pugnaent C. | 7. 1. tumisrum C. | praefectis I. | ictu I. | 2. maecius ACG, mecius I, metius Kl. *all.* | cum] tum *edd. a. AI.* | genere C *all.*, gemine, m. 2 germine. A. | 3. ibi C. | 4. sociis A *Lov.* 3. | 5. aderant A. | fort. inquit *Manlius, v. Fabri 23, 14, 2: Philolog. XVII, 513.* | et cum] tecum A. | illis om. I. | 6. nobis concordia I? | 7. paulum optul. uallulum *edd. a. AI.* | quam AC2. | conato A. | nostram *Neap.*, nos A. | latinos A1. | 8. facti HI (A *ap. Dr.*) | oblitis A. | paterni *ci. Bauer.* | igitur C. | quo] qd A. | ueniret I. | aut *Neap.* | interest] inter se Kl. | 9. ad om. A. | uacui] parui *Harl. 2, edd. a. Gelen.* | concitantē A. | super] per A. | maecii vel mecii CHI *all.* | lapsa A. | 10. ad] a A *Lov.* A. | sensu A2; sensum A1 *rl.* | 11. attollentem C *all.* | abtollentem A1; abtollentemque m. 2; attollentemque A2 *apd. Dr., Lov. 4.* | per om. I. | eminent Cl; eminus A2. | 12. reuectis I. | facti AC *ed. Gel. HI Kl. all.*; facti *rec.*, v. *Bauer.* | 13. ortum referrent HI *rec.* | 14. aduersatas *rec.* | 15. quando *rec.* | tu manli A2. | 16. quā, m. 3. que, A. | romana res soluisti *edd. plq.*; romanā psoluisti A. | romana resp., soluisti *ci. AI.* | meorumque] meorumque H, meorū AC. | 17. potius C. | 18. specimen C *all.*, speciem A, cf. *glossar. Liv. s. v. specimen et Bauer ad h. l.; Mdvig. Em. p. 159.* | „ridicule specimen virtutis uana imagine deceptum appellari ... W. intellexit“; neque ego „ridicule appellari“ dixi, et *Mdvig. edd. lectionem praef. XI. defendit; deinde „sed alia est prauitas“ in vv. in te, haec quoque defendit l. l., cum in Em. l. l. proposuisset:* decoris intuentem monet; contra: deceptae ... decoris rite monet *Seuffert l. l.* | 19. sentiends H *rec.* | ne I Gr., nec *edd.* | recussare C. | i A, ii CH, iij I. | ad paulum Cl. | 20. examinasti AC1. | securam A. | 21. emerso ad admiratione C. | caese ... coarte Cl; *Crevier luxatum locum esse ratus ita restitui posse putat:* itaque cum silentio ... fusus est cruor uelut emerso ab admir. animo, tum uel potius tam libero etc., cf. *Stroth., Mdvig. scrips.*; uelut merso ab adm. etc., sed non liquet qui sit animus mersus ab admiratione, et in praecedentibus metum silentii causam fuisse traditum est: poterat, quod ante exanimati ... quiescerunt erat

dictum, mutatis uerbis repeti, ut maiore uis sequentibus libero conquatu opponeretur, cf. *Stroth. ad h. l.* | neque lamentis om. A *Lov. 4.* | 22. celebrari A *Lov. 4. all.* | p̄sentia A. | exemplis HI. | tristia H. | 8. l. ubique curae erant] eurent A. | acie I *rec.* | 2. ciuili I. | re] republica pleriq. *Dr. *ibb.** | 3. romani A *2rec.*; romanis CA1 *all.* | scuti sunt tum 5 scuta AC1. | et quae antea Gr. | 4. instruebatur *rec.*, postrema ... instruebatur *ci. Klockius, Huschke, v. Schneider krit. Jahrb. XVIII, 604, fort.* postremi ... instruebantur. | sexagenos milites et duos, centurionem *Lipsius.* | duos AC *rl.*, binos *Huschke Serv. Tull. 457 all.*, tota sententia ab hoc loco uidetur aliena esse, quare eam seclusi, v. *Iahn, 39, 269; Marquardt antiq. rom. 3, 2, 271 sqq., Livium per se in haec et sequentia incidisse (si quidem hoc dicere uoluit, nam uerba ambigua sunt), nemo facile Madovigio Em. 160 concesserit, sed eam ipsam ob causam, quod talia non curat, abunde rem petisse censendus est, uerba autem eius postea interpolata esse et corrupta.* | 5. quindecim om. C Kl.; decem *ci. Lipsius.*; ii decem *Huschke l. l. 445.* | leuis centenos *idem p. 703.* | ibam scutor A; turbam scutorum H; turbam scutorum CI *all.* | caesaque uel caesaque HI *all.* | frons in acie K *rec.*, foris in aciem ACH, in aciem foris I, sors in aciem *Lov. 2.* uerba, si corrupta sunt, *Mdvigii con.*, haec prima sors in aciem ... agebat, v. *praef. X, non sanantur, cf. 6, 13, 3; 27, 48, 8; Tac. H. 2, 24 all.* | 7. triginta] uiginti *Lips.* | antesignanos *Bauer.* | quindecim] nonem *Turnebus;* decem *Lipsius qui et ordines delet aut ordine legend. putat, in sequent. ordo elicit.* | primam *Lips.*, primum *edd., del. Mdvig.*, primam primum *AI.*, earum primam quamque Gr., quod non recepisse *paenitet, v. Iahn, 270, Schneider de uensione hastaria p. 48.* | 8. tribus ... erant *notav. Strothius, cf. Marq. l. l.*; constabat, centum octoginta sex homines erant *Lips.*; constabat, uexilla III centum etc. *Huschke l. l. 463 AI.*; earum unamquamque ... homines erant *del. Th. Mommsen die Tribus 129, adde H. Rhein. Mus. XII, 139; Reisig, haec uerba ad §. 4 transferebat:* tribus ex uexillis constabat ordo. sexagenos ... uexillarium unum habebat uexillum. CLXXXVIII homines erant; v. *act. lit. Ten. 1824 supplm. 38 p. 308.* | ueteranum militum I. | rorios Cl. | manus Kl., manu AC *rl.*, manum *Ald.* | eiciebant A1. | 9. primum I *rec.* | interuallo C. | 10. sub om. A. | considerabant A. | cruore C. | sinistro c. porrecto om. Kl. | ueris AC. | subrecta *rec. Lips., Gr.*; subrecta *ml.* | in terram I Gr. | fixa A1. | 11. sensim] redisse I *rec.* | referebant I. | unde HI. | 12. in om. HI. | 13. ianua Cl. | relictam A. | incudebant A1 *ap. Dr.* | 14. legiones fere quinis *ci. Si.* | tricenis Cl. | dilectū A. | 15. hastatis] hastis AC1 *all.* | sed et centurio, quocum Gr., sed cent., quocum *Raschig ap. Beckerum.* | sciebant *rec., pb. Gr.* | 16. romanos AC1. | strenuus um (in m. 2) peritus A. | 17. latinis Cl. | duxerant *rec.*, duxerunt *ml.* | 19. uesuui in dubium uocat *Mdvig. Em. 161, sed iam Val. Max. 1, 7, 3 ita legit, cf. Koehler l. l. p. 63; Iahn, 73, 478.* | ueserinferebat AH *all.* | 9, 1. educerent AC2., reducerent Cl., aducerent I. | iocinoris H *Lov. 4, 5.* | dis CA3 *all.*, is A1. | habet] abt I. | 2. est om. A. | 3. gerebantur A *Lov. 4.* | recipere A1 *ap. Dr.* | ope M. Valeri

scrips. Al., opem (m. 2 ope) ualeri * *A.*, ope ualeri (ualerio *Cl*) *C ril.* *edd.*, *edd.* | 4. agendum *Al.* | romani praei *Crev.*, romani, praei *all.* | me *om. C.* | manus *AH.* | super togam ad metum *I.* | 6. marus *HI.* an Mavors? *Al.* | 7. peto oroque *Forchhammer ap. Mdvig.*; peto feroque *edd.*, *defend. Heinse l. l.* 206; peto quaequoque *Duker*; peto, feroque *Stroth.* | uictoriam *A Lov. 4.* | 8. pro f. p. quiritium *AC all.*; pro populo romano quiritium *Gaertn., prb. Rupertii, Kiehl. Mnemos. 1, 96.*; populo ro quiritium *Voss. 2, Loo. 3.*; pro rep. populi R. Quiritium *Gr.*; pro populo R. Quiritibus *Nieb. 3, 157, cf. commentat. meam quas significat. Liv. uocabulo populi subiecit p. 10 sq.* | exercitū *A.*, exercitūe *ci. Al.* | 9. ireat. t. mantium *A.* | insiliuit *AC.*, insilit *I? rec.*; insilit (*rec.*) *edd.* | innisit, conspectus ... acie, aliquanto *Mdvig. Em. 162.* | 10. habitu *add. Freudenberg l. l. p. 12.* | uisus *A.*, uisu *CHI.*, uel uisus *prob.*, uel visu *del. Gr.*, innisit conspectus ... acie et aliquanto augustior homine uisus *Seiffert l. l.* | a coelo *I.*, e coelo *KL* | 11. in *om. Lov. 4, Bauer.* | 12. id fuit *seq. adnotatione margin. HI rec.* | 13. cohorti *C*; cohortis *A.* | rorariis] romani *A.* | interramtepilanus *Al.* | addiderantque *C all.*; addiderant *A.*; addebantque *ci. Al.* | uiros *I.* | astatis *A.* | 10. 1. lacrimis *C.* | 2. tempus] tem (temp' m. 2) *A.* | melius natus *H.* | accessos *Lov. 4.*; accersitos *KL* | 3. prefi* gissent aut beatassent *A.* | pellerentque *ro.* | ut tamen *C pleriq.*, ut tamen *A Lov. 4.*; pellerentque tandem *Mdvig. Em. 153.*; cum frustra armis pellerent conati essent, tamen pepulerunt, sed vi corporum; neque tamen displicet pellerentque tamen; de tamen postposito *v. 23, 44, 6.* | triarii *C.* | 4. occumbentis *rec.*, *edd. ante Al.* | 5. integra *Lov. 4.* | 6. ora ferientes *I rec.* | 7. inter] in *A.* | alter omnes ... uerit *om. H.* | eoque] equo *Cl.* | consilii *Al.* | latinos romanosque *KL* | utriusque *I.* | se menturnas *CH all.*, seme nocturnas *A.*, se minturnas *rec.*, *edd. a. Al.* | 9. secundum] post *A ap. Dr.* | 10. ei par *A2C2 all.*; et par *AlClI Lov. 4.*; eius par *KL*; eicompar *rec.* | 11. se *om. A.* | denoucant (*rec.*) ... uelint *Gr.* | scriptum *Lov. 4, Harl. 2, edd. vv.* | 12. probene facto *I.* | sodi *A.* | piaculo *susp. Rupertii.* | hostia *ACHI*; hostiam *G Rott. all.* | illud dignum *A.* | ascendere *AC2 Lov. 4 KL* | 13. faciat *Cl.* | faciet, qui sese etc. *edd. vo. (Asc. Ald. Mog.)* | siue uolcano *KL* | alii diu * uouere (diuo uouere m. 2) *A.*, alii diu eo uouere *C.* | sine hostia ... uolet *om. HI rec.* | uolcano arma ... uouere uolet, uouere ius esto. siue hostia etc. *Kloekius*; pure faciet, siue hostia siue quo alio uolet, qui sese ... uouere uolet, ius est *Mdvig.*; antiquitus eo loco, ubi in *edd. leguntur scripta fuisse vv.* siue hostia ... uolet, docet lacuna in *HI*; quo loco a *Mdvigio posita sunt, non uidentur requiri; et qui sese denouerit iam ita dicitur, ac si ante alius, qui se non deuouisset, esset commemoratus; hostiam siue quae alia Huschke d. osk. u. sabell. Sprachdenkm. 135: fort. *edd. HI obtemperandum est.* | 14. martis uolue-laurilibus *A.*, marti snouetauribus *HI.**

11. 1. absoluit *A.*; obsoleuit *ci. Al.*; iniuria aboleuit *Tan. Faber.* | 3. Lanuio *A. W. Zunpt. de Lavinio Laurent. Laviniatib. p. 11.* lauino *edd.* | 4. paulola *A.* | 5. dissipatis in *segg. eis omisso Gr.* | n unum cum se globassent *A.* | urbis *Al.* | 6. concillis in *C mutat. in*

consiliis, hoc *rec.* | eorum * * adfirmando *Mdvig. Em. p. 6, neque tamen oratio diuor est quam 26, 12, 11, quem l. Crev. attulit, cf. 2, 12, 3; 9, 15, 1—2; et quid Numisius fecisset, non ante erat dicendum, ram §. 9 sqq. exponitur; reliquos qui adierant probasse eius orationem facile intelligitur.* | mortem *A.* | 7. hastatos *C pleriq. Dr. Ibb.*; hastatosque *Al. v. Iahn. 248 n.* | 8. etsi par * te * adiciat *A.*, abicitae *KL* | uelatum *Al.* | proprius *A.*, propriis *C.*, aptius uel promptius *ci. A. Periz.* | 9. romanos *H.* | aduentu excussurum *KL* | 10. non ter (ter m. 3) fuerant *A.*, interfuerunt *C Harl. 2, edd. a. Gr.* | raptim] partim *A.* | 11. sinuissam *ACHI.* | 12. absceisae *rec.*, *Al.* | depulandum *H (A ap. Dr.)* | eam *om. A.* | multati * *C.* | omnes latini ager priuati *ril. om. H.* | 15. renouatumque *H.*, quod annis *IH.* | 16. ciuitas rō data *H.*, ciuitas redata *A.* | monumento *I.* | singulo (lis m. 2) *A.* | quadrigenos *CH KL* | quinulgenos *KL* | 12. 1. dissolutis *A.* | inuentute *HI.* | aduersatam *A.*, auersata exsecrataque *H.* | 2. ostensē *Al.* | ualitudinem *A2I.* | 4. uictoriae *ml.* | tot acta *A2.* | nobilis *ACH.* | *Ti. rec.*, *Diod. 16, 91*; titus *rec.*, titius *ACHI, Cassiodor.* | q. *om. *edd. pleriq., Cassiodor.*; p. Lov. 4.* et q. *edd. plrq.* | 5. in rep *A.*; in rep *Cl.*; rep *C2 all.* | fenecta * nis *A.*, ferentariis uel ferentanis *rec.*, ferentinis *Duiatius*, pedanis *Cluver. It. ant. 3, 4, p. 965.* | ab iram *H.*, ab ira *I.* | 6. dedici (diti) one *AC*, dedicationem *I.* | caeserat *A.*, cesserat *KL* | 7. abianusio *A.*, ab lauino *rec. prb. Nieb. 3, 161.* | 8. adur (urbē m. 3) ... castraque sorum (ipsorum m. 3) *A.* | urbi] uerbi *I.* | adiunctae *A.* | 11. quoad *Cl.*, quod *A Lov. 4.* | 12. agro *del. T. Faber, Gr.* | et *om. I all.* | dictatorem dixit aduersus *A.* | rebullantes *C.* | aduersus ... collegam dictatorem *om. HI Lov. 3.* | cuius tum *HI rec. *edd.**, tum cuius *AC.* | dictatorem ab eo *A.* | magis equitum *Al.* | 14. plebei ... unam *om. HI Lov. 3.* | plebeiscita *HI.* | 15. comitiis centurias *Al.* | ante initium *AC.* | plebeium consulem *ci. Si.* | plebeium *rell.*; quod post *Al. et ego in priore edit. et altera Weidm. reposui; res est obscura, cf. Becker Ant. rom. 2, 2, 191; sed dubium num uentum sit cum Mdvigio Em. 164, cui Lange ant. Rom. 2, 42 ad-sentitur, sit tollendum, neque enim probabile est librarios h. l. in vv. in eo, quae paulo post c. 14, 2 sine offensione legerunt, tantopere offendisse, ut additamento opus esse putauerint.* | 13. 1. camillo furio *KL* | menio *C.* | podium *Cl.* | omni u] omnium *Al.* | praevertere *Rupertii.* | 2. in Latio *suadet Mdvig., cf. 9, 41, 8.* | statutus *Cl.* | pacem *om. A.* | 3. consiliis] consulibus *C.* | ut *om. I.* | 4. peruenire *A.* | 5. lanu-uinosque *CKL all.*, lanuuiuosque *A.*, lanuinosque *I.*, lauinosque *H.*, lau-iniosque *Si.* | Asturae *Sabellius*, satura *ACHKL.*, satrem *I rec.* | 6. apdum * maxime *Al.*, apdum m. 2. i. e. apud pedum, *fort. recte, ceterum etiam maxime offendit, maxique Cl, fort. magisque. de segg. Mdvig. praef. XI. „rectius et magis ea suo more L. scripsisset: quamquam maiore mole, aequo prospero euentu“ etc.* | 7. intra] contra *A.* | 8. cir-cunducere *A.* | subiecere *A.*; subigere *rec. pauci.* | 9. u] ubi *rec.*, ut *Drk.* | 10. rogarentur *rec.* | 11. in latino *A.* | 12. saturamque *Lov. 4.* | 13. consolatio *A.* | optinesmus *C.* | 14. di *A.* | fecerant ut sit latum an non si *A.*, sitae latum *susp. Al.* | bellaque ... saepius iestis *A.* | 15. uultis

... victosque? ... accipiendo? *Crev. all.*, v. *Iahn. 72, 191.* | 16. quod quod *H Kl.* | 17. placeat *A.* | 18. nostrum enim *Hart. 2. edd. vv.* | quid *edd. ante b2, Mdvg.* | reig. pubas in *urg. publice C.* | 14. 1. ita om. *H.* | dicere om. *Kl.* | constitueretur *Kl.* | 2. sisipitae mal. *Spanheim. de usu et praest. numism. 2, 124.* | 3. momentanisque *Cl.* | et pedā *H.* | 5. saeniū et muri *A.*, saevitum est: muri *ci. Al.* | et senatus *C pleriq.*, senatus *A.*, *prb. Al.* | 6. qui eis *ACI*; qui ex eis *H*; qui cis *C in nrg.* | passum *AC*, passū *I.*, passus *H Kl.*, pondo *Hart. 2.*, *Hermol. Barb.*, *edd. pleraeq.*, *sed. v. Th. Mommsen Gesch. d. roem. Münzwes. 207, 59*; *Lachmann ad Lucret. p. 321*; assium *Mdvg. Em. 168.* | 7. quibus adscribis *A.* | 8. eo aut *H.* | mare *rec. edd. vv.* | est et *A Dr. lib.*, est *C.* | 9. conquondam *Cl.* | 10. concilia *AH Kl. all.*, consilia *Cl. rec.* | equitibus *rec. edd. a. Gr.* | quia] qui *vol. Gr.*; et quia *Duker*; ac quia *Grauert de re municip. Rom. p. 5.* | [fines *A.*, fines *rl.* | eius de *H.* | conditionis *A.* | 12. rostrasque *A.* | appellari *Lov. 4.* | 15. 1. c.] ē *A.* | supplicio *I.* | obtinerent *rec.* | 2. a t. *rec. pauci.*, t. *rl.* | inde *Al.* | defendi *A2 (H?) rec.*, defendendi *A1CH Kl. rec.* | 3. educerent sequente emblemate *nrg. A.*; abducerent *ed. v.* | exercitum ... auruncos *om. C nrgin. adscripta.* | metu *om. Hart. 2.*, *edd. a. Gel.* | 4. appellatur *Lov. 4.*, *prb. Mdvg.*, *cf. c. 19. 4.* | antiquas *A.* | 5. dictus est *Kl. edd. vv.* | regillensis *C2 rec.*; inregillensis *ACH, v. Laurent. fasti consul. p. 54*; idque, ut sero vidi, *seruandū erat, v. inscript. lat. antiquissimae ed. Th. Mommsen p. 444 n.* | 6. inde | iecta *A.* | magistratum *A1CH, om. Lov. 4.* | 7. minucia *Dr. lib.*, minucia *Cl.*, minucia *AC2.* | 8. calinam *Al.* | iuxta viam *scripsi*; dextra viam *CA1HI all.*, *cf. O. Müller ad Fest. p. 206, L. 6, 31, 5*; 1, 48, 6; *Iahn. l. i. 257*; dextra via *rec.*; dextra viae *A4*; extra viam *G.*, quod, *Rupertio et Lemaerio probatum, se invenisse dicit Mdvg. Em. 166*, neque tamen ita locus definitur, etiamsi concedatur maiorem vim esse in v. strato; dextra via Salaria *IGr.*; an fuit dextra a via strata? *cf. Hand. Turs. 1, 49.* | incestu *Kl.* | eiloco *A.* | 9. eodemque *I rec.* | q. om. *HI rec.* | publicus *AHI Kl.*, publicus altera *i adscripta C.* | primus *Duker*, primum *edd.* | sens *ann A.*, senatum *m. 4.* | id] se *H.*, obunisset *idem.* | in pretura *A*; pretura *C*; praetoram *Kl.* | intendere *A.*, intendente *C (A ap. Dr.) rec.*; tendente *HI rec.*, quod et ipse retinere volebam, ut in *ed. Weidm. scripsi*, errore intendente relictum est.

16. 1. dnellio *A2.* | cales] colles *H.* | 2. coniuixerant *rec. quidam.* | aut *I.* | memorabile in *A videtur fuisse.* | 5. aditus *A.* | et ne orte *A.* | casum *rec. duo.* | ab consule *Si.* | 6. paulo *ACH.* | agressus *ACI.* | 8. agerem *ACI.*, agerem *A2.* | usu *Cl.* | praevenerit *rec.* | 9. negligentium *I.* | recte] recte *I*; suspensus *idem.* | dimisis et pertulit *A.* | 11. ex s. e. *C all.*, ex se *rec.*, ex *Al.* | 12. mamercium *H.*, mameritium *I.* | q. publicum *ml.* | sunt del. *Gr.* et punctum post postumius tollit. | 13. ei etsi *Mdvg.* | 14. eo] eos *Cl.* | tresuiros *Hart. 2. edd. vv.* | 17. 1. uerteribus *Al.* | ut (ad m. 2) inornis *A.* | 2. comparato *C plrg.*, comparando *A Lov. 4.*, *prb. Gr.* | extremae (ope m2.) *A.* | uidebuntur *ACH.* in *ACm. ant. videbantur restituit.* | 5. p. regem, m2. inter-

regem, *A.* | *A. A pleriq.*, *Cassiod.*, *om. CI.* *Pighius ante hos consules excedisse putat L. Papius L. Poetelius, v. Heusinger, cf. Sotin. Polyh. c. 32, sed L. ipse videtur eos omisisse, nam etiam apud Cassiod. desiderantur.* | 6. pro tumultu ut glossema del. *T. Faber.* | u et *A Lov. 4.*, ut *rl.* | 8. est deductus *rec.*, *edd. a. Al.* | 9. alexandri papiremsis in *A.* | escensione *ACHI all.* | ū pesto *C2*; ā prestio *A*; ad Paestum *Tan. Faber.* | 10. fecit *C pleriq.*; facit *K rec.*, *om. A.*, *sed m. 3 cōiūgit adscripsit.* | 11. addita emicia *C.* | maetiā et sceptiā *A2.* | q. p. philo sp. postumius *CH*; p. philo, p. postunius *A*; p. philo etiam *rec.* | 12. hac cerrani leagae ab pl. papiro *A.* | milliaeq. *Al.* | 13, 1. *C.] Kl., Sig., Cassiod., t. rl.* | 2. putitumq. *AC.* | illit *A.* | false *H.* | absumptu (ū m. 2) *C*; apsumptos *A.* | quorum *om. (add. m. 4) Al.* | 3. auctorem *Cl. rec.* | abrogauerint *I.* | 4. ancilicilla *Al.* | a * (aditque *add. m. 3*) fabium *A.* | ad (at *H*) q. fabium *CH*; atque fabium *I (A ap. Dr.)* noxae *C all.*, noxiae *A.* | indicium *A2C2 (H) rec.*, indictum *A1CH.* | 5. ad consules et ad senatum *I.* | fides *om. I.* | 6. quoquere *rec.*, conquare *A.*, concoquere? *Al.* | sequi] qui *A.* | 7. secuti] sequenti *Kl.* | medicamenta] menta *A.* | alia *C plrg. edd.*; uitalia *A*; suspicio. letalia, *v. Lucr. 3, 831, Iahn. 253, Mdvg. Em. 27.* | 8. a uiginti *GI rec.*, uiginti *edd. vv.* | patricia utraque *om. gentis Lov. 4.* | commentam argenti spatio *A.* | ab consultante ... spatio *om. H.* | 9. conspectum *ml.*, *Iahn. 257.* | 10. exaelexemplo *A.*, exemplo *I.* | ad *LXXX Kl.* | 11. beneficis *I.* | visa] fort. visae. | 12. in *om. rec. 10 H.* | quemdam *A.* | compites *A1C.*, compates *I.* | [secisse] factas esse magis placeret *Al.*, reddisse vel conquevisse vel respicuisse *Mdvg. Em. 167*; fuisse post *Crevierium Seyffert l. i. v. Mdvg. praef.* | 13. Cn. *AC all.*, an *Kl.*, m. *rec.* | 19. 1. *L. om. I rec.* | papyrius *C.* | *L. edd., c. Cassiod.* | uenno *Si.* | fabraternis et lucanis *rec.*, uolscis fabraternis et lucanis *ci. Dr.*, lucani suspectum *Glareano*, polusciani *Alb. Rubentius*, arcani *Chuver. II. ant. p. 509.* | 2. obediētes *H.* | 3. popolorum *A.* | quam *om. A.* | 4. bellum *om. HI rec.* | initium *A.* | nitribus in *sqg.* nitribus, utrubium *AC all.* | haecus *ACHI all.*, *sed paulo post uaccū AC all.*, uacti *IKI.* | eius quae] eiusque area *ci. C. E. Putsche.* | prata] pasta *Kl.* | disruto *H.*, disructo *I rec.* | adpellat *I.*, adpellantur *Lov. 2.* | 5. effusetinum *H.* | et coranumq. *C.* atque coranum *Lov. 4.*, *prb. Al.* | 6. sane *Si.* | a *om. H.* | 7. exspectante *H. rec.*, spectate *I.* | 8. et ut *rec.*, *edd. a. Al.* | ampiguis *A.* | a *om. C.* | 9. fere] ferre *I.*, ferret *H.* | fugae extremi *ci. Ienicke.* | trepidum *Cl.* | plautius *A.* | abducta *Cl.* | 10. ingrediente *C.* | pro uicturio *Kl.* | indicasse *rec.*, *edd. ante Gr.* | fundos *rec.*, *om. Lov. 4.*, fundanos *ml.*, *prb. Al.*, *v. Iahn. l. i. 256.* | 11. fundanis *A (H?)*, fundis *CI Kl. all.* | pacem] autem *T. Faber.* | gratiam *Cl.* | 12. absteineat *A2.* | 13. ob quae conlaudatis *rec.* | 14. uictos *I.* | populum *om. A Lov. 4.*, *prb. Scheibe Philol. 3, 558.* | 20. 1. consularibus *Cl.* | statuta *C.* | 3. exemplo *A.* | mamercius *H.* | g. plautius *C.*; e. plautius *Kl. rec.*; plautius *AHI all.* | Kal. *om. A post quintil. addit glossema; cuius partem etiam Lov. 4 habet.* | magistratus *C all.* | et *om. Al all.* | mamercius *H.*, mamerus *I.* | uocationis *H (A ap. Dr.)* | 4. selluriis (sellurus *ap. Dr.*) *A.* | exercitus ductus *Lov. 4.* | 5. incendens

LIB. VIII, 20, 5 — 23, 1.

ACI. | temporis, fort. partis. | quista gallis AI. | 6. vitrubiumque A pleriq., vitrubium C. | potestate CI all. | ipsum se CHI Kl. (A ap. Dr.) | ditionem A; ditionem CI (HI all.); ditionem Kl.; ditionem C2 all., edd. pleraeq., v. *Kreysig. ad 33, 17 p. 38.* | caduceum om. C. | vitrubiumque cdd. | 7. vitrubio C (Dr. lib.) | accessit C, accessit A, accessit rll.? | carcerem AC rll., carcere Mdvig. | 8. semini H, sermoni I. | Sango AC. cd. Gel. Kl.; sano HI; sano Lov. 4, edd. vv. | sangus AC Kl., sanus HI, cf. 32, 1, 10, *Festus p. 241 in.*, sangi rcc. (A ap. Dr.), sauci edd. plerq., iam Lov. 4; Sanguis Mdvig. | aduersus cdd., cf. *Poppo de latin. falso susp., p. XVIII*, uersus b2 (A ap. Dr.) | 9. legem I. | 10. vitrubio AC rll. | 11. et ab si diis H. | reliqui AI; reliqui m. 4.

21, 1. sese Lov. 4; sece A; se rll. | mutiusue Cl. | tum AC2 all.; tam Cl; tū rcc. quidam. | unus uenū I, nerū H. | legatus H. | 2. a om. A. | priuernantes AI. | dignos cent. cuius A. | 3. mitius eligeret Cl. (diceret Lov. 4) | 4. qualem qualem H. | and A. | 5. priuernā quidam A; quidam priuernatam I. | 6. mitior Duker, melior edd. | meliora responsa AC pleriq., meliora responsum Kl., mollius responsum vel mollius responsum Gr. | an] aut Kl. rcc. | 7. pacati rcc. (H), edd. pacata ACI. | 9. cogitant rcc. edd. a. Dr. | 10. itaque in A Lov. 4. | 11. colonia I. | sunt om. I. | acciperent m. antig. in receperunt mut. C. | 22, 1. nulla re om. A. | P. O pleriq., om. A; c. Cassiod. | plaucio A; plautio C rll. | capula I. | 2. praeter quod C Kl. | Sidiciorum Si. Cluver. It. ant. 2, 2 p. 500; 1020; 1036; s * orū A, segniorum Cl, segniorum H, hemicorum ci. Al., prb. Mdvig., fort. anagunorum cf. 9, 43, 2; Nieb. 2, 97; 3, 198. | fuerant, n. induct. C. | 3. erat A. | parentis matris Lov. 1; crimine Lov. 4. | strupatae C, sepultae rcc. | absoluisent Lov. 4. | 4. gratiae H. | tribunatumque ACG cd. Gel. I all., tribunatumque Kl. rcc., prb. Gr. | plebi I, plebis rcc. | absens praesentibus cd. Gel., absens petens praesentibus Cobet. Mnem. 1, 96. | 5. palaepopolis C. | neapolisita A. | a cumis rcc., v. 21, 7, 2; Iahn. 274; at cūhis A, at comis C, cum his Kl.; cumis rll., edd. | oriundo H. | ab chalcide rcc., ut solet Livius. | euhoica rcc., euuicam AC, euhoicam A2HI rcc. | 6. in insulas rcc., insulas ml. | phitecusas AC Kl., pitecusas HI. | 7. infede ... societati A; infidae ... societati CHI all., infida ... societate Kl. rcc., in fide ... societate rcc. | pestilentia A2 Kl. rcc. | hostia Cl. | 8. publicio H Kl., Cassiod.; publico AC all. | socialis A. | a graecis] agrestis AI, agrestis Kl. | linguam Kl. | populis A2. | paelapolitanus C. | 9. gregi A. | publi * o A. | enenerunt CH, eneneri * t A, enenirent I rcc. | 10. autem] li C, siquidem Kl. | defectione A rcc. | et ibi H. | obtutum C. | 23, 1. publicus Kl., publicus rll. | palaepolim A Kl., Lov. 4; palaepoli CHI all., v. Iahn. 250. | miserat * Romae compertum scripti; miserat romae compertum ACH, Mdvig. Em. 167, sed cum modo dictum esset ab utroque consule senation certiore factum esse, via poterat alterius consulis nuntio omissio, consule ipso ne nominato quidem Romae compertum esse dicit; ibi ea quoque, quae Publilius nuntiaverat, erant comperta; neque apte Romae et Publilius inter se comparantur; et Cornelium illo tempore Romae non

LIB. VIII, 23, 3 — 24, 4.

fuisse videtur significari, v. c. 22, 9; oppositus, c. 23, 13, cf. *Dion. Hal.* 15, 14, fort. per Cornelium compertum, cf. 27, 26, 5, *Iahn.* 274; miserat (erat Pall.) romae compertum cornelius I all.; romae compert. del. Si.; miserat interim romae compertum Kl.; miserat romae compertum Cornelius Urstinus. | 3. ad samnites om. Kl. | bellum om. A. | 4. pugnabant Cl. | 5. uirum H. | 6. uulsis A, uulsis C. | inposuerunt C, inposuerit rcc. | coloniorum I. | 7. ni sibi ab his AC, nisi ab his (vel is vel hiis) H Kl. all., hi ab his I m. 1. | 8. belli deceret I. | 9. regant AI, cf. 30, 32, 2; regat rll. | 10. hostis nocassent ACI rcc., fort. recte. | duxissent deinde manu recentiore margini adscriptum est ituros se respondissent A; duxissent (dixissent HI all.) ituros esse respondissent C Dr. lib. omnes, ut in A potius uideantur omissa esse. cum significassem non bene cohaerere quae sequuntur: iam Publilius etc., cum is, quae praecedunt, Mdvig. Em. 168 totum folium archetypi perisse probare conatus est. in eo tamen id certe scriptum esse non potuit, bellum Samnitibus esse indotum, quod c. 25, 2 legitur, et Palaepolim obsideri coeptam esse §. 1 significatum est, itaque uia quidquam deest aliud quam finem factum esse colloquio, ultimo paginae versu omissum, cf. *Dion. l. l.* ceterum subito interdum Livium ad allam rem transire satis docet c. 22, 5, cf. 9, 35, 1, aliquid n. l. turbatum esse iam si senserunt, qui in edd. *Asc. Mog.* legati romanorum tum se ... responderunt, iam scripserunt. | palaepolim l. neapolimque A, quo quid indicetur non patet. | neapolimque C. | opportuno mal. Duker. | 11. itaque cum nota margin. A Lov. 4 frg. *Haverc.* | e om. HI all. | ant reipublicam Kl. | 12. auctum Kl. | q. publicus C; publicus A; publicus Dr. lib., edd. a. Al. | geret A. | 13. corneli qui ante eum quidem A. | bellū A. | 14. in discensionem I rcc. | 15. oriens Ab. Rubenius; oriens de Dr. *Crev.*; oriens Kl.; oriente rll.; inente Si. | prinatimre A. | scriptum esse C (H) rcc., scriptum (scribitum A) esset AI rcc., Mdvig. Em. l. l. | 16. qui dicat I. | diuinae A. | consulis I. | apperere A. | 17. tamen cdd., quamquam tribuni frustra obnibebantur in dictatore plebeio, tamen id assecuti sunt, ut patres non auderent alium dictatorem dicit iubere, sed res ad interregnum rediit, cf. §. 14; tandem rcc., H. Mdvig. | rediit ClI rcc. | decimus CHI, decimus A. | petillium C, petillum A pleriq. | mugilianum A. | 24, 1. egiptopeditū A. | dodoneo B. | 2. acrusiam A; acrusiam HI; acrusia Kl. | factis C. | 3. transmisit C Dr. lib.; transmisit A. | 3. acheronte A2 rcc., acherente AIC rcc., acheronte I. | mposis (ssi I) defluentem HI. | thesprotinus A Lov. 4. | 4. ceterum ut Lov. 4, 2, *Harl.* 2, add.; ut ceterum ml. | 4. potentiam scripti, quod ex Lucanis sequitur, v. *Crev.*, om. A.; consentiam rll. | sipontumque * * Brutiorum, videtur aliquid deesse aut turbatum esse. | ac Terinam Si; acrentinam A; acrinam CHIKl.; Cons. ex L. Sipontumque Brutiorum Argentanum ac Terinam, vel ... Sipontumque ac Terinam Brutiorum Al.; Metapontumque, Consentiam Brutiorum ex Lucanis, Brutiorum Consentiam ac Terinam Huebner apd. H. ex Lucanis et Brutiorum del. H., fort. ... Sipontumque Apulorum et Consentiam Bruti.

ac Terinam. | massepiorum *ml.* | obsidium *H.* | 5. a bruttiis *I* *rec.* | incursionem *I* *rec.* | 7. continuis *I.* | inundatis *Mdv.* *Em.* 109; inundates *A.*; inundantes *C* *rell.* | opprimentur *Cl.* | 9. conminus *AC.* | congressus *C* *rec.*, congressu *AHI.*, congressus congressum *Lov.* 4, congressasset *Kl.* | 10. palātes *Ad.* | uindicantemter quem *Al.*, donegantem iter q. *T. Faber.*, incidentem iter, quem *Ruhnken.* *Maem.* 3, 58. | abominandum *C.* | acherons *Lov.* 4, | 12. Sotimus *C* *ed. Gel.*, postimus *A.*, semmus *H.* | paris *A.* | 13. quos ubi *ed. Asc.*, quod ubi *edd.* | rex *Ad* (*HI* *all.*), res *AIC* *Kl.* | stringit claudium annem *rl.* *omm.* *A.* | transmisit *I* *rec.* | uadum] medium *Lov.* 4. | uerato *AC* *all.* | 14. examine *Cl.* | in *om.* *Al.* | 15. irarum] rerum *Kl.* *Lov.* 4. | suem *mau.* *Gr.*, v. *Crev.* | multato *I* (*A* *ap. Dr.*), mutilato *rec.*, *Fickert* *ad Sen. Ep.* 7, 4, 2. | 16. reliqui *A.* | hostes] an hospites? | 17. in epiram *rec.* | 18. fortuneum *A.* | 25, 1. bisdem *AC.* | est de his *Al.* | 2. et ipsi (*H*) *bl.* | nil *H.* | 3. fuerant *ACI.* | 4. in potestate *A* *rec.* | allise *I.*, alifae *AC.* | calli foerufrium *C.*, caprifae rufrium *A.* | 5. tam prope *A.* | quoque alteri *I.* | aderant *Cl.* | abscisa *I.*, abscissa (*H*) *rec.*, *edd.* *a. Al.* | patiebantur *notav.* *Gr.*, v. *Scheibe* *l. l.* 558. | 6. ipsis *edd.*, ipsi *A. Perizon.* *Gr.* | iam in *Duiat.*, iam *edd. ml.*, cum (*ac*) *rec.*, in *Gr.* | 7. atarem² *A.* | 9. carilaus et nimfius *A.* | ad partes ad *A.* | ad rem romanorum *rl.* *omm.* *H.* | 10. felixque *rec.* | 11. an] ac *A.* | 12. inceptis *Gr.*, inceptum *A.*, inceptu *C* *rl.* | que (e in a *mut.*) quam *A.* quam quanta *rec.* | 13. occupandum *Cl.* | urbi *Al.*

26, 1. nylus *AC.* | clase *C.*, classem *A.* | depopulatorum *A.*; fort. depopulatum *Al.* | 3. multitudinem *Cl.* | ipsa *C* *Kl.*, ipsam *rl.* | alis (aliis *m.* 3) alia *A.*, isatia *HI.*, alia aliis *Kl.* *rec.* | charialus *C.* | urbe *HI* *rec.* | 4. aduersam *I* *Voss.* *rec.* | ūia *K* *Voss.* *pr.*, *edd.*; uiam *rl.*, v. *Iahn.* 257 *n.* | ferente *A* *ap. Dr.* (*H*) *rec.*, ferentem *rl.* | periculo (o *m.* *antiqua* in a *mutav.*) *C.* | 5. hostē *A.* | seliam, *m.* 3, set etiam, *A.* | spoliati *Cl.* | rediret *I.*, redirent *H* *rec.* | 6. quam (quā *A*) *ACHI.* | dignus *I.* | res *ei.* *Gr.* | 7. domitus hostis (hostes *I*) ... venisset *HI.* | primo *ei.* *Gr.* | contingere *I* *rec.* | 27, 2. ramanos furere *C.*; romanos fuere *I.* | 4. bellum *H.* | euentumque *AI* *Lov.* 4. | gestare *Cl.*, restare *C2* *rl.* | 5. ad *om.* *H.* | 6. preliū *Al.* | ascili *ed. Gel.* | onesti *Cl.* | nudata *rec.* | 7. se] sed *C.*, sed *m. i. e.*, secundum *rc.* | a consule (*HI*) *rec.* | 9. consilium *Leid.* 2, *recte fort.* | concilandum (*am* *m.* *antig.*, *C*) *C* *rec.* | rem mittantur *HI* *rec.*, rem mittantur *C.*, re (rē *m.* 2) mitteantur *A.* | 10. qua causa *I* *rec.* | quidem *om.* *Lov.* 4. | habeat *H.* | recussarunt *Cl.* | 11. breuis *I* *rec.* | omīa *A.*, omnis *C.*; omni iam *ei.* *Al.* | de se] spe rei perficiendae *T. Faber.* | 28, 1. plebi *C.* *all.* | neci *ml.*, ligari neci (necique, nexi) desiderunt *rec.*, cf. *Bachofen d. nexum.* *p.* 102. | ius est *I.* | ob] ab *A.* | 2. *L.* *om.* *AHI.* | cum se *c.* *ml.*, cum senatus consulto *rec.*, *edd.* *vo.* | paternum *om.* *Lov.* 4. | in nexum = nexui *Salmastius.* v. *Huschke d. nexum* *p.* 31 *n.* 36; *Nieb.* 3, 217. | formamque *AC.* | ad (in *rec.*) misericordiam *Lov.* 4 *rec.*, *prb.* *Al.* | poterat *edd.* *pleriq.*, poterant *Gelen.*, *edd.* *vo.* (*Lov.* 4), *recte fort.*, v. *Iahn.* 249 *n.* | accendere *rec.* | ut florem *ACI* *rec.*, v. *Iahn.* 267, *Mdv.* *Em.* 170; et florem *rec.*, *edd.* *plerg.* | aspernebantur *A.*

aspernebantur *C.* | admire *H.* | 4. magis quam] maguā (*m.* 3 *nā*) *A.* | 6. tum aetatis *A3* *rec.* | indignatione *C* *Kl.* *rec.*, *prb.* *Al.*, v. *Iahn.* 250. | 7. procumbentis ... ostentabat *Lov.* 4. | 8. uictum] ruptum *Tan.* *Faber.* | eodem *Lov.* 4. | iussuque *coſs.* *ferra* *Cl.* | iuuerat *Kl.* | 9. pecunia *Al.* | ne in posterum *Lov.* 4. | neclarentur *I.* | 29, 1. recens *Lov.* 4. *rec.* | bellum samnitium *H.* | 2. ullo *om.* *A.* | D. Iunius *Casiod.*, D. Iunio *Pighius.* | scaevae *om.* *Kl.* | 3. non nova *Duker.* *quid etiam* *nota* *ei.*, noua *edd.*, quam noua *Stroth.* | necleramque *Al.* | conciperent *C.*, concitarent *Kl.* | populus *Al.* | 4. matrucini *I.* | 5. potuerit *H.* | consilii *Cl.* | fortes *om.* *C.* | 6. prouinciā *A.* | ea *om.* *HI* *rec.* | 8. *coſs.* *C.*, consulum *Lov.* 4 *rec.* | 9. cursorem + quoque *fabius* (ab eo quoque *m.* 2) *A.* | Rullianus *Si.*, rullianus *edd.* | 11. bestinis *AC.* | nec usquam bellum *I.* | uentu *A.* | acie *AHI.* | inuictos *A.* | 12. ingruente *C* *Kl.* *rec.* | dilauerentur *Al.* | urbium ... defensuri in *C* *om.* in *mrg.* *posita.* | 13. oppugnare *Si.* | adhortus *C.* | cutenam *H.*, calenam *I.* | ab uulnerum *Mdv.* *Em.* 170, nisi quod a *scribit.* aut (ac *rec.*, *prob.* *Crev.*) uulnerum *edd.*, cf. *c.* 38, 11. | hōi ferre *A.* | 14. arguerant *ACHI.*, arguerent *Kl.* | 30, 1. gestum esset *I* *rec.* | uertitur *C.*, *edd.* *vo.* | 2. pullaro *Cl.* | munus *A.*, moratus *Lov.* 4. | hospitium *I.* | prosciceretur *A.* | renunciauit *Kl.* | manu *AIC.* | 3. *Q.* *om.* *C* *Dr.* *Ub.* esse *om.* *C* *rec.*, *edd.* *a. Al.* | ac si ... esset *om.* *I* *rec.* | 4. occasione *C.* | exercitus instructus *A.* | inbrinium *AC.*, umbrinium *H.*, imbrinium, *Hermol. Barbarus.* v. *Niebul.* 3, 223; *Dederich. quaest. phil.* *p.* 13. | profectus ad inbrinium *om.* *IK* *rec.* | ita uacani locum *C.* | quod si *C* *rec.* | potuerit *Dr.* *Ub.*, poterat *AC.* | 6. comunio *C.* | equis *om.* *A.* *egs* *addit.* *m.* 2, v. *Nieb.* *l. l.* | adq. *A.* | late *om.* *Lov.* 4. | 7. tradum auctores ab eo his *Pall.* *all.* | 8. petitus *Al.* | in *om.* *AC.*, v. *Iahn.* 258. | 9. id eorum *A.* | auctore *bl.*, *edd.* *a. Gr.* | credere *fabio* *libet* auctori *Lov.* 4. | sibi *rec.* | 10. minime fuere *Kl.* | laude *C.*, laudem *edd.* *vo.* | 11. tum uero *AC* *pleriq.*; cum uero *I* *rec.*; enim uero *recensissim.*, *prob.* *Mdv.* *Em.* 171, „*pr a uum enim esse tum uero*“, in *praef. XII* *hoc* *probat.* *illud non uerum esse.* | 13. praecurrerunt *Kl.*, praecurrerant *HI* *rec.* | poene *C.*

31, 1. aduocata, extemplo *Lov.* 4. | 2. uenisse *Cl.* | res egregie *Si.* | egregie *Al.* | sitomutare *Cl.*, an immutare? *cf. Dr.* 7, 22, 6. | possit *I* *rec.* | victoriaesset *HI.* | 3. cupidissimusque *AH.* | 4. et tunc *A.* | non mancipi *H.* | q. *AC.*, que *Kl.* *om.* *rl.* | accensum (*rec.*) *edd.*: accessum *Lov.* 2; accensus *ml.*; assensu *Pal* 2. | 5. quid belli *H.* | casus fertur *Voss.* 2. | pugnae (pugne *A*) uenisset *AHI.* | supplicium (supplicatio *tum* *supplicio* *Kl.*) magistro equitum tunc uictorem uelut in capto (campo *Kl.*) exercitu infestorem *AC* *Kl.*, nonnulla e §. 7 *huc* *translata.* *vo.* *minetur* ... equitum *omissa.* *sed* in *A* §. 7 *inserta* *sunt.* *supplicium* ... *minetur etiam* in *Pall.* *desunt.* in *Dr.* *libb.* *videntur* *ex* *titulase*; *supplicium* *magistro* *equitum* *et* *tunc* *uictori* *minetur* *edd.* *ante* *Gr.* | 6. magistrum *I.* | quamquam *A.* | posset *H* *rec.*; possit *AC* *all.*, possit *I.* | saeculorum esse *I.* *Periz.*, quod requiritur si possit legitur | 7. summam *AC2.* | inuidiam *seq.* *adnotat.* *marg.*, quae etiam in *rec.* *multis* *legitur* *I.* | extinxisset *minetur* *ne* | q. illum magistrū equitū

dominantem verbis eā §. 5 huc translatis, is, quae hoc loco scribenda erant, in illum transpositis A, exiunisset dominantem C Kl.; existi-
xisset, tunc victorem (victorum I), velut capto exercitu dominantem rll.
| 9. fide I. || 32. 1. clamor e C rec., clamor ē AHI, clamor est Pall.
Lov. 2, 3, prb. Becker Al., clamor Lov. 4. | classi q̄q I. | 2. factog.
C. | praecog. fabio C rec., praeco fabium AHI rec. | mag C, magi-
ster (magister m2) A. | inferiori I Lov. 4 rec. | 3. parentque Kl. | his-
dem AC. | consules quos I. | obaudientem Kl. prb. Klock., cf. ad Apul.
Met. 3, 15. | 4. illud A. | quit C. | 5. poterit esse sed A. | digenda
Gaertn., an derigenda? | fuerit, quin Mdg., Koehler l. l. 81. | res-
ponde Lov. 4. | ueterinnecto H, ueteranne Lov. 4. | ueterannec
signa H. | 7. quo qui A Peviz. | tu tamen Kl. | relegionibus C. | ma-
iorem Cl. | colligere? ad haec edd. ante Gr. | 8. es rec.; est ACI
all. | responde at Al., respondeat ACI rec., respondeas rec., responde
rec. (H), edd. | nocem AC all., uox nece H, uoce I, uox Lov. 4. |
mittat AC, mittatur HI, emittas, emittatur rec. | 9. quae singula rec.,
singula quae Al rec., singula quibus H, quae Kl., quae C, fort. singula
quaque, v. Iahn. 274 n. | accusatorem C. | uitam Al. | nociferatur
H (A ap. Dr.), nociferetur A ap. Al. | 10. pugnaletque Cl. | accus-
saret Cl. | redintegratura, om. ira, I. | impediri H rec. | 11. aeternam
lacerantibus I. | ad trios Al. | in contionem A rec., notarunt Crev.,
Seheibe l. l. 559; in contione C pleriq. Dr. Ibb., cf. Iahn. 256; in
contentione H, tumultu iam contionem miscentes T. Faber, tumultum
ultimas iam in contione misc. Heusinger. | 12. per totam edd. a. 62. |
preces creces A. | proximo C. | tribunal rec., edd. a. Al. | steterunt
A, Iahn. 253. | ne cum HI rec. | 13. globus (I) rec.; glomus Kl.;
glomus AC; globi H. | nec rec. | 15. adolescentem fabium Kl. | fidem
Kl. | iniungeret mll., inureret Kl. edd. ante Dr. | 16. cum patrum Al.
Lov. 1. | iuebant C. | 17. id q. id quidem Kl. | uersuram Al. |
18. daret fabii H. | in fabium A edd. Dr.; in q. fabium C edd. || 33, 1.
magistro AC (H); magistrum I rec.; in magistrum rll., prb. Gr. | tri-
bunalib; C; tribunalibus HI. | discedere C. | 2. cum om. mll. | uelut
imperio Kl. | 3. conentione ACHI all.; contione Kl.; contentione (rec.)
edd., v. Iahn. 257. | 4. conqueretur HI. | dictatoris ... curiam om. IH
rec. | auditor H. | 5. iterat AHI, iteratur Lov. 2, 4, iterata deinde
cont. est St. | 6. in incepto mll., incepto (Kl.) rec. | 7. miligare Al. |
8. fugientis exer. tui om. H. | gessurus ne A. | 9. iur. igitur C. | prin-
cipium H. | cum ascendisset b1, ascendisset (ascendisset mm. 2) ACH
(Kl.), ascendisset I all. | 10. inquit om. A. | possimus A. | ibi in
H, prb. I Gr., fort. inde uoluit. | exaudiebatur mau. Gr. | 11. uincit
A, uicit C Dr. Ibb. | strepidum Cl, trepitum I. | faui C. | 12. nec
plebis C rec., ne plebeis A. | in centurione non milite Cl. | interest I,
interesset rll., interesse Gr. | 14. areptum ACI. | saenisset I. | 15. se-
nectae I, an senecta? Dr. | irae] prae A. | 16. habuisset C. | obijone
C; obijone H. | datu H. | quem, ex collegis .. data, socium Walch.
p. 121, quem ex collegis, optione etc. ulgo. | deligeret rec., deligerit
ACI, delegerit C2, delegeret I all., v. Walch. p. 120. | 17. nam popu-
li etc. „vellem Liv. scripsisset: ne populi quidem ... iram unquam

... sed Liv. ipse minus recte sententiam conformauisse potest
Mdg. praef. XII. | capiti an qui quisitum A, an capitis? Dr. | nullo
(Kl.) rec. duo, edd.: nullum AC uell., in A antea nullam fuerat; Gr.
dubitat an exemplum exciderit; nullo unquam Al., an fuit nulloqum.
| 18. ne] mnc A, nec Kl. Lov. 4. | 19. fuisset C. | fuisse suum A,
filium iussurus suum ci. Saluinius. | quod ultra Cl. | quo ... fuisse om.
HI Lov. 4 all. | uerberaretur necareturque H Lov. 4. | 20. q. fabium
A1C, q̄ fabium A2, propter quem ciuitas in laetitia uictoriae cd.
Klockii. | 21. eamque Leid. 2 all. | et eum Al. | comulentur C. | lecerari
A. | conspectu r. p. H. | intuente AICHI. | haud] au A1C1, aut A3.
| 22. quo id] quid HI, quos animos Lov. 4. | exercitatum Cl. | obte-
stas Al. | aiehat H all. || 34, 2. inuictum om. H. | ex disciplina mili-
tari Duat. | 3. de alieno edd., v. Rost explicit. locc. quorund. Liv. p.
XIII sq., Iahn. p. 266; dictatorio T. Faber, qui etiam maiora tentat;
de alieno tamquam r. p. d. militaris spreto imperio euersae Gisb. Cuper;
de del. Duat. Dr. Mdg. | militares A, militari C. | 4. prestatutum
Cl. | edictum Kl. Neap. all. | 5. perpetuae C, „interrogativa (par-
ticula) non apta“ Mdg. Em. 172 sed eam serauit; perpetua ne esset
ū eēt A; perpetua necessest H; perp. necne esset Heusinger; perp. ne
non esset ci. Al. | 6. nihil eius AI Lov. 4 all., nihil eius iure CH Kl.
all., nihil de eius (rec.) edd. pleraeq., nih. eius ius susp. Drk., nih.
ex iure eius Al., nih. ex suo iure Ientke. | deminuturum H Kl. all.,
dininuturum Cl, diminutum A, deminutum optare Sabuinius. | popu-
lus romanus edd. a. Dr. | dictatorem et ius mll., dictatorem ius rec.
duo, dictatore ius ci. Dr., Duker, dictatore uim et ius Kreyszig, v.
Iahn. Archiv 1, 57; frag. Sall. p. 37. | 7. paruū A. | quiquam A. |
8. dictatorio rec. | 9. hosti I Lov. 4. | errarent ACH; coerrarent I; coerrent
Lov. 4. | licentias I Lov. 4. | sola se A (cd. Gel.); sola C Kl. all.;
soluase HI all.; sola, qua se rec., edd. vv.; uaso, qua m2, supra pos. et
del. K; sola duce se Alb. Rubenius; sola uagi se Gr.; salua se Walch.
ad Tac. Agr. p. 304; sola sua se Al.; soluta se Mdg. Em. 172. | ubi
uelut HI Lov. 4. | 10. conueniant (A ap. Dr.) rec. | aequo] et quo C.
| iniussu addid. Gel. | modo cetera et Cl. | et pro I. | offert et tribuni
I. | 11. q. om. H; p. q. I rec.; paterque rec. || 35, 1. tepentes tribunos
I rec., edd. vv. | honore consensus C, onere census I all., onere consen-
sensus ... uersi ad uel on. consensu ... uersus ci. Gr. in ed. pr. | 2.
q. om. A. | 4. dictatori HI. | obet A, habe HI, habetis Lov. 4. | esset
HI. | 5. noxie C. | q. om. AHI all. | potestatis C. | 6. fabii A. | quam
qua A all., quamquam I, quam CKl. | exinsultabas AI, insultabas rec.
quidam. | uices id HI Lov. 4 all. | 7. reuertes (reueres m2) C, reuer-
teris in gratiam del. Garaton. ad Cic. Phil. 2, 46, p. 649 ed. Werns-
dorf. | si haec rec. | 8. degressum Gr., digressum edd. | 9. aud Al. |
q. om. H. | t. manlii rec. | 10. recessisset rec., prb. Gr., Mdg. Em.
172; recessit mll. | quinctius fabius I. | quamquam uim Kl. rec. | tru-
dem A. | 11. tristitia edicta Cl, tristitia dicta I. | 12. eam Al. | q.
om. H. | pōp. r. C all., populo Kl. rec., pōp. rē A, eius populo rei ci.
Al., v. Iahn. 253. || 36, 1. Crasso, magistro Becker Mus. Rhen. 4,
296; ante edeb. Crasso magistro. | aduentus om. Al, fuit advent' m3. |

2. die emigrari *Al.* | uenisset *HI.* | abstracta acie *A.* | tam momenti *I.* | idem om. sit. | 4. ita instruit aciem ita subsidiis et omni etc. *Rupertii.* ita instruit aciem, ita loco ac subsidiis etc. *Mdvg.*, qui in *Em.* p. 172 etiam proponit ita iust. ac. loco, ita subsidiis, ita omni etc.; ita instruit, ita aciem loco ac subsidiis etc. *Seuffert.*, v. *Mdvg. praef. p. XI.*; in ipsius *Mdvgii coniectura hoc offendit, quod v. loco etiam ad firmavit refertur: Seuffertum miror instruit non absolute dictum esse statuisse, v. c. 38, 8; 9, 37, 3, sed iusto liberiores verborum ordinem esse voluisse.* | subsidiis omni, om. ita, *H.* | 4. milite ira ac de rec. | est] et *Cl.* | 5. et om. *A.* | comitate *Gr.*, comitati *edd.*, quae ablativi forma esse potest. | 6. ipse circumfusus *Rotterd.* | singulos *I rec.*, *edd. a. Al.* | haberet optl., haberent (*Aap. Gr.*) *rec.* | 7. dextere *rec.*, dexte *ml.*, sedulo *Kl.* | imperatoris *ml.* | prius foret debellari (forte debellati *rec.*) militum *I Lov. 4. rec.* | nec quam ad *A.* | efficius *Al.* | 8. ultimus *A.* | fuerit quam quod grato, *vv. e §. 7 repetita m2 del., C.* | 9. arma mellam nec *A.* | ex insidiis *A.*, insidiis *rl.* | expertos *Cl.* | 10. adderat *A.*, fort. addiderat *Dr.* | iram *I.*, om. *Kl.* | magis r. publ. *Kl.* | magis quam publica (publicam *A.*) priuatum *ACH.*, magis publicam quam priuatum *I.* | 11. quo om. *A.* | annu (annu *m2*) *C.* | 12. iret *Cl.* | deductos *Al.* || 37. 1. urbem om. *H.*, deinde et. | consules etc. *v. Th. Mommsen Chronol. p. 112 sqq.* | 2. agebatur] ambigebatur *ci. Gr.*, fort. negabatur. | rettulerant *A.* | sancta] facta *H rec. duo.* | porrecti ad *I rec.*; arrecti aduensis ad tum animis *Kl.* | 3. Aulium *Gel.*, aulum *edd.*, Aelius *Cassiod.*, C. Sulpicio Q. Aulio consulibus ad defectionem etc. *Pighius.* | 5. ni atque ... samnitium om. *I Lov. 3.* | proculsantium *A.* | proprius *H.* | 6. samnitiumque *G. Gr.* | uastatum *A2.* | ataque que *A.* | 7. conclamatumque *rec.*, *edd. a. Al.* | 8. fabia rogatione *H.* | fabius *ml.* | ut om. *rec.* | quorum (*Lov. 4.*) *edd. a. Gr.*, quorum eorum *ml.*, quod *pr. Gr.*, quod eorum *rec. prb. A. Periz., Mdvg., Koehler l. l. 63.* quoniam eorum *Lov. 2, I Perizon.*, potest etiam cum (quom) eorum scriptum fuisse, *cf. lectt. Liv. meas I, 17; Reisigii Schol. lat. p. 377.* | priuernesque populos (populus *m2*) tusulanum cum (priuernesque descisset *m3*) *rell. omm. A.* | gentibus se *Cl.*, se genibus *I.* | 11. antiquarum *I.*, antiquare *rec.* | 12. memoriam *I rec. duo.* | poena *AC.* | auctorem *A.* | ferme ex Pollia tribu candidatum *cd. Gel. ed. Camp.*, ferme ex pollia (pollia *C.*) tribu candidatum ferme datum *AC ple- rig. Dr. libb.* | papiriam ferre *cd. Gel. HI rec.*, papiriam ferme, *ead. m. ferre, C.* papiriam datu ferre ferre *A.*, parium ferres *Kl.* || 38. 1. insequentium *A.* | q. om. *AHI all.* | si (sin *Voss. 2.*) a. cornelius *HI Voss. 2, Gaertn.* | et] est *A.* | conductenim *A.*, conducta * *C.* | iumentibus *I.* | ducebatur *Cl.* | dilecto habitu *Al.* | 2. ad uene *Al.*, ad uene *m3.* | uallum] bellum *rec.* | 3. nox iam] noxium *A.* | praibuit *A.* | monumenta *I rec.* | discimulabant ... facturum *A.* | 4. propriorem *ACI rec. duo.* | militi uirtutem *H.* | frustarentur *Al.* | 5. ita institui *A.* | ne] nec *rec. pauct.*, nec pedestres copiae maleb. *Al.*, locus suspectus. | 6. luce demum ausus *C Dr. libb.*, ausus luce demum *A.* | adsecutus *C.*, adsequ * tu (tu *m2*) *Al.*, „uidetur adsequita fuisse“ *Al.* | copis (iis *ead. m.*) samnis *A.*, copis annis (annis *m2*) *C.* | 7. dimetari *cd. Gel.*

CH all., dimetare *A.*, dimicari *I rec.*, metari *Kl.*, communiri *rec.*, *edd. vv.* | circumfusio *A.* | ut] fort. et *Rupertii.* | uallus peteretur aut uallum peterent *ci. Gr.* | 8. instruit] instituit *A.* | intrum *C.* | contra hostes *I rec.* | anim sed uiribus *A.* | 10. iam quidem *Kl.* | clamore *A.* | et hercule *edd. pleriq.*, adiungitur id quod sequitur ad v. acquavit, et hoc explicatur, at hercule *cd. Gel. edd. pleraeq.* | ab ora *ClA2.* | ab oram *Al.* | usque ad *Lov. 4.* | concursum *ACHI all.* | 11. quisquis *ACI all.*, quisque (*H*) *rec.*, *edd. pleraeq.*, v. 25, 26, 9; *Iahn. p. 267 n.* | obnixi (*rec.*) *edd.*, obnoxii *ACH.*, obnoxii *Kl.* | aut n. spectabat] ad n. spectabatur *ci. Gr.*; et n. spectabat *Benedict l. l. p. 13, v. Hand. Tars. I, 544.* | 12. sua om. *Lov. 4.* | tam subito *Rupertii.* | subito om. *H.* | con turma unā *Al.*, cū turmā unā *m2.* | 13. sine, c. sup. i. *m3.* *A.* | esse praedam *HI.* | supillos alios, sed illos induct. *Cl.* | ferrigue] agique *Kl.* | fortunisque *I.* | uociferabant *Lov. 4.*, uociferantur *rec.* | 14. tunc *I.* | interpretandum *Kl. I.* | ecquosque vel et quosque *A.*; et quosque *I Lov. 4.*, equosque *CH all.*, se equosque *Mdvg. Em. 173.* sed ut inermes respondet *vv. raros quibus f. in manus, ita haec:* equos dum pr. onerant illis; raros eq. insidentes. | cruentamque pugne curae *rl. omm. A.* | 16. lesiones *C.* | mihi curae *Lov. 4.* || 39. 1. quis quisque etc. ab usu abhorre in *ed. Weidm. significaveram; Mdvg. Em. 173 n.*, quae inclusit, qualisq. *A.*, qualis quaque *Seuffert l. l.* | discipatos *A.* | 3. paulum *ACKl.*, paululum (*HI*) *rec.*, *edd. pleraeq. a. Al.* | deleto] de loco *Cl.* | equitatu *C2.* | aliis *ml.*, multi *rec.* | 4. accedens *rec.* | antesignarios *rec.* | signis fluctuantem *A.* | 5. uocato *Cl.*, nouato *rl.*; fort. uocare renovato, ut ante iterandum. | quidquid *ml.*, quocumque *rec.*, *edd. vv.* | primus *rec.* | 6. ut ex illa se *I.* | 7. simulque visum *rec.*, *edd. a. Al.* | tolerari *Cl.*, tolerat *I.*, tolerant *rec.* | e castris integri *Lov. 4.* | sinum *Cl.* | 8. tollerare terrorem *A.*, tollerarem (tollerare *m2*) *C.* | 9. pedes restantes *cd. Gel.*; pedes res restantes *A.*; pedestres restantes *rl.* | ac *del. Gr.* | ab ... cecidit om. *H Leid. 2.* | cecidit om. *Lov. 4.* | 10. fermerent *A.*; infremerent *re.* | deis] dehis *ACI.* | omnibus *Cl.* | 11. supplicio *H rec.* | 12. papi] papri *A.* | aut dubiae *A.* | 13. papus *A.* | dedetur *ACI.* | restierentur *Al.* | lussasque *I.* | 14. censuerem *Cl.*, censuere *m2.* | ignominia ae, ae induct., *A.* | 15. accepta est sed *rec.*, *edd. vv.*; acceptanere *Lov. 4.* | ex sc. *C om. HI rec.*; ex sc. p. *A.* | 16. debellatum *Lov. 4.* || 40. 1. A.] a. m. *I rec.*, m. *rec.* | fuerit om., id (fuerit s; *m4*) *A.* | placius *A.* | mittentis *Al.* | magisterio *T. Faber.* | 4. laudationibus *ci. Muretus.* | familiae *rec. quidam;* „quod fortasse quibusdam arvidebit magis“ *Crev. in ed. mai., prob. Mdvg. Em. 173 n.* | horumque fallenti *A.*; honorumque fallente *C rl.* | 5. illi *A.* | scriptor, in hac voce expl. *H.*

Lib. IX. Periocha. artum *rec.*, tacitum *Nz. rec.*, iniquum *ed. Rom.* | fides *rec.*, fide *Nz.* | Falerna] Ialerna *Nz.* | pontias *Nz. rec.*, pontia *ed. Rom.* | consules obseruauerunt *Bergian.*; consules in senatum (senatu *rec.*) obseruauerunt *Nz. rec.*; censors in senatu legendo obseruauerunt *ed. h. m.* | quas urbanas appellauit om. *Nz.* | nomen om. *Nz.* | tam facilem *rec.*, tam *Nz.*, tantam *rec.* || 1, 2. heremni *A.* | natum om. *I.* | 3. qui] quo *A.* | romam pace *Pall. Lov. 3.*, quo ... missi erant, roma pace

suspicio. *Al.*, an. quos ... miserant, pace? | 4. a nobis *Dr. Ibb.* | cordi t
supra, m. 2. t. *del.*, *A.* | 5. videantur *C.* | 6. dedimus *CI Kl. all.*
edidimus *A.*, dedimus *rec.* | 7. quid foederi] fieri potest *Kl.* | arbitrariis
AI C. | foederis expiationem, sed expiationem *del. C.* | feram? neminem
edd. ante Gr., Mdv. | 8. nihil compotentiore *A.* | inopiata ego *A.*, in-
opia ego *rec.* | 9. accumulatae *AC.* | exsatiati, placari *edd.*
pleraeq. | placari nequeant *ACI all.*, placarique nequeant (nequeunt)
rec., placari nequeunt *Kl.*, idem *ci. Gr.*, placari qui nequeant *Dr. quid*
Mdv. Em. p. 418 in mea h. l. explicatione obscurum fuerit, ubi me
eadem, quam ipse proponit, ratione expedit, alii videant. | auriendum
A. | 10. armis nulla *Lov. 4.* | 11. sit quam *C.*; sed quam *I om. A.*; sit
si quam (tam) *rec.* | agantur *ci. Gr.*, v. *Doering.* | habere *C.* | aduersos
Clericus. | post deos vel gesturos fort. *excid.* vos *Rupert.* | 12. 1. gau-
dium *C.* | locat] ducit locat *A.*; ducit, in *urg. m. 2.* locat, *C.*; locat ducit
Voss. pr.; ducit *rec.* | Calatiam, v. *Zeitsch. f. AW. 1852 p. 207.* |
milit] (misit *ap. Dr.*) *AI.* | 3. constat *CI.* | in Apulia *C Dr. Ibb.*; in
apuliam *A.*; fort. in apulia iam. | circumsidere *rec.* | adesse *AC.* | ui]
ut *I all.* | 4. is *I rec.*, is et *A.*, et is * *C.*, is etiam *edd. pleraeq.*, iste
ed. Camp. | quin] q̄y *A.* | 5. qua *A.*, qui *CI Kl. Voss. pr.* | consolatio
A. | 6. superi] fratri (fratricidi) duo *rec.* | sed quamto *CA2.*, et quanto
I., sed tanto *AI.* | gaudinas *AC.* | 7. natus insidiis locus is est *Kl.* |
monti (montibus m. 2) montes circa *I.* | iunctis *A2.* | in medio] undique
Bauer. | 8. intrade *AI.* | te *del. Gr.* | artio]rem] altio]rem *I Kl. rec.* |
9. cum uia *Voss. 2. Lov. 3.* | natus insidiis locus is est *Kl.* |
rec., qm̄ ad *C.*, quad *A.*, ad *I rec.*, cum (quom) iam ad *ci. Hz.* | cum
protinus *Lov. 4.*, protenus *Rupert.* | septa *I.*, sepes *Kl.*, septa (septam)
rec. | delectus *I.*, delectaram *Kl.*, delectarum *rec.* | obiacentem molem
edd. b2., obiacente mole *edd. vv. St. all.* | 10. quam ... ea *I.* | clau-
sam iam obice *Kl.* | gradum] granum *AI.*, grandum *C.* | 11. mentes
AI C1. | duceret *Lov. 4.*, *rec.* | 12. om̄a dempta *A rec.* | 15. ad quos
moestos *I rec.* | ne] nec *A3.* | qua donec *CI.* | 3, 1. magis quam *om.*
Kl., fremeret *rec.* | alium per *A.* | alius *om. rec.*, *del. Muretus, prb.*
Mdv. Em. 174. | 2. uincimus *cd. Gel.*, uincinus, *ead. m.* in uincimus
mut. C., idem *Dr. Ibb. habent.* | aequata *I.*; aequata ac *Lov. 4.*; aequa
et *AC all.* | 3. aut queamus *I (A ap. Dr.)*, demoliri *ci. Gebhard.* | tu
... uenias *Mdv.*, v. *eius grammat. §. 370 n. 2.* | memoriendam *A.* |
4. quicostis *ACI.* | immemor *cd. Gel. C Kl. all.*, immemores *A.*, *edd.*
vv., immemore *I.*, fort. immemor *ea.* | 5. iam is *A2C all.*, a is *AI.* |
grauius *mll.*, grauior *rc.* | adfecto] effeto *Kl.*, efeto *Voss. pr.* | consi-
lisque *C.* | 6. clausus esset *I rec.* | esse *om. Kl. (A ap. Dr.)* | exer-
citus (exercitus *CI*) romanos (romanus *CI all.*) *A all.*; exercitum rō-
manum *rec.* | 7. sperta *A.* | 8. discord * a *A.* | ancipiti] oraculo re-
sponsadta sunt *A.* | concilium *rec.*, *edd. a. Dr.* | 9. negratus *CI.*, ne
gratus *m. 2.*, in claustra *rec.*, *Gebhard.* | ducitur *A3.* | locutus esse
CI., locutus es * (est m. 2) *A.*, locutus est *rec. edd. vv.* | 10. exercitibus
duobus *I.* | and *A.* | esset *add. Aid.* | 11. filijs aliq̄e (aliquae m. 3) *A.*
| exsequerentur *I rec.*; exquirentur *A.*; exquirerent *CI.*; exquirerent *C2.*
| consilia *AI Kl.* | caperentur *Kl.* | 12. inquit ac est *A.* | quiescere]

cognoscere *Kl.* | 13. uiuat *CI.* | istuc] his tunc *Kl.* | inusserit *C cd.*
Gel. I all., inuserit *A.*, inuixerit *Kl.*, inuixerit *rec.*, *edd. vv.*, immi-
serit *rec.*, incusserit *ci. Gebhard.* | ante eos sed eos induct. *A.* | ex-
peditas *C.* | 4. 1. herenius *A.* | accepta, Herennius *Bauer.*; accepta. He-
rennius *elgo.* | e castris domum *Lov. 4.* | capti sunt *I.*, coepti essent
Lov. 4. | si pacem * * ad pugnam (in loco raso non impetrarent script.)
uti prouocarent *om. A.* | 3. sub iugum *om. I.* | a (ac m. 2) uictoribus
C. | fore *Dr. Ibb.*, esse *AC.* | 4. decideretur *AI Lov. 4.* | ducerentur
(aducerentur *ap. Dr.*) *A.* | inde *AC Pall.*, deinde *Dr. Ibb. pleriq.* |
samnitim *A.* | 6. tantus *C all.*, tanti *A.*, *om. I all.* | oppetendam *edd.*, ad-
petendam *edd.* | 7. pro *om. A.* | lecturus pro lentulus *A.* | qui duo *rec.*,
qui tum *mll.*, tam *del. cens. Drk.* | 8. meam *AI.* | neclossa neuallo *I.*
| si non *om. I all.* | magno periculo *I rec.* | 9. ut illis *Aid.*, illis ut *edd.*
mll. vel ut *rec.* | erumperunt *A.* | indole *A.* | 10. legionib. qui *A.* | me
del. Gr. | 11. pro se etc., v. *Heinse l. l. p. 207.* | 12. inno ercule his
quam a Gallorum *mll. om. A.* | 13. an a Veis *C2.*; an auehis *CI.*; an aue-
his *A.*; an his *I.*; his lacuna aliquot literarum ante his relicta, *Lov. 4.*
| implorabant *I.* | 14. ac prodimus *om. A.* | 15. ignominia eam (igno-
minia quam m2) *A.*, ignominie eam quam *I all.* | opus est *A.* | 16. ne]
nec *rec.* | maiores nostri *I.*, maiores nostri *Kl. rec.*, maiores uestri
AC Lov. 4. | 5, 2. sec per *AI.* | 3. ubi imprecatione *Kl.* | res transi-
gitur *A Kl. all.*, restant igitur *CI.*, res an sigitur *C2.*, transigitur *I.* |
transigitur; per, *Danz der sacrale Schutz, p. 118 sqq.* | 4. si *om. rec.*
| 5. dilectionem *I.* | de equites *AC2 all.*, ac equites *I rec.*, * equites *CI.*
| 6. statum *C Kl.* | inermes *Kl.* | sed integravit *CI Kl.* | manus quorum
ignavia *mll. om.* (h post manus posita *A*) *AI Lov. 4 all.* | 7. essent
abitus *Lov. 4, 2.*; *prb. Bauer.* | belliarum *A.* | lapsos *AIK rec.*, mis-
sos lapsos (lapsos *C*) *C Kl.*, v. *Scheibe l. l. 558.* | 8. obnoxaque *CI.* |
corporia *A2C1.* | 9. ad *Gr.*, ac *edd.* | 10. si bene | quiquam *A.* |
arma, nequicquam uires, nequicquam animos datos *Gel.*, arma sibi nequi-
quam animos *AI.*, v. *Scheibe l. l.* | animos] armatos *Voss. 2.* | 11. igno-
minia *C.* | 12. obside atque, obsidesq. *m4* (obsidatque *ap. Dr.*) *A.* | 13.
id *addid. Dr., Büttner.* | tum ... detracta tantam ... fecerunt ut *Gr.*
6, 1. prope *om. mll Voss. pr.*, sed v. 24, 40, 13; *Oros. 3. 15.* | 2.
armat] armis *A.*, v. *Iahn. 274 n.*; cum armis *susp. AI.* | quidem qui-
dam *I rec.* | 3. primum *om. A.*, an tum demum? | visi] fort. sibi uisi
sunt, | 4. egeni *St.* | 5. euincit *A.*, euicit *C Dr. Ibb.* | 6. fasces victoras
del. censet Hz. | 7. egressi *I Kl. rec.* | iustus omnibus *om. cd. Klockli.*
| 8. colloquia *rec.* | quidem *om. C.*, v. *Scheibe Philol. 5, 135.* | 9. pudor
quidem *I rec.* | maerorem *AI.*, memorem *C.* | coetus omnium *A.* | co-
gebat *C pleriq. Dr. Ibb.*, cogebant *AI b2.* | 10. postera *Lov. 4.* |
prosequerentur *A.* | 11. abiectioris *rec.*, abiectiores *mll.* | 12. incere
ed. Asc. Gruter., te vere (acere *I*) *edd.* | romanam ... animos *om. AI*
Lov. 4 all. | salutanti. q̄s * * non scripsi, non salutantibus dare *edd.*;
in *ed. Weidm. scriptum fuisse suspicio.* salutantibus, non interroganti-
bus responsum dare, *Mdv. Em. 175 ci.* salutantibus, non dare respon-
sum, *contra vv.* non salut. dare responsum *susp. sunt Strothio.* | iscere
A. | ferentes *ci. Bauer.* | quod emissi *AC all.*, quo demissi (dimissi

Lov. 4. fort. recte) *I rcc.*, quo emissi *rcc.*, *prb. Gr.* | bellicosius], gloriosius vel periculosius *Mdv. Em. 175*; religiosius *Seyffert. l. l.* || 7, 1. dicerentur audirenturque *CA4 rll.*, dicerenturque *Al.* | concilio] fort. consilio. | offilius *AC*, filiolus *KL* | acalantus *C.* | 2. oui filius *C all.*; offilius filius *I*; calantus oui filius *om. A*; calamissoni filius *L. 4.* | 3. mole *I.* | irarum *AC KL*, minarum *I*, minarum irarum *rcc.* | animi *edd. vv.*, *Gr.*; animo *edd.*, *prob. Drk. Bauer.* | cientium *ei. Bauer.* | 6. romae etiam *A*, romae et *C rll.*, et romae *b2.* | sua] subinde *ci. Freudenberg l. l. 13.* | magis] *om. edd. vv. ante b2.* | 7. deditioe *AC*. | foedere, foede *m2. C.* | consensum *mll.*, consensuae *rcc.*, concessum *edd. vv.* | 9. mestiore *C.* | est *Cl.* | odire *KL* | 10. inspirato *Al.* | 11. postremo *I.* | dies *Cl.* | 12. abditi *om. A*; abducti *Pall.*; cum paulo ante abdididerunt legatur, fort. aliud vocab. a *Liv. scriptum erat.* | senatusconsulto est (*rcc.*) *edd.*, sine est *A*, sē ÷ *C.* tum est *I*, sanctum ut *Lov. 4*; senatusconsultum est *Voss. pr.* | 13. que facium (qui. sabium *m2*) *A.* | bellum *edd.*, aemilium *edd. pleriq.* | 15. consules *om. C.* | q. *om. A.* | publicum *C all.* | et lucium papirium *om. m2. in mrg. scripta C.*, q. papirius *Cassiod.* | iterum, v. 8, 17, 5. | duces *om. I.*, deces *C.* || 8, 1. die *om. A.* | magistris pro patribus *I.* | inerunt *I*, inderunt *C.* | sē is *Al.*, sē. iis *C.*, sacris (sanctis) *rcc.* | 2. publus *AC rll.*, emendav. *Si.* | que] quem (quem *m2*) *A.* | quo] quod *I rcc.* | 3. cos. *C.*, consul *rcc. pauci.* | hand ... pacis *om. I.* | quam infelicis *C.*, tam infelicis *Lov. 4. rcc.* | qua] quam *Lov. 4. rcc.* | 4. rattullistis *AC.* | an] am *A.* | 5. popilli *Al.* | tenetur p. s. f. *AC.* | debetur *Lov. 4; 2.* | 6. iudi *Cl.* | iuntique *Al.* | piunque] quandoque *Lov. 4.* | 7. placeat v. *doct. ap. Curionem.* | deditioe nostra *I rcc.*, *Mdv. Em. 9. cf. c. 10, 6.* | perfecterunt *A.* | 8. quaeso *I rcc.* | T.] i. *A.* | 10. gere *AlC*, gerē *A3*, geri *I rcc.* | gestarunt *I Lov. 4.*, gesserunt *rcc.* | 11. uirum *A.* | homines *ACI*, omnes *Lov. 4.*, *prb. Gr.* | pacis] paucis *Al.* | 12. directae *I rcc.*, delectae *Lov. 4.* | 13. modo del. *T. Faber, Bauer, cf. Heinse l. l. 208.* ultro *ci. Dobraeus l. l.* | 13. et que moelio *A*, atque moelio *I. v. Nieb. 3, 257.* || 9, 1. tum posthumius (tum agebant postumius *ap. Dr. J. A.* | dedite interea dedite *C Kl. Rottend.*, interea dedite *A Dr. Ibb.*, *edd. pleraeq.* | quos *C Dr. Ibb.*, quod *A.* | salutare *C.* | primo *C.* | 3. neganti *C.* | religionem *ACI.* | adeos *Al.* | 4. ego] nego *AC.* | inflitias eo *Gaertn.*; neque inflitias eo *AlC*; neque inflitiasse *A2*; inflitiasse *I rcc.* | sponsiones *K. ed. mog.*; sponsores *ACI Kl. rcc.* | sancire *Al.* | 5. an si] mānsi *A.* | deditum senatum populomque romanum uobis *Lov. 4.* | aquas] agros *Bauer.* | 6. spondisse (ise *A*) mus *AC.* | incessurum *I.* | si meliora *I rcc.* | inquit *Oxon.*, *ed. v.* | rerum] rursum *KL* | 7. in quo *AC ed. Gel. all.*; in quod *I Lov. 4.* | et del. *Bauer.* | 8. ipse *Al.* | 9. nec a me nunc *AC*; nec tamen nunc *Lov. 4*; nec tamen hunc *I.* | sponponderim *ACI.* | nec pro *edd.*, nec del. *Mdv. praef. XIII.* | mandaueratis *Al.*, mandaueritis *rcc.* | 11. satis tunc *rcc.* | malapartem (tam *m2.*) *C.* | male paratam *rcc.* | de (dumde) quacumque *rcc.* | 12. si sana] si sa *Al.*; si *I rcc.* | accersunt *C.* | accerserunt *IK all.*; accenserunt *A.* | 13. interea in] inteream *A*; interim in *rcc.* | spondissemus *ACI all.* | ut illi uelut *A all.*, ut illi, *m2.* uelut

add. C. quod illi uelut *Lov. 4.* | 15. fortunam *A.* | uaniorum *KL*, uaniorum *rcc.* | apellaret (appellare *m2.*) potest quis se a nobis appellare potest, quis *A.* | cuius] eius *I.* | ciuem *edd.*, quem *edd. pleriq.*, quoniam *Lov. 4.* | 17. nobiscum *C.* | mandatis *AC.* | mandatis his samnitibus sponsores *A*; mandatis samnitibus sponsores *I Lov. 4; 3; rll. om.* | 18. seuiant *A.* | ira (iram *m2.*) *A.* | exacuant *Lov. 4.* | 19. uillae *A*; uillae *C*; uilla et *rcc.* | sponsioni *Asc.*, *Mdv. Em. 175. cf. Auber Beitraege z. lat. Gramm. 21; 36; 13.* | offeramus *Klock.* | liberem *KL.* || 10, 1. tum causa (*I*) *rcc.* | ut senatus ... potestatem *A*; potestatem etiam *G. Rott. all.* | 2. ducendis *A2 rcc.* | adfuisse *I*; adfuisse *Lov. 4*; adfluxisse *KL* | cinitatis *A.* | 3. in ore omnium *Si. ed.*, omnium in ore *ci. Freudenberg l. l.* | P. *om. I rcc.* | aliis in *A* ex aliis factum; alii alii *rcc.*; alii alii *ci. Dr.* | 5. arma eune (cuncti *m2.*) *A.* | et bello menunquam *I*, et bello in eum unquam *Lov. 4* all. | 6. ad candidum *KL* | 7. paci *C.* | postergum *A.* | postumium *rcc.*, *edd. a. Al.* | adducis *b1.*, adduces *edd. pleriq.*, adduce *rcc.* | 8. tumbi in *Al.* | 9. quando (quandoquidem) *rcc.* | quiriri *Al.*, quirites *C.* | ictum iri *rcc.*, icturi *A Lov. 4 rcc.*, ictu (tū *m2*) *iris C.* | noxiam *KL* | in pio sit] inpositi *Cl.* | 10. fecialis ... feciales §. 7 feciales *A.* | maxima *rcc.* | percultit *rcc.* | cinem esse romanum esse illum legatum *ed. Col. Modū*; cinem romanum illum legatum esse *I Lov. 4 all.* | romanos eo *rcc.* | 11. 2. spuri *C2*; spuri *ClA rll.* | pro his *AC all.* | 3. cum (tum *Lov. 4*) captum *I Lov. 4.* | restituet *rcc.* | 4. tam *Becker*; tunc *edd.* | 5. ea *C all.*; a *Al all.*; ea uero *b2*; ea uero *Bauer.* | his locis *ACI all.*, iis *b2.* | 6. defiet *AlC KL.*, deficiet *AB1 rcc.* | persinnae *Al.* | p̄r. sinne *C.* | redemisistis *C.*, redemisistis *Al.*, an redemisistis? *Al.* | 7. pepegistis *ACI.* | capta *A.* | frandis *A.* | 8. pacem *A.* | ignominiosā *A2.* | ignominiosa deditioe *Lov. 4.* | pacem ne habeat *ci. Gr.* | restituit. hoc ... erat, ut tu *edd. a. Gr. prb. Duker.* | 9. ut tu quidem *edd. pleraeq.* | hos tibi *Neap. Gr.*; hosti tibi *rll.* | 10. obligatam *Gebhard.* oblectam *ACI*, oblectam *rcc.*, ob ruptam *Ox.*, *prb. Koch.* obrutam vel abruptam *rcc.*, pollutam *ci. Gr.*, obstrictam *I Gr.* | sponsonem *Al Koch.* | 11. genu] senu, in *mrg. genu. C.* | non ciuem romanum h5 uiolatum *Al rcc. multi*, simile signum in lacuna c. 4, 13; 5, 6; 9, 17; 12, 3; 10, 45, 9; ib. 47, 1 in *A et C* inuenitur, hoc l. in *I rcc. omissum*, cf. 7, 18, 5; non el. roma. legatum uiolatum *rcc. duo.* | 12. legionam *I rcc.* | pudet *rcc.* | 13. i] i *AC, om. rcc.* | gaudio *C.* || 12, 1. quae *KL. rcc.*, quaeque *ACI all.*, quaeque *rcc.* | deinde] deinceps *KL.* | euenerunt *KL. rcc.*, uenerunt *CAI, prob. Duker. Drk. all.* | 2. aguequicquam *A.* | inter quae se media *edd.*, quod cur non eodem modo dici possit, quo 28, 8, 11: inter medios prope classes *Chalcidem* peruenit; 29, 33, 7: inter media tela euasit; *Tac. An. 14, 33*: medios inter hostes ... perrexit; *Curt. 3, 1, 2*: media moenia intersuebat *all.*, non uideo: mitten zwischen beiden durchfallen, cf. 7, 3, 2; 40, 6, 1 *all.*; medio *ci. A. Perizon.*; it cum ego medios dici posse putarem; inter quae se media via *Ruper.* | inter quae se media lapsos via *Mdv. Em. 176*; ... se medio capto *Seyffert l. l.* | et malefici *om. A.* | omissa *Lov. 4 rcc.* | 3. inter samnites hd simul reuelasse *A eadem*, sed sine hd, *I rcc.* | 5.

satis om. A. | utroque ACI. | 6. tamen fregellani *ml.*, locus *suspectus*; uim (tantum) fregellani *rec.*; certamen Freg. *Mdvig. praef. XIII.* | 7. incolumen C. | ponisset Al. | 8. eis om. *rec. pauci.* | 9. publicus C. | 10. distenuit *cd. Neap.* | luceriem *ue (ire m. antiq. addid.) C.*; lugeriam *ire nec A.* | 11. transire C. | publicio C. publico, *ml in sup. pos., A.* | copia A. | 13. 1. aduersos ... publicus Cl. | 2. cohortator *rec.* | sirigedisque C. | signa Al. | 3. illis *rec.* | imperatu *pro impetu I.* | 4. impedire *edd.*; inhibere *ci. Mdvig. Em. 176.*; suos fuga *impedire Seyffert.* | 5. pertulit *rec.*, percudit ACI. | acies A. | 6. 1. papirio *Loc. 4.* | 7. contempto *rec.*; contemptu *CLA2 Kl. all.*; contempta Al. | contempta cultorum *mollitiae ci. Klockius.* | loci *Loc. 4 rec.* | 8. Romam *suspect. T. Fabro; fort. oram.*; capuam *vel romuleam Duiat.*; aut intercepto itinere Romam *Koch l. l.* | interiecta (interiecta *ea Rupertii*) ... absumpissent *c. Gr., v. Stroth.* | exclusus in *exclusos ml. A.*; excluso C. | 9. profectus C *Kl.* | iuxta] ubi *Kl.* | militie, *m2 milite, A.* | 10. et obsessis C *rec., edd. vv. Al., cf. Iahn. 248.* | montibus Samnitibus *Kl. C rec.* | 11. uacuis *edd.*, uagus *Duker.* | 12. latres Cl. | cūtractis A. | 14. 1. parantibusque *AC.* *quod errore relicto est, sequi uolebam vell. edd. qui parantibus habent;* parantibus *se Lou. 4 rec.* | 2. papirius *tuon sequuntur* uim *samnis potitur etc.; quae c. 22, 11 usque ad c. 40, 20,* praesidio *perusiae imposito leg. otrurinae amici leguntur, post haec scripta sunt ea, quae supra c. 14, 2 usq. ad 22, 11 erant omissa:* audita *etc., in mrg. n. l. legitur multum deficit, A.*; etiam *h. l. quaternio in alium locum translatus uidetur, ut 7, 4, 6.* | edictis *cd. Fuld. Modii.* | pugnae *om. rec.*; consumpsisset *pugnae Lou. 4 all.* | non collocatus *ci. Koch. l. l.* | 3. humana *om. A.* | cum *atiāe A.*; esse *acie I rec.* | papirius *nuntiat rll. om. I rec.* | 4. diis *uindictis A.* | remendam *A.*; regendam C. | 5. ferri *rec.*; ferre ACI *all.* | 6. ex parte altera (alteram Al.) ACI *all.*; qui ad *luceriam castra habebant Kl.* | uera AC. | 7. uociferare *rec.* | deceptos] *deinceps Kl.* | casus fuerat *I Lou. 4 all.* | uiderentur *Lou. 4.* | 8. acciperent *Al. rec.* | 9. fossos A. | 10. non *hic Kl. rec.* | errorem *om. I.* | 11. puberes *suspectum Dukero.* | impubēs *A2;* impuberes *rec., edd. a. Al.* | 12. animal, *m2 animal, A.* | ea castris *I,* a castris *rec.* | imperio *agminis ACI Kl. all.* | 13. interpolatum *A,* interpolatum *rec.* | 14. praepedissent *nell., Al., cf. Iahn. 249.* | 15. publicia, *m2. sup. add., C.* | perderet *I.* | perirent *ci. Gr.* | 16. ac *om. C Hart.* | 15. 1. apuliae *circa gentes rec.* | 2. peragendam *I rec.,* peragendum *rec.* | 3. quoque *om. I.* | luceres (ies *m2.) C.* | uis, *m2. uis, C.* | subuehebatur *rec.* | erat *Al.* | ad *consulium rogatum Lou. 4.* | 4. docuisse *rec.,* decuisse *ci. Gr.* | pontium *om. I.* | 5. in se *post quam mihi suspectum, fort. e praecedenti. repetitum est, cf. c. 4, 7:* tum. | ipsi *facere Neap.* | 6. iniuriam *pro ignom. Hart., edd. a. Ald.* | 7. recussatum C. | ad *gaudium A.* | amissa *erant A cd. Fuld., all.*; amiserant C; amiserant (*rec.*) *edd. a. Al.* | pignora *facis A.* | 8. pop. *R. om. A.* | inuentio, *m2 inuenio, C;* inuenitur *rec.* | heremi *I.* | 9. id *minos | minor obscurum A.* | deditio] *cecedit I.* | magis *est mirabile I.* | 1. cornelius *cum rll. om. I;* v. *inscript. lat. ant. ed. Th. Mommsen p. 445.* | 10. utroque *I Lou. 4;* utroque *nuncius rec.* | 11.

error *om. rec.* | que *anlo cerraetano A.* | luceria (ae *m2*) A; *luceriam I;* ad *luceriam rec.* | an] *ante rec., anne? Al.* | mugillanus C. | *errat cū. sit A, v. Th. Mommsen Chronolog. p. 112 sq., eiusd. inscript. lat. antiq. p. 445.*

16. 1. frenantis *A1CI;* ferentanis *A3C2 rec.;* frequentariis *rec.;* forentanis *ci. Gr.* | ipsa *Al.* | 2. consulum *rec., edd. pleraeq.* | candidam *Al.* | defecerat (*m2*) A. | receperant *Lou. 4.* | 3. Satrici *b2, satricae uel satricae edd.* | ad *se remitterent rec.* | 4. exsecuntur A; exsequuntur *C2 Kl. rec.;* exsequuntur *ClG all.;* exsequentes *Lou. 4 prb. Al.;* cum *exsequerentur edd. a. Gr., fort. recte;* exiguntur *exsequuntur Pal. 2.* | a *coss. Lou. 4;* ad *coss. Voss. pr.* | crederent *ml., prb. Al.* | petere *se quibus (prima et ultima e m4 in loco raso) A.* | 5. imperato A. | referis *deinde referris A,* ferri *b2.* | sinerent C. | et ad *Cl all.* | 6. duae] *dumae A,* dum *haec I,* dum *hae (hec, hee) rec.* | destinebant *I,* distrahebant *edd. a. Ald.* | utriusque *ACI.* | opera *daretur Kl.* | 7. cum *om. Kl.* | excessurum *Kl. rec.,* excussurum *ACI all.,* excursurum *rec.* | esse (*ēē A*) *enuntiare Al,* nuntiare *C Kl. (enuntiare etiam all.)* | portam *A;* Gr. *cum, esset, egressurus hostis del., fore ci.* | 8. inuitis C. | consuli *Lou. 4 rec.,* consulibus *AC pleriq.* | aparuerunt *Cl.* | clam [*nocte*] *scripsi;* clam *nocte edd.;* clam *hoste Gel.;* clam *hostes edd. pleraeq.;* clam *suis Gr.* | 9. est *et ab Dr. libb.;* est *ab A ÷ ab C.* | 11. *cursorum*] *consortum Kl.* | equi *eo A.* | 13. *pedum percitas A.* | cognomen *uiam (uia) dedit rec., v. Nieb. 3, 292; Heusing.* | uictorisque *Cl rec.* | ferunt, et *seu uirum uī edd.;* ferunt *seu crurum uī Mdvig. Em. 177, quod placere posse, si non praecederet praecipua pedum percitas etc., et non ea, quae Dio Cass. frg. 36, 23 tradit, indicarent Livium causas eorum potius quae sequuntur: cibi uinique etc., addidisse; ceterum simile certe est uirum robur 28, 35, 6, cf. 28, 20, 3.* | capacissimum] *parcissimum Badham. Mnemos. 8, 105.* | eundem *om. Lou. 4.* | 15. *dorsum] v. Iahn. 83, 520.* | cum *sitis ex rec. duo,* cum *sitis ex eq. descensuri ci. Hearnus.* | 16. imperio A. | 18. agendum *Al. rec.,* agede (age) *rec.* | *ultim] uultum C Kl., in C ex uultum factum.* | 19. *destinarent edd. vv.;* *destinarent Gr.* | 17. 1. *destinguendo AC.* | 2. *uoluit opt., rec. pleriq., v. Bauer et Krueger Gramm. Unters. 3, 193;* *uoluit ui re. (Haverc.), Bake ad Cic. legg. 1, 9, 27, p. 357; Mdvig. Em. l. l.* | eas *uocati ut quere A.* | 3. *copia militum I.* | *virtus ingenua imperatorum fortuna Kl.* | 4. *ita om. I all., prb. Rupertii.* | 5. *nam primum rec., v. Hand. Turs. 3, 173.* | aud *A.* | *fuit] facit C.* | *quod in rec.* | 7. *casuum hanorum circumque (hanorum circumque m4) A.* | 7. *ne ceuseam Lou. 4;* *ne recenseam edd. vv.;* *recenseam ... Curium? deinceps Mdvig.* | *romanos reb. si cum alexandro foret bellatum nec omīs, vv. inter romanos et nec ind. sunt, A.* | *romanos nec romanos C.* | *aetatum i del. A.* | 8. *rutilium ml. all.* | *publim AC.* | *romano uertisset A.* | *tragesisset A.* | 10. *artes ACI rec.* | *in artis ... modum uerterat ci. Drk.* | 11. *ii ml.;* *duo (rec.) edd. a. Gr.;* *uo hi Lou. 4.* | 12. *clarum] durum Kl.* | *par om. rec., prb. Doering.* | 13. *robore om. C.* | 15. *quibus (quibus rec.) unus edd. vv.* | *expedire] pararet rec.* | *diligeret Kl.* | 16. *non iam edd. vv.;* *at non ci. Ienicke.* | *dario C2.* | *honoratum A,* *eneruatum Asc.*

LIB. IX. 17, 17 — 19, 14.

1513. | verius praedam *I.* | 17. quam dieper *A.* | visus habitus esset saltus *A.* *Periz.* | 18. 1. merco *A.* | 2. ingenis quos *A.* | 3. diario *C2* *rec.* | abduxisset *I* *rec.* | 4. in *om.* *A.* | iacantium adorationes etiam uictis graues, nedum macedonibus uictoribus *ci.* *Rubenius;* etiam uictoribus macedonib, graues nedum uictis *Lov.* 4. | 5. imperatoris *AI1.* | 6. e graecis *C.* | dictare *I* *rec.* | 7. cetneutes *Lov.* 4 *rec.*, *prob. Mdog.* | thebarum parietinas *Gebhard.* | ausi sint *C* *rec.*, *edd. pleriq.* | monumentis orationum *A.* | 8. plus *XII.* *T. Faber.* | 9. extollant *I* *rec.* | unius hominis *rec.* | quingentesimum *H. Vales.*; quadringentesimum *T. Faber.* | 10. saecula prope plura *ci.* *Al.* | annorum fortuna confers *rl.* *omm.* *A.* | 11. hominis causam cum homine *rec.* | et *om.* *Lov.* 4 *rec.* | cum fortuna *edd.* *pleriq.* (fortunam cum *om.* *Gaert.*), *del. Benedict.* *l.l.* p. 14, *Doering,* qui etiam homines *e. h.* et duces *e. d.* fort. *e.* fortuna proponit; *del. Rupertii,* aut suadet: homines ... duces cum duce, populum cum populo, *del. Mdog. Em.* 178; ab usu vulgari abhorere ego quoque in *ed. Weidm.* significaveram, neque tamen, cum fortunam potissimum utriusque partis comparari viderem, aut tum poteram aut nunc possum mihi persuadere a librario illa verba adsuta, a Livio non profecta esse, sive *Liv.* ipse, ut id, quod gravissimum ei idebatur, etiam verbis significaret, et membrorum aequabilitatem eraret, minus accurate scripsit, *v. Heusing.* ad *h. l.*, *Fabri* ad 21, 11, 2, *Gruber* ad *Tac. Germ.* 48, 2, sive quae praecedunt corrupta sunt; et ibi potius latere vitium, ultima verba sana esse, sibi quoque videri, *Heerwagenius* per literas mihi significavit, ceterum ex multis exemplis eius figurae, qua *Liv.*, si illa *vv.* non scripsisset, esset usus, a multis collectis, *v. Halm* ad *Cic. Sull.* 26, 72, via ultum huius loci orationi plane simile esset. | 12. quot] quid *Lov.* 4 *rec.* | fortunae pugna (pugnae) *ACI;* magistratumque fastis, *Th. Mommsen Chronol.* p. 208; magistratum fastisque (factisque *rec.*) *edd.* | quod sint *Cl.* | au] at *Al.* | quisquam alius *Harl. edd.* *vv.* | uicenosus *susp. Bauer.* | inpediti sunt in ipso *rl.* *om.* *C.* | 16. at] aut *A.* atq *rec.* | 17. pignora *C Kl.*; pignora *A* *rl.* | 19. romani multi *C* *rec.*; romani militi multi *A;* romanis multi (*I*) *rec.*, *Gr.* | 19, 1. censebatur *A.* | decena *Cl.* ducenta *C2A,* ducenta *I* *rec.* | prope *om.* *rec.* | 3. adiunctus *A.* | 4. omne cum] omnia; omni cū *m2.* *A.* | omni ora *rec.*, omnis ora *ACI* *all.* | a thuris *AC* *all.*; aut huris *Kl.*; a thuriis *I* *rec.*; a Bruttis *Gr.* | neapolin *A.* | et cum hasset inde *Kl.* | satnites *del. Dobraeus* *l. l.* olim suspicabar hos omnis, postea idem voluisse *Crev.* vidi; omnes *susp. Dobraeus.* | 5. quattuor] VII *C Kl.*, *v. Nipperdei.* ad *Caes.* p. 152. | magis quam *rec.* | 6. supplementum *AC.* | hannibali *Cl.* | 7. eluisset sarisaeque *A.* clipeus seque *I* *Lov.* 4 *all.*; clipeus sarisaeque *C* *Voss. pr. rec.*, clipeus sarisaeque *ci.* *Mdog. praef. XIV.* | illis id est (— *C*) hastae *ACI* *pleriq. edd.*, illis hastae *Lov.* 4. | corporis *I* *rec.* | philtum *A.* | hastae *I* *rec.* | ictu issunq, *Cl.* | ictum missumque *AIC2* *all.* | 8. utriusque vel utrinque *ci.* *Bauer.* | ordine *C.* | quascumque *AI,* qua cuique *rec.* | 9. romanus *Cl.* | 10. persas eundos et *A.* | inbellum *C.* | si bellum *I.* | 11. suae *A.* | 13. punica res *I* *rec.* | armasset *rec.*, armaret et *ACI.* | 14. obritus *Cl.* | alexandro quidem *Bauer.* | sed *om.* *Al.* *prb. Gr.* | ulla *om.*

LIB. IX. 19, 15 — 22, 1.

rec. | 15. numquam ab equite hoste *del. Mdog. Em.* 179; numquam ... *potite iam ante deleri iusserat Dobraeus,* sed quod dicunt repugnare §. 16: equitem ... timere, non minus repugnat, quod *Alia et Cannis* *moda commemoratis h. l.* numquam ... aperta acie laboravimus legitur. *gravi hoc errore Liv. liberatur, si, quod sibi placere Heerwagenius* *super per literas mihi significavit, vv.* absit inv. verbo et quae sequuntur de futuro tempore dicta putantur, *v. 28, 39, 11, et levissima vel nulla* *mutatione laborabimus pro laboravimus scribitur;* equites *Liv.* primo loco posuit quod in *sqg.* priore loco *Parthos* opponit, deinde *pediti-* *bis Macedones;* hoste, quod facile etiam in iusto mutari posse censet *Heerwag.,* tamen rectius servari putat, quod opponitur civilibus bel- *lis;* in sequentib. vitium latere iam in *ed. Weidm.* significavi, quod *vix credi potest Livium id,* quod *c. 18,* 6 indignabundus reiecerat, *Parthos Romanis timendos esse, ultro adversarius concedere, eamque* *ab causam ne nunc quidem vv.* timere potest sana esse mihi persua- *deo, idem ille videtur sensisse, qui in frg. Haverc.* neque timere scrip- *psit, et Moguntini, qui timere potest? ediderant. sive igitur haec ratio* *probat, sive, quod Heerw. proposuit: sustinere potest, sive quod* *mihī in mentem venit: non timere potest admittitur, tria habes membra* *in quibus ad graviora deinceps L. progreditur, et omnia compre-* *hendit, quae et ipsi dicenda et adversarius respondenda erant; neque* *eticienda sunt verba illa, quae cur librarius addiderit, et eo potissimum* *loco addiderit, vix potest intelligi. | verbo AC* *Voss. 2;* uero *I* *rec.* *multi;* uero verbo *rec.* | nūquam aperte *C.* | namquam post utique *del.* *Bauer.* | 16. equidem *rec.*, *Baumgarten Crusius;* equitum *ci.* *Stroth,* *C. Hermann obs. critt.* p. 27. | saltos *Cl.* | 17. qua] quam *Cl* *all.*, *quā* *Ac.* | 20, 1. M. Foslius *Sl.*, *m.* follis *A.*, *m.* ollis *C Kl.*, *am.* *follis* *I,* *m.* folius *Cassiod.* | faccinator *Sl.* | uenox *AC,* uo mox *I,* *uelox Kl.* | 2. anno *Cl.* | 3. foedere negato *rec.*, *prb. Gr. Duker,* de *om.* *I.* | 4. tenenses *Cl.*, *Cannenses ci. Gr.* | canisique *I.* | plaustio *C.* | 5. capuam *ACI* *all.*, capuani *G. Rotterd.*, capuae *Lov.* 4, *v. Mommsen H. R.* 1, 349, 412; *Lange Ant. R.* 1, 650. | cum uirumque ipsi *A.* | falerna *edd. plrg.*, falerina *edd. a. Al.*, *v. Grotefend imper. Rom.* *tributum descrip.* p. 4. | semel in apuliam nonos *rl. omm. A.* | teates quoque *Kl. all.*, legati quoque *rec.*, *prb. Dr.* | teanenses vel uriates quoq. *Dulat.* | centum *e. iunium I.* | omnem puliam *A.* | 8. * equo tamen *A3,* *n1* videtur uari quo tamen fuisse, tamen ut aequo *I.* | 9. nam] iam *A.* | Forento *Gr.*, torento *AI* *Thuan. m1,* florento *C* *Thuan. 2,* florente *G.*, *v. Nieb.* 3, 264. | uerulum *rec.* | capuae abilitas *A.* | 21, 1. non] nouis *A2* *rec.*, quod *Gr.* non displiceret, si ab *se* *baessent.* | populo *I* *Lov.* 4. | tradiderant *I* *Lov.* 4 *all.* | 2. Saticulam, §. 6 Saticulae §. 3 Saticulani *Sl;* saticulae etc. *edd.* | in- *latus C.* | 4. spe] se *A.* | auxilii] consilii *I.* | circumueniendum *AC.* | 5. sibi plus *I* *Lov.* 4, sed plus *rec.* | 6. plisticam *Sl.* *hic et c. 22, 2,* *plisticam* *A* *rec.*, *postiam* *Cl* *q.*, *plisticam* *p(o sup. p.)iam Kl.* | Ipsis *C Kl.* | 22, 1. consules novi] post haec *vv.* *consulum nomina, quae apud* *Cassiod. leguntur: l. papirius tuū (IV?) et q. publius non Livii sed* *librariorum culpa videntur intercidisse, v. Sl. ad n. l., Pighii annal.*

ad an. CDXXXVIII p. 357. | 2. plisciam *rec. duo*, plistiam *rtl.* | eodemq. antea *C.* | posnerant *ci. Ussing.* | 3. tantum *Oax. duo, Gr.*, tanti *edd. rtl.* | dicere *I rec.* | quo *ci. A. Periz.* | quod... oppugnabat *suspecta sunt Hzio.* | neg. in *I.* | 4. aequitatum est *rec.* | vallo *om. A.* | pati e[st] faciet *A.* | 5. cum in *I rec.* | fortuna *C.* | insignes] in singulis *Kl.* | ederent *C Kl.* | 6. quo *Voss. pr. Lov. 1, Gr.*; quod *rtl. edd.* | hortando *I.* | intrauit *Lov. 4, integrauit Ald.* | 7. romanus inpermisit e[um] et uno *A.* | percussa *I.* | omnes *rec. pauci*, omnis *rtl.* | 8. erat *I, cf. Iahn. 268.* | fratricide *Harl.*, *edd. a. Gr.* | vel deditum *scibend. vel di addend. cens. Walch. Em. p. 75.* | 9. magistrū ex equit. *A.* | dederunt... maeroris *om. I Lov. 4, 3, Voss. 2.* | poterant *A.* | 10. quo aut *Cl.* | sed... facere *om. I all.* | recuperatum *I.* | 11. per] pene *I all.* | tetatis uiribus *C.* | itaque *pro intraque I.* | plistica p[ro]p[ri]am petentibus *A, cf. c. 14, 2, 40, 20, || 23, 1. muta I.* | inde... legiones sora ad *om. I eadem praeter ad Lov. 4, 3.* | sedis *AI Cl.*, sedes *rtl.* | 3. et *add. b2,* sparsique *Pal. 2,* sparsi *rtl.* | puenisset *A pleriq. Dr. lib.*; puenisset *C;* puenisset *rec. pauci.* | nec... itum *om. I Lov. 4, 3.* | 4. obitu, obuiam itū *m2, A.* | lautulas *C all.*, lourulas *A,* lausulas *I all.* | 5. inuerno, inuenio *m2, C;* inuenitur *rec.* | q. alium *A.* | 6. C.] cum *Kl.* | subsistit *I.* | occultos *A.* | conciliis *A.* | 8. in] a *I, ex rec.* | 9. tamenquam *A.* | 10. satis tua *A.* | subiei *A.* | homines *bl (Kl.); omnes rtl.* | 12. habeant repetatinq. quibus *AI;* habeant repetitusque quibus *I.* | operast *A,* operae est *rtl.* | abscondamus *rec., edd. a. Al.* | 13. signa] arma *Kl.* | incendant *AC all.*; incedat *I rec.*; incendunt *Becker.* | defecerunt *AI all.*, defecerunt *CA2 all.* | 14. et *ACI all.*, et ea *G. Rott. ea Lov. 2.* | 15. ita circumsummites *A,* ita circumuenientis samnites *I.* | qua possunt *Lov. 4.* | 16. turbam *I rec.* | 17. honestum *A rec.* | haudquaquam tut uictoria *A,* haudquaquam uictoria *I.* | 24, 1. ad *om. (add. m4) A.* | m. poetalis ē. *A.* | 2. urbis tum *Kl.*, urbis statum *Voss. 2, Lov. 3.* | pericula *C, om. I.* | 4. iussus inde *pleriq. edd.* | quondam modo *AI.* | docerent *I.* | 5. agendum fore *rec. quidam.* | insidere *rec., insedere ml.* | collocatis *A.* | 6. ad hoc *AC all.*; ad *I;* ad haec *rec., edd. a. Al.* | 7. cum *om. C.* | 8. arcem mittenti tenere *I,* arcem interim tenere *Lov. 4.* | 9. nostra fide *I.* | arx *C.* | defendite ite *AC pleriq. Dr. lib.*; ite defendite *rec. pauci;* defendite *rec. duo;* ite quod et ego in priore *edit. abesse posse significaveram, et Mävog. Em. 181 delevit, servavi, cf. Sil. It. 10, 86 rapite ite;* *Verg. Aen. 3, 362; fare age.* | 10. incidens *b2 (rec.).* | incedens *ACI Kl. all.* | principium *I.* | 11. cum tela] cantela *Kl.* | tenere arcem] ostendere arcem *Freudenberg l. l.* | 12. semis somnis *A.* | exi (ei *m2*) tatum in rumpis (it *m2*) *A.* | per uiam *rec., edd. a. Al.* | 13. et quod *A.* | in ditionē *A.* | 14. CCXXXV *Kl. all.* | et infandae *A;* infandae *C rec.* | 25, 1. ausonium *I.* | 2. monts namquae (*m2* mota quae) *A.* | ne capua *I.* | 3. et ad] ad *Doering.* | inquirendos *C Voss. prb. edd. a. Al.* | 4. ausonā *I.* | uescina *ml.*, uescia (*rec*) *Si.* | duo *X C.* | 5. audierunt *edd., v. adnot. meam ad 37, 34, 6;* audierunt *post Rupertium Mävog. Em. p. 181.* | et armis *rec., edd. a. Dr.* | samnitē *A Thuan. rec.;* samnites *rtl. edd. a. Al.* | 6. pacē *A4.* | admouctur] moueatur *A.* | 7. insederent *I.* | par-

tim tegati lectis *I.* | 8. exsidiis *Cl.* | 9. internociuo *A;* internecino *edd. a. Dr.*

26, 2. urbis *AI.* | internicionem *CA2I Lov. 4.* | 4. bis] his *I.* | tamen procul *Cl.* | ciuibus] quibus *A.* | inter tam] incertam *I.* | 5. principium *Kl.* | factae *AC ed. Gal. pl. Dr. lib.*; pactae *I Lov. 4;* patafactae *edd. vv.* | 6. res est (*rec.*) *edd. a. Al.* | 7. moenius *AC;* menenius *rec., edd. vv.* | folium *A;* folius *I all.*; follis *Lov. 4;* fol. *C.* | sinei timor *A.* | conscientiae uis *Cl Thuan. Kl. all.*; conscientiae ius *A Harl.*; timore seu conscientiae uis *Asc. Mog.*; seu conscientia fuit *Mävog. Em. l. l., cf. Seyffert l. l.* | calabios *ACI Kl. all.* | ouium *edd.*; obuim *A;* obuium *rtl. pleriq.*; ouum *Si.* | morte *ci. Gr., prb. Crev. ed. mai.* | dubie *om. I.* | 8. campaniae *C rec.* | aduersus pop. Rom. *rec.* | 9. ullo *rec.* | 11. nec hi *AC2I all.*; nec in *Cl, om. Harl. edd. a. Ald.* | quibus *om. I Lov. 4 all.* | 12. simul magistra *Kl.* | 13. tum uero *I.* | contionem *rec.*; contione *ml.* | 14. et] etsi *Harl. edd. vv.* | uiae *I.* | abeo *C Kl.* | delatus honos *I.* | allasque ita *Kl.* | conditionibus *I.* | 15. quidem *AC rec. duo.* | quame pro me *A,* quam pro me *C.* | 16. dicent *AI.* | 17. tuitiora *I.* | ut *A rec., om. Cl all.* | 18. homines *A.* | possunt *rec., prb. Doering.* | 19. in hunc *Lov. 2.* | folium *mell.*, folium *Lov. 4 all.* | folius (os *m1 C*) *AC.* | 20. magister *Voss. 2, Lov. 4, 2, 3.* | testimonij graecie (graciem2) obsoluunt *A (obsoluuntur I rec.)* | 21. publius *Cl all.* | bellique recentissimi pauci, *prob. Mävog.* | inuisus *om. I.* | 22. reorum] uirorum *I.* | concionibus *Dr. lib. pleriq.* | 27, 1. spes *Mög. Oax. B., spe rtl. edd.* | 2. aperirent *Lov. 4 rec.* | 3. utrimque *rec., utriusque ml., utrisque susp. Al.* | 4. circūitu *A3I.* | i campanos campos *A3, del. Camill. Peregr.* | demittant *b2,* dimittunt *edd., Al., v. Iahn. 259.* | in conspectum *Gr.*, in conspectu *edd., conspectu Kl.* | 5. romanos *A3.* | 6. capi *rec.* | 7. ita in *rec.* | qua ea uis *I.* | quam *Gel., cum AC rtl.* | pediti *edd. pleriq.*; peditem *Harl., edd. vv.*; pedite *ci. Gr.* | 8. consules — consistunt *edd. a. Dr., prb. Mävog. praef.* | circumuenirentur *rec. edd. vv.* | consistit *AC.* | 9. reseruabuntur *A.* | 10. succendit *I.* | equo *AI Lov. 4 all.* | euerit *C Kl.* | 11. euectus *ed. Fuld.* | non... suis *om. C.* | conferentibus *rec.* | 12. dubiū *A.* | cornum *AI Cl.* | 13. in conspectu *rec.* | aduenerant *A (IKl. all.);* aduenerat *C rec.* | 14. peressugerunt *I rec.* | 28, 2. donec *om. A.* | quintum] equitum *I Haverc.* | bubulco *I.* | folio *ml.* | 3. is *om. A.* | arcem fregella *I.* | post nocturnam... fugam *Ald.* | 4. nolani agrestes *A rec.*; nolani agrestes *Cl;* nolana agrestis *ed. Gel.* | contulerat *AI Cl;* contulerant *A3 Dr. lib. pleriq.*; contulerunt *Lov. 2.* | 5. habitabatur *ed. Si.*; habitatur *ml.* | circūiecta *A.* | ab con iunio *A.* | 6. capte decus nole, pte et e in le *m3 in loco raso scrp. A.* | alinam et calasiam *edd., atellam et calatiam ci. Pellegrino act. ant. Marb. 1852 p. 207.* | pontia *ml., v. Nieb. 3, 278. Abecken Mittelit. 74;* pontiae (*rec.*) *edd. multae.* | uolsci pontiā *A3 rec.* | litori *AI.* | 8. interamnam *Si., internam ml., ninturnam rec., in terram Gel.* | succasinam *post Th. Mommsenium, v. Mus. Rhen. 8, 623.* | Mävog. praef., casinam *A,* casinum *Cl Kl.* | sic factum *ACI.* | cōss. m. ualerius p. decius (detius *A*) m. ualerio. decio cōs. *AC Kl. (I?) all.*; consules m. ualerius p. decius *rec. ||*

29, 1. profligato *om. I.* | 2. secundum post *A ap. Dr.* | cum] tum *A Lov. 4 rec.* | 3. persequente *rec. edd. a. Al.* | c. iunium *librarium errore dictatoris nomen videtur intercidisse; L. fort. scripserat: c. suspicium longum, qui (vel is) c. iunium etc., cf. 10, 3, 3, v. Pigh. ann. p. 362; insrec. lat. ant. 432.* | 4. elatus *apparatibus I.* | ultra *C.* | 5. belli *Kl.* | apu eos *fuere (apud eos fuere m3) A.* | 7. atque *om. I.* | senatus *legionem ed. Thuan.* | collega *magistratu suo sacris religionem rll. omn. A.* | 8. iam *deinde Harl., edd. vv.* | gerendo, *solutis vigo., del. virg. Mdv. praef.* | 9. potiti *CI Kl. ed. Thuan.* | docuerat *C2 Dr. Ibb.* | 10. dictu *C2, dictum I, dictum Kl.* | demonendis *rec., inuouendis Kl.* | facere *AC Kl. ed. Gel.; adferre facere Thuan. I all.; adferri facere Lov. 4.* | posset *edd., possit Mdv., ipse Liv. dubitat, num verum sit, nec factum esse dicit, sed: traditur; si verum esset, religionem facere posset.* | essent *puberes, u. d. XXX omnes, intra etc., Festum s. v. potitium secutus, Livium aut scripsisse aut scribere debuisse censet Th. Mommsen de coll. et sodalic. p. 13; sed quod nunc legitur iam Val. Max. 1, 1, 17 videtur invenisse, cf. Koehler l. i. 64.* | tantum *potitiorum A, tamen potitiorum I.* | fulminib. (*m2 lumib.*) *A.* | 30, 1. ad *populum rec., apud patres ci. Pighius.* | 2. se *quia (quod, qui) sine rec.* | observatos *CI, asserturos Kl.* | ap. *p. claudiu A.* | 3. duo *imperia CA2 Dr. Ibb.; duosferia AI; duo ministeria Mdv. Em. 181, v. adnotat. meam ad 28, 27, 14; Cic. legg. 3, 3, 6; Huschke incerti auctor. magistratum expositiones p. 88; Marg. 3, 2, 276; Lange ant. rom. 1, 645.* | utroque *A.* | militum (*mil*) *om. A.* | seniores *deni susp. Huschke Serv. Tull. p. 473.* | populis *A.* | locis] *sociis I.* | 4. dumviros *ACI.* | ordinandae *rc., edd. vv.* | ornandaeque *reficiendae I.* | decimus *I rec.* | 5. abierant *Reiz. l. i. 103.* | in *urbe om. Lov. 4.* | 6. ad *id ut darent Lov. 4; ut del. Gr.; qui ci. Ruperti.* | ut *urbi homines ci. Burmann.* | 7. benignae *ca benigni fact. A.* | primos *A.* | ut] *ut hii I, ut Harl., edd. vv.* | 8. causa *om. rc., Pigh., I Gr. all. defend. Al.* | id *genus ci. Doering.* | 9. plastra *somno uinctos AI, plastra iunctos C, plastra uinctos G Thuan. I rec., plastra somno uinctos A2 Kl., uinctos edd. a. Dr., prb. Gebh.* | 10. imperatoque *AI rec.* | ac (*haec m2*) *C.* | restitamque *AI.* | his *A2 CI all.* | duum *Voss. pr. all.* | coram *I.* | 31, 1. consulibus ... *partitis, iunio Gr.* | euenit *rec.* | 2. cluuiam *ed. Gel. (I), cluuiam A Kl. Lov. 4 all., cluuiam C, cluuias Nipperdei emend. hist. Tac. p. 5.* | admodum *Pal. 2.* | 3. infensus *C.* | 5. erat *sperande milites A.* | est *gestum vel congestum rec.* | omnes *CI.* | 6. castra *e castrae fact. A.* | populandi *post Crevier. Mdv. l. i. 182; populando edd.* | 7. transfugae *Dr. Ibb.; transfugere CA2 Kl.; transfugere (transfugas ap. Dr.) AI.* | quidam *forte Lov. 2, Mdv. Em. 182.* | pars *consilio pars forte Harl., edd. vv.* | saltum *Avernum ci. Pighius.* | expedit *educerentur I.* | 8. intrase *C, intra se I rec.* | adortus *Harl. edd. vv.* | 9. dei *ne I, deinde rec.* | honore (*honore m2*) *A.* | habitaueratque *armis Kl.* | arma *Gr.* | vetere *disciplinam I, veterem disciplinam Lov. 4 rec., vetere disciplina om. in ci. Al.* | struebantur *A.* | 10. ad *incipitem] adci (dein aei) pitem A., ad amcipitem C.* | et *om. I.* | 11. ab *eo sede posse ab eo sa A.* | uirtute *AI Lov. 4.*

militum *dicaturum I.* | 12. comiteretur *I.* | omnes *om. Harl. edd. vv.* | aciem *I.* | furto *insidiari contemptantem Kl.* | 13. equum *pro sed quem Si.* | arxoranq. *A.* | imminentem *AI, imminentium I rec.* | 15. eadem (*easdem m2*) *quippe lateras (latebras m2) A.* | 16. hosti] *hostiae A, ab hoste I Lov. 4 all.* | ipsos *cum sua Voss. pr. all.* | ergo *om. Lov. 4.* | uictor] *ue] uinctoq. A.* | oblatam *ultra Dr. Ibb. pleriq.; oblatam AC Harl. edd. a. Aid.* | 32, 1. ierant] *se contulerant rec.* | oppugnandos (*oppugnandō m2*) *utrio A.* | urbis *cd. (Fuld.?) Modii.* | ingens] *intergens A.* | 2. consulum *A Thuan. Dr. Ibb., consul C rec.* | milius *pro aemilius A.* | benigno (*nos m3*) *A.* | 3. quam *tutiora om. A rec. duo, v. Scheibe Phil. 3, 558; Iahn. 271.* | 5. ubi *antos paratos ed. Klockii, pransos paratosque Lipsius.* | procul *hostem I rec., procul ab hoste Lov. 4.* | utrique *AI.* | 6. infeta *AI, m2 infecta.* | 7. a *om. C.* | nec ... *inuit om. I rec.* | 8. fortissi *AI.* | adsumit *A.* | romana] *romanos A an romanorum? romani I.* | ad *prima acies fuit rll. om. I rec.* | 9. morituros *cos. nox I rec.* | ita *aut (haut Kl.) CKI.* | 10. utrisque *Crev.* | 11. memoriae *C.* | subsid. *m. relictis suspecta Dukero.* | ad *praesidium I.* | 12. ceciderint *Voss. 2, prb. Dr.* | in *om. I.* | 33, 1. que (*q. C*) *fabius AC, fabius I Lov. 4 rec.* | martius *AC all., marcius I all.* | rutilius *ACI all.* | 2. adduxit *Prise. 15, 2, 9 p. 1008, adduxit edd. pleriq.* | 3. velut *fato lis Seyffert l. i., iam ante idem mihi suaserat C. E. Putsche, uelut fatalis edd. (in AC fuerat primo fatalis); uelut nata litibus Gr., uelut fatalis litibus uel uelut fatalis lis Strath., et ita Mdv. p. 183, cui uelut fatale cum ... certamen Luc. Mueller; uelut fatalis ad lites ego conieceram.* | tum *tribunis ac plebi b1 edd. pleraeq.* | fatalis *trib. ac plebi Hz.* | 4. actis *rec.* | se *abdicaret Lov. 4.* | 5. sempronius *C.* | non *tam popularem quam Lov. 4.* | 6. qui *quinqualem aite A.* | dominantem *post Crevierum ci. Mdv. praef.* | 7. e. *farinus A.* | fuerant *C.* | 8. lata *est qua post I Lov. 4 all.* | 9. *populum iussisset AC, in A uidetur primo iussisse fuisse.* | id *ius ratumque] adiuratumque A, ad ius ratumq. I.* | non *tam A, non tu C.* | postea *legem A.* | 34, 1. est *edd. pleriq., et Harl., en Aid. edd. pleraeq.* | decemvirum *frg. Hav., xuirum C, auirum I, xuir sed post uir aliquid erasum A. cf. adn. meam ad 27, 8, 4, uir Lov. 4, decemuir rll.* | 2. ne *ante A.* | 3. uii *AI.* | iniuriis] *imperii Lov. 4.* | inseditis *haec quae agrarias rll. om. A.* | 5. nostrae *Voss. pr. Al.* | 6. nobilissimique *fortissimi I rec.* | nemo *id iussisse quod I all.* | scit] *AC Harl., scit I all., sciuit (rec.) Ald.* | 7. sciuerint *I Lov. 3.* | et *om. Lov. 4, Harl., edd. a. Gr.* | paruerint *I.* | postremum *C, edd. a. Gr.* | abrogat *vel abrogaret rec.* | 8. ex *lege I, extra legem Lov. 4, edd. vv.* | 9. uiolentes *A.* | m. *furium ACI all.* | qui *quid AC, quidquid I Kl. all., mali (K Voss. pr.) ci. Duilius, I Gr., male CI Kl. all., mala A.* | infinitae *ed. Mediol. a. 1505.* | 10. centum] *certum AC rec.* | hisdem *AC.* | 11. anunc] (*anhuncii m2*) *ut C.* | tu *om. I Lov. 4 rec.* | hac *CI AI, ac mm2.* | 12. tu *legē sacrificiorum A.* | crees? *amplexus Mdvig. Cic. Fin. p. 273.* | se *dicit A.* | quem] *que C.* | diebus *Harl., interregni quinque diebus susp. Gr.* | fores *A.* | 13. stolidi *A.* | secordes *rec.* | 14. intra *decem dies T. Faber, intra*

quinque annos *Klockius*, *I Gr.*, v. *Mommsen inscript. lat. antiquiss.* p. 445. | exerceturet (exerceret *m2*) *A.* | quod *Pighius*, *Klockius*; quo *edd.* | ipsa *I rec.* | ipsi crimini *V. D. in ed. Curionis.* | 15. et *om. A.* | superbissima *glossema esse putat Hz.* | necesse est] nec ÷ *C.* | 16. mensem cessura ea diceret *I.* | inquit eis ex mensē *I.* | solus hoc, *deinde* §. 17 quē gerā ne *C.* | 17. subrogare *A.* | 18. qui sit *C Kl.* | deo *A.* | antestibus *I.* | hospicio *A.*, auspicio *C Kl.* | 19. propter ac (*hac m4*) tuam *A.* | censuram rempublicam *rl. om. I Lov. 4, 3, Voss. 2.* | abstrinxis *A.* | quō dominari *Kl.*, quod dominari *I all.* | 20. collega *del. Mdv. §. 21: censorēs post mortem collegae.* | cornilium *A.* | 21. tu appi *I.* | collegae *AC Kl.*, censoris collegae *I rl. Dr. lbb.* | 22. exit *ACI Kl. rl. pleriq., cf. §. 15: c. 29, 7; 33, 4; Lange p. 2, 98; exit edd. vv. (Mog. 61, 2 all.), Gr., Mdv.* | ne quod *ACI all.* | cohereret *C.* | dōrum hominumq. *A.* | 23. appi claudii *ACI.* | magestate *A.* | inclementiore *Lov. 4, 2.* | 24. te in *rec. pauci.* | 25. confecerint *C rec.*; conserint *AI;* fecerint *Kl.*; conficerent *rec.* | renunciatio *I.* | non patiar *edd. plerq., patiar (Voss. pr.) Ald.* nunc patiar *Asc. 1513.* | fuerant *A.* | 35. 1. imis] inuis (in hiis) *rec.* | si quas *I.* | 2. subnecta *A.* | adiunaret et flectit *ACI (deflectit rec.)* | asperta *A.* | 3. roptim *Kl.* | 4. romanos *I Lov. 4 all.* | nunc saxa quibus eos suspecta *A Perizonio.* | 5. galacque *C.* | 6. fluctuantisque *rc., edd. vv.* | 7. etrusci versisque *AC all., et versisq. AI.* | signis pugne fuga *C, ed. Roman. 1472;* signis pene fuga *Kl.* | omissa *AI.* | 8. multis militibus *I Kl. Lov. 4 all.* | caesis etruscorum *I.* | persequenti hoste *I.*

36, 1. diem *om. rec. quidam.* | addita *I.*, abdita *rec.* | eam (*rc.*) *edd.*, ea *edd.* | 2. absolverat *Lov. 4;* absoluerat *ci. Salvinus.* | ex ipsis *Voss. pr. Leid. 2, Lov. 1.* | frater, M. Fabius, Caesonem alii *etc. scripsi;* frater, m. fabium, caesonem alii *ed. Gel. (A apd. Dr.) rc.;* fratrem m. fabium caesonem alii *AC all., aderant (consulis fratrem fabium caesonem alii ... quidam) matre etc. Gr. Obs. 4, 4; vel ita, vel frater, eum fabium caesonem alii, c. claudium quidam etc., vel frater, fabium caesonem etc. I Periz., praenomen M., quod omnes edd. exhibent, non ausus sum tollere.* | eadem quidem consulē *A.* | professus *edd.;* fratrem ... professum *edd. pleraeq.* | certa *om. rec.* | 3. prope ... abeo *I.* | vulgo [tum] vulgatum *I.* | 4. aud ignarus *ACI.* | 5. nec quicquam] et eguicquā *A.*, nequicquam *I.* | intranderat *AI.* | ac nomina] agnomina *CI all.;* ignominia *Kl.* | accipere (*rec.?*) *edd.;* accipere *ACI all.* | neq. inter *A.* | insignite nota *Koehler l. 63.* | 6. falcibusque binis cesis *Gaertn.* | caesisque *AC all., gesisque Gel.* | intraturā (*rū m2*) *A.* | 7. umbras *I Lov. 4,* ut *Kl.* | qui] cum *du Rieu de gente Fab. 457.* | consulis vōstes egisse (*ste m2 in loco raso script.*) *A.* | amicitiamq. *AI.* | 8. atque *om., m2 addid., A.* | exercitui * dierum *A.* | 10. et luce ... obequitatu et luce orta pōstera die obequitati (*deinde obequitavit script.*), et luce ... obequitatu *deleta A.* | 11. criminii *C,* criminii *I.* | opulentia *Kl.* | arua praeda *rl. om. (I?) Lov. 4.* | 12. incomposite *A,* incomposite *V. D. in ed. Curion.* | 13. late *om. I.* | opulentosq. *Cl.* | copia *om. rec.;* opulentus rerum omn. in castra *Gr.*

14. laetati] fort. laeti. | seriuisse, *m4 seri' inisse, A.* | rōmā pro romanā, in *mg. romane m4, A.* | 37, 1. concitauerat *rec.* | 2. n̄ numquam *C.* | 3. hostibus *Lov. 2, Voss. pr., Asc. 1513 edd. pleraeq.,* hostium *edd. rl.,* hosti *Mdv. l. l.* | instruendam *Voss. pr., rec.* | relicto hostilem ad instruendam *Gr.* | dein postquam ad vallum *rl. om. A.* | 4. diei *A4 rec.;* die *ACI Kl., recte fort.;* v. 21, 47, 7; 5, 13, 5. | se *om. AI.* | 5. quietior] quin (qui *I*) etiam *Lov. 2 I.* | decūerat *Cl.* | cibum *om. C.* | consul milites] commilitones *I Lov. 4 all.* | ut *om. rec.* | 7. ait] aut *Cl.* | tegeri *Cl.* | ait; esse ... occultum; scituros *distinait Mdv.;* ante: ait esse. praeterea ... in tempore; interea. | sine munitione *A.* | considerant *ACI all., v. Reisig. schol. lat. p. 258;* considerant *rl.* | curata *Lov. 4.* | 8. dolā (dola dona *Kl.*) p̄ colonibus *Kl. C.* | locantur *I.* | 9. prorupto *I Kl. all.* | eripit *Kl.* | est stratis *I.* | 10. fugatosque] fugatos equos *Pall. Dr. lbb. pleriq.* | castra siluas *A.* | in campis castra sita *I.* | diei *C.* | 11. capita *ClA1.* | hodie *A.* | ad] et *A.* | petrusiam *A.* | cohortis *ACI.* | undique a *I rec.* | opprimerentur *CA2I all.,* opprimentur *AI.* | 12. perusina *A.* | Cortona *Mog.,* crotone *mell., all.,* cortone *rec.* | potentis *C.* | in XX annos *I.* | 38, 1. canarius *Kl.* | rutilius *C;* rutilius *A pleriq.* | uicique] uique *Kl.;* uicit quae (*A4*) *Lov. 4;* debellata *idem.* | 2. campania *ACI all.;* campaniae *Kl.* | pompeius *C.* | nastic *I.* | 3. praedae *Cl rec.* | caede *I.* | 4. in samnium *om. A.* | cladis *I.* | 5. ultenorum (ultionū *m3*) *A;* ulteriore *I all.* | saltos *Cl.* | iniqui] tibus *AI.* | 6. et atruscos *C.* | 7. itaque armis] his accensu samnites undique coorti armis *Kl.* | opprimendum *rec., Mdv., quod et ipse suaseram,* optinendum *mll.,* obtinendum *edd. vv.* | petitura *I.* | 8. his *ACI all.* | consuli. *AI.* | aduersae *C rec.,* aduersa *AI pleriq. Dr.* | ab (*m4 ob*) *A.* | omissos *C.* | 9. et ut solet *Harl., edd. vv.* | summa reip. *Lov. 4.* | 10. in samnitium *I rec.* | 11. infensus *Lov. 4. all.* | 12. monerent *Si.* | patriae mitteret *I.* | 13. terra *I.* | aucturus *Cl.* | 14. responsu *I.* | facta *Harl., edd. vv.* | ingenti (ui *addid. m3.*) comprimi animi *A.* | 15. C. Iunium *b2,* iunium *AI all.,* diunium *C, d. iunium rec., edd. vv.* | diffidit *CA2,* difidit (diffudit, diffundit *all.*) *rec., v. Iahn. 79, 357.* | fait quid de faucia curia principium *AI,* qua id faciat curia fuit principium *I, similia Voss. 2, Leid. 2.* | quo utroque *ci. Gr.* | eiusdem curia *I rec. pauci.* | 16. marcellinus *tertia Kl.* | tertiae *I.* | 39, 1. scriptus] | peruenit *om. I.* | 2. inciperetur *Harl., edd. vv.* | 4. lacunam notavit *Hz., aliquid deesse senserant Glarean. et Sig. et is, qui vv. interea res in eturia gesta veteri ed. adscripsit, quae in C in marg. leguntur ita, ut asteriscis inter vv. pugnam et ad ponenda esse significetur, in Pal. 2 post: pugnam; in Voss. pr. all. post tolerarunt, ibidem in Klock. paulo auctiora: interim ab fabio consule in eturia res feliciter gestae scripta sunt, non addita in I Lov. 4, 3, Voss. 2; in A nihil legitur nisi nam eturiae m3, quod m. 1 loco v. eturiae scriptum fuerat, non potuit dignosci non adeo multa videntur deesse, v. Iahn. 39, 269; Scheide Philol. 3, 560; Mdv. Em. 183.* | qui acceptam *I.* | 5. nadimonis *A.* | antea *I all.* | 6. emissas in tela *A.* | 7. moueretur *A.* | antesigna *I all.* | ne *om. AI.* | 8. et primos proximos ordines *A;* ad primos proximos ordines *Gaertn.;* ad primos

ordines *Voss. pr. Leid. 2, Lov. 1 all.*; ad proximos ordines *I Lov. 4 all.*; ad proximos *C, in mrg. m2 primos (om. ordines?)* | acies *om. A1*. | 9. secunda *ead. m. secuta A*. | impetum *rec.*, impetu *ACI*. | 10. tum *I Lov. 4*. | ut semel dedere fugam (terga?) etiam certiores capessere fugam *ci. Koch II, 7*. | 11. vetere *Arcc.*, uertete *CVoss. 2*. | eorum *C*; eodem *Doeringium suasisse tradit Al.*, *cf. c. 44, 16; 36, 36, 3*. || 40, 1. nouis] notus *A*. | fecerant... caelauerat (*hoc in fig. Hav. m2. legitur*) *Stroth.* | 2. duo] adeo *A*, ac duo *ci. Al*. | quam pectus *ACI Lov. 4 all.* | umeri *AC*. | fastidio *ACI Kl.* | spogia *C*. | 3. orcea *Al*. | galie *Al*. | crista *I*. | uersicolores *A*. | illis *C*. | 4. aurore argento *I*. | 5. praeda *I*. | defortia *I*. | 6. militis *C*. | illam *A*. | 7. is *AC*, his *rl.* | instintos *C*, instructos *rec.* | 8. concursurū *A*, concursū tū *ci. Al*. | 9. mores *C*. | et patribus candore *AlCI*. | seorca *A*, seorsum *I Lov. 4 (A2 ap. Dr.)* | actare *I all.*, martare *Cl*. | intulissent *AC*. | inpullissent ordines *I*. | 10. laeno cornu dictatoris *rl. omn. I Lov. 4 all.* | uictoria *I*. | 12. in et latera *om. I*. | 13. his *Al*. | clamorem *Al*. | tulissent *A*. | gradum] gladium *Kl.* | 14. insignū *Al*. | quampi reperi *Kl.* | recenta *A*. | captisque ante *I Dr. cdd. pleriq.* | 16. in his *AC*, in his *rl.* | argentiarum *Muretus*, argentariorum *cdd.* | 17. ab (a) superbia *C cdd. pleriq.*, ad superbiam *A Lov. 3, cf. Iahn. 254*. | adpellarunt *Gaertn. edd. vv.* | 18. reliquis *Kl.* | quae ipsa *Gel.*, *rec. pauci*. | dimicauit *Lov. 4*. | 20. etruiae amici audita perinde *A, cf. c. 14, 2; 22, 11*. | 21. quod, m2 quos, *A*. | consulem alterum declarauit, m2 praetorem, *addid. A*. || 41, 1. decio (decimus *A2*) collega (collega *I*) datur *ACGI Kl.*; fabius... continuato consulatu, decio *c. datur Gr.*; decio collega dato *ci. Dr.*; datur *del. Mdv. l. l. 184*. | 2. consulibus partitis *Gr.* | 3. is *cd. Si.*, *rell. om.* | in nuceriam *pro ad luc. Kl.* | alfaternam *A cd. Fuld. G.*, *all. Si.*; falaternam *C Kl.*; alfates *Harl.*; allifates *edd. vv.* | tum *Lov. 4*; cum *ACI all.*; iam tum *Fuld.*; iam *Gr.* | pace *Kl.* | aspernatus *eam Ircc.*; aspernatus *edd. a. Al.*; cum pacem, asp. esset *ci. Mdv. praef.* | 4. eius *om. A1, m2*, ei *add.*, ea pugna memoriae *Gr.* | pro dita *T. Faber.* | praeligni *Al*; peligni *C*. | exercitū (si *m2*) *A*, exercitū *ci. Hz.* | 6. nulsinensium *I all.* | ex his *ml.* | receptacula *I*. | tantum *om. A ap. Dr.* | etruscum cum tum consuli *I*. | 7. adeo quidem *Cl*. | annuae datae *om. A*. | eum] eo *Al*. | pensum hinc *C*. | exactae ea mercestiarum (Iduliarum *m2*), *A* texaroin (exacte *ea m2*) merties indulciarum *C*. | 8. in Etruscis *Mdv. l. l. 185*, v. 8, 13, 2. | refectio tum aclauidibus *I*. | 9. contentum *I*. | 11. romae] umbra *Leid. 2*. | bellum tumbrorum *I*. | gallica (*cā A2*) clade (*em A1*) *ACG Thuan.*, a gallica clade *edd. a. Al*. | expertis... incoherent *om. I Lov. 4 all.* | 13. meuaniam *A*. | 14. procol *C*. | 15. maternam *Lov. 4*. | 16. instruit *b2, cdd. apud Gr.* | minati sunt *AC Kl. all.*, minati sint (*I?*) *Modius, cf. c. 25, 5; Frontin. de aquae duct. 104*. | 17. ante concentum *A2*; ante concentū *A1*; deinde concentū (contentū *Cl*) *C Dr. lib. pleriq.*; deinde ante concentum *Neap.* | 18. mirabile *St.* | res geritur *I*. | 19. incursaq. *A*. | sternunt *C. Harl.*, *edd. a. Ald.* | arma uiuentium *Kl.* | 20. deducuntur, m2 deduntur, *C*. || 42, 2. insequente *AlI*. | 3. abdicari *Rupert.*, postea *Mdv.*; abdicauit *cdd.* | 4. sallentini *AC Lov. 1*. | 5. praeda

Al. | ut (et *m2*) benignitatem *C*. | grata *A*. | 6. q. om. *I all.* | samnitium ex excitis ignis *A*. | castra compulsi nec *om. A in mrg. scripta*. | forent] fuissent *I Neap.* | custodienda *A*. | 8. socios *Cl*. | ad III mil. sub coronam ueniam re *A*. | uenire *I*. | seorsum *rec.*, *edd. pleraeq.* | 10. q. om. *Al all.* | remulus *A*, tremurus *Kl.* | 11. anagminis *I*. | aletrinatem *Lov. 3 Voss. 2 all.*; alerinatem *A*; alternitatē *Cl*; aberitatem *I*. | ferretinatemq. *A, om. I Lov. 4 all.* | nominis p. romano *AC*, nominis populo romano *rl. cdd.*, *edd. pleraeq.*, potest e *vv.* concilium populorum repeti populi, *Cluver. It. ant. 3 p. 981* nominis populi Romanis proposuit, *prb. Mdv. l. l. || 43, 1. his AC all.* | 2. anagminis *Cl*, inagminis *A*. | 3. posset per *C Rottend.* | 4. agere *Rottend.* | maneret *Cl*. | 5. nequaquam properassent id terrore ac *I Voss. all.* | uetusta *Gr.*, uetustate *cdd.* | gloria *A*, gloriae *Cl all.* | ternis *Leid. 2*. | 6. semestri *Th. Mommsen die Tribus p. 38, cf. Dion. Hal. 9, 59 ἀγρόγιον εἰς ὄψανα σποδὸν ἐξάμηνον, cf. Huschke in Richter Jahrb. 17, 590; Marq. ant. rom. 3, 2, 74, cdd. bimestri.* | 7. cui s̄ c̄ ml., cui sicut *Lov. 4*. | herennicus *C*. | 8. obsesserant (obsederant) *rec.* | ne quā *C*. | subuei *A*. | 11. nam ut] cum ut *deinde* adgrederentur *ci. Gr.* | utique] itaque *Voss. 2*, et coniungi utique *ci. Otto divo. Liv. p. 17*. | 12. sed raptim *Voss. 2*. | in thedio unum et pro tempus, mediū *m2*, et prout *m3, A*. | in stina, *m2 sta add.*, *A*. | alterom *Cl*. | 13. hisque *AC*. | 15. quā *C*. | aciem p (que *m2*) *C*. | 16. in nullam *I rcc.* | 17. inuicem inter se, non superest alterum utrum, v. *Hand. Tuvs. 3, 455; Mützell, Ztschrift f. GW. 13, 508*. | gregatantes *A*, gratulantes *rec.* | 18. tironicio *Cl*, tiranico *Kl.* | intuentum *I*. | 19. probe scirent] prosternerent *I Lov. 4 all.* | ne] nec *I all.* | 20. omnis, fort. recte *A*. | nec ququam *A*, nequidquam *I*. | 21. dum *I all.* | mensium *A3 rcc.* | immilitem *A*. | 22. herennicus *AlC*. | decreta ei, quae *ci. Gr.* | 23. altetrinati *C*. | qua ciuitatem *AlC, cf. Trekkell. selecta antiquitat. 267 sq.* | 25. aedes] ea res *I*. | ac iupio, a iunio *m2, A*. | maxime *C*. | uiae] uige *I*, uirgae *Lov. 4*. | 26. tertium *edd. a. Ald.* | quis ad *A, cf. Mus. Rhen. 15, 488. || 44, 1. murens A3*. | 2. potuerant *ACI all.*, *edd. a. Curionem*; potuerat *rec.*, *Mdv.* | 1. postumius t. minutius *St.*; 1. postumius t. minutius, *C rcc.*, ita etiam *Cassiod.*; postumi est (et *m4*) minutius *A*; 1. postumius minutius *I Lov. 4 all.* | 3. cornelium cum m. uiaccio consules *A*. | 4. memoriane fugerit *b1, v. Rupert.*; memoriae (e *C*) ne fugerit *ACI Kl. pleriq.*; memoriae fugerit *Gaertn.*; memoriae fugerint *ci. C. E. Putsche*, memoriae defuerit *Mdv. l. l. 185*; memoriae fuerit uitium *Koch l. l.*; memoriae euauerit *Seufferi l. l.* | 6. tifernum *I all.* | minuticius *A*, minucius *Cl*. | 7. ac (ad) triginta millia *rec.*, ad CXX millia *Lov. 4*, a consulibus XX millia *Pal. 3*. | omnium *I*. | 8. abduxisse *b2*, adduxisse *ml.*, deduxisse *rec.* | insecutos duobus millibus passuum inde locis *Lov. 4* | 9. apparatus *A*, proparatu *vel* praeparatu *rec.* | 10. de tertia tessera *Leid. 2*. | 11. defen(es *m2*)sam *C*, defessum iam acie *rec.* | occisione *om. edd. a. Ald.* | 13. fama *rec. A4*, fama *C*, fame *I all.*, fam] fame *Al*. | capta *del. Gr.* | et imperator *AC2 all.*, imperator *Cl*. | cellius *Al Kl. all.* | 14. bobianam *AC2 all.*, bobianam *Cl*, bebianam *I*, bolam *hic et §. 6 St.* | urbs scrips. *Crevier.*, ubi *cdd.* | coepta *ml.*, *Thuan.*

coeptum *rec.*, *edd. pleraq.* | 15. esset bolam captam *St.* | 16. eo *ml.* et *rl.* *plrig.*, eodem *edd. a. Al.* | cessenia *C.*, consentia *Mog.*, aesernia *Glav.*, *Cluver. It. ant.* 3, 8 p. 1044; cessenia *Alb. Rubenius.* | herculis magni *Hearnius, Crev.*

45, 1. sulphio *A.* | Saverione *St.*, anerrione *ml. all.* | roma *Al.* | 2. utro (utro *C.*) citro *AC Fuld.* | *I Kl.*; utro citroque *rec.*, *edd. a. Al.* | potnisset *A. Lov.* 4. | vana *om. I.* | 3. in *om. Pall. duo*, samnio adfore *cf. Gebhard.*, in samnio foret (foret *I. C.*) | pacemue *Kl.* | omnia *A3 all.*, omni *Al.*, omis *C.* | senatu *I.* | 4. benigne praebetur *Lov.* 4. | 5. cum his *AC.* | mitti stauerant pro missitanerat *I. Lov.* 2 *all.* | 6. ad *om. I.* | nenerat (at *m3*) res per (pe *m3*) titam *A.* | 7. agebant *C.* | se romanos *Lov.* 4. | docuisset *Cl.* | 8. legenti *I.* | quid *Cl. all.*, quod *A.* | propenam *A.* | in *om. A.*, in conciliis *om. I.* | consiliis *AC Lov.* 4 *all.*, conciliis *Kl.*, *edd. plerq.* | iscitata *Kl.* | 9. consules *om. add. m2 A.*; consulesque *om. rec. pauci.* | millibus *St.*, mit *edd. pleriq.*, millia *edd. a. St.* | 10. egisset *Cl.* | tumultuario similes *C.* | 11. alii ante exeund. *rec.*, *edd.*; alius *AI all.*; auxilium (alius *m2*) *C.*; alius alii *A. ap. Dr.* | 12. uerteret. est scripsi; uertisset *edd.*; uertit, est *Mdv.* | 13. deuersi *C.* | e castris *om. I.* | omnia *om. Kl.* | tuendaque *Kl.* *Voss. pr. all., Gr.*; tuendasque *AC rec.* | tuendasque moenibus urbes *Pal. 2. Veith., Mdv.*, sed moenibus, etiamsi non in urbes abissent, urbes tutatae essent. | 14. romanis *C.* | obuius *I. Lov.* 4. | 15. animaduerunt *rec.* | 16. inuenisset *A.* | ut inde lapsis *I. Lov.* 4 *all.* | passis *A.* | 17. per *om. ACI Voss. pr.* | confertis *A.*, coepertis *rl.* | dies *I. AC, m2 in C XI add.*; dies *XL Lov.* 4; dies sexaginta *I.* | internicionem *C. Lov.* 4 *all.*, internicionem *A2.* | 18. exemploque clades *Lov.* 4, exemploque coram clades *I.* | peligni *AC rl.* | frentani *St.*, feretani *Cl. all.*, feretani *A.* | tenenda potendae *A.* | 46, 1. cū flauius *AI rec. multi, m. vel c. vel cum flauis rec. (om. C?)* | gn. fil *A. Voss. pr. all.*; cū. f. tum post spatium sex fere literarum *m2 il C.*, signum filius *I. al.*, s. filius *Lov.* 4, segimiti (signi) filius *rec.*, com siluius *Kl.*, signum *rec.*, *om. Al.*, v. *Iahn.* 39, 250. | humilis *Al.* | cetera *Kl.* | aedilis cur. *om. Lov.* 4. | curulis academiae urbis vel cur. sedan cum. *R. rec.* | 2. fieri queso pro *I. all.*, fieri quae sors pro *Lov.* 4, fierique se a prima *Muret.* | tabulam petiisse *A. ap. Dr.* | 3. alia quanto *I.* | tribunato *A.* | triumuiratibus *A.* | 5. in albo posuit *Lov.* 4. | lege agri *I. all.* | 6. vulgani *A.*, vulcanis *I.* | parbatus *C.* | more malorum *I.* | dedicare *om. A.* | posse templum aramne iniussu senatus *rl. om.*; ad templum *m2 add. hō, v. c. 11, 11, C.* | 7. itaq. ea auctoritate *A.* | 8. se *om. I.* | plebere *I.* | 9. adsidebant *A.* | 10. duxerat *ACI all.* | censurae *A.* | 11. memo ratam *I.* | habuit eplus erat quas, in *arg. scrip.* nec *i* cūā ad (nec incuria adeptus erat *C.*) *A.* | urbanas *AC rl. prb. A. Periz., urbanis cf. Gr., fort. delenda vox.* | per omnes, *m2 omnes. C.*; romanes *A.*, an fuit per omnes? | aureossequente adnotat. *marginali I. Lov.* 4 *all. rec.* | tantumque ... deponerent §. 3 post deducendae legi vult *Nieb.* 3, 374. | 13. discissit *Al.* | factio tendebat *Kl. prb. Mdv.* | 14. et fabius *edd.*, fabius *edd. a. I. Gr.* | execratam *I. all.*, execratam (execr-

ptam) *rec.* | 15. gratis (tis *m2*) *C.* | pepererat] poterat *I. rec.*, potuerat *Lov.* 4, portat *rec.* | pararet *Voss. pr., all.*, pararit *Lov.* 4.

Liber X. Periocha. Carsioli *Nz.* | tertio *Drk.*, pretio *Nz. rec.* | terentia *Nz. rec.* | de iure *Nz. rec.* | quo *cd. St.*, suo *Nz.*, ut *rec.*, suo quo *ed. Rom.* | 1, 1. 1. *om. C.* | consalibus romae *Pal. 2.* | ad soram *A.*, an ac *S. fuit?* sora atque alia *rec.* | *ū AC, III I.*, v. millia *Kl.* | 2. soras .. fuerant *C.* | eo *om. I.* | data ciuitas *I.* | 3. tertia parte *om. I.* | caesa .. percussa *Lov.* 4. | 4. tamen *om. A.* | in umbriam *Portug. m2 Oax., prob. Crev. Dr. Mdv.* | 5. eo inclusit *Mdv.* | specum (us *m4*) *A.*, specu *C.* | 6. euadere tentant *edd. a. Ald.* | 7. Marcis *Gr.* | dentice aemilio *C.*, dentrice aemilio *AI all.*, dentre (*Lov.* 4 *Voss. pr.*) *edd.* | *m.* aemilio *St.*, c. aemilio *rec.*, q. aemilio *Kl. Harl.* | aequicum *AC ed. Fuld. Kl.*, equitum *I.*, aequorum *rl.*, *edd. a. Gr.* | 8. cohortos *AC2.*, cohortes *Cl.* | 9. is cum *Voss. pr. all.*; cum *mell.*; etiam qui omitti poterat. | 2. 1. cleonemo .. laeacedemonio *Kl.* | thurios *AC Kl. rec.*, durior *I.*, thurcias (*rec.*) *edd.*, rudias *cf. Duhat., an uriam?* | 2. thurios *Kl.* | 3. cleonimum *C.*, cleonimom *Kl.* | adriatico *AI all.* | hillirici *I.*, illirici *A.* | 5. ibi expositis *Dr. lib. pleriq.* | audisset *cd. St. Pal. 2 (all. rec.) edd. a. Ald., Gr.*, audissent *ml., all.* | ab tergo sini *edd.*, ab terra s. suspicabar; ab tergo sita *Wolff. observ. et emendat. Liv. Flenopoli 1816 p. 4.*; ex aduerso sicut v. *Leutsch Philol.* 10, 125; sicut ab Euro irrigua *C. E. Putsche.*; „constendum Livium nescio quo animi errore sic (ut est in *edd.*) scripsisse“ *Mdv. Em. 186.* | sint *del. Gr.* | uestibus marinis *I. all.* | cerni *Kl. Port. (A. ap. Dr.)*; cernit *ACI rec.* | uideri esse *ACI all.*, inde esse *Pal. 2. ed. St.*, inde uidentur vel uideri unde *rec.* | 6. hostium *AI all.* | praecalti quo *A. pleriq.*, aliq. (pali quo *m2*) *C.*, praelati quo *rec.* | cum (quom) in stationem *rec.* | tutam possint *Asc.* 1513, 1516. *Mog.*, quod se probare *Heerwagen iam ante aliquot annos per literas mihi significavit.* | tutam possent *Mdv. l. l. 186.*; tutam *edd.* | uidisse *AI Kl.*; uidisset *O Leid. 2.*; uidissent *Al.*, quem et ipse secutus eram, quod si alias naues (Patavinorum fuisse non inest in verbis) eo circummagi videbant, suas quoque eo perperire posse inde colligebant; sed ne opus quidem erat vidissent scribere, ceterum etiam nunc me vehementer offendunt *vv.* haud procul proximos, et multo aptius haud procul *po.* v. inde legerentur, in quem locum transponenda esse olim putabam. | aediaq.; s. annis *K.* | 7. grauissimas *A.*, graues summas *I. all.* | pterulit *C.* | multitudin] *Lov.* 4. | 8. leui praesidio *C. rec.*, *edd. a. Al.* | et dulcedine, miror neminem et delere uoluisse. | longiusquea *rec.*, longiuscule a *Neap.* | 9. altera in *C. all.*; alteram in *Al.* | religionem *Al.* | altero *edd.*, *cf. Wax. ad Tac. Agr. p. 91.* | alio *cf. Gr.*; ania *Burmänn.*, quod displicet propter obuia; ulteriore *Freudenberg l. l. p. 14.* | millia autem *XXIII Cluver. It. ant.* 1, 18 p. 148. | 10. paruis *ml.*, fort. paucis. | traicere *Cl.* | pelates, qu *m2 supra tos pos.*, *C.*; pelagitis *Kl.*; palantes *AA.* | 11. tribus milibus *Lov.* 4 *all.* | 12. ibi captiuis *Harl. edd. vv.* | nades *Cl.* | fabricatis nautis *Lov.* 4. | 13. acrius quam *AC Kl. ed. Fuld.*; ac unquam *Dr. lib.*; uerius quam *Koch, cf. 27, 14, 10.* | incensisque] ingen-

tisque *A*. | 14. haudriatici *Al*, adritici *I*. | spoliisque graecorum in *Lov. 4 all.* | fixa] uixa *A*. | quiderunt *Cl*. | uiderunt, patavii monumentum *edd.*, *interpunct. mulav. Heusinger.* | solenne certamen *nav. Crevier.* | flumine in oppidi *I all.* || 3, 2. cilnium *C rec.*, cilneum *Kl*, ciulium cilicium (vel cilnium) *A*, ciulium cilnium *I Lov. 4*, cilnium *rec.*, ut *voleb. Ursinus.* | belli *C2*. | merso *Al all.*, a marsis *Kl*, marsis *rec.*, a Marsis . . . vi teneri *Si*, *pröb. Wolff l. t.*, qui etiam deducenda *leg. esse putat.* | crasseoli *I all.* | erat *om. I*. | miliabus *Cl*. | 3. dictus in acmillium, *omissa m2 in mvg. posuit. A.* | 4. his honoribus *Lov. 4*. | cognomine *C*; cös nomine *A*; consulis cognomine *I all.*, *cf. Benedict. l. l. p. 15; Th. Mommsen inscript. lat. antiq. p. 566.* | 5. profectos *Cl*. | milionam *A*, milioniam *Kl*. | prestinam *Kl*. | 6. causam *Cl*. | repetundorum *Hart. edd. a. Ald.* | esset romam *I*. | 7. error *V. D. ap. Curion.* | terrorum eo *I*. | tum *edd. prig.*; in *Haverc.*, *del. Mdv. l. l. 187; cum rec., Seyffert l. l.* | bestias laudibus *Kl*. | 8. dimicari *C*. | deduci *I*. || 4, 1. exiuit *Al*. | 2. uicatum actae *ci. Mdv. praef.* | 3. spe et *I*. | 5. agrum, in *add. m2, C.* | rusellanum *C*, russellanum *Kl*. | 6. et quamquam *Si. (rec.)* | in *om. C*. | 7. semirupta *Voss. pr. rec.* | deust] deasti *Lov. 4*, desti *Kl*, destituti *Neap.* | in conspectum *Portug., Mdv. | en.] consul I Lov. 3*. | 8. cum moueretur *AKl. C2*; commoueretur *Cl rll.* | minutiones *Cl*. | qui cessarent *I Lov. 3, Voss. 2*. | 9. acerites *C*, aterites *rec.* | per omnis] p om] nis, *m2 po nis, m3 poenes, A.* | mouere *edd. pleriq.*, *cf. 25, 39, 1*; mouere se (*rec.*) *edd. vv.*, *fort. recte*; moueri *Mdv. l. l. p. 188.* | sermoni *rec.* | agresti inurbano *Lov. 4*. | 12. impetum *Hart. edd. a. Al.* || 5, 1. armatos iubet *rec.*, *edd. pleriq.* | nuncio . . . iubet *om. Lov. 4, 3, 2 all.* | sed clariora *Lov. 4*. | 2. tum ira *A3 rec.* | ira accepta *Cl Pall. all.* | stimulantur *rec.* | ira acceptae . . . cladis stimulantur *suspic. Gebhard.* | 3. ire nidet *recentissimi.* | retinet *Lov. 4*. | 4. exciti] excitati *Kl*. | oms regiones *C*. | capesse *Kl*. | pugna *A*. | 5. fretis satis *St.* | iam, *om.*, tum quanto in *habet Lov. 4*. | 6. capiunt dum *C*. | hosti sumeret sed *C Kl*. | 7. acies, et, *distinctionem sustulit Mdv.* | incompositosque *C rec.* | effundit *AlI all.* | 8. prope serum] properum *I Lov. 4 all.*, prosperum *Thuan. rec.* | iam *om. C Portug.* | integre *C*. | neca (*nec m2*) ipsa *A*, nec ex (*hec m2*) ipsa *C*, nec haec exposita *Kl*. | 10. conscendunt . . . possent *edd. a. Al.* | ex supero *I*. | 11. densea (*sa m2*) tus *A*, densetus *C*. | suprastantium *Lov. 4*. | ea] eam *A rec.*, eus *Kl*. | 12. stipendium *I (A ap. Dr.)* | frumento imperato *Neap.* | 13. kabet . . . pacatum *C*. | cilnio *Gruter.*; licinio *C Dr. edd.*; licinio iacilnio *A*; licinio *K.* | 14. consulem . . . factum in. ualerium *Lov. 4 rec., edd. vv.* | non petentem *om. A.* | adeo *om. Lov. 4*. | iradidere *Duker.*, credere *edd.* | facta *om. I edd. Gr. Lov. 3*, habitia *Lov. 4 St.* | non] uero *Lov. 4*.

6, 2. aduersae *rc. b2*, aduersi *Rottendorf.*, aduersa belli, *om. v. res. Gr.* | 3. et exhoneratam *Cl rec.* | deducta *C*; deductam *A*, *Mdv. del.* et locunqne ita scribit: quietam exonerata in colonias multatudo, poterat *Liv. proximam quietis causam, quod plebs onere levata erat, cf. 2, 2, 7, addere, tum explicare, quomodo levata esset.* | 3. infectum *I all.*, inceptum *edd. a. Gel.* | plebesque *AC.* | q. om. *A.*

ogulnis *b1*, oguinis *AC all.*, oguinis *I*, equinuis *al. rec.* | 4. non infimam modo *St.* | 5. promiscuerant *I, om. Lov. 4.* | deessent *ACI all.*, deesset *rec.*, *edd. pleraeq.*, *cf. 1, 1, 5, Cic. Phil. 4, 4, 9, Heusinger ad Cic. off. p. XXXVI.* | 6. ergo (quoque in *edd. vv.*) *del. Gel.*; igitur *Lov. 4*; nihil novi attulit *Meyer prolus. in Liv. locum 10, 8-9, Os-nabrugi 1838.* | placerent quae *A*, lacerentque *C*. | sacerdotium *Kl. rec.* | quinque *om. I rec.* | eligerentur vel legerentur vel crearentur *rec.* | 7. esse debere *Lov. 4*. | ramnenses *rec.*, *edd. vv.* | itenses *Voss. pr.* | angurum *Al*. | habebant *Cl Lov. 4*. | 8. quinque *om. A.* | singulares (singulas *m2*) *C*. | expleuerint *m1 I*. | 9. com consulatum *Cl*. | 10. re publica *I*. | 11. tetendere] adtendere *A*, aut (autem *rec.*) tendere *Lov. 4 rec.* | in tali genere *Gaertn.*, tali genere in *C*, *illud fort. recte.* | non id, quod *edd.*, non, id quod *Mdv.* | sperauerint *edd.*, *Mävgius Em. 189 sine offensione praetermisit, in praef.* „sperauerint post cernebant ferri nequit“ *inquit et in sperauerant mutavit, cf. 7, 4, 4; 6, 17, 1 sqq.; 45, 43, 8; Zumpt ad Cic. Verr. 1, 30, 75; Tac. Ann. 1, 76; Hist. 2, 78 all.; Haase Reisigii schol. lat. n. 500.* | dubium (dubia *m2*) *C*. | dabierat *Kl*. | tamen *C pleriq.*, *edd.*; tum *Kl.*, *om. A.*; delevi in priore *ed.*; tandem *Doering.* | cons. multiplices *I.* || 7, 1. audenda *I*. | dissoadenda *om. A.* | lege *om. I.* | et *P. Voss. 2.* | 2. disseruisset *all.*, *all.* | 3. se decius *I rec.*, sed cuius *Lov. 4*. | parreatassui (parreatas *m2*) *I*, pars aetas sui *Lov. 4, 2.* | conitione *A*, contentione *I*, cogitione *C*. | me uictum gabinum *Lov. 4*. | 4. dehis *Kl*. | haecq.; ac *I.* | si *om. C.* | Y. manlius *A.* | euoueretur *I*. | 5. lege *C*. | eum] cum *Arc.* | 6. pro re] *AC*, respondit *I Lov. 4 all.* | noncupauerint *Cl*. | 7. numerarent . . . numerarent *Kl*. | coeptae sunt *AC pleriq.*, coactae sunt *I*; coeptae sunt *ci. Duker.*; c. essent *Al.* | 8. quam plebeis *C Veith.* | 9. eis uiris *Hart.*, *edd. vv.* | insignis *C*. | adicere *A Kl. rec.*; dicere *Cl all.*; ducere *rec.* | 10. per urbem *om. I all.* | accenderit *Cl*. | is *edd. prig.*, si *edd.* | non in *edd. om. postquam addendum esse uidi, adiecit Mdv. praef.*, conspiciatur *edd.*, conspicietur *Mdv.* | cum capide ac lituo *Gr.*; cum capite et lituo *Oxx.*; cum licapide ac tuo *A cum I all.*; cum lituo *C all.*; caspide et lituo *mvg. Asc.*; c. lapide et lituo *Perionius*; c. apice et lituo *Duiat.* | capite] an: non capite? | caedet . . . capiet *edd. pleriq.*, caedat . . . capiat *b1*, quod *cl. spiciatur praecedebat.* | angurium ut ex *A*. | 11. qui sustinebant *Cl*, non sustinebant *C2A all.*, sustinebant *Voss. 2, Lov. 3.* | oculi legentium *I*. | 12. pacem *C*. | eos non tam *I*. | sacerdotis *A*, sacerdotis *C*, sacerdotii *I pleriq. Dr. lib.*, sacerdotio *Lov. 4*. | honores *edd. pleriq.* | decorum, tum expectamus, *I all.* | colimus *om. C.* || 8, 1. et nominiam *A.* | et non . . . scacerdotii *om. I.* | amplissimus sacerdotii *C Kl.*, *fort. ampli simus Al.* | 3. faciendis *C*, faciundis *A*, faciendis *I rec.* | 3. nec ut tum *ACI pleriq.*, „retento aut haec sententia necessario per nec . . . arctissime adnectitur superiori, etiam alioquin (adnectitur) perquam . . . prave continuatis illis et nunc“, *Mäv. Em. 189*; „in nec aut iam ferendum videtur anacoluthon“ . . . *cf. ad Cic. Fin. p. 807, Mäv. praef., etiam L. 2, 24, 5 tulit.* | nec autem tum (tunc *Al.*) *rec.*, nec tum *edd. pleriq.* duouiris *A*, duo quatuor uiris *I*, duumuiris *C rll.* | aut nunc *Gr.*

adiacit *add.*, quod, si necesse esset, pro praesenti haberi posset, cf. 1, 40, 7 *ib. Hz.*, Lachmann *Lucr. II*, 951, sed potest ad legem iam promulgatam referri; non sollicito: nam potest esse adiacere vult. praeferebam tamen adiacit "Duker.; scribendum est adiacit" *Mdvg. Emm.* | 4. hominis *A.* | adiument *Cl.* | 5. quā magister *C.* | 6. salnū aduenā *A.* | nobilitatis *rec.*, *edd. a. Al.* | seu alium *AC Rottend. all.*, cf. 2, 16, 4, seu app. tū *I Thuan.*, seu app. cum *G.*, appium *rec.*, seu Attum *Gr.* | ap. *om. I Lov. 4 all.* | 7. fastidiarieris *A.*, fastidiarieris *Lov. 4 (A ap. Dr.)*, tu fastidieris *Siesbye ap. Mdvg.* | 8. sextius *A.*, socacius *I*, sequacius *Lov. 4 all.* | primus edictator *Cl.* | publicus *AC2 Kl.*, publicus *Cl Dr. lib. plerg.* | 9. penes apud *Voss. pr. Leiz. 2.* | gentem habere nos solos *omissa*, in *arg. scripta m2, C.* | 10. et patricium *ml.* ac patricium *rec.*, *edd. a. Al.* | aequē quem *A.* | 11. erit quire *C.*, erit quirites *Kl. Al.*, erit en quirites *Voss. pr. all.*, cf. *Iahn*: 251. | enunquam *Al all.*, nunquam *C.*, en quirites nunquam *Voss. pr.*, v. *adnot. praeced.*, en romae nunquam *rec.*, v. *Huschke Serv. Tull. p. 68.* | posset *Cl.* | caelo missos *I.* | idem nihil *rec.* | 12. uti rogata est *Gel.*, uti rogatis *rec.*, *edd. vv.* | iubendam *bl.*, subendam *Voss. pr.*, subendum *ACI all.* | 9, 1. vocari *Lov. 4.* | intercessione est *I rec.* | deterritas *C.* | 2. rutilius *AC plrg. Dr. lib.* | paelius petus *AC.* | faesus *A.*, fesus *I.* | poblius *C.*, publius *A rll.*, publicus *Glarean.* | 3. sancitam vel factam *rec.*, legem tulit de pronocatione ... sancienda *ci. Al.* | ea cum post *C.* | 4. renopnandae (renouandae *m2*) *C.* | quam *om. Al.* | portia *AC.* | necassette *A.* | sanxit *om. I.* | 5. facturum *ci. Gr.*, cf. *Lange de legibus Porcius p. 16 sqq. 22.* | 6. nix seruus ero *A. prob. Haupt mus. Rhen. 1, 474.* | nix seruus hero *Salvinius apd. Drk.*, nix sum serio, *m2* nix sum sero, *C.*, nix si sumo serio *G Rottend.*, nix serii *I.*, nix serio *Kl.*, ita *Pithaeus, Drk.*, nix seruo *Voss. pr. Hart. all.*, *edd. vv.*, nix si sumas poenas minetur *Gr.*, nix serio suis *Pighius*, nix seruo serio *Al.* | 7. haud quamquam *AC11.* | haberent *om. I.* | 8. apulens *C.* | arduus alius *Al rec.*, arduus *C rec.*, v. *Scheibe Philol. 3, 558.* | [u] in *I.*, monumento *idem.* | 9. eam *om. I all.* | paetus *edd. Drkb.*, petus *A.*, paetinus *Pighius.* | 1. *Dr. lib.*, et *A.* | 10. q. *om. C rec.* | non petentem *AC Dr. lib.*, appetentem *G.*, appatentem *Rottend.*, absentem *Gr.* | marcellinius ac *Kl.* | tubero (*Dr. lib.*), tubere *A.* | turbere (*are m2*) *C.* | difendi sibi *I.* | 11. censore (*m2* cursore) *C.* | en. domitium *Pighius*; *cl. vel c. l. domitium add.*; *C. Domitium edd.* | 13. in aedibus fecisse *I.* | errorim *C.* | 14. ap sulpitio sopho et p. sempronio *Al Kl. Lov. 4 rec.*, a. p. sulpicio *C.* | sauerrione *C Kl.*, auerrione *rell.* | Iustrum v. *Mommsen Chronol. 164; inscript. lat. antig. 566.* | anniensis *C.* | teretina cf. *Mommsen Mus. Rhen. 15, 637; 16, 303; Grotensend l. l. p. 4.* | terentina *AC all.*; tarentina *I Lov. 4 all.* | 10, 1. terretur *AC11*; terrentur *Hau.*; tereret *edd. Gr.*; seguis obsidio ... tereret *susp. Gr.* | iuncta] inertia *Voss. 2, Lov. 3.* | inhaerentia *susp. Dr.* | 2. et muros inclus. *Mdvg.*, cf. *c. 17, 2; 7; Doederlein. Synonym. 5, 351.* | confirmat *C.* | 3. obsopes *C.* | missum *I.* | 4. cepe, cepem *m2, A.* | ceperunt in *sgg.* | inuaserunt *Lov. 4.* | 5. ditionem *A.*, deditiōnem *rec.* | nare flumine *Hart.*, *edd. a. b2, fort.* flumine *Nare.* | appellata *C.* | 6.

alia *add.*, talia *Glarean.*, *prob. Mdvg. l. l. 190.* | apposito *A.* | 7. poterat *AlCl.* | ut eo adiuncto *om. A.* | debellarent *Kl.* | 8. haud] aut *AC.* | etruscos *I rec.* | inherēt *Lov. 4.*, inherētur *rec.* | infitias eunt (siant *A3*) *ml.*, inficiantur vel inficiantur *rec.* | 9. ne] nec *C.* | laceraserant *I.* | 10. in *om. Cl.* | 11. quia ... quom *om. I.* | adcola *I.* | 12. partam *rec.*, *edd. pleraeq.* | romae *C2*, roma *Cl.*, romam (*A.*) | 11, 1. t. *om. A.* | consuli sorte *rell. om. G(I) Thuan. rec.* | sorte *I.* | uenit *ACI all.*, enenit *Gr. cdd.*, *rec.*, *edd. pleraeq.* | dam nix *AC rec.*, nixum (*I*) *rec.* | cum *om. rec.*, fort. qui cum vix ... fines exerceatur. | extemplo *C.* | die *CAI.* | 2. homine belli *I.* | 3. fuit; patres ... deterruerunt *Gr.*, *prb. Mdvg. l. l.*; potest etiam tam ante tristis intercidisse. | consuli *Lov. 4.* | commo(m) *m2*] *ita C.* | 4. sententiae *del. Cobet. Mnemos. 1, 96.* | 5. compraesit *Cl.* | 6. elicere *C2*; eligere *Cl.*; dicere *Al.*; ducere *A4.* | uicii *C.* | 7. indicio] incendio *I.*; initio *Lov. 4.* | 9. tum in praeparando *Lov. 4.* | 10. dein *om. Lov. 4.* | 11. nequiuertur *I rec.* | amorum *I.* | 12. esse *om. Lov. 4* idem hab. romanum nomen. | 13. ut *om. Kl.*, cum *om. C.* | 12. 1. repetenda *K (rec.)*, *edd.*; petenda *ACI plerg.* | 2. samtem *Al.* | audissent *tun* habituros *I.* | 3. ad suum quisque *om. A.* | 5. qua deta] quadrata *I.*, qua inclinata *Stroth.* | 6. reliquerunt *Voss. pr. all.*, reliquerant *ci. Heusinger.* | protectione *rec.*, professione *meil.*, *Fuld. rec. plerg.*, dubito num recte mutatum sit; ut confessio ita professio a verbis, v. *Tac. Ann. 2, 85 all.*, ad facta transferri potuit. | et trepidae *A.*, et trepide *I all.*, etiam trepida *Lov. 4.*, trepide *C rec. edd. a. Al.* | 7. relinquisset *C.* | ad populandas *A Hart.*, *edd. vv.* | intendit *Hart.*, *edd. vv.* | 8. nec *om. I.* | sede *A.* | temperatur *Lov. 4.* | 9. ad *om. C.* | aggressum (sus *m2*) *C.* | haudquamquam *ACI.* | uice cepit *I.*, ut captae *Lov. 4.* | 13. 1. aequicolorum *A.*; aequicolorum *C plerg. Dr. lib.*; aequicolarum *re.*, *Sl.* | coō. eos de samnitibus *ACI all.* | 3. palam *om. C.* | quocūque *Cl.* | increpari *rec.*, *bl.*; increpare *ml.*, *rec. plerg.*, *Al.*, v. *Iahn. 248.* | aduersus *A.*, *om. rll.*, *prob. Alb. Rubenius, Stroth.*, in Lucanum vel exitum Lucanum, hostem tam paratum, *ci. Gr.* | obicerent *I.*, adiecerint *rec.*, *prb. Ruben. Stroth.* | 4. impari *script. Mdvg.*, cf. *Freundenberg l. l.*; pari *cdd.*, in quo utrisque pares vires essent, cf. *Caes. b. c. 1, 50, 5 all.* | defugendum *Cl.* | maximo primum *Al.* | recussantem *Cl.* | 6. laboribus honoribus *Lov. 4.* | ueseri (reseri) *M. nec) rec.* | videantur *ACI all.*; et fortuna ipsa. uereri, ne cui ... videatur *ci. Mdvg. praef.* | 7. subreuisse ad *C.* | alios fortissimos viros laetum *ed. Fuld.* | horib. *Al.* | 8. acubuebat *Cl.* | quia intra ... licere *C.* | 9. est lex *I.* | impedimento *C.* | agebat *Kl.* | sed ad *I all.* | 10. adtinet *edd. vv.*, attinere *Gr.* | quibus *om. C.* | qui iussissent *Gr.* | 11. populos *ACI al.* | dubiae *A.*, dubia *CKl.* | 12. approbent inquit *dii Kl.* | quid agitis *C.*; an quidquid agitis? | 13. nobis dignū uirū dignum *A.* | 14. quam *om. C.* | cupiditati *re.*, *Gr.*, cupiditatis *edd.*, *prb. Scheuerlein ueber die Norm der Subordination etc. 1857 p. 17.* | 14. 1. deligeret *C2 Dr. lib. plrg.*, diligeret *Cl.*, deligerent *A.* | 3. ab utro *C.* | concilii *Cl all.*, concilii *A.*, concilia *rec.* | de pace petenda *I.* | 4. personarum, per soranum *m2, C.* | sedicium *I.* | 6. ex loco uidit maximam filium et m. naterium ff. mil.

v. §. 10, *rell. om. C.* | qua ingressos *rec.*, *edd. vv.* | 8, desperato *A* *cd. Gel.*; desperatos *I Kl. cd. Fuld. all.*; desperantes *Harl., edd. vv.* | acie iusta] asie inserta *I.* | ilaque et noqu *I.* | descendunt (*Kl.*) *rec.*; discendunt *A*; discedant *I.* | 9, quacumque roboris *A ap. Dr. Lov. 3.* | sen quia *A3 Dr. Ibb.*, seuiq. *Al.* | angebat *A prob. Al.*, agebat *I pleriq.*; angebat *rec.* | aperta quoque *b2*; quoque aperta *edd.* | 10, uidet *rec.*, *edd. a. Dr.* | maximam filium *ACG Kl. all. Crev.*, maximum fulvium *I Thuan. rec.*, v. *Nieb. 3, 428.* | aciam *C.* | 11, anquam *del. Cobet Mnemos. 1, 96, cf. ib. 400; Ztschr. f. d. Gymnasialw. 1854, 391.* | 12, impetu *ēē C.*, impetu *spē ē.*, e praecedent. *sp. repetitis, A.* | 13, nec ea *I.*, ea *Lov. 4.* | tēpta *C.*, postquam locum corruptum esse in *ed. Weidm. significavi, Mdv. Em. 191.* ei. vis parum proficeret timeri poterat, consilio, minus audacter ceterum meluendo, ne non ea quoque *Seyffert l. l.*, quando periculum (vel timendum) erat ne non etc. *suspicabar, cf. 7, 33, 8; Fittbogen observ. Liv. p. 44.* | 14, legiones *Cl.* | ad motis, montis *m2 C.*, ad montes *A rll.* | circum *om. Iall.* | inde iubet *I.* | aduerso (aduersi) que *rec.* | 15, euecti *om. Cl.* | prevecti *re.* | 16, excessere ut §. 15 praebuere *Lov. 4.* | 17, incrementem quia fiducia *C.* | in primus *A ap. Dr.*, in primam *Pall. all.* | 18, et in tempore uisa *scripsi.*, et tempore inprouisa *A (Dr. Ibb. pleriq.)*, *edd. pleraeq.*, et tempore in se uisa *C.*, eo tempore uisa *G. Rotend.*, et tempore ex se uisa *cd. Klockii.*, eodem tempore uisa *Gr.*, et tempore ipso uisa *I Periz.*, et tempore in ipso uisa *Drk.* | soblatus *del. Cluver. It. unt. 4, 6, 1194, cf. Walch. Emendatt. p. 265.* | motos metu *Clericus.* | 19, tremunt *A.* | 20, terrorque *A pleriq. Dr. Ibb.*, errorque *C rec., Gr.* | fuce, *m2 Iugo. A.*, pucae *C.* | maxime territos (*rec.?*) *bl.*, maximeque territos *edd. pleriq.*, *fort.* maximeque terruit eos, *sed ne reliqua quidem omnia sana videntur, fortasse post opprimerentur aliquid intercidit.* | 21, sed quia *Mdv. l. l.* | capti ecce *A*; capta a (d supra pos.) ecce *C*; capta ecce *I*; caesi (capti) octingenti *Drk.*, v. *Nieb. 3, 428.* | serues *C.*, ferme sunt *susp. Al.* | 15, 1. tam castra *I.* | obiecissent *Cl.* | indisset *I rec.*, fuidisset *A.*, fuisset *C.* | 2, caedi *A.* | apolorum *Cl.* | in samnitium *Cl. IGr.* | 3, ubi duo *A. Periz.* | 4, XL et XV loca *I Lov. 4 all.* | 5, illis *rec.*, aliis *ml.*, *rec. pleriq.* | uastatis *Kl. rec. pauci.* | depopulatisque *rec.* | 6, gimetram *C Kl. rec.* | mit acce *A.*, milia ecce *C.*, millia ac ecce *I.*, *emondau. et haec et seqq.* nougenti triginta, *similiter in edd. scripta, Drk.* | pugnautes ferme *I.* | 7, primo uocatae *Voss. pr.*, primo uocatum *ACIKl. pleriq. rec.*, primum uocatum *Haverc.*, an est idem quod uocatum, v. 1, 43, 11. | 8, tum suis *rec.* | incubuit ut *edd. pleraeq. (rec.?)*; incubuit *edd.* | 9, primo fabius *Lov. 4.* | dicendo *om. m1 in mrg. scrps. C.* | caeno plebei *Cl.* | tum honori *A3 rec.* | 10, sedauit pro sedauit *A ap. Dr.* | reciperebant *Lov. 4.* | orationem, *sed o liuera notata I.* | 12, ita] inde *Kl.* | consules sunt *cl. Gr.*, cons. facti sunt *Drk.* | item *A.*, ita *C.*, ei *I rec.* | comparanti *edd. pleriq.* | fuisse eum *AC, edd. vv.*

16, 1. in samniti *I.* | 2, quoque *om. I.* | qui p. decius *C.* | qui *om. I all.* | a *om. Al.* | 3, petierunt] petiere *Lov. 4.* ubi saepissime *hae formae, ut videtur consulto, mutatae sunt.* | 4, quod coacto *Cl.* | ex-

perto *Al.* | si *om. Al.* | pacem a . i. quod bellum est unam §. 6; quod *m2 del.*, omissa in *mrg. scripta m2 C.* | tolerare possunt *I.* | 6, sibie *spem Cl.* | tum suopte *A4.* | romanos populum *Al.*; romanum populum *A20 all.*; quod cum minus usitatum esset *rec.* quidam populum rom. *scripserunt*; romanos, quem populum *Gr.* | a se captum *I.* | memorant *C.* | 7, animos *C.* | porsenae vel porsennae *Dr. Ibb.* | omnia grecis tiberim *I Voss. pr. al.* | fuerint *C.* | 8, uenisset *Cl.*, uenisse et *C2*, uenisse ut *Gaertn.* | 17, 1, concilio *C2 rec.* | 2, inquit *Cl.*, inquit *A.* | concinere *I all.* | 3, urbem *om. A.* | ordor *Cl.* | et, ut *m2*, uno *A.* | 4, capta est *del. Gr.*, *fort.* facta est. | impedimentis *Al.* | 5, haccine *rec. edd. a. Al.* | solam aut hac | praedam *Al.* | conti estis *C.* | futuri? ... gerere? *Crev. Dr. Mdv., cf. Iahn. 72, 189.* | si multis *edd. a. b2.* | derelictae *edd. a. Ald.* | 6, illicitae ... mercatore (*rēm4*) *A.* | haud magnus *Ald.* | maior praeda ulro, *omissa in mrg. scripta m2, A.* | 7, diuidita *A2.*, diuidita *Cl.* | a mures *Cl.* | 8, oppidum addireptum *A.* | moenienasere *Al.*, moenia uasere *I all.* | millia trecenti *I all.* | et VII (*VI m2*) mit *A.*, et V millia *Kl.* | 9, coactos *Cl.*, *om. I.*, coactus est *Portug.* aut hoc *proband.*, aut coactus Ferentinum ... ductus est *leg. putat Mdv. praef., cf. 2, 60, 2; ib. 54, 7; 37, 21, 4.* | dabantur *Al.* | 10, sedeuit (euecti *m2 C.*) | milites *C.*, miles *A rll.* | militum fuit *I rec.*; militi fuit *rec.* | 11, mureantiam *A.* | oppugnandas *I.* | 12, 1. uolumni *St.*; p. uolumni *edd.* | samnitium *Cl. rec.* | 18, 1. cum ea vel dum *seruato* geruntur *Gr.* | etruria *Cl.* | interim *ACI all.*, ihm *Lov. 2.*, iterum *rec.*, *edd. a. Al.* | concit (concitur *m2*) *A.* | 2, conscuerat *Cl.* | 3, est romam (formā *Al.*) *A2 rec.* | perlatus *ACI all.*, perlatus est *C2*, *edd. pleriq. a. Al.* | legione II ac tria (*I?*), legionibus secunda et tertia *Kl. b2.* | etruria *Cl all.* | 4, secutae *L. et III I.* | 5, eo magis *A rec.*; magis eo *C rll.* | matura *C.*, matoriae *A.* | nominis *om. A.* | dictu *C.* | gestum est *Voss. pr. rec.* | 6, ne militibus *AI all.* | 7, id certum *Büttner observ. Liv. p. 47.* incertum *edd.*, certum *Crev.* | disceptatio *Al.*, *edd. vv., Mdv. l. l. 192.* discrepatio *A2 rll.* | abnienti *A.* | 8, a plebei sed egentibus *C.* | optumatum *C.*, optimatum *A rll.* | pro consule vel consulem *rec.* | amissum locum uetere (veteri *Kl.*) *C Kl.* | 9, populandos *AC rec.*, *edd. vv.*; depopulatos *I rll.* | acceperant *A.*, acceperunt *Lov. 4.* | 10, animo *del. vel* animatum fuisse: haud etc. *leg. putat Gr.*; animum habuisse ... illiberalem et ingratum, ... si, cum egerat etc. *A. Periz., cf. Wolff. l. c. 2, 5 laud. p. 5 qui recte habuisse: haud scribend. putat.* | habent uolumniores ... induxit, uolumnius in samniores habent quae te causa prosperas, habent q. l. causa *inducta, A.* | pro uinciam tuam (tu *I*) *I rec.* | 12, in etruriam *ml.* | habiturum *Al rec.* | 13, tum uero *I rec.*, | fonsitan *C.* | huc *Lov. 2 Neap., Mdv.*, hic *rell.*

14, bene, hercules, uerteret, dicere *Drk. Mdv.*; bene h. uerteret, dicere *edd. vv.* | *Gr. Crev. Becker all., Brisson. de form. I p. 66.* | 19, 1. digredientē iam cos. *A3 rec.* | pars *om. I.* | accipiendum *Cl Lov. 4 rec.* | sperneret *rec. duo, prb. Gr. Mdv.* | 2, obsistere atque obtestari *C (Dr. Ibb.)* | perdat *Harl., edd. vv.* | desertori] desertum *A.* | noxe *A.* | noxae *Voss. pr. all.* | 3, eo + adductam (una liuera erasa), eo rē ad. *m2 A.* | omne *rec., Gr.*, omni *ml.*, omnis *edd. a. Gr.* | ad *om. A.* | sit

delatum *rc.*, delegetur *Hart. edd. a. Ald.* | uerbi ... fortunae *I.* | fuerat *A.* | 4. ab *om. Cl. all.* | ad rempublicam *I.* | et ab *ml.*, ab *rec.* | 5. obstandoque *C.* | resistentes *A.*, resistentes *rec.* | inter paucos ante paucis *Voss. pr. all.*; inter paucos paucis *ci. Ienicke.* | 7. deberet *I.* | cum *om. Hart. all., edd. vv.* | priorem *C.* | 8. scit (scite *m3*) eloqui *A.* | didicisses *Cl.* | conditione fere *C.* | 9. se *om. C.* | se in *Hart., edd. a. Ald.* | 12. hostem ex *Hart., edd. vv.* | in acie *ACI.* | castris *A. rc.*, e castris *C (Drk. Ibb.)* | insum *Lov. 4.* | 13. dubitasse *rc.* | pugnantem *C.* | ueritum] uelutum *C.* | 15. impariter *Kl.* | 16. fonte *I.*; sorte *rc., edd. vv.* | et ut *C.* | uelut sorte *Hart. edd. vv., prb. Duker. Mdvig.* | parumper *om. Cl.* | cunctanti *Cl.* | occurreret *C.* | 17. diuis *AC rec.*, des *I Voss. 2.*, das *Lov. 4.*, dederis *Kl. rec.* | asti *cd. Ursini*; at hic *Hart., edd. vv., om. Kl. Lov. 2, 4, cf. Iahn. 79, 765.* | tibi *om. A. Hart., templum tibi cd. Gel.*, tibi templum *rl.* | 18. ducis, et duces *scripsit. nunc demum uideo iam Wolfium l. l. uoluisse ducis. duces; ducis ACI all.*; duces *G. Kl. Rottend. all.*; aequarunt, duces *etc. Gr.*; uirtutem alterius aequavit, duces *Heusinger*; exercitus alterius exercitus *virt. aequavit. duces Hz.*; adaequauit tam exsequitur *Hart., edd. vv.* | 19. fundant fugaque *AI.* | erant consueti *Lov. 4.* | arguendo *C.* | 20. intumescit Gelli *I.* | cohortumque *I all.* | saballarum *Cl.* | his *A.*, is *C.* | iam ausiatorib. (*s del. li supra pos. m3*) iam pugnatorib. castra *A.*, iam ausiatoribus *I.*, iam auxiliatoribus *rec.* | 21. accenderet (*rec.*) *edd.*; accenderat *AI Cl. all.*; accederat *AC2 rec.*, fort. inferens ... accenderent. | fossas *Cl.* | 22. ac *ccc A.*, ac *cc IC Kl. all.*, et *ccc Lov. 4.*, nongenti *AI.* | 20, 1. populandos *AC*; depopulandos *Dr. Ibb.* | noui *om. Cl.* | romani *om. C.* | nestinum *edd., emend. Si.* | praeda *AI.* | 2. aderat finis *rec.* | depopulationibusque *I Lov. 4 all.* | 3. agrum *om. C.* | 4. dimicationib. *A.* | 5. agris *C cd. Si., pr. Gr.*, agros *A (Dr. Ibb.)* | excipiant *C Dr. Ibb.*; incipiant *A.*; intercipient *ci. Saluinius.* | 6. maturum *A.* | 7. satis *om. I.* | 8. ea castra *rec.* | hoscae linguae *A.*, hoscae *vel huiusce l. rec.* | cognoscant *C.*, agnoscant *rc.* | ignobile agmen (*I*) *rec., edd. pleraeq.* | quaque ... nollo *AI.* | alios *potest offendere, etiam Crev. mau. inter se vel inter ipsos.* | 9. id *vel hoc tempus requirit Duker.* | adpatebat *C.*, apparebat *Lov. 4.* | 10. pars instare *rec. pauci.* | regredi] regendi *C.* | transcederat *AI.* | 11. praeterquam quod *rec.* | reflectione *I rec.* | 12. agmine *A.* | 13. staium *C Kl. rec.*, staiam (*t sup. i a. m4*) *A.*, stium *I Lov. 4.*, idque fort. tenendum erat, *v. Mommsen Unterit. Dial. p. 296.* | aderat *AI.* | 14. iam profligatum *om. C Hart., edd. a. Ald.* | sustinere *I all.* | 15. et praeda *requirit Mdvig. praef.* | recipiendasque praestituta die; quarum *edd. Asc. Mog.*; recipiendasque, praestituta die *Mdvig.*

21. 2. gillum enatum *Kl.* | concitam in arma, et Gellium ... et ... nocare et ... sollicitare *ci. Gr., rep. Becker, prb. Mdvig. praef.*, nocare ... sollicitari *Duker, prob. Wolf. l. l.* | 4. adactis *ACI.*, adacti sunt *Lov. 4 rec.* | libertini *Cl.* | et defende *A.*, ad defendendas *C.* | 5. exonerarunt *A rec.* | 6. et instilium *Lov. 4, Mdvig. l. l. 192.*, instilium *rl.* | perlate *Kl.*, perlecta *rec.* (*perleta pro quo perlatat emendat. A ap. Dr.*) | 7. uescinum §. 8 uescino *Si.*, uescinum *etc. edd.* | 8. unā ...

alteri *A.* | hostium *A.* | fluuii Iiris *I.* | quae tamen turmae appellata *I.* | contingentem *AC.* | 9. plebei slito *C.*, plebiseito *rec.* | coloniis *Sisbye.* | crearet *I all.* | 10. statione *C.* | mitterebantur *AI.*, mittebantur *m2.* | 11. auertit *rec. duo.* | ab eis auertit curis *Hart. edd. a. Ald.*, av. ab eis sonatum curis *Voss. pr. all.* | neglegerent *AI.* | 12. callos *C.* | 13. haec, et iam *Gel.*; haec, et (iam ... comitiorum) *Gr.*; haec (et iam ... tempus) comitiorum *Gr.*; haec et (nam ... tempus) com. *Mdvig. l. l. 193.* | haec, etiam *edd. vv.* | causa] et (ia) *rec.* | 14. ibi collega *C Leid. 2.* | ut nec *om. I.* | unoduce uno nec *I Lov. 2.* | accessisset *I.*, accessissent *Hart., edd. vv. quaedam.* | 15. duos consules *rec.*, duces non consules *ci. I Periz.* | iri] Iri, *m3 Ieri, A.* | habetur *I.*, haberetur *rec.* | habeatur consensu uersa *rl. om. C.* | 22. 1. fabius quintus *Lov. (4?) 2, 3, Voss. 1, 2, pr. Gr., cf. 7, 22, 10.*; fabius quintum *A Thuan. I all.*; q. fabius *edd. pleraeq.*; fabius [quintum] *Mdvig.* | praerogatiuae *AI rl.*, praerogatiua *Crev., Becker AI. Mdvig., cf. Peter Epochen p. 195, Mommsen d. Tribus p. 65; Lange ant. rom. 2, 76, Marquardt 2, 3 p. 4.* | primo] iure *Kiehl Mnemos. 1, 97.* | uincebantur *I.* | 3. senectutis *Voss. pr. all.* | nil *I multi Ibb. Dr.* | firmus *C.* | esset *I.* | nono] *N I.*, nā *Lov. 2.* | 4. cum quae *A.* | ex discordia] ea concordia *I Voss. pr.* | 6. fabiumque [ut] ... uinere[n], esse *etc.*, secutus sum *Usstingii coniecturam a Mdvigio admissam, non secutus essem, si tum, cum illa typis exscribebantur, iam cognitam habuissem leniorem et uertorem coniecturam Wolfii, qui l. l. egregie uulgatae l. difficultates exposuit, et locum ita restituit: atque monendo. decius fabiusque ut uno etc., factus etiam et monendo, ut in A legitur, scribi poterat. Etiam Duker offenderat, sed in asyndeto: quam prope; vulgo edebatur: foret: admonendo decium fabiumque ut ... uiuerent, esse etc., et ita in edd. legitur, tantum A et monendo habet, I a monendo, minus probabile est alteram sententiam: ita victuros, vel temp. administraturos intercidisse. | gnaros militiae *rec.* | ea] *ex I.* | 7. consulatos *I.*, consulatus *Lov. 4.* | ap. p. claudius *ēē A.* | fori *mell.*, foro *rec., edd. a. Al.* | praetores quā ad *A.*, praetores ad *rec. pauci.* | 9. fabius max. *Lov. 4.* | 23, 1. uerrucandorum *C.*, auertendorum *vel aduertendorum rec.* | 2. tū sprebitū *A.*; tus prebitū (*p bidū m2*) *C.*; thus plebitū *I Lov. 4.*; thus (pāthus) bidum *rec.* | iere] ire *I rec.* | 3. quae *mell., rec., cf. Cic. Ferr. 4, 33, 72: simulacrum ... quam; similia sunt nostro c. 12, 33, 25, 2;* quod *rec., cf. du Rieu Mnemos. 1, 97, de gente Fab. 276, Mdvig. praef.* | boario *I rec.* | rutundam *CA2.* | 4. nupsisset *Hart. edd. vv.* | arcuerat *A.*, arguerat *I rec.* | 5. ut uni *C.*, netuni *I.*, uni *Voss. pr. all.* | uerum *Neap. Lov. 2.*, uere *ci. Duiat.*, ex uero, ut *Crev. n. l. interpretatur, leg. cens. Mdvig. praef.* | 6. quos (quo *m2*) satis *A.* | matronis *rec.*, matrimonis *AI Cl. rec. pleriq., prb. Modius, Klockius, Al.*, matrimonis *A2.*, matrimonius *Cl.* | iniuria *I.*, de iniuria *Lov. 4 all.* | 7. aram ego *I.* | uirtutis *om. Lov. 4.* | 8. a sanctius (is *sup. sa pos. m2*) *C.*; a sanctoribus *Hart. edd. a. Ald.* | 9. quo (*ā sup. o m2*) *A.*; quod *Cl all.*; qua *rec.* | nubia *AC.* | 10. deinde *C.*, deinde *rec.* | a delevi cum *Dukero et Mdvig., quod non necessarium esse docet Wolfius l. l.* | 11. ogulni *A.*, ogulni *I.*, ogulni *Lov. 4.* | 12. faeneratoribus *AC2.* |*

sub uberibus *C2* rec., suberibus *AC2*, uberibus *I* *Lov.* 4 *all.* | martis aedem rec. quidam. | 13. aelio] emilio *A*; aemilio *Harl.*, *edd. vv.* | curio *C* *Dr. libb. pleriq.*, curtio *A*. | multatitia *CI*, multa itia *AI*. | item] iam *I* *all.* | ceteris edē *A3*, ceteris aedem (edem) rec. | 24, 1. quintum (*V*) *om. AI* *Lov.* 4 *all.* | 2. clari] dari *I* *all.* | 3. in eturiam *ACI* *all.*; eturiam rec. *edd.*, v. *Gr. ad* 40, 36, 13; *Iahn.* 258. | 4. con- tione rec. *edd.*, contione *A*, contentione *C*, contentionem *I* rec. | 5. con- senisset *Glarean.*, conseruisset *edd.*, conseruisset *A* *C*. | diceret *AI*. | 6. ad id rec. pauci. | si *om. AI*. | gesturi bellam *I*. | collegis *I* *Lov.* 4 *all.* | 7. si se rec., *edd. a. AI*. | quam ut, qua se dignum *Koch* *l. l.* | *e* in] *A*. | se futurum *I*. | 8. iniuriam *A3*, iniuria *ACI* *all.*, de iniuria *Lov.* 3, de senatus iniuria *Lov.* 4. | plebi rec., plebis *ACI* *all.*, plebeis rec., *edd.* | aditos *CI*. | 9. ipsi *I*. | sunt *A*. | 11. eum de se q. rep. *A*. | 12. eum id rec. *edd.*, cui id *ACI* *all.*, ei id rec. | altere *CI*. | super- uaganeo *A*. | 13. eturiam rec. | et forte *Lov.* 4. | 14. se *om. C*. | et aetatis *Lov.* 4. | eum dimicatio (*Harl. Kl.*) *edd.*, tam dimicatio *A*, dimicatio *rl.*, *prb. Gr.* | 15. alium *C*. | 16. mortales *A*. | 17. id et *bl.* ei id *edd. AI*, v. *Iahn.* 248. | aequū exemplo *A*. | 18. populum roma- num *edd.*, populum *edd. a. AI*. | tribus *om. I*. | comilio abiit *Harl.* (*Fall. Kl.*) *edd.*, comitio habuit *I*, comitia habuit *rl.* | decreta *AI*. | 25, 1. ad consules *Harl.*, *edd. vv.* | cupido *AI*. | 2. quā *CI*, quam *Lov.* 4, qui rec. | millia *om. I* *all.* | die crastini *Klockius.* | dederit rec. pauci. | 3. cura *Kl.* | res *A*. | 4. hostis *C*. | citra mililib. *A*, circa militibus rec. | 5. gratias rec. *edd. a. Gr.* | 6. ain *A*, an in *C*, aut in *Kl.*, an *Voss. pr. all.*, diu (dic) rec. | num castra num nullum non rec. | 7. ad haec *Kl. all.* | et tamen in *CI* *Kl.*, tam enī *A*, et tamen rec. | metum *AC*. | 8. bellentes *A*. | 9. facere iussa facere *A*. | postera *A*. | 10. locorem *C*. | mobiliorem *Klockius all.*, nobiliorem *edd.* | quanta] quan *C*, quam *Kl.* | fiebant ... exacta *om. I* *Lov.* 4 *all.* | 11. prima legione *Lov.* 2, v. *Glarean.* | camaris olim *C* *Kl. Voss. pr. ml.*, camarsolum, camarsolim *all.*, rec., Camers *Crev.* | 12. sua sponte *Lov.* 4. | ei] et *I*. | ei maius visum *Koch* 2, 8. | in utroque rec. | 13. senatum *C*. | 14. periculum *C2* rec., *Gr.*; periculos *ACI* in *A* *s* *induct.*, in *Gm. per- antiq.* um sup. os pos.; periculosum *Dr. libb. plerq.*, *edd. a. AI*. | id diuersi *I* rec., *Ald. edd. a. AI*. | ad omnia adire et obire *Harl. edd. a. Gel.* | 15. equitumque qui *I* rec.; equitumque mille *cd. Sig.* | 16. l. volomnium *Harl.*, *edd. vv.* | 17. magna in partem *C*. | reseruarentur *I* *Lov.* 4 *all.*

26, 1. redit *A*. | senatu *AC*. | indulger imori *AI*. | 2. daret *C*. | quo- niam *I* rec. | consulis *del. Duker.* | collegi *A*. | experti ... coniungi *om. I* *Lov.* 4, 3, *Voss.* 2. | 3. neminem unum secum *Klockius.* | male *C*. | mallet rec. | fores *C*. | mallet scripsi, mallit *edd.* | 4. p. *om. Harl.*, *edd. a. I* *Gr.* | vel in samnium *Lov.* 4; in samnium vel *Mdog. del. censet et inclusit. sed nondum Fabius Decio optionem fecerat, optauerat tantum ut Decius sibi adiutor daretur, usque responderet se in Sam- nium provinciam suam vel, si ita mallent, in Etruriam ire paratum esse, vel esse interdum vel etiam, satis certum est, cf. Müller con- iecturae Tullianae* 1860 p. 5 *sqq.* | non bellum *ml.*, quam rec., *prb.*

Gr. ad 5, 21, 15. | uidetur *C*. | 5. initio *C*. | 6. nec haec *CI* rec. | fuit *CKl.* | adiecerunt rec., *edd. a. AI*; fort. ut adiecerit leg. | consulem *pr* (*pr ap. Dr.*) *A*, *coſs. pr. C*. | 7. incipiat *C* *AI*, v. *Iahn.* p. 250. | genti (ingenti *m2*) *A*. | castramque *CI*. | oppugnatum *I* rec. | 8. col- lem rec., ita *A. Periz.*, collemell. | 9. ceperat *CI*, coeperant *A*. | egressi (agressi) rec., *edd. a. Beckerum.* | hostes ... urgerent rec., hostibus ... urgeretur *Lov.* 4. | 11. ab usio erat *Lov.* 4. | aberat *ml.* | fuere in conspectu *I*. | carminos. (nosunt *m3*) q umbros *A*. | 12. tradunt *C* rec. | tantum et gladiis *I*. | 13. a *om. I*. | terror *om. C*. | 14. misisse socio- rum ... exercitum rec. | romano *ci. Duker.*, romani *edd.*, romanorum *apud alios legisse vult Klockius*, quam Romani suspecta *Gr.* | 15. megellus *Si. (Dr. libb.?)*; megillus *AC*. | ppr. ambo *AC*, prope ambo *I* rec., an praetoribus? *Dr.* | 27, 1. transgresso appennino *edd.*, trans- gressos appenninum *Gr.*, *Mdog.* | III mil *ml.*, quatuor milia rec. *edd. a. bl.* | 2. consulationes *A* *Lov.* 1. | ut ne *Harl. edd. a. I* *Gr.*; ne in *Lov.* 4. | 3. dies inde dicta suspic. *Mdog. Em.* 417, *cf. annot. meam ad* 36, 6, 6. | samniti *AI* *all.*, samnitii *CI*, samnitius *C2* rec. | gallis qui *I*. | 4. tres *om. I*. | 5. ni] in *CI*. | depulenter *A*. | 6. depopulationis *Lov.* 4. | agros *C*. | his *AC*, iis *rl.* | bidum *ACI*. | lacescere *Voss. pr. rec.* | 7. summae *Kl.* | adducti *Kl.*, addicta *ACI*, oddita rec. | die *om. I* *all.* | 8. ex montibus exterrita *Lov.* 4. | discurrit *I* *all.* | lupos ad *AI*. | conflixere *CI* rec. | 9. illac *AC2 (I* *all.)*, ille *CI*, illa rec., illos *Lov.* 4. | victor riareus lupo *Lov.* 4. | 10. q. *om. C* *edd. vv.* | ac] hac *A*. | legiones (*Voss. pr.*) *bl2*. | quinta e extam (ei sextam *m3*) *A*. | instruxerunt *Lov.* 4. | 11. gerebant rec., *edd. a. bl2 ad AI*. | est res *I*. | castris quicquam se *Lov.* 4. | 28, 1. nec tum *C*. | hand quamquam *I* rec. | 2. extraheretur *C*. | maxime iniq diei *vacuo spatio ante in re- lictio* *Lov.* 4. | 3. esse feroces *I*. | quos *edd.*, quem *c. Koch* *l. l.*, quo *Mdog. praef.* | 4. primaque esse eorum *I* *Lov.* 2, 3; *idem in sqq.* esse *om.*; primaque eorum esse in id tempus *rl. omm. C*. | 5. integerrimas *AI* *C*, integerrimas *A2* *rl.* | militibus (militum) rec. | milites seruabant *Pall.* | 7. orat] erat *Lov.* 4. | 8. media peditum agmina *scrips. Mdog. Em.* 193, *ibi vero esseda equites non terruissent, neque lon- gius euecti, neque agmina uidetur aptum.* | conteruit *A*. | 9. essendis vel rhedis alia rec. | carnisque *CI*, carpentisque *ci. Duker.* | super circumstans *I* *Lov.* 4, 2, 3. | insolitus *ACI* rec. *pleriq.*, fort. insolitus eis tumultus. | lymphaticos *CI*, lymphatus *Lov.* 4. | 10. uirosque interrita (inprovida rec.) fuga turbatos *Kl. rec.* | 11. respicarendi *ml.* | 12. uociferari (rec.) *edd.*; uociferare *ACI* *pleriq.*, v. *Iahn.* 249 *n.*, *Mdog. Em.* 18. | 13. factum *Lov.* 4, *idem om. est.* | meandas *I*, me- tandas *Lov.* 4. | 14. adgredi *I* *all.* | legiones *CI*. | quiritiū *ACI*. | ad uexerim vel uesenum, vel uesenum rec. | 15. in bello *Lov.* 4 *all.* | cae- demque acnoro *C*. | 16. infernorum *C* rec. | 17. contacturum (*I*) rec.; contracturum *AC* *Lov.* 4 *rec.*, *AI*, v. *Iahn.* 259. | et gallorum rec. *edd. a. AI*. | 18. quam pro qua *I* *Lov.* 1. | interfectus est rec., *edd. a. I* *Gr.* | 29, 1. alia *I*, aliis rec. | 2. nec fuga (*m4* fugae) et ex *A*. | 3. pro praetore] ppr. ppr. *C*, prope p. tr. *A*, prope praetorem *G*, propt. pop. Rom. *Kl.*, prope *I* *all.*, pro praetore *Huerec.*, propraetorem

edd. pleraeq. | defuncti *rc.* | 4. dōrū mōnīū *A.* | adnoscere *rec.* | omnia *om.* *Lov.* 4. | ab hostes *Cl.* | apud hostes *Lov.* 4. | 5. 1.] *i. A.* *om.* *C. Harl.* *edd. vv.* | *rell.* | *c. om.* *I all.* | et noua *Voss. pr. all.* | ibi *C sup. pos.* ubi, quod *rec.* habent, *Latinus ci.* | 6. pedes *C.* | collecta pila, quae humi strata *mai. Duker.* | 7. in stuta *A.* | rarisque *H.* raris [q. rutis *Al.* rarisque ruptis *Lov.* 4. uerrulis *C.* uerrisique *rell. pleriq.* uerrulis *Voss. 2. edd. vv.* rarisque uerris *Dr.* fort. raris scrib. | 8. exhauserat diem *rec.* | deinde *rec.*, *edd. a. Al.* | 9. possent maximo *rec.* | 10. inuadendum *rec.* | 11. praeterque acie *C.* pter [q. etiam *A.* perque aciem *rc.* | 12. conferti conterriti *Irec.* | Galli ... stabant repetunt, quae §. 6 sunt dicta, neque apte cum *rell. coniunguntur, nihilque suspecta sunt.* | audita morte collegae *om. Kl. rc.* | aciem inbet *I rec.* | a tergo *I Lov. 4 all.* | 13. in impetu *C.* | impetu uiderent *I.* | 14. ipse interim aedem Ioni tutori *Kl.* |angebatur *Neap. Harl.* | 16. ubi *Cl rec.*, *edd. vv.* | 17. XXXIII milia *Harl.*, *edd. a. Ald.* | nec ... nam *om. I Lov. 4. Voss. pr. all.* | 18. mille septingenti *Drk.*, mille (mīf *A.* acc *ACI.* mille ac ducenti *rec.*, mille ac centum *H.* | fabius audita morte collegae dimissis *Kloekius, fort. in cd. suo §. 12 omīssa vv. hic scripta inuenit.* | collecta *Neap.* | concremanit *I.* | 19. tumulis *I all.* | 20. lacrimis *AC.* | 30, 1. eos dies *Harl.*, *edd. vv.*, *Becker.* | ab *om. A.* | *cn.] con. I.* | proconsule populi Romani *Lov. 4 all.*, praetor romano alia *rec.* | sententiaq. *Cl.* | nam praetor *St.* | claudē *Al.* | 2. purisnorumq. *C.* perusinatorum *A.* | militum tria milia *Lov. 4; Mdvig. captorum numerum excidisse putat, praef.* | ad XV *I all.* | 4. bellatumst, famast *ci. Mdvig. praef.*, v. *Em.* 373 n. | superiscere *I all.* | 5. deciens centena milia *Nieluhr* 3, 451, cf. *Dion. Hal.* 7, 3; XI CCCXXX *C Kl.*; X.CCCXXX *A.*; quadraginta milia trecentos triginta *Dr. lib. pleriq.*; centum quadraginta milia CCCXXX *Mackenzie ex Orosio* 3, 21 et *Paulo Diac. ad ann. CDL. v. praef. ed. Ruddimanni vol. II praefaciam, idem nuper uoluit Köhler l. i. p. 97, Philol.* 17, 553, sed vereor, ne *Orosius idem quod in C Kl. scriptum est legerit, et aut ipse, aut librarius ex XI fecerit CXL; quis enim creditur in tanto numero Livium CCCXXX fuisse additurum, quasi senatusconsultum de rebus sacris referret, cf. 22, 10, 7; milia CCCXXX *H.* | equitum VI et XI milia *ACI all.*, idem *Oros.*; sex milia (*rec.*) *edd. pleraeq.*: sex et XL mil. peditum X (*vel XI*) CCCXXX equitum *ci. Al.* | 6. et ut *om. Cl.* | ducent del. *St.* | 7. proprie *C.* | interim fescerit *C.* inter res gerit *rec. pauci.* | triferum *St.* | 8. q. *om. C Harl. Fuld.*, *edd. a. Ald.* | in eturia *rec.*, *Ald.*; in etruscis *Mog.* | 9. carminibus *Voss. 2 m2; iocis rec.*, *om. plerq.* | uictoria *om.*, *m. antiq. add.*, *C.* | excitata *I.* | aequatis *T. Faber.* | octogenis *AC.* binis agate (*agaque m2*) et unicas *C.* | 31, 1. itaque *C rec.*, *Al.* | 2. hescinum *St.* uestinum *edd.* | forminūq. *A.* porminūq. *C.* | 2. partem aliam *ACI Kl. all.* | aescerninum *edd. Gr. (?)*, corruptum esse censet *Nieb.* 3, 453, aescernū *A.* aescernū *C.* aescerninum *I all.*, aescerninum *Kl.*, aescernino *susp. Drk.* | quaeque *mell.*, quae *rec.* | adiacent *Kl.*; adiacet *ACI rll.*; quaeque ... adiacent *uel* qua adiacet *Gr.*; quae ... adiacet *edd. pleraeq.*, *Iahn.* 249. | 3. cum exercitu relicto in etrusiae (*v. c. 30, 8*) deciano *A* interposita*

vv. del. m2. | rebellantē deno (*dennō m2*) *C.* | millia *om. I all.* | 4. aeris coctis (*pro coctis*) *Leid.* 2. | 5. partim ... partem *I Kl. all.* | sequerentur *ci. Gr.* ad *c. 29, 3.* | ad samnitium omnes *C.*; et samnitium omnes *rll. pleriq.*, *prob. Gr.*, *Creo. loci nomen intercidisse putat, fort. et hoc et substantiuum cum v. omnes coniungendum omīssum est, quod h. i. uideatur requiri, cf. tamen Haase ad Reisg. schol. lat. n. 530;* et samnitium legiones omnes *ulgo;* ad samnium omnes *ed. vet. Dulat.*; et samn. omnes copiae *Mdvig. l. l.* | consistit *Voss. pr. sim.* | 6. irā *C.* | stimulata *I.* | ab (*ad m2*) ultimam ... spem *C rec.* | 7. ex ... septingenti *om. A rec. edd. a. Mog.* | 8. terram *edd. pleriq.*, terra *re.*, *b2, prob. Müller, v. Iahn.* 85, 283, cf. *adnot. meam ad. 28, 27, 16.* | aditi] adicie (*adicio ap. Dr.*) *A.* | 9. stupris *C.* | multatio, multatio *m2, A.* | 10. samnitū *A.* | quadragissimum *C.* quadragesimum *Al.* | a. cornelio *om. I.*; et cornelio *rec.* | consalibus *rec.*, consule *mll. rec.* *pleriq.* | 11. claudē, *m2 clade, C.* | nequieuerunt tam *Kl. rec. pauci.* | duriora pectora *I all.* | durcilla *pec. Voss. pr.* | 12. agros *C.* | stellantib; *C Lov. 4.* | fuerunt imperatores etruscos §. 13, *rell. omm. C.* | 13. quā *C.* | 14. mallebant *ACI.* | 15. quem non pigeat *rec.*, *edd. plerq.*, v. *Stroth., Zumpt. ad Cic. Verr. II, 1, 15, Sartorius l. l. 4, Laurent. fast. cons. 71.* | longinuitates (*duiturnitatis A ap. Dr.*) *I.* | 32, 1. c. reguli *Voss. pr.* | 2. scribros *A.* | populatione *I Lov. 4.* populationem (*rec.*) *edd. a. Gr.* | 3. ut dum *Pall.*, haut dum *susp. Al.* | regressos *ACI Lov. 4 all.*, ut ante repeti; egressos *rec. edd. plerq.* | uti et pro ubi *et ci. Wolf l. l.* | intrare uastare *Al Lov. 4 rec. plrq.*; uastare *C Voss. pauci rec.*, *prb. Mdvig. l. l. 16;* intrare nedum uastare (*Kl. Harl.*) *edd. pleraeq.* | ipsa *Cl.* | regredi *ACI Kl. all.*; egredi (*Lov. 4 rec.*) *b1 edd. plrq.* | 5. facit] facere *Lov. 4.* | tam audax inceptum ad finem *Voss. pr. all.* | 6. uallum adepto *ACI.* | inter se congregientium *I.* | 7. hac] ac *I.* | ipsa = premente, *litera erasa C.* | 33, 1. tumultus *Cl.* | excitus] exercitus *Cl Voss. pr. all.* | induci *C rec.* | 2. eunt *om. C.* | nec] ne *C.* | aestimare *I Lov. 4.* | 3. uiciferaretur *C.* | rogatus del. *Duker, om. Lov. 4;* agunt *AC all.* = cogunt *I Lov. 4, del. Mdvig. l. l. 194,* aliud *verb. potest latere.* | coepunt *AC, pleriq. Dr. lib.*; coeperunt *Lov. 4;* coeperant *rec. pauci, prb. Mdvig.*; ceperant *ci. Al.* | 5. ei expellunt *scripsi;* expellunt *edd.* | lux ne tum circa *I.* | castris continere se coeperunt intra *Kl.* | libertatis *I.* | 6. uigilantque *C;* uiciantque *A.* | qustorū (*rem m2 C.* | ad acc *mll.*, ad *DCC ci. Dr.*, ad *ccc (cc) rec.*, ad septingentos *Mdvig.* | 7. castra romanorum *C Voss. pr. all.* | 8. erat *rec.* | 9. iussit *C all.* | multatia *A.* | ex multat. pecunia *om. Kl.* | dicauit *C Voss. pr. all.* | 10. profectu (*tu' m2*) soram *A.* | profectum ab soram samnium *I.* profectus Sora in *S. Hz.* | diuisi cons. *rec.* | acres *A.* | descendunt *Lov. 4 all.* | 34, 1. milionam *A all.*, milioniam *Lov. 4.* | ui *om. Al all.* | 2. quarta diei *rec. pauci.* | horam del. *A. Periz.* | deu (*diu m2*) *C.* | 3. caesa ... capta *Kiehl Mnemos.* 1, 297; 397. | capti] caesi *Lov. 4.* | III acc *ACI all.*, emendav. *Dr.*; quatuor milia ac (*et*) ducenti *rec.*; quattuor milia et ducenti capti *Lov. 4.* | 4. feritrum *C rec.*; feritrum *Al;* feretrum *Lov. 4 all.*; ferentinum *edd. pleraeq.*; treuntinum *ci. Gr.* | suis *om. Harl.*, *edd. a. Ald.* | aduersam

I rec. plrq. | 5. primo *om. Voss. pr. all.* | itaque *Lov. 4.* | quod milionam *A.* | 6. militum *I.* | rueret] beret *A.* | 7. eandē regionē *A.* eandem regionem *C rec.*, eadem regione (*Kl. P?*) *rec.*, *edd.* | iis *rec.* | 8. et consuli *I Lov. 4 all.*, et cons. *A.* et cons. *C.* ad consulem *G Thuan. rec.*, et ad consulem *Al.* | urbem *Cl.* | dubia id *ml.*, dubie (dubiam, dubium) id *rec.* | stragae retrū (rerū *m2*) *A.* | passim relietarum *rec.*, *edd. a. Al.* | 9. quam] qua *Thuan. K rec.*, *prb. Gr.* | constitutis *I Lov. 4 all.* | iubent *Cl.* | 10. redierunt] audierunt *Al.* | rettuleruntque *C.* | 11. urbem eduxit *Hart.*, *edd. a. Ald.* | inter in castra *A.* | 12. resectis foribus *Lov. 4.* | refractis portis *rec. duo.* | migrare (migrari) *rec.* | difficile *I Lov. 4 all.* | 13. gradere eandem *I Voss. 2.* | in *om. C.* | 35. 1. actilio *A.* | fabile *C.* | uires ira *Voss. pr. all.* | 2. tristius fuit tristius tamen *C.* | et q. insueti *C.* | quantum damnat *Mdv. Em. 470* et quanto *suadet, iam illud servand. putat, praef. l. l.* | 3. his *I.* | cladis *AC.* | fueret *C. A2 fuerit, Al. alteram lectionem fuisse putat.* | 4. ceterum cladis *I.* | apud hostes *Lov. 4.* | erant *Cl all.* | quam ingressi *Kl. rec. (A ap. Dr.)* | oppugnand * u una litera erasa *C.* | 5. cappare *C.* | quid *rec.* | opus est facto *I.* | 7. ac fuga *I.* | alioqui *ml.*, alioquin *A3, rec.*, *edd. a. Al.* | uicti *C.* | 8. increpabant *I.* | 9. ni ipsi extra *rec.* | existent *A.* | ac *om. rec. quidam.* | hand dubiam *rec.*, *prb. Si.* | 11. inturganti *Cl.*, *prb. Al.*, v. *Iahn. 251.* | pugnata *Cl.*, pugna iam susp. *Al.* | uirum *Cl.* | pridierit, fuc supra die *add. m2. A.* | 12. nec] ne *C.* | 13. uociferare *Lov. 4.* | 14. circumsidebimur *Voss. pr.* | facerentque *edd.*, qua *del. Duker.*, *all.* | 16. et omnes *ml.*, omnes *Hart.*, *edd. vv.* | 17. segniter arma capit (cepit *I*) segniter *I Dr. edd. plrq.*; segniter *AC Lov. 2, Al.*; *Scheibe Philol. 5, 558, cf. 6, 7, 2, Iahn. 271.* | animoq. *C.* | certiores *Voss. pr. all.*, fortiozem *rec.* | 18. profertur *I.* | cedendum *C.*

30. 1. medium *I Gr. v. §. 13.* medio *edd.* | proiciunt *I.* | armatis *C rec.* | hordinibus *Cl.* | instrunt *Al.* | 2. exitum inter *I.* | prius impetus *om. ed. Rom.*; prius impetu non hoc loco sed post diversique habet *C.* | animus esse *Lov. 4.* | 3. signis *rec.* | incertoque impari *A.*, cf. *Fittbogen l. l. 42.* | 4. hordinem *C.* | essent alii *rec.*, fort. recte. | et a] et ab vel ex *rec.* | 5. procurrebant *A2, edd. vv.*; procurrerunt *rec.* | equos sua *I.* | ipsa tum procurcauit equis *Lov. 4.* | 6. inter fuga (fugā *m3*) fugientium *A.* | integra fugientium *rec. pauci.* | pronectus *I.* | 7. tenderet] pergeret *Voss. 2, Lov. 3, Gr.* | ipse *rec.*, ipsa *ml.* | haberet *A.* | haberetur *rec.* | profuse *edd.*; prope fusc *Mdv. l. l. 194, sed prope ad rem non aptum uidetur, malim effuse, ut Läv. scribere solet, pro e vv. pro hoste repetitum.* | 8. cum ciue] cumq. *A.* | su cum *rec.* | 9. equites dicente cuspidibus, litterae eius *m4 scriptae, A.* | pedites *Hart.*, *edd. a. Ald.* | consulem (*I rec.*) *Gruter.*, cos. *C Ald.*, consulis *A Lov. 4 all. ed. Asc., Al., non imprb. Drk.* | sors *I rec.* | non] siterunt *Cl.* | ad castris *Cl.* | ab castris *rec. tres;* a castris *AC2 ml., edd. a. Al.* | 10. peterent *I rec.* | centurionesque *C rec., Al., Iahn. 248 n.* | 11. tollens *I Lov. 4.* | iouis *Cl.* | uouet *Dr. Ibb. pleriq.*, nocet *C.* | nouit *Al.* | nouit *Lov. 4 A4, Mdvig.* | constitisse *I all.* | uicisensitque hostium legiones *Lov. 4.* | 12. repulsusque ... hostis ... redac-

tus *Lov. 4.* | cō misa *Cl.* | 13. coniecerent *I.* | coniecerē *Lov. 4.* | deriperentur *C.* | 14. arguere *Cl (Dr. Ibb. plrq.)* | a tergo *I;* circumuenti *rec.* | ita *om. I all.* | septem] vi vii *C.* | octingentorum *Drk.*, acce *ACI, CIOCCC Lov. 4.* | ac cc *G rec.*, ad cco *Pall. duo.* | ac ducentorum *Pal. 2 edd. a. Al.* | red tulit *Cl.* | 15. octingentorum *Al.*, ac ducentorum *vigo.* | acce *ACG all.*, a. ecc *A ap. Dr.* | 16. qua uis *rec.* | 17. ac inpedito *b2 edd. a. Drk.* | inconpositi atque longo (longe *Lov. 2*) caeduntur *I Lov. 2.* | 18. recipiendasq. *A.* | reuocatis *ACI all.* | uocatis *rec.*, euocatis *Duker.* | et *om. I all.* | romanam *Cl.* | 37. 1. in eturiam *Leid. 2, Hart.*; eturiam *ml.*, *prb. Gr. all., cf. Iahn. 258 n.*; *Mdv. praef.* | transducto *ACI all.*, *idem §. 3* traductus. | uolsiniensem *AC all.*, uolsiniensem *Lov. 4.* | 2. depugnato *A.* | depugnat numeros (rus *m2*) caesor (orū *m2*) apud uolsinios *C (Lov. 1, Leid. 2 all.)* | dua millia *V. I.* | octingenti *Lov. 4.* | acce *AC.* | a. ecc *I.* | luta erat (est) *rec. duo.* | v. *Sall. I 74 extr.* | 3. rosellanum agrum *Al all.*, rosella autem agrum *C.* | rosellanum autem agrum *Hart.*, *edd. vv.* | nastari *rec.*, aestiti *I Lov. 4.* | captam *A.* | captā *Cl.* | amblius *C.* | minus duob. millib. *Lov. 4.* | 4. pax tamen (tū) *om.*, *m2 in mrg. add., A.* | ualidissime *C.* | capitā] captae *I Lov. 4 all.*; capit *m2*, capita *m1 A ap. Dr.* | uolsini *ACI all.*, uolsinii *Voss. pr.* | indutis in XI annos *C.* | aeri-singulas *AlCl.* | aeris singulis *C2 rec.*, aeris singulas *A2.* | quingentum militum ciuitatum inposita (inposita ciuitati *Lov. 4*) *I Lov. 4.* | 6. ob-hasceres *AlCl.* | ob senatum oris *I.* | uideratque *I all.*, uidissetque *Lov. 4.* | 7. senatus ex meturiam transisset partim suos inimicos ad solatium *ml. om. C.* | raptū (ptim *m2*) collegae *A.* | desolatium *Lov. 4.* | negari *AC rec.*, negatum iri *rec.* | 8. quod bella *C.* | eturiae *A.* | 9. ora est *Hart.*, *edd. vv.* | et ne *rec.*, ut ne *susp. Al.* | aiebat *Al all.*, agebat *C.* | aiebat *rec.*, *edd. a. Al.* | 10. cum *AC;* et cum *rec.*; et tum *I all.* | m. horatium l. valerium *St.*, l. horatium m. valerium *edd.* | rutilium *ml.* | censor esset adiciebat se quoque laturum fuisse ad populum non ex auctoritate senatus sed iussi populi triumphasse diceret adiciebat se quoque *etc. C.* | 11. ad] id ad *Rupertii.* | mancipia *AC, M.* | concipia *Voss. 2, Lov. 3.* | mancipia *ml.* | iussisse ac *I all.* | futura *Al all.*, futuram *ed. Gel.*, futurā *C.* | 12. postero *A.* | ex consensu *Lov. 4.* | 13. constat *Cl.* | apulia *Asc.*, apuliam *edd.* | sancium esse *I all.* | cum *om. Al.* | 14. in samnio et ad luceriam utriq. multos occisos *ml. om. A.* | adiciit *Mdv. l. l. 190.* | 15. stratoris *A.* | effatus (efatus *C*) *C Voss. pr. Leid. 2.*; sacratus effatus *Al.*; effatus sacratus *I.* | iam sacratus *Kl. A4.* | re publica *Gr.*, res publica *edd.*, recte fort. defensum a *Wolffo l. l. 14.* | 38. 1. tam p. g. quam *Lov. 4 all.* | paternā gloriā *Al.* | consulem *St.* | 2. omni *om. Lov.* | opolentia insignnum (ium *m2*) *C.* | adhibuerunt *A.*, cf. *Iahn. 253 n.*; adhibuerant *ml.* | opes *om. I.* | militibus, dilectu *Mdv.*, militibus, dilectu *ml.* | 3. imperatorium *b2 edd. a. Al.* | quiae *Kiehl l. l.*, quinque *A.* | ionis *I.* | sacraretur *suasi, rec. Mdvig.*; sacramtum erat *ml.*, *rec. plrq.*; sacramentum *rec. tres:* sacramtum esset *edd.*; sacramt esset *Cobet. Mnemos. 1, 98;* lege et qui iuniorum abisset, caput Ioui sacramtum erat; tum ex *etc. Freudenberg l. l. 15, cf. Iahn. 266.* | exercitus] tum exercitus *edd.*, quod fort. servand. erat, v.

3, 19, 1; *ib.* 56, 1 *all.* | 4. inductus *rec.* | ad LX *miſ C Lov. 4. Voss. pr. rec.* | conceptus est *rec.*, *cf. Sen. Ep.* 16, 2 (97), 2. | 6. lecto *om. Or.*, tecto *et. Mdv.* | nullo pacto *C*, obvio pacto *rec.* | quodam *om. Lov. 4 (A ap. Dr.)* | repetere *ci. Mdv. l. i. 195.* | ex *om. C.* | cum aliunde *Lov. 4.* | 7. peracto ... accessiri *Lov. 4.* | 8. tum alius *A3 rec.* | arae] ara *Rupertii e Paulo Diac. p. 115: legio Sannitium.* | contextos arae in *C*, contexto ape in *A*, contexto adipe in *Hartl.*, *edd. quaed.*, contexto additae arae in *edd. a. Gel.* | 9. admonebantur *rec.* | magis] miles magis *edd. a. Al.* | adicebaturque *AC*, adiciebaturque *I.* | adigebanturque *rec.* | ne (re *m2*) nantiatum *C.* | 10. dein *Dr. libb., om. Al. Cl.* | cogebatur *ed. Mog. edd. a. Al.* | quo] quod *Al. all.*, an quove? | fugisset, *gis m3 in l. raso A.* | 11. documentis *Voss. pr. all.* | 12. destinatione *Lov. A. all.* | nominati *A. Periz.*, nominatis *edd.*, de quo *cf. Kossack de abil. absq. ap. Caes. p. 4; Caes. C. 1, 36, 5; nominati sunt Al.*, nominatis ab imperatore edictum *ci. Dr.* | eis edictum *ed. Si.* | in quo *Freundenberg l. i.*, quo *edd.* | hiis arma insigni adlata *Cl.* | arma in singula data *Voss. 2.* | seminarent *C.* | 13. religioni (legioni *m3*) dispar *A.* | quod roboris erat *inclusi, ex §. 4 repetita videntur, neque n. l. apte cum reli. coniunguntur.* | ad *om. edd. pleriq.* | Aquiloniam concedit *vel Aquiloniae cōsedit ci. I Gr.* | 39, 2. consilia *Lov. 4. all.* | oppidum] operum *A.* | 3. atque octoginta *Kl.* | capta enim *C*, capta etiam *Kl.* | CCXL *I Voss. 2.* | 4. ita enim *Al. rec. multi*, ita *C. rec. edd. a. Al.* | coepit *A.* | 5. consul *I.* | antinate *Kl.* (Antiate *Claver. ital. ant. 4, 7 p. 1193.*) | comminium *I.* | 6. nec naviter *I.* | gnantiter *rec.* | cominandoque *A.*, comminando *I. all.* | assumebatur *I.* | quae cum inciperetur *Neap. et hoc et quod in sqq. in Lov. 2. rerum cura, in C. proferabatur in Voss. 2. perferebatur legitur errantibus librariorum tribuentium, neque inde quidquam ad locum dubium et fractum emendandum peti posse puto, neque Forchhammeri et Madvigii conatu, qui quodcumque ... perferebatur in dies in altera castra, quae etc. legunt videtur sanari, neque enim probatur, cur dici non possit eventus profectur, cf. Cic. Div. 1, 28, 58, et in dies esse id quod nos dictimus von Tag zu Tage Hand. Turc. 3, 342 a Madvigio laudatus docet, neque placet repetitum in; in dies in castra, et mirum esset, si L., quod quotidie factum esse modo dixisset, tanquam novum et peculiare §. 10 pluribus verbis exponeret, mihi quoque aut id quod inceptum et remissum esse dicitur quomodo cum ... remittereturque certamen aut etiam tempus: aliquamdiu, diu ... rem. certamen videtur indicatum fuisse, cf. 23, 16, 10.* | 7. quae *om. Hartl. edd. pleraeq. (de A. Freudenberg errat.)* | spatium *CA2 Dr. libb., spatium Al.* | intererant *edd.*, inserebant, *del. et, prioribus non mutatis, Freudenberg l. i. 16.* | quo in maiore *Mdv. Em. 205.* | ad] in *I.* | 8. iam omnia suadet *I Gr. ad 21, 34, 5.* | 9. ne quit *Cl.* | 11. nuntius (tio *m3*) *A.* | belli *om. I.* | praesentis h. apparatus *Gr.* | efficaci (ci *m2*) *am A.* | effici aduentum *I.*, efficaci aduentum *Lov. 4.* | 12. crista *C, om. Leid. 2.* | 13. olim *om. A.* | victoria hosti *Cl. all.* | 14. forsau *del. Gel., om. C. ubi m2 in mvg. posuit.* | opponeretur] oppugnaret *Lov. 4.* | spolia *I.* | 15. deos im. adesse ... propter ... rapti iratos; si qua requirit *Mdv.*

deos eis imm. abesse ... rapti: iam si *Seuffert l. i.* | tum] *expectatur potius quia vel immo.* | metis, metis *A3*, diuine (diuine *C*) *Al. Cl.*; metus diuini *C2*; metu diuini *Kl.* | exercitu *I.* | deos fuisse *rec. multi.* | 16. caede ancipitis (p. p. deuotis hinc *C.* | orrens ... hostes *Al.* | 17. metuit *I.* | 40, 1. deseruisset *Cl.* | die *C.* | 2. ac collega *A.* | 3. infirmi queq. *C.* | intenti erant aeque *I.* | 4. intereant *C.* | ausus (ausus *m2*) *C.* | tripudium salesinum, solistinum *m2, A.*; trepidium (crepidium) solistinum (solistinum *all.*) *rec.* | 5. auspiciū mittit egregium *Kl.* | pronit, proponit *m2, A.* | rem gesturos pronuntiat quae pugne *XX cohortes ril. om. C.* | 6. forte *om. ed. Gel. Lov. 4.* | quadrigenariae *I.* | ipse sibi signa *I. rec.* | iubet, subsidia *Mdv.*; subsidiaque *C. Dr. libb.*; subsidia quae locis *A.*, fortasse non ea tantum, quae in *A. desiderantur, sed plura omiſsa sunt.* | 7. caediū (ciū *m2*) *A.* | 1. trebonium scripsi, trebonium *C. all.*, trebonium *A.*, e. trebonium *Si. rec.*, Caius Caecidium et Trebonium *Pighius, Gr.* | 8. nouitium *I.* | cum III cohortibus *H2.*, etiam *Crev. numerum excidisse putat; cum cohortibus A. ril. praeter C.* | qui cohortis pro cohortib. habet. | alaris *C.*, alaribus *Voss. pr. Ald. edd. a. Drk.* | conspectum *ml.*, prospectum *rec.*, consiptum *i. e. consilium ci. Klockius.* | iubet] libet *I.* | at inter *C. rec.*, ac inter *rec.* | maximo *Lov. 4.*; motu *Kl. rec.*, *prb. Duker.* | pulueres hostendere *C.*, puluerem ostendere *rec.*, *prb. Duker.*, puluere se ostender. *c. Mdv.* | 9. auditaque *A. Hartl. edd. vv. quaed.* | rem aud. *Al.* | 10. iuuenes *Cl.* | ante hoc t. nam i. *supr. n. pos.*, *Kl.* | inquisita *C.* | 11. falsa *C.* | trepidium *Lov. 4. rec.* | 12. uti *A.* | acies armata ornata *I.* | hostibus *Glarean.*, hostium *edd.*, *prb. Drk.*, hosti *Mdv. l. i. 196.* | 13. tolleratur *A.* | concurrent², concurrūt² *m4, A.*; concurrentur *C.*, concurrebaturque *I. Lov. 4. all.* | cedit, cecidit *m2, C.* | quid ubi *Al.* | dii in] dein *I.* | obcinat *Voss. 2.*, cecinit *rec.*

41, 1. longe diis paribus, disparib. *m2, A.*; loce diis paribus *C.* | ira *om. C.* | ardore *I.* | quum ter (inter *m2*) terre *C.* | 3. apparatus *rec.* | 3. promiscua *A.*, promiscua *C. ril.* | respersae fandoque *C.*, respersae nefandaque *I.*, respersae quoq; nefando *Kl.*, res per se nefandaque *Lov. 4.* | 4. a medicina *C.*; ac media *ci. Al.*; ad mediam aciem *rec.* | sh his *ml.* | 5. incessum *A.* | mecium eum quidam *I.* | dux cum alaribus *Koch l. i.* | 6. maiorem *om. A.* | excitabat, *m. antiq.* excitabant fecit. | dansior *om. C.* | cogentium speciem *I.* | 7. sed etiam ad hostes accideret (accederet *Lov. 4. all.*) *ril. om. I.* | romanos ceterum consul *Kl.* | steret *C. rd. Gel.*, foret *Al. rec.* | 8. haec indens *A.* | ut *om. G. Pall.* | uias *rec. edd. a. Gr.*, *prb. Duker.* | ipse *edd.*, *expectatur potius ipsi, v. Iahn. 254.* | ubi *Al.*, ut ubi *A2C. ril.* | cuspiem (pidem *m2*) *A.* | in *om. Al.* | 9. infesticus pidib. in *A.* | hostium *om. I. Voss. 2.* | 10. uis *A. ril.*, ui *b2.*, „itane vero? uicta est ab Romanis deorum vis pro sannitibus stans?“ *etc.*, *Mdv. Em. 196.*, tum legend. censet uictae ni funduntur *I.* cohortes, quod ipse in praef. damnauit. | atque hominum tum atque iniurati *Lov. 4.* | iugunt] fiunt *C.* | 11. agmen deleri vult *Gr.* | aut aquiloniam *AC*, ad aquiloniam (*I. Kl.?*) *rec.*, *edd. a. Al.*, aquiloniam *rec.* | uobianum *Al.*, uobianum *C.* | ac diuersa *C. rec.*, *edd. a. Al.* | ad urbem *C2 Dr. libb.*, ab urbem *Cl.*, mas urbē *A.* |

12. nictis esset *Lov. 4 Pall., edid. Gr.* | 13. scipionis in *I all.* | in *om. Lov. 4.* | letion(r m2)em *C.* | urbei (his m2) *A.* | ab *om. I.* | 14. elevato *A.*, elato *C* *rell.* | portam] pugnam *I.* | qui circa *A2C2 Kl. Fuld.* *Lov. 4, edd. a. Al.*, quod circa *I.* | muri *AI CI all.*, muros *A2 Fuld.*, murum *Kl.* | occupantur *Lov. 4.* | in interiora *Fuld. I rec.*, interiora *AC.* || 42, 1. hoc *Lov. 4.* | erat sol *Voss. pr. all.* | 2. longior, ad dextra *I Lov. 4* (sb extra *Voss. 2.*) | mixtum] rixa tum *I.* | rixantium vel cizarum *rec.* | fremitum *rec.*, *prob. Drk.* | et tam *A all.*, et cum *C all.*, et quom *Gaertn.* | 3. aduectus *A rec.*, etuectus *Cl.*, euectus *C2 Kl.*, adductus *rec.* | suos immoris *Lov. 4.* | nec etiam *I rec.* | quod temeritate *C Kl.* | partae *I rec.* | 4. ea parte *I Gr.*, ex parte *edd.* | qui vere *AI Cl.* | nocti videtur in *A fuisse.* | 5. mit *XX A.*; mil *XO Kl.*; *X rec.*, expectatur viginti millia vel triginta mill.; millia triginta *rec.* (*I?*) *edd. pleraeq.* | et ccc *XL Kl.* | et signa *I rec.* | *XVII Kl.*, *XCVIII I.* | 6. illut ... gerundae *A.* | 7. uictoria *A.* | fudisset hostium *I rec.* | potillum *re.*, poculum *Lov. 4.*, polliatum *Kl.*, pauxillum *Hart. edd. vv.*, pocillo *Duiat.* | discordia (discordi *Lov. 3*) auspicia *Lov. 4, 3.* || 43, 1. comonium *C.* | firmanii *Lov. 4.* | nequiruptia, quae sup. posita a m3, *A.* | apposuit *Voss. pr.* | 2. ac collega *I.* | ad impetu *C.* | oratus *AI Cl.*, moratus *A3C2 rl.* | reuocare copiarum *I.* | 3. viginti cohortibus *Hart.*, *edd. vv.* | 4. in *om. I rec.* | conferris *C.*, consereret *Ox.* | heae *C rec.*, haec *A.*, haec *I.* | 5. refrigebantur *C.*, infrigebantur *rec.* | uiderint *I.* | 6. cominus *C all.* | quia aegre *AI Kl. rec.*, q (qui) egro *C Ald.* | successis erant *C.* | in muris *rec.*, in agros *A?* | facilem hostem *I.* | 8. ad quindecim (*I*) *rec.*, *edd. a. Ald.* | et quadriagentos *Lov. 4, Ox.* | octingenti *Drk.*, acco *AI Kl.*, trecenti *Lov. 4, edd. plrq.*, trecenta *rec.* | re *Lov. 4.* | sic *om.*, manu antiq. *add.*, *A.* | 9. inde medio fort. in medio, neque inde aptum, et medio apud *Liv. certe rarum.* | urbes] acies *I.* | passum *A.*, passu *C.*, passuum *rl.* | ac ciminio *C.*, ab cominio *rec.* | occurrunt *Lov. 4.*, occurretur vel concurrerunt *rec.* | 10. ad aquiloniam *Hart.*, *edd. vv.* | sustenuit *C.*, tenuit *A.* | 11. regione *rec.*, regionem *edd. pleriq.*, *prb. Al.*, e regione (*rec.*) *Mog.* | ingensa *AI.*, ingens *A2.* | erant *Voss. 2.*, erat *AI rec.*, multi. | flamma late fusa ... certioris *I Gr.*; flammae (flamme *AC*) late fusae ... certioris *edd.*, expectatur certiore. | inditio *A.*; indicio *Cl all.*; indicium *rec.*; certius cladis indicium *Gr.* | prohibuerunt *Voss. 2, Leid. 3.*; certioris ... indicium, prohibuerunt *Drk. ci.* | 12. temere *A.*; prope temere *Dr. edd. quidam.* | te prope mere, te m2 ind., *C.* | prope eo (ex *Lov. 4*) ipso loco temere *I Lov. 4 all.*, prope timore *rec.*, forte temere *Gr.* | 13. tenderent *CG Thuan. rec.* | consternantur *C.*, consternuntur *AI plerq.* | conspecti *edd.*, cf. 22, 6, 10, de tautologia 24, 22, 8; 26, 32, 6 *all.*, conspectis equitibus *Duiat.*, quod mihi quoque in mentem venerat, conspecti *del. Mdv.* | 14. lugientem *Lov. 4.* | patuit ab *C.* | 15. relinquere *re.* | reliqui religio agmine *C.*, reliqua legio agmine *Kl.* || 44, 1. romanis *rec.* | auerunt *Lov. 4 all.* | consulis *rec.* | 2. detraguere, et consules *Mog. tacite, v. Mdv. l. l. 198.* | et *om. rec.*, non male. | consules aongratulatione *Lov. 4 all.* | u(mu m2)tas *A.* | legionum (legionumque) sua *Lov. 4 rec.* | 3. exercitum *Cl.* | pro cuius *I.* | sp. (*rec.*) *edd.*, p. *edd. plerq.* |

han(ha m2)statorum ar(au m2)r eis *C.* | 4. magis pro magni *C.* | hosti *I.* | propter nam cum *Lov. 4.* | quia fugam *AI plerq. rec.*, qua (*rec.*) *edd.* | qua *A rec. Ald.*, qui *AI Lov. 4 all.* | terruerat ... fecit ... cepèrant improbat *Duker.* | ad aquiloniã *AC rec.* | 5. qui primi *ci. Gr.* | carnuculis (coronis) *rec.*, cf. *Aurel. Vict. 72, 3.* | 6. quum iam nec *I all.*; suspicabar: num iam. | habitum, cum ... alterius, optimum *Mdv. l. l.* | deducendi *C.* | 7. factae res *C.* | domitum *Lov. 4.* | 8. per *om. Lov. 3, non imprb. Drk.* | praedã *A.*, praedae *rec.* | 9. gestis *om. A.* | diuisi *rec.* | sepinum *AC.* | carnuculis *om. C.* | uellam *AI Cl all.*, uellam *Kl.*, uelletiam *Thuan? Voss. pr. all.*, uola nam *edd. plerq.*, ueliam *Neap. all. rec.*

45, 1. in contentione *I.* | quadridui *C.*, quadridui *A.*, equa tridui *Voss. pr. rec.* | 2. oportuna *AC;* po. ro. oportuna *I all.* | etiam *om. rec.* | qua pro quia *I.* | sere pro forte *Lov. 4.* | 3. subiba *AI.* | cogitatio hominum quoniam *I* | esset si *Voss. pr. rec.* | ae (e m2) uenisset *A edd. vv.*; uenisset *C rl.* | uisa uersa, uis uersa *m2, A.*; uis aduersa *rec.* | occupationē pro, *om. po. rom. A.* | occasione] occupatione *C.* | 4. atilio pplo ro. in *I.* | uri ac *A rec.*, uri et *C.*, iri et *I.* | in finitimis pro a fin. *A.* | 5. se uic *C rec.* | ui iniuriarum *Lov. 4.* | paeniteret] pertineret *I.* | 6. adinecabat *A.* | 8. samnitio *I.* | in exercitū pro *om. exer. I.* | uelliam *Neap. rec.*, uelliam *re.*, uel etiam *AI all.*, uelle etiam *rec.*, uenetiam *Kl.*, uolanam *edd. pleraeq.* | herculanum *Lov. 4.* | herculanum his etiam signis *rell. om. C.* de his 9, 11, 11, aliquā turbatum fuisse etiam inde apparet, quod *I* ex samnitibus §. 10 post herculanum, *Voss. 2* signis collatis pro ex samnitibus posuit. | 9. uelliam *A de suis Dr. tacet.* | 10. his etiam *edd. a. Al.*, bis ex his, in *C interposito, ortum est.* | 11. paruo] pauore *Lov. 4, edd. vv.* | numero plures *rec.* | euenit] aduenit *I rec.* | iam *om. A.* | samnio potiebantur *Kl.* | sepinum *AC.*, sapinum, sepiantum *rec.* | 12. resistit *I rec.*, obsistit *re.* | in aciae *A.*, acie *ci. Gruter, cf. Kreyssig. Vell. Pat. p. XXXIV.* | pugnatum est *Lov. 4.* | sed *A.*, nec *C rl.*, neque *edd. plrq., v. Stroth.* | erant *Lov. 4.* | 13. tam pugnano *I.*, tandem repugnando *re.* | ui atque *om. C.* | urbem itaque expugnauit ab *A.* | VII XL caesi *rec.* | caesa *re., om. I rec.* | concestis ... in urbus (urbibus *m3*) *A.* | pauca *Lov. 4.* || 46, 1. nec durare *Kl.*, nec habitari *Hart., edd. a. Ald.* | extra castra tecta poterant *Lov. 4 m1.* | de samnio exercitum *Hart., edd. a. Gr.* | duxit *I.* | 2. consensu est decretus *max. Dr.* | in maiestate insigni *Lov. 4 all.* | habitu *A.* | 3. pedites *om. C.* | transierem ac *A.* | transuecti sunt *rec., edd.*; transuectis *AI, edd. vv.*; transuecti *edd. plrq.*; transuectae sunt *rec. pauci.* | 4. decorē ac *A.*, decorem ac *Kl.*, decora *I.* | pulchritudinem *Kl. re.* | aliquot *Lov. 4 all.*, aliquos *AI.*, aliqui *C2.*, aliquanti, *om. captini. Kl.* | ductis *Cl rec.* | 5. grauis magna uis *cd. St. Portug. Gaertn.* | tranecti *Kl.* | uicines centum millia *AI Kl.*, uicies centum millia *C2G Thuan. Lov. 4*, uicies centies *rec.*, uicies e mille *re.* | et quingenta triginta tria millia] quingenta triginta tria millia *Gel.*; et a XXX III mit *ACK.*; et ad XXX III mil. *Thuan. G.*; et triginta tria millia *I Lov. 4.*; aeris grauis trauecta uicies centena et ad triginta tria millia *Gr.*; idem uicies et quingenta triginta tria millia *ci. de pec. vet. l. 5.* | du(di m2)cebatur *C.*

diceretur *A.* | erat *om. A.* | pondo mille octingenta triginta *Al.*, p. co. acce XXX *A.*, p. acce XXX *CKI. I all.*, pondo millia trecenta triginta *ulgo.*, cf. *Kreyssig. ad Goellerum p. 419 n.* | omne es *A.* | 6. actaque *I rec.*, aptaque *rc.* | militi tum *AC*, militem *I.*, militi *Lov. 4.*, militidn *ed. Klockii*, militum collatum est *Voss. pr. all.*, militi donatum *Klockius*, mil. donum *Mdv.*, mil. aliquantum *Koch.*, au mil. munus ut § 15. | dare *Cl.* | praestari *rec.*, praestare *ACI all.*, v. *Mdv. praef.* | dedicavit *om. Ald. ed. a. Al.* | 8. ut *om. Al.* | iis *AC Lov. 4 all.*; his *rec.*; his *rit.* | sociis] locis *C rec.* | colonisique *Mdv. Em. 108*; *idem indicat colonisque edd. lectio.* | sicutimis *C.* | locorumque supplicorum ornatum *I.* | 9. ad triumpho *I.* | nescinum *Si.*, nestinum *edd.* | 10. troilum *all.*, *rec.*, multi, troilium *edd. a. Al.*, trossulum *Si.* | pactus *I.* | 11. vi *om. I rec.* | 12. ostium *A.* | minus duobus milibus *rec.* | hostium duo millia acce capti *Kl.* | capta *Lov. 4 rec.*, *prob. Kiehl. l. l.* | pactus ē c mit *A.*, pactus ce mit *susp. Al.*, pactus l. *Lov. 4.* | ins (eius m2) *A.* | 13. haud minus clarum *rec.* | fuerit *I.* | aequatū ē *A.*, aequato *I all.* | 14. octoginta *edd. plrig.*, nonaginta *Harl.*, *edd. a. Drk.* | de *om. I rec.* | de reliquo aere *del. du Rieu de gente Fab. 457.* | de manibus *I all.* | eidem deae *Harl. edd. vv.* | prolapsa aede, eidem deae *ci. Ruperti.* | tulio *rec.*, tulio *all. rec.* | 15. gentenos *Cl.* | in centurionibus *I rec.* | 16. panor consulis *C.* | est *om. I.* | m. *om. I.* | cantio *AI all.*, cancio (*mantio all.*) *rec.* | in legatione *Kl.*, et ita *A Periz.*, *idem legatione ci.*, in legationem *edd.*, per legationem *Ruperti.*, fort. enim legatione. | ut] ne *Lov. 4.* | populi ferebat *rec.* | ferebat *om. Lov. 4.* *idem iactari habet.* | 47. 1. exacta (to m2) *A.* | inerant *I.* | hisque *A.* | ipsi *I.* | inerant his *V post dies C.* his ut *c. 45, 9.* | duos post *Lov. 4 all.* | 2. rutilio *I all.* | CCLHCCXXII *Harl. edd. vv. quaedam.* | unde *XX fuit AC all.*, undeniginti *Lov. 4.*, inde niginti *Lov. 3.*, inde uicesimum *Huschke Serv. Tull. 520*, unum et uicesimum *Curtius v. Lachmann I. 10.* *Th. Mommsen chronol. rom. p. 164.* an illud uicesimum *fuit?* | 3. ludos Romani *Ruperti.* | spectaverunt *Dr. lib., edd. a. Al.* | e graecia *rec.*, e graecio *C2*, egregio *CAI pleriq.* | 4. pecuarii *C.*, pecuariis *rec.* | nia armatis *A rec.*; via martis *Lov. 4.*; Martis *suspect. Ruperti.* | silicea *Lov. 4.*, tum prostrata. | 5. q̄. fauim *A Kl.*, qui fauim *C.* | maxime *C.*, maximum *rec.* | 6. iurenti (iurenti *ap. Drk.*) *A.*, urenti *CI all.* | suffecit *rec.*, sufficit *ACI.* | cladis *Gaertn.* | additi *I.* | ad epidaurō ... areesendum *Cl.* | bello *om. Lov. 4.* | q. quam de *Cl.* | aescupio *A.*

Periocha lib. XI. iturum] iterum *Nz.* | petentibus Samnitibus *rc.*, petentibus *Nz.* | post graves *Si.*, propter *gr. Nz. rec.* | Thurinis *Pighius*, tyrrhenis *Nz. rc.* | XII. daumiro no *supra um pos.*, fort. recte, *Nz.* | et pirotarum *pro* epirotarum *Nz.* | iubellio (iubelio) *rec.* | XIII. elefantorum *Nz.* | populabundus usque *Iahn.*, populabundusque *edd.* | deseret *re sup. or Nz.* | cum ad] dum ad *Nz.* | is, qui] *nam Nicias*, qui *Iahn.* | XIV. dendotus *Nz.* | item *rc.*, iterum *Nz. rc.* | classis] clausis *Nz.* | XV. data] nata *Nz.* | apollinatium ... apollinatibus *Nz. rec.* | ariminium *Nz. idem om.* in samnio. | sallentini] sallemi *Nz.* | octo *Si.*, *om. edd.* | XVI. equitibus] fort. exercitibus. | ualsinos *Nz. rc.*, uolscos *rc.* | XVII.

tibiinae canentes *Nz.* | funale] *fun' tum calasinus Nz.* | XVIII. M. *edd.*, P. *Si.* | sophus *Si.*, tofus, stophus, scophus *edd.* | m'. *Si.*, *om. edd.* | valerius maximus *rc.*, *om. Nz.* | legerent *edd.*, rogerent *edd.* | senatui *edd.*, senatus *edd.* | perit *rec.* | XIX. el. pulcher *Nz. rec.* | Claudium Gliciom *Si.*, el. elaucia *Nz.*, el. (c.) glauciam *rec.*, ac. glauciam *Guelf.* | Calstinus] calanus *Nz. rec.* | Fregenae et in *Iahn.* | duo pratores *Nz.* | A.] aurelium *edd.* | victoriae *edd.*, victoriam *edd.* | ad daegas *Nz.* | XX. liguras *Nz.* | Tuccis *Si.*, lucia *edd.* | eo bello] et bello *Nz. Guelf.* | Uertomaro *Nz. rec.*, Viridomaro *edd.* | domiti] domi *Nz.* | primo lustro *Nz. rc.*, quo lustro *Guelf.* | CCLXX CCXIII libertini *edd.*, v. *Nieb. H. R. 2, 81.* | C. Flaminius ... Flaminiam *Si. addidit.* | de b2, a *rc.*, *om. rit.*

In tertia decade antiquissimum et integerrimum fontem habendum esse Puteanū codicem (P), Parisiis adseruatum, v. praef. part. prior. p. LXXVII, inter omnes constat. Quamquam eum mendis scatet partim ab eo, qui codicem scripsit, illatis partim ex eo libro, de quo descriptus est, et ipso multis modis, lacunis, scribendi erroribus, foliorum transpositionibus, iam deformato, propagatis, tamen quod pauca habet interpolationis, quae in recentioribus grassata est, vestigia, et summa religione ea, quae in antiquiore libro perscripta erant, seruat, reliquis omnibus longe est praefendus. Ex iis secundum locum obtinent Medicus (M), Colbertinus (C) ab Alschefskio, Bambergensis (B) inde a libro vicesimo quarto usque ad finem tricesimi, a Fabio collatus, secundum hos Cantabrigiensis (D) a Iacobo Gronovio adhibitus. Hi quidem libri in his partibus, quae in P. iam non leguntur, initio libri XXI et in fine libri XXX fere soli in auxilium vocandi sunt, in reliquis huius decadis partibus non ita multa habent meliora, quam quae in P. seruat sunt. Neque quisquam id mirabitur, qui reputaverit, quae ratio inter hos libros et Puteaneum intercedat. Eam autem I Fr. Gronovius paucis verbis illustravit ad lib. XXIX, 18, 9: „qui Puteanicum codicem tractarunt, inquit, possunt aestimare, quanta illi reverentia debeatur, unde constat omnia prope, quae nunc habentur, scripta exemplaria, serius citius, ex ipso aut apographis eius profecta esse.“ Eandem fere sententiam sequitur Alschefskianus et Hertzius, eandem ego in censura illius partis operis Alschefskiani, annalibus Marburg. anni 1847, p. 998 sqq. inserta, exposui, et nuper Madvigius in *Emendat. Livv. p. 200 sqq.* uberius tractavit. Difficilis est perspectu, unde manus altera aut tertia (P2, P3), quae tam multa in Puteaneum intulerunt, alia emendarunt, alia depravarunt, sua potuerint. Dubitari enim potest, utrum il, qui illa addiderunt, suum ingenium, an alium librum, an utrumque secuti sint. De qua re ne nunc quidem me paenitet eorum, quae l. l. exposui; sed cum non constet aut de libro quo usi sint, aut de locis, ubi cum adhibuerint, non dubium esse potest, quin prima manus Puteanei sola pro certo fundamento sit habenda, ea si destitnat ad alteram et tertiam et quatuor libros qui sua ex Puteano, qualis nunc habetur, i. e. non prima tantum sed etiam altera et tertia manu (sola quarta manus recentior esse videtur aetate horum codicum), hauserunt, in auxilium sint vocandi, tum ad recentiores, in quibus praeter multa depravata et interpolata haud pauca recte constituta sunt iugeno et coniectura virorum doctorum medi aevi, confugiendum, et si ne il qui-

dem praesidii quidquam adferant, ad recentiorum coniecturas aut in editionibus operis Liviani, inter quas per sequentes quatuor libros Fabri et Heerwageni opera adornata magno usui fuit, aut in peculiaribus libris prolata est confugiendum. Ex his autem eos, quibus uti mihi licebat (plures Kreyszigius enumeravit in ed. Tauchnitz. vol. I p. VII sqq.) suo quemque loco commemoravi, in editionibus significandis iisdem, quibus antea, notis usus sum.

Libro XXI. Periocha. Initia *Iahn.*, in italia *edd.*, in Italianam *Hz.* secundi actum *Nz.*, *Hz.*; secundi acta *vel* ortum *rec.*; secundi in Hispania facta *ci. Iahn.* | Saguntum *rec.*, saguntum, um *supra* im *posit.* *Nz.*, saguntini *rec.* | sociorum *ed. Rom.*, *om. edd.* | Volcis] nulsis *Nz.* | permagna vexatione *Iahn.*, per magnam (maximam *rec.*) vexationem *edd.* | *Cn.] C. Nz.* || 1. Carthaginenses *C.* | 2. inter se *M2 Dr. Ubb.*, *edd. a. Al.* | proprius *M1*, prope eius *D.* | uicerant *IH. Vossius Randglossen* p. 267, v. *Walch. Emm.* p. 72; *idem* *ci. certatum pro certatum* §. 3. | 4. halmilcari *C.* | hostem se *D.* | 5. affricas *M.* | etiam superimposito *Dr. Ubb.* || 2. qui *edd.*, *cf. ad* 34, 47, 7; *qui; Cic. Milon.* 29, 79; *ille ... quos; cui Heerwagen;* *quae b2, edd. pleraeq.*, v. *Mützell Zeitschr.* 1859, 341. | 3. et silium *rec.*, *edd. a. Al.* | optiuit *C.* | 4. aliam] altam *ed. Si.*, *edd. pleraq. a. Al.* | profectu animi *rec.*, profecto animis *D. rec.*, profectus animi *edd. a. Gr.*, profectus animis *Kloekius, Duker, idem* profectior an *ci.*, *prb. Wolf* l. l. p. 15, profecto animis *Lips.*, *Gr.*, praefecto morum *Nyhoff*, v. *Walch. l. l.* 76, *Eichhoff animadv.* in *T. Livii loca quaed. difficultiora* p. 11 1807, p. 5, qui alias quoque coniecturas *Balavi audaciores refellit*, *cf. Heerwag. Münchner gelehrte Anz.* XXIV, p. 790; *del. verba Gruter, Hz.* | barchinae *CM.* | imperio (in imperio) positus *rec.*, ut voluerat *L. Valla, edd. a. Al.* | 5. hospitibus] auspiciis *Dr. Ubb.* | recolorum *C.* | 6. ei *del. Gr.* | quidam qui *M1.* | interfecti *M2 rec.*, interfecti *M1C.* | obruncat *M2*, obruncati *M1C D all.*, obruncant *edd. a. Al.*, v. *Heerwag. l. l.* 791. | 7. iungendis suo *Dr. Ubb.*, *edd. a. Al.* || 3. 1. quin * praerogativa militaris *script.*, quin praerogativa militaris *M1C*, quin praerogativam militarem *M2 rec.*, aliquid deesse significaveram in *edit. Weidm.*, v. *Iahn. Ann.* 87, 187; lacunam post appellatus erat esse suspic. *Mdv.*, haud dubia res fuit cuiquam praerogativa ... quam (extemplo ... appellatus erat) favor etc. *ci. C. E. Putsche.* | qua *M2*; quam *M1C.* | sequeretur *C2 rec.*, quin praerogativam militarem, qua ... sequeretur *edd. pleraeq.*, *id. defendit Kayser Bemerkungen zum 21. Buch des Liv. Darmstadt* 1860 p. 22, *edd. lectione neglecta.* | 2. accesserat *C1*, accerserat *C2.* | barchinis *MC.* | fuerat, Barchinis ... opes, Hanno *H. Sauppe interpunxit*, fuerat, Barchinis ... opes, Hanno *ulgo.* | succresceret *M* in *margin.*, *prb. Crev.* | 4. annibalis *M1.* | eum *del. A Periz.* | imperatorum *edd. vv.* | speciem *edd.*, spem *edd.* | sunt relicti *Gr.* | 6. tenendum sub legibus, sub *Eichhoff* l. l. p. 7, *Mdv.* | docendum *m2 eras. M.* || 4. 1. at ferme *rec.* | 2. iuvenem] iuvenem *rec. multae edd. a. Al.* | liniamenque *MC rec.* | momentum *rec., Valla;* monumentum *MC all.* | 3. parendo atque imperando *M2.* | discerneres] decerneres *Gr.*, v. *Heerwag. l. l.* 791. | an] aut *rec. pleraq.* | esset.

neque *Vossius l. l.* | 4. hasdrubalium quemquam *M1.* | 6. voluntate *MCI all.*, *prb. Sauppe;* voluptate (*rec.*) *edd.* | (determinata *rec.*, *prb. Lips.*, v. *Kreyszigii meletemata crit.* II p. 9. | 8. excellens arma *om.*, *m2* in *mrg. pos.*, *M.* | conserto] confecto *rec.*, *prb. Vossius et Kleine notae crit.* in *Liv. annal.*, *Wetzlar* 1849 p. 10; (conferto *M ap. Dr.*) | 9. Punicis: nihil veri *C. E. Putsche.* | nullus (nullius) dei *rec.* | 10. hasdrubalē *C.* | agenda audendaque *rec.*, *edd. vv.* || 5. 1. declaratis *M1*, declaraturus *C1.* | ditionem *C.* | iungendoque *CM all.*, v. *Heerw. ad h. l.*; iungendaque *D.*; iungendo *Lov. 2.* *idem* *vol. Sanctius;* iungendisque *ed. Si.*; iungendoque, *sc.*, proxima quaeque *Diät.*; iungenda *Kleine l. l.*; iungendoque ceteras *Böttcher rerum Syracus. capita* p. 77; iungendo ulterius *vel* proxima *ego suspicabar;* iungendoque tractus coactus ad *Kindscher, v. Mützell Zeitschr.* 1856, 723; iungendoque *Gr.*; quandoque *T. Faber, prb. Vossius, del. voc. Fleck-eisen ap. Hz.* | 4. Cartalam *M rec.*, cartalam *C.*, cartalam *rec.*, *prb. I. Becker, v. Zeitschr. f. AW.* 1851, 455, Altheiam (Althaeam *Dr.*) *Si. e Polyb.* 3, 13. | imperio *C1.* | accipere *M1.* | 5. stipendia praeterita *rec.*, *edd. a. Gr.* | civium suorum *rec. (M ap. Dr.)*, v. *Heerw. l. l.* | primo vere *Wex. ad Tac. Agr.* p. 85, *cf. Epist. mean ad Wex.* p. 8. | 6. eorum Sanctius, horum *Gr.*, carta eorum *C.*, cartorum *M1*, cartorum *M2 D rec.*, *om. rec.*, cartiorum *Mog.*, uaccasorum e *Polyb. l. l.* *Si.* | 9. amnem] agmen *edd. a. Gr. (M ap. Dr.)* | praeducto *Lips. ap. Kreys. l. l.* | 10. ingressus *M1.* | impeditum *Heerwag. ad h. l. et l. l.* 802; peditum *edd.* | adorirentur. peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta *rec. edd. pleraq.*, peditum agmen in ripa, elephantos (quadrag. autem erant) disponit *Pithoeus, Gr.*, elephantosque *Dr., Mdv. ap. Ingerstev.*, peditum agmen in r., elephantos ante eos. (quadrag. etc.) *suspicabar, cf. Hand. Tur.* 1; 366; 570. | carpentanorum *MC.* | 13. et *om. Mog., Modus.* | instabiles *C.* | 15. amne *C1.* | helephantis *M.* | 16. postremis, quibus *rec.*, *prb. Vossius l. l.* | a *addid. Heerw. l. l.* 803, v. *Iahn.* 67, 186, ex *M2 rec.*, in *rec.*

6. 1. causa. certamina *Mdv. Em.* 210. | tudetanis *C1*, tudentanis *rec.*, Edetanis *Niebuhr schol. de hist. rom.* 2, 70 *ed. Ister.* | 2. missi introducti cum consulibus essent in curia *D.*, similia additamenta in *rec. multis.* | orantes *om. M.* | 3. Ti.] tiberius *rec.*, tiberius *MC.* | 4. traiecerent *M1.* | deferrent: hac *Vossius*, deferrent: hac *edd. pleraq.* | 5. haec legatio *M1*, hac legatione *C.* | delata ex *rec.* | 6. intenderant *MC rec.*, v. *Heerwag.*; intenderant *edd.* | 8. nescit videbatur *M1.* | Baebius Tamphilus *Si.*, fabius pamphilus (tamphilus *rec.*) *MC rll.* || 7. 1. Zacyntho *edd. vv.*, zagunto *Lov. 1.*, sagunto *rll.* | quidam in *M m3 induct.*, in *mrg.* quondam *script.*, v. *Walch. l. l.* 76. | 3. sea maritimis *del. Lips. ap. Kreys. p. 10.* | 6. muro *Asc.*, muros *MC all.*, muris *rec.* | 7. suspecto *C.* | ac laboris *edd. pleraeq.*, v. *Heerwag. l. l.* 791. | obsistebat *rec. pauci, prb. Vossius.* | 10. incantus *M1.* | subit aduersus *C.* || 8. 2. cohortum *CM2;* cohortum *M1;* cohortum *rll.*, *edd. a. Al.* | admorique *M1.* | 4. obunda, dum *Heerw. ad h. l. et l. l.* p. 803. | coepti [sunt] *script.*, coeptisunt *edd.*, coepti coeptis *Hz.*, potest etiam qui *vel* quod post oppidani interciderunt. | itaque. iam *Mdv. l. l.*; tam

rec. edd. pleraeq. a. Al.; sufficiebant (iam ... arietibus) muri Gr., cf. Lorentz adnotat. in Liv. lib. XXI 1838 p. 3; at non sufficiebant Eichhoff l. l.; et n. suffic. rec., del. Bauer. | turres C. | prociderant rec., edd. a. Al. | 6. captumque rec. (M ap. Dr.) edd. a. Al. | 7. conscri rec., edd., conscri MC rec., conscri Lov. 3, v. Eichhoff l. l. p. 9. | 8. referenti tum immitterent C. | 9. confertim MC all., conferti Gr. | magis om. M1. | pugnabant M2 rec., oppugnabant M1, pugnabatur C Lov. 3. | 10. phalarica erat Saguntinis, missile etc., vel deteto phalarica: erat S. missile etc., C. E. Putsche. | abiegnō D Exc. Pith., rec.: abligneo CM all.; iligneo Gr.; oblongo edd. vo. | cetera Asc., cetero edd. | circumligabant CM. | lineabantque D rec. (M ap. Dr.), lineabanturque M, lineabanturque C1, lineabanturque C2, lineabanturque edd. pirg., v. Kreyss. l. l. 10. | habebant M. | maiorem] mitiorem M. | dimitti D. | istis C1, ictus C2. || 9, 1. cum ergo rec. | 2. rediunt M. | 3. fort. eos ad se vel eos se. | tot tam v. Fabri ad h. l. | efferatarum rec., Valla, edd. a. Al. | 4. protinus Carthaginem C Dr. lib. Mdvig., fort. rectius. | barchinae CM. | pararent M1. | populo Romano A. Periz., v. Dobraci adversaria 2, 380; pro romanis edd., porro (edd.?) Lips. ap. Kreyss., v. Ztsch. f. AW. 1837, 1201. || 10, 1. sunt M3 Lov. 4, Harl. (Rubenius), non sunt rll. | 2. adversus senatum Al., adversus senatum M1 adversus senatum C, adversus senatu M2 rec., adversus senatu Lov. 4. | magno del. censet Koch l. l. | non cum adsensu Otto divo. Liv. 17, non adsensum Voss. Harl., Lips., cum adsensu CM rll., non adsensu Vossius l. l., v. Walch. 179, fort. nec cum adsensu, vo. cum adsensu audientium del. Gruter. | 3. egit * reos (per eos C) foederum arbitros ac testis * * (testis harmonis suadentis C) senatum obtestans (optestans C) ne romanum cum saguntino suscitarent bellum monuisse CM, similia Voss. Lov. 1, Ox. N. habent, egit per deos foederum arbitros ac testes monuisse (rll.?) Gr., Dr., Hz., eiecta revocari iussit Vossius l. l., Al., v. Heerw. l. l. | 4. vivat om. D. | aluistis ... ardetis del. Kiehl Mnemos. 1, 97. | 5. circumsedent M3 rec., circumsedunt M, circum-sident C. | circumsidebunt C edd. a. Al. | 6. ad nos MD. | repetuntur C, repetuntur de re repetuntur (queruntur Gud. rec.) MD all., repetunt rec., repetunt, ut A. Periz., v. Kreyss. l. l. | absit! auctorem scripsi: absit, auctorem rll., cf. Eichhoff p. 12, Mdvig. praef. | 7. insulam sericemque C1, insulam seri (las eri m2) amque M. | et quae rec., quaeque A. Periz. | 8. id est Italia del. Kiehl l. l., tum in Italia edd., atque Italia rec., Vossius. | Sagunto M3 rec., sagunti MD all. | 9. homines Mdvig. opusc. 2, 360, Em. 210, v. Iahn. 67, 187. | uelud M. | aecus C. | 12. iuvenem ... detestor, nec ded etc., C. E. Putsche. | id piaculum edd. vo., prb. Gr. | deposcit] suspicab. depoposcerit, at deposesat rec. edd. | aduehendum C. | ablegandumque rec. edd. a. Al. | accidere Gr., v. Hom. Il. 11, 466. | ille om. D rec., Gr. all. | 13. extimpo C et sic saepius. | nucciant ut C.

11, 1. arguebat C1. | 2. iniuste facere inde, priora duo vv. induct. C. | est om. D. | 3. his CM. | iram H. Sauppe; ira ... stimula Gr., v. Fabri quaest. Liv. decas 1834 p. 5. | 5. per aliquod M1, p. quot C1. | 6. adbortia M1. | quo turris nobilis M. | altitudinē

C. | balistis C. | 9. quam qua scripsi, idem Al. ci.; quaque C; qua qui M; quam D rec. | patenta C. | 10. circumdabant D. | duccent utrumque C. | 11. in dies Haverc., Valla; in diem edd. rll. | 12. tam rec. (D?), iam rll. | carpentanosque D. || 12, 1. mahermale M1, mbermale C. | hamiltonis C2M2. | 2. aliquantulum rec. (M1?), Gr., aliquantum CM3, v. Fabri l. l. p. 6. | 3. ita ad D. | 4. alcon MD,alconus C, sed c. 13, 1, alco MCD, | insciis rec., auconsciis MC rec., consociis D. | se precibus Kiehl l. l. | transisset et D. | uictore rec., auctore MC all. | iis M, is (his m2) C. | 5. postularet ead. manu mutat. in postulabatur C. | turditanis MC2. | urbe M Dr. lib., urbem C. | singulis] binis Kiebling de rerum R. scripti., quibus L. usus est diss. 1858; thes. 5, cf. c. 13, 7. | 6. alia] arma Gr. | 8. alorci MD rec. || 13, 1. condi-ci (ti M) onis MCI. | transfugasset ad D, transfuga sic ad I Gr. | uenisset] veni, sed Mdvig. Em. 211. | 2. sua om., m. antiq. add., CM., idem post simulavit habent rec. edd. a. Al. | esse et salutis aliquas M. | 3. nec cum ullius D, nec me ullius re., nec causa ullius Otto l. l. 18. | 4. mentionem ... iam om. D. | uestra iam ... vos, aut rec., edd. a. Al. | defero M3 rec. | 5. audietis Gr., audiat edd. | et non scripsi, v. Iahn. 31, 194; sed non plerq. add.; si non vel sed si rec. | ammittitur C. | 7. coniugum uestraque corpora rec., edd. a. Al., v. Heerw. ad h. l. | binis] prius Lips. | 8. sint rec., edd. a. Al. | facta erit vel potestatem ei feceritis Gr. | 9. uelom. rec. || 14, 1. esse C. | raptum MCI. | 2. impetus M1. | imperatori mrg. Ox. (Valla), imperator rll. | 3. crudele ceterum Al., v. Lorentz l. l. 4. | euentum C. | 4. his MC2. | su ipsi Vossius l. l. | congregauerunt C. || 15, 1. supplectilem M1C; supplectilem M3 rll. | 3. ad cartagine C. | 4. Ti. rec., t. MC idem §. 5 et 6, ti habent. | magistratum C. | 6. tribiam M1. | constaminini D, Flamini om. C, edd. a. J Gr. | romam conuenisset M.

16, 1. rettulerunt C, redierunt D. | 2. et pugnae et pudor priora vv. m. antiq. del. C. | ē et M1, essent rec. | 4. illyricos, m2 c. del., C. | 5. XVIII annorum Si. | militiae durissimae ... gentes, semper Vossius; uestranum trium ... durissima, inter Putsche. | uictorem primum hamileare, deinde hasdrubale nunc hannibale duce rec. edd. a. Beckerum. | semper uincere ... aduictum mal. Gr., cf. Wolf l. l., Kreyss. p. 12. || 17, 1. iussis, Cornelio Gr. | sicilia uenit M1. | 3. milia scribita C, milias eripta M, milia sunt scripta rec. Al. | mille addid. Ald. | ducentae uiginti quinqueremes rec., CCXXV remes (riemes C) MCD. | deductae rec. edd. a. Al. | 4. iuberentis rec. | quo bellum M1. | 5. eae Lips., Gr. | 6. et his M1. | Ti. rec., t. MC. | 9. decem milia (CCXXX) Gr., CCXXX MC1D, XCIII C2. | romanus C. | eodem edd., v. Heerw., eodem anno Mog. edd. pleraeq., eo dein Lips. ap. Kreyss. p. 13, nondum Gr., et ea dein (deinde) suspicabar, eodem dein Hz., provincia, eadem ... bellum, habuit Wolf l. l. | bellum om. C1. || 18, 2. faterent² (face-rent ap. Dr.) M. | 3. Romanis Vossius, v. Walch. l. l. 80. | 4. Romani, inquit rec. | uerbis lenior est, re auct. Crueier. | 6. publicone C2 rec. | 7. est, quo nostro an suo Kayser l. l. | 8. itaque quoniam edd., itaque non iam Lips. l. l., at quoniam H. Sauppe, quoniam discerni (vel secerni) non placet Dobracus Advers. 2, 381; v. Mdvig. Em. 213. |

est ac luctatio *M.* | canaretur *MI.* | 10. luctatus *M.* | 11. icit *rec.*, *edd. pleraeq. Mdv. l. l.*, icit *CM.*, icit *Al.* | 11. ex auctoritate senatus suadet *Heerwag.* | 14. is *C.*, iis *M.* | 19, 1. derecta *Al.*, derecta *MC.*, directa *all.* | exciso *rec.*, *prob. Mdv. Bemerkgen üb. lat. Sprache 21, non recepit.* | 2. quod mutatum est *edd.*; commutatum est *edd. v. Dr.* | 3. additum est *M.*; censuissat] *fort. sciussat.* | 4. tunc] nunc *D.* | adsumeretur *C.* | 5. quis aecum *M.*, qui secum *C.* | 6. sic uti iis (his *m2*) *C.* | ut in *CM.*, in *D.*, et in *Lov. 3. Mdv. v. Heerwag. ad h. l.*, et aut in *Gr.* | 8. inde est ventum ad volcianos *C.*; ad Vescitanos *ci. Duiatius.* | 9. Saguntini *MCD rec.*, saguntinos *rec.*, *edd. pleraeq. del. Mdv. l. l.* | perdidit *rec.*, prodidit *CM rec.* | 11. ita] itaque *M2 rec.* | Gallias *Rupertii.*; in Galliam ad * * transeunt *Si. post Glarean.*; in Galliam transeunt eorumque primos Narbonenses adeunt *secutus Dio. Cass. fragm. 56, 1, Köhler l. l. p. 91, v. adnot. meam in ed. Weidm.* | 20, 1. in iis (his *C2*) *CLM populi vel civitatis nomen deesse multi senserunt.*; in Arvernus *Gr.*; Ruscinone terribilis *I Gr.*; Ruscinone nova terribilisque *Crev.*; in his ... visa est quod Arverni armati *Heusinger.*; in his nova Illiberri species *Matthiae ap. Strothium, v. Fabri.* | 2. imperii *om. D.* | urbemque *C.* | 4. censere *del. Gr. Mdv. ap. Ingerslev.* | advertere *CM rec.*, avertere *rec., ulgo.* | 6. agris *rec.*, *edd. a. Al.* | in italia (italia *ap. Gr.*) *M.* | stipendiumque *C.* | pendere *Alid.*, pendi *edd. plrg.* | 7. Massilium] maxillium *C.* | 8. omnia] omni re ... cognitum *suspici. Gr.* | cognota *C.* | (cu)ius audissima *intt. primi folii Puteanei.* | iam ante] iam *rec.*, *edd. a. Dr.* | principium *C.* | gens esset ... conciliarentur *Vossius l. l., v. Walch. p. 193.* | 9. populisq. *P.* an civitatibus populisque? | expectatione. *v. Heerwag. n. l. et Münch. gel. Anzeig. 816, ab Heerw. habet Ingerslev.*, in expectatione *PC1M.*, in expectationem *C2 rec. edd. pleraeq., v. Kayser l. l.* | ereptam, *m1 in erectam mutat., P.* | tramississe, *mon. antiq. n. supra m. pos., P.* | transisse *CM rll.*

21, 2. dividit] *que D rec., Valla, dividendit is in induct. P.* | dividit] *que M1, dividit] *que CM2, dividit] *que Hz.* | reliquis *PCM.* | connoctat *P1.* | 3. cernere *P2CM.*, genere *P1.* | aud *P.* | nobis *rec. pauci.* | 4. haec gentes *P1.*, haec gentes *P2.*, haec gentes *rll.* | quaeramus *C.* | 5. a domo *rec.*, a modo *P1.*, ab domo *P2CM.* | etque *P1.* | ibi *om. M1.* | 6. promoveri (*ead. m. primo nere*) *P.* | praedeguae in praedeguae *mut. P.* | 7. suos *om. D.*, uos *M.* | 8. aut iam *rec.*, aut etiam *PCM.* an aut ante iam *fuit?* | exauriendos *P.* | primo vere *Wex., v. c. 5, 5.* | 9. votis *om. rec.*, *del. A. Periz.* | prospere *M.*, *rec. Si., Vossius l. l.* | venissent *M.* | 10. in inferendum *Gr.*, inferendum *edd. mll.* | adque *P.* | galliamque, *m1 del. P.* | firmaret *P.*, firmare et *Gr.* | 11. pitiit *P.* | Hispani *rec.*, *om. P1.* | post Africa *add. P2M2CD.* | post mellior *M.*, *v. Zeitsch. f. A W. 1847, 1011.* | pigneribus *Pall.*, pignoribus *ulgo.* | 12. baleares *PCM all.* | 13. copias partim *ultima vv. folii primi Putean. ed.* | conscripti *D.* | 22, 1. id eo *Al.*, ideo *edd.* | minus *Gr.*, * minus *C.*, haud minus *M rll. plrg.*, quod vel et haud minus *rec.*, haec minus *Heusing. v. Heerwag. ad h. l., Kreyssig l. l. 11, Fabri decas 12, Kayser l. l.***

2. quingentis *Glarean. (D Si.) e Polyb. 3, 33 addider.* | quadringenti quinquaginta *Gr. e Polyb.*, *CCCC et edd., trecenti et edd. plrg.*, quadringenti quinquaginta et *Al.* | ne quod (*rec.?*) *edd. a. Dr.*, ne quid *MCD all.* | XXI, e XIII. X factum, *C, Si., cf. Polyb. l. l., XIII. * M, XIII Dr. Ibb.* | ad tuendam maritumam ora *correct. ex adtuende maritumae orae C.* | adtuenda * maritumae ora * *M.* | adtuendae maritumae orae *D all.*, tuendae maritumae orae *rec.*, ita *Gr.* | 5. redit *C.* | praeter Etiovisam *bl.*, pretomissam *M.*, preter (praeter *D rec.*) omissam *CD all.*, praeter + Omissam *Mdv.* | maritima ora *I Gr.*, maritimam (maritumam *C*) oram *MC all.*, praeter maritimam oram *rec.*, maritimamque oram *edd. plrg.*, ad Iberum, maritimamque oram *Heinsius*, maritimamque oram ad Iberum *Kleine l. l.*, praeter maritimam oram Etiovisam urbem ad Iberum *H. Sauppe*, maritimam oram delend. *videbantur Hzio, v. Zisch. 1847, 1006; Mdv. Em. 214 n.* | 6. in italia *M.* | 7. cura] causa *Lov. 5.*; more *A. Periz.*; natura *Walch. 212; v. Böttiger de somnio Hannibalis 1792.* | nequissime eam *edd.*, nequissime. tum *edd. a. Al., Mdv.* | 23, 1. conciliarent *XC rll. om. C.* | 2. Bargusiosque *Mog.*, bargusiosque *MC2 all.*, bargusiosque *Cl.* | Lactetianam *St.*, aquitaniam *MD all.*; aquitumam, oam *in loco raso, C.* | subigit *M rec.*, est subigit *om. D.* | 3. optinende *M.* | 6. et ipsos *Muret., v. Fabri decas p. 13.* | militias *M1.*, militiam *Gr.* | 24, 1. illiberi *D.* | 2. consternati *Ruscino nem Mdv.* | ruscinonem aliquod *M1.* | 3. et *om. rec. duo, Mdv. l. l.* | inli] (li *m2*) ber * ri * accederent *M.*, inliberrim accederent *C.* | 5. grante *rec.*, *edd. a. Al.* | 25, 1. hoi *MC.* | 2. agrorum (agrum *m2*) galliam *M.* | impetum ... terrores *C.* | C. Servilius *Si., v. 30, 10, 7, a servilius edd.* | m. annus *rec.*, m. annus *MCD all.*, t. annus *rec. Alid.*, *edd. a. Al.* | 4. pro Anno Servilioque *M.* | Acilium *dedi, v. Zisch. 1847 1011, pro aulo servilioque acilium (acilio *M1*) CM all.*, pro C. Servilio et T. Anno *Q. Acilium edebatur, pro ... M. Acilium Hz.* | p.] pre *M.* | Mazonem *bl.*, nasonem *C all.*, nassonem *M.* | 5. an (*D?*) *rec.*, incertum an in *MC plrg.*, id quoque legati ... violati sint, incertum, an *Gr.*, id quoque utrumque legati ... violati sint, incertum est, an *Wolff l. l.* | 7. si *M.*, nisi *Crll.* | 9. plerisque locis *rec. pauci, prb. Vossius.* | praecipitatur, multaque vel praecipitatus multa *Gr.*, praecipitatus, multaque *edd. et edd. plrg.*, *v. Heerwag.*, praecipitatus multa *rc. (Recan.)*, praecipitat, multaque *Mdv. l. l. 143.* | ad * * cecidisse *Hz.*; adcecidisse *MD.*; adcecisse, ad et is in *ras., C.*; ad d cecidisse *Gr.*; ad DC cecidisse *Stroth.*; ad (*M Dr.*) C cecidisse *Kayser l. l., v. Simon fast. Rom. 1857 p. 10; adceisas res edd. plrg. a. Beckerum.* | 11. patentia *edd. vv.*, inpatientia *M.*, inpatientia *C all.*, impatientia *rec.* | apparuit *Glarean. Si.*, cum (cu *C*) apparuit *MC plrg. edd.* | dec * *M.*, c *eras. videtur, dec C.* | octingentos *edd.* | 13. ut exaltus *M.*, ut exaltu, s *sup. x pos., C.* | 14. Brixellianorum *ci. Binder. Iahn. 73, 482, v. adnot. meam in ed. Weidm.*

26, 1. bello *rec.*, *edd. a. Al.* | 2. conscriptis (to *m2*) *C.* | auxiliis *M1.* | Manilio *CM.* | 3. amissa *D.* | erat scripta *dedi, trascripta C.*, transcripta *M all.*, fuerat (erat *Al.*), transcripta *edd.* | Saluum *Al.*, saluiū *C.*, saluum *M1.*, saluum *M3.*, Salyum *Gr.* | 4. hostium *CM.* | pyr-

renaeus C. | 5. refectis om. M1. | 6. uolgarū C, uolgarum M all. | ro-
dani M deinde rhodanum MC. | omnis armis MD all., utrum varia lec-
tio est, an scribend. armis armati? Gr., armis C rec., armis re., armis
del. Dr., Vossius l. l., Wolff l. l., Cobet. Mnemos. 1, 98. | 7. eorum
illorum Wolff l. l., Volcarum Büttner p. 49. | tantā omnium arguentem
(te m2) turba M. | 9. felicitate, m2 facilitate, M. | 27, 1. terrebat ...
hostes M1, terrebat ... hostis M2 rec. | et equites M1. | 2. fluminis C.
| posset corr. e possit M. | 4. galli edocent M2, gallia edocent CM.
galli educunt ... ferme supra ... ostendere, ibi vel Galli, educentes ...
ostendere Büttner, v. Wolff l. l., galli eductis Clericus et Vossius l. l.,
transitum ostendere del., vel tr. ostendentem leg. Bauer. | insulae om. C.
| latiore Bauer, Mdv., idem ante aliquot annos Heraeus mecum com-
municaverat. | 5. caesaris ratesque D. | caetris superpositis M, caete-
ris suppositis CD all., c. subpositis edd. plerq., fort. c. superimpositis,
v. Ztschr. f. AW. 1837, 1204. | 6. traiectus, castris Lips. ap. Kreyss.
| oportuna (ne m2) M. | 7. ex loco praedicto Kleine l. l. p. 13; ex prae-
dicto significaverat Walch. p. 22; e loco, ex praedicto suaserat Kreyss.
l. l. p. 15, Polyb. 3, 43 secutus, et Osann., v. Lahn. 73, 215; ex loco pro-
dito edd. plerq.; ex loco predicto Berol.; ex loco debito Lov. 5; ex loco
edito Clericus, Vossius, Mdv.; ex loco edicto Brandstaeter Philol.
9, 710; ex eo loco vel illico, prodito Wolff l. l.; ex loco propinquo
Gr.; ex loco superiore edito Koch; ex loco, prodito edd. plerq., v.
Walch. l. l. | transisse edd. mill., se transisse (rec.) edd. plerq., trans-
isse se Mdv. | 8. propter equos naves; propter Madvigium, cui coniec-
turas ab aliis factas se quoque fecisse affirmanti cum omnes facile
credant, ut et ipse aliis fidem habeat iure videtur postulari posse,
adiciam, quae, nondum cognita nobis Ingerslevii editione, mense
Novembr. a. 1854, Heerwagenius, a quo, cum remedium loco corru-
pto non invenirem, auxilium petissem, recepit: es ist mir immer das
egnes der mss. bedeutsam vorgekommen und jetzt hoffe ich das Rich-
tige getroffen zu haben: paratas ... habebat pedes lintres erfordert
einen einfachen Gegensatz, und der ist: eques fere propter equos naves
(was in nantes verdorben wurde): die Fussgaenger halten Kaehne
in Bereitschaft, die Reiter grössere Schiffe, welche jedenfalls für
den Transport ebenso notwendig waren, wie wenn sie nur an der
Halfter gehalten nebenher schwammen, denn in letzterem Falle lag
die Gefahr des Umschlagens nahe, bei einem leichten Kahne ...
Propter heisst also „wegen“ und somit ist der Schilderung §. 9 durch-
aus nicht vorgegriffen. Mit navium beginnt ein neuer Satz. Gegen
die Aenderung von Heraeus §. 4 latiore scheint nur der Umstand
zu sprechen, dass bei alvens die Dimension der Tiefe die vorherr-
schende Frage ist, keineswegs die der Breite, so 5, 37, 7. Deinde
cum de voc. fere me adhuc dubitare Heerwagenio significassem, mense
Ian. 1855 respondit: fere scheint mir deswegen ganz am Platze,
weil aus dem Folg. sich schliessen lässt, dass nur ein Theil der Reiter
mit ihren Pferden in den naves eingeschiffet werde, näm. diejenigen,
welche sogleich bei der Landung agiren sollten, diejenigen, welche

ihre Pferde schwimmend hinter sich am Zaume nachzogen, konnten
auch in kleineren Fahrzeugen (lintres) übersetzen. Cum in praefat-
ionibus professus essem multas egregias emendationes ab Heer-
wagenio per literas mecum communicatas esse, fere quae dicerem
habitu sperans, singulis locis addendum esse non putabam. In
edit. Fabri. Heerw. ci. eques ... equos naves navium agmine. || 28, 1.
ripa Gr., ripam edd. | 2. et ex] ex rec., Crev. Al., v. Heerw. | ter-
rebat C (M ap. Dr.) rec., terrebat M teste Al. | navium militum
MC1 all., navium et militum rec., edd. plerq., v. Heerw., navium
militumque C2, Mdv. | e qui C1M1, et qui C2M2 all., clamore nau-
tarum vario militum et qui M sed signis additis m3 rectum vv. ordinem
indicavit. | 3. terribiliter ab C. | et navibus C. | evadentes C2M,
evadens D. | 4. utroque D, I Gr., Vossius, utroque MC1, ulro C2
rec., v. Büttner p. 52; Fabri decas etc. p. 15 sq. | patere C, par + te
M, parte D all. | otium M all., noctium C1, noctem C2, | 5. varia St.,
Lips. e. cod. ap. Kreyss., variat Mehler Mnemos. 1, 98, Mdv., cf. 27,
27, 14. | inde addidi, v. Ztschr. f. AW. 1837, 1204, lecti. Liv. 1, 21 n. |
in aquam nantem edd., in aqua natantem Vossius l. l., in a. nando vel
nans Bauer, in a. nando insequeretur Walch. p. 81, v. Büttner p. 53,
Wolffium p. 21, in a. hostem Koch, nantem incl. Mdv. l. l. 217. | alti-
tudine Vossius. | desitnerat Valla edd. plerq. | nadum Valla, nado edd.
| fluminis del. Wolff l. l., v. Heusinger. | 7. partem (ratem m3) M.,
a om. M1. | 8. est ut cum edd.; vv. ut cum, aut corrupta aut aliena
ab h. l., inclusi itemque Hz.; est, et cum ulgo; est; tum Mdv.; aliquid
excidisse putat Heerw. ad h. l. | 9. ubi om. edd. a. Al. | 10. primis
Lov. 2, prob. Vossius ut respondeat in seqq. ceteris, de quo dubitat
Bauer et varia tentat, v. Fabri, Seidel adnotati. ad Livii ll., Glogau
1844, p. 8. | 11. ubi M1. | trepidationis rec., trepidati (ci) C)oni MC,
trepidationem aliquantam e ed. Lips. l. l., idem suad. Dr. | 12. excin-
dere C1, excindere m2, exindere M1, excidere m3. || 29, 2. hostio M. |
3. numidanorum M. | ad centum sexaginta e Polyb. 3, 45 Gr., cf.
Lips. l. l. p. 16. | pars Galli propon. Duker. | incrementum C, in-
crementi D. | 5. ut re MC, re rll. | Scipioni St., rc., scipionis rll. | sen-
tentiam M. | hostis] hospitii M. | 6. macali MD all. | tegro bello prima
vv. secundi folii Put. || 30, 1. pergere iter Vossius. | adque ... advoca-
tam variae P. | 2. terrae C2, terrae alia m. ad e addid. as P, terras eas
MC1. terrae eae (Valla) edd. praet. a. Al., terras eas ... esse Vos-
sius l. l., terras eas ... fecissent Gr. | 3. traiecisset PMC1. | 4. ex-
ortum D, ortus rec., ortum St. | 5. itinieris PC1M1, itinieris C2M2.
| pyreneum PCM, idem paulo post pyrenei. | tantum rec., Valla; iam
tuum PMC. | milibus C2, milibus PMC1. | Italia Vossius l. l. | 7. in-
exsuperabiles M2C2; ex(exsu)perabiles PC1M1. | pervias addid. v.
Leutsch Philol. 10, 218; paucis pervias esse dixisse videtur, quod de
legatis paucis illis quidem statim erat dicturus, cf. 40, 21, 3; viam
exercitui nullam esse, paucis et expeditis perdifficilem aditum; per-
vias paucis esse exercitibus pleriq. edd.; perv. p. esse pervias esse
exercitibus Heerw. Münch. gel. Anz. 1847, p. 808; pervias paucis
esse ci. Heerw. ad h. l., quod, postquam Ussing. invenit, prob. Mdvig.

qui ap. Ingrst. per. paucis esse, esse et exercitibus suaserat, v. 36, 15, 12; Flor. 1, 19, 2; perv. pauc. esse, exercitibus inuias Pal. 3 in nrg., ed. Mediol., edd. piraeg.; per. paucis, esse exercitib. inuias Si.; non exercitibus? Gr.; et exercitibus? Al., p. p. esse et exercitibus. mihi in mentem venerat, v. Ztschr. 1837, 1204; nisi malis non esse exercitibus? Alpes, pervias paucis, et exercitibus esse Wolff p. 23; esse; nec inuias exercitib. Stroth.; esse nec inuias esse exercitib. Heusinger; pervias passim esse Kayser l. l. | 8. cernant M2C2; certant PM1C1. | in sublime Lov. 2. | 9. exaustum PM1, exauctum C, exauctum C. | 10. caput etc. v. Benedict. l. l. p. 17. | 11. quae adiri ultima vv. folii secundi Puteanei, v. c. 41, 13. | uicia | ea M1. | desperet... cederent, v. Nipperdei. Cues. p. 84; Mdv. Opp. 2, 213.

31, 2. postera rcc. | mediterranea C. | italica M. | 4. ibi Isara Chwer. H. ant. 1, 33, p. 367; I Gr., v. Seidel l. l. 11, cf. Wickham and Cramer a dissertation of the passage of Hannibal over the alps 1828, p. 52, 129, 130; ibi sarar M1; bisatar D; ibi arar M2C edd. piraeg., prob. Franke de via qua Hann. etc. Sagan 1842 p. VII, v. Peter Ueb. d. Quellen des XXI u. XXII B. des Liv. 1863 p. 17; Reichardt H's Zug üb. d. Alpen 18. | mediis rcc., in mediis CM rcc., inde mediis Gr. | 6. maior qui A. Periz., maior qui et Crevier. | imperitabat O. | braneus M. | minor erat frater et MC rcc., em. Valla. | ni plus rcc., qui plus M, q. (i supra pos.) plus C. | poterant Lov. 5, Gr. | 7. relecta esset edd., delecta e. rcc., delecta esset C1, delecta (la m2) tasset M, delicta esset C2, delata esset M3, Al. | quod erat ea D. | sententiam C. | fuerat M3, futurū M1C all., edd. a. Gr., fuerit Berol. | 8. idem eritum M all., idē meritum C. | est aditus (intus m3 M) MC. | quam rcc., quod CMD all. | praeparare D all., prb. Kleine l. l. | 9. Hannibal C, om. rll, edd., edd. a. Al. | allogrogū M1. | iter instruit C. | ad laenam cdd., Hand. Turs. 1, 93; a laena Lips.; ad dextram Glarean., v. Lachmann II, 41; Zambler der Heerzug des H. über d. Alpen p. 83, Seidel p. 12, Uckert geogr. Graec. et Rom. II, 2, 592; ad laenam in Tr. fleuit et post. Rhodani §. 2 ponunt Cramer et Wickham l. l. 132, cf. 160, Ellis a treatise on Hannibal's passage of the alps 1853 p. 134 sq.; obliqua Vossius l. l. | trigorios MCD all. | adruentia MC all., ad druentia M2. | 11. est uia M1, nia est rll. | glareosa cdd. Dr., glariosa CM, glomerosa Si., glareasue vel glareasque Gr., cf. Lachmann II, 41 sq. | 32, 2. progressos CM2 rll., progressus M1, praegressos Ox. N. m2, ita Gr. v. adnot. m. ad 37, 44, 6; Heerweg ad. n. l. | ad nanes D. | 3. cōn. pro cn. M. | pellandum hispaniam M1. | 5. exercitu rcc., edd. a. Al. | 6. abadruentia M1C1D all., ab ruentia C2 all. | in col. ad Alpes Vossius. | 7. priusquā M1, priusquam C, priusquam M2, prius quidem D. | in cetera (incerta m2) M. | in maius fere ferri Kayser l. l. 25; in maius fere ferri Mdv. Em. 217, cf. Fabri ad h. l.; in maius uero ferri MC rcc.; suspicabar: in maius vulgo ferri v. 23, 31, 13; cf. Arus. Mess. p. 243; more, Curt. 8, 9, 14; maiora sunt vero; inde Köhler l. l. p. 82 maius uero apud Liv. iam Curtium legisse putat; ut v. 27, 44, 10, solet MC all.; quae inc. in maius uero ferre solet Gr.; quae inc. in maius uero ferri solet Welz comm. crit.

p. 22. | percepta CM2, Kleine 14, Welz p. 28. | in animaque Valla, inanimataque MCD all., inanimataque C. v. Mdv. ad Cic. Fin. 4, 14, 36. | iā (pro in) primos agen C. | 10. cum... montanorum h. l. interposita offendere possunt. | ex ea CM all. | uiam per rcc., Kleine. | 11. die om. C. | paratur MC1. | consteterant C. | longa pro loco M. | 12. digressos CM all. | 13. ipsum cum C. | partim M. | is ipsis (sq. ipse 2) M. | 33, 1. incendere M1C. | 2. supra capita ed. Si., super capita Vossius. | via infra Gr. | suoque ipso D rcc., suo ipsum Gr. | misgeri M, urgeri C2. | 4. consternantis M. | diuersis scripsi Pal. 2 secutus, cum melius non succurreret; peruersis edd., in quo etiam asperis vel deruptis v. 39, 2, 3, vel praeruptis vel passim latere potest; praecelsis Lemaire; diuersi Walch. l. l. 11; per diuersa Büttner p. 55; per diuersa e rupibus Wolff p. 25; aduersis etc. vel aduersis rupibus aduati iuxta Kleine p. 16; transversis Bauer, nunc Mdv.; per transversae rupis Gr., cf. Leipzig Littert. Ztg. 1815 p. 1657. | inuia ac devia edd., v. Jen. Littert. Ztg. 1811, 19, 150; iuxta in inuia ac devia Büttner l. l.; i. ad inuia ac devia Leipz. Litt. Ztg. l. l.; i. inuio ac devio Walch.; iuxta per inuia ac devia Kleine; per iuxta inuia ac devia Mdv. | discurrunt Ald., edd. a. Al. | quoque tendente Freinsheim; quoque tendenti Voss.; cuique tendenti rll. | 6. equi rcc., equis M2 rcc., et qui C, et quis M1. | qui et M2CD all., et qui M1. | dissonis rcc., dissonis mll. | trepidant... consternantur M1. | 7. deruptaeque Turnebus, deruptaeque rcc., deruptae mll. rcc. | sed CM all., si D, inde edd. vv., quidam et armati, inque r. maximae modum Vossius l. l. | maxime M, Duker, Bauer all., cf. Tac. H. 4, 71; maximae C all., Gr., v. Heerweg. | deuoluebantur (C) rcc. (M2 apd. Gr.), deuoluebant rcc., om. M teste Al., del. Gr. | 9. suis Valla, quis M1C rcc., equis M2 rcc., ipse quis D. | 10. liberatam M1. | 11. ninchos (uicos 2) que C. | captivo cibo Heusinger; captivo cdd.; capto cibo Vossius Hz.; v. Heerweg. M. gel. Anz. p. 805; captivo frumento Stroth., Martinus ap. Kreyss. mel. 18; ac pecoribus cdd.; captivorum pecoribus Valla; captivis pecoribus vel captivo * ac pecoribus Gr.; captis ibi pecoribus Wolff, v. Bauer. | a montanis ci. Bauer. | primo impetu Bauer; proelio percussis Valla, v. Wolff p. 26. | loca D rcc.; nec montani proelio percussis nec loca... impediebant Gr., Vossius. | 34, 1. et insidiis] doinde insidiis edd. a. Al. | 4. aspernandum ratus C; asperandos M1; asperandos M2D all., aspernando Valla, edd. a. Fabri, prb. Kayser l. l. | credendo edd. plrq.; credendum ratus Wolff. | nec repudiari M1. | pacatos, composito om. v. sed, v. 22, 27, 9 all., Dr. ad n. l. et Ingerslev, ad 1, 25, 3, Wolff l. l.; pacatos composito Mdv. Em. 217, quasi certus quidam modus agminis inter pacatos componendi esset, inter quos etiam in composito agmine ire licet, quare in composito est in D rcc. (M ap. Dr.) prb. Wasse et Vossius l. l., Kleine. | 5. postquam robore M1. | sollicitusque cdd. mll. plrq.; solitusque rcc., illud prb. I Gr. Dr. Vossius, omnia propter circumspiciens positum eo facilius etiam ad sollicitus referri poterat, quod sollicitus vicem dicebatur, v. Heerweg.; sollicitus edd. a. I Gr. (M ap. Gr.), Mdv. | 6. angustiore uia MC. | et parte (partes C1) MC2; ex parte rcc., edd. a. Al. | ex insidiis M plrq.; ex

inde *C.* | urgebat *M.* | 8. dum cunctaretur *rec.*, *edd. vv.*; cum cunctaretur *Gr.* | demittere *I Gr.*; dimittere *edd.* | agmen *om. edd. Gronovii*, qui non improbat; demittere se *Vossius l. l.* | 9. interrupto *Glarean.*: erupto *CDM all.*; * e * raptio *M1.* | una *om. M1.* | 35. 2. ut cuique *Valla.* | aut locus aut *M Pal. l.* | occasiōem *M1.* | praegressi *Lips.* | 3. per artas praecipitesque *C2.*, *Lips. Crev. et hic etiam per artas et praec. cl.*, v. *Walch. 82*; praecipites per artas (*rec.*) *edd. praec.*; principes p. artas *Gr.*; praecipue p. artas *Vossius l. l.* | abeundi *MC.* | proprius *M.* | praebant *Mog.*; praecedebant *edd. pliq.* | errores *rec.*; terrores *MC all.* | 4. quos aud *C.*, quos haut *M.* | valles | calles *Lips. l. l.* | coniectacionibus *C.* | 5. iugos *M1C all.* | 8. promuntorio *M.*; p̄untorio *C.* | campos: moenia eos vult *Mdog.*, v. *Seyff., Iahn. 1861 p. 828 sq.* | 9. tum | iam suad. *Vossius.* | summum *Gr.*; summo *ml.* *edd.*; ad summum (*rec.*) *edd. pleraeq.* | 10. acmen *M1.* acm̄ *C.* | 11. quā ut in *Cl.* | lubrica *rec. pauci.*; publica *ml.*; p̄rupta *C2.*; librica publica *rec.* | 12. possent, si qui paululum titubassent, nec haerere *Crev.* | ne qui *M.* | afflicti *C.*; afflictis *M.*; affixi *ci. Dr.* | in homines (omines *C.*) *MO rec.*; et homines (*rec.*) *edd.* | succiderent *Mdog.*, v. *Ztsch. f. AW. 1847, 1006, Heerwag. a. h. l.*

36. 1. ita rectis saxis ut aegre *Valla.*; ita rectis acsis tu degre (aegre 2) *M.*; ita * * qudaegre (erectam qud, o supra u, m2) aegre *C.*; ita rectam ut uix si istud aegre *D.*; ita rectis ad aegre *rc.* | temptabundus *frustra tentat Kleine.* | 2. in pedum mille admodum *Valla.*; impeditus * (cum m2) ille * *C.*; impeditus dum ille ad modum (dum eras, in *mrg. m3 script.* in mirandam) *M.*; impditus in miram dum ille ad modum *D.* | longitudinem *Whitaker course of Hannibal etc. II, 126, v. Wickham and Cramer p. 144, Lachmann II, 42.* | 3. cum uelut ad (*rec.*) *edd.*; uel cum ad *M1D.*; uelut * ad *C.*; ueluti cum ad *M3 rec.*; cum ad *rc.* | digresso deinde ipsi *Gr.* | 5. intacta *Crevier.* | praecaltae *rc.*, *Valla.*; paraltae *M1C.*; peraltae *M2 all.* | instabant *Cl.*, intrabant *C2.* | tabem *cd. Lips. apd. Kreyss. 21.*; lauem *M1.*; lauē *Cl.*; labem *M3 rec.*; labē *C2.* | 6. incensu *M1.* | 7. erat, ut *Drk., Kleine l. l.* | uia *H. Sapppe, quod h. l. eodem modo dici poterat quo §. 5, c. 37, 2; 35, 12; utā edd.*; ita *Heerwagen apud Fabri.*; ut a *del. Mdog. l. l.* | pedes *Dr.*; pede se *edd.*; pedem *Gr.* | ut seu *MC.*; et seu (*Dr. lbb.*) v. *Büttner l. l. 58.*; prolapsi si *rc.*, *Walch. p. 84, v. Kreyssig., Seida p. 5.* | corruerent *M.*; corruerant *C.*; corruissent *rec.*; prolapsis (pro lapsi *Dr.*) ... corruerant *ci. Gr.*; prolapsi ... corruerunt *Büttner, v. Wolff, Kayser 25, „ἀπόδοσις incipit nec, pro ne quidem“ Vossius, alii aliter locum distingunt, v. Kreyssig l. l., Ztsch. f. AW. 1837, 1204.* | 8. interdum etiam tamen *CD.*; interdum etiam tam *M all.*; interdum etiam tum *rec. edd.*; interdum tam vel interdum *rec.*; interdum et iam tum *Crev.*; interdum etiam *Wolff, Heerwagen ad h. l., Mdog.*; interdum secabant etiam tum *Gr.*; interdum etiam iam *Hz.*; tamen omittere noluit; quod tabe vel per tabem *sim. latere potest.* | infirmam *Turnebus, apd. Ingrsl. Mdog.*; qui in *ed.* infirmam seruauit. | incre (gre m3) dientium *M.* | connitendo *T. Taber, Lips. apd. Kreyss.*; con nitendo *edd.* | alte *M3.*; in durata et alte concreta *Gr.*, v. *Kayser l. l.*

|| 37. 1. nequicquam *M1.* | 2. uis uentis apta *M1, m3 e sup. ap. pos.*; uis uenti saepte *C.*; eius uento septa *D.* | quadriduum *CM2.* | 4. circa] super *edd. vv.* | apricosque quosdam *dedi.*; apricos quosdam *M.*; apricos * gum *C.*; et apricos quosdam *D rec., Dr.* | rivosque et *Mdog. l. l. 218.* | iam et *Crevier.*; etiam *M.*; etiam *C.*; et *Vossius.*; et iam *Gr.*, v. *Kreyss. l. l. 22.* | data, triduo inde *dedi, cf. adnot. m. in ed. Weidm.*; data triduo. inde *edd.*, v. *Wickham l. l. p. 145.* || 38. 1. maximo *rec.* | 3. Cincius Alimentus *Mog. Si.*; cinnius alimentius *CM rll., cf. Hertz de Lucius Cincius p. 19.* | auctor moueret *M1C all.*; auctore moueret *D.*; auctor me moueret *M3 (D?) rec., I Gr.* | 4. in Italia magis *C. Al., v. C. Hermann. obss. critt. p. 27.*; in italiam magis *M rll.*; in Italiam: magis *edd. a. Al.* | ueri simile *Valla.*; uerissimum *CMD all.*; ueri similis *ci. Hz.* | 5. amisisse *MC all., Lips.*; uel ita, uel amisisse se *Crev.*; amissa *Gr.* | Taurini Galliae proxima *scripsi*, taurinis * galli proxima *ead. m. ant. gallie scriptum et rc. m. s in taurinis induct. C.*; taurinis ne galli proxima *M1.*; taurinisque gallis proxima *M3.*; taurinis quae galliae proxima *D.* | Taurinis, quae Gallis proxima *Gr.*; e Taurinis, quae Gallis pr. *Lips., olim mihi probatum, v. Ztsch. f. AW. 1837, 1205.*; in Taurinis, quae Gallis pr. *edd. multae.*; Taurini Semigalli pr. *Mdog. l. l. 219, quem in nomine, ut uidetur, inusitato et re incerta sequi dubitavi.*; e Taurinis [ne Galli proxima gens erat] *inclusa del. Hz.* | digresso *Si.*; digresso *MC all.*; digressum *Lips. ap. Kreyss.*; digressum *Crev. all.* | id *del. Lips. l. l.* | de interpunctione loci dubitatur: amisississe in Taurinis, quae ... digresso, id *edd. pleraeq.*; amisississe, in Taurinis, quae etc. *Crev.*; amisississe, e Taurinis, quae ... digressum, cum *Lips.*; amissa, Taurinis ... digresso, *Gr.*; amisississe, in taurinis ... digresso (id cum ... appellant.) peropportune *C. Heusinger, similiter Wolff p. II, p. 5, v. Heerwag. ad h. l.* | uulgum *ci. Lips.* | credi *Duiatius, v. Kayser l. l.* | poennino *C.* | ei *Gr.*; et *edd., prb. Kayser.* | a transgressu uel Poenino transgressum atque inde *Wolff l. l.* | Cremonis] Grejonis uel Grajonis *Lips.*; Ceutronis *Crev.*, v. *Law a criticism of Mr. Ellis's new theory concerning the route of Hannibal 1855 p. 122 sqq., 22; Wickham p. 148.* | 7. Coelium ... dicere transisse *rec., Lips.*; collum *MC all.*; diceret transisse *CD all.*; diceret transisset *M.*; Coelius ... dicit transisse *edd. pleraeq.* | Salyes *dedi.*; Salyas uel Saluas *Lips.*; saltus *cd. plriq.*; saltos *M1.*; Salassos *Lips.*; alios *Mdog.*, non requiri certi populi nomen *l. l. 220.* | deduxissent *edd.*; deduxerit *MD all.*; si duxerit *C.*; deduxerunt *rec.*, v. *Mdog. l. l.*; deducturi erant *Heerwagen ad h. l.* | 8. ferunt *rc.*, fuerunt *M.*, fuer̄ *C.*, fuerint *D.*, fuerant *rec.* | obsessa *D.* | semigermanis, v. *Horkel Geschichtsch. d. deutsch. Vorzeit l. 27.* | 9. nomen montibus *Al.* | ullo] nullo *MD all.*, in *Cl. eras.*, m2 nomen *script.*, ulli *Lips. et Vossius l. l.* | Seduni Veragri *Gr.*; sed uno uel acri *MC all.*; Seduni uel Veragri *Lips., Vossius.*; Sedunoueragri uel Seduni et Veragri *Gr. proponit.* | norunt *D rec., edd.*; norunt *MC. all.* | nomen inditum *rec.*; inditum *ml. Al.*; nomen ferunt inditum *ci. Mdog. praef.* | sed a deo *Gib. Cuper, prb. Kayser.* | uerticem *M.*, *prb. Lips. ap. Kreyss.* | Pennum *Chuer.*; poennino *C.*, cf. *Mommsen Inscriptt. confoeder. Helv. 30, 41 sq. 32.*

|| 39, 1. peroportune *M*. | gentis *CM* all. | armare *rec.*?; armari *MC*, armati *D*, verbum suspectum, v. *Fabri, Mdv.* | 2. enim *ed. St.*; erat enim *MCD* all., etenim *D*, *vlg.* | tabique (s. *sup. hi pos. m2*) *C*; scabraeque *ed. Lips. ap. Kr.*; scabieque (*Lips.?*) | mouebant *rec.* | 3. cum ipsas (sae *m2*) *C*. | et ut in *Ienicke*. | ignominis tropide *C*. | manum *rec.*, *edd. a. Beckerum*. | 4. volentes *rec.*, *Gr.*; volentis *edd. plrg.*, fort. nominativi forma, cf. *Wolff, Heerwg.*; vocantis *Bötcher T. Livii de reb. Syracus. capita p. 77, v. Ztsch. f. AW. 1837, p. 1017*. | veniebant *rec.*; ueniebat *ml.*, all. | 5. et iunxisset *Al.*; iunxisset *ml. all.*; iunxissetque *vlg.*; fort. ac iunxisset. | aduentu *cos. MC*; aduentus consulis *rec.*, *edd. a. Al.* | 6. incertos *rec.*, *bl Lips.*; incertus *ml. all.* | presentem *M1C* all.; presentes *M3*; praesentem se (esse *rec.*) *D* *rec.*, quod servandum erat, v. *adnot. meam in ed. Weidm.*; praesentem solum etiam ad consulem referri poterat. | 7. exercitus scipio et Hannibal nondum sati, sed uterque iam imbutus quadam opinione alterius *D*. | sicut *Wex ad Tac. Agr. 97*. | 8. nam et Hannibalis apud *suspicio, Mdv. praef.* | 9. Hannibali. Hannibal *Gr.*; hannibali *ml.*; hannibal *rec.* | motis omnem castris *m3 rectum v. ordinem signis indicavit M.* | 10. causam *M1*; adhortand. milit. causa *del. Lips. ap. Kreyss.* || 40, 1. milite *M1*. | galliam... equitatu *M.* | 2. egregie vicissent *rec.*, *Valla*; egregie euicissent *D*; aegre euicissent *MC*; non aegre uicissent *Thuan., Crev.* | has *M* *rec.* | 3. rem generit *M1*. | 4. voluntarius *Kiehl Mnem. 1, 98*. | militis *M1*. | 5. nec genus *Cl. Al.*, v. *Ztsch. f. AW. 1847, p. 1013*. | cum his *MCall.* | a quibus capta (*rec.*) *edd.*; quibus capta *ml. all.* | 7. quia plures *Al.*; qui pl. *edd.*; quo pl. *Heerwg. M. g. A. 808*; cum pl. *vlg.* | duplo plures *susp. Stroth.* | pacem *del. vel plane leg. cens. Lips. l. l.*; foede *Gr.*; sane *Vossius*; nempe *C. E. Putsche*; quia (qui) ... supersunt *del. Gruter, Wolff, Kreyss. l. l. all., def. Bauer et Kayser l. l., Kleine, qui duabus ... amissis del.* | 9. effigies immo, umbrae *Mdv.*, v. 35, 49, 13; effigies, immo umbrae *vlg.* | hominum *del. Lips.*, idem torpida *susp. v. Kreyss.* | 10. non hostes *om. D*. | habetis *M fort. recte*. | quam ne vos cum *Dr.*, v. *Heerwg. l. l. 802*; nec unquam nos cum *CM1*; ne cum quam ne nos cum *D*; ne cuiquam nos cum *M3*; ne nos cum *Gud.*; quamne ante quam vos cum *edd. a. Dr.*; aut equam vos cum *Vossius*; ne cui unquam vos cum *Al.*; quam ne cum vos *Mdv.*; ne, cum vos *Gr.* | foedere *C*. | configere *M1*.

41, 1. hoc *rec.*, *edd. a. Beckerum*. | 2. licuit mihi *St.* | ire *om. D* all. | concilii *M1C1*. | periculo *M1*. | 4. immodum *MC*. | neque * * regressus *dedi, aliquid deesse etiam Heerwg. censet*; neque progressu ulterius regressus *Hz.*; neque regressus *ml., rec.*; et regressus *cr.*; atque regressus *Dr.*; regressus *vlg.*, *Mdv.* | erat *om. rec. quidam*. | maxima *rec., Gr.* | prope *om. D* *rec.*, *edd. a. Al.* | 5. declinat et *Eichhoff animadv. III, 3*. | occurrens in vestigiis lacessere *T. Faber.* | ac trahere *M1 teste Al.*; ad (at *m3*) trahere *M2, ml. ap. Dr.*; retrahere *C*, an trahere? *Dr.* | 6. certe repente *rec.* | pugnaverunt *rec.*, pugnaverint *MC*. | 7. aemulos *M1*. | ac uocigalis *M1*. | 8. partemque *M1*, partemque *rec.* | 9. decedere sicilia (*rec.?*) *edd. plrg.*; decedens siciliam (*m. eras. M*) *MC*; decedens sicilia *D* *rec.* | qui stipendium *ClD*

all.; stipendium *MC2* *rec.*, quidam, quod si cum *Al. decedens servatur, verum esse potest.* | 10. quod aduersus *M*. | licuit si voluissemus *edd. a. Gr.*, *prb. Vossius*. | eurycem *M1*, euryce *C*. | eurycem classem *ml. om. D* a clausos ad classem aberratum est. | 13. inpititis *MC*, inpartitis (*Dr. lib.*) *edd. a. Al.* | salute esset, ab his *vw. integer existat Put.*, v. 30, 30, 14. | 14. possione *P*. | 15. ob (op *M*) tandum *PCM*. | 16. agitelet *PC*. | 17. illius *del. T. Faber*; ipsius *ci. Gr.*, *prb. Wolff*. | romanis *PCM1*. || 42, 1. exercitum *P*. | per interpretem *C2* *rec.* | iussit et quis uinculis *PMC*; iussisset quis si uinculis *D*. | 2. detecta *rec.*; detecta *PCM*. | quam fortunam *PC1*. | 3. et cuiusque *edd. plrg.*; et ut vel ut cuiusque *Valla*. | alacher *P*. | 4. his *PC*. || 43, 1. cum *rec.*, *Gr.*; dum *edd.*, v. *Ztsch. f. AW. 1847, 1019*. | aliquid *P*. | 2. extemplo *P*. | 3. -4. circumdederit, nullam ... habentibus. dextra laevaue d. m. claudunt; contra *Kleine l. l. p. 22, v. Iahn. 67, 178*. | 4. maria viam quod in *ed. Weidm. conieceram iam video etiam Wolffo in mentem venisse*. | claudunt *del. I Gr.*; claudunt iter *Kreyssig.*, v. *Gloss. Liv. s. v. habere*. | habentibus habentes (vel habentis *Diat.*) *Gr. A. Periz.*, v. *Drk. Fabri*. | circa] contra *Berol., I Gr.* | maior ac (*rec.?*) *edd. vw., Iasitheus (Fabretius) apolog. p. 16, Mdv.* | distinctione locum adiuvare posse credit *Putsche*; dextra ... claudunt; nullum ... habentibus circa ... Padus ac viol. Rhodano; ab tergo. | 5. et] at *Lips.* | anpliora *P*. | 6. ad sardiniam *P*; ac sardiniam *P2MC* all. | omnes *P*. | 7. agitedum *Koch I, 2*; ceterum agite cum deis, quod *edd. habent non inusitatum esse docet Hand. Tur. II, 166*. | 9. opere praetia *P*. | 11. difficile *PC*. | inclyti *P*, incliti *C*. | sunt unam dempto *P*, sunt adempto *C*. | 12. hoc nob' *C*. | cur] quod *edd. vw.*, quo *Vossius*. | sunt *C*. | 13. ut *P*. | hoc pro huc *P*. | 14. thronae *P*; romae, hac, e *induct. m2*, ito *sup. pos. C*. | 15. an mae *P*. | prope natum *Valla*; prope notum *M*; probe natum *PC* all. | desertorem *P*. | 17. ipse sepe militarem *P*. | cuius non *P*. | 18. cum ... a me *D*; tum ... me *PMC* all., *illud ci. Alb. Rubenius*. | laudastis *M*. | alumnus *C*, *Rubenius*; alumnus (alumnus *D*) *PC* all. | in aciem *C2* *rec.*; aciem *PMC1* all.; acie *rec.* || 44, 1. quodcumque *P*. | 2. pro patria scripsi; patriam *PC*; ob patriam *M* *rec.*; an propter patriam? | 3. quam hostis *om. rec.*, *prob. Gr. Dr.* | argenti *P*, argenti *C*. | 4. accendat ... stimulet *ed. Lips. ap. Kreyss.* | animos et stimulat *edd. a. Al.* | dolor iniuriae *ci. Lips.* | fuerint *C*. | 5. cum quibus pacem *rec.*, quibus pacem *PCM* all. | censet *rec.*; censent *ml.* | quos statuit non *C*. | non excedamus *PMC1*; ne excedamus *C2* *rec. edd. a. Al.*, v. *Sen. N. Q. prol. 7*; *Heerwg. Münch. g. Anz. 814*. | 6. transieritis *D*. | ad hiberum est Saguntum *edd.*, idque *del. Kayser l. l. et C. E. Putsche*; ad hiberum est Saguntum? nusquam *etc. Köhler l. l. p. 80 fort. recte*; at cis Hih, e. S. scripsi; cis H. e. Sag. *Crev.*; at non ad Hih, e. S. *Mdv.*; ante vel ad (at) H. e. S. *ci. Hz.*; ad hiberum et Saguntum *Freudenberg, Iahn. 71, 726*. | mouearis *rec.* | adimis? adimis scripsi; adimis *P1D*; adimit *P2CM* all.; adomisti? adimis *Heerwg. l. l. 808*. | spanias *P*. | in africanam transcendes (transcendens *CD*, transcendet *rec.*) transcendisse autem dico *PMCD* all.; transcendes, transcendens autem dico? *Gr. obs. 4, 20*. | adimit: etiam in Hispanias et, inde cessero, in

Africam transcendet? transcendet autem dico? *Freundenberg l. l.*; adimis? etiam in Hispanias et, si inde cesserō, in africanā transcendes? transcendes autem? transcendisse dico *Mdv. Em. 221*; sed non eadem est Hispaniæ et Africae conditio, illius parte Poenis iam interdictum, usquam se movere vetitos esse dictum est, nihil simile de Africa, in hanc si transire Romanos additur, gravius et maius addicitur, non additur, si idem ad Hispaniam refertur, et gradatio, quam L. videtur quaesivisse, obscuratur, cf. c. 53, 4; an fuit transcendes autem? immo duos v. 41, 24, 8. | usquam rec.; unquam PMC; nihil ut unquam n. r. esset *Ienicke*. | iudicaremus cdd.; iudicavimus Gr., prb. *Mdv. l. l.*, v. *Heerwg. ad h. l. et Münch. g. Anz. 821*. | 8. habet P. | quos (rec.) Ald.; quod mell. | per tota ac PC1M. | adubabit, prior a del. m2 P. | tubabit *Ienicke*. | 9. si destinatum rec., *Heerwg.*, H. *Sauppe*; destinatumque C1 edd. *prq.* | bene fixum del. *H.*; destinatum *Mdv. del.* | contemptu vitae telum M. *Haupt*, v. *Sen. N. Q. 6, 32, 4*; contemptum PM all.; contentum C; conceptum rec.; contentu *Pall.*; conceptum rec.; incitamentum *Valla*; concitamentum ei. C. E. *Putsche, H.*, *Kayser l. l. v. Sen. de tra 9, 2*; momentum, in ed. pr. *contemptum Gr.*; hortamentum *Fabri*; eo telum I Gr.; eo contemptu telum *suspiciabar*; non (pro nullum) telum contentu sui *Martinus ap. Kreys.* p. 27; enim telum *Wolff*; contentu mortis telum *Strothius post eum Mdv.*; contentu ... acrius telum datum est ed. *princ.*, *Vossius*; vitae contemptu ... homini telum *Heusinger*; contentu sui ... acrius telum *Graevius*. | hominem *Pall. l. 3, om. 2*. | 45. l. his P1. | pontem PC1M all.; ponte M2 rec. | 2. opere occupatis hostibus rec., edd. a. Al. | quingetis P. | 3. sollicitare ad defectionem D rec.; sollicitari ad defectionem edd. a. Al. | *Victumulis Stroth, Lachmann II, 92*; 94; *Kreys. l. l. 27*; *Mommsen nordetrusk. Alphabete p. 251*; *uicolumis PC1M all.*; uico tumulo C2; *uictumvils Ph. Rubenius ap. Kreys.*; *ictumulis Gr.*, *Mdv. l. l. 222*. | 4. ibi om. C1; ubi m2 posuit. | *maharbali P.*, *maarbali C.*, *maharbale rell.*? edd. | adque P. | instare C2 rec.; inspectare PMC1 all. | *certham C1*. | praenuntiat PC rec. | 5. malissent C. | eis se C2. | 6. rediere P. | mutata P. | 7. quodque P. | domino PC1; dominos C2 *rl.* | mutata P. | 8. dextra C. | praecatus PC. | secundum 81; et secundum edd. *periq.*, v. *Heerwg. ad h. l.*, *Mdv. l. l. 214*; praecatus est ... et secundum *Berolin*. | 9. potientias P.

46, 1. aput PC. | hautquamquam P. | 2. et examen (rec.) 81; examen PMC all. | cosederat, n. add. m eadem, P. | 3. expeditis potest offendere, v. *adn. m. in ed. Weidm.* | ex propinquo copiasque Gr., v. *Wolff*; ex quo propinquo copias PM all., m. altera quo induct. C; ex loco propinquo copias rec., ita *Petrarca*; exque propinquo copias *Valla*; exque loco propinquo copias *Muretus*; ex loco propinquo copiasque *Kleine l. l.*; ex colle propinquo ad copias *Asc.* | densor PC1. | equorum C1; equorum P, equorumq. C2, *rl.*, v. *Ztsch. f. AW. 1847 p. 1009*; 1013. | puls(lu m2)is P. | consistit P; constitit *rl.*, edd. a. Al. | utrimque Si. | et ad C2 (PM ap. Gr.); et C1P teste Al. | proelio (rec.) edd. *prq.*, a. Al. | 5. annibal P. | 6. fuerunt C. | inter subsidia

ad POM all.; inter subsidia om. D, prb. I Gr.; vel inter subsidia ac leg., prb. Dr.; inter subsidia. ad *Heusinger*, v. *Wolff*. | aliquandiu PC. | praemi P. | circumventosque C2. | ad pedes Gr.; addes P1; anceps m2, *rl.* | venerat Gr.; ierat P teste Al., quod non imprb. Gr. (*ierat ap. Gr.*); erat rec. *prq.*, fuit rec. (*pugnauerat D.*) | 7. circumventi C. | his PC. | filii P. | propulsatum rec.; pulsatum PC. | 8. erit PMD, ita iam *Florum.*, v. l. 22 (2, 6), 11, legisse cum in ed. *Weidm. significassem*, nuper etiam *Köhler l. l. p. 79 animadvertit, cf. Lucan. Ph. l. 31*; erat C rec., prb. Al., *Kleine p. 23, Mdv. praef. VIII*. | paenes P2C, aenes P1. | 10. et fama M2D all.; sed fama PC1M all. | optinuit PM. | 47. 1. quo C2M2, quod PC1M1D all. | apparuit om. M. | et tollend. cens. H. *Sauppe*. | 2. ticio P1. | iuxerat C1. | adque P. | traicerent *Vossius l. l.* | 3. ad sexcentos (DC) Gr.; ad haec PM all.; ad hec C1; haud C2. | moraturū C1, moratus C2. | ripa (vel ora) Padi Gr.; apadi P1; ripa P2 *rl.* | non potuit pontem edd. a. Al. | vi secundae aquae Gr.; secunda aqua *Wolff*. | labentem PC, dilabente Gr. *Wolff*. | 4. trannasse, m2 s supra m pos., P. | annibalem P. | 5. nam neque rec.; namque PCM. | ut iam, v. *Walch p. 86*; etiamsi *Vossius l. l.* | utres sed PC all., prb. Gr. | fuerint PC rec., v. 5, 53, 3, *Becker*; fuerunt *Gud. (rec.)*, Gr. *Mdv.*; fuerant rec., edd. a. *Beckerion*. | 6. potiores C2 rec.; posteriores PC1 all. | ratem PCM all. | 7. eltra Mog. | diei C2 rec., die PC1, v. *Heerwg.* | 8. aciem (acie M) directa PM, aciem decreta C1, acie directa C2 *rl.* | 48. 1. auxillitoribus M1 rec. | 2. adduogallisfactaestadduo, meditis m2 del. P. | poenos C1. | accessos P1, dimissis (dimissit m2) P. | 4. gaus P1. | ireniam PC. | iam in loca rec. Al., iam loca P, in loca MCD all. | collisque Al.; collesque *Valla*; colusque P1; locusque P2CMD all. | equiti *Valla, Lov. 5*; equites cdd. | 5. ad tini(ticio m2)um C. | praede P. | 6. praetio P. | est de manibus *ml.*, Al.; de manibus est *vlgo*. | 7. iactati *Duiat.*, N. *Heinstus*; iactanti cdd. *prq.*; iactanti' C; iactantis (rec.) edd. *vv.* | 8. uictoriaequestri P. | diess P. | 9. Dasio Gr.; datiro P1; datipro P2D; dati p. r. C1; datis p. r. C2. | p̄ side C. | tribiam P. | 49. 1. triujam P. | insulamque C2. | 2. liparas C2 rec.; lipparas *Lov. 4*; liparias PCM all.; ad liparas I Gr. | insulam rec. 81; ad insulam PCM all. | aduertit PCM all.; auertit rec. edd. | 3. at eas C. | ad hierore P1. | operiens PC. | 5. lyibeī PC2, lybei C1. | tempestatem P. | adegatis P2, degatis P1, ad ecalis C2, decatis m1. | insulam rec. | 6. handita P. | perscribit rec.; praescribit PC all. | monetque ut ... teneret M ap. Dr. rec.; monetque et ... tenere PC; monetque et ... teneret D; fort. monetque et suadet ... teneret (tenere). | a praetore et circa praetorem C rell.; fortasse scribend. erat et a praetore circa v. additamenta ad Al. ed. maior.; et circa praetor (ad civitates) *Kayser*; a praetore del. *Hand. Turs. II, 60, H. Sauppe*. | ciuitates dedi; a ciuitate PC1M all.; a ciuitates M2; ad civitates edd. | missis legatis tribunisque (ut) *Kayser*. | qui suos rec., edd., v. *Ztsch. f. AW. 1837, 1196, Kleine 23, Mdv. l. l. 224*. | suos cdd. *mel.*, del. C2. | intenderen cdd.; tribunisque suos ... intendere H. *Sauppe*; tribunisque (ubique

intenderent ... faceret); perque *Böttcher* l. l. 75, v. *Ztsch. f. AW.* 1840, p. 91 sq. | et ante *Mdv. l. l.* | teneri *edd.*, v. *Heerwg. ad h. l.*; teneri *H. Sauppe*; teneretur *Wolff*; tenerent *Kleine*; teneri apparatu belli statuit *Kayser*. | apparatu belli *M2, Kleine, H. Sauppe*; apparatus belli *PM1 pliq.*; apparatus belli *C2*; ad apparatus belli *vlgo*; paratum bello *Wolff, Hz.*; teneri (strepere?) apparatu belli *Mdv. l. l.*; fort. instructum apparatu belli, v. *Lahn*, 67, 186. | cōacta *PCM*. | ciu-riannanes *P.* | 8. ut ubi *Heerwg.*; et ubi *edd.*, ubi *edd. pliq.* | quid *rec.*, *St.*; quis *PCM*, v. *Kreyssig* p. 29, *Mdv. l. l.*; qui *Lov.* 3. | oram *P2*, moram *P1C*. | qui *PCM all.*; qui erant (*rec.*) *edd. pliq.*, v. *Walch* p. 80; quidam *T. Faber*; uti *Gr.*, *Wolff*; ita *H. Sauppe* vel qui *del.* | aduentante *P.* | missi scripsi; dimissi *Heerwg. ad h. l.*; missi *Mdv.*; simili *PM1 all.*; signum *C2*; simul (*rec.*); missi, simul *ci. Hz.*; classem, simul *edd.*, v. *Heerwg.*; ubi signum ... faceret post classem ponit *Kleine*. | 9. de *P2 all.*, *ido P1*. | moderati *Haenisch de partic. quamquam* 1832 p. 2. | lylibaenm *PC*. | sublenatis *C*. | signum datum *rec.*, *Glarean.*; datum *mll.*; allatum *suspicior.*, v. *Ztsch. f. AW.* 1847, 1010; signum post speculis *add. rec.*, *vlgo. Hz.* | pars innanibus *P.* | 11. haut *C2*, aut *P1C*. | portuset, i *del. m2, P.* | armentis *P1*. | 12. recipere *P.* | detrectabere *P1C*. | uirtudine *P.* || 50, 1. romanos *PM1C*. | et alte non *P.* | pat(nab *m2*) iunque *P.* | malle *abesse posse cens. Gr.* | facere *del. Gruter.* | 3. adfatim minus *mll.*; adfatim *rec. edd.*, v. *Gron. Obs.* 4, 2 *extr.*, *Böttcher* p. 76. | militem *PCM all.* | hautquamquam *P.* | 4. animaduersum *P.* | suas *P1*. | 5. extemplo *C*. | captis *mll.*, capti *rec.*, *edd. a. Al.* | classis nobiles *P1*. | 7. messanae erant *P.*; messana ierat *C rec.*, messana ierat *M rec.* | *Ti. rec.*, i. *PCMD all.* | armatam ornatamque *Al.*; ornatam armatamque *Hz.*; ornatamque *PC*; ornatam *rl.*, *edd. a. Al.* | 8. regiam *P.* | exercitum *P.* | praecatusque *P.* | 9. quo (*rec.*) *edd.*; ut quo *mll.*; utique quo *Heerwg. ap. Fabri*; ut ultro *C. E. Putsche.* | 10. sese *M2D*, se *C2*, esse *PM1C1*. | praecuturum *PC*. | 11. quin *C*, qui *P.* | lylibaenm c. 51, 1. lylibaen *P.* | classē *P.* | accipere *P.*

51, 1. coshieronem *P.* | 2. duo *PCM*. | millibus *P.* | paucos *om. C.* | captique *Vossius*. | a praetore *P2C*; praetore *P1*. | 4. nam forte *Mdv. l. l.* 224; iam fredo *Koch* I, 2. | depulatioque uiuoniensi *PC*, §. 5; uiuoniensem *PC*, §. 6; bibouensem *P.*; uihonensem *C*. | 5. excensio *PCM3*; excensio *M1*; excensio *D.* | 6. simul *P.* | extemplo *C*. | maris *P*, mari *P2C*. | 7. exercitum *P1*. | coniugitur *P1*. || 52, 1. romanorum *PCM*. | 2. uno *del. Crev.*, *susp. est Gr.*; una *ci. St.*, v. *Kleine* p. 24; nunc *Wolff*. | suoeminutus *PM1*; suo eminutus *CP2M2*; suo deminutus *Al.*; comminutus *Dr.*; suo aeger et minutus *Heerwg. ad h. l.*; aeger suo et minutus *C. E. Putsche*; suo corpore minutus *Koch*; suo † minutus *Mdv.*, v. *Em.* 225. | mallebat *P.* | 3. victor *P.*, victos *rec.*, victori *rec.* | 4. monerint *PCM*. | 5. millia *P.* | popul'ri *P.* | 6. ad id ubi obseruassent *C*. | consules *Lips.*, *Dr.*; consulem *edd.* | 7. ut illa scripsi; obutilia *P1*; ob utilia *P2C all.*; ut alia (*rec.*) *edd.* | obsolenissent *rec.*; absolenissent *PCM*; aboleuissent *Al.* | 8. primos, qui eguissent *Gr.*; primosque qui coissent *edd.*; primos,

qui cupiissent *Wolff*; primos quosque qui eguissent *Al.*, v. *Ztsch. f. AW.* 1847, 1023. | 9. tum, conlega cunctante (*rec.*) *edd.*; cum collegam cunctantem *PM1C1*; cum uidei collegā cunctante *C2*; collega cunctante *Ussing*, quem *Mdv. sequitur*, potest uerbum post cunctantem excidisse. | ii sparsos *edd. a. Al.* | gravis *P teste Al.*; caratis *C (P ap. Gr.)*. | inopinato *Mg. praef.*; inopinatos *edd.*; inopinantes *edd. a. Dr.*, v. *Kreyss.* l. l. 30; improvisos *legitur ap. Veget.* 3, 20 *med.* | inuasisset *P.* | 11. sequentes cedentesque cum *Al.*, v. 31, 35, 3; sequentesque cumque (cum *C2*) *P1C1*; sequentes quaecumque *M*; sequentes, quamquam *Al.*, *edd. a. Beckerum*, cf. *Benedict. part. II*, 4; cedentes sequentesque cum *Gr.*; sequentes cedentesque quamquam *Heusing.*; sequente quamquam *Lips.*; sequentes utrinque cum *Heerwg. h. l.*, v. *Ztsch.* 1837, 1207; 1847, 1009; *Lahn*, 31, 195. | hostium romanos *P1C* (romanorum *C2*); hostium romanis (*rec.*) *edd. pliq.*; hostium caedes Romanis *Burmam*; hostium fuga Romanis *Walch* p. 169; hostium caedes, penes Romanos *Mdv. l. l.* 225; quam hostibus, Romanis *T. Faber*; maior instiorque Romanae (uel ad Romanos) *Gr.*, v. *Wolff*; tamen cum Romano *I Gr.*; quam hostium Romanis *Vossius*; quam hostium Romanorum *Al.*; hostium Romano *suspiciabar*, v. *Crev.*, *Fabri* 9, 38, 8; hostium ruina Romanos fama uictoriae affecit *Seyffert l. l.* || 53, 1. ceterum romanos fama uictoriae fuit ceterum *P.* | maiora (a *del. m2*) *P.* | etferri *P.* | 2. militum animos *rec. mult.* | quiddilatam *P1*. | 3. teri corpus quem *D.* | exceptari *P1*. | 4. cis *C*, his *PM all.* | petiset *P*, petisset *M.* | 5. ingemescant *PM rec.*; ingemescant *C*. | inquit *P.* | appenninumque *P.* | 6. propinquum *P.* | oceanio *P.* | 7. nequicquam *P.* | pareri *P.* | obtinim *C.* | consulem *P.* | 8. ferociusque ut §. 11 talisquae *P.* | 9. sollicitusque et *rec.* | 11. propinquum *C.* | explorandam *P.* | excellent *PCM all.*, v. *Heerwg. ad h. l.* | utrisque *rec.*; utriusque *PC*, v. *Ztsch. f. AW.* 1847, 1018. || 54, 1. praecalis *rec. (MD?)*, *Mog.*; peraltus *PC all.*; peraltis *rec.* | opsitus *P.*, opositus *C1*, oppositus *C2*. | equites quoque tegendo (tegendos *M2*) *PCMD all.*; ad equites q. tegendos *vlgo a. Beckerum*; equiti quoque tegendo *Muret. et Gr.*, *prb. Mdv. praef.*, v. *Kayser*. | 2. adque, *h. l. et §. 8, P.* | quibus *Valla*, *adscript. in Voss.*; uiribus *edd. pliq.*; quorum uiribus *rec.* | 3. ut praetorium *D.* | uti *Al.*; ut *PCM*; ut et *rec.*, recte fort. v. *Ztsch.* 1847, 1009. | singulis *edd.*, singuli *ci. Forchhammer ap. Mdv.* | habebitis *rec. Ald.*, *edd. a. Al.* | 4. cum Magone *ci. A. Pertz.*, sed aliud uitiū subesse uidetur; magoni *edd.*, *defens. a. Benedicto l. l. 6*; Magonis *Wolff, del. H. Sauppe, Hz.* | milleque pedibus *Kayser.* | dimissis, cf. 32, 11, 10, commissis uel permissis *Roëllius*; ita cum mille e. Magone, mille p. dimisso *ci. Mdv.*, sed tantum corruptum esse *l. significavit.* | in *edd.*, *om. edd.* | eligere ad *PC*. | citra *Lov.* 5 *edd.*, *cires edd.* | 5. pranderet *P.* | 6. postremo *P.* | ad destinatum ... consilio *PC (MD) rec. multi, v. Gr.*, *Vossius* p. 270, *Kreyss. l. l.*; ad destinatum ... consilium *rec.*, *prb. Kleine*; ad destinatum ... locum consilio *rec.*; ad dest. ... consilio auidus certamen *ci. Gr.*; a destinato ... consilio *Mdv.* | 7. appenninoque *PC*. | paludium *PM rec.*, paludum *C rec.*, *Mdv.* | 8. ad haec *Vossius*. | 9. insequentis *PC*. | pectoribus

LIB. XXI. 55, 1 - 57, 2.

tenus aucta *Al.*, *Mdv.* | potentia esset *PC rec.*, v. *Flor.* 2, 13 (4, 2) 93, *Fossius*; potentia essent *MD ap. Dr. rec.*, *Mdv. praef.* | et simul lassitudine *rec.*; et similitudine *PCMD all.*; et (ex) lassitudine *rec.*; simul lassitudine *Fossius*; simul seiumi procedente *Gr.*; esset (ex lassitudine); et simul, procedente *Kleine.* || 55, 1. fatis *P1.* | per *rl.*, *praef. P.* | adque *P.* | 2. baleares *CM.* | levemque *St.*, *Fossius*; leuem *edd.*, *fort. recte v. Zisch. f. AW.* 1837, 1208; ac levem *ci. Glar.*, *Heusing.*, *Hz.* | octofirmemilla ... decemmillia *P.* | divisos *Ald.*, diversos *edd.* | 3. effuse *I. A. Ernesti.*, *Fossius*; effusos *P.*; effusos *C.*, *prb. Fabri.* | ab *Dr. lib.*, ad *P.*, a *C1.*, *fort.* ab refugientibus et resistentibus, v. *Polyb.* 3, 72. | 4. Romna *PCM.*, v. *adnot. meam in ed. Weidm.*, cf. 32, 3, 3; Romani *ed. Mediol.* 1505, *prb. Gr.*; romanorum *Mog.* | cenomannorum *C.* | 5. a Ballaribus *re.*; ab alpiibus *ml. rec. rl.*; ab aleribus *C2.* | diducta *Mdv.*, *l. l.*; diductae *Dr.*; deducta *Al.*; deductae *P.*; deductae *C. rl.* | levis armatura est *Al.*, v. *Mdv. l. l.*; levis armaturaesunt *PC*; lenes armaturaesunt *rl.* | 6. effecit *C. Dr. edd.*; effecit *PM1.* | iam vix *M ap. Dr.* | millibus ... millia *P.*; millia ... milibus *C.*; equitatu, *m2 ta del. C.* | plerisque integris *edd. a. Al.* | nubes *P.* | abalaribus *PM.*, ab aleribus *C.* | 7. ab hoc *P.*, ad haec *rec.* | imminentes *Eichhoff III.*, 5. | 8. quas *rec.*, quam *ml.* | animis *om. rc.*, *Lips.*, v. *Kreyss.* | 9. baleares *P.* | intulerant *Lov.* 5. | latebris *C2 Lov.* 3. | praelata *Gebhard ad 2.*, 14, 7. | aliquandiu *PC*, v. c. 46, 6. | 10. in abesse vult *Mdv.*, idem ego ante multos annos notaveram. | elephantos *P.* | 11. velites *P1.*, pedites *P2 rl.* | ad id (*rec.*) *edd. (P ap. Gr.)*; ad *UMD all.*, *P teste Al.*; ad h. (*i. e. hoc*) *C2.* | uerrutis *PM2 all.*, uerrucis *M1.*, uerrutis *C.* | aduertere *CM1.* | auersus *P.*

56, 1. ac prope *H. Sauppe*; in prope *P.*; prope *MCD all.*, *I. Gr.*, *fort. recte*, v. *Heerwg.*, ad *h. l.*; et prope *Rost. op. Plaut.* I, 308, *Al.*; inde et prope *et. Al.*; propeque *Asc.*, *Becker*, *Kreyss.*, v. *Lorentz l. l. p. 8.*; inde propeque *suspiciabar*; quin prope *Forchhammer ap. Mdv.*, quid *Kayser* velit *p. 32.*, parum perspicuum est. | e media *Gr. all.*; a media *Lips.*, v. *Kreyss.* | administrumcornum *P1.*, ad sinistrum cornum *P2CM.* | Hannibal, ibi scripsi; hannibali *P.*; hannibale, *eras. ultima litera primae man.*, *C2.*; hannibal, *ii Al.*; hannibal *rl. edd.* | aut *P.* | eoque novus *dedi*, quoque novus *PCM1.*, novus quoque *M2D.*, novusque *Mdv.*, additusque novus terror *Gr.*, additus quoque terror *Valla.* | 2. millia *P.*, millia *C.* | alibi scripsi, alii *ml.*, *rec. multi*, alio vel aliter *rec.*, alia *Ald.*, *Gr.*, alias *edd. quaed.* | medium *Al.* aciem *Gr.*, v. *Wolff.* | quae] qua *Gr.*, *prb. Mdv.* | prorupere *rec.* | 3. nequaeprae *P.* | imbris *C.* | qua suis *Pal.* 2 *m. rc.*, sua vis *PC1M1.*, qua vis *C1.*, quo suam *Lov.* 3, suis ut *M2.* | 4. adsumpti *P.*, absupti *C.* | ostibus *C.* | 6. adsumpsit (absumpsit *ap. Gr.*) *P.* | 8. relicum sauciorum *Heerwg.*, ad *h. l.*; relicum *edd.*; relicum ex magna strage vel clade *suspiciabar*, cf. 31, 41, 3. | traiceret *Fossius.* | 9. hant qua (quia *m2*) *P.*, aut quia *C.* | lassitudinem *P.* | vulneribus agmine *rl. om. C.* | exercitus hybernis *C.* | praemeretur *P.* || 57, 1. Romanam *edd.*, romam *edd. vv.*, *del. Gr.* | quo a *Heerwg.*, ad *h. l.*, qua *PM all.*, qui a *C.*, quo *rec. edd. plrg.* | aut deinde vim *om. C.* | 2. atticinium

LIB. XXI. 57, 3 - 60, 3.

P1., atticinium *m2.* | alterum ex Sic. revocatum *Mdv.*, *l. l.* 228; altero ex Sic. revocato *edd.*; ad Ticinum, altero ... revocato ad Trebiam cum duobus ... victis *Gr.* | quos alios legiones esse *rl. om. C.* | 3. aduenit, ingenti ... transgressus, id quod *Haase ad Reis. schol. lat. p. 356.*; aduenit, ingenti ... transgressus, id quod *ulgo, prb. Mdv.*, *insoluitum vv.* id quod locum *leni anacolutio excusans*, v. *Fabri*; transgressus; et quod *etc. Gr.* | Flaminis iterum *Glar.*, v. *Heusing.* | 5. et ut quaeque *Fabri*, et quaeque *P (MD)*, et q. (*e sup. q. pos.*) quae *C.*, et qua *Gr.*, eoqueque *rec.*, atque quae *Dr.*, *fort.* qua quaeque. | clausiundique *rec.*, *edd. a. Al.* | subueheret *C.*, subueheret *P.* | 6. firmatam] muniam *rec.*, militum *Valla.* | expugnandi *P.*, *Lips. ap. Kreyss.*, *A et I. Perizonii*; oppugnandi *rl. edd.*, *edd. a. Al.*; occupandi *Wolff.* | 7. adhortos *P.* | sub luce *rec.* | 8. proelium interim *rec.*, *edd. a. Al.* | egregiae *P.*, egregie *C.* | 9. inde *rec.*, in *PC1 om. C2.* | Victimuias *edd.*, Victimulas *Th. Mommsen l. ad c. 45.*, 3 *laud.* | ire pergit oppugnandas *rec.*, *edd. a. Al.* | 10. fuerat, munium inde *Mdv. Em.* 228; fuerat munium, inde *ulgo.* | frequentabrant *P.* | compulerant *PC1.* | 11. praesidi *P1.* | 12. duci fidens miles *rec.*, *edd. a. Al.* | 14. omnes *PC1.* || 58, 1. longi inde temporis *Gr.*; longis inde temporibus *edd.* | 2. adiungiturus *PCM.* | 3. appenninum *PC.* | primao (*o del. m2*) *P.*, prima, *o sup. a. pos.*, *C.* | arma] omnia *e §. 8 ci. Kleine.* | 4. intercluderet *Mog.* | neg' pro nec *P.* | auersi *P.* | 5. celum *PC.* | captis *ml.* | vis s(u *m2*)enti *P.* | loca *P.* | necessarium *P1.* | 8. leuato *PC all.* | gelidam *P1.* | cissent *P1 rec.* | 9. illam *P.* | extollere *P.*, atollere *C.*, attollere *rl.*, *edd. a. Al.* | torrentibus *PCM.* | uix *M2 in margine.*, vis *P.*, suis *M1C1.*, suis uix *D.* | nō poterant *C2.* | 10. recepero *ed. Mediol.* 1505, *rell. edd. a. Al.* | locus *PC1.*, locis *C2.* | 11. hiis *PC.* | adsumpti *P.*, absupti *C.* || 59, 1. degressus Apennino *rec.*, digressus appennino *PCA all.* | decem millia ... duodecim millia §. 2 tria millia *P.* | 2. adque *P.* | passum *PC.* | 4. confectos *re.* | expectare *Fleckeisen ap. Hz.*, *Mdv.*; spectare *edd.* | 5. ora *P.* | nequicquam *P1.*, nequicquam *C.* | nullam *P1.* | 6. et ire cessim *Lips.* | robore mediis] roherediis, *e sup. d ead. man. antiq. add. P.*, ita *Lipsius*, v. *Kreyss.*; robore de his *C. rl.*; robore medius *Gr.*; r. e mediis *Fossius*; robore dehinc *Stroth.* | 7. ulla saeva aut *Hz.*; ulla saeva et *Valla*; ulla 'aeant *P.*; ulla ea aut *C.*, *prob. Al.*; ulla ea *MD.*, *prob. Wolff*; dubia et *Gr.*; cruenta aut *Kayser l. l.*; dubia aut *Mdv.*, *Em.* 229; ulla saeva et aut alterius aut utriusque *ci. idem praef. IX.*; ulla * * aut scripsit; raro maioris aleae aut *Scyffert.* | utriusque *PCMD all.*, cum utriusque *rec. edd. plrg.* | eam ... siviisset *adversarii Vallae, Gr.*, qui etiam sisset *proponit*; eam ... quiniisset (*ap. Gr.* uisset) *P.*, *MD all.*; quisset *C.*; ea (illa) ... quiniisset *rec.* | 8. fuit concursus *M.* | et sicut *P all.*, sicut *C.* | 9. aliquod *P.* | sunterfecti, *ead. m. in sup. ut pos., P.* | 10. ueniente ... hannibale *C2M2.* | ferme *edd. parum perspicuum.* | is *PC.*, his *rl.* | crederent *PCM all.* || 60, 1. ispaniam ... rodani *C.* | pyreneosque *P.*, pyrenosque *C.* | 2. Emporiis *C2.*, emporiis *Harl.*, temporis *PMDC1.* | 3. Lacetanis *PMD all.*, lusitanis *C.*, Laletanis *Diaet.*, v. *Lachmann II.*, 86, *Uckert II.*, 1, 317, lacetanis *Lips. ap. Kreyss.* | omnem oram *om. rec. multi.* | nobis *PM1.*

tebat C) que (quae) PCMD all.; appetebat et rec.; apparebat quum rec., appetebat cum edd. plrg. | movit Valla, metuit cdd. | nequiquam Valla, neque eo qui (a sup. q pos. C) iam PCM, nequiquam iam Al. | 2. Galli C2 rec., gallis PMCl, v. Ztsch. f. AW. 1847, 1015. | conscienerat PCM. | acgerentque P. | esse praemilique P. | exercitui, sup. pos. moveri, Cl. | viderent PCl, viderunt C2 prb. Mdv. praef. | 3. retro in rec., retro ml., retro ad edd. a. Beckerum. | petitusque rec. b1, petitusque est cdd. plrg. | principiam P. | consensu ml. | errorem ml. | 4. martis ml. | 5. esse? rec. Lips., esset ml. | 6. feris, ead. m. iis pos., P. | 7. sine auspiciis sine P. | 8. aliquid P. | autem C2, audes PMCl, sudes rec., rudes re. prb. Stinner animadv. ad nonnullos Livii locos Breslau 1833 p. 3, Sulcis I. Gr. | equiti rec., equites ml. | 9. quosdam, m del. m2, P. | lapides] lampades cd. Latini prb. Dr. Stroth Heus., v. Stinner l. l. | caecidisse P. | arpiis PM, arpiis C. | 10. ipsum (rec.) edd.: ipsorum ml., loci nomen latere putabam, v. Preller myth. rom. p. 522, Heerwg. et Mdv. ad h. l., sparsum rec., spersum P, respersum C. | Antii rec., in antii ml., in antiati Gr., v. Heerwg. | 11. falernis ml. | effulcisse P. | actenuatas PC, sortes adenuatas unamque sua sponte excidisse Fleckeisen. ap. Hz. | 12. ac ml., ad rec., cf. Becker ant. rom. 1, 512. | candentis Si. | 13. faminaum Pl. | 14. hiis PC. | consulat Pl. | 15. lactentibus C2, lactantibus PCIM1 all. | 16. esset divinis carminibus PCMD all.; esse divi Recanat., et ita I Periz., esse diui suis carminibus vel in carmin. I Gr.; esse divi carmina M. Haupt Berichte der säch. Gesellsch. f. W. ph. Cl. 1850 p. 104; esse di divinis carm. vel diis corde div. carm. Al., v. Heerwg. Münch. g. Anz. p. 809; esse divi e carminibus Mdv.; idem olim mihi suaserat Heerwg., v. e. 10, 10; 29, 10, 4. | praefarentur cdd. plrg., preferetur C, profarentur Gr., v. Heerwg. ad h. l., Stinner p. 4. | 17. decemvirorum rec., Gr.; iduitorum ml. | monitus Pl. | 18. quantum M all., quintum PC, quantam Gr. | conferrent quique ml. | adventinum PC. | quin (que P, que, sed eras., C) et ut libertinae et PCM all.; et ut libertinae et Lov. 3, Mdv.; quin ut libertinae et rec.; quin et libertinae ut Gr. | inde PCl, unde C2 rll. | 19. et eum del. Gr., et del. Mdv. | 20. saturnalia P, io Saturnalia P, Burmann, v. Kayser. | clamata C2, Gr., clamata PC, clamatum rll., edd. a. Al. | 2. 1. dis habendoque Crev., Wolff, diis romae habendoque Berol., distrahendoque rll. | peruenisser. edd., praevenerit PCD all. | 2. propiorem PM. | 3. at spanos P, aspanos C2, ac hispanos rec., Gr., atque hispanos Al. | id omne Gr., et omne PCM all., et id omne Heerwg. ad h. l., Münch. g. Anz. 796. | erat om. CM. | robor P. | admixtus C. | 4. at P. | hauste C. | pene, a sup. en m2, P. | 5. emergentes Vossius. | 6. neque prolapsi adsurgere Crev., se a prolapsione neque ads. Wolff. | nec an] neque aut A. Periz., aut cdd. | corpora animis, animos spe Gr. | sustinere ci. Hz. | 7. iametres P, tam tres C. | 9. aqua Pal. 2, Finckh Ztsch. f. AW. 1855, 168; aquas P; aquis C all. | aut add. Walch. p. 178, prb. Hz., Mdv. l. l. 231, vel Duker, aliis etiam propos. Walch. | acerbi PC. | cambilli Pl, cubilli P2C v. Heerwg. l. l. 805. | 11. tamen] tandem N. Heins. | extaret §. 9 exstaret P. | 3. I. incirca M, Gr., an iam circa. | 2. at P.

| cognovisse C. | erat rec. (P ap. Gr.), erant P teste Al., CM, v. Heerwg. l. l. 805, Ztsch. f. AW. 1847, 1017. | 3. copiae D. | 4. ab (Dr. bb.), ad P, a C. | aut PCM, ac edd. a. Beckerum. | maiestatem C. | successu? luerat P, successu luerat C. | 5. esset PC. | in icia sua C. | 6. fessulas P, fessulas C, cum parum probabile esset Livium in tam propinquo locis errasse, alii alia tentarunt: et a Faesulis profectus laeva relicto hoste Etruriae agros praedatum petens, quantam, vel et faes. prof. a laeva etc. Cluver. II. ant. p. 580, 509; a Faesulis medios Etruriae agros Vossius l. l. 270; a Faes. per patentia m. Etr. etc. Lachmann II, 88; a Faes. per medios El. agros C. E. Putsch; a Faes. Senam (vel Cortonam) petens, vel Faesulas petens inde m. Et. tentavi. | 7. nec quieto PCM all. | posquam C. | id om. CD. | 8. salutare P. | chohibendum P. | 9. iratus rec., ratus PC rec. | cum proposuisset Heerwg. ad h. l., cum edd., cum dedisset rec., Al., proposuit vigo., prb. Kayser, plura excidisse putat Mdv. | 10. immo ml., limo D, quin immo rec., edd. a. Al. | pacnates P. | abuelis, o sup. is m2, P; ab ueios C all. | 11. labsum PCl. | 13. utant PCM all., utant C2, utant rec., edd. plrg., v. Heerwg. M. gel. Anz. 797. | obtorperit PM all., obtorperint Crev., obtorperunt Mdv. | 14. consilio] consule Mohler Mnemos. 1, 99. | 4. I. cortonam PC. | transymennumque PCM. | quo C all., qua PM. | 2. erolonenses, o sup. cr. m2, P. | Trasumenus subit (rec.) edd., in trasymennum subit P, in trasymennu subit C all., in trasimenum subeunt rec., in Trasimenum sidunt Gr., i. Tr. subsidunt Heerwg. l. l.; infra Tr. subit Hz. | tantum P. | velat ad id rec., vel ad ml. | adinsurgunt PCM all., v. Dr.; adsurgunt vigo; insurgunt Mdv. | 3. ut om. C. | 4. inexplorato, tem m2 induct., P. | aspexit rec. | ac P ap. Al., et P ap. Gr. all. | deceptae PMD all., decoepte C, detentae, connectae, deductae rec., detectae edd. vv., v. 27, 16, 16; deceptae Lips., prob. Gr. obs. 3, 20; acceptae vel receptae Mdv. ci. l. l. 232, non recepit; haut detectae Stroth.; tectae Kayser; neglectae Koch, in quod et ego incideram; ereptae Seyffert, possis etiam delituere, non deprentae, non detectae sim. suspicari. | lacu ac M2 (P ap. Gr.), lacu P1 teste Al., lacum P2CM1. | 6. ubi qua cuique Prisc. X, 43 p. 901 P; ubi quaque PC all.; ubi M(?) rec. | proximis (us m2) C. | proximum fuit quo orta rll. om. D. | collibus Lips., uallibus edd., edd. a. Stroth. | eo magisque M, eo magis Doering., Heusinger. | 7. cum clamore C2. | quam om. C. | prius, undique orto, quam Büttner l. l.; pr. und. orto, quam Dr., Mdv.; undique orto prius, quam Rupertii; und. orto, prius quam Walch. p. 131 sq., v. Fabri ad h. l., lecti. Liv. meas I p. 5. | satis] hostes aut satis hostes Stroth., hostis Koch. | sentit, i. inducta m. antiq. script. sensit, P. | stringique claudii P1, stringique claudii P2C. | 5. I. re m. antiq. add. in C, om. PM; trepida re rec., edd. a. Beck. | uertente se C, Gr.; uertentes se PM all., v. Benedict. l. l. p. 8. | instrumit tempus C. | adire audirique rec., Gebhard; adireque C, adiri audirique PM. | ac sta (re ead. m. add.) ac P, ac stare et CM. | 2. non enim mav. Al. | inexploracione C. | esse ante per om. M. | ferme minus C. | 3. atque (adque P) ordinem sed locum nosceret PCD all., atque .. noscerent Pal. 1, Ald., atque .. ordinem

miles .. noscerat *Al.*, atque .. ordinem .. nosceret miles *vlgo.* | op-
 primereturque *C.* | 4. caliginē *PC.* | mixto *PCM.* | terrentium paventiumque *Heusinger.* | patientiumque *M1.* | 5. revertebat *M.* vertebat *C.*
 fort. retro vertebat? | 6. capti (*optt. ap. Gr.*) *P.* sed *m. ant.* facti corr-
 idque *rl.* habent. | nisi in *C. all.*, nisiu *P.* | 7. hastatos principesque
Schelius, Duker. | antesignanti *D.* | ut sua *C.* | manipulos *P.* | 8. sors
rec., *edd. a. Gr.* | conglobabat *Mdv.*, v. 28, 16, 3; 34, 17, 4. | dat
Fossius. | animorum *edd. plrg.*, v. *Heerreg. Münch. g. Anz.* p. 797,
del. Duiat., *Mdv.*; armorum *Gud.*, *prb. Gr.* | motum *C2 all.*, multum
PC1. | rapido *rec.*, *edd. a. Stroth.* | culminibus innoxit *Ph. Rubenius.*
 6, 1. oras (horas *C.*) pugnatum *PC.* | pugna est *om. D.*, p. erat vel
 esse *Bauer.* | 2. ac labo (a *m2*) re *C.* | 3. hostes *rec.*, *Gr.*; hostem *ml.*
 | petebat *C.* | insuper *PC.* | consulem en scripsi, consulem *P1, rec.*,
 tonsul *P2C all.*, consulem *Gr.*, v. *Iahn. ann.* 67, 182. | caecidit *P.* | 4.
 angea *P.* | veniebant obviam *C.*, obvium *mal. aut del. Lallem.*, *om. edd. vv.*
 triari *PC.* | arguere *M.* | 5. vadunt, *ead. man. e supra na addid.*, *P.*
 | et viri *C2*, ut viri *PC1M all.* | 6. inquam, *ead. m. o addid.*, *P.* | vine-
 ribus *P.*, umeris *C.*, humeris *M all.*, humerisque *rec.*, *edd. plrg.*,
 umerisque, v. *Ztsch. f. AW. l. l.* 1113. | 7. aut nequidquam fessi vada
 retro *Gr.*, haud nequidquam festinarentro *P1*, haud nequidquam (haud
 nequiquā *C.*) festinaverant retro *P2C.* | 8. exaltu *P.*, exalto *C.*, o saltu *ci.*
Al. | prospicere *Gebhard, Fossius;* praespicere *re.* | 9. denique re *Gr.*,
 adinque re *PM*, adinque re *C.*, nondum persanatus locus videtur, v.
lectt. Liv. meas I. 24. | cum incalescente *Gr.*; con incalescente, in
induct., *P.*; concalescente *CD rec.* | tum *rec.*, cum *PMC all.* | 10. ne
rec., nec *PC.*, ac ne *ci. Al.* | inconspetus *PC.* | partim signis *PCM*
all. | a sese *P.*, ab sese *re.* | 11. fidem *C2*, fidei *PDM1C1*, fide *M2.* |
 aharbale *C.* | dederunt, di *induct.*, *P.*; dederunt *CM all.* | 12. atque qui
Doering. | coniecit *edd. plrg.*; coniecit *Hav.*; conieci *edd.*, *Crev.*,
Mdv. | 7, 2. caesas *P.*, caesa *C.*, caesa sunt *rl.*, *vlgo.* | parsa, s *ead.*
m. ad p add., *P.* | aversis *re.*, *Gr.*, adversis *ml.*, diaversis *rec.*, *edd.* |
MD rec. (M?) | 3. utrimque ante ex *del. I. Perizon.*, v. *Ha. ad h. l.*
 | 4. preiterquam *P.* | austum *PC.*, hanstum *rl.*, auctum *ci. Walch.* p.
 159, *prb. Mdv.* l. l. 232, v. *lectt. Liv. I.* 2 *sgq.* | vano] vario *Er-*
nesti Gloss. Liv. s. v. vanus. | 5. snorum *rec.*, eorum *ml.*, Poenorum
ci. Hz. | 7. nepens, *m1 corr.* repens, *P.* | atlata *PC.* | esset] sit *Bauer*
aut percunctabantur. | turbam *PCM.* | comitū *C.* | 8. domi referunt
C2. | 10. quod *PC.* | curias (curia *m2*) *C.* | dispersili *rec. (M?)*, dis-
 praeti *P.*, disprei *C.*, fort. distracti v. *Ztsch. f. AW. l. l.* 1011. | igno-
 rantismquae, s *m2 del.*, *P.* | 11. aliquiddiebus *P.* | notū *P.* | 12. re-
 deuntis *M.* | 13. sospitis *P1.* | complexu *Al.*, v. *Val. Max.* 9, 12, 9;
 conspexu, *m2 t supra x pos.*, *P.*; conspectu *rl.* | sili ... sili *P.* | 14.
 aliquod *P.* | ortu *CM all.* | curia *C.*, curiam *PM1D.* | aut *rec.*, hant *P.*
 haud *C.* | 8, 1. Centonio *PCM all.* | pro p̄r. *edd.*, propere missa vel
 praemissa *ci. Al.*, v. *Polyb.* 3, 86, 3. | ab, h *m2 del.*, *P.* | thrasymen-
 nom *P.* | 2. effecit *C.* | nallido *P.*, nallitudo *CM1D all.*, in valido *ci. Dr.*
 | 4. incidere *Ingersl.*, *Mdv. Em.* 235. | nichil *C.* | adgrauarent *PCM.*
 | 5. sed quia et *Muretus.* | hantlitteras *P.* | 6. nec ... poterat *del.*

Mommsen Isepti. l. a. p. 288. | populus creare *P2 rl.*; populo creare
P1. | prodicatorum populus *ed. Asc.* 1513, non ausus sum a *ulgato*
discedere, cum e c. 31 appareat Livium non dubitasse, quin pro-
dictator Fabius fuerit, v. Peter l. l. 34, neque probabile est quem-
quam de abrogando Fabii imperio iaturum fuisse, cf. c. 25, si ille
dictator fuisset, v. Becker 2, 2, 157; Lange 2, 598; cf. Iahn. ann.
*77, 419; dictatorem populus *edd.*, et dictatorem Fabium non solum*
*fasti cons. Cap., v. Mommsen p. 435 atque Elogium Fabii *ibid.**
p. 288 nominant, sed etiam scriptores cum fuisse dictatorem tradi-
disse satis constat. ceterum locus mihi quoque iam diu locus suspectus
fuit, et tentaveram: nec dictatorem praetor (vel praetor urb.) creare
*poterat ... dictatorem populus *etc.* cum saepissime praetor et populus*
romanus confundantur, neque Plutarcho Marc. c. 24, 9 fides videa-
re habenda esse; nec dictatorem populo non consulto senatus creare
*poterat ... dictatorem populus *Mdv. Em.* 235 proposuit nec dam-*
navit in praef. p. XI; nec dictatorem senatus populo creare p. ...
dictatorem populus scripsit, quo, ni fallor, indicaretur, alius magistra-
us a senatu populo creati, et dictatorem soli populo creati non etiam
senatū; et illud quidem Plutarchi testimonio Camill. 5, 1 non magis
confirmari crediderim, quam quod c. 40, 2 aut Marc. 24 de dictatore
creando tradidit, cf. L. 5, 46, 10; prodicatoris vocabulum, cum
aliud non suppeteret apud Liv., qui proconsul, proconsularis, pro-
*praetor *al.* haud raro dixit, non videtur reiiciendum esse. | mag. equi-*
*tum *P.* cum magister equitum a dictatore diceretur, *Lu. brevis hoc*
*narrasse videtur, neque opus fuisse eum promagistrum *eq.* dicere, v.*
*Becker 2, 2 *not.* 352. | 7. pro urbe ac penatibus *Fabri;* ac penatibus*
*(penatibus *P.* penatib' *C.*) pro urbe *PCM;* ad penatis pro urbe *Gr.*;
 a penatibus pro urbe *I. Periz.*; ac cum *p.* pro urbe *Stinner l. l.*; pro
 penatib., pro urbe *edd. a. Gr.* | 9, 1. per | rumpriam *P.* | Spoletium
PCM, Spoletum *edd. a. Al.* | 2. haud [minime] scripsi; haud minue
PC1; haud min' *C2;* haud minus *M all.*, quod ex unius ortum vide-
 tur; haud nimis (*rec.?*) *Ald.*, cf. 8, 4, 5; *imprb. Mdv. l. l.* 235
 et haud maxime minus *ci.*; minime *re.*; haud maxime minima *Mdv.*
scripsit; olim suspic. haud sane. | habundantē *C.* | effusae *P rec.* |
 avidiadque *P.* suideque *rec.* | 4. aliquod ... prefectusque *P.* | praedea,
 praeda *m2, P;* praedeque *C.* | 5. quietis *Gr.*, quieti *edd.*, *def. Stinner*
et Fabri. | praeputianum *P.* | hadriannumque *rec.*, *edd. plrg.* | marru-
 ginosisque *PCM.* | 6. prolis *P1,* prullis *P2.* | opido *C.* | mutens *C.* |
 factis *Gr.*, actis *edd.* | collegae exercitusque *b2,* collega exercitusque
PC, collega et exercitus *M all.* | 7. negligentiā *P.* | auspiciorumque
 quam *Si. (e ed.?)*, auspiciorum *ml.*, auspiciorumque *Lov.* 3, 5. | a g-
 namio *P.* | 8. non ferre (ferre *m2*) *P;* an non fere? *Al.* | 9. votum
 ante foret *ci. Ph. Rubenius.* | 10. robycinae, ob *m2 ind.* et erycinae
scrips., *P;* ericinae *C.* | veri mell. *all. prob. Al.*, v. *Ztsch. f. AW.* 1016;
 ueneri *C2 Lov.* 4; ner *rec.* | 11. ex collegii *re.?* *ead.*; ex collegio *edd.*;
 cum collegis ex pontificum, vel et collegas de *p. leg. putat Pigh. II,* 155,
prb. Gr. | 10, 1. his sc̄. *PC all.* his sic, *alia rec.* | collegio praetorum
PO all., collegio praetoris *M,* emendat. *Lips.*, v. *Iahn* 67, 182. | 2.**

iubeatis Lips. | hoc sic heri rec., edd. pliq., del. Lips., Ursinus, v. Gr. obs. 4, 14. | res p. p. PC all. | stet, ut velim, eamque dedi, v. Ztsch. f. AW. 1837, 1210; 1847 p. 1008; Tabn. 67, 183; sic velim eamque saluam seruauerit PM all.; sic velim eam si saluam seruauerit C; sic ualidam saluamque seruauerit (seruauerint) rec.; sicut uelim eam, salua seruata erit Ursin.; sicut mea, quae salua est, seruata erit vel si urbs Roma, quae salua est, seruata erit, vel sicuti maxime cum salua est ser. erit Gr. l. l.; sicut uelim eam esse saluam, seruata erit M. Haupt; sicut uelim uocemque, salua seruata erit Mdv. | hisce bellis C. | quod uellum P. | quaeque uellum callissimum quicquid P, quaeque uel factu gallis sunt qui uicis C, q. h. c. gallis s. quive cis Al. | ut datum etc. Crev. | datum donum edd. pliq., v. Gr. l. l.; donum datum re.; votum donum Si.; latum donum Lips.; tum donum Mdv. l. l. 236; dignum donum Koch II, 10; datum d. duit p. R. Quir. Ursin. post iusserit §. 3 transponit, in edd. leguntur post u. hisce doellis, a Lipsio in eum locum, ubi nunc leguntur, translata sunt, cf. Al. ad c. 32, 1. | 3. exuillo P, exui illo C, o suillo Al. | caprinonouillo (houillo ap. Gr. l. l.) graece P rec.; cap(i) sup. p. iano uouello grege C; caprino ouillo rec. Si. | die om. D. | 4. faxi PM rec. | 5. siit P. | neque scelus esto cui coeptum erit ril, om. D. | clepsel (cleps. et C) PM all., recte fort., v. Corsen über Aussprache u. s. w. d. lat. Spr. I, 212; Ztsch. f. AW. l. l. 1008. | cui coeptum PMD all., cui ceptū C, c. demptum re. | 6. prope factum PC. | si in nocte D. | antidea Lips., v. Schneider Element. d. lat. Spr. I, 260; Mus. Rhen. VII, 566; ante id ea PC all.; autem id ea Hartl.; ante id ea ac ci. Stroth., postea Müller, antepres Danus⁴, prv. Mdv. | ac facilius M, faxitur Stroth., v. Gr. l. l. | 7. eris CCCXXXIII milibus triente PCM all., aeris CCCXXX milibus CCC re., trecentis triginta uibus addid. Scaliger, trecentis trig. tribus assibus Budaevs, v. Mommsen Gesch. d. roem. Münzwe. p. 302. | habus qui (ouib; q; C2) ecc PCM all. | diuitis PM, deniuis C, diuitis rec. | 8. supplicatum iere cum Gr., supplicatum qui regum PM rec., supplicatūq. regū C re. | publicae Gr., publica fortuna sua quoque aliqua Muretus. | 9. perdecembris PC. | sex C, ex PM, et ril. | ionouū C. | 10. erucinae P, ericing C, erycinae all. | q. C, que P all. | editum b2, edictum edd. | toiacilius, toi induct. m2, P; acilius CM all.; T. Otacilius Si.

11. 1. reque de PM all., reque C, Mdv., deque re rec. | quoduel P, quotque re. | esset PC all. | 2. sociis M. | equitum P1. | 3. abiectorum P. | magis equitum P. | 4. ut ii Gr., uti edd. | ex agris, an et ex agris? si quoque om. P. | dimigrarent P. | omnes regiones P, omnis regionis Al. | 5. rei ei Gruter. | exercituque P, exercitūque ril. | atliberim P; progredientem re., prodientem PCM all., prodeuntem re. (P ap. Gr.) | uialorem misit re., uiatore misso mil., fort. progredientem substituit uiatore misso. | 6. edicto rec. | apud P. | prope om. rec. | liberaeab P1. | hostia PC. | Cosanum rec., cosanum mil. | 7. nauibusque, quae re. Gr., nauibusq. PC all. | milites PC. | litora P, litura C. | 8. et aetas (rec.) edd., ita aetas PCM all. | 9. erant om. C. | impositis rec. | 12. 1. exercitū P. | a om. M rec. | diem Berol.; die rell., defendit Stimmer p. 19 et Kayser l. l., cf. Ztsch. 1847, 1015. | 2. ac om. edd. a, Crev.

| transversis tramitibus Valla. | unde P1, unde P2C, inde rec. | ab hostem P. | commissurū C. | 3. aut P. | Accis ci. Gr., v. du Rieu de gente Fabia p. 319. | penns P. | 4. uilo P1, uilo P2 ril. | suos Salmas. et Perizon., quos edd., defendit Kaestner quaest. Liv. p. 9. v. Mus. Rhen. V, 308, quoque Gr., anliquos Ienicke, illos M. Haupt. munt. soc. lit. Saxon. 1850 p. 104; quamvis Otto diu. Liv. p. 19, tentabam, victos tandem aliquando vel victos tandem? quo M. a. Romanis, v. Ztsch. l. l. 1012, om. rec. pauci, del. Valla, Crevier all. | animis Romanos Gr., aulmos Romanorum Valla, Vossius. | romanis debellatumque C1; romanis bellatumque supra pos. habere credebat C2; quos Martios haberent animos suspic. Al. | debellatum (M) rec. | et concessumq. propalandam uirtute ac gloria essent P, concessumque propalandē uirtute ac gloria (uirtuti ac gloriae m2) essent C, concessumque propalam de uirtute ac gloria essent M all., deb. et concessum eis vlg. a. Crev., debellatumque quin et concessum Quinto propalam de v. a. gl. esse V. D. in Mus. Rh. l. l., concessum quom (vel quod) propalam ... esset Kaestner l. l., concessum quasi etc. Otto l. l. | 5. incesit re. Muretus, v. Fabri, incensum mil., incensus rec. | flaminis ead. m. antiqua, flaminio P hoc etiam ril. habent. | sempronioque edd., Flaminii Sempronioque ci. Al., Mdv. Em. 237. | simile PC, lo e li fact. ead. m. C. | et docti PC. | ceterū malis C. | 6. non uim dictatoris edd., v. Hn. a. h. l.; noui ductoris Gr.; noui dictatoris Mdv. | exemplo PC1. | autdum P, autdum C. | rogitare D. | 7. tacito agmine D, cf. Huldrici indec. scholan. gymnas. Turicens. Carolini 1816 p. 1. | degressum Gr., digressum edd. | aequum P, aequum C ril. | subsistebat (rec.) edd., obsistebat PC plerq. | 8. euim, m2 i del., P. | usus necessariū cogeret scripsi, usus necessari (necessario m2 ril.) cogeret P, u. necessarius cogeret M. Haupt l. l. p. 104, v. Iahn. 67, 183. | 9. armatura P rec., armaturae C all. | subitōs edd., subitōs est edd., statio (composita ... est tumultus) et suo Drk. | 10. finitimo receptu Lips., finitimorum receptu quoque (receptūque C) PC1, orum et que del. C2, finitimorum receptu ril., vel ante vel post receptu alterum substantiv. videtur omissum esse, reditu receptuque? | pristinis in his PCD all., pristinis M ap. Dr., pristinis trinis ci. Gr. | assuef., ... paenitere displicet Bauero. | 11. impar erat I. Gr., imperabat mil., rec. pliq., non imperabat re. | magg. equitum P. | more ad P all. | 12. rapidusquemconsiliisac P, rapidusque cons. ac mediis eras. C. | consiliis: ac etc. Heusinger. | immo-dicus primo Mdv. | cantatore PC. | pro cauto edd., et pro cauto M re., et cauto PC all. | premendo superiorem, quae Gr., praemendorum superiorumque (quae C2) PC all., def. Stimmer l. l. p. 12, premendorumque superiorum arte Ase. in mrg., edd. pliq., fort. et (ac) premendo etc. | sese extollit C. | 13, 1. Hirpinis PCM, arpinis rec., arpis edd. a. Gr. | industriam P. | ac cladibus scripsi, cladibus edd. pliq., ei cladibus re., cladibusque (rec.?) edd. | 2. thrasumenum P, thrasumennū C. | inlectis P; popularum P1, popularum P2C ril. | 3. fidenteaediffitentē P1. | fidentem ac fidentem C. | campanis P, campania C1, campaniā C2. | 4. ut etiam atque (etq. P) etiam PCM all., etiam atque etiam ut Gr., monitos [ut] etiam atque etiam, promissa

LIB. XXII. 13, 5 — 14, 14.

Mdvg., cf. 27, 24, 9, v. *Hand. Turs. II*, 577. | 5. eductus *PI*. | interclassurum *CI*. | 6. nominum pronuntiatione os Casilinum pro Casino *dedi*, nominum pro Casino *ml.*, *rec. plrg.*, nominum prolatioe, pro Casino *edd.*, nominum pronuntiatione oris ultimum Casilinum pro Casino *M. Haupt Mus. Rhen. I*, 474, punicum abhorrens os Latinorum nominum pro Casino *Gr.*, punctum abhorrens appellatione eorum nominum pro Casino *Bezzenger, alia Al. et Kayser tentant.* | aduersusque a suo *C*, aduersusq. ad *sue P*, auersusque ab *MD*. | alifanum *PC*. | Callitanumque *Mdvg. I. I*, 237; alifanumque *PC all.*, Calatinumque *vlgo*, v. *Ztsch. f. AW. 1852*, 205 sq. | 8. cum *is P*. | casulini *P2CM all.* | eo die *rec.*, eodem *PCIM*, eodem die *O2 rec.* | tum deinde *C Hart.* | 9. cōminatus *C*. | maheralem *P*. | 10. aquas nesanus *Lov. 3*. | 11. *is om. rec. multi.* | flagrant *P*. | fide *om. D*. | aduebant *PC*. | 14, 1. postquam *Al.*, quam *edd.*, quum *Gr.*, *om. vlq.* | exur]beratur *P*, exuberatur *C*, exurebatur *M all.*, exurebaturque *vlgo*. | massaci *P*. | sauo *PC*. | tam prope, de integro *C. E. Putschius.* | seditione accensi] seditio ac de seditione accensi *PC (qui seditio, seditione habet) M all., syllaba ne omitta et ac praecepta esse videtur, seditio accensi rec.*, seditio accensa *Lips.*, seditio ab dnce altero est accensa *Gr.*, ab duce seditionis accensi *Vossius, Doering., v. e. 42, 4*. | 2. quieverant *Gr.*, quidam fuerant *PC all.*, quieti fuerant *Lips.*, prope ad seditionem accensi quidam, siluerant *Heerwagen.* | prohibendum *rec.* | 3. extremam iuga assiet *PI*. | uentum, et *Gr.*, uentum est *edd.*, fort. uentum est, et; uentum est hostesque *edd. plrg.* | sinuesse *P*. | noctulle erat *C*. | 4. spectatumne huc *edd.*, spectatum est hoc *ml.*, spectatum huc *M2D*, spectatum istuc *suspiciab.*, sp. istuc *Hz.* | ad rem] ut rem *Gr.* | nullus *CI*. | quosinnessa *PCI*. | hoste *om. M*. | 5. Samnis *rec.*, samnitis *PC*. | iam hoc (hic, hinc *rec.*) *PC all.* | progressi *M*. | 6. pro dolor *M2 rec.* | quam nuper *dedi*, quam per (*p C*) *PC all.*, quam quod *all.*, v. *Ztsch. f. AW. 1847 p. 1010*, quam *vlq.* | illi suam *PM all.*, illis sciam *C*, illi *vlq.*, per ... suam q. *duabus uocibus praeter quam in unam contractis ortum esse parum credibile est; apte suam opponit v. Numidarum ... factam.* | nunc *edd. plrg.*, nos nunc *edd.* | 7. foederata *P*. | sciebamus *PC rec.* | candentem *PM2*, cadentem *M1*, tendentem *Dr. libb.* | romanae e romanorum *m1 fact. P*. | coloniae et *PCM all.*, fort. ali- quid *excidit.* | laetis *PI*, laeti *P2CM*, lenti *ed. Mog.*, laeti *aptum est ad fruendam.* | 8. nostram *Lov. 4, Mdvg.* | modo] more *edd. multae, Vossius.* | praestinos deinde per aestiuos *P*. | 9. peragranda *P*. | sialtus (sallus *m2*) quem furius *P*. | adfecti *P*. | 10. sic] sit *P*. | 11. Velos allatum est *Gr.*, uelnos (uelos *m2*) allatus est *P*, uelos allatus est *CM1*, uelos allatus est nuncios *M2*, ueios allatus est nuncios *re.*, uelos rumor allatus *re.*, ueios allatum *Lovel. 5*. | altum *Valla*, alium *PCMI all.* | quae nunc *M rec.*, q. nunc *P*, que nunc *C*, qua nunc *edd.*, quae nunc *b. G.* sunt non requiri *h. l. e. lib. 5, 48, 3 petita esse et ipse olim mouerit et Cohetus Nov. lectt. p. 69 censet.* | 12. absabante hostes *P*. | samni *P*. | praemendo *P*, prementes *rec.* | obsidendo *rec.* | *C. PCM2*, consule *M1 all.* | 14. arma capias *Mdvg. I. I*, 238, armari capias *P* armari copias oportet (oporteret *CI*) *CM pleriq.*, an armari copias iu-

LIB. XXII. 14, 15. — 16, 4.

beas? | et descendas *Hn. ap. Fabri, postea Mdvg.*, et deducendas *PCM all.* | armes copias oportet, et deducas *Gr.*, armari copias oportet; deducendae etc. *sc. sunt Rupertii.* | ut uir (*rec.*) *edd.* | adque *P*. | augendo *M*. | his *rec.*, iis *PCM all.*, fort. istis. | segnibus] sensibus *PCM all.* | seasibus aliis quae *D*. | 15. continuanti *PCM*. | circumfundebant *C*. | etadires *P*. | suffragium *ml.*, *all.* | ducem *ci. Gr.*, v. *Fabri.* | 15, 1. pariter] acriter *I Gr.*, pari tenore *Bauer, v. Huldric. I. I* | in *edd.*, inter *edd.*, quod et ipsum uerum esse posse nemo facile negabit, v. 26, 2, 11; *Hand. Turs. 3*, 392 sq., nisi esset probabilius, *L. in utroque commate eadem praepositione usum, ter e voc. pariter repetitum esse, v. Hn. ad h. l., Mdvg.* | prius ab illis *ed. Paris a. 1573*; prius ab aliis *edd. ml.*, *rec. plrg.* (iis *Hurl.*), defensum a *Stinnero I. I. et Al.*, et res a *Fabio antea gestas comparari potuisse patet, prius ita dicitur 31, 3, 6*; praestare 10, 14, 11; prius a fabulis *Ph. Rubenius*; ab utrisque *Gr.* | iam et *Vossius.* | infamaem *P*. | aestimantis reliquo] (reliquo *D*, reliquum *C*) *PCD*. | 2. summa ope petiti *Al.*, summaoppetiti *ml.* (summoppetiti *P ap. Gr.*), summoopere petiti *Gr.* | arbustae *PC*. | et consilia omnia *PDM all.* | 3. Calliculam *b2*, gallicanum *edd.* | casilanum, *m2 i sup. an pos., P*, casilianum *C*. | 4. diremptaa *P*. | a falerno *CM1*. | a campanum *PM1*, a capano *CI*, ac campano *C2M2*. | dinidit *PI*, diuiditur *P2CMD*. | misso exploratore *C*. | hostilium *PC*. | mancinio *PM*, mancinu *C*. | 5. qui] q. *P*, quae *C*. | magistratum equitum *P*. | ex toto *C*. | tuto exploraretur *rec.* | ubi] urbis *P*, urbi] (arhe *m2*) *C*. | iudic] *rec.*, *om. ml.*, *rec. plrg.*, deleri nulli *Gr.*; iudic, et *Mdvg.*; post nicos *add. Otto I. I*, 21; post ubi *Al.* | 6. extimpro *C*. | quantum *rec.*, quem *PC*, quam *Ald.*, qua *Freinsheim.* | tuto *om. cd. Latini.* | progressu *rec.* | 7. refugientesqui *P*. | ipsa cum *dedi*, ipsum *edd.* | pertraere *C*, pertraxere *rec. quidam.* | 8. ad coniectum] inuectum *M1*, ad iactum *M2*. | teli *om. D*. | secutos *P*. | 9. mancinus *PC all.* | 10. et ipse maleb. *Gr.* | rursus *del. Vossius.* | cursumcalles *P*. | 11. praesidium *D rec.* | ne ab Sinuessa *Gr.*, nae] adminuisse (se *m2*) *P*, ne ad minussa *C*, ne adminuisse *MD*, immunito *Ap. limite Poenus rec.*, *edd. plrg.* | peruenire (ret *m2*) *P*. | exercitus *P*. | magg. equitum *P*. | quam hannibal *P*. | duodeinde *C*. | haberant *P*.

16, 1. castrantacmine *PI*, castra erat acmine *P2C*. | 2. romanis *P*. | audubiaeequiore *P*. | expeditis peditibus equitibusque *dedi*, quod expediti non facile dicuntur non addito substantiuo v. *Dukerum ad 34, 28, 3*; expeditis equitibusque (q. *P*, qui *C*) *PCM*; expeditis equitibus *rec.*, *edd. plrg.* | captim *P*, campim *C*, carpim *M*, rapim *rec.*, atque ad lacessendum hostem capti impetus et procurando *ci. Gr.*, ad lac. hostem, et carpim procur. *Vossius.* | Poeni *om. rec.* | procurando *PC*. | 3. fuit uoluntate] fuit *P alterum fuit induct.*; fuit uoluntate *ru.* | ducenti ... cecidere *om. rec. multi.* | 4. uia *P*, ut *CM all.* | capuamaet *P*, campania et *C*. | samnu *CI*. | conmeatus *PC*. | subueheret *C2*. | Poenus inter *Al.*, poenistatus inter *PI*, poenis tunc inter *P2CM*, Poenus contra inter *vlq.*, *suspiciab.* Poenus abditus (uel inclusus) inter, v. *Ztsch. I. I*, 1010; Poenus hostis inter *Koch I. 3*. | Formiana *Sabellius*, fortunaminas *PI*, fortunae minas *P2CM all.* | Literi] *Sabellius*, literno

P, literas M, literas C. | perhorridas silvas scripsi, v. Ztsch. l. l. 1011. Iahn. 67, 184; perhorridassitnas P1; perhorridas situ P2; perhorrida situ CM rll., edd. | 5. nec] ne C. | 6. speciem terribilem PCM, ludibrio oc. speciem terribilem ci. Al. | 7. fallacis C, consiliis P, fallacibus consiliis ci. Al. | facesque Cl. | adquearidisarmentis PM. | praeliganturque PCM; praeligantur (rec.) edd.; colligantur Flav.; fort. parantur vel alligantur excidit, v. Quintil. 2, 17, 19; Iahn. l. l. 184; Ztsch. l. l. 1013; altera causa a. Mdvigio Em. 214 allata, cur que ferri non possit, dubito nun satis firma sit, v. 6, 10, 4. | 8. [primis tenebris] per noctem scripsi; primis tenebris noctem, ead. m. noctes scripsit, P; (primis?) tenebris nocte C; pr. ten. noctis rll., edd., v. Quint. l. l. | id armentum Pall., ad sarmenta C. | accensis cornibus, v. Periocham. | agere P all., uertiem C. | abhostes PM all., ad hostes C, ab hostibus M2 rec. | insesos PM all., in * C. || 17, 1. aliquasoto, s del., P. | 2, a (at m2) radices P. | accensis cornibus fort. e c. 10, 8 repetitum, olim accensis in cornibus sarmentis suspicabar. | in C, aut id in PM. | ex capite edd., ex campieacapite P1, excampite P2, ex capite a capite C. | aduom P. | ad imaque (rec.) edd., diuatiamaque P, diuatiamaque MD all., diuatiamaque C, citiamaque Gr., idem ci. extiamaque, medullamaque Hn., fort. ad intimaque, ad viva media imaque Koch l. 3, | 3. circums, i. e. circum vel circa, P. | accensis visa omnia Seyffert l. l. | virgulta del. Mdvig. ap. Ingersl. | ardere visa A. Periz.: visa ardere Mdvig., sed v. Plut. Fab. 6; Zonar. 8, 26; Sil. It. 7, 360; Schneider ueber Hannibal's Entkommen aus der Einschliessung bei Casil. Coburg 1845 p. 21. | capitumque irrita quassatio Gr., captumque irrita quassatio, | supra ta, r sup. s, P, captum querit aque ratio C rec., captumque irrita quassatio M1, captumque sitaque ratio M2, capitumque cita quassatio I Gr. | hominum edd., fulminum Heusinger, qui aliquid praeterea excidisse putat, v. Plut. l. l., cf. Fabri et Heerog. | 4. insidendum, ex quo insidendos fact., P, et hoc in CLMD all. est; insidendo C2. | conspexeret P, conspexere et ci. Al. | qua minime densae Gr., quamminidense, supra md expunctas ng pos., P; qua ingens C rll. | emicabant flammae P, emicabat flamma rll., qua ingens emicabat flamma, et prob. Schneider l. l. p. 11. | summam P. | tamen] tum edd. a. Gr. | 6. cum] dum Gr. | maiore tumultu Gr., maiore multo PMCl, maiore metu C2, et sic Gr., multo maximoque strepitu Pall., maiore multo metu Otto l. l., tumultu maximoque strepitu Lov. 5 et ita Lips., multo anxioque strepitu Schneider l. l. p. 12. | concitant se edd., fort. concitant se. | Allifano edd., alifano Ox. N. in mrg., albano ml. || 18, 1. munimento rec. | 2. peruenisset PC all.; uenissent M1; uenisset M2, v. Fabri, Stinner l. l.; superuenisset ci. Gr.; praeuenisset Duatius, | 3. ac leniorque PC; ac lenior quam, inde nondum cognita P lectione suspic. ac len. quam Romani. | staturuque C. | elax., eduxit m2, C. | 4. aliquod P. | 5. castrae P. | 6. ipsaelignos, §. 7 pelignis, P. | medios PM all. | absistens C, adsistens PM all. | 7. Cereonium Al., v. c. 24, 5; 32, 4; n. l. glenorum PCM alibi alia, v. c. 23, 9; 24, 10; 39, 16; gerionem dl. | ad urbem rec. | 9. exacta rec. | medici vel medicos Valla, medico PCM, media (inedia) rec. | quiete M, Valla; quippe PC all.

adque P. | 10. aut (haut C2) PC. | nictorem P, | dedisse D rec. | et ab continis (M?) rec., edd. pirq.; ab continis PC. | ac resperasse (respirasse, s supra sp, C2) PC, fort. alterum verb. ante ac intercedit (requiesce), v. Iahn. 67, 187; acceptis respirasse Heerog. ap. Fabri, cf. Stinner p. 17 sq.; Huldéric. l. l. || 19, 1. hispaniam C. | acciperat P. | 3. terra P, terrae suspic. Al. | nauibus edd., v. 35, 39, 1; Polyb. 3, 95, 3; καὶ ταῖς μὲν ναυσὶ παρὰ τὴν χερσον ἐποιεῖτο τὸν πλοῦν, τοῖς δὲ περὶ τὴν ποταμὸν παρὰ τὸν ἀλμυρῶν; naues Rupertii, postea Mdvig. ille etiam nauibus p. l. exercitum et in proponit. | 4. Cn. Scipio PM, cns. scipio C, Cn. Scipioni vilgo. | mouisset PC. | 5. tharacone PC. | ad rec., om. ml. | hostio P. | punicam C, in publicam PM1D, publicam M2. | hostio P. | 6. ut om. M. | uniuersos C2 rec. | offuso Walch. emendat. 157. | anchoris PC. | propugnacula C. | 7. primos P, primis C. | aperentibus deinde aperentibus deniq. aperentibus scr. in C. | 8. equis P. | tentoris P. | prope C2, prope PC1 all. | 9. ipse ml., all.; tempore rec. pauci. | com omni C. | in remigibus PM. | e terra CM2; eterrarum PM1, fort. alterum particip. latet et territorum?; et errantium Salvin., del. Bisshop Mnemos. l. 99. | 10. omnis PC. | resolutis ... alii om. C. | hanchoras P, ancorans M. | euecti tenentur scripsi; eueherentur PMD all.; reuehantur re.; euelunt re.; euellerent ed. v.; euehantur Gr.; euecti haerent Heerog. ap. Fabri, v. Münch. g. Anz. 24 p. 806; Ztsch. f. AW. l. l. 1020. | anchoralia PC. | ac praepropere Drk. | nautica P. | prohibetur (rec.) edd.; prohibebatur PM all.; prohiban (ba m2) tur C. | 11. tentata edd. vr. quaedam, Gr., Mdvig.; et tentata PM all.; et tentata C. | 12. amnis os Gr., adnisos edd. | intrabiles P. | in latns M. | refugere M rec. || 20, 1. [in] litore Mdvig., v. 32, 18, 3; 37, 25, 10. | 2. aut non Harl., prb. l. Periz., v. Fabri. | perfrangebant P, perfringebant CM all. | aut proras C. | littori C2, littore Cl, litoreis PM all., littoribus Crevier. | hautcarinas litore P. | aut religatas C2. | e quadraginta Al. post Gla-rean.; ex. XXX PC all. | 3. eiusore P. | mare M. | onusam classe, t supra sa m2. P; onustam classem CM all.; onustam classe re.; ad Oream classe Gr. | proeucti PCIM, Gr.; proeucti C2 rec., edd. a. Gr., Becker, Mdvig. | 4. ascensio vel deascensio rec. | charthaginem P. | 5. iniuncta rec., inconpta teste Al., inconcta ap. Gr. P1, inconpta P2C, inconcta M, contermina, iuncta, iniuncta, inconiuncta rec., con-iuncta rec., edd. vr., recte fort., v. Iahn. 67, 184. | 6. nismagnaspartis P; nis magnas partis, literae s | s et voc. uis eras., C; uis magnas partes rec.; uis magna sparti fuit edd. a. Gr.; uis magna sparti erat Mdvig. | congesta erat dedi, v. ed. Weidm. ad h. l. et ad 27, 5, 10; congestam P; congesta rll. | 7. praenocli sunt oras dedi, cf. 24, 44, 10, lecti. Liv. 1, 23; periectas oras PM; proiectas oras C, prb. Al.; praelecta est ora Mdvig., dubitavi uocem Taciteam recipere, v. Madvig. Emm. p. 294 n.; suspicab. praenecta est quod classis praecedit, v. Ztsch. f. AW. l. l. 1009; proiectas oras praeteruecta vilgo; orae praeteruectae Fossius; per obiectas oras uogati Hn. ap. Fabri. | ibi re., ubi rll. | nequicquamsummolaborem P. | 9. parta C2; para, u supra ra m2, P; parua Cl; parata re. | baliribus P1, boliribus P2

all., balearibus C. | 10. Hiberum accolunt vel cis H. incolunt Gr.; Hiberum incolunt *edd.*, v. *Fabri et Heerwg.* | ultime P, ultimo vel ulterioris vel ultimam *rec.* | 11. facti sunt *edd.* a. *Crev.*, v. *Heerwg.* l. i. p. 813 *sg.* | fuerent P. | uigintimillia PM *all.* | 12. saltum (*rec.*) *edd.*, factum P, actum C1, castra C2, castrum *rec.* | progressus P.
 21, 3. indenobilisque (que m2 del. C) CMI; indibilisque *rec.*, *edd.* | aliergatum P1, ilergatum P2. | sociorum Romanorum ad populandum P2M, cf. 1, 6, 1; sociosromanorum ad populandum P1; socios romanorum ad populandum C; socios Romanorum depopulatum Gr.; romanorum sociorum ad populandum *rec.* | 4. tribunus militum Gr., tribus militibus P, *all.*, tribus millibus C *rec.*, tribuni militum numerum *excidisse statuens Mdv.* | missis C2 Berol. | fudere omnis P ap. Gr.; fuderemomnis P1 teste Al., hu m2 ad is *add.*; fudere, hominibus *Heerwg.* Münch. g. Anz. 818, omnis enim ab h. l. alienum est; funderent omib C1; funderunt omib C2; fuderunt omnibus (pluribus) *rec.*; fudere in omnes partes *Mdv.*; fudere hostis *susplicabar.* | 5. d(ad m2) oceanum P. | 6. Ilergavonensium Al. *ed. min.*, Iergavonensium PC, Ilercaonensium *Sabellicus.* | nerit *rec.* | 7. miserant legatos *scripsi*; legatos *edd.*, quod *prob. Stroth.*; legatos miserant (P ap. Gr.) *vlg.*; legarant Ph. Rubenius. | scipionem P. | exerciti D. | in tria P1. | 8. porcellis C. | egraeciae P. | pugnant ad *Heerwg.*, pugnantae P, pugnant M, pugnantes C *rl.* | occidunt *nav. Crev.* | 22, 1. cum viginti *rec. pauci.* | adiecto *edd. Lemaerii, edd. vv.* | 2. onerariarum *rec.*, onerariarum PC1 *all.*, honorariarum C2. | uisus P. | 3. scipio om. M? | fratri se CM, fratri P, fratri *rec.* | fratri coniungitur *edd.* a. *Crev.* | gerebat P1, gerebant P2 *rl.* | 4. transgreditur C. | oste P. | 5. ad romanam societatem (M) *rec.*, *edd.*; ab romanas | societatem P; ab romana societate CD *rec.* | morabatur C, morabantur P *rec. pauci.* | liberum, m1 ro supra ra *posuit.* P. | 6. sollertia P *all.*, sollercia C, solerti *rec. Al.* v. *Heerwg.* l. i. 798. | exsolvit. Abelux erat *Valla, I Gr.*; exsoluit. abelox erat M in *mrg.*, *edd. vv.*; exsollicitate *laxerat PM*; exsollicitat, deduxerat C, m2 de *del.*; ex societate dux erat *Drec.*; exsoluit dux erat *Berol.*; exsoluit ex societate dux erat *Pal.* 3. | pleraque *rec.* | 7. alii P. | adq. P. | 9. iniussu (MD) *rec.*, *edd.*; uniusu P, unus ex C. | praefectis PC. | satis om. *rec. plrg.* | obsidium PC1M, obsidium C2 *rec.* | nostarem P. | 10. ea parte D, I Gr., v. *Fabri*; ex parte PCM *all.*; ex portu *vulgo.* v. *Crev.*; ea ex parte H. | ostar, m2 nostar, P. | quod statu P, in quo stata CMD *all.* | 11. ad eum C. | hispanorum *rec.*, *edd.*; hispaniarum PCM *all.* | ihiberum P. | denunciando P. | 13. id et *rec.* Gr.; de, in m2 supra *pos.*, P; inde MC *all.* | nomen *edd.*, momentum *Mdv.* l. i. 241. | 14. uel PC, uoti D *rec.* | obligat *fidei* samplerumque obligat *fidei* P. | obsidium PM, me invito *remansit.* scribere *volebam* obsidium C *rec.* | 15. exprimit b2; exprimit *edd.* (MD)?; adferre exprimit *mittit* *fidei*, sed m2 mittit *del.* et adferret *posuit.* P. | 16. constitute, pro e *ead. m. o pos.*, P. | trahendos, *ead. m. d pro h pos.*, P. | insequendo C. | absupsit, in absumpsit *mutat.*, P. | iis morā || excitati P1; m2 m *del.*, s ad excitati *add.* | suas fraudes, e sua fraude *factum*, P; suas fraudes C; suas fraude M *all.* | 18. opsidibus P. | per eundem

ordinem CM *rec.*, *Mdv.* l. i.; per eundem ordine P, et sic *Stroth. ci.*; per eundem eodem ordine *susplic.* *Heerwg.* ap. *Fabri*, ut *fraus* hominis *gravius* *notaretur* etiam per eum eodem ordine *scribi* a L. *potuit.* | acta quosi PCM1. | quasi *edd.* a. *Crev.* | sic *res maleb.* *Crev.* | 19. pari] parari P. | superuos P, suberuos C, superbos M, superbosque (*rec.*) *edd.* | 20. et habelox PCM *all.* | 21. carthaginienses quoque P. | romanos quoque *secunda.* c. 23, 1 *rell. omn. C.* || 23, 1. quoque, v. *Fabri, del. Koch I.* 4. | in Italia C2 (*rec. M.*), Italia PC1. | 2. hannibalenonmediocris P. | 3. laeto verius Gr., laetoneprius P, laetone prius MC, laeto ut verius *edd.* a. Gr. | 4. unum P. | uim omnium PCMD *all.* | hostium *mal. Crev.* | abstinerie, u et e *del.*, P. | 5. ipsius facit C, ipso facto *rec.* | haud P. | 6. quod sic C2 *Lov.* 4, quosii P, quo sic C1, quosii MID, quod sicut (*rec.*) *edd.* ante *Heerwg.* ap. *Fabr. et Münch. g. Anz.* 24, 798. | factaerat P. | conuenerant PC. | Romanum *Lov.* 5, I. *Periz.*; romanosum P, romanos C *rl.* | plures *Valla, Gr.*; prius PCMD; plus *rec.*, *edd.* | quamdarem ... ponto P. | et se libras PC1, sex libras C2 *rec.* | milite PCM *all.* | 7. CCXLVII P *all.*, CCXLVIII C, ducentis quadraginta septem *Mdv.*, ducentos q. s. *vlg.*, non improbante *Mdv.* *Enn.* 457. | senatui P. | erogaretur *rec.*, Si Gr.; rogaretur *ml.*, v. *Pyggers Mnemos.* VI, 149; 160. | 8. Quinto Gr., qui P, om. *rl.* | 9. gerioni PM, gerionis C. | haud pauca reliquerat, *dedi.* c. 18, 7: *collapsa ruinis pars moenium erat*; *„Livius incensae urbis exigua reliquias superfuisse dicit“*, *Mdv.* *praef.*, v. *Em. p.* 207, cf. *Polyb.* 3, 100; *τας πλεοντας οβλιαν αναγαλων διασπυλαξ και τα τελην*; cf. *Philol.* XI, 102; caueale || giquaerat P1; pauca *legi* || giquaerat P2; pauca *legi* qua erat CM *all.*; pauca reliquerat *rec.*, *vlg.* | in stativis erat Gr., instituiserant P1, insilitui *seserat*, n *sup. ses.* P2, insilitui *senserant* C *rec.*, stativa habebat *rec.* | 10. duas C2 (M *rec.*), duae P, due C1. | impetus P, impetus in *rl.* || 24, 1. labirynthi PCM. | profectosientanteditum || profecto ab (ad m2) urbe P. | 2. leui manu praesidioque *rec.*, *edd. multae.* | 4. quod minime quis crederet aut delenda aut emendanda *censet Crev.*, cf. *Huldric.* p. 5. | proprius P. | castrispetētisdimisit P. | 5. proprius P. | gereoni P1, gereone P2C. | hosti conspectum *edd.*, hostium conspectum PCM1 *all.*, hostium in conspectu M2 *rec.*, in conspectu hostium *Pal.* 2, hostium in conspectu *ed. Lipsii.*, hostibus conspectum Al., in hostium conspectu *situm Koch II.* 8. | esset P. | 6. adque P. | cupiendum P. | quia haud dubie *rec.*, haud quia dubiae (dubie C) PC, haud dubie quia M, aut quia haud dubie D. | hostis M2 *rec.*, hostibus PCM1 *all.* | coeperunt PC. *del. Gr.* | 7. deiecissent Gr., iecissent PM *all.*, iecisset C, coniecissent D, eiecissent vel reiecissent *rec.* | 8. tum utique *dedi.* v. 21, 54, 9, *Heerwg.* ap. *Fabri*; tum ut itaque PC1; tum itaque C2; tum itaque, ut *edd. plrg.*; [tum ut] itaque *Mdv.* *Ussingium secutus*, v. *Heerwg.* Münch. g. Anz. 24, 799. | spatii *Drk. edd. plrg.*, pati PC, spatium *rec.* | totum (D? *rec.*) *edd.*, *Mdv.* l. i.; tota *edd.* | castra * + e castris *scripsi*; castra e castris PC *rec.*; castra castris M; castra a castris (*rec.*) *edd.*; a castris et Hannibalis *del. Gr.*, videtur potius aliquid *intercidisse*, v. *ed. Weidm.* | latae P, letō C2. | 9. paucitate P. | tutari C2M

all., putari *PC1*. | poterat *rec.*, poterant *PC plrg.* | 10. fabiis *PCM*. | iam fame . . . sedendo *dedi*; iam fame sedendo *PCM*; iam ferme sedendo *rec.*, *edd. praeq.*, si comparaveris quae apud Polyb. 3, 101, 9 leguntur deesse nonnulla et a librariis ommissa potius quam addita esse videbis, cf. Fischer commentat. Liv. part. 1, Spira 1840, p. 17 sqq.; dum pars exercitus aberat, ferme sedendo *ci. Gr.*, cf. Stroth. et Heusinger; dumque pars ex. aberat, iam ferme sed. Vossius; Fabii (pars exercitus aberat) iam ferme Schelius, Sanctius, Muretus; Fabii (pars ex. ab. iam ferme) sedendo Fabri; pars ex. aberat inter paucitate et vix castra ponit Crev.; certare H. ausus, quia pars ex. aberat (abierat?) iam et tanta . . . poterat, iamque artibus Fabii, sedendo etc. Mdv. Em. p. 243 sq., quo damnato conatu praef. p. XIII proponit: iamque a. Fabii — pars ex. aberat etiamtum — sedendo, sed ipse cum Hsio vv. pars ex. ab. iam fame unctis inclusit, nec tamen simpliciter eicienda putat. | gerionis *PC*. | 11. Numerii Decimii Sig., numeris deciri *PCM all.*, numeris decimi *rec.*, numerii decii *rec.* | interuentu *ed. Sig.*, uentu *PM all.*, euentu *C*, aduentu *rec.* | 12. diuitiis ex diuitis *m1 fact. P.* | inde *C*. | annio, *m1 s add., P.* | et equites D ducentem *Gr.*; et equites adducentem *PCM*; mille equites adducentem *Al.* | partu utriusque *rec.*, partu (partis *C2*) utriusque *PC1*. | cum *Q. rec.*, cumque *PCM all.*, tum quasi *re. prb. Gr.*, tamquam *Asc.* | uenientis *PCM all.*, uenientis *rec.* | 13. diae *P.* | 14. egregiae *P.* | magister *PC*. || 25, 1. persepae *P.* | 2. et ut *rec. pauci, v. Wax. ad Tac. Agr. p. 98*; ut *ml.* 3. Metellus *Si.*, cf. Plut. Fab. 7 sq., Pighius ann. II, 156; metellus *Lov. 2*. | it *P.* | enim ferendum *ed. plrg.*, v. Fabri ad h. l., Hand. Turs. 2, 388; enim vero ferendum *rec.*, Bauer, Wax., v. Mus. Rhen. 12, 632; Mdv. Em. 244; enim referendum *rec.*; unum enim uero ferendum *edd. vv.* | 4. in] ita Ruperti, del. Bauer. | sedulo (*rec.*), *edd. plrg.*; ac sedulo *ml.*, *prb. Drk.* | quo diutius (*rec.*), *edd.*; quodiuustius *PCD all.* | exercitū *P.* | 6. quarum *rec.*; quorum *PC all.*, *prb. Heusinger, Fabri, Crev.*, qui praetore del.: cum Doering, Vossius, vel eodem modo quo Crev. locum expedit. | regi (rei *m2*) hellicegerere *P.*, re hellicegereret *C*, hellicae rei gereret *M.* | custodiam *ml.*, v. Hn. Münch. g. Anz. 24, 815; custodia *rec.*, *edd. Mdv. l. l. 257*. | 7. concessum (*rec.*) *edd.*; congressum *PC1M all.*; congressum *P2*; congressus *C2*. | sit; et] silitet *P.*, sit it sed *C1*, sit sed *C2*, item et *M1*, sed et *M2*, et *rec.*, cf. Huldria. l. l. | sedenti *P2C*, odenti *P1*, sedente *rell.?* | 8. magister *P.* | 9. liberatus *P.* | fumigasse, *m2 mi del. P.* | 10. anti- quos *P.* | de *Drk. lib. plrg.*; deinde de *PC*, v. Heerog. l. l. 799. | Fabio *rec.* | 11. flaminis *P1*. | 12. populari *Lov. 3, Gr.*; popularis *rl.*, def. Ruperti et Fabri. | aquis *P1*, aquis *P2 plrg.*, om. *D.* | audibatur *P.* | hunc del. H.; huncum *P.*; hunc cum *CM all.*; nunc (hic) cum *rec.*; tunc cum *edd. plrg.*; unquam cum *ci. C. E. Putsche*; unum cum Heerog. l. l. 795. | inscientiam *CM2 all.*, scientiam *PM1 all.* | magistroque (*Drk. lib.?*) *edd.*, v. Mdvig. l. l.; magister *PC*; et magistro *Mdv.* | edictum *Asc.* | dicere *PC prb. Heerog. l. l. 795*, puncto post referret posito et magistro servato. | imperatori *rec. edd. plrg.*, v. Wetzel emm. Liv. p. 27. | aut *P.* | 15. et in *Pal. 2*, set in *PM*, sed in

C, se in *D all.*, se et in *Gr.* | 16. generi *P.* | alidlio *C*. | 17. consilium *PC*. | tacta *C*. | laborque *PC*. | audiebant *PC*. | fauores *P.* | placeret *C2*. | 19. isitorum *P.* | illamque *M2*. | seruii eius artis ministeria *PC1M1* (seruilia *M2*); seruii . . . ministerio *rec.*, *edd. a. Gr.*, v. Heerog. l. l. 795; Ztschr. f. AW. 1847 p. 1009.

26, 1. ut primum *L. Periz.*; utrum *PCM all.*; utrum . . . an a patre Vossius; iuueni lucrum . . . an pecunia a p. A. Rubenius; interim *rec.*; ut interim Stinner l. l.; etenim *Gr.*; ut cui Otto; utcumque Kaestner; ubi *plgo.* | animum *rec.* | fecit *rec. duo, Gr.*; iecit *edd. plrg.*; adiecit *Asc. all.* | 3. quaesturaque *rec. Gr.*, *Mdv.* | currelli *P.* | 4. dictatoris *C rec.* | petit *PCM all.* | 5. rogationem quique in *rl. omu. C*. | ut in contumeliam *A. Periz.* | 6. ipsaeque *PC*. | se da *C*. | saevientis (*rec.*) *Asc.*, saeviente *C*, saevientem *P*, saevientem *M all.*, se uenientem *rec.* | iniuria *P.* | 7. senatusque consulto *Gr.*; s. c. *PC all.*; senatus *rec. pauci, Lips. Mdv.*; senatus consulisque *ci. Stroth.*; senatus consulti *plgo.* | cumque *ml.*, v. Lahn. ann. 26, 210; cum *Gr. all.* | arte . . . animos *P.* | 27, 1. fuisse del. *Gr.* | 3. maior . . . dictator magister (mag. *C*) *PC*. | sintantum *PC*, sunt in tantum *M?*, in tantum *D*, sint, in tantum *ed. a. Al.* | 4. secururum *Dr. lib.?*; secururumque *PC*, fort. alterum uerbum, non desaturum *suspici. Heerog.*, omissum, v. Ztsch. l. l. 1013, | si dictator in contatione *Gr.*, se (ne *C2*) dictatoris cunctationi *PCM all.* | segnitie *M*, segnitie *C1*, segnitioae, v. del. *m2, P*, segnitioi *C2 rec.* | damnatae *P*, damnatae *C*, damnante *M*, si dictatoris cunctationi ac segnitioe . . . damnatae perstarent aut perstaretur *ci. Al.* | m. fabio *CM*. | 6. se om. *C*. | non consilio solum *Al.*; solum non consilio *PC*; non c. solum *plgo.* | occasionem *P.* | 8. placare *P.* | omnia enim fortunam *rec. (D?)*; omnia fortunam enim *PC*; omnia fortunam eram *M*. | habituram *edd.*; eam habitura *Burmam, v. Huldric. p. 6*; omnia fortunam eam habitura *Mdv.* | quamcumque *Berol., Burmann*; quaecumque *temeritas collegaeumque P1* (quaecumque *P2M*, quaecumque *C all.*); fortunam habituram, quaecumque *fort. seruari debebat, omnia futura esse in fortunae potestate, quaecumque haberet temeritas, cf. c. 39, 21; 2, 12, 7; 8, 29, 8; 9, 22, 5 all.*, cf. Stroth. | q. fabio . . . habuisset desunt in *rec. multis*. | cum alio *edd. plrg.*, cum illo *ed. Sig.*, *edd. plrg.* | 9. se] si *PC*. | gerendum *C*. | censuram *PC*. | aut] apud *P*, apud *C*. | exercitus *MD all. (P ap. Gr.)*; exercitum *P teste Al., C all.*; exercitu *Gud.* | posse *P.* | 10. esset, inter se *Dr. lib.?*, estsetinter *P1*, esset inter *P2C*, est, se inter *Al.* | secundaetertia *P.* | quoque se *Al.* in *ed. min.*; se quoque *edd.* || 28, 1. apud *PC*. | gerebantur *rec.* | multa non *P.* | 2. fabiis *P1*. | 3. quem qui *rec.*, quecū qui *P*, eum qui *C*, qui eum *rec.* | 4. procururum *Mdv. l. l. 200*; peroccururum *P*; poccururum *C*; occururum *M*; semper occururum *rl.?*, *edd.* | sciebot et *PC*. | 6. legendis *hl*, detegendis *edd. plrg.* | 7. quod quemque *PC all.*, quodcumque *M1*, quocumque *M2*. | poterat *PC all.* | equitumque equites quingentos *Gron. e Polyb. 3, 104*. | 9. ac locum *L. Periz.*; ad locum *edd.*, ad loc. capiend.; del. Bauer. | uanis animis et minis uanis animis *PC all.*, uanis animis *rec.*, uanis minis *rec.*, *prb. Mdv.*, v. Drak. ad. c. 26, 1. | 10. dimittit del. vel emittit leg. *Gr.*, v. 25,

LIB. XXII. 28, 11 — 31, 4.

37, 11. | conferto *ro.* | mittitequites *P.* | 11. aliatq. *P.* | alianacrescente *PMI.* alia ut crescente *C.* alia accrescente *M2.* alia crescente *edd.* | certabatur *C2 rec.* | 12. ex inferiore *Mdog.* l. l. 246, cf. *Tac. H.* 4, 23. | tumultū pulsa *P.* | succedentem] subsequentem *ci. Mdog. l. l.* | 13. inanidasola *P.* | autquaquam *P.* | ac si recta *edd.*, ac directa *Mdog.*, in quod cum et ipse *dñi ante cognitam Ingerslevii editionem incidissem (cui enim tanta non succurrunt?) ab Heerwageno, quocum communicaveram, monitus, et quod videbam, aciem directam dici, v.* 31, 43, 2; 35, 4, 7; non pugnam directam, spreveram. | regestas *P.* | 14. insalerautrimq. abtergaque *P.* | ut neque *roa.*, ut nec *PM.* | 20, 1. inquit *P.* | non celerius timui quam vel non del. *Stroth.* | deprendit *P.*, deprehendit *rtl.* | 2. suscendique, seu *m1 supra cen add.*, *P.*; succensendique *C.*; succensendique *ulgo.* | profere *P.*, profert, profer *m2, C.* | hosti *C.*, hostis *PM.* | confessione *C.* | 3. aliis aliis *P.*, aliis *CD all.*, *prb. I. Gr.* | dimissa *PC all.* | 4. handmanumconsereret suos *P.* | fugae *P.* | ab nimis *M2 ro.*, ab animis *PCIMI all.*, a nimis *C2 all.*, ab armis *ro.* | 5. hoste *P.*, | nolentesque *PM.* | nunglobati *C.* | adq. *P.* | 8. inquit *P.* | quid in rem *bl.*, quitire *P.*, quid in re *C rtl.* | ipsi consuleret *P.* | sciat *M2.* nesciat *PCMI.* scit *rec.*, v. *Hand. Turs. IV.* 110. | 9. negatas *PL.* | 10. contulerimus *PC.*; cum tulerimus *rtl.?*; cum contulerimus *suspiciabar, sed v. Zisch. l. l. 1019.* | eius ante dignum del. *Gr.* | 11. modo *om. D.* | arma dexteræ (dextere *C1.*, dextera *M)* *PCM.*; arma dextereque *C2, edd.*; arma ac dexterae *Mdog.* | salutauit *PC.* | hic *PCM.* haec *rtl.*, *edd. a. Al.* | 30, 1. ad *rec.?* *edd.*, *om. ml.* | di * * catoris *mediis eras. P.* | 2. suntantlaetribunal *P.* | consalutasse *P.* | meis dictator *Al.*; mediis dictator *PCIMD.*; * * dictator *C2.*; dictator meis (diis; ne diis *all.*) *roa.*; meis del. *Hand. Turs.* 3, 644. | uita *P.* | 3. quo *edd.*, v. *Fabri ad h. l.*; *Walch. emm.* 81; quod *Fossius, prb. Mdog.* | 4. oneratus sum *scripsi.*; oneratus *P all.*; honoratus *deinde cad. m.* honoratus *C.*; honoratus *eram Lov. 3.*; honoratus sum *rtl. Dr. lbb.?*; ornatus sum *edd. a. Dr.* | quod del. *Reiz. Berichte d. sächs. Geschsch. d. W.* 1850, 103. | exercitibusque (*MD?*) *P2 teste Gr.*; exercitusq. *P ap. Al.*, qui nihil *m2 addit. invenit.*; exercitibusque *C.*; exercitibusque utrisque *Heerweg. ap. Fabri, v. Iahn.* 67, 187; quodque exercitibus *Duker.* | conseruntoris *P.* | 5. magisterium *Gr.*, mag. *PCMI.* magisterio *M2.* | ordines suos *Gr.*, ordinibus suis *ml.*, magisterio ... ordinibus suis q. teneri *Pal. 2.* magistrum ... ordinibus suis q. tendere *Heerweg. ap. Fabri,* magistrum ... ordinib. s. q. tenere vel reddere *tentaban, v. Käyser l. l. 36, locus nondum sanatus.* | 6. condicione dimissa *P.* | adq. hospitaliter *P.* | 7. vulgi *ci. Gr.* | 9. terribilem *eam edd.*, v. *Fabri;* tam terribilem *A. Periz.*; terribilem *Mdog.* | 10. sidero *P.*, v. *Zischl. l. l. 1005.* | procellae *P2CM all.* | 31, 1. seralliums, m del. *m2, P.* | centumviginti e *Polyb.* 3, 96 *add. Lips.*, *C add. Hz.* | 2. contionentem, a *m2 sup. ne pos., P.* | escensio- nes *P2CM.* | Carcinam *Lips.*, circanā *P1.* circaē *P2.* circa *eam rtl.* | 3. in insulis *dedi.* insulis *edd.* | agentibus *P.* | 4. et ignari ab locorum gnaris *scripsi, idem Al.*; ad locorum et ignari gnaris (*m2 del. gnaris P.) PM;* id locorum et ignari *C.*; locorum gnaris ignari *Gr.*; ac locorum ignari a

LIB. XXII. 31, 5 — 33, 2.

gnaris *Mdog. praef.* | 5. iis del. *Duiatius, Ti. vel Tib. Sempronio ci. Rupertū.* | amisso *C2 (MD) all.*, amissum *PCI.* | trepidae *PC.* | 1. otacilio, *m2 a sup. ta pos., P.*; tota acilio *C all.*; t. acilio *M.* | 6. *P. Sura Dr. lbb.*, *edd.*; p. cirai *P1.*; p. circa *P2C.*; *P. Cincio ci. Hz., postea Mdog.* | 7. exacto *P2C all.*, exco *P1.* | 9. sed coelum *C.* | gal- liā pronuciā *C.* | 10. territa tertia iam *ci. Lentz, de verbis lat. ling. auaritarib. pars III, p. 9 sq., recte fort.*; territa tanta clade *Koch II, 8.* | eo decursum *M2 rec.*, eodem cursum *PCMI.* | est *edd.*, quod cum poterat *praecedat ferri posse videtur, esse edd., Mdog.* | creator *P.* | 11. augendis *PCIM all.*, augendas *C2 rec.* | titulorum *C2.* | imagines *PC1* (imagines *ap. C2) M all.*, augentis ... imagines *Gr.* | suisset, dict. crederetur *scripsi.*; crederetur *C2.*; caederetur *P.*; cederetur *C1M.*; diceretur *roa.*; esset, dictator crederetur *Fossius.*; qui pro dictatore, dictator diceretur *Lov. 3, prb. I. Periz. animadv. hist. I p. 24, cf. Otto l. l. 24.*; pro dictatore dictator diceretur *ulgo.* | 32, 1. consules ... non nesciebant post §. 3: gerent leguntur in *PCMD all.*, suo loco *posuit bl.* | atilio *PM.* | Servilius Minutiano *Lov. 3.*; seruillianus (seruilius *C2) musicans PCM.*; seruillianus minuciano *Berol.* | exercitus *PC.* | quom *P1.*; cum *P2CM.*; extremum *ro. ap. Crev., prb. Dr. et Simon fastor. Romanor. specimen 1857 p. 17, qui maiorem Al. edit. non videtur inspezisse, v. Mommsen hist. rom. I, 592.* quod reliquum *ci. Mdog.*; initium *Stinner l. l. p. 19, quod mihi quoque olim in mentem venerat, v. Zisch. f. AW. 1837, 1212.* | 3. coque inopiae est redactus *Burmam, prb. Mdog.*; adeoque inopiae est redactus *PCMI all.*; adeoque inopiae "st coactus *Al.*; et ad id inopiae est redactus *Gr.*; ad idque inopiae e. *red. Dr.*; adeoque ad inopiam e. *red. Scheller in Lewie.*; adeoque inopiae *Schaefer gloss. Liv. s. v. adeo, v. Hand. Turs. I, 140.* | *Fabri ad h. l.* | cum fugae specie (speciem *P1*) ab- eundum *PC Pal. 2.*; tum fugae speciem abeundo *Dr. lbb.?*, *edd. pirq.* | timisset *edd.*, v. 2, 7, 9; *Curt. 9, 29, 23.*; *Krüger gramm. Unters. 2, 360.* | *Kayser l. l.*; ei fuisse *Mdog.* | eiuslocis *P.* | eidem *P.* | 4. romaem *P.* | *XXX C.* | aureae *P2C.* | 5. scire sesere., scireresesse *PCIM.* | scire se *C2 rec.*, scire res *roa.*, scire re sese *Al.*, v. *Zisch. f. AW. 1847, 1020.* | populi Romani *rec.*; populi *ml.*; romani populi *roa., ulgo, v. Otto l. l. 30.* | reipublicae *Valla.* | exauriri *P.* | et cum] id cum *ci. Gr.*; que cum *roa.*, quod cum *Dr.* | iuxta *PC1 all.*, bella, *eraso iuxta m2, C.* | prae urbibus *P.*, p. urbibus *C.* | gerantur *ml., all.*, cernatur *ci. Gr.*, terantur *Koch II, 9.* | 6. censuissent, nt *m2 del., P.* | ad temporum *CM all.* | ornatum ad *C1.*, tum *add. m2.* | 7. sit (si *m2*) quam opē *P.*; si quam aliam *ci. Duker, v. Walch, p. 179.* | operam *Heusing.* | 8. rem *PCM all.* | libenter *roa.* | amplius quā *C.* | accirent, pe *literis omissis, P.* | 33, 1. eodem *P1.* | spectator *PCM all.* | carthaginensi *P.* | sefel- lereat *P.* | 2. etujeisti, n *supra s m2 pos., P.* | in campo Martio *suspecta Dukero, Mdog. Em. 245 ante v. quod ponenda censebat, iam Ussin- gium secutus, eo loco, quo in edd. legitur, retinet, et servos militi- bus sacramentum dicentibus et conjurantibus se immiscuisse putat; quod si voluisset Liv., dubito, num ita, ut intelligi via possit, fuerit dicturus; apud Plinium Ep. 10, 29 (39) sq. omnia sunt perspicua;*

mihī quidem aliquid videtur omissum esse. | eris *P.* | *XX omissa lineata, qua nulla significantur PC.* | 3. machedonum *P.* | 4. in Ligures *rec.*, ligures *ml.* | visendam *P.* | inboisadq. *P.*, inobis atque *C.* | 5. illyrico *C1*, illyricos *C2.* | exierat ... obsides *om. D.* | proferri *Mdvg* l. l. | 6. nulli *PM all.*, nullias *C.* | longinqua *PC rec.*, longinque *C.*, *Huldric. l. l.*, longinque *Vossius, Ruperti, Mdvg.* | elugiebat *P.*, ec-fugiebat *C.*, fugiebat *mal. Huldric.* | 7. in regionem *P.* | anno ante *Ruperti.* | nobisset *F.* | 8. dumiri, u *ml add.*, *P.* | abemilio *C.*, ambaemilio *M.*, ab *M. Aemilio Dr.* | urb. *P.*, urbis *C rll.* | *C. PCM all.*, con-cris *rec.*, *Cn. edd. plrg.* | puppius *PC all.* | Caeso, v. *Ritschl. suppl. inser. lat. II, XI.* | quintius *P.*, quincias *C.* | 9. ab eodem *p. r. ex s. c. PC(M).* | sis *P.* | 10. a consulibus *C2 all.*, consulibus *PC1.* | abscedē *P.* | 11. dicio, o *m2 del.*, *P.* | *M. Pomponium PC all.*, v. c. 35, 5; c. 7, 8; *fast. cons. cap. in inscr. lat. antiq. p. 495; M. Pomp. Sig., edd. plrg.* | iis vicis i creatis *C.* | res ad *Hav.*, ad *rll.*, ad interregnum res *edd.*, v. *Drk. ad 4, 43, 7; Th. Mommsen Chronol. 103.* | 34, 1. proditi sunt *Lov. 3.*, proditius *P.*, prodicius *C.*, proditius *M.* | *C. St.*, en. *PC all.* | Centho *St.*, et sic *fasti cons.*; cento *PC all.* | eius eris *P.* | 2. uarrone *PCM all.* | plebi *Alil.*, plebis *PM.*, plebs *C.*, plebes, plebs *rec.* | insectatione *rec.*, *Ald.* | insectationi *edd. plrg.* | ab *Q. edd.*, atque *Vossius.* | fabio opibus et dicit. *D rec.* | concusso *Lov. 1.*, concussum *rll.*, concussis *Gebhard, edd. multae.* | et extrahere *PCM all.*, *prb. Gr.*; extrahere *rec.*, *Mdvg.* | 3. *Q. M.*, que *PC.* | herenicus *ml.* | 4. abductum ab hisdem *PC.* | frandem *PM1.*, frande *M2.*, frade *O.* | bellum *ml.*, in bellum *rec.*, id bellum *(rec.)*, *edd. a. Al.*, quae *Cobet Mnemos. IX p. III de h. l. et §. 6 proposuerit, mihī non notum est.* | v. c. milia *del. Crev.*, milia *ml.*, militum *(rec.) edd.* | expugnari *C2.* | posse apparuisset *edd. vv.*, *Asc. Mog. 61.*, *Heerwagen;* posset apparuisse *edd. plrg.*; posse apparuisse *rec. Gr.* | 7. fabiani *P1.* | possent *M2.*, posset *PM1 all.* | traxisset *P.*, traxisset *C.* | 8. sacros *P.* | a patribus *M2, edd. plrg.*; patribus *ml., all.* | 9. id notavit *Gr.* | apparet actum *rec.* | esse] eessent *P1.* | 10. id] an et? | is *P.* | habere *Ph. Ruben.*, haberet *edd.*, an haberent igitur interregnum; consulatum, vel interregnum suum, consul.? | inregū *P.* | esset *PM2 all.*, esse, et *Gr.*, *del. Stroth.* | liberum *edd.*, liberius *edd. vv.*, liberum ius *Ph. Ruben.*, *prb. Vossius.* | mature *Kiehl Mnemos. 1, 99.*, postea *Mdvg.*; magis vere *edd.*, *prb. Kayser l. l.*, cf. *Flor. 1, 40, 11;* vere *Valesius.* | mallit *P.*, mallet *ci. Al.* | 35, 1. tribus *rec. (M);* tribus *PC.* | nobilium *ci. Freinsheim.* | iam familiarium *PM all.*, ac familiarium *rec.* | plebei, f. e. plebeis *C.* | 2. q. alio *PC.* | collegas *P.*, s *m2 del.* | 3. libro *PCM.* | compellit. is *edd. vv.*, cōpellit is *ins PC.*, compulsum is *ins M.*, compulsum uir is (iuris, uix) *rec.*, nondum cognita *Pal. lectione* compulsi summis studiis *suspiciabur, alia Stimmer l. l. 21.* | 4. par *P.*, pars *CM all.* | collegae *C.* | praetorum *MC2.*, praetorium *PC1.*, praetoriana *rec.*, praetoria *bl all.* | 5. *M. edd.*, v. c. 33, 11; *M' Pighius, Gruter.* | Philus *add. Al.*, Furius Philus, Romae iuri dicundo urbana sors Pomponio inter ... *P. Furio Philo edd. a. Al.* | iuri vel iure *Gr.* | dicundo *P.*

Pomponio *C.*, pompeio *P.* | 6. l. *edd.*, a *ml.*, ac *rc.* | 7. apseutes *P.* | necuquam *P.* | iam non *ml.*, non iam *Mdvg. Em. 231.*, quamquam me quoque *edd. lectio offendeat, tamen quod non antea possunt coniungi, mutare non conatus sum;* iam ... honos non *rec.* | nulli novus *M2 rec.*, nullis nouos *PM1.*, null' nouus *C.*, nullus novus *rec.*

36, 1. exercitatus quoque *P.* | additae *P2C rec.*, *M in marg.* | adnitae *P.*, adutae *M1.*, adiunctae *M2.* | sint *ulgo (Dr. lbb. plrg.);* sunt *PCM rec. duo.*, *prb. Al.*, v. *Ztschrft. 1847, 1018.* | ut numero *P.* | copiarum *del. Ruperti.* | certi *Pal. 2, Ruperti.* | ausus sim *PCM.*, ausim *rec.*, *edd. a. Al.* | 2. alii scripta *P.* | ut octo *C all.*, et *UHI PM1.*, et ut *UHI M2.* | 3. auctas, militibus *P.* | trecenti *C all.*, trecenti *P.*, v. *Muhleri de equit. Rom. 19; Marq. 3, 2, 249, Ztsch. 1837, 1213; quae Matthiae Magazin f. Philolog., ed. Ruperti et Schlichthorst 1, 71 sqq. de h. l. disputavit, mihī non nota sunt.* | pedibus *Dr.*, pediti *PM2.*, pedites *C rec.*, peditem *Lov. 4.* | aequarunt *P1.* | 4. [septem ... est] unciis includere voluit, ut in *edit. Weidm.*; errore signum, quod post est ponendum erat, post sunt positum est, leguntur illa *vv. in edd.*, praeterquam quod septe *P.*, octoginta quinque millia *rec.*, esset *Gaert.* et *edd. vv. exalabent;* neque tamen probabile est *Livium ipsum eunum copiarum modo per singulas partes enumeratarum sibi colligendam esse putasse, neque id legentibus permisisse, v. Simon l. l. 23, et aliena manu addita esse arguitur eo, quod Romanis ... ad Cannas est scriptum est, quare I. Periz. Cannas, fuisse, Hz. Cannas, essent, Mdvg. Romanis fuisse ... Cannas est leg. putant.* | quidam *I. Periz.* post alii superesse putat, et vel *del.*, vel *idem scrib. putat, cf. Heusinger, qui octoginta fuisse millia ci.* | 5. handquamquam *P.* | 6. nobis *P.* | 7. multa *Fleckeisen. ap. Hz.* | cruore *Signine Lips.* | Caediis *Bezenberger emendat. delectus p. 21;* Caedis vel Caedici *Böttcher de rebus Syrac. apud Liv. et Plut. p. 6 et de reb. Syrac. capita 77, v. Osann Ztsch. f. AW. 1850, 214; Weber de agro Falerno 18 sqq., Mdvg. praef. XV;* caedes *PM all.*; sedet *C m2 in loco raso script.* caedis *rec.*, *def. in Iahnit qm. 26, 211;* cecidisse *rec.*, nomen loci latere putat *Lips.*; Caeretes *Gr.*; Caere *A. Periz.*, cf. *Iul. Obs. 20; 21 (79; 80); Ceresis con. I. Gr.*; caedique *Vossius;* † caedes *Mdvg.*, sed sudasse et gelidas *script. fuisse censet.* | aquasque o vel ex *rec.*, aquas *VII a fonte, vel et fontes ci. Dr.* | calido gelidas *Al.*; calli || dos *PM;* calido *C1, prb. Mdvg.*; calidos *C2;* calidas *rec.*, *prb. Bezenberger, Böttcher, v. Hn. Münch. g. Anz. l. l. 810, cf. Lucret. 6, 849; cruentus Crev.; gelidas Kayser l. l.; candidas Wakefield ad Luer. 5, 1128.* | 8. et (id quidem ... terrebat) in via *I. Periz.* | fornicata *edd.*, fornicata *edd. ml.*, fornicaria, forcata *rec.* | 37, 1. ostiam *C.* | 4. tamen se *Gr.*, mense *P1.*, missa a se *rll.*, *edd. a. Gr.* | adonibus fidelibus ... iuuare soleant misisse *P1.*, a bonis *P2CM all.*, iuari *P2 rll.* | 5. omnis *P.* | uictoriam auream *p. CC ac XX P apd. Al.*; *CC * CXX, videtur X deletum, P ap. Böttcherum;* uictoriam * * *p. c. * ac p. f. medius erasis C.* vict. aur. pondo trecentum nigtinti *Dr. lbb. plrg.*, v. *Val. Max. 3, 8 ext. 1.* | etaberent *P.* | 6. aduixissentiam, n *del.*

m2, P. | subnector C. | 7. nisi romani M? rec. | armorum Gr., armatorum cdd. | 8. mille cdd., III mille Ph. Ruben. e Sil. Ital. 8, 615. | ita C. | baleares C. | alios C. | missile PM all., missile Cl. | 9. ad ec dona C. | consilium edd. vv., consilia rec., consilio PCM all., consiliom Al. | sicilliae uenisset C. | traiceret P. | his PC. | 10. regisest P., regi est ei. Al. | sociorum, or m2 del., P. | fidem tenuisse rec. | 11. acceptam P. | 12. diuiae P. | stabem, li m2 add., C. | forem P. | 13. sagittariosque P. | ad nauium — Gr., ad nauium cdd., ad nav. C Böttcher l. l., ad centum viginti nauium Mdg. | T. Al., m. cdd. | optacilio P. | sicillia C. | erat rec. | temp. ... esset P. | traicerent PC, prb. Al., v. Zisch. 1017. | 38. 1. dum ab sociis ac Mdg. propositum, idem mihi in mentem uenerat, quod uidebam inusitatum esse socii ab nomine lat., v. Kiene der roem. Bundesgenossenkrieg 119; dum sociis ab P; dum socii ab rell.; dum socii ab nomine Lat. uenirent. tum Mdg.; dum socii ab n. Lat. uenirent, milites tum ulgo; dum ... uenirent milites. tum Al. | 2. factum erat P all., tum erat, m2 tum del., C. | iussu, m2 sup. pos. sine, C. | conuenturas C. | habituros PC. | neque ini. ... abituros om. Hafn. | inclusi vv. iussu ... abituros, quae h. l. ferri non possunt, a Front. Strat. 4, 1, 4 omissa, v. Zisch. 1837, 1213; Crev., delete v. milites, inter sacramentum fuerat atque et ubi, Mdg., seruato v. milites, eodem loco posuit, v. Emm. 249. | 3. at ubi Crev. | ad post Lips. et Schellum notavit Duker, Stroth, v. Walch. emm. 179, Schoemann die Redetheile etc. p. 54; ad diem Th. Mommsen de coll. et sodalite. p. 58. | ad decuriam aut centuriam Mdg., v. opp. II, 360. | 4. habituros P. | sumendi aut. a Frontino l. l. omissa, del. Crev., v. Kochler l. l. p. 7, aut repetendi legend. putat, id prob. Mdg. aut substantium post petendi omissum esse censet. | et om. rec., edd. a. Dr., Asc., Mog., Frbb., Mdg. | 5. ad tribunos cdd., a tribunis edd. plrg. | ac scripsi, ad cdd., et ad Gud., prb. Gr. | 6. con- tulus, m2 consulis, P. | denuntiantis C2 re., Gr.; denuntiantes rll. cdd. | 7. haberet, se distinxit Hz., haberet; se ulgo. | sedque P. | unam P. | ab urbe M2 rec., in urbe ml., in C m2 ind. | continuosuit P. | 9. quodne qui PM1 all.; quod neque C; quod ne quis M2 rec.; que ne qui D; quemadmodum vel quomodo quis Valla; qui nunquam Gr.; quod ne- que Sittner l. l. p. 23; quod novus Fabri, cf. Zisch. f. AW. 1837, 1214; 1847, 1021; quod denique Mdg., quod ne del. M. Haupt et Hz.; quod nequam Koch F. 4, in quod cum et ipse olim incidissem, quod repugnare uidebam praecedentibus: nihil inelementer etc. omi- tendum putavi, non magis tam placent quomodoque qui aut quidem, qui in quae incideram; nondum indagatum est quod in ne qui latet. | to- gatus Muretus, locatus cdd., si togatus probatur, in urbe del. Crev. | 10. hostes P. | 11. cautaeconsultae, m2 i supra ac pos., P; caute ad consulta ea M; caute atque consulte D; caute ac consulte rec.; satis caute ac consulte gesta essent, prospere Koch II. 9. | essent Dr. lbb., esse P. | 12. locarum P. | 13. id sua cdd. plrg.; ad sua Hafn.; et sua Gr., Mdg. | quo id edd., quod id cdd. plrg., quo in Colbert, quo in id Duirat, quo in his Muretus. | sicum, e add. m2, P. | 39. 1. habere (s add. m2) ... collega ... esse P. | moratio P. | 2. indicente Lcv. 5,

Gr.; indigentes cdd., tacente edd. a. Gr. | Undeque I. Periz., fide cdd., ac fide Dr. | mali] malem P., mallem C. | 3. claudet reip. PM; clauderet reip. claudere, te reip. m2, C; claudicet respública rll. (?) edd.; claudicet respública. malis ulgo; claudicet resp., malis Stroth.; claudente re publica Ussing., id Mdg. prb., in lectione a me recepta et uel que requirit. | 4. maneat et cum cdd. | 5. si certaturus est P apud Al.; sis certaturus et apud Gr., pariterque Petav.; certaturus es C; certaturus es et rell. (?) | pugnandum tibi sit cdd. | te sit oppugnaturus cdd. | maneat te; et Fabri Sil. Ital. 8, 300 secutus; maneat; et cum ... certaturus es; et aduersus ... pugnandum tibi sit ... te sit oppugnaturus Asc. Al.; maneat, et cum ... certaturus es, et aduersus ... pugnandum tibi est ... est oppugnaturus Mog., Frbb. all.; maneat te. cum illo ... certaturus es, aduersus ... pugnandum tibi erit ... te est oppugnaturus Mdg.; maneat, et cum ... sis certaturus, et ... sit oppugnaturus Gronov. secutus Becker, cf. Fabri, Zisch. f. AW. 1847, 1016, quomodo futurum tempus, si L. gerundio pugnandum sit uti uolebat, significare alio modo potuerit, non patet; si certaturus es Al.; quum cum illo ... sis c. etc. Otto p. 32. | 6. omnis M1 rec. | consulatu C, consulatum P, del. Gr. | peteret cōs. P, peteret quos M. | hant hostem P. | 7. qui ... ciet] cum ... ciet uel ciat Wichert lat. Stillehre 197. | 8. adqui PC. | si hic Dr. lbb. ?; sic P, om. C. | trasumeno P, transumeno C. | 9. neglori, andi PC. | unum] hunc Gr., nanum Burmann. | et ego bl., ut ego cdd., v. Stroth., Huldr. l. l. 7. | annibalem P. | 10. eadem fort. e segg. huc translatum est, v. Iahn. 67, 179; etiam uel idem uel ratio eadem suad. V. D. in Zimmermann allgem. Schulz. 1855, 1306. | quae fuit ratio M. | futuraque PM, futura C2, futura quoque Fischer l. l. VII. | eadem PM1 all. | indeaculo P1, in sede m2. | 11. commantib. C. | 13. rapto rec., capto ml. | 14. annem] agmen P. | fames ... ferrum rec. | ab- sumpti Heerwog. ap. Fabri, v. Drk.; absumpsit cdd.; suspicabar ami- sit. | nec paucis is M. | uictus rec., uictum ml. | suppedita] dubitas PC(M). | 15. quin M rec., quini PC. | simus (M) rec., sumus PC. | pecunia P. | pro gerini PCM, geroni rec. | 16. sedet Valla; sedet] sed A. Perizon; sed cdd., ita autem intelligebam veterem scripturam, ut esset ἀνοσιώτης modesta in mentione eius rei, quae ad laudem Fabii proprie pertinebat ... nisi malis tamquam ... sedet Gr., sed illud cum magis probasse inde patet, quod ita edidit, v. Bauer; „mir- rificissimam (nam terentiano superlativo utendum est) in sedata per interrogationem demonstratione ἀνοσιώτης unius uerbi fingunt“ etc., ita de I. Fr. Gronovio Madvigius l. l. p. 249. | 17. te quidem ego gloriabor C rec.; te quidem de me gloriabor Al.; quid de me ego gloriabor Otto l. l. 33, cf. Huidrio. l. l.; ne adv. ceteros quidem ego gloriabor Bauer. | Cn. (rec.) Mog., p. cdd. | M. Atilius re., Sig., Gr. | tibi magis quam Lov. 3, Duirat., Vossius; sibi magis quam Dr. cdd. plrg.; sibi quam magis PC. | 18. resistat, ead. man. resistas, P. | si aduersus Mdg.; aduersus P. rell.; paulo post satis si C2; si satis Dr. cdd., edd. plrg.; satis PC. | rumorisque P. | 19. nimis D rec.; nimis PM1 C1; nimis ius M2, prb. Valla; nimis his C2 all.; inimicitias Vossius, v. Walch.

1. l. 265 sq. | gloriam *ml.*, *rec. multi*; gloriam quam *rec. duo*; gloriam vanam *Muretus*, *Cobet. Mnemos.* 1, 99. | ueram] vere eam *Al.*; vanam. veram *Otto l. l. 32, cf. 2, 47, 11; 4, 57, 6; Amnian. Marc.* 14, 6, 8. | 20. mallo *P.* | temere agentē te ratio *rl.*, *omm. C.* | 21. nec ego *edd.*, nec ego rogo *H.*, nec ego id ago *suspiciabar.* | agatur moneo *rec. Valla*, agatur *edd. pliq.*, agatur suadeo *Mdv.* | fortunanaetuae *P.*, fortuna velim, tuae *Gr.* | in tuaque *Pl.*, *Al.*; tuaque *P2CM*; tuaque *vlgo.* | sis neque suam *rl.*, *omm. C.*, sis *del. Vossius.* | occasione ... occasionem *P.* | 40, l. fatentis] pa(pe m2)tentis *P.*, pe(pu m2)tentis *C.* | essent *PC1.* | 2. consili ... uirum *Florebellus*, consilia ... uirum *P.*, consilia ... uirum *C.*, consilii ... uirum *Dr. lib. pliq.* | semustum *PM*, semustum (*Dr. lib.*) *C.* | 3. prospere evenirent *rec.*, prospere venirent *PCM1 all.*, prospera enquirent *M2 rec.* | at *Dr. lib.*, et *PC*, sed *Heerweg. ap. Fabri.* | adverse *Bauer.* | caderet *rec. quidam*, caperet *rl.* | 4. plebes vel plebs *rec.*, plebs *PCM all.* | turba quam dignitate *Hav. vlgta.* | dignitas deesset *Fabri, qui ipse reiecit, postea Mdv.* l. i. 249. | 5. propius *P.* | 6. consulum *Creu.*, consultum *PM1*, consulem *M2C2*, consulum tum *rec.*, tum consulum *rc.*, *vlgo.* | romaene miserunt *C.* | 7. aduentum *PM*, aduentū *C.* | aucta ... mirae *P.* | 8. rapere *P.* | reliqui erat *Mog.*, reliquerat *PCM all.*, reliquerant *ci. Al.* | omnibus *PC.* | uarum titus *P.*, narū titus *Cl.*, uiarum titus *C2.* | urbe *Pl.* | conuectu *P.* | 9. superesse ... maturita ... expectato, *ead. m. ta. P.*

41, l. temeritate *PC.* | praepopero (*rec.*) *edd.*, prospero *PMO rec.*, praepostero *ci. Al.* | tumulario *Pl.* | aprocursum *P.*, ac procurso *rl.*, ab procurso *Walch. p. 158, v. lecti. Liv. meus 1, 15, ex procurso Vossius.* | iniussu *PM rec.* | haudquamquam *P.* | 2. opstitit, obstiit *m2, Cl.*, apstitit *P.*, abstiit *M1 rec.* | 3. uarronem indignantem auociferantem *P.* | deuellariqui *P.* | 4. credere] gaudere *Pluggers Mnemos. VI, 146.* | 5. nota] noctae *P.* | 6. ferente secum milite *scripsi*, ferentis (ti *Cl.*) secum milites *PC all.*, ferentes secum milites ducens *vlgo* (ducit *rc.*), secum ferentis milites *rec.*, priuataerque *P.* | 7. impedimenta *edd.*, *del. Kayser l. l.*; ipse *ci. Pluggers l. l.* | conuallem *Gr.*; cornuallem, item *del. m2 et in supra pos., P.*; cornua *CM*; comu *D.*; cornu *rec.* | medium agmen *M rec., Gr., v. Doering*; medium amnem *PC1*; agmen *C2*; in medium agmen *D all.*; in mediam aciem *rc.*; et medium agmen *Vossius*; mediam *deleto v. agmen Mdv., v. Kayser l. l.* | 9. tenerē iis locis *Gr., v. Duker, Walch. p. 22.* | 42, l. proprius *P.* | 2. iam] tam *C.* | relinquerint *P.* | 3. inuerent *P.* | ducerentque protinus ad ... ac castra nescio quis *ap. Mdv. praef. p. XVII; de v. protinus cf. adnot. meam ad 28, 13, 4 et 26, 51, 9; protinnus in via.* | 4. adq. *P.* | lucanae *P.* | 5. adaequauit *P.* | renuntiant *PC, v. Ztsch. f. AW. 1847, 1017.* | 6. quae uergat (*rec.*) *edd.*, quae uergant *PCM all.*, quae uergant *Gebhard.* | ad *M.*, ad in (in *del. C.*) *PC.* | uelut *Atid.*, uel *P rll.* | 7. deterrendos *Pl.*, detenendos *P2M*, detinendos *C rll.*, *edd.* | orto] sublato *rec., prb. Vossius.* | haudquamquam *P.* | dux *om. D.* | proficiscendo *C.* | 8. paulū cum *PC.* | addixissent (*PCM1*), adduxissent *C2*, adduxissent *rec.* | nuntiarī *PC all.*, nuntiare *rec.*, obnuntiarī *Subellius, v. Heerweg. ad h. l. et Iahn. 67, 180.* | iam effecti

porta *C.* | 9. quamquam] quam *PC1*, quamvis *C2.* | religionem animo (*rec. ?*) *edd.*, regione animos *PC1*, religione an. *C2 rec.* | 10. ipse ... prohibere ... parere *P.* | 11. profugerunt *P.* | eo die *del. Koch II, 9.* | ducti *D, Gr.* | sedereinsidiis *P.* | 12. imperi *P.* | eos] adcesos *Rupert.*, | prava indulgentia maiestatem (*M2*) *rec.*, prauam indulgentiam maiestatem *PM1 all.*, prauā indulgentiā maiestatem *C.*, prava *om. D.*, an per pravam ind. mai. | 43, l. nequicquam *PC*, nequicquam suscepta fraude *mallet Huidr. l. l.*, detecta fraude *del. Doering.* | nequid (ui *sup.* id *pos. m2 P*) *PC.*, nequibat *rec. pliq.* | 2. conuolutionem *P.* | 3. fuissent *PC, prob. Al.* | transitionem, m et ns *del. m2, P.*; traditione *CMD all.* | quod *PCM all.*; quod quo et mihi et *Al. in mentem venit*; ut, quo *edd.*; essent ubi fulura essent *easpectatur, v. 8, 35, 4.* | adque eo maturiorae, ultimae duae litterae inductae, *P.* | 7. de insequendo *Lips.*, die sequenti (insequenti *rec. pauci*) *edd.* | ferre *P.* | 9. sententias ad nouitandas clades (clade *m2*) *P.* | uehul = uehatur *C.* | 11. it cum *P.* | puluerem *P.* | offaso *Walch. p. 158, prb. Mdv.* | 44, l. et *Gr.*; ut *edd. ml. all.*; ubi (*rec.*) *edd.* | gerionium *PC.* | 3. Ausidius et paulo post Ausidium *P.*, v. *Plut. Fab. 15; ausidus et ausidum C rll.* | utriusque *PC all.* | nactus *P.*, nactus *rl.* | 4. locis natis *Gr.*; locis natus, snatus *m2 ind., P.*; loci *C rll.* | facturos (*M?*) *rec.*; futuros *P.*; futurus *C.* | derigit *P.*, dirigit *rl.* | 5. seditionē *P.* | sempronii et *Dr. lib.* | ettemeritatem *P.* | uarroni, s *sup. l. P.* | fabii *rec.* | 6. iam uelut usu „comprobatur auctoritate optimi Florentini“ *Dr., Gr.*; iam uel usu *PC*; uelut iam suam uel uelut si iam *rec., v. adnot. meam in ed. Weidm. ad c. 42, 6.* | iratis ... cupientis *P.*, iratis ... cupientibus *rl.*, irati ... cupientis *susp. Al.* | 7. proditiis (ūs *m2*) ad consultam *P.* | exortem *PC.* | tamen euentus *M.* | uideret *om. C.* | prompta *P Dr. edd., edd. a. Gr.*; tam prompta *C, Gr. edd., Gr., H., Mdv.* | 45, 3. ripa *PC.* | egressis *PC*, egressi sunt *M.* | in stationem *rec. ? edd.*; stationem *edd.*, an stationem ... inuictis? | 4. dirigerentque *C, Dr. lib.* | summamperii *P1*, summa imperii *P2 rll.* | 5. uarropostero die uarro *P.* | cui ... erat *del. Kiehl Mnemos. 1, 99.* | signum pugnae *rec. pauci.* | quam adiuuare *C.* | 6. quoquequasincastris minoribusquas *P.* | instruunt aciem *scripsi*; instronctiaacae *P.*; instruetia acie *C rll. ? edd.*; instruunt cunctam aciem *Heerweg. ap. Fabri, cf. Ztschr. f. AW. 1837, 1198.* | proprius *P.* | deinde *edd.*, medii *Gr.* | 7. laeuom *P1*, laeuom *C.*, laeuum *P2 rll.* | cornum *PC.* | tenuerunt iaculatores cum *Dudatus, Dr.*; tenuerunt iaculatores ex *PC1 all.*; tenuerunt iaculatoribus *C2*; iaculatores et cetera ... auxilia, *del. tenuerunt, Gr.*; tenuerunt: iaculatores ex *Al.*; fort. tenuerunt: iaculatores et ex; tenuerunt. ex ceteris *ci. Mdv. praef. XVII; tenuerunt iaculatores. ex vlgo.* | tenuerunt *CM2 rec.*; tenerent *P1*; tenerent *P2*; tenererent *M1*; tenere *susp. Al.* | facti *Drk. post. Duat.* | pugna abesse posse *cens. Gr.*

46, l. balearibus *C.* | trasgressus *P.* | utque, om. quos, *C.* | 2. cornum (nu *m2*) *P.* | romanos equitatum *P.*, Romanorum equitatum *ci. Al.* | 3. cornum *P.* | itaant *P.* | adq. *P.* | 4. Afros *rec.*, afro *P.*, afri *C.* | armissettrebia *Pl.*, armis et atrebia *P2C.* | 5. formae *Dr. edd. ?*; romae *PC.* | dissimilis *Cl.* | gladiis *PC.* | punctimagisquamcaesi *P.* |

brabitate *P.* | sane et alius habitus *Gr.*; antetaliushan || nibatus *P1*; antetalius hamimatus *P2M*; ante talis habitus (habitus in rasura) *C2*; ante alia habitus *Valla*; ante alio ornatus vel aspectus *Lips.*; ante ceteros habitus *Gruter, Dr.*; (sane et alius) habitus ornatusque ei. *Al.*; ante alios habitus *Mdv.*; *suspiciabar* et alius habitus. | cum *C rec.*, tum *PM all.* | 6. gallis ... nudishispanis *P.* | praetectus *C1*. | consistenterant *P.* | numerum *P.* | qui tum *Gr.*; equiti || tum *P.*; equitum *C1*; equitūq; *q.*; i *sup. q.*, *C2*; equitumque qui tum *Pal. 3*; qui tum equitum peditemque *edd. a. Gr.* | steterunt *C2 rec.*, steterent *PCM.* | acie *P1*, acies *P2C.* | millium *Gr.*, millem *P1*, illum *P2M*, illa *C*, millia *rec.* | 7. sinistro *P.* | dextro Maharbal *CM, Gr.*; dextroemaharbal' *P.*, dextrum regebat Maharbal *rec.* | 8. sol (solus m2) seunde *P.*, solus seu de *CMD all.* | ita locatus *ml.*, ita locatus *rec.* | stetero; aut quod et ita starent *del. Gr.*; stare *P1*, stare *P2C*, staret *M*, starent *rec.*, *prb. Lips.* | utrinque *P.* | obliquos *P.* | meridie *PC.* | septentrionem *P.* | 9. aduersis *P1*. | multum puluerem *M2 rec.* | uolendo e uolendo *corr. P.* || 47, 1. ab (*rec.*) *edd.*, om. *edd.* | callorum *P1*. | hispanorum *PC.* | cornum *P.* | 3. stantibus adconfertis *P.* | turbequis *C.* | detrahebat, quo pedestre *Kaysers l. l. p. 38*; *fort.* detrahebat, eoque ped. | pedestres magnam *P.* | 4. esteditumest *P.* | primo ... par, dum *Mdv.*; primo ... parum *PC*; primo ... pares *rec.*, *def. Kayser l. l.*; *tentaveram* primo ... parumper, v. *Ztsch. 1847, 1010*. | constabant e constabat *corr. P.*, constabant *C.* | Galli Hispanique *Fossius*, | 5. conuisi aequa *Lov. 3, Gr.*; consiliaequa (consiliaequa teste *Gr.*) *P1*; consilio qua *P2CM all.*, conuisti obliqua *Lips.*, *Polybius certe 3, 115, 7 reclinat magis quam obliquam aciem describit.* | in puluere *C.* | cuneum (*M?*) *edd.*, cuneis *PC rec.* | prominente *PCM all.* | 6. institora *Gr.*, insistere *P.*, instare *C2 in ras.* | agmen *Gr.*, agmine *PCM all.* | 7. aliis *PC.* | media, qua Galli *rec. duo, Gr.*; mediaquaefalli *P.*; mediaque galli *CM all.*; mediaque qua *G. ci. Al.* | steterunt *edd. a. Dr.* | 8. dein cedendo *Ruperti, postea Al.*; deinde nitendo *P2CM all.*, *vlgo*; d. nutando *Matthiae l. ad c. 48, 5 laudato p. 11*; ante cognitam *P* lectionem dein declinando *tentabam*, v. *Ztsch. 1837, 1199*. | sinum (*rec.*) *edd.*, in sinum *metl.*, *rec.* | africa (afri m2) *P.* | ibruentibusque *P.*, ruentibusque *C.* | 9. nequicquamde *PC.* | et aduersus *PCM rec.*, etiam aduersus *rec.*, *vlgo*, aduersus *rec.*, iam aduersus *Crev.* | integram *om. rec.*, *prb. Lips.* | 10. eo *Lov. 5, edd.*; in eo *edd. rll.* | circummissos (*M*) *rec.*, *edd.*; circumfessos *PC*, circumfusos *rec.* | quot *P.* || 48, 1. sinistro *P.*, in sinistro *Ruperti*. | Romano *edd.*, romani *PM rec.*, romanis *C rec.*, *prb. Gr.* | 2. solita *I. Periz.*, *N. Heinsius*; ita *PCMD*; consueta *rec.*, *vlgo*; iusta *Gr.*; cetera *Al.*; sua vel aperta *tentabam*; parmas *H.* | speciem *P.* | parmas *Dr. lb.*?; armas, *antiqua m. parmas, P.*; arma *C.* | etiam (eciam *C*) iaculis *PC rec.* | adequitasent *P.* | 4. arreptis *rec.*; abreptis *PC rec.* | strata *edd. plerq.*, istrata *P.*, humi strata *Al.*, reiectum ab *Hzio.* | auersam *edd.*, uersam *edd. plerq.*, aduersam *rc.* | cedentes *P.* | 5. alibi (alibi m2) pertrinox *P.* | ut in mala *Bauer.* | mala iam spē *C.* | hasdrubal qui ea parte praerata *edd.*, nonnulla uidentur intercidissee, hasdrubal qui laeva iam parte *St.*; h., qui victor ad eam partem pene-

traverat *A. Periz.*; h. qui ea parte aderat [subductos ex acie] Numidas *Matthiae Bemerkungen zu d. Livianisch-Polyb. Beschreibungen der Schlacht b. Cannae Frankfurt 1807 p. 12*; h., subductis ex laeva parte equitibus, Numidas, *Fabri, v. Ztsch. 1837, 1213*, alia tentarunt *Gr. et Heusinger, v. Bauer, alia Witte commentat. de Liv. XXII, 48 fin. p. 14*. | quia *edd. plerq.*, qui *P.*, qua *Al.* | 8. equites *Gr.*, pedites *edd. plerq.*, milites *D, det. Fabri.* | prope iam fessis (fecissis *P1*) *P2C*, iam prope fessis *M*, iam Afris prope fessis *vlgo.* || 49, 1. parte *P.* | 2. aliquid *P.* | uiris *P.* | 3. nuntianti *Crev.*, denuntianti *edd.*, renuntianti *Gr.*, deinde nuntianti *Al.* | iussissent consulem aepedes *P.* | quam mallem *C2 all.*, quam mallem *P.*, quam mallem ut *C1*, mallem quam *Huldric.*, sed ipse reiecit, idem postea *ci. Bezzenberger l. l.* | traderet *rec.*, traderent *PCM.* | 4. equitum] equites tum *D rec.* | pedestrem *P.* | dubisiam (iam m2 *del.*) *P.* | 5. superantis et *Alb. Ruben.*, superantississet *P1*, superantiss et *C*, superatos et *edd. a. Gr.*, superante *ira*, sed *Gr. in ed. pr.* | 7. culpa *mal. Gr.* | cape hunc equum! dum *H.*, cape hunc equum. dum *Huldric. l. l. p. 9*. | dum tibi *Fossius*; equum, dum ... superest et comes *Watch. p. 189 sq. cf. Huld.* | hac pugnam *P.* | 8. sine hoc *rec.*, si hoc *ml., all.*, sine hac *Gr.* | 9. consul tu quidem] consulo quidem *PC.* | cō corneli *C.* | miserando *rec.*, mirando *PC1*, morando *C2*, v. *Ztsch. f. AW. 1847, 1009*, | nictor hostis *M rec.* | aduenit *PC1*, adueniat *C2 rll.* | et uisse *C*, exsistisse et uixisse *rec. Dr. lb.*, *edd. a. Gr.* | et adhuc et *P.*, et adhuc *C Dr. edd.*, adhuc *del. Fos.* | 11. memet scripsi, me et *PCM*, me *rll.* | militum eorum pater (patere m2) *P.* | ne aut reus iterum *C, Gr.*; neutrensiterum *P, Gr. edd.*; ne tu ut reus intereas *rec.*; ne ut reus inteream *edd. a. Gr.* | e consulatusim *P.*, et (ex *ead. m.*) esullusim *C*, e consulatu *M, prb. Dr.* | aut accusator *M?*, *Gr. obsv. 4, 20*; accusator *PC, Gr. edd.*; caussaue consulatus *edd. a. Gr.* | existam, ut *del., Gr.* | 12. [ex] agentis, diu ante ualga- tam *Ingersl. editionem inventum, repositi*; exagentis *PM all.*; exigentis *C, vlgo*; exagentem, haec agentem, *all., rec.*; haec eos agentes *Mdv.* | essent *P.* | obruerunt *M*, obruerent *PC*, obrueruntque *rec.*, obruere *ex opti. suis Gr.* | inter tumultum *Gr.*, intumulum *PCM all.*, in tumultu *rec.*, an in tumultum? | 13. tum unde *PC*, timide *rec.*, tum inde *vlgo*, tum undique *Al.*, tum denique *Mdv.*, tum denum suasi *Ztsch. l. l. 1023*. | tegente *rec.*, tegentes *ml., plerq.* | 14. insertus *Bauer*, infestus *edd.*, immistus *Gr.*, inuictus *Coetierius*, ingestus *Burmam*, infertus vel comitatus uel cinctus *A. Periz.* | acminimicum *P.* | quingaginta *edd.*, septuaginta e *Polyb. 3, 117 Gr.*, v. *Ztsch. l. l. 1006*. | ferequitibus *P.* | 15. XXXXUD pedites *P, XXXU*] pedites *CM*, v. *Simon l. l. p. 24*. | duo] tria *Heusinger.* | et tanta *CM all.*, v. *Bauer et Huld.*, *def. Kreitzner de propria orationis Liv. indole Wiesbaden 1845 p. 31*; etanta *P.*; et tota *rec.*; et aequa vel tanta prope civium quanta soc. pars *Gr.*; pro rata prope *etc. Mdv. Emm. 252*. | 16. XXIX *Gr.*; viginti novem *H.*; undetriginta *Mdv.*; unus et viginti *rec.*, *vlgo*; uigintun-decē *P.*; uiginti unus dece *C*; uiginti decem *M*; triginta *Periocha, v. Mommsen Berichte d. sächs. G. f. Wiss. 1854, 153*. | aedilici *P.* | seruilius minimum *PM*, seruilius minima (mammus m2, *rec.*) *C.* | minu-

cium *PM2*, minucius *C rec.*, minucius vero *M1*. | numerantur vel numeratur vel numantur *rec.* | aliquid *P*. | consul *add. Al.* | consul aliquot annis ante *Gr.*, al. ante consul *I. Gr.*, al. diebus ante *edd. a. Gr.* al. diebus imperator *Pighius*. | fuerant *C*. | 17. octoginta] nonaginta *Periocha*. | aut senatores *P*, autem senatores *C*, senatores *rl.?* *edd. a. Gr.* | eos *P*, eum *CM*. | equites *M* et *D PM2*, eq. *M* et *M1*, eq. *M C*, numerus equitum maior quam pro peditibus *Mdvgo videtur*, eq. trecenti *edd. a. Al.* || 50, 1. est *rec.*, *Gr.*, ex *edd. rl.* | Cannensis, Alliensi cladi *Gr.*, aliensi? (aliensis *m2 ap. Gr.*) clade *PM*; cannensi clades *C*. | nobilitata *P2 all.* | ceterum *P1*, ceteris *C*. | ut illis *Valla*, *Lov.* 5, utilis *rl.* | leviora *PC*. | censatum *P*. | 3. aliam *PC*. | septuaginta *ed. v.*, v. c. 49, 14. | alterius mortem ... luit *ci. Gr.* | totius *P*, totus *rl.*, | *fu*] fugit *rec.*, *edd. a. Gr.*; fugit vel lugerat *rec.* | 4. semiarmis *PC*, fort. sine armis. | maioribus praerant *rec.* | proelio *C plrg.*, proelium *P*. | praemeretutabae *P*. | habituros *PC*. | 5. tantū *C*. | 6. sententia *rec.*, *edd.*; sententiam *rec.*; sententia est *PCMD all.*; sententia haec vel est nisa (nisa est) *rec.*; sententia ipsa *Al.* | capta, *ead. m. i. add.*, *P*. | 7. non ita vel non *rec.* | tumulati *C rec.* | 8. obsepant *rec.*. | portas *edd. plrg.*, an ante portas *fui?* | 9. atque *om. rec.* | via *lit. M*, *lit. PC1D all.*, *lit. via C2 edd. plrg.* | disiciās aut transeas *Gr. obs.* 4, 20; nisscias *PCMD all.*; transeamus *rec.*; transibimus *edd. a. Gr.*; disiciamus *Otto l. l.* 34; vinci scias *Kayser l. l.* p. 39. | itumecum *P1*. | quietus (qui et uos *m2*) met *P*, qui nis (nos *m2*) met. *C*. | 10. hosti *P*, v. *Vahlen quaest. Enniana p. LXIV*. | 11. ad *DC PC all.*, ad *dela rec.*, ad tria millia de *rec.*, ad sexcentos *edd.*, vel ita, vel ad sexcenti *I. Gr.* | adq. *P*. | proteus *Rupert.* | 12. quos *Vossius, Bauer*; quod *edd. plrg.*; quem *rec. duo, edd. a. Dr., Becker, Mdv.*

51, 1. perfractus *P*. | diei quod *etc.*, v. *Stroth., Huld.* | sum e] retlessis *P*. | 2. actum *P2C all.*, acum *P1*. | die quinti *Mogunt. Si. e Gell.* 10, 24, 6. | prius te (*D?*) *rec.*, *edd. a. Gr.* | praecedam *Gr.*, praecedant (dat *C2*) *PC1 all.* | 3. Hannibali nimis laeta res est visa *Gr.*, hannibalinimicis. l. actare || setuisa (et vis *M*) *PM*, hannibal inimicis laeta ē (ē *del. m2*) res et *C*, annibal inimicis laetares ut nulla *Pal. 2*, Annibal, laeta res, et nulla maior *ed. Vallae*. | maiorque *P*, maior que (que *del. m2*) *C*. | capite *P*, capere *C rec.*, *Valla*. | possent *PC all.*, v. *Ztsch.* 1847, 1018. | laudarchabalis inde maharhalis *P*. | prensandum *re.* | essetent, c *ind.*, *P*. | 4. di dedere *C all.*, indedere *P*. | 5. spectanduinstrage *PC*. | insistent *edd.*, v. *Fabri*; exeunt *ci. Mdv.*; surgunt *Koch I*, 4: an missi sunt? | 6. iunxerat *C*, iunxerant *PM all.* | strictā (corr. *m1* e stractā) atutino *P*, stricta matutino *C all.*, contracta aut tacta matutino *ci. Mdv. praef. XVIII*. | 7. succisios *PC*. | relicuam *PC*. | libentes *PCM*, libantes *rec.*, iubentes *Gr.* | 8. effossam *P*, effossam *ci. Al.*, effossa terra *C*. | quos sibi] quod si *PC1*, si *del. C2*. | superiecta *Gr.*, subiectasuper *PCM all.* | 9. substratus Numida *rec.*, 51; subtractus (sbractus *M*) numida, e *sup. da m2 P, PM*; subtractus numide *C*, v. *lectt. Livv. meas I*, 6; *Kreyssig, Sallust. frgg.* p. 12; *Kayser p. 39*; adnotat. in *ed. Weidmann.* || 52, 1. diei lectis *Pal. 2, Valla*; dolectis *rl.*; die lectis *suspiciatur Al.* | brachio *PC*.

| obiecto lumine *Ox. N., Gr.*; lumine obiecto *edd. rl.*; lumini ob. *Si.* o lumine ob. *Al.* | 2. ab hominibus *Crev.* | maturius *ci. Gebhard.* | speditio *P*, expedicio *C*, spe dedicione *rec.* | 3. pactos *ci. Gr.* | in respita ... centenis post persoluto *pouit Rupert.* | trecentis (*rec.*) *Glar.*, tricenis *ml.*, *all.* | seorsum (seorum *ap. Gr.*) *P*, seorum *CM all.* | sociique *P*. | et animi *dedi*, ut nimis *PC*, aut animi *rec.*, *edd. plrg.*, animique *Al.* | hominum v. *Nipperdeium ad Caes.* p. 152. | ducentiamilia equites, amili *induct.*, *P*; ducenti iam equites *M*. | 5. parta (*M*) *rec.*, parata *PC rec.* | viros equos et *C*. | sepeliendo (do in di *mut.*) *P*. | *Apula Lips.*, *apaula P1*, *paula P2 rl.* | Busa *P, all.* | senato *P*. || 53, 1. *Fabii praenomen fort. excidit.* | legiones prima *P*. | 3. atmodum *P*. | adolescentem et ad *rec.*, *om. PCM*; et ad, *om. adolescentem, D*, ad *om. rec.* | ap. p. claudium *PC*. | 4. consulantibus *P1*. | nequiquam *C1*, nequiquam *PC2*. | fobere *P*. | 5. L. hic et §. 12 *edd.*, *cf. ad 24, 18, 3; ib. 43, 2; 27, 11, 12.* | caecilius *P1*. | spectaret *P*. | transfugiant *C*, transfugiat *PM all.* | 6. delixisset, it *m2 sup. ss. P*. | qui aderant et *PC*, et qui aderant *rl.?*, *edd. a. Al.* | 7. ait *del. I. Gr.* | malo esse scipio *PCM all.*, v. scipio e §. 6 *repetitio*. | 8. nulla *Vossius, Bauer*; nullo *PC all.*; nullo in loco vel nullo loco *rec.*; nusquam *edd. plrg.* | quamibi *P, fort.* quam ibi. ubi. | 9. gladios *P*. | 11. tu me *rec.*, *I. Gr.*, optime (oblime *C*) maxime *PC*, optime maximus *Dr.* | adfacias *rec.*, adfaciat in adfacias *mut. C*, adfaciat *PMD rec.*, *Drk.* | expostulo *rec.* || 54, 1. quo et (haec *C*) canusi iacebantur (iacebantur *C2*) *PC*. | quattuor millia et pedites equitesque *M rec.*, q. millia peditum equitumque *edd. a. Al.* | 2. familiam *C*. | tuinicas *C*. | peditibus *rec.*, bussae *PC*, | 5. utrum *Dr. edd.*, utrumque *PC*, utrumque *Al.* | 6. specio *P*. | se certe, etsi non e *P at Crev.*, et sic *C*; secernei || eisinon *P teste Al.*; se certe si non *vigo*; se certe ii et si non *Al.* | 7. occisum cum consilibus duob. exercit. *Hz.*; occisum cum duobus cons. exercitum *Gr.*; occisum (occisos *C2*) cum duobus exercitibus *PC1MD all.*; occisos consules cum duob. exercitibus *Berol.*; occisos cum duobus exercitib. consules *St.*, v. *Kayser l. l.*; occisum consulem utrumque cum duob. exercitibus *tentaveram, cf. §. 9; c. 55, 2; 4.* | 8. ne succumbam ... neque aggreddiar neque = ne quidem *Vossius*. | disserendo *rec.* | faciam *Vossius*; facie *PC1*; faciebant *C2*; fecero *Dr. lib.?*, *Gr.*; facio *edd. a. Gr.*; fort. fecerim v. 23, 12, 16; *defecerit, Ztsch.* 1847, 1009, aut facerem. | 9. consule ... amisso *del. Wex. mus. Rhen.* 12, 632; omisso *PC*, v. *Ztsch. l. l.* 1015, *Bake Cic. legg.* 1, 2, 5 p. 279. | ū vulnis *C*, nunc vulnus ... et multiplex *Gr.*; novum vulnus *Koch II, 9*. | duo consulares *rec.*, *Crev.*; cum consulares *PCM all.* | 10. facta *P1*. | 11. compares *MC rec.*, comparet *P*, compares et *Gr.*, compares aut *Al.*, comparem (*rec.*) *vlg.*, compares scilicet *Mdv. Emm.* 253, compares vel *Seyffert l. l.* | acceptam *ea* acceptum *corr. P*. | inde vectigalis *Al.*; in vectigallis *PC*; [in] vectigalis in *ed. Weidm. scripti, fort. rectius, an fuit cesserunt, vectigalis? hinc vectigales (Dr. lib.?) vlg.*; et vectigales *Mdv.* || 55, 1. pilus *P*. | *M. edd., M Pighius, v. c. 35, 5.* | enstodium *P*. | 3. cuminalis *PC*. | sicuti gentibus *C*. | nec consilium *PC rec.* | expedit *ret C*. | et per omnes paene *Al.*, et paene omnes paene *P*, obstre-

peretque et pene omnes pene *rl. omm. C.*, per omnes paene (*Dr. cdd.*) *vlq.* | 4. que fabius *P1*, fabius *P2CM all.*, *vlq. a. Gr.* | uiam *P.* | percunctantur *rec.*, *edd. a. Gr.* | profecto ... fore *I. Gr.*, et sic *C.*; profectos ... fore *Pal. 1.*; profectos ... forte *P all.*, *prb. Gr.*; profectos ... si forte *ed. St.*; percunctentur ... forte reperiant *Periz.* | consultum adque *P.* | 5. imperii *del. Vossius.* | reliquum *P.* | romanum *P1*, romano *P2M1*, romani *CM2.* | quo *rec.*, *edd.*, quae *P1*, qua *P2CM rec.* | 6. inenes *P1.* | sit, ut *rec.*, sicut *PMD*, sit *C rec.* | 7. expectet *C.*, *edd. vv.*, *prb. Crev.* | 8. custodesque *PCM*, custodes *rl.* | 9. recto inclusi; idem *Huldric.* suasisse postea vidi; recte tumultus *ml.*, *rec.*; tumultus, recte *vlgo.*

56, 1. summotasque *P1.* | per magistratus *Asc.*, magistratus *edd. plrq.*, magistratu *C2*, magistratibus *Pal. 1.*, et ita *ci. Gr.*; foro turba magistratus et patres *Lov. 3.*, *prb. Drk.* | discessissent *P1*, discessent *C.* | a *C P1*, a *P2 rl.* | 2. casusii *P.*; canusii *M.*, *eras. in C.*, *om. rec.* | decem *edd.*, quattuordecim *Gr.*, quindecim *Heusinger.* | 3. Poenum *Gr.*, menum *P1*, me nunc *P2CM*, se nunc (*nec*), vel hannibalem vel hannibalem nunc (vero nunc) *alia rec.* | in (*M?*) *rec.*, an *PC.* | duces *P.* | nundinantem *Gr.*, nuntiantem *PC plrq.*, morantem *Pal. 2.* | sacrum a. *Cer.*, v. *Matthiae Bemerkungen zu drey Stell. im Herodot. Cicero u. Livius Frankf. 1810 p. 13.* | 7. octacilio *PC all.* | vellet nuntiatum sibi esse *Mogunt.*; uellent nuntiatum his esse *PCM all.*, cf. *Böttcher l. l. 77.*; uellent nuntiatum est his vel his esse vel his *rec.*; sui vel uaves suae uellent, nuntiatum his vel iis esse *En. ap. Fabri.*; a se missi uellent, n. his esse *suspiciabur.* | uersum ad *rec.*, *edd.*, ad uersum *PC all.* | insulam *PC.* | instructaq. *P.* | 8. poenis *P1.* | esse si *C.*, *Dr. lbb.*; essetis (si *m2*) *P.*, aliquid eacidissee *censet Al.* | 57, 1. praetorem itaque uisum *M.* vel *Ap. Claudium Ruperti.* | lectis *rec.*, *edd. a. Ald.*; perfectis *rec.* *pauci.* | censuerunt *Hafn.*, *Gr.*, vel hoc vel censent *alti alio loco inserunt, v. Kaestner l. l. Otto 34 sq., Ztsch. f. AW. 1842, 468.*; praetorem *add. Gr.*, *Heusinger, Mdeg.* | praetorisque marcium (mapium *m2*, apium *CM*) claudium *PCM*, propaetorisque lectis *M. Claudium Dr.*, praetorisque perfectis *M. Claudium Al.*, aliis insuper e Sicilia allatis (*c. 56, 6*) ... uellent: censuerunt praetorem *M. Claudium Gr.* | praetorem *Claudium Marcellum Heusinger.* | hostiam *PC.* | posse *P.* | 2. adque *P.* | cōperte et altera sibi met *rl. omm. C.* | est *om. M.* | morte *P.* | 3. pontificis *edd.*, pontificum *rec.*, *edd. a. Gr.*, vel sic uel pontificius, quod etiam *Hz. ci.*, *Vaassen animadverss. ad fast. rom. sac. 134, 126; 130.* | nunc *rec.*, *edd.*, *del. Vaassen l. l.*, v. *Duker et Crev.*; non *P. all.*; ñ *C.* | quos nunc ... appellant *glossema redolere uidentur Ruperti.* | eousquenirginis *P.* | 4. uersum e uerbum *fact. P.* | 5. placere in placare *mut. P.* | supplicis] sacrificis] aut piau]is] *Doering.* | 6. callus e galia *P.*, gallus et gallina *CM all.* | terram *Duker.*, terra *edd.* | consaeptum] *bl.*, consectum *edd.* | iam ante *Gr.*, ui, ubi *m2*, mante *P.*, ubi ante *all.*, ibi ante *edd. a. Gr.*, ut iam ante *ci. Al.*, VII an. (*f. e. annis*) ante *I. Periz.*, decem annis ante *Heusinger.* | hostis *m1* e hostis *corr. P.* | 7. ut rehanur *C rec.*, uerebantur *PMD all.* | ab ostia et milites *M1 all.*, ab ostia et *D. milites M2.* | quos *C all.*, quod *P.*, quot

ci. Al. | 8. legionem classica *P.*, legione classica *C.* | tertia legio *edd. a. Al.*, septima legio *Heusing.* | theanum *PC.* | classem traditam *P.* | 9. inde *Crev.*, in *P1*, *del. m2, om. C.*, *rl.* | ductum (dicus *m2*) iunius *P.*, dictus iunius *CM.* | et *Ti. St. (Dr. lbb.?)*, et *t. P.*, *5 C.* | dilectus ... iunioris *P.* | 10. adsocius *P.* | formaula *P1.* | armate | *lalia, a sup. al.*, *P.* | uetera *CM all.*, *uespa, p. induct.*, te *sup. s. pos.*, *fort. uetusta.* | porcibusque *P.* | 11. alia *P.* | militaretempta *P.*, *fort. militare, redempta, v. Ztsch. 1847, 1011.* | militare empta *C rl.*, militare, et empla *Al.* | 12. hic melles, in milles *mut.*, *P.* | minoresredime *P1*, minore rodimi *P2CM all.*, uel hoc uel redimere *prb. Al.*, minore redimendi *Asc.*, minore redimendorum captiuorum *Sabellicus.* | 58, 1. uir (in *c. mut.*) toris *P.* | sociis *P.* | trasumendumque *P1*, trasumenumque *P2C.* | 3. internecinum *D. Heinsius, Dr.* | adque *P.* | uirtutis *P.* | 4. trecentios *P.* | centenos *ed. St.*, centum *rl.* | 5. aliquantum *C rec.*, inaliquantum *P. rec.*, ita aliquantum *ci. Al.* | quod *M2, rec.* | laetus *M. Lov. 4.* | quamcumque condicione *P.*, quamcumque condicione *M.* | 6. delegit *P1.* | 7. inclinaret animus *Lov. 5.*; inclinaret animos *PCM all.*, *Al.*; inclinarent animos *Dr.*; inclinarent animi *A. Periz.*, cf. *Huldric. p. 9.*; inclinaret cerneret animos *Koch l. 4.* | 8. egressis *P.* | minimi ... iugeni *P.* | ueluti aliquid *Al.*, uelutillitaliquid *P.*, uelut aliquid *C rl.*, uelut illic *al. Gr.* | redissent *P.* | 9. uenere *PC.* | carthalonis *P.* | 59, 1. quorum principes in iuniusq. *P.*, uidetur aliquid intercidissee. | nostrum uestrum *rec.*, *edd. a. Gr.* | uiliares *P1.* | 2. ali *PC.* | nelegendi *PCM1.* | nos *C all.*, uios *PMD all.* | tumulis *C.* | 4. reliquum *P.* | m (*m2*) utati *P.* | 5. exaciem *P.* | 6. sumus retium dein pretium *P.* | auxili *PC.* | tradimus *C.* | 7. aurodemisse dein redemisse *P.* | condiciones *C.*, condiciones *Hartl.*, condicione *P.*, conditionem *rl. (?) vlgo a. Al.* | captiuorum *Asc.*, ad captiuorum *PC rec.*, *fort.* ad hostem aut Pyrrhum captiuorum, v. *Ztsch. l. l. 1001 sq.*, ac captiuorum *ci. Al.* | gratiam *D. rec.* | 8. atqui et ad *Aliam Gr.*, atqui et *Aliam P1*, atque *italiam P2CM.* atque in *italiam rec.*, atqui in *Italia edd. a. Gr.* | pyrro *P.*, pirro *C.* | Cannensis *C1*, cannenses *PC2.* | tegument, me *induct.*, *P.* | 9. ne in acie quidem refugerunt *Gr.*, cf. *1, 6, 1.*; nec in ac. q. refugerunt *PC rl. plrq.*; nec acie quidem *ref. Lov. 3.*; uel ne in castra quidem *refug. uel ne ex acie q. ref. A. Periz.*; ne in acie q. fuerunt *ci. Al.*, sed *spreuit, expectandum erat*; q. ne fuerunt quidem in acie, *recep. Mdeg., v. Em. 253; cf. Scheibe Philol. 5, 136.* | relictis *PC.* | 10. et commilitonis *ml.*, aut commilitonis *rec.* | condicionis *PC.* | uelim *ml.*, uidear aut uelim uidear *rec.*, uelim uideri *vlq. ant. Gr.*, uelim uerum *Vossius.* | ac ne *Huldric. l. l.* | illis *ml.*, *rec. plrq.* | nobismet *Al.*, nobisme *P1*, nobis *P2 rl.* | 11. et illis bonis *Crev.*, *Vossius.*; illis et bonis *PC.*; illis ut bonis *M. rec.*, *edd. plrq.*; illis et bonis et fortibus *Dr.*; et illis et nobis bonis *Bauer, idem suadet Heerwag. ap. Fabri.* | autemini *P1.* | etiam *ml.*, iam *rec.* | 12. habitis *P1C.*, be in *C sup.*, bi *pos.* | noumiror *P1*, non minor *P2 rl.*, nec multo minor *I. Periz.*, uix minor *Ruperti.* | hui *PC.* | 13. si iam (*fort. sed iam uoluit*) *Valla.*; si tam *P Dr. lbb.*; si tamen *C, Al., Hz.* | facietis *P.*, facietis *Valla, I. Periz.* | quinnos *P.* | 14. pyrro *PC.* | uos *del. cens. Fabri, idem Huldric. et Bauer*

inducaverant; nos rec.: suos *ci. Crev., cf. Duker.* | potes *P.* | 15. species *P.* | deformitatemque *rec.* | 16. expectantiumque *P.* | uitae *P.* | 17. set * si *P.* quae media scripta fuerant *Al.* dignoscere non potuit; set etiam si *ci. idem;* si *C. rll. vigo a. Al., Mdv.; fort.* et si me etc. | uellit *P.* | quoniam *P.* | indigni qui *ci. Al.* | redimeremus na uobis, s m2 induc., *P.*; redimeremur a uobis *CM all.*; a uobis redimeremur *edd. a. Beckerum;* a del. *Mdv.* | simus *Muretus;* sumus *edd.* | 18. redire *C2 all.,* redire *PCL.* | quondam *Dr. lb.?* *edd.,* quam *P.* qu * *Cl.* | pyro *PC.* | 19. suum quisque animum habet *Al.*; animum quisque animum *PCM all.*; suus cuique animus *C2;* suum quisque habet animum *vigo;* fort. suum quisque sequitur animum | mouet si uobis *C.* | abeamus *M2 rec.,* habeamus *PCMD all.,* habeamur *edd. a. Dr.*

60. 1. ubi his *P.* | ab ea ta que incominitio *C.* | mai (man m2) usque *P.* | 2. in foro *del. Vossius, id multo probabilis foret, quam quod Koch II, 9 ci.: impluranti.* | turbas *rec., edd.;* ac turbas *mill., Al., v. Zisch. l. l. 1013;* turbas huic *edd. plrg.; fort.* ac comitio intercidit. | 4. praesentiam *P.* | censeret *PC.* | 5. videatur, u supra a m2 pos., *P.*; uidebatur *C (rll.), non audiebatur Manlius nisi a senatoribus, quibus si asperior visus esset, non probassent eius sententiam.* | locantus *Pl.* | 6. eorum *del. Glarean., def. Eichhoff III, 7 sq.* | pro his *PC.* | breuis *P.* | sententia (cia *C*) *PCM all.* | 7. extemplo *PC.* | dederint (e sup. di m1 *P*) *PC.* | dederint *M rec.* | etiam ab iis *PC.* | carnasiumque *C.* | consule *PC.* | 8. apud ... apud *P.* | agere *PC.* | in castris Romani *I. Gr.* | 9. sed cum *Gr.,* et cum *edd.* | septem milia armorum *C2;* septem (a sup. in man. l. pos. *P*) armorum *PCIM all.;* septa armorum *rec.;* septem armorum hominum milia *vigo.* | etiam per *Al.,* etiam *P rll.,* etiam inter *rec.,* perumpere etiam *ci. Gr.* | possent *mill., v. Stinner l. l. p. 26;* potuissent *vigo.* | persepsit *perse PC, in C priore loco per se del., in P posteriore.* | 10. adhortare *P.* | hortare *M,* hortari *rec.* | perueniri *Gr.* | 11. si *add. Wea Mus. Rhen. 12, 632;* sicut avorum ... legiones, si hoc *Drk.;* sicut ... legiones, si hoc *Huldric. l. l.;* si ut avorum ... si ut nobis ... si hoc *Mdv. l. l. 147.* | memoriam *P.* | sannios *PC.* | duceret *C2,* ducere *PCL.* | circumuenta *PC.* | 12. equidem ... ducere *Koch I, 5, postea Ussing;* quidem ... duceret *edd., olim nec viros quisquam nec ... duceret suspicabar, cf. Scheiba Philol. 5, 135;* ne viros quidem ... nec *Bauer,* ne viros quidem ... nedum *Gr.* | 13. demonstrat: redoces *Lips.;* demonstraret duces (ducēs *C2*) *PCMD all.* | seruenimi *P., v. Huldric. l. l. | 14. vilem] uilem, m2 in sup. ue pas., P;* inuellit *Cl;* inbellē *C2;* in uilem *M rec.;* uirilem *rc.* | 15. et liberi *edd.,* liberi *b1, prb. M.* | desiderante *P,* desiderantes *C rec.* | estis *desero PC.* | deminolis *PM.* | abalienati iure *edd.,* abalienato i. *Mdv. Em. 254, v. Bauer.* | 16. sequiseiuentatem, tu *del. m2, P.* | post paulo *Drk. (PC).* | tradi inuentum *PC.* | 17. quamquam *Mdv.,* quam *edd.,* aptius esset quamquam quid | og (ig m2) nauitiam. | cum *om. C.* | non modo enim *PLM,* non enim modo *P2C.* | uiris *P.* | 18. patriam (patria *MC*) desideret et *PCM.* | cinen *Pl.* | habere *PCM all.* | 19. his sescentis tot milia hostium *Low, 5, M. Haupt, Hc.;* hissescentamiliasthostes *P;* hii (hii m2) sescenta m (lia supra pos.)

hostium *C;* his sexcenta milia hostes *M1;* his sescentis milia hostes *M2 rec.;* his sexcenta milia hostium *D, rec.;* iis quadraginta milia hostium *Sabellicus, edd. multae;* his sexcenta milia hostium *def. Sig. recte fort.; nisi praestat iis sescentis (vel tot) milibus hostes v. 7, 35, 6; Zisch. l. l. 1023; Stinner p. 20;* his sescentis hostes *Mdv.;* iis sescenti hostes *Al.* | 20. agminis *PM all.,* agmini *C.* | viginti *P all.,* triginta *rc.,* prope viginti *I. Periz.,* duo et viginti *Heusinger.* | sortium et fidelium aut sortium fideliumque *rec.;* fortium fidelium vel fortes, fideles *ci. Gr., v. adnotat. meam ad 21, 53, 2 in ed. Weidm.* | ipsi quidem se *Bauer.* | 21. fuisse usui *dedi,* fuisse ut *edd. plrg.,* fuisse qui *rec. pauci,* fuisse aut *Wea l. l.,* fuisse, ut qui erumpentibus, ne *Schott. ap. Dr.,* aut fuisse *Mdv. l. l. 254,* fuisse uiles *Koch I, 5, antea suspicabar* fuisse tum; etiam ad fuisse vel fuisse auxilio *tentaueram.* | qui ne erumperent *dedi, idem Wea suavit l. l.;* quincrumperent, m2 e sup. ru pos., *P;* q (i sup. pos.) nec erumperent *C;* qui nec erumperent *M;* quin (qui ne, ne) erumperent *rec.;* quin erumperent *Lips.* | conati sunt aut *mill.;* conati sint aut *rc.;* conati sint, at *Lips.* | incolumitati, n m2 *del., P.* | timore ... seruituti (seruiti m2) *P.* | 22. at ad *Wea l. l. p. 631, ad cdd.,* at enim ad (rc.?) *Asc., vigo.* | tutandam *P.* | 23. vallum armis *Gr.,* ballumarma, ballum *del. 2, P,* uallū arma *C,* arma *M rec.,* armis *rec.* | uallos *P.* | deessent *D, rc.,* abdesunt *Pl,* desunt *MC rec.,* desint *rc.,* abessent *vlg.* | 24. hortio *P.* | hostis ... accessit *rec., vlg.;* ab hostibus ... accessit *mill., rec.;* ab hostibus ... accessum *edd. Schotti;* accessit *ci. Al., fort. aliquid excidit.* | secunda hora *P.* | 25. istorum scripsi, ipsorum *edd.* | in acie *b1,* aciae *P,* acie *rll.* | decuerat *C,* decuerit *PM all.,* decreuerit *rc.,* decreuit *rc., fort.* decuit. | cumincastra *P.* | 26. ego vos *dedi,* quos *PCM all.,* uos *rec. (M2D),* et uos *ci. Al., an ac uos? | castris] e castris Hauerc., Mdv., v. Hildebrand Ueber einige Zeitwörter, welche bei Cicero ... mit dem blossen Abl. u. den Proposs. a, de, ex verbunden werden, Dortmund 1859, p. 18.* | castra tutare (ri *C2*) *PCM,* ac castra vel castraque vel castra et tutari *rec.,* et castra tutari *Mdv.* | 27. erumperunt *P.* | 61, l. manilius ... cognationem *P.* | 2. qua *rec.,* quam *PD,* quā *C,* quia *rec. (M?), edd.* | ad aerarium *D.* | magnam *P.* | 3. tristi, m1 triste *corr., P.* | questibusque *C2 (Dr. lb.),* quaestibus *P,* questibus *C, fort.* ac questibus. | 4. hii *P.* | exuoluisset *Pl,* exui uoluisset *M, sic et P2C, sed in utroque exsoluisset corr.,* absoluisset *rc.* | 5. ne tamen *C (MD),* nec tamen *P rec.* | iis *rec. (MD),* is *Pl,* his *P2C.* | 6. calburnium *C.* | manilium *mill., rec.* | cognatos *PCL,* cognatis *C2.* | 7. redimendos *natum P.* | 8. reli (ligi m2) ones sese *P.* | de is *P,* de his *C,* | senatum *PC.* | dedendum, s supra m2, *P.* | 9. ignominis (iis 2) quem *P.* | extemplo *PC, Ald., om. edd. Gr. et multi Dr.* | 10. decernere *ci. Gr.* | maiorea *P;* maiora, a m2 *ind., C.* | uel ea res indicio est (sit in edit. minore), quod fides sociorum *Al.;* uel de ea res indiciorum *P;* uel ea res indiciorum (iudicio *C*) *MC;* uel ea res indiciorum *rec.;* uel ea res indicio fuerit *Pal. 2;* uel fides indicat sociorum *Salmasius, Becker;* uel declarat fides sociorum *Gr;* uel ea res indicio est, quod qui sociorum *Asc., vigo.;* uel de ea re iudicari

potest, quod fides *ci. Al.* | quae *P. all.*; qđ, *supra pos. m1* quę. *C.* | ad eam diem (*rec.*) *edd.*, eadem diem *P.*, eadem die *CM.*, eam ad diem *Gr.*, ad eum diem *Salmas.* | firmi steterant *edd. plrg.* | labare *C2.*, laborare *PM.*, *edd. un.*, labrare *C.* | quod desperaverant *CM2.*, quod speraverant *PM1.* | 11. Calatini *v. Ztsch. f. AWW.* 1852, 207; *fort.* Calatini, Campani. | hillirpinipapolorumpars, hil et p m2 del. *P.* | 12. Uzentini *P1.*, *v. Mommsen Unterit. Dial.* 49, 51; surrentini *P2C rll.*; Salentini *ci. Gr.* | crotonensis *PC.*, *emend. Sl.* | omnes *P.* | excisalpinii *P.* | 13. usquam *PCM.*, umquam *rec.* | 14. ipsorum *M.* | 15. qui si *rec.*, qui *PCM.*, cui si vel qui si ... nihil *ci. Valla.*, *v. Walch.* p. 80, *Huldric.* p. 11.

Liber XXIII. Periocha. Hannon Nz. | peterent et nec Nz. | marcellus praetor hannibalis *edd.*, Marcellus proconsul Hannibalis *Heusinger.*, *v. Lallemand.* | Cn. Scipionibus in Sardinia a *add. O. Iahn.* | est ut] ut Nz. | exercitus ... encircetur *Ald. supra inter v.* pugnavit et Casilinum posuit. || 1. 1. Hannibal *Valla.*, haec hannibal *PCM all.*, nec hannibal *D rec.*; Aecis Hannibal *Gr.*, his hannibal *rc.*, inter haec Hannibal *tentaveram. prb. Hz.*, qui haec Romani. *vel* haec Romae acta *ci.*, et Hannibal *Al.* | castraque capta ac direpta *Diatius*; capta ac direpta *edd.*, quod *prb. Huldr.*, *v. index lectionum. etc.* 1817 p. 1 *et ad Apulia refert, improbante Bremio*; castra capta ac direpta *adversariū Vallae*; castraque direpta *Valla*; castris captis ac direptis *rc.*, *Gr.*; Romanorum castris c. ac direptis *Har.*; ac castra direpta *ci. Al.* | a statione *PCM.*, a statione *C2.* | Trebio *add. Gr.* | pollicentes *PC.* | tradituros *C2.* | Trebius *del. Vossius.* | 2. sed *CM.*, et *P.* | mopsiorum, *sed m. antiq. c m n supra w p o posuit. P.*; compsinorum *CM all.*; compsanorum *vel* consanorum *rec.*; Stasianorum *ci. Cluver.* | 3. Mopsiani *Gr.*, compsam *PC.*, compani *rc.*, *fort.* Mopsiani Compsam *aut* il post ... Compsam. | urbe *edd. a. Dr.*, *prb. Mdv.* | urps *P.* | traditum est tibi (ibi m2) praeda *P.* | 4. detrectandis (dis in us mut.) *P.* | 6. insidis *P.* | apte] arte *rec.* | 7. uidebantur (tur m2) *P.* | 8. propinquom *P.* | plaerque *P.* | 10. abstinere *rec.*, *prb. Lips.* || 2. 1. floctiter *P1.* | corruptā omnia *PC1.*, corruptam omni *CM.* | 2. nactus opus *P.*, nactus opes *C.* | 3. thrasumennum *PC.* | cenatui *P.* | facinus ntu (isut m2) *C.* | uenisset *P2 all.*, uenissent *P1C.* | 4. incolomi *C.* | incolomem *del. Huldr.* | inii *PM.*, inii *C all.* | 5. senatum *P.* | c(m2 p)lacituum *P.* | 6. Romam *rec.*, *edd.*; roma *PM1.*; romae *C.* | *M. add. Mdv.*, *v. adn. meam in ed. Weidm.* | ceterum *displicet Bauero.* | 7. attollendum *P.* | 8. si se *Asc.*, *edd. plrg.* | 10. claudii *P1, m2 i del.* | relinquit *Lov. 5, Mdv.* | neue ingredi *C.* | posset *rec.* || 3. 1. detestabilis *P.* | 2. eam nunc non *edd.* | praesidis *deinde* diis *P.* | sed totam] s * a *Cl.*, securiā *C2.* | 3. in curia *Mdv.*, *v. Pomp. comm. ort. Donati p. 335; Serv. ad Verg. Ge. 2, 76.* | qua *P.* | meritis *rec.*, temeritis *PC1.*, emeritis *P2C2 rec.*, peremeritis *M.*, an demeritis, *v. Heins. ad Ov. Am. 2, 8, 24; Heroid. 6, 138, ut promeritus?* | set *P.* | 5. senatum *del. Huldr.*; novum *et* veterem senatorem *intelligit.* | nouū *P.* | 6. iubeo *P.*, iubeo *rec.* | de quorum *edd.*, deque eorum *Mdv.* | strenuum nonom (uum m2) *P.* | cooptabiti (tis m2) *P.* | 7. unam *P1.*, urnam *P2C all.* |

sorte] forte *C.* | is (ip m2) sumque *P.* | 9. quae sententia de hoc *Gr.* | sıl. date igitur *C, Gr.*; sit data eicitur (tur m2) *P teste Al.*; sit data eicitur *P ap. Gr.*; sit data eicitur *M1 rec.*; sit data, eligite *M mrg.*, *rc.*, *prb. Gr.*, *Dr.*; sit data, eicitur ... iustum eligite *vlg. a. Gr.*; sit lata eicite *etc. Sl.*; sit data, eicitur ... iustum substitute *ed. Lips.* (cooptate *Lov. 3.* in huius locum sufficite *Lov. 2.*) | subiciendi *PC all.*, subiciendi *M rec.* | 12. hucmulto *P.*, huc modo *Cl.*, hic multo *C2.* | 13. audiendum *P.* | obcurrerant *Vossius.* | 14. quoquemalum *P.* || 4. 1. fexis (fecis m2) set *P.* | omnibus *rec.*, omnis *ml.*, *rec.* | 2. adulari *Salmastius*, adnari *P.*, adfari *P2CM.*, *vlg. a. Gr.* | 3. eius causas *rec.*, *Vossius.* | parti adesse] parati adesse *edd. a. Gr.*, parati esse *Vossius.* | camillitem *P.*, eam litem *CM all.*, ea (eam) in litem *rec.*, eum in lite *hl.* | 4. actū aliter *C2 Dr. lbb.*, actualiter *PC1.*, agi aliter *Mdv.*, *v. 7, 23, 10; 37, 10, 12.* | affluenti *P.*, affluenti *C rll.* | 5. plebeis *PLM.*, plehis *rec.* | lasciuire, e *sup. u.* *P.*; lasciuere *C.* | 6. erat] fuerat *ci. Al.* | quoque *om. M.*, *v. Hn. Münch. g. Anz. 24, 815.* | deficerent *rec.*, efficerent *ml.*, deficerent *Berol.* | ne id ... efficerent *edd. a. Gr.* | concubium *PC.* | 8. quod *del. Crev.*, *Vossius.* | erat *rec.*, *prb. Bauer, Huldr.*; et quod, eum ... Romanos, maximum vinculum, erant trec. equites ... in praesidia ... missi *Bremius ap. Huldr.* | impresidia *C.* || 5. 1. aegraeperuigerunt *P.* | quos, *sup. pos. m2* consulem, *C.* | mitterent (at m2) *ii P.*, mitterentur duo (duo hi) *rec.* | poterant *edd. plrg.* | 4. iuuentas *P.* | 5. ade] annas, ad] cannas *m2.*, *P.* | quia aliquid (aliquid *P*) *PCM.*; qui aliquid *rec.*, *Mdv.*; quasi aliquid *vlg.* | quod deest *rec.*, quod est *ml.* | explerū *P1.* | 6. hims *Gr.*, himis, *v. sup. u. pos. P.*; ruinis *MC all.*; in ruinis *edd. a. Gr.* | campanis] et poenae, e *del. in nae et i sup. a m2.*, *P.*; cāpanis (cāpani m2) et poene *C.*; campani sed pene *M all.*; campani sed poeni *D rec.* | 8. quondam *rec.*, quondam *ml.* | Sidicinum] Romanum *Rupert.*, potest *Livii error esse.* | ad Saticulam *Sl.*; saticulam *Voss.*; ad Satriculam *edd. vv.*; saticula *ml.*, *rec.*; apud Satriculam *Exc. Pithoi, Drk.* | 9. deditis *Gr.*, deditis *edd. praeter Haverc.*, dediticis *Al.*, *cf. T. 31, 9.* | vestras *edd. plrg.*, *v. Voigt das ius gentium d. Roemer, 152; 320; nostras rec.*, *edd. a. Gr.* | nostrum *PC.* | communicavimusque vobisem *del. Scheibe Philol. 3, 560, videtur potius aliquid deesse vel concubium vel temp.* | arbitrarier se (sed *C2*) *PCM.*; arbitrarier esse, *vel* arbitrarier se *vel* arbitremini esse *vel* arbitremini *rec.* | 11. ablatuminitalia *P.*, ablatum sit italia *C.* | africa *C.* | indigena *ml.*, *v. Huldr.*; indigenam *rec.*, *Mdv.* | 12. huc *C.* | nescit *P.* | 13. his *PCD all.*, *om. M.*; hos (*rec.*) *edd.* | quas contingere *ci. Huldr.* | a (ac m2) manorum *P.* | 14. pulcrum *Cl.* | Campani *rec.*; campanis *ml.*, *all.*, *v. Ztschr. 1847 p. 1015.* | Romanum *ml.*, *all.*; romana *Hafn.*, *prb. Freinsheim;* romanorum *Gaertn.*, *Recan.*, *Mdv.* | nostra ... nestrīs *P.* | 15. scribi posse *Lips.*; scripsisse *rec.*, an scripta esse. | iam] etiam *Koch II, 9.* | frumentiqui *PM1 Voss.* | se victos esse *edd. vv.*

6. 1. hac oratione *edd.*, *v. Hand. Turs. I, 61;* ab hac orat. *Gr.* | ubius niriū *P1.*; ubius niriū *P2C (M all.)*; ubius niriū *ed. Sl.*, *v. Mommsen Unterit. Dial. 267; 260, id Hz. non improbat, quod ubi*

non facile Virrius legatur, certe Virris est in titulo 602 inscripti. *Lat. antiq. ed. Th. Mommsen.* | 2. quin *P* teste *Gr.*, *rec.*; quia *C* et, teste *Al.*, *P.* | cum *om. edd. vv.*, *prb. Al.*, si legatur et Italiae. | in africam decedat *M. Gr.*; in africa | indecedat *P.*; in africam inde cedat *C. all.* | deportet et *PCM rec.*, deportet, et... relinquat *Gr.* | relinquantur *P.* | 3. Virrio *rec.*, uiri *P.*, uiro *C.*, uirbio *rec.* | loquentis *P.* | dela (le *m2*) | um *P.* | 4. plebes *edd.*, plebis *PC all.*, plebs (*M*) *rec.* | ad electionem *C.* | 5. uincit *PC*, uicit *rl.*, *ulgo.* | 6. annibalibus, ibi *del. m2, P.* | 8. postulato I *Berol.*, compar. postulationi *condam Pal.* 3. | alissitansine *P.*, aliis (alii *m2*) ita ut sine *C.* | pratermiserint *Bauer*, sed ipse *vulg. def.*, pratermissuri erant *Mdvg.* | 7. 1. pacemque cum eo conditionesque *rec. duo*, pacisque (pactique *Lov. 5*) cum eo condiciones *Lov. 4, 5.* | conditionibus his *dedi*, v. c. 33, 9; 34, 23, 9; *Ztsch. f. AW.* 1840, 90; his conditionibus *Berol.*, *edd. a. Gr.*; conditionis *P.*; conditionis *CMD all.*, v. *Conr. Hermann observ. critt.* p. 28, *Iahn. ann.* 31, 199; conditionibus *Gr.*; conditionibus iis *Mdvg.* | ius *P2CM*, uis *P1.* | 2. legesui (sui *m2*) *P.* | captiuis captiuis *P1.*, captiuos *P2C*, captiuis *rec.* | in consilia *P.*, in sicilia *C. rl.* | 3. haec *Dr. edd.*, nec *PC.* | illa *ml.*, alia *rec.*, vel hoc *prb.*, vel nam *del. Stroth.* | facinera *P.* | cuiusque *r.*, alios *PC*, ciuesque alios *M.* | [fervore] foctore *ed. Sig.*, v. 38, 7, 13. | includit *P1.* | 5. Pyrrhi *P.*, pyrrhi *C.* | necreperetur *P.* | 6. uellent ut] ut *del. Vossius.* | Romanisse *P.*, romanos (romanis *m2*) *sed C.*, se Romanis (*Dr. lib.*) *edd.* | 7. occulta *edd. plrg.*, occulte (*M2*) *Pal.* 1, in occulto *Hn.* | 8. ne quit *PC.* | oriretur *M2 rec.* | acastris *P.* | 9. contionem *P.* | enixae *P.* | 10. priuatum *edd.*, privato *ci. Gr.* | inambulabit *P.*; inambulabat *C. prb. Al.*, v. *Hn. Münch. g. A.* 24, 815. | 11. diserei]rei, serie *m2*, gereret *P.*, die serere gereret *C.*, die sere (sero *D*) gereret *MD.* | ut ipse] et ipse *Gruter, Mdvg.* | 12. ingenno *P1.* | uisenda urbe *C. rec.*, cuisenda urbē *P1.*, uisenda urbem *P2M*, uisendam urbem *rec.* | 8. 1. diuersatusque *re.* | nininos, mimos, munios, nimios *all.*, *rec.* | inclitos *C. all.* | 3. a Decii Magii] atdecimagit, eum *supra* deci *pos. m et g. eras.*, *P.*; at: ex abstractum *repetitum* videtur; a se (secum *C*) decio ait *CM*; ab se a decii ait *Eac. Pith.*; a suo cum decio ait *D. all.*; a sinu a latere decii *Pal.* 2; a sueto decii magii latere *Valla*; abs Decii *M.*, latere *Gr.* | uni (puni *m2*) cum *P.* | 4. patris] Poenus *Rupert.* | caenam *P.*, coenam *C.* | 5. Vibelliumque *P.*, iubelliumque *C. rl.*, v. *Mommsen Unterit. Dial.* 266. | 6. modo diu aduariosa *PCM*; modo diu aduersariosa *D.*; modo diu ad uarios vel *m.* diu ad uarios laxus (apparatus) *alia, rec.*; domo *Valla*; domo diuite *Si.*; domo luxuriosa *Gr.*, *Drk.*; domo diu ac luxuriosa *Kreyssig Sall. frgm.* p. 55. *comment. de locis Gellii et Lactantii* p. 10; diu luxuriosa *Heusinger, Al.* | omnibus *ml.*, omnium *rec.* | incelebris *PC*, inlecebris *M. all.*, illecebras *edd. vv.* | instructa *Lips.* | domo diu ad uarias omnium voluptatum illecebras instructum *edd. a. Gr.*; domo diu ac uariis omnium voluptatum inlecebris instructa *Hz.*, v. *Gron. obs.* 4, 4. | 7. hannibiscalauis, bico *del.* et *l. sup. pos.*, us *deleto* calauis *fecit m2, P.*; hannibalis calavi *C.*; Hannibalis Calauis *reuocari, v. additam, ad ed. Al.*, *cod. l. capulso* Perollae nomine suasi perPELLI ad uinum potuit, quod nuper inuenit

Seyffert l. l.: perhola (perholla *m2*) uinum | potui *P.*; phollauini impotui *C1.*; polla uini impotu *C2.*; pholla pPELLI ad uinum *Berol.*; pelli ad uinum potuit cibumque *Valla*; Perolla uinci potuit (*rec.*) *edd. vv.*, *Gr.*; Perolla uinum potuit *ci.*, sed reiecit *Gr.*; Perolla ad uinum potandum impelli potuit *Al. ed. min.*; Per. perPELLI ad uin. potandum potuit in *ed. min.*; per illa (uinci potuit) *Huschke monum. ling. Osc.* p. 408; perlici ad uinum *Hn. per literas mihit indicavit*; perPELLI ad potandum *Mdvg. Em 259*, olim provocari ad uinum, vel perPELLI uinum ut potaret *tentaveram*, cf. 40, 7, 2; in uinum traxit, 37, 7, 12; in multum uini, 33, 48, 6; fort. propinandi *voc. latet.* | patrem *P.* | perturbationem *Valla*, ierturbationem *P1*, interurbationem *P2C all.*, *edd. plrg.*, fort. *id.* ad quod praepositio inter pertinebat, intercedit. | causante (*P ap. Al.*); causa (causa *C*) ante *edd. Gr.*, *P.*; conquirente *ci. Vossius.* | 8. occasu *C.* | calauium hortatus erat octo uerbis *omn. C.* | convivio *P2 all.*, sanguinio *P1.* | ogressu *P.* | 9. quod defecimus *rec.*, quod fecimus *ml.* | ueniam... impetratori *Valla*; uenia... impetrari (ni *P1*) *PC*; impetrari vel impetrare etiam *Dr. lib.* | impetrare possumus *rec.*, an impetrabimus? | abromaniset *P.*, ab romanis et *C1.*, ab romanis possit et *C2.*, a romanis *quest Pal.* 2. | gratis (ia *m2*) *simus P.*, fort. gratia erimus. | Campani offendere potest *h. l. positum, nisi additum est, ne Calauis de se et de patre solis uideretur dicere, suspicari posses participium fut. latere.* | fuimus futuri *Mdvg.*, quod cum *secutus* essem, errore fuerimus *positum est.* | 10. reiecta *rec.*, *Dr. lib.*, reiecta *P.*, reiecta (erecta *m2*) *C.* | abesse *b1*, adesse *edd. plrg.* | patretur *susp.* *Bauer.* | 9, 1. audiuit uiditque *Al.*, audiuit uiditque *P.*, uidit audiuitque *C. rl.*, *edd.* | si iam (*M*) *rec.*, suam *PC.* | quae audiebat, interesset, amens *Gr.*; quae aud., interesset cum *edd. a. Gr.*; interq. audiebat interesselamon *P.*; inti audiebat *īitee*, e e *sup.* e e *pos.*, *C1.*; interesset q. (e *sup.* q.) audiebat tam *C2.*; interesset (se *M*) tamen etiam *MD all.* | 2. parentis (parentibus *m2*) praetor (praecor *m2*) quaesoque *P.* | 3. hora *P.*, orae *C.* | iurantes *P.* | fide manus *I. Gr.*, fide mansis *PCMD*, ad sacratas deum aras *Gr.*, sacratis de mensis *Asc.*, *edd. multae.* | ut... armaremus *edd.*; et... armaremus? vel obstrinximus. obstrinximus etc. *Büttner l. l.* 61, v. *acta titl. Ienens.* 1821 n. 196 p. 123; obstrinximus; et... armamus *Rupert.*; uis... armemus *Mdvg.* | 4. ab hospitali mense surgis *edd. Gr.*; ab hospitali mensa iurgis (iurgis *P1*) *PCM all.*; peruitis (perinriis *Valla*) ab hosp. mensa *Berol.*; surgis ab h. mensa *Asc.* 1513. | cum (dein *cam*) panorum *P.* | cruentares *edd. et edd.*, v. 8, 7, 13; *adm. meam ad* 28, 31, 4; *ed. Weidm.*, *Eichhoff III.* p. 9; cruentes *Bauer, Rupert.*, *Mdvg.* | hospitii *P1* | placere, e placere *corr.*, *P.* | 5. setsit *P1*, set si *P2*, sed si *rl. plrg.* | 6. adgressurus est *PC.* | qui tot *P1.* | torpescit *P.*, *all.*; torpescit *C.*; torpescitne *ed. Sl.*, *Mdvg.* | quid? illa... serorumque; quid?... oculi; quid? tot d. torpescitne... illa? *Iacobs epist. ad Goell.* p. 404. | in *del. Gr.* | illac *C2.* | 7. in uolunt *P.* | quem] quae *C1.* | non armati *C2.* | sustinere nequeunt vel sust. nequeunt, quem *ci. Gr.*; sustineren] quem *P.*; sustinerent quae *C.*; sustinerem (sustinerere *m2 D*) quem *MD*; tremunt, quem *edd. a. Gr.*; non armati... sustinerent *Al.*; armati...

vix sustinerent idem ci.; fort. nec armati ... sustinere, v. *Iahn*. 31, 198; *Ztsch.* 1847, 1009. | ut alia *Dr.*; italis *P1*; talis *P2*, *rec.* (*M*); et alia *C* *edd. multae*; tali, tales alia *rec.*; et ut alia *Bauer*; et si alia *Asc.*, *U2* *all.* | ferire] fere *P*. | 8. atqui *Dr. lib.?*, *edd.*; atque *PC*, *cf. Hand. Turs.* I, 493. | petendum *P1*. | te deterreri *PM*, in *C* ex tetereri *corr.*, deterreri *D*. | 9. conplectitur *P2C* *all.*, conspiciatur *P1*. | absistit *C*. | 11. defectionis ab *Gr.*; defectione] in *issaab* *P1*; defectione inmissa (inmissa a *M*) ab *P2CM* *all.*; defectionis inite ab *Berol.*; defectionem inisti ab *edd. a. Gr.*, *Al.* | moram *P*. | 12. hostium inii *Alb. Rubenius*, hostrimini *P1*, hostimini *C*. | quoniam, *m2* me *sup.* qu. *pos.*, *P*; me quoniam *C*; arcem defendere volebam, hosti minime parcens, quando *edd. a. Gr.* | repice *C*. | 13. hori' *C*, hosti *P*. | 10, 1. datus *om. D*. | 2. et *del. Bauer*. | est *addidi*, *om. edd.* | brebi *P*. | periturum *P*. | 5. magistratum *PGIM1*; magistratum *rl.* | 6. forocia *P*. | it cogi *P11*, se cogi *M2*. | ante auctore' *C*, a lictore *Koch I*, 5, *cf.* 33, 1, 6. | 8. exornat, e *sup.* 1, *P*. | aduentus *rec.*; aduentu (tū *C1*) *PC*, *prb. Al.*, v. *Ztsch.* 1847, 1016. | 9. uociferante *PCIMD*, eo nociferante *C2*, nociferanti *rec.*, *Gr.* | commoueri *P*, commoueri *CMD*, *fort.* cum commoueri | inducitur *M*, producitur *rec.* | 10. dignitate, in *sup.* di *pos.*, *P*. | eumnamut *PC*; eum ne aut *rl.*, *plrg.*; ne aut *Berol.*; ne *del. Duker*, *recte fort.*, *om. Mdv.* | primam *Gr.* | soci *P1*. | 11. naue *P*. | dedulit *P*. | 11. regum Aegypti *Lips.*, Aegypti *Rupert.*, | erant (*M*) *rec.*, erat *PC* *rec.* | ptolomeiregio *P1*, ptolomei regis *P2C*, quod seruandum erat, item §. 12 ptolomeum, v. *adnot. ad* 24, 26, 1 *ed. Weidm.* | deportatur ... quem cum *Vossius*, | 12. ptolomeum *PC*. | cum *Gr.*, dum *edd.* | permissumquint *P*.

11, 1. Quintus *P*, v. *C*. | legatus *del. Vossius*. | diui diuaeque *Becker*; diuidique *P1*; diuigue *P2*, quod et ipsum verum esse potest, v. *adnot. in ed. Weidm.*, *cf.* 8, 10, 13; diuinūque *C*; diuinique *M*; diui quoque *Ald.*; diui quique *Duiattus*, *Crev.* | quoque modis *rec.* | 2. felicioresque *ed. Si*. | dueli (dulli *C*) *p. ē.* erit *PC*. | 3. pytio *P*. | ineris *edd.*, e lucari *Vossius*, dignum *Koch II*, 10, an e (de) lucris? | habitote *P*. | prohibitote *PCM*. | 4. iis *PC*, his *rl.* | 5. a templi *Al.*, atempli, b *supra* at *ead. m.*, *P*, ab *C* *rl.*, ab templi *Gr.* | corona *om. D*, *prb. I. Gr.* | oraculum *rec.*, cornaeulum *P*, cornaculum *M* *rec.*, ornaculum *C*. | 6. ara *rec.?* | cura *P1*, cura *P2* *rl.* | 7. in *om. PCM* *all.* | amilcharis *PC*, | a fratrem *P1*. | 8. quaeque * * deficiebant *scripsi*, fortasse Apulorumque quae *excidit*, ex Apulis *add. C. E. Putsche*, quae defecerant quaeque *Koch I*, 5, ut quaeque *Crev.*, quaeque *ulgo*, quaeque *Ingerstev.* | cum septem *Glarean.* | dictatores *PCM*, *rec.* | 9. consuribus *P1*. | totomisso *P1*. | 10. fugatumque *rec.*, *edd. plrg.* | commisit *rec.* | 11. partem *rec.* | ad *Poenos*] ad nos *ci. Dr.*, *ad c.* 13, 3. | hannibalilli *P1*. | tradidisse *PC*, tradidisse se *ci. Al.*, se tradidisse *Dr. edd.*, *edd.* | 12. uictoris, is in iis *mut.*, *P*. | nerum esse grates *Gr.*; arumessegrae *P1*; sacrum, *del. vv.* esse graes, *P2*; sacrum *C*; uerum sacrum *M*; ner sacrum *Ex. Pith.*; aecum esse grates *Al.* | deis] dies *C2*, || 12, 1. effundit *P1*. | tantos *C*. | acernos *P1*. | utment || mententibus *P1*. | supra tres *Mdv.*; superpatris *P1*, v. *Val. Max.* 7, 2, *Est.*

16: trium modiorum mensuram expletes; *Dio Cass. frg.* 57, 28; dimidium super tris *P2C*; dimidium super tres *rl.*, *edd.* | 2. hantplus *P*, paulo plus *I. Periz.*, v. *Periocha*. | adfecit *P*. | cladi || is *P*. | equitem *rec.*, *edd.*; equitum *PC*, *Al.*, v. *Ztsch.* 1847, 1021. | 4. terram *P*. | pecuniaeque (*rec.*), *edd. a. Dr.*; et pecunias *Mdv.* | acies *bl.*, actis *PC* *all.* | delessat *rec.* | 5. mittenda in *I. Gr.* | 6. barchinae *rec.* | anno *PC1*, hanno *C2*. | 8. patres conscripti *Dr. edd.?*; cōscribiti, p ante cōn ead. *m. add.*, *P*; populi cōscripti *C*. | 9. paeniteatne *Al.*, paeniteatne *PCM* *all.*, paeniteatne me (*rec.*) *edd.* | 10. respondeam *P2CMD* *all.*; respondeat *P1* teste *Gr.*; respondebo *Berolin.*; „subest respondeo, sed fortasse aliud simul, *Mdv.*, v. *Enn.* 261; respondeo itaque *Koch I*, 5; respondeam igitur, *om.* inquit, *Si*. | aestum *P*, nostrum *rec.?*, *edd. a. Crev.* | aliquam *P1*. | 11. modo] im, o *sup. pos.*, *C*. | annibalus *P*. | tam laeta *Gr.* | sint *Bauer*. | 13. miti *P*, milite *C*. | 14. commeatum *PC* *rec.* | castris eius (esses *m2*) petere *P*. | 15. hilconi *P1*. | seu Himilco seu Mago *edd.*; seu himilcoso *P1*; seo *m2* *ind.*; seu himileo *CM* *all.*; ut himileo seu mago *Berol.* | defectione *Berol.*, *edd.*; defectionem *edd. plrg.* | 16. etquislatini *P*. | defead *P1*, defecerit ad *P2C*. | haec quis homo *M*. | tribus *PC1*. || 13, 1. scitu est *C2*, scitumst *P1*, scitum est *P2C1*. | etgnos ... etquam *PCM* *all.* | 2. tam *rec.*, iam *PM*, *om. C*. | 3. Punico *del.*, vel Romano vel Italico vel pugnatum substituit *Gr.*; P. R. priore Punico *Heusinger*, v. *Walch.* p. 216. | 4. uincemus *P1*. | nunc dum *Gr.* | 5. ego, *ead. m. add. r.*, *P*; ergo *CM* *all.*; fort. ergo ego. | defenda *P1*, deferenda *P2*. | de his *PCM* *all.* | referis *Ald.*, reperis *edd. plrg.* | inani spe *Gr.*, inanique *P1*, inanique *P2*, inani quae (que *C*) *MC1D* *all.*, inanique *C2* *all.* | 6. barchina, e *sup.* na, *P*; bare(ch *m2*) inq *C*. | 7. Hannibali viginti peditum quattuor Numidarum millia *ci. Dr.*. | Ha. quattuor et viginti peditum quattuor N. millia *Heusinger*, | XXX elephantū *C*. | mille argenti talenta *Al.*; argenti multa talenta *ulg.*; argenti MVeta (mille quingenta) tal. *Muret.*; arg. Ml. vel MLta tal. *Kreyssig.*; argenti mille t. *Gr.* | talenta * * * dictatorque, et numerus talentorum interciddit et nomen hominis in dictator lalet, *Aris suspicant. Fischer* t. l. p. IX, fort. Bostarque, aut, quod *Mdv.* putat, Carthaloque; senatorque vel quaestorque *Fischer* t. l. || 14, 2. Pera *Gr.*; per *PC*, *om. vell. (M?)* | conscribitae *P*. | 3. pecenotcallico *P*. | cohortes quoque ... collegit *Rupert.* | descendit edixitque, ut *Lips. com.*, *PC*; descendite dixit quique *M*; descendit equo dixitque *vell. (?)* *edd. a. Gr.*; dum ... descendit edixitque ... insurum; sex millia *Doe-ring.* | quidcapitale *P*. | pecuniae *rec. (M?)*, pecunia *PC* *all.* | sese *om. D*. | 4. spolis *PC*. | 5. capuaecepta, *ead. m. recepta. P*. | nequicquam *P*, *Al.*, v. *Ztsch.* 1847, 1013. | notatum, *m2* nolatum, *P*. | 6. ut, sicut *Glar. Freinsh. Gr.* voluerant, *P*; et ut *CM* *all.* | 7. perstaret *C2*. | essem, *ma. ant.* in esset *mut.*, *P*; esset *C*; esse *vell.* | pa(m. ant. pe)tienda *P*, fort. perpetienda. | 8. propalam *rec.*, prolatam *PM*, plata, *m2* | *del.*, *C*. | secunda simulando *C*; secunda || simulandassimulan || do *P*; secum dissimulanda simulando *M*; si aut sed clam simulando aut dissimulando *rec.*; secunda clam simulando *re.*; assensum simulando *re.*; clam simulando *ulg.*; secunda simulando vel obscundando *Gr.*

clam, secunda simulando *Stroth.*; clam stimulando *Walch.* p. 36; de-
ditionem simulando *Huldric.* l. l. ipse *reiecit*; se obsecundare simu-
lando *Freundenberg in Iahni ann.* 71, 728; olim obsecundando et simu-
lando *proposueram, v. Iahn.* 31, 190; secum clam etc. *V. D. in ephemeridd.* Lips. 1815, 1040; clam *Kiehl Mnemos.* 1, 99. | 10. Canusii
et § 13 a Canusio *St.* | ad p. ē. claudium marcellum *C.* | casilinicum
marcellum claudium quicquid casilinicum *P.* | 11. praefectinarent *P.* | 12. spem-
que ostendit aux. *R. Koch II.* 10. | 13. Caiatiam *Stier, v. Ztsch. f. AW.*
1852, 205; galatiam *edd.* | petit et inde ... per agrum *Otto l. l.* 36; petit
atque inde ... per agrum *Mdv. Em.* 261; petit atque inde ... perque
agrum *edd., v. Fischer l. l. VIII sq.* | Saliculanum *Lov.* 5, *Si.*; seu
culanum *PC2M all.*; saulanū *C1.*; fort. Austriculanum. | Trebiaonumque
P(M) all., trabisianique *C.*, Trebianumque *Chwerl. ant.* 1183. | suet
(set m2) sulam *P.* | 15, 1. aduentū *M2, rec.*; aduentū *C.* | p̄r. poenus
C. | maritimi *Valla,* mariumi *P1,* marini *P2CM all.* | 2. nola omissa,
ut *Valla voluit, M2 rec.*; nolano omissa *PCM1.* | 3. aliquandū *P.* |
vinsus *ci. Putsche.* | pactos *mal. Duker.* | 4. remanserint *Lov.* 5, *v. Stroth.,*
Fabri; remanserant *edd.*; remansissent *edd. a. Gr.*; remanerent *vel*
remanere Gr. | praeposuit *C.* | 5. nec ea *MD rec.*; ne ea *PC2. Al.,*
v. Schabe Philol. 5, 135; ne ea *C1.* | quo quemque *Gr. ad c.* 17, 8.
| campaniam, am in ae *mut., P.* | neapoliamque, a *m2 del., P.* | 6. pet-
tissent cumas *rl. omm., C.* | nuceria *edd. plrg.* | 7. sui] su *P1.* | praes-
idi *P1.* | Bandius e *Plut. Ruperti.* | quem conscientia temptatae *Gr.*;
q. consensuatentatam, d *supra* na, n *sup. ta, P.*; q; c̄ensū adteptantē
C.; qui consensu adtemptantem *M.*; quem assensus attentate *Berol.*;
agnem conscientia atemptatae *Ox. N.*; q. consensus attentatae *edd. mul-
tae;* q. consensus temptatae *Al.* | si ad id *Gr.*; si adie, e *m. ead. ad a*
add., P.; si ea die *C. rl., vlg.* | 8. prope *M.*, prope *PCD, om. rec., edd.*
a. Gr. | 10. strenum *P.* | 11. sibi *om. C.* | egraegia *P.* | 12. set *P.* |
militaverit ... fecerint (*rec.*) *edd.*, militaverat ... fecerant *PCM all.* | 13.
proelio ... pugna *PCM;* pugna ... proelio *rl.* | sit] sti *P1.* | 15. prom-
ississe (*promissis m2*) equom *P.* | ex dono *edd. plrg.*

10, 1. adeost *P1.* | inverit, cum *Heusinger;* inverit, cum *vlg.* | 3.
aduentū *CM2 all.* | 4. utrique *P.* | coeptae Romanorum *Valla, Berol.*;
Romanorum coeptae *edd. rl.*; coeptae cum corruptum esse *videri in*
ed. Weidm. dixissem, Koch ci. quotidie, postea vidi Huld. delendam
esse v. censuisse. | et *om. C2, Mdv.* | provocantis *M2,* progantis *P.*
procanis *CM1,* procurrantes *Dr.* | 5. cotidiana *Gr.*; coditia] iam *P1;*
comitiam *P2M all.*; continua iam *C2 rec., edd.*; cotidiana iam *Al.,*
Mdv. | 6. staret *dedi, irat PCM all.,* prodire *ci. Hz.,* esset *M. Haupt,*
in acie staret (*haereret*) *vel* in ordines irat *tentaveram.* | clauderent
om. C. | acciperente *P1.* | 7. in urbe *scripti, v. Iahn.* 31, 109, *Al.,*
Mg.; iniurise *P1;* iniuris (*u sup. in C*) *P2C;* iniuriave *Gr.*; *vel* iniuriis
vel in muris *vel* intus *vel* intus muris *rec.*; intus *Stroth., et sic vel* intus
urbis *ci. Al.* | oriretur *M.,* oriretur *C2,* exoreretur *Al.* | 8. tripertimto
P1. | sociorum *Valla (rec.),* suorum *edd.* | 9. vestiti, s *del., P.* | de-
stinata ... data *P, all.*; destinata ... datae *C,* alteram utrum *del. Crev.*;
et stationes ... datae *ci. Gr.*; subsidiaque custodiae imp. data *Stroth.;*

subsid. destinato ... data *Ruperti.* | 10. idque per *C.* | ac multum *P,*
at multum *P ead. m., C.* | die *C.* | portas aut portam *rec.* | 11. motu-
ram. d[un] moturamum, t *sup. um, P;* moturam tum *CM;* moturam
scrips. Hz.; moturam, moxque dum *edd. a. Gr.* | 12. repenteportarepente
P. | primum deinde equites *bis script. P.* | equites *C.* | 13. aciem] pa-
cem *P1.* | g. aurelius *P.* | cornuam *P1.* | 14. fecerit *ml., all.*; fecerint
vlg.; fecit *rec.*; facerent *rec.* | 15. non plus *D P,* I plus *V C,* non plus
M rec. | Romanorum amissis, sed *Al.*; romanorum amississet *P;* roma-
norum amississe *CM all.*; Romanos amississe *edd. a. Gr.*; Romanum
amississe *Gr.*; fort. Romanum suorum amississe. | 16. set *P, om. C. rl.,*
vlg. a. Al. | illa *PC.* | gesta sit *edd., prb. Gr., v. Krüger gramm.*
Unters. 3, 453, *eiusd. Gramm. lat. p.* 919, *Hand. Tur.* 1, 322;
gesta est *Freinsheim;* gesta *Vossius praeunte Grutero;* gesta fuit
I. Periz. | vincentibus *edd. ml., all. ad id quoque pertinet eo die;*
tunc vincentibus *rec. duo, prb. Stroth.*; tum vincentibus *Lov.* 5; unci
solitis *vel* suetis *vel* vincere solito *Valla;* victis iam saepe *Duiatus;*
vinci timenibus *vel* discentibus *Mdv., v. l. l.* 262; tum bellum geren-
tibus *Koch I, 6;* viam ineuntibus *Seiffert;* vincere sueto tum pugnan-
tibus e *Plut. Marc.* 11, *Köhler l. l.* 31; *abesse posse* vincentibus *cen-
sent Duiat., Doer., Ruperti.* | 17, 1. recessisse *P.* | iis *P1,* his *P2C.*
3. omni e cummi *corr. P.* | insedit *D.* | 4. opstinatos *P.* | inde videt *PC;*
inde abundare et e *v. uidet ortum esse iam in priore edit. monueram,*
omittere videntur h. l. et post obsidere inserere Dr. edd.; in fide vi-
det *C. E. Putsche;* mente videt *Koch I, 6.* | obsidere inde *Drk.* | 5.
desperatutela, ae et eta *sup. peratu, P.* | 6. quo *Gr.* | aconsilium, u
sup. a, P; aut consilium *CM.* | mutassem *P.* | 7. Casino *PC,* casilino
rec., vlg. | legionesque * * nimis accipi *scripsi;* legionesque nimis
accipi *PCM all.*; legionesque cumis *vel* minus *vel* novas *vel* minus *vel*
unius accipi *rec.*; legionesque novas accipi *Valla;* l. eminus aspici *Lips.*;
l. Casilinum accipi *Al.*; l. laetis animis accipi *Putsche;* l. venire Numi-
dae citi *Mdv. l. l.* 262; l. v. vicini aliqui *Seiffert l. l.*; l. v. missi equi-
tes *Koch II, 10, exercitum Romanum a propinqua Capuae civitate*
accitum esse, quod negat Madvigius, docent vv. sqq. | tam propinquis
castris Capuae quoque, quare ne nunc quidem me *paenitet eius, quod*
olim proposui | legiones a Sidicinis accipi. fort. etiam „a Casino“ *pro-
fectas esse a L. scriptum erat.* | quis *edd. plrg.,* quisquam *rec.,* quid
Haverc. | oreretur matus *Gr., Vossius;* oreretur, ore *del. m2, P;*
recurrunt *C;* recurrant *vel* recurrerant *Dr. edd.*; recurrat *vlg.*; occur-
reret *Lips.*; ne quid ... moveretur altera *Gr. coniectura;* oreretur tu-
multus *Fabri, Hz.*; quis tumultus ... oreretur *Böttcher I, 7;* *Fischer*
l. l. XI; suspicabar oreretur terror *Ztsch. f. AW.* 1840, 78. | casil-
linum tempore *P1,* eo *add. m2, C.* | compulerat *Duiat.* | 9. dilectui *P.*
| adgregantibus *Crev.*; adgregantur *PCM;* adgregarent *vlg.*; adgregarentur
rec.; adgregarent(?) ... quum satis ... irent *Bremi ap. Huldric.*; cum
coniunctionem esse; adgregatis ibi *Ruperti, cf. Iahn.* 31, 198. | 10.
suscepti ... timentisque *P.* | ut de ... certo habuere *Crev.*; ita de (quo
ita de *C*) ... certo (certa *P*) habere *PM rec.*; iamque de ... (habere
vlg.) haberent *Lov.* 5, *Si., Stroth., Al., cf. Otto l. l.* 36; atque ...

haberent *Fabri*; pro certo haberent; quos suspectos habuere *Heusinger*; an adeoque (ut adeo) ... habuere? | urbi, *m2* urbis, *P*. | quae cis *Gr.*, quae ci, *rea sup. ci, P*, quae circa *C all.*, quae citra *ulgo a. Gr.* | 11. itque praesidi *P1*, itque (idque *rl.*) praesidium *P2 rl.* | 12. attum ... altaera *P*. | 18, 1. nominatae isalcae (ca *m2*) *P*, nomine (nomi *m2*) ei sisalca *C*, (nomen?) eisisalca *M*. | premitti, *m2 t add.*, *P*. | si in *rec.*, sin *PCM*. | ni *Ha.*, ut *ml.*, *all.*, *om. rec.*, *edd.* | post (s *m2*) it *P*. | 2. adcessere *PC*. | sollicitudo *PC*. | seras claustraque (*rec.*), *edd. a. Gr.* | 3. partepactis *P1*, partefactis *P2 rl.* | instruct (te *m2*) *P*. | tumulum, *m2* tumultu *P*. | ipseruptionem *P*. | 5. positus *rec. duo, Mdv.* | parum urbem parumque *P1*. | coronam *PC*. | promptissimum *P1*. | 6. agmine, *m2 add. in, P*. | elephantorum caetratorum vel cataphractorum *Fischer l. l. XIII.* | nimox *P1*. | 7. propositastatque *P*, proposita statque *D rec.*, proposita atque *C rec.* | proposita stansque *re*. | expugnatoribus expugnationem sagunbrabat, *m2 del. ugnationemsagun*, pro *scr. pro pug.*, *P*. | 8. uinea, *ead. m. e add.*, *P*. | 9. socii *edd. plq.*; sotiique *Berol.*; socii Romanique *A. Periz.*; decrat sociis Romanorum. propugnacula *Gr.* | excipere *rec.*, excepere *PC*. | castris itaque *ci. Dr.*, sed *v. Stroth.* | 10. addiuduratū, adiuduratū *m2, P*; adiuduratū *MCl*; abduratū *C1*; diu durantem *ulg. a. Gr.* | 12. balineaque *PCM*. | 13. manusque, ut *Valla voluit, C rec.*; manusque *PMD.* | 14. disciplinae *P1*, disciplinae *P2*, disciplinae *rl.* | 15. redernat *P1*. | suppelibus *P*. | 19, 1. educto, e *del. P*, ducto *CM all.* | militesasilinumredit (it *2*) *P*. | continua *PM*, continuata *C rl.*, *edd. a. Al.* | 3. dictator *P2*. | 4. obsessisset, t *sup. is m2, P*; obsessit *C2*; obsessisset *D rec.* | nolatorumque, ad *supra que m2, P*; nolatorum atque *C rl.* | Acerranorum] Abellanorum *ci. Gr.* | timentium, s *supra un, P*, timū *C*. | 5. edictum *M2 rec.* | 9. spē (spe *m2*) ... facta *C*. | aequaliterque *P1*, aequaliter *P2 rl.*, *edd. a. Al.* | 10. pot(st *m2*)ero *P*. | 11. transuerco *P1*. | uortice *rec.* | quit *P*. | 13. mandare *P*. | muribus ab(al *m2*)ioue animali *P*; morib* animal, moribidibis animalib. *m2, C*. | radieumque *P2 all.*, radieumque *P1*. | 14. hostes *del. Voss.*, *Mdv. ap. Ingersl.*, in *edit. sero.*, v. *Em. 263 n. 1.* | herbidi terreni *C*, et ita *Valla*; herbiterreni *PM rec.*; herbiferum terreni *rec.*; herbae terrene *re*. | nascuntur *C, re*. | sessuramestexclamareetqui, est et e *del. m2, P*; sessurus sum exclamaret qui *C rec.*; ses. sam exclamaret et qui *Dr. lib. plq.* | 16. septumces *P*. | summa *Rob. Titius; C. E. Putsche*; cumas *edd.*; an domos?, v. *adnot. meam in ed. Weidm.* | M. Anicio et § 18, M. Anicium *Heusinger*, Manicio, Manicium *edd.*, *edd.* | 18. et tria signa notavit *Huldr. l. l. 6.* | lamnae *P*, lamne *C1*, lamine *C2*, laminae *edd. a. Gr.* | solvisse, *Mdv.*, uouisse *edd.* | 20, 1. est] et *M*, v. *Iahn. 31, 195.* | firmatū *P1*, firmatus *P2C*. | 2. quinquennium *D Exc. Pith.* | 4. petellinos *PCM all.*, § 5 petellini *PC*. | brutti *P*. | optinebat (hant *C*) ex brutti (brut. tiis *C2*) quoque *PC*; obtinebant sed Brutii quoque (*Dr. lib.*) *edd.* | 6. a M. Aemilio *C2 rec.*, m, aemilio *PCl*, M. Pomponio *Glarean.*, M. Pomponio *Si.*, v. *adnot. meam in ed. Weidm.* | tam longinquis *Forchhammer ap. Mdv.* | ipsos *PCM1 all.*, quod errore apud me mutatum est; ipsis *M2*. | reliquom *PC*. | pro praesenti

Mdv., praesenti *edd. a. Gr.* | 8. parquando *P*, pars quandoque *D*. | dedendi, os *sup. di, P*; dedendis in dedendos *mut. C*. | 10. relata ... re tenuerunt *Crev.*; relaxa, *ead. m. add. ta, PM*; relaxata *C rec.*; retinuerunt *PCM*; obtinuerunt *rec.*; re iactata ... tenuerunt *Iacobs Ep. ad Goell. 400.* | 21, 2. T. *P1, om. P2C (rl.?)* | *P. Ex. Pith.*, *Glav.*; 1. *rl. edd.* | militi ac scripsi, v. *Iahn. 31, 195, Al.*; militiae *P, all.*; milicie *C*; militi et *ulg.* | sociis *PC*, copiis *rec. (MD?)* | 3. sibi quaesitauideator *P*. | 4. s. consulere T. Otacilius *Gr.*; consuletrotacilius *P1*; consulerent otacilius *P2CM*, quod probare videtur *Vossius*; an fuit consulere. et Otac. etc. | quanto *Berol. 1*, quantum *ci. Vossius*. | 6. mensari *PCl*, | rogatione *M. I. Gr.*; rogationem (nē *C*) *PCM*; rogatione *rl.*, *edd. a. I. Gr.* | 7. manilius *pr. uocauerat* (uocuerat *m2*) *P*. | manli *pr. uocuerat C*. | creatique (creati *C*) caecilius ... et quam (q, *m2 P*) fabius *PC*. | et quae aeli (qua aeli *m2*) *P*; et q. aeli *C*. | pelli *C*. | occiderat *P*. | in pugna *Si.* | 22, 3. senatus lectus (*rec.*) *edd.*, sena] tuellectus *P1*, senatus electus *P2CM all.* | 4. M. Aemilii *edd.*, v. *c. 20, 6.*; M. Pomponius *Glav.*; M. Pomponius *St.* | praetor, dictatore (*Dr. lib.*), predictatore *PCl*, pro *del. C2*. | iam *C rec.*, *Valla*, tam *PM all.*, tum *rec.* | inopiam senatorum *dedi*; inopiam *PC all.*; inopiam senatus *rec.*, *Stroth.*, *Iahn. l. l.*; inopiam illam vel inopiam patrum *ci. Hz.*; paucitatem sed inopiam etiam civium *Crev. et Duker*, v. *Walch. p. 182, Huldr. p. 7.* | in patres] impetres *P*. | 5. cum populo *Rom.*, magnopere se *Crev.*; cum promagnopere se, no in na *mut. m2, P*; cum pro magna re se *CMD all.*, *ulg.* | quibus vel queis *add. Vossius*, v. *Iahn. l. l.*, *om. ml.*; quos *rec. pauci*. | censuisset *P*. | atque ei *Mdv.*, fort. itaque. | 6. hant equioribus *P2*, hut | insequioribus *P1*, a band sane aequioribus? | quodam *P*. | 7. T. *Gr.*; ni, *indua. m2, P apd. Al.*; in, i *sup. t P teste Gr.*, *om. rl.*, M. *Salmasius*. | manliū *C*. | diceret, ex *Crev.*, diceret et *PM1*, diceret *M2*. | quem latinum quem *M. Vossian.* | 8. inter tam] incertam cum tribus *vs. sqq. bis script. P1*. | itactum *P*, id actum *C*, id tactum *rl.*, *ulg.*, id iactum *Gr.*, *Mdv.* | l. l. 263. | 9. pro non dicto *Dr. lib.*; predicto *P*; prodicio, *m2 ni add.*, *C*; pro indicto *Al. in ed. min.* | mentio non est du Rieu de gente *Fabia p. 223.* | 10. ex his *P*. | censoris *P*. | dictatorem qui censoris esset *rl.*, *omm. C*. | 11. qui ex ... cum *Al.*, qui ea ex ... cum *PM*, qui eo ex ... cum *D*, qui cum ex ... cum *C*, qui cum ex *Dr. lib.*, *Dr.*, qui mox ex ... cum *Valla*. | redisset et *PC*. | 23, 1. Dictator ubi scripsi, idem *Hz. ci.*, r ubi *P*; dictato propter dixit excedit, ubi *rl. edd.*, is ubi (*rec.?*) *ulg.* | escendit *PC*, scindit *M1*, assendit *rl.* | 2. dictatorem se *P Dr. lib.*; dictatorem *C Pal. 3, Ox. D, Si. ed.*, *Vossius*; se inclus. *Mdv.* | sinamaequitnec *P*. | etidemiterum *PC*. | nisinecregendae (gerendae *m2*) *P*; si nisi abesset et non vel sibi non rei ger. legeretur, sententia magis perspicua foret, v. *adnot. in ed. Weidm.*, *Ztsch. l. l. 1011.* | 3. forsant tempus *Mdv. l. l. 63.* | iis *om. PCM all.* | quos *PC*, quo *MD*. | senatoris *P1, Dr. lib.*; senatoris *P2C*; senatorib' *Berol.* | 4. suffectorum *M2 all.*, subuecturam *PCMD*, subiecturam *rec. duo, emend. Ald.*, v. *Ztsch. l. l.* | 5. inde primus in *PM all.* | in senatu *edd. plq.* | primus *edd. vv.*, senatus primus *PCM all.*, magistratus primus *Gr.*

senator primus (rec.) Mogunt. | 6. magistratus minores Stroth., magistratus *edd.*, magistratus non *Si.*, magistratus hautdum *H.*, an magistratum haudum?, mag. alios altera Strothii coniectura. | cepissent] suscepissent *ci. Hz.*, alios vel et alios qui mag. gessissent *Rupertii* spoliade aut de r. aut de ro hoste rec. | coronam] romanam *PCM all.*, gloriam *rc.* | centum octoginta *Hav.*, CXCVII *periocha.* | 7. omnium *edd. a. Gr.* | in senatu *PM rec.*, turbae se *M.* | 9. redit *P1.*, rediit *P2C.* | 24, 1. *M. PC (Dr. lib. plrg.)*, *M. Si.*, *m. Vossian.* | at *P.* | 2. his *PC.* | statueres *P.* | 3. ac *edd.*, acde *P.*, de e praecedent. *repetitum*, atque *Dr.*, ac perimodice *Gr.* | apsens *P.* | optinebat *P.* | et aedilis curulis erat *C.*, ut *Crev.* emendaverat; ctead. cur. erat *P.*; et eadecurrerat *M.* | crearentur *edd.*, v. *Huldr. p. 7 sqq.*; creantur *ci. Vossius, recep. Mdv.* | 4. iterum *Al.*, iter. *P om. ril. edd. et edd.* | valerianus *M rec.* | municius *PC.*, minutius *M.*, miuciusque *rec.* | creatri (tis *m2*) *P.* | 5. redit *PCM all.* | 6. aliasuper *PM all.* | fortunam *P.* | 7. uocabant qua *M.*, uocabatq. *P.*, uocabatq. *C.*, uocabat *rec.* | incidantur *rec.*, *edd. a. Al.* | occiderent *PC all.*, caderent *rc.*, occiderent (deciderent) *rec.*, conciderent *Gr.*, acciderent *Duiat.*, *recep. Mdv.*, sed succiderent *proponit.* | 8. induxisset *rec.*, *edd. a. Gr.* | 9. ac(an *m2*)cipiti *P.* | 10. trepidamam *P.* | ponte del. et obsessum *scrib. putat Crev.* | interclausi *C.* | 11. dmicans *ml.*, obnixus *rec.*, *edd. vv.* | boiuuantis *PC.* | purgatio. to *m1. P.* | 12. itque *P.* | nasis *PC all.*, *edd. vv.*; uas his *rec.*; uas iis *Valla.* | erat del. *Gr.* | sacerdotibus [esse] *scripsi*; sacerdoti esse (*ēē C2*) *edd. plrg.*; sacerdotis *Hartl.*, *Freinsheim:* sacerdoti esse *ed. St.*, *edd.*; sacerdotibus esset *ci. Al.*; s. deae esse *C. E. Putsche.* | antistiti(sti *m2*)bus *P.*, antistiti * *Cl.* | 13. mac(mag. *m2*)na pars *P.* | oppresserat *PC.* | ordinat *P.* | 25, 1. octam *P.*, acta *C all.*, facta *rec.*, totam *Koch I.*, 6. | 2. urbe (bē *m2*) demi *P.* | 3. attineret *Gr.*; attinet *ml.*, v. *Fabri*; attinent vel pertinent *rec.*; quae .. attinerent *ci. Mdv. Emm.* 263, v. *Walch.* 192. | 5. omittit *P.* | exposit *C.* | a peritis] apertis, *m2* aperto, *C.* | 6. nec unde *Gr.*; necundo, se ad nec *add. m2. P.*; nec secundo (secundo ut *m2*) *C.*; ne secundo *rc.*; ne duo *Berol.*; duone aduersarii *Vallae*; nec quo modo *Valla*; necunde duo *Mdv. l. l.* 264. | firmia (at *m2*) tantum *P.*, firmatantum *MD all.*, firmi ad tantum *C all.* | inibat *rec.*, inibat *PC all.* | 7. exercitum *M. Marcelli Al.*, exercitummarcelli *P.*, exercitummarcelli *ril. edd. et edd.* | offuga *P1.*, ex fuga *P2 ril.* | esset *PM all.* | siciliam *M. rec.*, sicilia *PC.*, siciliae *rec.* | italia. om. in, *P.*; *ril.* in italia habere videntur; Italiae suspic. *Al.* | 8. ex lunii *scripsi*, cf. *Zisch.* 1840, 80, *lect. Liv. meas II.*, 14; ex in *PCIM*; ex inde vel ex *M rec.*; ex *C2 vlg.*; ex *M. lunii Al. ed. min.*; ex tribus *Valla.* | reici militiae *ril. omn. C.* | quod *edd. a. Gr.*, *Mdv. l. l.* 264; qui *edd.*, *prb. Gr.*, cf. *Duker ad h. l.* | legitimus (um *m2*) *P.* | esset *PM all.*, essent *C.*, ita *Gr.* | 9. auspiciq. (is *m2*) *P.* | 10. urbanae uenissent *PM.* | sumere *P1.*, sumeret *P2CM all.* | 11. prorogari *rec.*, *Mdv.* | nequedeo *PC.* | apulense *P1.*

26, 1. partitis copias *P1.*, partitis copis *P2CM all. edd. multae*, partiti copias *Mogunt.*, partiti sunt copias *St.* | 2. quoad *rec. pauci*; quo id *ml.*, *rec.*; cui *edd. a. Gr.* | et mille *Al. ed. min.* et *PCM ril.*, m.

Al. in ed. mai., et quingenti *edd. a. Al.* | 3. et ipsam *Rupertii.* | 5. tartesiorum *edd.*, Carpestiorum *ed. Mogunt. idemque §. 6.* | is *P.*, his *C. rc.* | 6. infestasque ... agru ... diespaticosurbis *P.* | cum] eum *P.* | se tenentem *C. Gron. Obs.* 3, 20, p. 463; setenentem *P.*; sede tenentem *M.*; se detinentem *rec.*, *edd. a. Gr.* | 7. eligeret *P.* | equitum *Huldric. l. l. p. 8.*, *Fischer l. l. XIV.*, v. *Hn. Münch. gel. Anz.* 24, 807; peditum *edd.* | ad populandum *Mdv.* | et ut *Heusing. et Huldric.*, hie tamen ut *pal. exciperent ad seqq. referri posse putat*; simul ut *Fischer l. l. De h. l. Hn. ante cognitum nobis ed. Ingersl. scripserat: mit Recht fragt Ulrich, wer denn die palantes sein sollen, die Bewohner des Landes können es nicht sein, diese hatte man eher Grund zu schonen ... die Feinde können es auch nicht sein. ... Ich denke mir, nachdem Hasdr. seine Leichtbewaffneten vorausgeschickt hat um zu plündern, erfährt er, dass ein Theil der feindlichen peditum ad depopulandum ausgezogen ist; gegen diese schickt er seine Reiterei aus um die palantes aufzufangen ... wie aber dem Teate beizukommen sehe ich kein Mittel; mir komme ich immer darauf zurück, dass peditum am Ende doch richtig ist und ein tieferes Verderbniss obwaltet; et paulo post: über die Stelle 26, 7 kann ich immer noch nicht wegkommen, da sich auch nach der Aenderung equitum die mannichfaltigen Widersprüche nicht ganz erledigen. §. 10 ist tum nach meiner Ansicht eine Andeutung, dass tum ursprünglich nach obiecto gestanden hat, wo es sich zuverlässig auch besser ausnimmt; cf. eiusdem *Exc. e cod. Bamb. p. 11.* | 8. recepissent *P1.* | 10. flumine etiam obiecto tum *Hn., Mdv.*; tum flumine etiam obiecto tum *edd.*, *Crev.* tum redundare uiderat, cf. *Walch. emm.* 197; tumque fl. et. ob. tum *rc.*, *edd. a. Dr.* | recipit *rec.*, *recepit ml.* | permuniit *rec.* | 11. need(n *m2*)umida *P.* | caetrato] caeticito *M.* | 27, 1. eligerae *P.*, eligere *Cl.*, elicere *C2 ril.* | 2. Ascuam] Massiam *I. Gr.* | ullo] illo *P.* | 4. tumultuose *edd.*, tumultuosi *edd. a. Gr.* | nuntii ac refugientes *scripsi*, v. *lect. Liv. I.*, 18; *Iahn.* 31, 197; nuntiares fugientes *PDML all.*; nunciare fugientes *M2 rec.*; nuntii fugientes *C.*; nuntii refugientes *edd. a. Gr.*, *Al.* | adulare om. *Recan.*, tumultuose nunciare refugientes omisso attulere *Gr.*, et ita *Dr. edidit, sed fugientes scripsit.* | 7. corpora corporibus adplicant armaque *scripsi*, corporibusapplicantur || maque *P.*, corporibus applicant armaque *P2CM*, corpora corporibus applicantur (armaque?) *Crev. rec. quidam.* | spati *P.* | multum] tumultum *PC.* | 8. dieiditionem *P.* | 9. in pacto *Stroth.*, in pacato *edd.*, pacata *Gr.*; inde pacata *Hn. l. l. p. 806.*, quod et ipse proposueram in *ed. priore.* | subindecab, c. del. *m2. P.* | unigata res *Dr. lib.*; uolgareis, i *m2* induc., *P.*; uolgo res *C.* | 10. uero *edd.*, mouere *ci. Crev.*, v. *Hn. l. l.* 822. | 11. pro se, eos *Gr.*; idem prope eos deleto esse *proponit*; pro se *P2C Berol.* | posset *Forchhammer ap. Mdv.* | 12. cui ut *Gr.*; cui *edd. ml. all.*; cui si *rec.*, *edd. a. Gr.*, v. *Hn. l. l.* 806. | omnia si *C2.* | prosperae *C.* | et (t del. *m2*) uenirent *P.*, ut uenirent *Al.* | 28, 1. hac *Dr. lib.*, *edd. a. Al.* | 3. copiatraiecit *P.* | dilectis *PC.* | iuxta intentus suspectum *Strothio.* | 4. edoctus esset *dedi.*, v. *Zisch.* 1840, 75; edoctus fuisset *Valla*; edocuisse *P1*; edocuisse*

P2CM all.; pervenit. cui cum ... edocuisse *Hn. l. l. p. 807.* | hispaniam *PC.* | redit *P1.* | rediit *P2C.* | sentirent *rec.* | 5. dictionis *P.* | satis ignarus *PMD all.* | 6. auxili(m2 add.)acallica *P.* | fuisset *P1.* | 7. iuncti | is *P.* | ratis (rati *C2*) hannibali *PC.* | 8. si hasdrubal *C2.* | illum *C.* | illum *ead. m.* | in illis *mut. P.* | illis *M1.* | illos *M2.* | illius *D.* | illico *rec.* | *edd. a. Gr.* | 9. conferrent *PC.* | consernent *MD all.* | an satis *Valla.* | anis *P.* | tantis *MD all.* | *Vossian.* | qui in *mrq.* | satis habet. *anai C.* | 10. Hiberam *PC all.* | liberam *C.* | *v. Lachmann de font. Liv. II, 85.* | reli(li del. m2)gionis *P.* | 11. romanarum *P1.* | romanam *sup. pte. Al.* | et in *Dr. lib.* | et ne *P.* | et no *C1.* | et ad *C2.* | 29, 1. v. m. intervallo. ū *sup. m.* | *C.* | levibus | legibus *P.* | 2. propositum [est] *Mdv.* | descensum est *PC.* | descensum (*M?*) *rec.* | *prb. Gr.* | 3. velitum *P1.* | peditum *P2CM.* | quod defend. *Salmasius.* | inter antesignanos *Gr.* | inter antesignalos *P1.* | inter ante signa *P2CM all.* | acies peditum: velitum pars inter antesign. *Huldr. p. 8.* | accepta *edd.* | *v. Drk. ad. 30, 8, 6; 21, 46, 9; recepta Mdv.* | 4. Afro *dedi.* | afros *PC.* | afris *rtl.* | *edd.* | apponit *Berol. m2 et ita Alb. Rubenius.* | *v. Benedict. l. l. 10, Crev.* | *Stroth.* | opponit *rtl.* | *prb. Gr.* | 5. mollicum | ic del. *m2, P.* | equum *P1.* | 6. partes *PC.* | nam ne militum quidem *Berol.* | nam ne minimum quidem *Koch II, 11.* | 7. in eo discrimine *Mdv. Em. 265.* | 8. alter, *m2 a add.* | *P.* | italia *PC.* | 9. mediam *P.* | 10. segnius (segnibus *P*) cornibus *PCMD.* | segnius in cornibus *vlq.* | *v. Fischer XV, Fabri ad h. l.* | urguet *P.* | 11. cummediuntotaliam *P.* | 12. iam ante *Gr.* | qui etiam iam tum *coni.* | tandante *P1 teste Al.* | tandantem *ap. Gr. P.* | tandem *P2C Dr. lib.* | *prob. Stroth.* | medis *P.* | superant *PCM, Al.* | superarunt *edd. a. Al.* | 14. aciamauri ... uiderent. *e sup. am et a sup. e.* | ut acie ... uiderunt *steret P.* | 15. et del. *Gr.* | *Mdv.* | *v. Huldr. p. 8 sq.* | 16. pur (g *m2*) na *P.* | in hispania *C rec.* | hispania *P1.* | hispaniae *ci. Crev.* | (spem) reliquerat *M2D rec.* | spereliquerat *P.* | (spem) reliquerat *M1 Lov. l.* | spesreliquerat *C.* | spes reliqua erat *Gr.* | spem reliquit *edd. a. Al.* | 17. italia *C.* | an(ui *m2*)ctoriae *P.* | italia *PC.* | 30, 1. brutus (is *m2*) *P.* | brutū *C.* | aliquod *P.* | a(ea *m2*)poenis *P.* | 2. opsessos *P.* | quadripedum *P.* | quadrupedum bipedumque *non ab omni parte displiceret Al.* | suetae insuetaeque *Fabri.* | in quod et ego *incideram.* | etiam suetae ceteraeque *ci. Fabri.* | insuetaeque *Olto p. 37, v. Lahn. 31, 180.* | suetaeque *edd.* | seboque *Fischer p. XVII.* | scutorumque *Valla.* | sutrinae *vlq. a. Fabri.* | coris *P.* | folijs *suaseram Al. schefskio.* | *v. additam. ad ed. mai.* | et ipse videtur *invenisse.* | in *ed. min.* | rubis *servaverat.* | *v. Lucan. 4, 317; Caes. b. c. 3, 58, 3; Tac. H. 4, 60 all.* | rohis *PM rec.* | rogis *re.* | rhois *rec.* | radicibus, *induct. priore scriptura.* | *C.* | rubis *rec.* | *Sabellicus.* | nesciebantur uixeruntque (uixeruntque) *rec.* | 5. peitilia *PC.* | 6. opulentum *P.* | *M M cicutum PC.* | viginti millia civium (*Dr. lib.*) | *edd. a. Al.* | 7. uasta *P1.* | uastata *P2CM all.* | vacua *Si.* | arx *Asc. 1513.* | aras *edd.* | retenta *Asc.* | retanta *PCM.* | arces ... retentae *Sabell.* | 11. senectitapurissimul senectute patris simul. *m2 priore del.* | *P.* | capenē (cannē *m2*) sem *P.* | 12. mouissetque *P.* | oportuna *C.* | apsumpsisset *P.* | 13. uohisset *P.* | 14. cum primum honorem *Dr.* | cumibo (*m2 no sup. bo*) *P.* | cumihono *M.* | cum-

bono *D all.* | cum bono. *ead. m.* | rem *sup.* | no *add.* | *C.* | cum honorem *rec.* | *Stroth.* | *Ruperti.* | *Mdv.* | cum bono omine *Valla.* | cum primum magistratum *Si.* | quam primum meminisset *Gr.* | fort. cum consulatum. vel cum primum consulatum *latet.* | utquae *fabiundumuirum.* | *dumuirum scps. et quae del. m2, P.* | ut *fabiundumuirum CM all.* | ut *dumuirum rec.* | ut *dumuiros Valla.* | 15. qui bis consul *augurque CM all.* | quib. *c. augurg. P.* | *litres l. m. q. Iudisse PC.* | per triduum *exclus. Crev.* | post prius per triduum *excidisse fecerunt putat Mdv. praef. XXII.* | 16. consules designati *PC.* | fecerunt (*Dr. lib.*) | fecerant *PC Berol.* | 18. martis *P1.* | ante *H (i. e. bis) consul I. Periz.* | antea consul *edd.* | turbanam (t del. *m2*) *P.* | app. *P.* | scaevolam *P1.* | 31, 1. ut eo *C m. antiq. rec.* | *h1.* | idem in *ed. Weidm. suaseram.* | *v. Th. Mommsen d. roem. Tribus 28.* | utquo *P all.* | ut quo die eo *M.* | ut q. eo. o *sup. q. pos.* | *utrumq. del.* | *C.* | ut quocumque *Huschke Serv. Tull. 503, v. Lahn. 31, 295.* | *Mdv. editores vituperans omisit in sqq. confestim additum esse.* | 2. fuissent. de exercitiis *M2.* | fuisse ide exercitiis. (n *sup. id m2 P*) *PM.* | fuisse inde (de *m2*) exercitiis *C.* | 3. Cales *C Dr. lib.* | banis (*m2 induc.*) *cales P.* | banis ex urbanis *repetitum est.* | ese *I. Periz.* | eaex. ea del. et s. *pos. m2, P.* | sex *C.* | *all.* | ut *Stroth.* | ues (ses *m2*) *sulā P.* | deportaretur *P.* | deportaret *C.* | 6. in *om. C.* | Maecilius *PCM.* | meilius *rec.* | *edd. a. Al.* | 7. egregiae *P.* | egregia *Cl.* | egregias *C2.* | 8. consul | eos *P.* | inquit *P.* | quem *C.* | quaein *P.* | quod *Vossius.* | 9. eittopacilius. op. *m2 del.* | *P.* | et otacilius *C.* | mentiot. (t *m2*) *acilius P.* | erucinae *P.* | ericinae *Cl.* | no decretae *PC rec.* | 10. stipendis *PC all.* | u(ne *m2*) *nerant P.* | latum *Crev.* | *tein latum Si.* | latim. de *sup. la m2, P.* | delatum *C.* | *v. Fischer p. XVII.* | Romani essent | essent *del. Crev.* | Cum. fuissent *ci. Vossius.* | [pridie] ex ante diem *pridie Gr.* | 11. in eam quam *PC.* | in ea. in quam *ci. Al.* | 12. ad exercitu *P.* | ad exercitū *C.* | redit *P1.* | rediit *P2C.* | consuli uni rogando *PC.* | consuli subrogando *Berol.* | uni *del. Mdv.* | 13. acciperet *P.* | acciperet *CMD.* | eum tenuisset *PCM all.* | cum occinisset *Pal. 2.* | uideri *re.* | *edd.* | uiderunt *ml.* | *all.* | uideri *enm Pal. 2.* | 14. Q. Fabius *P2C.* | que *fabiundumuirum P1.* | *fabiundumuirum edd. a. Al.* | 15. ad senessam *basseculem P.* | ad senessam *bos eculeū C.* | *crnoemannna (ans m2) vere P.* | nouendiae. *eadem m. diale add.* | *P.* | excipiata. *ci del. m2, P.* | 32, 1. sese (t del. *m2*) iusserunt *P.* | sese iusserunt *C.* | esse iusserunt *rec.* | sese diuierunt *Dr.* | int. se partiri iusserunt *ci. Al.* | fanio *P.* | Teani *Fabri.* | trani *P1.* | tradi *P2(M)D all.* | *om. rec.* | *edd. a. Fabri.* | olim ueteranus *uel Romanus latere putabam.* | *v. Zisch. 1847, 1023.* | cons. inter sese iusserunt ... exercitum tradi *Gr.* | praeterfuerat *P.* | praeterfuerat *C.* | praefuerat (*Dr. lib. p. 17.*) *vlq.* | sempronio *P.* | sempronio *rtl.* | Sempronio *D uel MM. Romanorum uel liberorum suspicabar.* | qui ibi erant *dedi.* | *v. lectt. Liv. meas I, 23.* | *Fabri secutus est et nuper Mdv.* | que fierent *P all.* | qui fierent *C rec.* | fierent *D.* | qui forent *Pal. 3.* | qui fuerunt *Valla.* | qui fierent *Gr.* | qui fuerant *Doering.* | uoluntū quod fuerat *ed. Mogunt. all.* | praeter uolones. qui Sempronii fierent *Hn.* | qui Sempronii fierent *et. etiam Putsche.* | ut (ita ut in *ed. minore*) Sempronio tirones uolonesque fierent *Al.* | *v. Zisch. l. l.* | 2. sessulam *P2.*

4. piscinam] disciplinam *rec.*, villam *Mog.* | fuerant] iusserunt, *priore loco* runt *del. m2, P.* | 5. et mille quingentos equites *Ata.*, et d equites *PM2*, et equites *M1 rec.*, et equitum *C.*, et equitum mille *rec.*, mille quingentos equites *At.*, mille et quingentos eq. *H2.* | 6. in hispaniā *PC.* | 7. auertant *PC.* | 8. paruom *P1.* | exercitum romanorum *C.* | 9. imperi *P.* | grauii *P1.*, graui *P2CM all.*, grauique *ci. Al.* | pressis nihil deesse *ci. H2.* | aliud] alium *PC.* | 10. molientem *P.* | amspicore *PC.*, amspicore *M rec.*, auspicore, sauspicore, ansicora, hansicora *rec. lib.* | 12. sardinia *C.* | 14. diem ad *(rec.) edd.*, ad diem *PC.* | dius *ml.*, eorum *rec.*, *ulg. a. Gr.* | asta *Cl.* | 16. ex sicilia rellig(leg m2)iones *P.* | Terentianum militem *H2.*, terentianum *edd.*, Terentianam exercitum *Mdv. Em. 265.* | Tarentum *add. Duker.*; Terentianum mitti *c. a. legatorum*, et ... naves Valerio dari, quibus *Rupert.* | 17. legatorum, cui et *vel ei et Dr.* | datae *(date P) PCM all.*; *M. (P. I. Gr.)* Valerio datae sunt *rec.*, *edd. a. Al.* | quibus, *ti del. m2, P.* | putari *P1.*, tutari *P2 rll.* | 18. tutandi *P.* | 20. et otacilius, *deinde et induct. et tr. script.*, *P.*; et *ti otacilius C.* | 33, 1. diuina(dimica m2)tionem *P.* | omnes gentesq; q; *del. m2, C.* | 2. quo propior *rec.*, *Kreyssig. Mdv.* | mariti, *ti m2 del., P.* | 4. tertiamvictoria *P.*, tertia iam victoria *Al.* | tertia cum pugna tertia vict. *Poenis er. Vossius*, tertia iam *p. i. iam v. cum Poenis certatum erat Koch I. 6.* | custodis *PC1.* | romana *(a ex o fact.) rum P.* | li *(la m2) cinae P.* | 5. Luceriam *Glarean.*, numeriam *PCM all.*, *v. adnot. meam in ed. Weidm.* | 6. xenopanes *P.* | ait ad *rec.*, ita ad *P.*, id ad *C.* | in *(in m2) gendam P.* | at *P.* | sonatum *p. que r. interfectiones (defectiones CM all.) PCM all.*; praetor *add. Muretus*, et sic *rec. pauct*; inter defect. vet. sociorum Valerius. nova *edd. a. Stroth.* | 7. regi *(is m2) P.* | hostes *M.*, ita *Gr.*, hoste *P.*, hostem *C rll.* | 8. demonstrat *Gr.*, *Mdv.* | 10. italia *P.* | 11. italia *Dr. lib.*, initialia *PC.*, in Italia, Italia *Al.* | 12. regi *Gr.*, regibus *edd.*, regi civitatibus *tentabam.* | placeret gereret *Dr. lib. (?)*; placerent *P et.* in quo primum placeret erat, *C.* | 34, 1. ictus *(um m2) P.*, ictum *C.*, ictuisti *ci. Al.* | 2. regis *P1.*, regis *P2M1.*, regi *M2.* | firmandas *sic Duker, v. Stroth. et Doerg.*; firmandum *sic ci. Mdv. praef. XXII.* | 3. cum altum *PCM all.*; cum iam altum *edd. a. Al.* | e classe *dedi*, classe *P rec.*, classe *C.*, a classe *(M? rec.) ulg.* | 4. valerius *P.*, valerius *q. CM all.*, q. valerius *re.*, P. Valerius *Glarean.* | corecyros *P1.*, corecyros *P2CM all.* | misissent *P.* | uinci se *Lov. 4.*, et sic *ci. Rupert.*, *Putsche, Mdv.* | 5. xexo *(ead. m. xeno) phanes P.* | felix, mendacium *ulg.*, *v. Huldr. p. 9.* | 7. et pacta *P2CM2 all.*, et pacta et pactis *P1 ap. Al.*, et pactae et pactis *P teste Gr.*, et pacta pacis *ci. Gr.*, et pactae *M1.*, et pactae leges *re.*, et pactum pacis *re.* | Macedonem *ci. Gr.* | 8. satis *C rec.*, datis *PMD all.*, datis et cognitis *re.* | aut ad *Curio*, aut *edd.* | 9. adit *P.* | separatim *(rec.) b2*, partim *edd. plrg.* | diuide-rent *P.* | nene quae *PCM.*, neue *re.*, *edd. a. Gr.* | 10. per] par *P1.* | in insula *C (Dr. lib.)*, insula *P.*, insulae *ci. Al.* | 11. sibi] ubi *PC.* | caelii *P2.* | tam impericulosam *PC.* | diu] uad *P1.* | munia *dedi*, muni *P1.*, uim *C rll.*, *ulg.* | sustinendam *C rec.* | 12. praesidem *ml.*, praesidium *rec.*, praesidio *Gr.* | ita imparem *Mdv. l. l. 266.*; ita parum *edd. ulg.*,

v. Fabri. | motu *P.* | 13. quinque milia *edd.*, uet *P.*, ut *(in rasura) C.*, uel *M.*, *VI.*, VI milia, mille *rec.* | 15. manlius *P1.*, manlius *P2C all.* | in I (primo) consulatu *Pighius.* | 16. balearis *PC rec.* | deicitur *rec.*, dicitur *PM1C1 all.*, ducitur *C2M2 rec.*, eicitur *b2 all. edd.* | quessati *P1.* | resu *(si m2) giuntur P.*, resiguntur *rec.* | 35, 2. delicerent. ubi ... comparant, Campanis omnibus statum tum sac. ad Hamas *Huldr. p. 9.* | 3. erat Campanis *scripsi*; quod Campanis omnibus de priore potius quam de suo tempore *Livius dixisse videtur*; campanis *edd.*, *edd.* | statum *P1.*, statutum *P2CM all.* | ad Hamas est *Mdv.* | 4. Romano *Poenove C.*, *Gr.*; romanohenoue, su *sup. ne.* ut romanos unoue *steret, P.*; Romanis novi *edd. a. Gr.* | steret pro esset *cd. Ursini, Berol.* | 6. volones erant *ci. Gr.* | agnogere, s inter o et g *add.*, *P.* | 7. maxima erat *C rec.*, *edd. a. Gr.*; maximam erat *PM*; maxima inerat *Gr.* | curaera, prius *del. m2, P.*; tum cura *Gr.*; cura *rll. edd.* | exprobatio *P.* | exaequari *Berol. (Dr. edd.) edd.*; exaequare *PC.* | 8. honestis (os m2) *P.* | 9. ea non *(Dr. lib.) edd.*; eore ex maiore praeceptum *P, C.* in quo eo res mutat. est; ea no *Berol.* | quamilitibus *PC.*, quam militibus *Al.* | 10. is *P.* | 11. triduo *Retz. l. l. 103.* triduum *edd.* | etiam exercitū (exercitūq. m2) *C.* | 12. iussis *P1.*, iussit *rll. plrg.* | ipsepridiae *P.* | sa *(ead. m. sta) tum P.*, statutum *rll. plrg.* | 13. Hamae inde *edd.*; hamae deinde *Gaertn.*; cumae *PM*; cusede., m2 m et i *sup. ae, C.*; cum inde *M2.*; cumae deinde *rec.*; deinde cumis *re.*; a cumis hame deinde *Berol.* | alpius *P all.*, §. 19 alio *P.* | medixuticus *Gr.*, medistuticus *Valla.*, medixutichus *Lips.*, edixuticeni *PCM all.* | is *add. C. E. Putsche*; qui *Valla*; medixuticus (summus mag. er. Campanis) cum *Gr.*, quae in parenthesi sunt *del. Lips.* | 14. an *(ad m2) parando P.* | 15. tridium ... Hamas *del. Hn.*, tridum *P1.* | sacrificandum *I. Periz.*, sacrificatur *in ed. mat.*, sacrificabatur *in ed. min. Crev.* | 15. utante *P.* | 16. ante decimam *Gr.*, andecuma *P1M.*, ad decuma *P2.*, ad decumam *C.*, ad decimam *rec.*, ab decima *ci. Gr.*, a decima *Mdv.* | operandare *P.* | 18. aliosomno *P1.* | sagro *P.* | obruncatum *P1.* | 19. plus quam duo millia *M.*, plusduo *P1.*, plus duo mi *(mī) C) P2C.* | capti * * et *scripsi, v. Mdv. Em. 266.*; captaest *P.*; capta sunt *C rll.*

36, 1. graccus *P.* | potitus *(Dr. lib.)*, positus *PC1.*, positus *C2.* | prorecepit *P.* | in Tifatis *Gr.*, antifatias *PCM all.*, ac Tifata *edd. a. Gr.* | 2. futuri *Gr.*; futuiri *PM*; ut in *P m2 del.*; uiri *C all.*, *edd. a. Gr.* | servorumque *Dr. lib.*; servorum, ruo *m2 del.*, *P.*; servorum *C.*; et servorum *Al. in edit. min.*, *v. Mdv. l. l. 267.* | 3. ciuitatum-agmen *PC.* | dato *Lips.*, duo *PC1M all.*, suo *C2.* | 4. hamis *P1.*, ad hamis *P2M1 rec.*, ad hamas *C rec.*, *edd. a. Gr.* | uacnam ... recentes *P.* | 6. it ... hant *P.* | ufatis *PCM all.* | miles partim acto acimine (agmine) *C) PC.* | 7. omnis *P.* | 8. initiali *P.* | suam] eius *naill. Al.* | 10. quae alia *(Dr. lib.)*, praelia, o in *P sup. ae m2, PC.* | 37, 2. admota *P.* | ingentem turrim *edd. a. Gr.* | turrem aliam *ci. Mdv.* | murosatis *P.* | superiectis *Heusinger.* | sublicis *Valla.*, sublicis *re.*, supplicatis *PC.* | 3. tnebatur *C.* | 4. facibus] fabius *P.* | 5. mul, deinde simul. *P.* | turres *PC1.* | 6. ad mille trecenti *PC all.* (ad mille trecentos *P ap.*

Gr.) | et inde (unde P1) LX, nisi PCM. | S. Hannibal laetum Gr., hannibaleum PM, hannibale (hannibal m2) tū C, Hannibal elatum edd. a. Gr. | inter (Dr. lib.?) intra PC Berl. | 9. absoluta PC, ab solita rec. | ad ti. fata. P. | 10. agrumentum P, argumentum C. | 11. duo milia P2; II. m., o sup. II., a sup. m, C; duo milia P1. | amisit del. Mdg. l. l. 267. | 12. supra quinq. milia Al., supra vel PM, sup. t. C. | neperunt P. | 13. exercitus mavult Gr. | Luceriam Gla-rean., curiam PCM. || 38; 2. ostium in (m2 an) sociorum P. | suas P1. | datae „fort. delend.“ Huldric. l. l. | 4. philippi P. | 6. inferendo bellum M2. | abauererent, ab m2 del., P. | 7. condi iussis Gr., conditissis P1, conditis P2C, coniectis rec. | 7. viginti quinque] niginti l. Gr. | quinque add. l. Periz. animadvo. hist. c. 8 p. 352 ed. Har-les. XX edd. | parari M2, ita Gr. vel del. paratis quod P1M1 all. habent; paratas C2; parandas Vossius, cf. Heusinger et Schmidt ad Hor. Ep. 2, 2, 80. | 9. hostia PCM all. | iussuq. P1. | apulium PM, api * i' (appi * i' m2) C. | LU nauium PC, v. adnot. in ed. Weidm.; LU nauium rec.; nauium C. | 10. congruentiam P. | indicis PCL. | 11. apustio P Dr. lib.; ap * io. m2 ab sup. ap, C; apstio rec. | 12. regi haec CM2; regi ex, hic sup. ex, P; regiae haec ex, ex m2 del., M; regi ea Gr., v. Iahn. 31, 195. | Antistium cdd.; aut h. l. Apustium aut §. 9 et 11 Antistio leg. cens. Böttcher l. l. 77. | denicta, denocta m2, P. | CC modium PCM. || 39, 1. his PC, iis edd. | Romam missae (rec.) edd.; romae missae M rec.; romam missa C; romae missa P; romae rec. duo, locus dubius, v. not. meam in ed. Weidm., Huld. p. 10. | cursu] custodia Fischer l. l. cf. Iahn. 31, 189. | 2. rex, quae Gr.; exquae, hec m2 sup. ex pos., P; ex haec quae M; ex hoc quae C; ex his quae rec.; rex, equae altera Gr. conti., Hz.; de iis, quae edd. a. Gr. | ad-laturi ad hannibalem rll. omm. C. | militist, m2 s del., P. | 3. cui ... erat del. Gr., Cobet. Mnemos. 1, 100; Schmidt de orig. interpunctio-nium apud Graecos 1856 p. 18 n. 3; sed res non omnino certa est, v. adnot. meam in ed. Weidm., Mdg. | cognomen rec.; cōs, non, m1 g sup. cos., me sup. non pos., P; g. cōs. nomen M. | Boeotius vel Beroeans Gr., boeotius PM, hocusocius C. | 4. Romani Mdg. | 5. fac(fau m2)io P, fauio C, fabio rll. | Compteriam Dr. | Trebulam] regulā C, trebisiam, trubalam alia rec. | Austiculam PC, articulam M, hausticulam rec., Saticulam Cluver. Il. ant. 4, 5 p. 1183. | 6. ad om. P. | his PC, iis vlg. | capti] capi P. | 8. hannibalsquein ... traductos P1. | Suesulam Cluver. l. l., hesuniam P1, hesunium P2CM, uesun-ium rec., edd. vlg. | praetorem C all., prop. P, pro praetore Al., proconsulem Ald., edd. a. Beckerum. || 40, 1. mallium PC. | coepit PC. | 2. socis P1. | 3. copis PC. | aut procul PCL. | hamicore, s m2 post in. add., P; amsicore C. | hamsicor tum PC, hamsicorum M, ham-sicoras Berol., hamsicora tum edd. | 4. Hostis PCM all., c. Al. 3 hostis et hostius hab. P, cf. Sil. It. 12, 347; 403; Hiosus bl., edd. vlg. | tercox P. | 6. ad Balaris P2, abaltaris P1, ad balearis C. | 7. ampsi-corae PC. | 8. hamsicora P, hamsicora C. | 9. deinde per Mdg. Emm. 268; deinceps cdd., cf. 28, 33, 6; 37, 18, 9; 31, 43, 2; Hand. Turs. 2, 237. | signisque b2, edd. a. Al. | oras P.

41, 1. hasdrubali imp. captus P. | 2. barchina PC. | cognationis P2C, pugnationis P1. | bellisque P. | 3. hamsicorae hostis (ita et C rll.) inaciecedit let hapsicorachostiusinaciecedit let hapsicoracū P. | 4. filii P. | coeptampediret P, coeptampetiret M1, coeptampeteret CD all. | 5. manilius PC. | 6. quodq. P. | adeam (am m2) spicorum P. | opsidi-bus P. | 7. tradit mil., tradidit rec., edd. a. Al. | 8. ab Lilybaeo classi M2 rec., ab Lilybaeo classis PCM, quinquaginta navium ab Lilybaeo classe rec., edd. a. Al. | 9. int(ā m2)epeteret P. | a Balaribus (Dr. cdd.) edd., balearibus PC, Berol. | 10. cum milibus M(C) all., cum milibus P, quattuor millibus Gr. | et commeatu rec., commeatu PCM all., fort. ac commeatu (elephantis commeatu D). | 11. raptum P. | uento aestuque suo olim proposueram, v. Iahn. 31, 199; nuper idem inuenit Mdg. Emm. 268; aestuque (aestuquae P ap. Gr.) suo mil., rec. vlg.; aestuque seruato Lov. 5; aestu secundo rec.; aestu quae-sito l. Gr.; aestum soculus Fischer l. l. p. XIX; aestuque summo Kaestner p. 21; exercitum duxit aestuque suo Gr. | 13. obinebat P2 all., obstinebat P, optinebat C. | 14. nastabit PC2, nastabat Cl. | anti-quamrumclauium, m del. pro ni m2 di pos., P; antiquam cladium Al. || 42, 1. exēplo P. | ad-hanniba || missi, le m2 add. sup. m. P. | 2. hannibale, e del. m2, P. | quoad Dr. cdd., quod PC. | tutari rec., tu-tare PCM. | 3. his PC. | Hlee(en m2)amnis P. | prope sexaginta Si. | quo tu Al., quod P1, quod P2C, quo (rll.) edd. a. Al. | 5. adhercule P. | incolomii et uictores Cl. | set P. | cum ploratum rec., v. Fabri, Mdg. l. l. 269; comploratum P, comploratum CM. | ac] ab P. | fra-glantia P. | conspiceret (re m2) P. | usideaturglorienterque P1. | uelut aculeo emisso Gr., uelutaculegemisso P1, uelutiaculegemisso P2, uelut (uelit Cl) iaculo emisso C (Dr. lib.), ueluti aculeo emisso Freinshelm. | 6. annos centum Lov. 3, annos PCM rec., annos prope centum, centum prope annos rec., edd. a. Al. | necnecduce P. | pyrrus P. | auxit res D. | 7. duci (us sup. ci m2) consulares P. | 9. dictatoris cum mag. q. (eq., sup. i., m2) hini cos. P. | incrediebantur P, om. D. | 10. praetoris Walch. p. 92; proprii P1; proprii P2CMD, Dr.; prope rec., edd. a. Dr.; nunc unius, et parvi prope ci. Crev., cf. Büttner p. 63; Huldric. p. 10. | 11. tuis] suis P1. | 12. norim nisi (vel ni) Valla, norim si PC, novi, si Koch II, 11. | sciam, ei (Dr. cdd.) edd.; suam et PC; sciam, et Al., v. Ztsch. 1847, 1012. | ducam, quod Ascens., Mog. bl. 2 habent, nuper Sisbye inuenit; dicam cdd. | 13. simul nobis et Nolae ademeris Fabri; misulnobisetnolaeadememeris, dem del. et l. sup. mi pos. m2, P; missum nobis et nolae ademeris C, Berol.; missum nobis nolae ademeris Ex. Pith.; missum nobis et nolae ademe-ris (ademerit? Dr. lib.; missum nobis erit et Nolae ademeris Mog., vlg. a. Dr.; missum nobis et Nolam ademerit Si., Vossius; simul no-bis et Nolae ademptum erit vel missum nobis, et Nolam redemerit Gr.; m. nobis hosti Nolam ademerit Iacobs. ep. ad Goell., cum in lectt. Liv. I, 20 tentauissem missum simul nobis et Nolae ademptum erit, Mdg. Emm. 269 „prorsus non intelligit“ cur etiam sana attricare uoluerm quasi misul et ademeris sana et ab ipso seruata essent; immissum nobis et Nolae ademeris Walch. p. 97; simul nobis et Nolae

ademeris *Al.*; miseris simul nobis et Nolae ademeris *Mdv.*; missum simul nobis et Nolae cladem demerit *Koch I*, 6, cf. *Lentz de verbis auxili.* p. III. p. 6 n., *Stroth.*, *Heusinger.* | haud *Valla.* at it *P.* at id *C.* ad id *M all.* || 43, 1. quæri *P.* | neglectosque *P.* | 2. indicandam cladem primum *Ruperti.* | querendum *P.* | ope implorata *Huldr.* l. 1. p. 11. | 3. sese *M2*, se *Ald.*, esse *edd. plrg.*, misisse *Valla.* | essent setin *P.* | is *P.* iis *C.* | ab his *PC.* | 4. thrag(s m2)ymenni ... trachiae si cannarum quam thrasimeni *P.* thrasimenni ... trebiae si cannarum quam thrasimeni *C.* | elariore *P2 all.*, cladiore *P1.* | 5. exercitu ire nolam *rec.*; exercitui renouam, uato *m2 sup.* iam *pos.*, *P.*; exercitu ire nouato (exercitui renouato *M*) iam *CM all.* | 7. itagerat, eb *sup.* ra *m2 pos.*, *P.*; itagebat, ita agebat *m2*, *C.*; ita gerbat (*Dr. cdd.*) *vlg.*; ita egerat *Al.* | autemerehosti *P.* aut hosti temere *Koch II*, 11. | firmis *M.* | receptum *P.* | prouis (sa m1) que *P.* | fuerant *Crev.*; fuerunt *edd.*, *prob. Heusinger ad c. 44.* | 8. nolandos, d *del.* *m2*, *P.* | 9. ex his *PC.* | Petrium *Ox. D.*, *edd. a. Crev.* | egressoperinpetrē, egressos per interpretē *m2*, *P.* | 10. obterit *Asc.*, obteget (et in loco raso *P2*) *CM1*, obtegit *M2 all.*, obtegit *Lov.* 5. | ut senescentem *P.* senescentem *C rll.*, *edd. a. Al.* | 11. captivos *rec.*, campos *PCM1*, captos *M2 rec.* | 13. ipsorum magis *rec. duo*, *edd. a. Gr. Mdv.*; ipsorum *ml.* | poteretur *P.* poteretur *C Dr. lbb.* | quit *P.* | fortuna *PC.* | 14. nolle ominari *edd.*, nolo minari *PCM all.*, nolo ominari *rec.*, uolle minari *Lov.* 5, *adversarii Vallae.* | et potius *PC.*, sed potius *Berol. (Dr. lbb.) edd. a. Al.* | casura *Nipperdei Philol.* 1, 669; cessura *edd.*; „utrumque insolens“ *Mdv.* | cum *om. PC.* | praesidiū *Cl.* | quamipsolegem quamipsolegemquam in *P.* || 44, 1. poeniteret *edd. quaed. vll.*, *prob. Wopkens lectt. Tull.* p. 286 *ed. Hand.* | fuerit serum *Gr.*, fuerat sero *cdd.* | 2. an dedituris scripsi, idem *Mdv.* conii; dedituris *PC. Al.*; dedituris ... non fuisse *rec.*, *edd.*, tentabam etiam mutare, an etc. | accessendum *P.* | uenisset *P.* | 4. muros in muris mut. *C.* | rapit, *m2* erupit, *P.* | ad pugnantis *Al.*, *Dr.*; ad pugnantes *C. Gr.*; ad pugnantū *PM1.* | 5. eo dio] ideo *suspic. Vossius.* | modico] modo *Fischer l. l. XIX.* | nam dedit, tam *P.* tamen *rll.* | ceciderant *Heusinger.* | haud plus trecenti *Gr. (errore apud me excidit quam)*; haud plus quam triginta *PC rll.*, *Mdv.*; idem vel amplius q. tr. defendit *Königshoff. crit. et exeg. II*, p. 17; haud plus quadringenti *et. Dr.*; amplius trecenti tentabam, v. *Jahn.* 31, 200; plus quadringenti *Fabri, Fischer l. l.*; haud minus quadringenti *Heusinger.* | Romani quinquaginta. imber *Gr.*; romani | iber, *m2 l del.*, n *sup.* i *pos.*, *P.*; romani imber *CMD*; romanorum nullus. imber *rec.*, *edd.* | 6. hosam, horam *m2*, *P.* | 7. copiass *P.* | eduxit *edd.*, educit *Dr.* | ut sunt *rec. pauci.* | concurrerunt *ci. Dr.*, concurrerunt *rec.* | 7. passus aut erat *Glarean.*, *Ernesti gloss. s. v. mille.* | 8. is *P.* | 9. pugnae ... signum nī *C2.* | abstinere nī *rec.*, *Gr.*; abstinere *PCMD all.*; abstinere donec *rec.*; abstinere nisi (*M2 rec.*); abstinere nī *ci. Al.* || 45, 1. uicti *P.* | ab incluseram, postea idem *Vossius uoluisse vidi.* | instari *Vossius.* | 2. et qui *Al.*, sed qui *cdd. plrg.* | 3. dilapsa (*rec.*) *edd.*, delapsa *ml.*, *all.*, an et lapsa. | pyrænei *P.* | iunga *C.* | 4. fuisse ubi

P. | 5. exprobrando hosti *C rec.*, exprobrando hosti *PM*, exprobrando in hostem (in hoste *Dr.*) *Gr.* | 6. que ad tribia trasymenunq. *P.* | 7. legatine Romani *rec. pauci.* *St.* | agies *P.* | inultos] multos *M.* | 8. erepto *cdd.*, derepto *ci. Duker.* *rec. Mdv.* | g. flaminio *P.* | ubi l. paulum *PCM rec.* | ferrum] rerum *P1.* | 9. prodigi *PCL.* | expugnatos sic experiri *rll. om. C.* | linguam *PCL.* | 10. en minor res est dedit; enim minor res est (es *M.*, est res optt. *Gr.*) *PM*; en minor est res *D. Fabri*; en nunc minor est res *Valla*; en hic minor est res *Heusinger.* vel *cdd. lect. probat.* v. *Stroth.*; en minor res *Hand. Turs.* 2, 398; en in minore re *Mdv.* l. l. 276; ea enim minor res est *Köhler l. l. p. 79.* | hicperiri, ex *add. m2*, *P.* | expugnante, n *m2 del.*, *P.* | ca (can m2) pestrem *P.* | maris *P.* | uos ex tam (*Dr. lbb.*), uos aetiam *P1.* uos aetiam *P2*, uos septem *C.* | urbem praeda *P.*

46. 2. fauorei *P1.*, fauorem *P2*, fauoris *C rll.* | 3. milites (miles *Cl*) r. d. marcellus *PC.* | redixit *C.*, reducit *rec.* | gratulationem *P.* | 4. plus *VCI3* caesa eo die *Gr.*; plusuel || causa eodie, e *sup.* an, u *sup.* sac. *P.*; plus uel caesa ū. eo die *C.* | elefanti *PC.* | acie decisi *C.* | 5. indutis *PCL.* | Vulcano vota *Ruperti.* | 6. CCLXXII *PCM*; mille ducenti septuaginta duo *rll. cdd.*, *edd.*; CCCXXII *Al. ci. e Plut. Marc.* 12. | et Hispani scripsi, ispani *P.*, hispani *C.*, hispanique *Dr. cdd.*, Hispanis *ci. Hz.* | 7. agere *CP2* | ager et Hispanis *ci. Al.* | et Numidis] Numidis *82.* | datus, *m2* locus *sup. pos.*, *P.*; locus datus *CM all.*; latus datus (*rec.*) *edd. plrg.*; latus *del. Crev.*, *Vossius all.*, *prob. Doering. del. locus*; locus *def. Huldr.* 11. | 9. profectus *P1.* | frumentum *PC.* | conuento *P1.* | obtinendum *Mdv. l. l.*, petendum *PCM rec.*, tuendum *rec.*, tenendum *Gr.*, tutandum *C2 rec.*, *vlg.*, retinendum *suad. Hz.* | 10. coactis (ū *m2*) sunt campania (nī *m2*) *P.* | 11. peditū inbellū *C.* de loco distinguendo v. *Fabri.* | lacessiebant *P.* v. 27, 12, 13. | 12. campanos *C.*, campanus *PM rec.* | Cerrinius *suad. Th. Mommsen unterit. Dial.* 270. | inbellus *C.* | ciyis idem *Ruperti.* | apud *P.* | aequarit *ci. Dr.* | 13. hunc *cdd. ml.*, v. *Crev.*, qui in edit. *mai.* hic, *rec. lectio-nem, non improbat*; tunc *ci. Walch.* 139. | obsequitasset, obsequitasset *m2*, *P.* | ubi esse *P1.* | secundaenirtute *P.*, secum de uirtutes (tis *m2*) *C.* | de ferro *C.* | optimas || spoliauit (uic *m2*) *uis aut P.* || 47, 1. pronectisque *P.* | 3. iam Romani *rec.*, *edd.*; in romani *PCIM1*; hinc romani *C2M2*; fort. inde Romani, v. *Jahn.* 31, 200; quod si probaretur et exierit quod *C paulo ante habet*, et replerunt omnium *edd. lectio, in ed. Basil.* 1554 in replerant mutata, seruari posset. | prospectantibus *PC.* | replerant, quum ... nobilitassent. infestis etc. *distinxit Mdv.* | 4. nobilitasset *P.* | extrahabant *P2CM*, extraherebant *P1.*, extrahere *Gr.* | 5. inqu (qui *m2*) dhoec *P.* | 6. equom *P.* | Claudius deiecit *rec.*, cl. (cl. a *m2*) delegit *P.*, clam delegit *C.* (Claudius) delegit *MD all.*, iam delegit *Pal.* 1, Cl. dirigit (an derigit?) *Hz.* | minime, scis, inquit etc. *Scheffer de re vehic.* 2, 2. | proditast *PC.*, prodita est *C2.* prodita (*Dr. lbb.*), *edd. a. Al.* | ea via *A. Periz.*, exua *P1.*, ex uia *P2C all.* | quia nullo *PC.*; quia ea equitasset ortum videtur, olim quippe nullo tentati, *Zisch.* 1847, 1021; nullo (*Dr. lbb.*) *edd.*; quum cava longe perequisset via, nullo *ci. Mdv. praef. XXIV.* | 8. vera sit *Gr.*,

uelatis *PCM*, aetatis *D rec.*, satis certam *Valla*, veram esse seu veram
satis *Vossius*, veram *I. Periz.*, quantae veritatis *Ruperti*. | certe *edd.*,
del. Valla, per me *I. Periz.* | portā *Mdv. Enn.* 270, v. adnot. meam
in *ed. Weidm.* || 48, 2. it *P.* | nesculamubique *P.* | oneris *P.* | 3. *Ti.*
(*Dr. edd.*), t. *PC.* | Apuliam *rec.*, *edd.*; apollia *P1*; apulia *P2C.* | dum
duxisset *rec.*, *edd. a. Gr.* | etexercitum, et *m2 del. P.* | qd a philippū
C. | e (*m2 m*) aedonicum *P.* | 4. exitus *P.* | quam *P.* | his || tipendium
P. his stipendium *C rec.*, iis stipendium *edd. vv.*, iis *del. Asc.* 1513. |
5. inobs. *C.* | sit, e *sup. i pos.*, *P.*; sese *C.*; esset *Dr. ibb.*, *edd. a. Al.*
| ratione (nem *m2*) *P.* | sumant *P2C.*, sum || matq. *P1*, q. ea utique
translat., sumatur *ci. Al.* | teneri *Lov. 5.*; ateneri *P1*; atteneri *P2MD.*;
attineri *C rec.*; retineri *rc. Dr.*; obtineri *rec.*, *Crev.*; an eam teneri?
| 6. quin et *Valla*; quin et (*sup. pos. e*), *P.*; qui nec *CM rec.* | fateretur
rec., facetur *P1*, faceretur *P2*, faceret *C.* | 8. suppeditari. [eam]
ipsum *Mdv.*, suppeditarecumipsum *P1*, suppeditari eum ipsum *P(2)M*
all., suppeditari eum ipsum *C.*, suppeditare eum ipsum *Hart.*, suppedi-
tari, et ipsum *tentabam*, suppeditari eum ipsum ... tum qui *Dr. all.*
edd., suppeditari verum eum ipsum *Voss. Gud.*, suppeditari. nerum eum
ipsum *edd. vv. Asc. Mog. all.*, s. illud vel s. verum illud *Ruperti*, verum
def. cum del. Huldr. p. 12, s. tum ipsum *tentaveram*, v. *adn. ad ed.*
Weidm., suppeditare iniquum; tributum *Koch I, 7.* | et ad ... et ad
(*Dr. ibb.*), et ad ... ad *PC.*, ad ... ad *Al.* | imminutum qui *edd.*; immi-
nutum tum qui *Mog.*, *edd. multae*; tum *del. I. Gr.*, *revocav. Dr.* | 9.
res publica *rec.*, *ulg.*; temp. *PCM.* | 10. luliiū *C.* | populos *P.* | ex
quia (qua *m2*) creauissent *P1.* | tempus *ml.*, *all.*; ad tempus *rec.*, *edd.*
plyq.; tunc *Pal. 3.* | impensas vel opes *Ruperti*. | commodarent] con-
siderarent *Doering.* | 11. ea lege *Si.*; ex lege *edd.* | 12. edixitque *Gr.*
| quoque die *scripsi*; quo die *Lov. 5.*; quo *PCM all.*; qua *D.*, quod die
add. prb. Gr.; et qua vel quaque die *Vossius, Dr.*; ut quo die *Pal. 3.*;
et quo die *Mdv.*, idem apud *Ingersl.*; edixit diemque quo *suaserat.* |
ac frumentum *Mdv.* | bibis || paniensi *P.* || 49, 2. unum ut militia vaca-
rent, dum *Gr.*; unū militiana (militiano teste *Gr.*) carentium, i n c *in-*
dua., i *sup. c. pos. m2, P.*; unū missi at tarentū *C.*; unum mihi taren-
tum *M all.*; unum, ne alii triennia eo publicani *Valla.* | quae nauibus
rec. | ni *ml.*, aduersus uim hostium, ad hostium incursum (casum) *all.*,
rec. | tuta essent *Si.* | 3. administratast *PCL*, administrata est *C2 all.*
| li *dedi*, v. *ed. Weidm.*; hi *edd.* | nec quicquam parcius militibus da-
tum, quam si *scripsi*; parcius quod *En. olim mihi suaserat*, nuper
etiam *Mdv. inuenit*; nec quicquam si *PCD all.*; nec quicquam ac si
M rec.; nec quicquam praetermissum (ac si) *Pall. 2.*; nec secus,
quam si *Valla*; nec quicquam quam *ci. Al.*; nec sequius quam si
Gr.; olim nec quicquam sequius quam si *tentavi, prb. Hz.* | alerentur]
darentur *Ruperti*. | 5. iliturgi *C.*, iliturci *P.* | hamilcare bomilcaris *C.* |
6. scipionis *P.* | 8. rei *A. Periz.* | 9. circiter *rec.* | a Romanis *dedi*,
romanis *PCLM all.*, romanos *C2 rec.*, romanorum *rc.*, romana *Ingersl.*,
v. adnot. in *ed. Weidm.* | miliaria, militaria *m2, P.* | signa VII ele-
phantos *Gr.*; signauit (uel uii teste *Al.*, uir ap. *Gr.*) elephantis, nit
induct. m2, P.; signauit elephantis *ML*; signa elephantis *C.*; septem

elephantis = elephantis *Al.*, v. *Dr. ad 31, 36, 4.*; *Kreyssig. T. Liv. lib.*
XXXIII p. 179; 250. | triniq. *P1.* | potiti sint *Vossius.* | 12. ili-
turgi *P.*; iliturgi *C.* | ab intibili *P.*, ad intibili *CM all.* | ut quae max.
omnium, belli auida, modo *distinxit Crev.*; ut quae o. belli auida, modo
all. | inuente *PCM.* | 13. supra duo *Gr.*; supra, ti *m2 del. et q scrips.*,
P.; supraque (II milia *sup. pos. C*) *CM all.*; supra quinque, supraque
quinque *all.*, *rec.* | multoque (*Dr. ibb.*) *edd.*, modoque *PC.*

Corrigenda. Pag. 17 v. 15 lege facit. | p. 56, 25 earum primam
quamque pilum. | 65, 35 praetura tendente. | 107, 22 parantibus. | 236,
6 nomen. | 242, 35 copiasque. | 293, 26 ad Cannas est] quidam aucto-
res sunt. | 303, 1 Hispanorumque. | 326, 17 iuimus futuri. | 327, 1
nequeunt. | 340, 1 ipsos. | 342, 8. *is.* | 353, 30 praetor. | 364, 20
cum. | 365, 3 haud plus quam trecenti. | 366, 3 qui.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA LIBRI.

PERIOCIHA LIBRI VII.

Duo novi magistratus adiecti sunt, praetura et curulis aedilitas. pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furi Camilli. cuius remedium et finis cum per novas religiones quaereretur, ludi scaenici tunc primum facti sunt. cum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter dilectum acerbè actum et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine, adolescens ipse, cuius relegatio patri obiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua iurare, se non perseveraturum in accusatione. cum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in praecaltam voraginem urbis Romanae. in eam Curtius armatus sedens equo praecipitavit, ita expleta. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit et ex eo Torquatus est nuncupatus. duae tribus additae, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeae corvo et unguibus rostroque hostem infestante, occidit et ex eo Corvi nomen accepit, consulque proximo anno, cum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. amicitia cum Carthaginiensibus iuncta est. Campani cum a Samnitibus bello urgerentur, auxilio adversus eos a senatu petito, cum id non impetrarent, urbem et agros populo Romano dederunt; ob quam causam ea, quae populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. cum ab Aulo Cornelio consule exercitus in locum iniquum deductus in magno discrimine esset, P. Deci Muris tribunus militum opera servatus est, qui occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit; ipse ab hostibus circumsessus erupit, cum milites Romani, qui Capuae in praesidio relicti erant, de occupanda urbe conspirassent, et detecto consilio metu supplici a populo Romano defecissent, per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriae restituti sunt. res praeterea contra Hernicos et Gallos et Tiburtes et Privernates et Tarquinienses et Samnites et Volscos prospere gestas continet.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER VII.

- 1 L. Annus hic erit insignis novi hominis consulatu, insi-
 2 gnis novis duobus magistratibus, praetura et curuli aedili-
 3 tate. hos sibi patricii quaesivere honores pro concesso
 4 plebi altero consulatu. plebes consulatum L. Sextio, cuius
 5 lege partus erat, dedit; patres praeturam Sp. Furio Marci
 6 filio Camillo, aedilitatem Ca. Quinctio Capitolino et P. Cor-
 7 nelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ce-
 8 perunt. L. Sextio collega ex patribus datus L. Aemilius
 9 Mamerus. principio anni et de Gallis, quos primo palat-
 10 um defectione agitata mentio. cum de industria omnia,
 ne quid per plebeum consulem ageretur, proferrentur, si-
 lentium omnium rerum ac iustitio simile otium fuit, nisi
 quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule
 uno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis praet-
 extatos tamquam consules sedentes nobilitas sibi sumpsis-
 set, praetorem quidem etiam iura reddentem et collegam
 consulibus atque isdem auspiciis creatum, verecundia inde
 inposita est senatui ex patribus iubendi aediles curules
 creari. primo, ut alternis annis ex plebe fierent, conve-
 nerat; postea promiscuum fuit.
- 7 Inde L. Genucio et Q. Servilio consulibus et ab sedi-
 8 tione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac peri-
 9 culis vacarent, pestilentia ingens orta. censorem, aedilem
 10 curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione
 et ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque
 eam pestilentiam insignem mors quamvis matura, tamen
 acerba M. Furi fecit. fuit enim vere vir unicus in omni
 fortuna, princeps pace belloque, priusquam exulatum iret;
 clarior in exilio vel desiderio civitatis, quae capta absentis
 imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam
 secum patriam ipsam restituit; par deinde per quinque et
 viginti annos — tot enim postea vixit — titulo tantae glo-
 riae fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo
 conditorem urbis Romanae ferrent.

II. Et hoc et insequenti anno C. Sulpicio Petico C. Li-
 1 cinio Stolone consulibus pestilentia fuit. eo nihil dignum 2
 memoria actum, nisi quod pacis deum exoscendae causa
 tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. et 3
 cum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina leva-
 retur, victis superstitione animis ludi quoque scaenici, nova
 res bellicoso populo — nam circi modo spectaculum fue-
 rat —, inter alia caelestis irae placamina instituti dicun-
 tur. ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, et 4
 ea ipsa peregrina res fuit. sine carmine ullo, sine imitan-
 dorum carminum actu ludiones ex Etruria acciti ad tibici-
 nis modos saltantes haud indecoros motus more Tusco da-
 bant. imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter 5
 se iocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce
 motus erant. accepta itaque res saepiusque usurpando ex- 6
 citata. vernaculis artificibus, quia ister Tusco verbo ludius
 vocabatur, nomen histrionibus inditum, qui non, sicut ante, 7
 Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem
 alternis iaciebant, sed inpletas modis saturas descripto iam
 ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant. Livius 8
 post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argu-
 mento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum
 erant, suorum carminum actor, dicitur, cum saepius revo- 9
 catus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum
 ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto
 magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediabat. inde 10
 ad manum cantari histrionibus coeptum diverbiaque tan-
 tum ipsorum voci relicta. postquam lege hac fabularum 11
 ab risu ac soluto ioco res avocabatur et ludus in artem
 paulatim verterat, iuventus histrionibus fabellarum actu re-
 lecto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus
 iactitare coepit, quae exodia postea appellata consertaque
 fabellis potissimum Atellanis sunt. quod genus ludorum 12
 ab Oscis acceptum tenuit iuventus, nec ab histrionibus pol-
 lui passa est: eo institutum manet, ut actores Atellanarum
 nec tribu moveantur et stipendia, tamquam expertes artis
 ludicrae, faciant. inter aliarum parva principia rerum lu- 13
 dorum quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret.

quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

1 III. Nec tamen ludorum primum initium procurandis
 religionibus datum aut religione animos aut corpora mor-
 2 bis levavit, quin etiam, cum medios forte ludos circus Ti-
 beri superfuso inrigatus impedisset, id vero velut aversia
 3 iam diis aspernantibusque placamina irae terrorem ingen-
 tem fecit. itaque C. Genucio L. Aemilio Mamercio iterum
 consulibus cum piaculorum magis conquisitio animos quam
 corpora morbi adficerent, repetitum ex seniorum memoria
 4 dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo seda-
 tam. ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi
 5 causa dici iussit. dictus L. Manlius Imperiosus L. Pina-
 rium magistrum equitum dixit. lex vetusta est, priscis li-
 teris verbisque scripta, ut qui praetor maximus sit idibus
 Septembribus clavum pangat; fixa fuit dextro lateri aedis
 Iovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est.
 6 eum clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, no-
 7 tam numeri annorum fuisse ferunt, eoque Minervae tem-
 plo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit.
 Volsiniis quoque clavos indices numeri annorum fixos in
 8 templo Nortiae, Etruscae deae, comparere diligens talium
 monumentorum auctor Cincius adfirmat. Horatius consul
 ea lege templum Iovis optimi maximi dedicavit anno post
 reges exactos; a consulibus postea ad dictatores, quia ma-
 nus imperium erat, sollemne clavi figendi translatum est;
 intermisso deinde more digna etiam per se visa res, pro-
 9 pter quam dictator crearetur. qua de causa creatus L.
 Manlius, perinde ac rei publicae gerendae ac non solven-
 dae religione gratia creatus esset, bellum Hernicum adfe-
 ctans dilectu acerbo iuventutem agitavit, tandemque omni-
 bus in eum tribunis plebis coortis seu vi sen verecundia
 victus dictatura abiit.

1 IV. Neque eo minus principio insequentis anni Q. Ser-
 vilio Ahala L. Genucio consulibus dies Manlio dicitur a M.
 2 Pomponio tribuno plebis. acerbitas in dilectu non damno
 modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, par-
 tim in virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in

vincula ductis, invisa erat, et ante omnia invisum ipsum 3
 ingenium atrox cognomenque Imperiosi grave liberae ci-
 vitati ab ostentatione saevitiae adscitum, quam non magis
 in alienis quam in proximis ac sanguine ipse suo exerce-
 ret. criminique ei tribunus inter cetera dabat, quod fi- 4
 lium iuvenem, nullius probri conpertum, extorrem urbe,
 domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohi-
 bitum, in opus servile, prope in carcerem atque in erga-
 stulum dederit, ubi summo loco natus dictatorius iuvenis 5
 cotidiana miseria disceret vere imperioso patre se natum
 esse. at quam ob noxam? quia infacundior sit et lingua
 inpromptus. quod naturae damnum utrum nutriendum 6
 patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum ac
 vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem be-
 stias minus alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum
 prosperum sit: at hercule L. Manlium malum malo augere
 filii et tarditatem ingenii insuper premere et, si quid in
 eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agre-
 sti et rustico cultu inter pecudes habendo. V. Omnium
 potius his criminationibus quam ipsius iuvenis irritatus
 est animus: quin contra se quoque parenti causam invi- 2
 diae atque criminum esse aegre passus, ut omnes dii ho-
 minesque scirent, se parenti opem latam quam inimicis
 eius malle, capit consilium rudis quidem atque agrestis
 animi et quamquam non civilis exempli, tamen pietate lau-
 dabile. inscientibus cunctis cultro succinctus mane in ur- 3
 bem atque a porta domum confestim ad M. Pomponium
 tribunum pergit; ianitori opus esse sibi domino eius con-
 vento extemplo ait: nuntiaret, Titum Manlium L. filium
 esse. mox introductus — etenim percitum ira in patrem 4
 spes erat aut criminis aliquid novi aut consilii ad rem
 agendam deferre — salute accepta redditaque, esse ait,
 quae cum eo agere arbitris remotis velit. procul inde 5
 omnibus abire iussis cultrum stringit et super lectum stans
 ferro intento, nisi in quae ipse concepisset verba iuraret,
 se patris eius accusandi causa concilium plebis numquam
 habiturum, se eum extemplo transfixurum minatur, pavi- 6
 dus tribunus, quippe qui ferrum ante oculos micare, se

solum inermem, illum praevalidum iuvenem et, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerne-
ret, adiurat in quae adactus est verba, et prae se deinde
7 tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. nec perinde ut
maluisset plebes sibi suffragii ferendi de tam crudeli et
superbo reo potestatem fieri, ita aegre habuit filium id pro
parente ausum; eoque id laudabilius erat, quod animum
8 eius tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. ita-
que non patri modo remissa causae dicitio est, sed ipsi et-
iam adulescenti ea res honori fuit, et cum eo anno pri-
mum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri
— nam et antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, impe-
ratores ipsi faciebant —, secundum in sex locis tenuit nul-
lis domi militiaeque ad conciliandam gratiam meritis, ut
qui rure et procul coetu hominum iuventam egisset.

1 VI. Eodem anno seu motu terrae seu qua vi alia forum
medium ferme specu vasto conlapsum in immensam alti-
tudinem dicitur, neque eam voraginem coniectu terrae,
cum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius quam
deum monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus Ro-
manus posset: id enim illi loco dicandum vates canebant,
si rem publicam Romanam perpetuam esse vellent, tum
M. Curtium, iuvenem bello egregium, castigasse ferunt du-
bitantes, an ullum magis Romanum bonum quam arma
4 virtusque esset? silentio facto templa deorum immortalium,
quae foro imminent, Capitoliumque intuentem et manus
nunc in caelum nunc in patentes terrae hiatus ad deos ma-
5 nes porrigentem se devovisse; equoque deinde quam po-
terat maxime exornato insidentem armatum se in specum
inmisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine vi-
rorum ac mulierum congestas lacumque Curtium non ab
antiquo illo Titi Tati milite Curtio Mettio, sed ab hoc ap-
pellatum. cura non deesset, si qua ad verum via inquiren-
tem ferret; nunc fama rerum standum est, ubi certam
6 derogat vetustas fidem, et lacus nomen ab hac recentiore
insignitius fabula est.

7 Post tanti prodigii procurationem eodem anno de Her-
nicis consultus senatus, cum fetiales ad res repetendas ne-

quiquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum
de bello indicendo Hernicis censuit, populusque id bellum
frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte eve-
nit. in expectatione civitas erat, quod primus ille de plebe
consul bellum suis auspiciis gesturus esset, perinde ut eve-
nisset res, ita communicatos honores pro bene aut secus
consulto habitura. forte ita tulit casus, ut Genucius ad ho-
9 stes magno conatu profectus in insidias praecipitaret, et
legionibus necopinato pavore fuis consul, circumventus
ab insciis, quem interceptissent, occideretur. quod ubi est
10 Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate
maesti patres, quantum feroces infelici consulis plebei du-
ctu fremunt omnibus locis: irent, crearent consules ex
plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. potuisse pa-
11 tres plebiscito pelli honoribus suis; num etiam in deos
immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos
suum numen, sua auspicia, quae ut primum contacta sint
ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce ex-
ercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure
comitia haberentur. his vocibus curia et forum personat.
12 Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore nunc aucto-
ritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dicta-
torem consensu patriciorum Servilius consul dicit, dile-
ctusque et iustitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos
venirent, ductu C. Sulpici legati res per occasionem gesta
egregie est. in Hernicos, morte consulis contemptum ad
2 castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succeden-
tes, hortante legato et plenis irae atque indignitatis mili-
tum animis eruptio est facta. multum ab spe adeundi valli
res Hernicis afuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere.
3 dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus iungitur,
et copiae duplicantur; et pro contione dictator laudibus
legati militumque, quorum virtute castra defensa erant,
simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul cete-
ros ad aemulandas virtutes acuit. neque segnius ad hostes
4 bellum apparatus, qui et parti ante decoris memores ne-
que ignari auctarum virium hostis suas quoque vires au-

gent. omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas exci-
tur; quadringenariae octo cohortes, lecta robor virorum,
5 scribuntur. hunc eximium florem iuventutis eo etiam,
quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei
animorumque implevere. immunes quoque operum milita-
rium erant, ut in unum pugnae laborem reservati plus sibi
6 quam pro virili parte aditendum scirent. extra ordinem
etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset.

Duum milium planities castra Romana ab Hernicis di-
rimebat; ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugna-
7 tum est. primo stetit ambigua spe pugna nequiquam saepe
conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem.
8 postquam equestris pugna effectu quam conatibus vanior
erat, consulto prius dictatore equites permissu deinde eius
9 relictis equis clamore ingenti provolant ante signa et no-
vam integram pugnam. neque sustineri poterant, ni ex-
traordinariae cohortes pari corporum animorumque ro-
1 bore se obiecissent. VIII. Tunc inter primores duorum
populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc commu-
nis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum
est. vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus
pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrim-
2 que cadunt, plures vulnera accipiunt; tandem equites alius
alium increpantes, quid deinde restaret, quaerendo, si ne-
que ex equis pepulissent hostem neque pedites quicquam
momenti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam?
quid ante signa feroces prosiluissent et alieno pugnarent
3 loco? his inter se vocibus concitati clamore renovato infe-
runt pedem; et primum gradu moverunt hostem, deinde
4 pepulerunt, postremo iam haud dubie avertunt; neque,
tam vires pares quae superaverit res, facile dictu est, nisi
quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere ani-
5 mos et minuere potuit. usque ad castra fugientes Herni-
cos Romanus sequitur; castrorum oppugnatione, quia se-
rum erat diei, abstinere. diu non perlitatum tenuerat di-
ctatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in
6 noctem tractum erat certamen. postero die deserta fuga
castra Hernicorum et saucii relictis quidam inventi, zgmen-

que fugientium ab Signinis, cum praeter moenia eorum
infrequentia conspecta signa essent, fusum ac per agros
trepida fuga palatum est. nec Romanis incruenta victoria 7
fuit: quarta pars militum amissa, et, ubi haud minus iac-
turae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Insequenti anno cum C. Sulpicius et C. Licinius 1
Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque
inventis in agro hostibus Ferentinum, urbem eorum, vi ce-
pissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere.
ea ultima fuit causa, cum multae ante querimoniae ultro 2
citroque iactatae essent, cur per fetiales rebus repetitis
bellum Tiburti populo indiceretur.

Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse satis 3
constat et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginen-
sem. Macer Licinius comitiorum habendorum causa et ab 4
Licinio consule dictum scribit, quia collega comitia bello
praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam
eundum pravae cupiditati fuerit. quaesita ea propriae fa- 5
miliae laus leviolem auctorem Licinium facit. cum men-
tionem eius rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam,
magis ut belli Gallici causa dictatorem creatum arbitrer,
inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem 6
Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. dictator
cum tumultus Gallici causa iustitium edixisset, omnes iu-
niores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe pro-
fectus in citeriore ripa Anienis castra posuit. pons in medio 7
erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset.
proelia de occupando ponte crebra erant, nec, qui poterent-
tur, incertis viribus satis discerni poterat. tum eximia cor- 8
poris magnitudine in vacuum pontem Gallus processit et
quantum maxima voce potuit „quem nunc“ inquit „Roma
virum fortissimum habet, procedat agetum ad pugnam, ut
noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit me-
1 lior.“ X. Diu inter primores iuvenum Romanorum silen-
tium fuit, cum et abnuere certamen vererentur et praeci-
puam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L. 2
filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex
statione ad dictatorem pergat: „iniussu tuo“ inquit, „im-

derator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si cer-
 3 tam victoriam videam; si tu permittis, volo ego illi beluae
 ostendere, quando adeo ferox praesultat hostium signis,
 me ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe
 4 Tarpeia deiecit." tum dictator: „macte virtute" inquit „ac
 pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto. perge et no-
 5 men Romanum invictum iuvantibus diis praesta." armant
 inde iuvenem aequales: pedestre scutum capit, Hispano
 cingitur gladio ad propiorem habili pugnam; armatum ad-
 ornatumque adversus Gallum stolidè laetum et — quo-
 6 linguam etiam ab iurisu exserentem producunt. recipiunt
 inde se ad stationem, et duo in medio armati spectaculi
 magis more quam lege belli destituuntur, nequaquam visu
 7 ac specie aestimantibus pares. corpus alteri magnitudine
 eximium, versicolori veste pictisque et auro caelatis reful-
 gens armis; media in altero militaris statura modicaque in
 8 armis habilibus magis quam decoris species; non cantus,
 non exultatio armorumque agitatio vana; sed pectus ani-
 morum iraeque tacitae plenum omnem ferociam in disci-
 9 men ipsum certaminis distulerat. ubi constiteret inter duas
 acies tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus,
 Gallus velut moles superne imminens proiecto laeva scuto
 in advenientis arma hostis vanum caesim cum ingenti so-
 10 nitu ense deiecit; Romanus mucrone subrecto, cum scuto
 scutum inum perculisset, totoque corpore interior periculo
 vulneris factus insinuasset se inter corpus armaque, uno al-
 teroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit et in
 11 spatium ingens ruentem porrexit hostem. iacentis inde
 corpus ab omni alia vexatione intactum uno torque spo-
 12 liavit, quem respersum cruore collo circumdedit suo. de-
 fixerat pavor cum admiratione Gallos: Romani alacres ab
 statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudantes-
 13 que ad dictatorem perducunt. inter carminum prope mo-
 dum incondita quaedam militariter ioculantes Torquati
 cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam fa-
 14 miliaeque honori fuit. dictator coronam auream addidit
 donum, mirisque pro contione eam pugnam laudibus tult.

XI. Et hercule tanti ea ad universi belli eventum mo- 1
 menti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte
 relictis trepide castris in Tiburtem agrum atque inde, so-
 cietate belli facta commeatuque benigne ab Tiburtibus ad-
 iutus, mox in Campaniam transierit. ea fuit causa, cur 2
 proximo anno C. Poetelius Balbus consul, cum collegae
 eius M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adver-
 sus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. ad quorum 3
 auxilium cum Galli ex Campania redissent, foedae popu-
 lationes in Labicano Tusculanoque et Albano agro had-
 dubie Tiburtibus ducibus sunt factae; et, cum adversus 4
 Tiburtem hostem duce consule contenta res publica esset,
 Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. creatus Q. Ser-
 vilium Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit, et ex
 auctoritate patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos
 magnos vovit. dictator, ad continendos proprio bello Ti- 5
 burtis consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores,
 nullo detractante militiam, sacramento adiegit. pugnatum 6
 haud procul porta Collina est totius viribus urbis in con-
 spectu parentum coniugumque ac liberorum, quae magna
 etiam absentibus hortamenta animi tum subiecta oculis
 simul verecundia misericordiaeque militem accendebant.
 magna utrimque edita caede avertitur tandem acies Gallo- 7
 rum. fuga Tibur sicut arcem belli Gallici petunt; palati a
 consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad
 opem ferendam Tiburtibus, simul cum iis intra portas con-
 pelluntur. egregie cum ab dictatore tum ab consule res 8
 gesta est. et consul alter Fabius proeliis primum parvis,
 postremo una insigni pugna, cum hostes totis adorti copiis
 essent, Hernicos devincit. dictator consulibus in senatu et 9
 apud populum magnifice conlaudatis et suarum quoque re-
 rum illis remisso honore dictatura se abdicavit. Poetelius
 de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit, Fabio
 satis visum, ut ovans urbem iniret.

Inridere Poeteli triumphum Tiburtes: ubi enim eum 10
 secum acie conflixisse? spectatores paucos fugae trepida-
 tionisque Gallorum extra portas egressos, postquam in se
 quoque fieri impetum viderint et sine discrimine obvios

caedi, recepit se intra urbem: eam rem triumpho dig-
 11 nam visam Romanis. ne nimis mirum magnumque cense-
 rent tumultum exiere in hostium portis, maiorem ipsos
 1 trepidationem ante moenia sua visuros. XII. Itaque in-
 sequenti anno M. Popilio Laenate Cn. Manlio consulibus
 primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad
 2 urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno ex-
 citatis subita res et nocturnus pavor praebuit, ad hoc mul-
 3 torum inscitia, qui aut unde hostes advenissent. conclama-
 tum tamen celeriter ad arma est, et portae stationibus
 murique praesidiis firmati; et ubi prima lux mediocrem
 multitudinem ante moenia neque alium quam Tiburtem
 4 hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrimque
 aciem subeuntium iam muros adgrediuntur; apparuitque
 occasione magis quam virtute fretos venisse: adeo vix pri-
 mum impetum Romanorum sustinuerunt. quin etiam bono
 fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque
 iam seditionem inter patres et plebem metu tam propin-
 qui belli compressam.

5 Alius adventus hostium fuit proximo anno agris terri-
 6 bilior quam urbi: populabundi Tarquinienses fines Roma-
 nos, maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragravere.
 rebusque nequiquam repetitis novi consules iis C. Fabius
 et C. Plautius iussu populi bellum indixere; Fabioque ea
 7 provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli
 fama increbrescebat. sed inter multos terrores solacio
 fuit pax Latinis petentibus data et magna vis militum ab
 his ex foedere vetusto, quod multis intermiserant annis,
 8 accepta. quo praesidio cum fulta res Romana esset, levius
 fuit, quod Gallos mox Praeneste venisse atque inde circa
 9 Pedum consedissee auditum est. dictatorem dici C. Sulpi-
 cium placuit. consul ad id accitus C. Plautius dixit; ma-
 gister equitum dictatori additus M. Valerius. hi robora
 militum ex duobus consularibus exercitibus electa adver-
 sus Gallos duxerunt.

10 Lentius id aliquanto bellum, quam parti utriusque place-
 bat, fuit. cum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent,
 deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem

aliquantum Gallicam ferociam vinceret, dictatori nequam 11
 placebat, quando nulla cogeret res, fortunae se committere
 adversus hostem, quem tempus deteriore in dies et locis
 alienis faceret sine praeparato commeatu, sine firmo mu-
 nimento morantem, ad hoc iis corporibus animisque, quo-
 rum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret
 mora. his consiliis dictator bellum trahebat, gravemque 12
 edixerat poenam, si quis iniussu in hostem pugnas-
 set. milites aegre id patientes primo in stationibus vigiliisque
 inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum patres
 communiter increpare, quod non iussissent per consules
 geri bellum: electum esse eximium imperatorem, unicum 13
 duces, qui nihil agentis sibi de caelo devolaturam in si-
 num victoriam censeat. eadem deinde haec interdum pro-
 palam ac ferociora his iactare: se iniussu imperatoris aut
 dimicatuos aut agmine Romam ituros. inmiscerique iam 14
 militibus centuriones, nec in circulis modo fremere, sed
 iam in principibus ac praetorio in unum sermones confundi
 atque in contionis magnitudinem crescere turba et voci-
 ferare ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur,
 verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute eius dignum
 esset. XIII. Septimum primum pilum iam Tullius duce- 1
 bat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia
 fecisset, vir factis nobilior. is praecedens militum agmen 2
 ad tribunal pergit mirantique Sulpicio non turbam magis
 quam turbae principem Tullium, imperiis oboedientissi-
 mum militem: „scilicet, dictator“ inquit, „condemnatum 3
 se universus exercitus a te ignaviae ratus et prope ignomi-
 niae causa destitutum sine armis oravit me, ut suam cau-
 sam apud te agerem. equidem, sicubi loco cessum, si 4
 terga data hosti, si signa foede amissa obici nobis possent,
 tamen hoc a te impetrari aequum censerem, ut nos vir-
 tute culpam nostram corrigere et abolere flagitii memoriam
 nova gloria patereris. etiam ad Aliam fusae legiones ean- 5
 dem, quam per pavorem amiserant, patriam profectae
 postea a Veis virtute recuperavere. nobis deum benigni-
 tate, felicitate tua populique Romani et res et gloria est
 integra. quamquam de gloria vix dicere ausim, si nos et 6

hostes haud secus quam feminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt, et tu imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus iudicas esse et, priusquam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debiliū ducem
 7 iudicares esse. quid enim aliud esse causae credamus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcumque enim se habet res, te de nostra
 8 virtute dubitasse videri quam nos de tua verius est. sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et consensus aliqui patrum, non Gallicum bellum nos ab urbe, a penetibus nostris ablegatos tenet, quaeso, ut ea, quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe patribus, quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. quis tandem suscenseat, milites
 9 nos esse, non servos vestros, ad bellum, non in exilium missos; si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnatuos; si nihil armis opus sit, otium Romae potius quam in castris acturos. haec dicta
 10 sint patribus: te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. cum vincere cupimus, tum te duce vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes urbem inire, tuum sequentes currum Iovis optimi
 11 maximi templum gratantes ovantesque adire." orationem Tulli exceperunt preces multitudinis, et undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant.

1 XIV. Dictator quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum quod milites vellent se recepit, Tulliumque secreto, quaenam haec res
 2 sit aut quo acta more, percontatur. Tullius magno opere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui neve imperatoriae maiestatis crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, qualis mota creare multitudo soleret, existeret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum; illi quoque tamen videndum magno opere esse, ut exercitum in potestate haberet. differri non posse adeo concitatos animos; ipsos sibi locum ac

tempus pugnandi sumptuos, si ab imperatore non detur. dum haec loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum 4 Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. in eos saxa coniecta a Gallis, deinde ab Romana statione clamor ortus ac procursum utrimque est. iamque haud procul 5 iusto proelio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. adfirmata certe eo casu Tulli apud dictatorem fides est, nec recipiente iam dilationem re in posterum diem edicitur acie pugnatuos. dictator tamen, 6 ut qui magis animis quam viribus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. sollerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam aetate, usi sunt. nullis strata detrahi iubet binisque tantum centunculis re- 7 lictis agasones partim captivis partim aegrorum armis ornatos inponit. his fere mille effectis centum admiscet equi- 8 tes, et nocte super castra in montes evadere ac silvis se occultare iubet neque inde ante moveri, quam ab se acceperint signum. ipse, ubi inluxit, in radicibus montium 9 extendere aciem coepit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. instructo vani terroris apparatu, qui quidem 10 terror plus paene veris viribus profuit, primo credere duces Gallorum non descensuros in aequum Romanos; deinde, ubi degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in proelium ruunt, priusque pugna coepit, quam signum ab ducibus daretur. XV. Acrius invasere Galli dextrum 1 cornu; neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogansque, sicine pugnatuos milites spondisset? ubi illi clamores sint 2 arma poscentium, ubi minae, iniussu imperatoris proelium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad proelium et ire armatum ante prima signa! ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint, in castris feroces, in acie pavidi? vera audiebant: itaque tantos pudor stimulos 3 admovit, ut ruerent in hostium tela alienatis a memoria periculi animis. hic primo impetus prope vecors turbavit hostes, eques deinde emissus turbatos avertit. ipse dicta- 4

tor, postquam labantem una parte vidit aciem, signa in laevum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat, et iis, qui in monte erant, signum quod conve-
 5 nerat dedit. ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt, tum metu, ne excluderentur, ommissa pugna est, cursuque effuso
 6 ad castra ferebantur. ubi cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad montes silvasque vertunt fugam,
 7 plurimique ibi a fallaci equitum specie agasonibusque excepti sunt; et eorum, quos pavor perculerat in silvas, s atrox caedes post sedatum proelium fuit. nec alius post M. Furium quam C. Sulpicius iustio-rem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato saeptum in Capitolio sacravit.

9 Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum: nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt, Fabius collega eius incaute atque inconsulte adversus Tarquinien-
 10 ses pugnavit. nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinien-
 11 siones immolarunt, qua foeditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. accessit ad eam cladem et vastatio Romani agri, quam Privernates, Veli-
 terni deinde, incursione repentina fecerunt.

12 Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae; ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti. et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis auctoribus pa-
 13 tribus tum primum ad populum latum est, eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

1 XVI. Haud aequae laeta patribus insequenti anno C. Marcio Cn. Manlio consulibus de unciario faenore a M. Duilio L. Menenio tribunis plebis rogatio est perlata; et plebis aliquanto eam cupidius scivit [acceptit].

2 Ad bella nova priore anno destinata Falisci quoque hostes exorti duplici crimine, quod et cum Tarquinien-
 sibus iuventus eorum militaverat, et eos, qui Falerios perfugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fetialibus

Romanis non reddiderant. ea provincia Cn. Manlio obve-
 3 nit. Marcus exercitum in agrum Privernatem integrum pace longinqua induxit militemque praeda inplevit. ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum se-
 4 cernendo augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante moenia sua castris permunitis consedissent, vo-
 5 catis ad contionem militibus „castra nunc“ inquit „vobis hostium urbemque praedae do, si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos nec praedae magis quam pugnae paratos esse.“ signum poscunt ingenti clamore, s
 celsique et spe haud dubia feroces in proelium vadunt. ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: „aspice, imperator,“ inquit, „quemadmodum exercitus tuus tibi promissa praestet,“ piloque posito stricto gladio in hostem impetum fecit. secuntur Tullium antesignani
 6 omnes primoque impetu avertere hostem; fusum inde ad oppidum persecuti, cum iam scalas moenibus admoverent. in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. ab altero consule nihil memorabile gestum, nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicensima eorum, qui manu mitterentur, tulit. patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. ceterum tribuni plebis non tam
 8 lege quam exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites iuratos in consulis verba quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. — Eodem anno C. Licinius Stolo a M. 9 Popilio Laenate sua lege decem milibus aeris est damnatus, quod mille iugerum agri cum filio possideret emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus iterum 1 et M. Popilius Laenas iterum, duo bella habuere, facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit, qui hoste in urbem compulso agros vastavit; Falisci Tarquinien-
 2 sesque alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maxi-
 3 mus fuit, quod sacerdotes eorum facibus ardentibus angibusque praelatis incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie. et tum quidem velut lymphati

et attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; 4
 deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana
 miracula paventis inridebant increpabantque, vertit ani-
 mos repente pudor, et in ea ipsa, quae fugerant, velut
 5 caeci ruebant. discusso itaque vano adparatu hostium cum
 in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem;
 castrisque etiam eo die potiti praeda ingenti parta victo-
 res reverterunt, militaribus iocis cum apparatus hostium
 6 tum suum increpantes pavorem. concitatur deinde omne
 nomen Etruscum, et Tarquiniensibus Faliscisque ducibus
 ad salinas perveniunt. adversus eum terrorem dictator
 C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus magistrum equi-
 7 tum item de plebe C. Plautium dixit. id vero patribus in-
 dignum videri, etiam dictaturam iam in promisso esse;
 omnique ope impediabant, ne quid dictatori ad id bellum
 decerneretur parareturve. eo promptius cuncta ferente
 8 dictatore populus iussit. profectus ab urbe utraque parte
 Tiberis ratibus exercitu, quocumque fama hostium duce-
 bat, trajecto multos populatores agrorum vagos palantes
 9 oppressit. castra quoque necopinato adgressus cepit, et
 octo milibus hostium captis, ceteris aut caesis aut ex agro
 Romano fugatis sine auctoritate patrum populi iussu trium-
 phavit.

10 Quia nec per dictatorem plebeium nec per consulem
 comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius
 11 bello retinebatur, res ad interregnum redit. interreges
 deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C.
 Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius
 12 Ambustus. in secundo interregno orta contentio est, quod
 duo patricii consules creabantur, intercedentibusque tri-
 bunis interrex Fabius aiebat in duodecim tabulis legem
 esse, ut, quodcumque postremum populus iussisset, id
 13 ius ratumque esset; iussum populi et suffragia esse. cum
 intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comi-
 tia, valuissent, duo patricii consules creati sunt, C. Sul-
 picius Peticus tertium M. Valerius Publicola, eodemque
 die magistratum inierunt.

1 XVIII. Quadringentesimo anno quam urbs Romana

condita erat, quinto tricesimo quam a Gallis recuperata,
 ablato post undecimum annum a plebe consulatu patricii
 consules ambo ex interregno magistrum iniere, C. Sulpi-
 cius Peticus tertium M. Valerius Publicola. Empulum eo 2
 anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum,
 sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut
 scripsere quidam, seu per idem tempus Tarquiniensium
 quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius
 adversus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen 3
 consulibus cum plebe ac tribunis erat. fidei iam suae, non
 solum virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii
 consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto 4
 cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus
 fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram
 a patribus accepissent. plebes contra fremit: quid se vi- 5
 vere, quid in parte civium censerit, si, quod duorum ho-
 minum virtute, L. Sexti ac C. Licini, partum sit, id ob-
 tinere universi non possint? vel reges vel decemviros vel 6
 si quod tristius sit imperii nomen patiendum esse potius,
 quam ambos patricios consules videant, nec invicem pa- 7
 reatur atque imperetur, sed pars altera in aeterno imperio
 locata plebem nusquam alio natam quam ad serviendum
 putet. non desunt tribuni auctores turbarum, sed inter 8
 concitatos per se omnes vix duces eminent. aliquotiens 9
 frustra in campum descensum cum esset, multique per se-
 ditiones acti comitiales dies, postremo victae perseverantia
 consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, actum esse
 de libertate vociferantes relinquendumque non campum
 iam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam
 regno patriciorum, maesta plebs sequeretur. consules 10
 relicti a parte populi per infrequentiam comitia nihilo
 segnius perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fa-
 bius Ambustus tertium T. Quinctius. in quibusdam anna-
 libus pro T. Quinctio M. Popilium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburti- 1
 bus usque ad deditionem pugnatum; Sassula ex his urbs
 capta, ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni
 universa gens positis armis in fidem consulis venisset.

2 triumphatum de Tiburtibus, alioquin mitis victoria fuit.
 in Tarquinienses acerbè saevitum: multis mortalibus in
 acie caesis ex ingenti captivorum numero trecenti quin-
 3 quaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam
 mitterentur; vulgus aliud trucidatum. nec populus in eos,
 qui missi Romam erant, mitior fuit: medio in foro omnes
 virgis caesi ac securi percussi. id pro immolatis in foro
 4 Tarquininiensium Romanis poenae hostibus redditum. res
 bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent,
 effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu responsum;
 5 foedere in societatem accepti. Non eadem domi quae mi-
 litiae fortuna erat plebi Romanae. nam etsi unciario fae-
 nore facto levata usura erat, sorte ipsa obruebantur in-
 opes nexumque inibant: eo nec patricios ambo consules
 neque comitorum curam publicave studia prae privatis
 6 incommodis plebs ad animum admittebat. consulatus uter-
 que apud patricios manet; consules creati C. Sulpicius Pe-
 ticus quartum M. Valerius Publicola iterum.

In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Caeritem
 populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus ad-
 iunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere,
 nuntiantes exercitum conscriptum armatumque iam suis
 finibus imminere, inde populabundos in agrum Romanum
 7 venturos esse. censuit igitur senatus neutram neglegendam
 rem esse; utroque legiones scribi consulesque sortiri pro-
 vincias iussit. inclinavit deinde pars maior curae in Etrus-
 cum bellum, postquam litteris Sulpicii consulis, cui Tar-
 quinii provincia venerat, cognitum est depopulatum agrum
 circa Romanas salinas praedaeque partem in Caeritum fines
 avectam, et haud dubie iuventutem eius populi inter prae-
 9 datores fuisse. itaque Valerium consulem, Volscis opposi-
 tum castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum
 10 inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. filium
 dixit. is cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cos-
 sum dixisset, consulari exercitu contentus ex auctoritate
 1 patrum ac populi iussu Caeritibus bellum indixit. XX. Tum
 primum Caerites, tamquam in verbis hostium vis maior
 ad bellum significandum quam in suis factis, qui per po-

pulationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror
 invasit, et, quam non suarum virium ea dimicatio esset,
 cernebant. paenitebatque populationis, et Tarquinienses 2
 execrabantur defectionis auctores; nec arma aut bellum
 quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iube-
 bat ad petendam erroris veniam. legati senatum cum adis- 3
 sent, ab senatu reiecti ad populum deos rogaverunt, quorum
 sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos
 florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus adfec- 4
 tis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delu-
 bra Vestae hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste 5
 ac religiose cultum invocabant: eane meritos crederet 5
 quisquam hostes repente sine causa factos, aut, si quid
 hostiliter fecissent, consilio id magis quam furore lapsos
 fecisse, ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud
 tam gratos, novis conrumperent maleficiis florentemque
 populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent
 hostem, cuius adfecti amicitiam petissent? ne appellarent
 consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset. trans- 6
 euntis agmine infesto per agrum suum Tarquinienses,
 cum praeter viam nihil petissent, traxisse quosdam agre-
 stium populationis eius, quae sibi crimini detur, comites.
 eos seu dedi placeat, dedere se paratos esse, seu suppli- 7
 cio adfici, duros poenas. Caere, sacrarium populi Ro-
 mani, deversorium sacerdotum ac receptaculum Romano-
 rum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli hos-
 pitio Vestalium cultisque diis darent. movit populum non 8
 tam causa praesens quam vetus meritum, ut malefici
 quam beneficii potius inmemores essent. itaque pax populo
 Caeriti data indutiasque in centum annos factas in senatus
 consultum referri placuit. in Faliscos eodem noxios cri- 9
 mine vis belli conversa est, sed hostes nusquam inventi.
 cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione
 urbium temperatum; legionibusque Romam reductis reli-
 cum anni muris turribusque reficiendis consumptum, et
 aedis Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen pa- 1
 trum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros

comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur, dictatore obstinato tollere potius totum e re publica consulatum quam promiscum patribus ac plebi facere. prolatandis igitur comitiis cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. infestam inde patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. legis Liciniae patrocinium tribuni iactabant; propior dolor plebi faenoris ingravescentis erat, curaque privatae in certaminibus publicis erumpebant. quorum taedio patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae causa observare legem Liciniam comitiis consularibus iussere. P. Valerio Publicolae datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. inclinatis semel in concordiam animis novi consules faenebrem quoque rem, quae distingere una animos videbatur, levare adgressi solutionem alieni aeris in publicam curam verterunt quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. meriti aequitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. fuere autem C. Duellius P. Decius Mus M. Papirius Q. Publilius et T. Aemilius; qui rem difficillimam tractatu et plerumque parti utrique, semper certe alteri gravem cum alia moderatione tum impendio magis publico quam iactura sustinuerunt. tarda enim nomina et inpeditoria inertia debitorum quam facultatibus aut aerarium mensis cum aere in foro positus dissolvit, ut populo prius caveretur, aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit, ut non modo sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens aeris alieni sit.

9 Terror inde vanus belli Etrusci, cum coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris — eo enim ad consules missum senatus consultum est — C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Aemilius. ceterum foris tranquilla omnia fuere. XXII. Temptatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore iam plebe ob recens

meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior 3 interregno abiit, et T. Quinctius Pennus; quidam Caesonem, alii Gaium nomen Quinctio adiciunt. ad bellum ambo 4 profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste cum agris magis quam cum hominibus urendo populandoque gesserunt bella; cuius 5 lentae velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu indutias peterent. in quadraginta annos impetraverunt. ita posita duorum bellorum quae iminebant cura, 6 dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterum cum censoribus creandis indicta comitia essent, 7 professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse, quia 8 ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem eius se habituros negabant; sed et ipse constantia inceptum 9 obtinuit, et tribuni omni vi, reciperaturi ius consularibus comitiis amissum, adiuverunt, et cum ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non aequabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. nec variatum comitiis est, 10 quin cum Manlio Gnaeo censor Marcius crearetur.

Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiolem eum consensum patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat. XXIII. M. Popilius Laenas a plebe consul, a patribus L. 1 Cornelius Scipio datus. fortuna quoque inlustriorem plebeium consulem fecit: nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset, Scipione gravi morbo implicato Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. is in pigre exercitu scripto, cum 3 omnis extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos iuniores iussisset signaque eodem quaestores ex

aerario deferre, quattuor expletis legionibus quod superfuit
 4 militum P. Valerio Publicolae praetori tradidit, auctor pa-
 tribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertis belli
 5 eventus subsidium rei publicae esset. ipse iam satis omni-
 bus instructis comparatisque ad hostem perguit. cuius ut
 prius nosceret vires, quam periculo ultimo temptaret, in
 tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit,
 6 vallum ducere coepit. gens ferox et ingenii avidi ad pug-
 nam cum procul visis Romanorum signis, ut extemplo
 proelium initura, explicuisset aciem, postquam neque in
 aequum demitti agmen vidit, et cum loci altitudine tum
 vallo etiam integri Romanos, percussos pavore rata, simul
 oportunoiores, quod intenti tum maxime operi essent, truci
 7 clamore adgreditur. ab Romanis nec opus intermissum
 — triarii erant, qui muniebant — et ab hastatis principi-
 busque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant,
 8 proelium initum. praeter virtutem locus quoque superior
 adiuvit, ut pila omnia hastaeque non tamquam ex aequo
 missa vana, quod plerumque fit, caderent, sed omnia li-
 9 brata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus
 aut corpora transfixa aut praegravata inhaerentibus gere-
 bant scuta, cum cursu paene in adversum subissent, primo
 10 incerti resistere; dein cum ipsa cunctatio et his animos
 minuisset et auxisset hosti, impulsus retro ruere alii super
 alios stragemque inter se caede ipsa foediorem dare:
 adeo praecipiti turba obruti plures quam ferro necati.
 1 XXIV. Needum certa Romanis victoria erat; alia in cam-
 2 pum degressis supererat moles: namque multitudo Gallo-
 rum sensum omnem talis damni exsuperans velut nova
 3 rursus exoriente acie integrum militem adversus victorem
 hostem ciebat; stetitque suppresso impetu Romanus, et
 quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul,
 dum inter primores incantus agitatur, laevo umero matari
 4 prope traiecto cesserat parumper ex acie. iamque omissa
 cunctando victoria erat, cum consul vulnere alligato re-
 vectus ad prima signa „quid stas, miles?“ inquit: „non
 cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis
 5 socium ex hoste facias: in beluas strinximus ferrum; hau-

riendus aut dandus est sanguis. propulstis a castris, su-
 pina valle praecipites egistis, stratis corporibus hostium
 superstatis; complete eadem strage campos, qua montis
 replestis. nolite expectare, dum stantes vos fugiant; in- 6
 ferenda sunt signa, et vadendum in hostem.“ his adhorta- 7
 tionibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gal-
 lorum, cuneis deinde in medium agmen perrumpunt.
 inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia nec duces 8
 essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos et
 praeter castra etiam sua fuga praelati, quod editissimum inter
 aequales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt.
 consul non ultra castra insecutus, quia et vulnus degrava- 9
 bat et subicere exercitum tumulis ab hoste occupatis nole-
 bat, praeda omni castrorum militi data victorem exercitum
 opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit. moram 10
 triumpho vulnus consulis attulit, eademque causa dictato-
 ris desiderium senatui fecit, ut esset qui aegris consulibus
 comitia haberet. dictator L. Furius Camillus dictus ad- 11
 dito magistro equitum P. Cornelio Scipione reddidit patri-
 bus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meri-
 tum ingenti patrum studio creatus consul collegam Ap.
 Claudium Crassum dixit.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, 1
 triumphus a Popilio de Gallis actus magno favore plebis,
 mussantesque inter se rogabant, num quem plebei con-
 sulis paeniteret. simul dictatorem increpabant, qui legis 2
 Licinae spretae mercedem [consulatum] privata cupiditate
 quam publica iniuria foediorem cepisset, ut se ipse con-
 sulem dictator crearet. annus multis variisque motibus 3
 fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim
 pati nequiverant, per campos maritumaque loca vagi po-
 pulabantur; mare infestum classibus Graecorum erat 4
 oraque litoris Antiatis Laurensque tractus et Tiberis ostia,
 ut praedones maritimi cum terrestribus congressi ancipiti
 semel proelio decertarint, dubiisque discesserint in castra
 Galli, Graeci retro ad naves, victos se an victores puta-
 rent. inter hos longe maximus extitit terror, concilia po- 5
 pulorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita respon-

- sumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent:
- 6 Latinos pro sua libertate potius quam pro alieno imperio
7 laturos arma. inter duo simul bella externa defectione etiam sociorum senatus anxius cum cerneret, metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules dilectu habendo iussit: civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret.
- 8 undique, non urbana tantum, sed etiam agresti iuventute, decem legiones scriptae dicuntur quaternum milium et
9 ducentorum peditum equitumque trecenorum, quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hae vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo in quae laboramus sola crevimus, divitias luxuriamque.
- 10 Inter cetera tristitia eius anni consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur; redierantque res ad Camil-
11 lum, cui unico consuli vel ob aliam dignationem haud subiciendam dictaturae vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis dictatorem adrogari haud satis de-
12 corum visum est patribus. consul duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore divisis memor paternae virtutis Gallicum sibi bellum extra sortem sumit,
13 praetorem maritimam oram tutari Graecosque arcere litoribus iussit. et cum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congregi nulla cogente re volebat et prohibendo populationibus, quos raptò vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem, locum idoneum stativis delegit.
- 1 XXVI. Ubi cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis, quatiensque scutum hasta cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat.
- 2 M. erat Valerius tribunus militum adolescens, qui haud indigniorem eo decore se quam T. Manlium ratus, prius seiscitatus consulis voluntatem in medium armatus proces-
3 sit. minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum / namque conserenti iam manum Ro-

mano corvus repente in galea consedit, in hostem versus. quod primo ut augurium caelo missum laetus accepit tri-
4 bunus, precatus deinde: si divus, si diva esset, qui sibi praepetem misisset, volens propitius adesset. dictum mirabile,
5 tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotienscumque certamen initum est, levans se alis os oculosque hostis rostro et unguibus adpetit, donec territum prodigii talis visu oculisque simul ac mente turbatum Valerius ob-
6 truncat. corvus ex conspectu elatus orientem petit. hac-
7 tenus quietae utrimque stationes fuere. postquam spoliare corpus caesi hostis tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt, et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. ibi circa iacentis Galli corpus contracto certamine pugna atrox concitatur. iam non manipulis proximarum
8 stationum sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, laetum tam praesentibus ac secundis diis ire in proelium iubet; ostentansque insignem spoliis tribunum: „hunc imitare, miles,“ aiebat, „et circa iacentem ducem sterne Gallorum catervas.“ dii hominesque illi adfuere pugnae, depugnatumque
9 haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est: adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis praeceperat. inter primos, quorum
10 concursus alios exciverat, atrox proelium fuit; alia multitudo, priusquam ad coniectum teli veniret, terga vertit. primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt, inde Apuliam ac mare inferum petierunt. consul contione advocata
11 laudatum tribunum decem bubus aureaque corona donat. ipse iussus ab senatu bellum maritimum curare cum praetore iunxit castra. ibi quia res trahi segnitia Graecorum
12 non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. dictator magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto co-
13 mitia consularia habuit aemulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum — id enim illi deinde cognominis fuit — summo favore populi, tres et viginti natum annos, consulem renuntiavit. collega Corvo de plebe M. Popilius Lae-
14 nas, quartum consul futurus, datus est. cum Graecis a

Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra nec Ro-
 14 manus mari bellator erat. postremo cum litoribus arceren-
 tur, aqua etiam praeter cetera necessaria usui deficiente
 15 Italiam reliquere. cuius populi ea cuiusque gentis classis
 fuerit, nihil certi est. maxime Siciliae fuisse tyrannos
 crediderim; nam ulterior Graecia ea tempestate intestino
 fessa bello iam Macedonum opes horrebat.

1 XXVII. Exercitibus dimissis cum et foris pax et domi
 concordia ordinum otium esset, ne nimis laetae res essent,
 pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decem-
 2 viris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque mo-
 nitu lectisternium fuit. eodem anno Satricum ab Antiati-
 bus colonia deducta restitutaque urbs, quam Latini
 diruerant; et cum Carthaginensibus legatis Romae foedus
 ictum, cum amicitiam ac societatem petentes venissent.

3 Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato
 C. Plautio consulibus. semunciarium tantum ex unciario
 faenus factum, et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta
 4 praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est. et sic
 quoque parte plebis adfecta fides tamen publica privatis
 difficultatibus potior ad curam senatui fuit. levatae ma-
 xime res, quia tributo ac dilectu supersessum.

5 Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis M. Va-
 lerius Corvus iterum consul cum C. Poetelio factus, cum
 ex Latio nuntiatum esset legatos ab Antio circumire popu-
 6 los Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus
 hostium fieret, Volscis arma inferre iussus ad Satricum
 exercitu infesto pergit. quo cum Antiates aliique Volsci
 praeparatis iam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis
 occurrisent, nulla mora inter infensos diutino odio dimi-
 7 candi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum quam ad
 bellandum gens, certamine victi fuga effusa Satricum moenia
 petunt. et ne in muris quidem satis firma spe, cum corona
 militum cincta iam scalis caperetur urbs, ad quattuor mi-
 lia militum praeter multitudinem inbellem sese dedidere.
 8 oppidum dirutum atque incensum; ab aede tantum matris
 Matutae abstinere ignem. praeda omnis militi data.
 extra praedam quattuor milia deditorum habita; eos vinc-

tos consul ante currum triumphans egit; venditis deinde
 magnam pecuniam in aerarium redegit. sunt qui hanc 9
 multitudinem captivam servorum fuisse scribant, idque
 magis veri simile est quam deditos venisse.

XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorsuo 1
 Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab re-
 pentina populatione coeptum, metuque, ne id factum po- 2
 puli unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator
 velut adversus armatum iam Latium L. Furius creatus.
 magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. et 3
 cum, quod per magnos tumultus fieri solitum erat, iustitio
 indicto dilectus sine vacationibus habitus esset, legio-
 nes, quantum maturari potuit, in Auruncos ductae. ibi
 praedonum magis quam hostium animi inventi; prima ita-
 que acie debellatum est. dictator tamen, quia et ultro 4
 bellum intulerant et sine detractatione se certamini offere-
 bant, deorum quoque opes adhibendas ratus inter ipsam
 dimicationem aedem Iunoni Monetae vovit; cuius damna-
 tus voti cum victor Romam revertisset, dictatura se abdi-
 cavit. senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine 5
 populi Romani faciendam creari iussit; locus in arce desti-
 natus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat. con- 6
 sules dictatoris exercitu ad bellum Volsecum usi Soram ex
 hostibus, incautos adorti, ceperunt.

Anno post quam vota erat aedes Monetae dedicatur
 C. Marcio Rutilo tertium T. Manlio Torquato iterum con-
 sulibus. prodigium extemplo dedicationem secutum, si- 7
 mile vetusto montis Albani prodigio; namque et lapidibus
 pluit, et nox interdiu visa intendi; librisque inspectis cum
 plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem
 feriarum constituendarum causa dici. dictus P. Valerius 8
 Publicola, magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus
 est. non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed fini-
 timos etiam populos, ordoque iis, quo quisque die sup-
 plicarent, statutus. iudicia eo anno populi tristitia in faene- 9
 ratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies esset, traduntur.
 et res haud ulla insigni ad memoriam causa ad inter-
 regnum redit. ex interregno, ut id actum videri posset, 10

ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertium A. Cornelius Cossus.

1 XXIX. Maiora iam hinc bella et viribus hostium et longinquitate vel regionum vel temporum [spatio], quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma; Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrus hostis, Pyrrum Poeni secuti. quanta rerum moles! quotiens in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix sustinetur, erigi imperium posset! belli autem causa cum Samnitibus Romanis, cum societate amicitiae iuncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen ad praesidium sociorum quam vires cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites omissis Sidicinis ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aequae facilis victoria, praedae atque gloriae plus esset, Tifata, imminentis Capuae collis, cum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataque interiacet. ibi rursus acie dimicatum; adversoque proelio Campani intra moenia compulsi, cum robore iuventutis suae acciso nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

1 XXX. Legati introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt: „populus nos Campanus legatos ad vos, patres conscripti, misit amicitiam in perpetuum, 2 auxilium praesens a vobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut coepta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aequo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subiecti atque obnoxii vobis 3 minus essemus; nunc, misericordia vestra conciliati auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus, oportet, ne ingrati atque omni ope divina

humanaque indigni videamur. neque hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur, sed ut vetustate et gradu honoris nos praestent: neque enim foedere Samnitium, ne qua nova iungeretis foedera, cautum est. fuit quidem apud vos semper satis iusta causa amicitiae, 5 velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret: Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli populo praeterquam vobis cedentes, haud parva, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Aequis 7 Volscisque, aeternis hostibus huius urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus. subactis his gentibus, quae inter nos 8 vosque sunt, quod prope diem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna 9 nostra cogit: eo ventum est, patres conscripti, ut aut amicorum aut inimicorum Campani simus. si defenditis, 10 vestri, si deseritis, Samnitium erimus; Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam vestrumque auxilium aequum est patere, iis tamen maxime, qui, fidem implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas praestant, ante omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quamquam pugnativimus 12 verbo pro Sidicinis, re pro nobis, cum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendium esse. nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, 13 sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. an, si ultio irae haec et non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? quae est ista tam infesta ira, quam per duas acies 15 fusus sanguis explere non potuerit? adde huc populationem agrorum, praedas hominum atque pecudum actas,

incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata:
 16 hiscine ira expleri non potuit? sed cupiditas explenda est.
 ea ad oppugnandam Capuam rapit: aut delere urbem pul-
 17 cherrimam aut ipsi possidere volunt. sed vos potius,
 Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere
 per maleficium sinatis. non loquor apud recusantem iusta
 bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra,
 18 ne bello quidem arbitror vobis opus fore. usque ad nos
 contemptus Samnitium pervenit, supra non ascendit: ita-
 que umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus, quid-
 quid [id] deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, ve-
 19 strum id omne existimaturi. vobis arabitur ager Campanus,
 vobis Capua urbs frequentabitur; conditorum, parentium,
 deorum immortalium numero nobis eritis, nulla colonia
 vestra erit, quae nos obsequio erga vos fideque superet.
 20 adnite, patres conscripti, nutum numenque vestrum in-
 victum Campanis et iubete sperare incolumem Capuam
 21 futuram. qua frequentia omnium generum multitudinis
 prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia vo-
 torum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc ex-
 pectatione senatum populumque Campanum, coniuges
 22 liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad
 portas viam hinc ferentem prospectantes certum habeo.
 quid illis nos, patres conscripti, sollicitis ac pendentibus
 23 animi renuntiare iubeatis? alterum responsum salutem,
 victoriam, lucem ac libertatem, alterum ominari horreo
 quae ferat! proinde ut aut de vestris futuris sociis atque
 amicis aut nusquam ullis futuris nobis consulite.“

1 XXXI. Summotis deinde legatis cum consultus senatus
 esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque
 Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates
 annonae horreum populi Romani fore videbatur, tamen
 tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex
 2 auctoritate senatus consul: „auxilio vos, Campani, dignos
 censet senatus, sed ita vobiscum amicitiam institui par-
 est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Sam-
 nites nobiscum foedere iuncti sunt. itaque arma, deos
 prius quam homines violatura, adversus Samnites vobis

negamus; legatos, sicut fas iusque est, ad socios atque 3
 amicos precatum mitemus, ne qua vobis vis fiat.“ ad ea
 princeps legationis — sic enim domo mandatum attu-
 lerant — „quando quidem“ inquit „nostra tueri adver-
 sus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe
 defendetis: itaque populum Campanum urbemque Ca- 4
 puam, agros, delubra deum, divina humanaque omnia in
 vestram, patres conscripti, populique Romani dicionem
 dedimus, quidquid deinde patiemur dediticii vestri pas-
 suri.“ sub haec dicta omnes manus ad consules tendentes 5
 pleni lacrimarum in vestibulo curiae procubuerunt. com- 6
 moti patres vice fortunarum humanarum, si ille praepo-
 tens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo
 paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos ge-
 reret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae
 faceret. tum iam fides agi visa, deditos non prodi; nec 7
 facturum aequa Samnitium populum censebant, si agrum
 urbemque per deditionem factam populi Romani oppugna-
 rent. legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. 8
 data mandata, ut preces Campanorum, responsum senatus
 amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam
 Samnitibus exponeret; peterent pro societate amicitiaeque, 9
 ut dediticiis suis parcerent, neque in eum agrum, qui po-
 puli Romani factus esset, hostilla arma inferrent; si leni- 10
 ter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus
 populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Cam-
 panoque agro abstinerent. haec legatis agentibus in con- 11
 cilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non
 solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistrat-
 us eorum e curia egressi stantibus legatis praefectos co- 12
 hortium vocarent iisque clara voce imperarent, ut prae-
 datum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata positus omnium 1
 aliarum rerum curis patres fetialibus ad res repetendas
 missis belloque, quia non redderentur, sollempni more in-
 dicto decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad
 populum ferretur. iussuque populi consules ambo cum 2
 duobus exercitibus ab urbe profecti, Valerius in Campa-

niam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum,
 3 hic ad Saticulam castra ponunt. priori Valerio Samnitium
 legiones — eo namque omnem belli molem inclinaturam
 censebant — occurrunt. simul in Campanos stimulat
 ira, tam promptos nunc ad ferenda nunc ad accersenda
 4 adversus se auxilia; ut vero castra Romana viderunt, fero-
 citer pro se quisque signum duces poscere; adfirmare
 eadem fortuna Romanum Campano laterum opem, qua Cam-
 5 panus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus temp-
 tandi hostis causa haud ita multos moratus dies signum pug-
 nae proposuit, paucis suos adhortatus, ne novum bellum eos
 6 novusque hostis terreret: quidquid ab urbe longius profer-
 rent arma, magis magisque in inbelles gentes eos prodire.
 7 ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aesti-
 marent virtutem: qualescumque inter se certaverint, ne-
 cesse fuisse, alteram partem vinci. Campanos quidem haud
 dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua
 8 quam vi hostium victos esse. quid autem esse duo pro-
 spera in tot saeculis bella Samnitium adversus tot decora
 populi Romani, qui triumphos paene plures quam annos
 9 ab urbe condita numeret, qui omnia circa se, Sabinos, Etru-
 riam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita
 armis habeat, qui Gallos tot proeliis caesos postremo in
 10 mare ac naves fuga compulerit. cum gloria belli ac virtute
 sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri,
 11 cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit, utrum, qui
 audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, verbis tan-
 tum ferrox, operum militarium expers, an qui et ipse tela
 tractare, procedere ante signa, versari media in mole pug-
 12 nae sciat. „facta mea, non dicta vos, milites“ inquit,
 „sequi volo nec disciplinam modo, sed exemplum etiam
 a me petere. non factionibus [modo] nec per coitiones,
 usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus sum-
 13 mamque laudem peperit. fuit, cum hoc dici poterat: „pa-
 tricius enim eras et a liberatoribus patriae ortus et eodem
 anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem
 14 habuit:“ nunc iam nobis patribus vobisque plebei pro-
 miscuus consulatus patet, nec generis, ut ante, sed virtu-

tis est praemium. proinde summum quodque spectate,
 milites, decus. non, si mihi novum hoc Corvini cognomen 15
 diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum
 familiae nostrae cognomen memoria excessit. semper ego 16
 plebem Romanam militiae domique, privatus, in magistra-
 tibus parvis magnisque, aequae tribunus ac consul, eodem
 tenore per omnes deinceps consulatus colo atque colui.
 nunc, quod instat, diis bene iuvantibus novum at- 17
 que integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.“
 XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit omnia inter 1
 infimos militum haud gravate munia obeundo. in ludo 2
 praeterea militari, cum velocitatis viriumque inter se
 aequales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci
 vultu eodem nec quemquam aspernari parem, qui se offer-
 ret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis 3
 alienae quam suae dignitatis memor, et, quo nihil popula-
 rius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gere-
 bat. itaque universus exercitus incredibili alacritate ad 4
 hortationem prosecutus ducis castris egreditur.

Proelium, ut quod maxime unquam, pari spe utrim- 5
 que, aequis viribus, cum fiducia sui sine contemptu hostium
 commissum est. Samnitibus ferociam augebant novae res 6
 gestae et paucos ante dies geminata victoria, Romanis
 contra quadringentorum annorum decora et conditae urbi
 aequalis victoria; utrisque tamen novus hostis curam adde- 7
 bat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos: namque
 ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem incli-
 narent acies. tum consul trepidationem iniciendam ratus, 8
 quando vi pelli non poterant, equitibus inmissis tur-
 bare prima signa hostium conatur. quos ubi nequiquam 9
 tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit nec
 posse aperire in hostes viam, revector ad antesignanos
 legionum cum desilisset ex equo, „nostrum“ inquit 10
 „peditum illud, milites, est opus: agitedum, ut me
 videritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro
 viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite; illa
 omnia, qua nunc erectae micant hastae, patefacta strage
 vasta cernetis.“ haec dicta dederat, cum equites consulis 11

iussu discurrunt in cornua legionibusque in mediam aciem
 12 aperiunt viam. primus omnium consul invadit hostem,
 et, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spec-
 taculo accensi dextra laevaue ante se quisque memoran-
 dum proelium ciet: stant obnixi Samnites, quamquam plura
 13 accipiunt quam inferunt vulnera. aliquamdiu iam pug-
 natum erat, atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab
 nulladum parte erat: adeo morte sola vinci destinaverant
 14 animis. itaque Romani, cum et fluere iam lassitudine vi-
 res sentirent et diei haud multum superesse, accensi ira
 15 concitant se in hostem. tum primum referri pedem atque
 inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis;
 nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quam proe-
 16 lium diremisset. et Romani fatebantur numquam cum per-
 tinaciore hoste conflictum, et Samnites, cum quaereretur,
 quanam prima causa tam obstinatos movisset in fugam,
 17 oculos sibi Romanorum ardere visos aiebant vesanosque
 vultus et furentia ora; inde plus quam ex alia ulla re ter-
 roris ortum. quem terrorem non pugnae solum eventu
 18 sed nocturna protectione confessi sunt. postero die vacuis
 hostium castris Romanus potitur, quo se omnis Campa-
 norum multitudo gratulabunda effudit.

1 XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in
 Samnio foedatum est. nam ab Saticula profectus Corne-
 lius consul exercitum incaute in saltum cava valle pervium
 2 circaque insessum ab hoste induxit, nec prius, quam re-
 cipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem
 3 vidit. dum id morae Samnitibus est, quoad totum in val-
 lem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum
 conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium
 castris, aditu arduum inpedito agmini, expeditis haud dif-
 4 ficilem. itaque consuli territo animi „videsne tu“ inquit,
 „A. Corneli, cacumen illud supra hostem? arx illa est spei
 salutisque nostrae, si eam, quoniam caeci reliquere Sam-
 5 nites, impigre capimus. ne tu mihi plus quam unius legio-
 nis principes hastatosque dederis; cum quibus ubi evasero
 in summum, perge hinc omni liber metu teque et exerci-
 tum serva: neque enim moveri hostis subiectus nobis ad

omnes ictus sine sua pernicie poterit. nos deinde aut 6
 fortuna populi Romani aut nostra virtus expediet.“ con-
 laudatus ab consule accepto praesidio vadit occultus per
 saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem
 petebat, adpropinquavit. inde admiratione paventibus 8
 cunctis cum omnium in se vertisset oculos, et spatium con-
 sulis dedit ad subducendum agmen in aequiorem locum et
 ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum hac illuc 9
 signa vertunt, utriusque rei amissa occasione neque insequi
 consulem nisi per eandem vallem, in qua paulo ante sub-
 iectum eum telis suis habuerant, possunt nec erigere agmen
 in captum super se ab Decio tumulum. sed cum ira in 10
 hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum
 propinquitatis loci atque ipsa paucitas incitat; et nunc cir- 11
 cumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Dec-
 cium intercludant, nunc viam patefacere, ut degressos in
 vallem adoriantur. incertos, quid agerent, nox oppressit.
 Decium primum spes tenuit cum subeuntibus in adversum 12
 collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admira-
 tio incessit, quod nec pugnam inirent nec, si ab eo con-
 silio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque cir-
 cumdarent. tum centurionibus ad se vocatis: „quoniam 13
 illa inscitia belli ac pigritia est, aut quoniam modo isti ex
 Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque
 illuc signa moveri ac modo in unum conferri modo educi
 videtis: opus quidem incipit nemo, cum iam circumdati
 vallo potuerimus esse. tum vero nos similes istorum si- 14
 mus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. agi-
 tedum, ite mecum, ut, dum lucis aliquid superest, quibus
 locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.“
 haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item 15
 manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire
 hostes notarent, perlustravit. XXXV. Vigiliis deinde dis- 1
 positis ceteris omnibus tesseram dari iubet, ubi secundae
 vigiliae bucina datum signum esset, armati cum silentio
 ad se convenirent. quo ubi, sicut edictum erat, taciti con- 2
 venerunt, „hoc silentium, milites, inquit „omisso militari
 adsensu in me audiendo servandum est. ubi sententiam

meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt in dextram partem taciti transibitis; quae pars maior erit. 3 eo stabitur consilio. nunc, quae mente agitem, audite. non fuga delatos nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis: virtute cepistis locum, virtute hinc oportet evadatis. 4 veniendo huc exercitum egregium populo Romano servastis; erumpendo hinc vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. 5 cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit 6 quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipse milibus hominum nec ascensu aruerit, nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, vallo circumdederit. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis. 7 immo necesse est. in eo enim loco res sunt nostrae, ut vobis ego magis necessitatis vestrae index quam consilii 8 auctor sim. neque enim, maneatis an abeatis hinc, deliberari potest, cum praeter arma et animos armorum memores nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, 9 ferrum timeamus. ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdum aut nocte faciamus oportet. 10 ecce autem aliud minus dubium: quippe si lux expectetur, quae spes est non vallo perpetuo fossaque nos saepituum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut videtis, collem? atqui si nox oportuna est eruptioni, sicut est, haec profecto noctis aptissima hora 11 est. signo secundae vigiliae convenistis, quod tempus mortalesomno altissimo premit. per corpora sopita vadetis vel silentio incautos fallentes vel sentientibus clamore subito pavorem iniecturi. me modo sequimini, quem secuti 12 estis: ego eandem, quae duxit huc, sequar fortunam. quibus haec salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite." XXXVI. Omnes transierunt vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti 2 sunt. iam evaserant media castra, cum superscandens vigillum strata somno corpora miles offenso scuto praebuisset

sopitum; quo excitatus vigil cum proximum movisset erectique alios concitarent, ignari, cives an hostes essent, praesidium erumperet, an consul castra cepisset, Decius, 3 quoniam non fallerent, clamorem tollere iussis militibus torpidos somno insuper pavore exanimat, quo praepediti nec arma impigre capere nec obsistere nec insequi poterant. inter trepidationem tumultumque Samnitium praesidium Romanum obviiis custodibus caesis ad castra consulis pervadit.

Aliquantum supererat noctis, iamque in tuto videbantur esse, cum Decius „maeste virtute“ inquit, „milites Romani, este vestrum iter ac reditum omnia saecula laudibus ferent; sed ad conspiciendam tantam virtutem luce 6 ac die opus est, nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiemur.“ dictis obtemperatum. atque ubi primum 7 inluxit, praemisso nuntio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur, et tessera data incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universos servatores suos vocant, diis laudes gratesque agunt, Decium in caelum ferunt. hic Decii 8 castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praesidio coniectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli aequantibus. ubi ad praetorium 9 ventum est, consul classico ad contionem convocat, orsusque meritas Decii laudes interfante ipso Decio distulit contionem; qui auctor omnia posthabendi, dum occasio 10 in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes et nocturno pavore attonitos et circa collem castellatim dissipatos adgrederetur: credere etiam, aliquos ad se sequendum 11 emissos per saltum vagari. iussae legiones arma capere, aggressaeque castris, cum per exploratores notior iam saltum 12 esset, via patientiore ad hostem ducuntur; quem incautum inproviso adortae, cum palati passim Samnitium milites plerique inermes nec coire in unum nec arma capere nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt, deinde castra ipsa turbatis sta-

tionibus capiunt. perfertur circa collem clamor fugatque ex suis quemque praesidiis. ita magna pars absentis hosti cessit; quos intra vallum egerat pavor — fuere autem ad triginta milia — omnes caesi, castra direpta.

- 1 XXXVII. Ita rebus gestis consul advocata contione P. Decii non coeptas solum ante sed cumulas novas virtute laudes peragit, et praeter militaria alia dona aurea corona eum et centum bubus eximioque uno albo opimo
2 auratis cornibus donat. milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praesentia [singulis] bubus privis binisque tunicis donati. secundum consulis donationem legiones granineam coronam obsidalem, clamore donum adprobantes, Decio inponunt; altera corona, eiusdem honoris index, a praesidio suo in-
3 posita est. his decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerunt; omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium ad-
4 sensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus omni robore iuventus domo accito certamine ultimo fortunam experiri
5 statuit. ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem opem oratum veniunt. confestim signa mota, relictisque impedimentis et castrorum
6 valido praesidio raptim agitur agmen; nec procul ab hoste locum perexiguum, ut quibus praeter equos ceterorum
7 iumentorum calorumque turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit; deinde, postquam nemo obvius ibat,
8 infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam
9 inde hostium colligentes, rettulerunt, fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum et in castra
10 inrumpendum; transactumque ea temeritate bellum foret, quia ni duces continuissent impetum militum. ceterum, quia

multitudo sua commeatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam et tum certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset, placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci: interim quieto Ro-
11 mano, qui expeditus quantum umeris inter arma geri posset frumenti secum attulisset, defutura omnia. consul 12 palatos per agros cum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus ad castra oppug-
13 nanda ducit. quae cum primo clamore atque impetu ce-
14 pisset, pluribus hostium in tentoriis suis quam in portis valloque caesis signa captiva in unum locum conferri iussit, relictisque duabus legionibus custodiae et praesidii
15 causa gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstinerent, profectus agmine instructo, cum prae-
16 missus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. nam neque, quo signo coirent
17 inter se, neque, utrum castra peterent an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat: tantumque fu-
18 gae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta milia scutorum, nequaquam tot caesis, et signa militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem
19 deferrentur. tum in castra hostium reditum, ibique omnis
20 praeda militi data.

XXXVIII. Huius certaminis fortuna et Faliscos, cum 1 in indutiis essent, foedus petere ab senatu coegit et Latinos iam exercitibus comparatis ab Romano in Paelignum
2 vertit bellum. neque ita rei gestae fama Italiae se finibus
3 tenuit, sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romanam misere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio
4 in Iovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque, con-
5 sules ambo de Samnitibus triumpharunt sequente Decio insigni cum laude donisque, cum incondito militari ioco
6 haud minus tribuni celebre nomen quam consulum esset.

Campanorum deinde Suessanorumque auditaee legatio- 4 nes; precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna
5 mitteretur, quo Samnitium excursions arcerentur. iam
6 tum minime salubris militari disciplinae Capua instrumento omnium voluptatum delentis militum animos avertit a

memoria patriae; inibanturque consilia in hibernis eodem
 scelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam
 6 antiquis cultoribus ademissent: neque inmerito suum ipso-
 rum exemplum in eos versurum. cur autem potius Cam-
 pani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, qui
 nec se nec sua tutari possent, quam victor exercitus habe-
 ret, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset?
 7 an aequum esse dediticios suos illa fertilitate atque amoe-
 nitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido
 circa urbem solo luctari aut in urbe insidentem tabem
 8 crescentis in dies faenoris pati? haec agitata occultis con-
 iurationibus necdum vulgata in omnes consilia invenit novus
 consul C. Marcus Rutilus, cui Campania sorte provincia
 evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. itaque cum
 9 omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos conperta habe-
 ret et aetate et usu doctus, quippe qui iam quartum consul
 esset dictatorque et censor fuisset, optimum ratus disce-
 rendo spein, quandocumque vellent, consilii exsequendi
 militare impetum frustrari, rumorem dissipat in iisdem
 10 oppidis et anno post praesidia hibernatura: divisa enim
 erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua con-
 silia in exercitum omnem. eo laxamento cogitationibus
 1 dato quievit in praesentia seditio. XXXIX. Consul educto
 in aestiva milite, dum quietos Samnites habebat, exerci-
 tum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit,
 aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves iam aetate
 2 aut viribus parum validos. quidam in comaeus mitte-
 bantur, singuli primo, deinde et cohortes quaedam, quia
 procul ab domo ac rebus suis hibernassent; per speciem
 etiam militarium usum, cum alii alio mitterentur, magna
 3 pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romae prae-
 4 torque alias ex aliis fingendo moras retinebat. et primo
 quidem ignari ludificationis minime inviti domos revisebant:
 postquam neque reverti ad signa primos nec ferme alium
 quam qui in Campania hibernassent, praecipueque ex his
 seditionis auctores mitti viderunt, primum admiratio, deinde
 haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse:
 5 iam quaestiones, iam indicia, iam occulta singulorum sup-

plicia inpotensque et crudele consulum ac patrum in se
 regnum passuros. haec qui in castris erant occultis ser- 6
 monibus serunt, nervos coniurationis exsectos arte con-
 sulis cernentes. cohors una cum haud procul Anxure 7
 esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montis
 consedit ad excipiendos quos consul aliis, ut ante dictum
 est, causis mittebat. iam valida admodum numero manus 8
 erat, nec quicquam ad iusti exercitus formam praeter du-
 cem deerat. inconpositi itaque praedantes in agrum Alba-
 num perveniunt, et sub iugo Albae longae castra vallo
 cingunt. perfecto inde opere reliquum diei de imperatore 9
 sumiendo sententiis decertant, nulli ex praesentibus satis
 fidentes: quem autem ab Roma posse exciri? quem patrum 10
 aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat,
 aut cui ex iniuria insipientis exercitus causa recte commit-
 tatur? postero die cum eadem deliberatio teneret, ex 11
 praedatoribus vagis quidam conpertum attulerunt T. Quinctium
 in Tusculano agrum colere, urbis honorumque in-
 memorem. patriciae hic vir gentis erat; cui cum militiae 12
 magna cum gloria actae finem pes alter ex vulnere claudus
 fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro consti-
 tuit. nomine audito extemplo agnovere virum et, quod 13
 bene verteret, acciri iusserunt. sed parum spei erat vo-
 luntate quicquam facturum; vim adhiberi ac metum pla-
 cuit. itaque silentio noctis cum tectum villae qui ad id 14
 missi erant intrassent, somno gravem Quinctium oppres-
 sum, nihil medium, aut imperium atque honorem aut,
 ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in
 castra pertraxerunt. imperator extemplo adveniens appel- 15
 latus, insigniaque honoris exterrito subitae rei miraculo
 deferunt, et ad urbem ducere iubent. suo magis inde 16
 impetu quam consilio ducis convulsis signis infesto agmine
 ad lapidem octavam viae, quae nunc Appia est, perve-
 niunt; issentque confestim ad urbem, ni venire contra 17
 exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum
 dictum audissent et magistrum equitum L. Aemilium Ma-
 mercum.

XL. Ubi primum in conspectum ventum, et arma 1

signaque agnovere, extemplo omnibus memoria patriae
 2 iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem
 civilem, nec praeter externa noverant bella, ultimaque
 rabies secessio ab suis habebatur: itaque iam duces, iam
 3 milites utrimque congressus quaerere ad conloquia, Quin-
 ctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret,
 nedum adversus patriam, Corvinus, omnes caritate cives
 praecipue milites et ante alios suum exercitum complexus,
 4 is ad conloquium processit. cognito ei extemplo haud
 minore ab adversariis verecundia quam ab suis silentium
 datum. „deos“ inquit „immortales, milites, vestros pu-
 blicos meosque ab urbe proficiscens ita adoravi veniam-
 que supplex poposci, ut mihi de vobis concordiae partae
 5 gloriam, non victoriam darent. satis fuit eritque, unde
 belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod deos
 6 immortales inter nuncupanda vota expoposci, eius me con-
 potem voti vos facere potestis, si meminisse vultis, non vos
 in Samnio nec in Volscis, sed in Romano solo castra ha-
 bere, si illos colles, quos cernitis, patriae vestrae esse,
 si hunc exercitum civium vestrorum, si me consulem
 vestrum, cuius ductu auspicioque priore anno his legiones
 7 Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. ego sum M. Va-
 lerius Corvus, milites, cuius vos nobilitatem beneficiis
 erga vos, non iniuriis sensistis, nullius superbae in vos
 legis, nullius crudelis senatus consulti auctor, in omnibus
 8 meis imperiis in me severior quam in vos. ac si cui ge-
 nus, si cui sua virtus, si cui etiam maiestas, si cui hono-
 res subdere spiritus potuerunt, is eram natus, id specimen
 mei dederam, ea aetate consulatum adeptus eram, ut po-
 tuerim tris et viginti annos natus consul patribus quoque
 9 ferox esse, non solum plebi. quod meum factum dictumve
 consulis gravius quam tribuni audistis? eodem tenore
 duo insequentes consulatus gessi, eodem haec imperiosa
 dictatura geretur; [ut] neque in hos meos et patriae meae
 milites erit mitior quam in vos — horreo dicere — ho-
 10 stis. ergo vos prius in me strinxeritis ferrum quam in
 vos ego: istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet
 11 atque impetus, si dimicandum est. inducite in animum,

quod non induxerunt patres avique vestri, non illi, qui in
 sacrum montem secesserunt, non hi, qui postea Aventi-
 num insederunt. expectate, dum vobis singulis, ut olim 12
 Coriolano, matres coniugesque crinibus passis obviae ab
 urbe veniant! tum Volscorum legiones, quia Romanum
 habebant ducem, quieverunt; vos, Romanus exercitus, ne
 destiteritis in pio bello! T. Quincti, quocumque istic loco 13
 sen volens seu invitus constitisti, si dimicandum erit, tum
 tu in novissimos te recipito; fugeris etiam honestius ter-
 gumque civi dederis quam pugnaveris contra patriam.
 nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos 14
 stabis, et conloquii huius salutaris interpretis fueris. postu-
 late aequa et ferte; quamquam vel iniquis standum est po-
 tius, quam inpas inter nos conseramus manus.“ T. Quin- 15
 ctius plenus lacrimarum ad suos versus „me quoque“ in-
 quit, „milites, si quis usus mei est, meliorem pacis quam
 belli habetis ducem. non enim illa modo Volscus aut 16
 Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester
 imperator, milites, cuius auspicia pro vobis experti nolite
 adversus vos velle experiri. qui pugnarent vobiscum in- 17
 festius, et alios duces senatus habuit; qui maxime vobis
 suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro
 crederetis, eum elegit. pacem etiam qui vincere possunt 18
 volunt: quid nos velle oportet? quin omissis ira et spe, fal-
 lacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitae
 permittimus fidei?“

XLI. Adprobantibus clamore cunctis T. Quinctius ante 1
 signa progressus in potestate dictatoris milites fore dixit;
 oravit, ut causam miserorum civium susciperet, susceptam-
 que eadem fide, qua rem publicam administrare solitus esset,
 tueretur. sibi se privatim nihil cavere; nolle alibi quam 2
 in innocentia spem habere; militibus cavendum, quod apud
 patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi
 secessio esset. Quinctio conlaudato, ceteris bonum ani- 3
 mum habere iussis dictator equo citato ad urbem revectus
 auctoribus patribus tulit ad populum in luco Petelino, ne
 cui militum fraudi secessio esset; oravit etiam bona venia
 Quirites, ne quis eam rem ioco seriove cuiquam expo-

4 braret. lex quoque sacrata militaris lata est, ne cuius
 militis scripti nomen nisi ipso volente deleteretur; additum-
 que legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea
 5 ordinum ductor esset, id propter P. Salonium postulatum
 est ab coniuratis, qui alternis prope annis et tribunus mili-
 tum et primus centurio erat, quem nunc primi pili appel-
 6 lant. huic infensi milites erant, quod semper adversatus
 novis consiliis fuisset, et, ne particeps eorum esset, [qui]
 7 ab Lautulis fugisset. itaque cum hoc unum propter Salo-
 nium ab senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus
 patres conscriptos, ne suum honorem pluris quam concor-
 diam civitatis aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur.
 8 aequae inpotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum
 — merebant autem triplex ea tempestate — aera demeren-
 tur, quod adversati coniurationi fuissent.

1 XLII. Praeter haec invenio apud quosdam L. Genucium
 tribunum plebis tulisse ad plebem, ne faenerare liceret;
 2 item aliis plebi scitis cautum, ne quis eundem magistratum
 intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno
 anno gereret, utique liceret consules ambos plebeios
 creare, quae si omnia concessa sunt plebi, apparet haud
 3 parvas vires defectionem habuisse. aliis annalibus proditum
 est neque dictatorem Valerium dictum, sed per con-
 sules omnem rem actam, neque antequam Romam veni-
 retur, sed Romae eam multitudinem coniuratorum ad arma
 4 consternatam esse, nec in T. Quincti villam sed in aedis
 C. Manli nocte impetum factum, eumque a coniuratis con-
 prehensum, ut dux fieret, inde ad quartum lapidem pro-
 5 fectos loco munito consedissee; nec ab ducibus mentionem
 concordiae ortam, sed repente, cum in aciem armati
 6 exercitus processissent, salutationem factam, et permixtos
 dextras iungere ac complecti inter se lacrimantes milites
 coepisse, coactosque consules, cum viderent aversos a
 7 dimicatione militum animos, rettulisse ad patres de concor-
 dia reconcilianda. adeo nihil praeterquam seditionem
 fuisse eamque compositam inter antiquos rerum auctores
 8 constat. — Et huius fama seditionis et susceptum cum Sam-
 nitibus grave bellum aliquot populos ab Romana societate

avertit, et praeter Latinorum infidum iam diu foedus Pri-
 vernates etiam Norham atque Setiam, finitimas colonias
 Romanas, incursione subita depopulati sunt.

PERIOCHA LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecere et missis legatis ad senatum
 condicionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex La-
 tinis consulem facerent, qua legatione perlata praetor eorum An-
 nius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius
 consul filium, quod contra edictum eius adversus Latinos pugna-
 verat, quamvis prospere pugnasset, securi percussit, laborantibus
 in acie Romanis P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se
 pro exercitu et, concitato equo cum in medios hostes se intulisset,
 interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in dedi-
 tionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex iuventute
 obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Auso-
 nibus victis, oppido ex iis capto, Cales colonia deducta est; item
 Fregellae colonia deducta est, veneficium conplurium matronarum
 deprehensum est, ex quibus plurimae statim epulis medicaminibus
 perierunt. lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernati-
 bus, cum rebellassent, victis civitas data est. Neapolitani bello
 et obsidione victi in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos ob-
 sederat, primo et imperium prolatum est et pro consule triumphus
 decretus. plebs nexu liberata est propter L. Papiri creditoris libi-
 dinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat, cum
 L. Papirius Cursor dictator reversus in urbem ab exercitu esset
 propter auspicia repetenda. Q. Fabius magister equitum, occasione
 bene gerendae rei invitatus, contra edictum eius prospere adversus
 Samnites pugnavit. ob eam causam cum dictator de magistro equi-
 tum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit, et,
 cum parum causa proficeret, populi precibus donatus est. res prae-
 terea contra Samnites prospere gestas continet.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER VIII.

I. Iam consules erant C. Plautius iterum L. Aemilius 1
 Mamercus, cum Setini Norbanique Romam nuntii defectio-
 nis Privernatium cum querimoniis acceptae cladis venerunt.
 Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedissee 2

3 ad Satricum adlatum est. utrumque bellum Plautio sorte
 venit. prius ad Privernum profectus extemplo acie con-
 siliit. haud magno certamine devicti hostes; oppidum cap-
 tum redditumque Privernatibus praesidio valido inposito;
 4 agri partes duae ademptae. inde victor exercitus Satricum
 contra Antiatis ductus. ibi magna utrinque caede atrox
 proelium fuit; et cum tempestas eos neutro inclinata spe
 dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam
 5 ambiguo fessi, in posterum diem proelium parant. Volscis
 recensentibus, quos viros in acie amisissent, haudqua-
 quam idem animus ad iterandum periculum fuit: nocte pro-
 victis Antium agmine trepido sauciis ac parte inpedimen-
 6 torum relicta abierunt. armorum magna vis cum inter
 caesa hostium corpora tum in castris inventa est. ea Luae
 matri dare se consul dixit, finesque hostium usque ad
 oram maritumam est depopulatus.

7 Alteri consuli Aemilio ingresso Sabellum agrum non
 castra Samnitium, non legiones usquam oppositae. ferro
 ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes
 8 adeunt. a quo reiecti ad senatum potestate facta dicendi,
 positis ferocibus animis pacem sibi ab Romanis bellique
 9 ius adversus Sidicinos petierunt: quae se eo iustius petere,
 quod et in amicitiam populi Romani secundis suis rebus,
 non adversis, ut Campani, venissent, et adversus Sidicinos
 sumerent arma, eos semper hostes, populi Romani num-
 10 quam amicos, qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam,
 nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide
 1 populi Romani nec in ditione essent. II. Cum de postu-
 latis Samnitium T. Aemilius praetor senatum consulisset,
 2 reddendumque iis foedus patres censuissent, praetor Sam-
 nitibus respondit, nec, quo minus perpetua cum eis ami-
 citia esset, per populum Romanum stetisse, nec contra-
 dici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium
 3 ceperit, amicitia de integro reconcilietur; quod ad Sidici-
 nos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo
 4 pacis bellique liberum arbitrium sit. foedere icto cum do-
 mum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus de-
 ductus annuo stipendio et trium mensum frumento accepto,

quod pepigerat consul, ut tempus indutiis daret, quoad
 legati redissent.

Samnites copiis isdem, quibus usi adversus Romanum 5
 bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia
 spe erant mature urbis hostium potiundae. tum ab Sidi- 6
 cinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est; dein post-
 quam patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate
 expressam aspernabantur, ad Latinos iam sua sponte in
 arma motos facta est. ne Campani quidem — adeo iniu- 7
 riae Samnitium quam beneficii Romanorum memoria prae-
 sentior erat — his se armis abstinuere. ex his tot populis 8
 unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingres-
 sus plus populationibus quam proeliis cladum fecit. et
 quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud in-
 viti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere.
 id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi; 9
 qui cum adissent senatum, conquesti eadem se foederatos
 pati, quae hostes essent passi, precibus infimis petiere,
 ut satis ducerent Romani victoriam suam Samnitibus ex 10
 Campano Sidicinoque hoste eripuisse; ne vinci etiam se ab
 ignavissimis populis sinerent; Latinos Campanosque, si 11
 sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent
 Samniti agro, sin imperium abnuerent, armis coercerent.
 adversus haec responsum anceps datum, quia fateri pige- 12
 bat in potestate sua Latinos iam non esse, timebantque,
 ne arguendo abalienarent. Campanorum aliam condicio- 13
 nem esse, qui non foedere, sed per deditionem in fidem
 venissent; itaque Campanos, seu velint seu nolint, quietu-
 ros: in foedere Latino nihil esse, quo bellare cum quibus
 ipsi velint prohibeantur. III. Quod responsum sicut du- 1
 bios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent,
 dimisit, ita Campanos metu abalienavit, Latinos velut ni-
 hil iam non concedentibus Romanis ferociores fecit. ita 2
 que per speciem adversus Samnites belli parandi crebra
 concilia indicentes omnibus consultationibus inter se prin-
 cipes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque 3
 adversus servatores suos bello Campanus aderat. sed quam- 3
 quam omnia de industria celabantur — priusquam move-

rentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant — tamen per quosdam privatis hospitibus necessitudinibusque coniunctos indicia coniurationis eius Romam emanarunt, iussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt M. Valerius ac M. Fabius, is creavit consules T. Manlium Torquatium tertium P. Decium Murem.

6 Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classem appulisse constat; quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. eadem aetas rerum magni Alexandri est, quem sorore huius ortum in alio tractu orbis invictum bellis juvenem fortuna morbo extinxit.

8 Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat, tamen, tamquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quae vellent. 9 praetores tum duos Latium habebat, L. Annius Setinum et L. Numisium Cerceiensem, ambo ex coloniis Romanis, per quos praeter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam excili ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur: itaque concilio prius habito praetores quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, et quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat referunt.

1 IV. Cum aliud alii censerent, tum Annius: „quamquam ipse ego rettuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis quam quid loquendum sit. facile erit explicatis consiliis accommodare rebus verba. nam si etiam nunc sub umbra foederis aequi servitutem pati possimus, quid abest, quin proditis Sidicinis non Romanorum solum sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? sin autem tandem

libertatis desiderium remordet animos, si foedus est, si societas, si aequatio iuris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint, cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, 4 ibi et imperii pars est? est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse, sed ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. atqui si quando umquam consociandi imperii, usurpandae libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest et virtute vestra, et deum benignitate vobis datum. temptastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. bellum nostro nomine 8 cum Paelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium vobis per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se 9 ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites, foederatos suos, audierunt, nec moverunt se ab urbe. unde haec illis tanta modestia nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. si quem hoc 11 metus dicere prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque sed Iove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant.“ haec ferociter non suadenti solum, 12 sed pollicenti clamore et adsensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quae e re publica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus 1 datus est. ibi cum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus foederatis bellum in-

ferrent, Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus iure gentium tutus loqueretur: „tempus erat“ inquit, „Tite Manli vosque patres conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere, cum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis virisque Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adiunctis videretis, colonias quoque vestras Latinum Romano praetulisse imperium. sed quoniam vos, regno impotenti finem ut inponatis, non inducitis in animum, nos, quamquam armis possumus adserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut condiciones pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quoque aequari diis immortalibus placuit. consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet, senatus partem aequam ex utraque gente esse, unum populum, unam rem publicam fieri; et ut imperii eadem sedes sit idemque omnibus nomen, quoniam ab altera utra parte concedi necesse est, quod utrisque bene vertat, sit haec sane patria potior et Romani omnes vocemur.“ forte ita accidit, ut parem ferociae huius et Romani consulem T. Manlium haberent, qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret et, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. et conversus ad simulacrum Iovis: „audi, Iuppiter, haec scelera,“ inquit; „audite, Ius Fasque: peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Iuppiter, augurato templo captus ipse atque oppressus visurus es? haecine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladium veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos oblitus estis?“

VI. Cum consulis vocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriae adversus crebram implorationem deum, quos testes foederum saepius invocabant consules, vocem Anni spernentis numina Iovis Romani auditam.

certe, cum commotus ira se a vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus capite graviter offenso impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relicto sit, sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore caeli procellam effusam; nam et vera esse et apte ad repraesentandam iram deum ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum iacentem Annum vidisset, exclamat, ita ut populo patribusque audita vox pariter sit: „bene habet; dii pium movere bellum. est caeleste numen; es magne Iuppiter: haud frustra te patrem deum hominumque hac sede sacravimus. quid cessatis, Quirites vosque patres conscripti, arma capere deis ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum iacentem videtis.“ adsensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratum magis, qui iussu consulis prosequerentur, quam ius gentium ab ira impetuque hominum tegeret.

Consensit et senatus bellum; consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos Paelignosque profecto adiuncto Samnitium exercitu ad Capuam, quo iam Latini sociique convenerant, castra locant. ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri maioris quam pro humano habitu augustiorisque, dicentis ex una acie imperatorem, ex altera exercitum deis manibus matrique Terrae deberi. utrius exercitus imperator legiones hostium superque eas se devovisset, eius populi partisque victoriam fore. hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit averruncandae deum irae victimas caedi, simul ut, si extis eadem, quae somnio visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. ubi responsa haruspicum insidenti iam animo tacitae religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque et imperiis deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut ab utra parte eedere Romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. agitatum etiam

in consilio est, ut, si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque isdem praesidiis saepe, isdem manipulis permixti fuerant, per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

1 VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, 2 ita ut vix teli iactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites; praeerat Geminus Maecius, vir cum 3 genere inter suos tum factis clarus. is ubi Romanos equites insignemque inter eos praecedentem consulis filium — nam omnes inter se utique illustres viri noti erant — cog- 4 novit: „unane“ ait „turma, Romani, cum Latinis sociisque bellum gestari estis? quid interea consules, quid dur- 5 exercitus consulares agent?“ „aderunt in tempore“ Manlius inquit, „et cum illis adierit Iuppiter ipse, foederum 6 a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et con- 7 lata signa nobiscum cordi sint.“ ad ea Geminus paulum ab suis equo provectus: „visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse con- 8 gredi mecum, ut nostro duorum iam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano praestet?“ movet ferocem 9 animum juvenis seu ira seu detractandi certaminis pudor seu inexcusable vis fati. oblitus itaque imperii patrii consulumque edicti praecipit ad id certamen agitur, quo 10 vinceret an vinceretur haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis spatio, quod vacui interiacebat campi, adversos concitant equos, et, cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam 10 hostis, Maecii trans cervicem equi elapsa est. circumactis

deinde equis cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem, quem cuspidem parmae 11 que innixum attollentem se ab gravi casu Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emereret, terrae adfixit; spoliis- 12 que lectis ad suos revectus cum ovante gaudio turma in castra atque inde ad praetorium ad patrem tendit, ignarus facti futurique, laus an poena merita esset. „ut me om- 13 nes“ inquit, pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria haec spolia capta ex hoste caeso porto.“ quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus contio- 14 nem classico advocari iussit. quae ubi frequens convenit: 15 „quandoque“ inquit „tu, T. Manli, neque imperium consulare neque maiestatem patriam veritus adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti et, quan- 16 tum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut rei publicae mihi aut mei meorumque obliviscendum sit, nos potius nostro delicto plectemur, 17 quam res publica tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre iuventuti erimus. me quidem cum ingenita caritas liberum tum specimen 18 istud virtutis deceptum vana imagine decoris in te movet; sed cum aut morte tua sancienda sint consulum imperia 19 aut impunitate in perpetuum abroganda, ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem culpa tua prolapsam poena restituas. I, lictor, deliga ad palum.“ exanimati omnes tam atroci 20 imperio, nec aliter quam in se quisque destructam cernentes securem, metu magis quam modestia quievit. itaque 21 velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent, repente, postquam cervice caesa fusus est cruor, tum libero conquestu coortae voces sunt, ut neque lamen- 22 tis neque execrationibus parceretur, spoliisque contactum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur, Manlianaque imperia non in praesentia modo horrenda, sed

1 exempli etiam tristic in posterum essent. VIII. Fecit ta-
 men atrocitas poenae oboedientiore duci militem, et
 praeterquam quod custodiae vigiliaeque et ordo stationum
 intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certa-
 mine, cum descensum in aciem est, ea severitas pro-
 2 fuit. fuit autem civili maxime bello pugna similis: adeo
 nihil apud Latinos dissonum ab Romana re praeter animos
 erat.

3 Clipeis antea Romani usi sunt; dein, postquam sti-
 pendiarii facti sunt, scuta pro clipeis fecere; et quod an-
 tea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipula-
 4 tim structa acies coepit esse: postremo in plures ordines
 instruebantur. [ordo sexagenos milites, duos centuriones,
 5 vexillarium unum habebat.] prima acies hastati erant,
 manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium.
 manipulus levis vicenos milites, aliam turbam scutato-
 rum habebat; leves autem, qui hastam tantum gaesaque
 6 gererent, vocabantur. haec prima frons in acie florem
 iuvenum pubescentium ad militiam habebat. robustior
 inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus est
 7 nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime
 armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appel-
 labant, quia sub signis iam alii quindecim ordines loca-
 bantur, ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat
 8 — earum unamquamque primam pilum vocabant. [tri-
 bus ex vexillis constabat. vexillum centum octoginta sex
 homines erant.] primum vexillum triarios ducebat, vete-
 ranum militem spectatae virtutis, secundum rorarios, mi-
 nis roboris aetate factisque, tertium accensos, minimae
 fiduciae manum: eo et in postremam aciem reiciebantur.

9 ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium
 primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non
 possent, pede presso eos retro cedentes in intervalla ordi-
 num principes recipiebant. tum principum pugna erat;
 10 hastati sequebantur. triarii sub vexillis considerant sini-
 stro crure porrecto, scuta innixa umeris, hastas subrecta
 cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo saepta inhor-
 11 reret acies, tenentes. si apud principes quoque haud satis

prosperè esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim
 referabantur: inde rem ad triarios redisse, cum labora-
 tur, proverbio increbuit. triarii consurgentes, ubi in in-
 12 tervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent,
 extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias, uno-
 13 que continenti agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem
 incidebant: id erat formidolosissimum hosti, cum velut victo-
 sos insecuti novam repente aciem exsurgentem auctam nu-
 mero cernebant. scribebantur autem quattuor fere legio-
 14 nes quinibus milibus peditum, equitibus in singulas legiones
 trecentis. alterum tantum ex Latino dilectu adiciebatur, qui
 ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine in-
 struxerant aciem. nec vexilla cum vexillis tantum, uni-
 15 versi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed
 centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non
 essent, concurrendum sibi esse sciebat, duo primi pili ex
 16 utraque acie inter triarios erant, Romanus corpore haud-
 quaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque
 militiae, Latinus viribus ingens bellatorque primus, notis-
 17 simi inter se, quia pares semper ordines duxerant. Ro-
 mano haud satis fidenti viribus iam Romae permissum
 erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, le-
 geret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste; isque
 iuvenis in acie oblatus ex centurione Latino victoriam tulit.

Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, 19
 qua via ad Vesperim ferebat. IX. Romani consules, prius-
 1 quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput iocineris a familiari parte caesum haruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam dis hostiam esse; Manlium egregie litasse. „atqui bene habet“ inquit Decius, „si ab collega litatum est.“ instructis, sicut ante dictum est, ordinibus
 2 processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praeerat. primo utrimque aequis viribus, eodem ardore
 3 animorum gerebatur res; deinde ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. in hac trepidatione Decius consul M. Va-
 4 lerium magna voce inlclamat: „deorum“ inquit „ope, M. Valeri, opus est: agedum, pontifex publicus populi

Romani praei verba, quibus me pro legionibus devoveam.
 5 pontifex eum togam praetextam sumere iussit et velato
 capite, manu subter togam ad mentum exserta super telum
 6 subiectum pedibus stantem sic dicere: „Iane, Iuppiter,
 Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, di
 Indigetes, divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque,
 diique manes, vos precor veneror veniam peto feroque,
 7 uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis
 hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine mor-
 8 teque adficiatis. sicut verbis nuncupavi, ita pro re publica
 Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani
 Quiritium legiones auxiliaque hostium mecum deis manibus
 9 Tellurique devoveo.“ haec ita precatus lictores ire ad T.
 Manlium iubet matureque collegae se devotum pro exercitu
 nuntiare. ipse incinctus cinctu Gabino armatus in equum
 10 insilivit ac se in medios hostes inmisit. conspectus ubi utra-
 que acie aliquanto augustior habitu humano visus, sicut
 caelo missus piaculum omnis deorum irae, qui pestem ab
 11 suis aversam in hostes ferret: ita omnis terror pavorque
 12 cum illo latus signa primo Latinorum turbavit, deinde in
 totam penitus aciem pervasit. evidentissimum id fuit, quod,
 quacumque equo invectus est, ibi haud secus quam pesti-
 fero sidere icli pavebant: ubi vero corruit obrutus telis,
 inde iam haud dubie consternatae cohortes Latinorum
 13 fugam ac vastitatem late fecerunt. simul et Romani ex-
 solutis religione animis, velut tum primum signo dato
 14 coorti, pugnam integram ediderunt. nam et rorarii pro-
 currebant inter antepilanos addiderantque vires hastatis ac
 principibus, et triarii genu dextro innixi nutum consulis
 1 ad consurgendum expectabant. X. Procedente deinde cer-
 tamine cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum,
 Manlius consul audito eventu collegae, cum, ut ius fasque
 erat, lacrumis non minus quam laudibus debitis prosecutus
 2 tam memorabilem mortem esset, paulisper addubitavit, an
 consurgendi iam triariis tempus esset; deinde melius ra-
 tus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab
 3 novissima acie ante signa procedere iubet. qui ubi subiere,
 extemplo Latini, tamquam idem adversarii fecissent, tria-

rios suos excitaverunt; qui aliquamdiu pugna atroci cum
 et semet ipsi fatigassent et hastas aut praefregissent aut
 hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum iam
 rati perventumque ad extremam aciem, tum consul tria-
 4 riis: „consurgite nunc“ inquit „integri adversus fessos,
 memores patriae parentumque et coniugum ac liberorum,
 memores consulis pro vestra victoria morte occubantis.“
 ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, 5
 nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordi-
 num antepilanis, clamore sublato principia Latinorum
 perturbant, hastisque ora fodientes primo robore virorum 6
 caeso per alios manipulos velut inermes prope intacti eva-
 sere tantaque caede perrupere cuneos, ut vix quartam par-
 tem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus 7
 montis procul instructi praebuere terrorem Latinis. ce-
 terum inter omnes cives sociosque praecipua laus eius belli
 penes consules fuit, quorum alter omnis minas pericula-
 que ab deis superis inferisque in se unum vertit, alter ea 8
 virtute eoque consilio in proelio fuit, ut facile convenerit
 inter Romanos Latinosque, qui eius pugnae memoriam
 posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset,
 eius futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga 9
 se Menturnas contulerunt. castra secundum proelium capta
 multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani.
 Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes oppres- 10
 sit; postero die inventum inter maximam hostium strag-
 gem, coopertum telis; funusque ei par morti celebrante
 collega factum est. illud adiciendum videtur, licere con- 11
 suli dictatorique et praetori, cum legiones hostium devo-
 veat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana
 scripta civem devovere. si is homo, qui devotus est, mo- 12
 ritur, probe factum videri; ni moritur, tum signum se-
 ptem pedes altum aut maius in terram defodi et piacu-
 culum hostiam caedi; ubi illud signum defossum erit, eo
 magistratum Romanum escendere fas non esse. sin autem 13
 sese devovere volet, sicuti Decius devovit, ni moritur, ne-
 que suum neque publicum divinum pure faciet qui sese
 devoverit: Vulcano arma sive cui alii divo vovere volet,

14 sive hostia sive quo alio volet, ius est. telo, super quod
 stans consul precatus est, hostem potiri fas non est; si
 1 potiat, Marti suovetaurilibus piaculum fieri. XI. Haec,
 etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit nova
 peregrinaque omnia priscis ac patriis praeferendo, haud
 ab re duxi verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque
 2 sunt, referre. Romanis post proelium demum factum Sam-
 nites venisse subsidio expectato eventu pugnae apud quos-
 3 dam auctores invenio. Latinis quoque ab Lanuvio auxi-
 lium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri
 4 coeptum. et cum iam portis prima signa et pars agminis
 esset egressa, nuntio adlato de clade Latinorum cum con-
 versis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum
 nomine Milonium dixisse ferunt, pro paulula via magnam
 mercedem esse Romanis solvendam.

5 Qui Latinorum pugnae superfuerant multis itineribus
 dissipati cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis
 6 receptaculum fuit. ibi in conciliis Numisius imperator
 eorum adfirmando communem vere Martem belli utram-
 que aciem pari caede prostravisse, victoriaeque nomen
 tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam
 7 et illos gerere; funesta duo consulum praetoria, alterum
 parricidio filii, alterum consulis devoti caede; trucidatum
 exercitum omnem, caesos hastatos principesque, stragem
 et ante signa et post signa factam, triarios postremo rem
 8 restituisse; Latinorum etsi pariter adcisae copiae sint,
 tamen supplemento vel Latium propius esse vel Volscos
 9 quam Romam: — itaque, si videatur eis, se ex Latinis et
 ex Volscis populis iuventute prope excita rediturum in-
 festo exercitu Capuam esse, Romanosque nihil tum minus
 quam proelium expectantes necopinato adventu percul-
 10 surum. fallacibus litteris circa Latium nomenque Volscum
 missis, quia qui non interfuerant pugnae ad credendum
 temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus
 11 raptim conscriptus convenit. huic agmini Torquatus con-
 sul ad Trifanum — inter Sinuessam Menturnasque is locus
 est — occurrit. priusquam castris locus caperetur, sar-
 cinis utrimque in acervum coniectis pugnatum debella-

tumque est: adeo enim accisae res sunt, ut consuli vic- 12
 torem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti
 dederent se omnes Latini, deditioemque eam Campani
 sequerentur.

Latium Capuaque agro multati. Latinus ager Priver- 13
 nati addito agro et Falernus, qui populi Campani fuerat,
 usque ad Vulturum flumen plebi Romanae dividitur; bina 14
 in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent,
 data, terna in Falerno quadrantibus etiam pro longinqui-
 tate adiectis. extra poenam fuere Latinorum Laurentes 15
 Campanorumque equites, quia non desciverant. cum Lau-
 rentibus renovari foedus iussum; renovaturque ex eo quo-
 tannis post diem decimum Latinarum. equitibus Campa- 16
 nis civitas Romana data, monumentoque ut esset aeneam
 tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. vectigal quoque
 eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotan-
 nis — fuere autem mille et sescenti — denarios nummos
 quadringenos quinquagenos. XII. Ita bello gesto, praemiis 1
 poenaeque pro cuiusque merito persolutis T. Manlius Ro-
 mam rediit. cui venienti seniores tantum obviam exisse
 constat, iuventutem et tunc et omni vita deinde aversatam
 eum execratamque.

Antiates in agrum Ostiensem Ardeatem Solonium in- 2
 cursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valedi-
 tudinem id bellum exequi nequiebat, dictatorem L. Papi-
 rium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit; ab eo
 magister equitum L. Papirius Cursor dictus. nihil me- 3
 morabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, cum
 aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset.

Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, 4
 ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci,
 ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti.
 Aemilius Mamercinus Q. Publilius Philo neque in similem 5
 materiam rerum, et ipsi aut suarum rerum aut partium
 in re publica magis quam patriae memores. Latinos ob
 iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt
 castrisque exuerunt. ibi Publilio, cuius ductu auspicioque 6
 res gestae erant, in deditioem accipiente Latinos populos,

quorum ibi iuventus caesa erat, Aemilius ad Pedum exer-
 7 citum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Praenestinus Ve-
 8 liternusque populus; venerant et ab Lanuvio Antioque
 9 quae urbi adiuncta erant, integer labor restaret, bello in-
 10 fecto repente omisso consul, quia collegae decretum tri-
 11 umplum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam
 12 flagitator Romam rediit. qua cupiditate offensis patribus
 13 negantibusque nisi Peto capto aut dedito triumphum, hinc
 14 alienatus ab senatu Aemilius seditiosus tribunatibus simi-
 15 lem deinde consulatum gessit. nam neque, quoad fuit
 16 consul, criminari apud populum patres destitit collega
 17 haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat —
 18 materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Fal-
 19 lernoque agro maligne plebei divisus — et, postquam se-
 20 natus finire imperium consulibus cupiens dictatorem ad-
 21 versus rebellantes Latinos dici iussit, Aemilius, cuius tum
 22 fascēs erant, collegam dictatorem dixit; ab eo magister
 23 equitum Iunius Brutus dictus. dictatura popularis et ora-
 24 tionibus in patres criminosis fuit, et quod tres leges se-
 25 cundissimas plebei adversas nobilitati tulit: unam, ut plebi
 26 scita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quae
 27 comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium pa-
 28 tres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe,
 29 cum eo ventum sit, ut utrumque plebeium fieri liceret,
 30 censor crearetur. plus eo anno domi acceptum cladis ab
 31 consulibus ac dictatore quam ex victoria eorum bellicisque
 32 rebus foris auctum imperium patres credebant.

1 XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo C. Maenio
 2 consulibus, quo insignitius omissa res Aemilio, superioris
 3 anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque et omni
 4 vi expugnandum ac delendum senatus fremit. coactique
 5 novi consules omnibus eam rem praeverti proficiscuntur.
 6 iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque
 7 pacem pati possent. ad bellum opes deerant; pacem ob
 8 agrī adempti dolorem aspernabantur; mediis consiliis stan-
 9 dum videbatur, ut oppidis se tenerent, ne lacesitus Ro-

manus causam belli haberet et, si cuius oppidi obsidio
 nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium ob-
 sessis ferretur. neque tamen nisi admodum a paucis po-
 4 pulis Pedani adiuti sunt. Tiburtes Praenestinique, quorum
 5 ager propior erat, Pedum pervenere; Aricinos Lanuvi-
 6 nosque et Veliternos Antiadibus Volscis se coniungentes
 7 ad Asturae flumen Maenius inproviso adortus fudit. Ca-
 8 millus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu
 9 maiore mole, quamquam aequo prospero eventu pugnat.
 10 tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppi-
 11 danorum fecit; in quos parte exercitus conversa Camillus
 12 non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiam
 13 die, cum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum
 14 scalis cepit. placuit inde iam maiore conatu animoque
 15 ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium
 16 victorem circumducere exercitum. nec quiescere, ante-
 17 quam expugnando aut in deditionem accipiendo singulas
 18 urbes Latium omne subegere. praesidiis inde dispositis
 19 per recepta oppida Romam ad destinatum omnium
 20 consensu triumphum decessere. additus triumpho honos,
 21 ut statuae equestres eis, rara illa aetate res, in foro po-
 22 nerentur.

23 Priusquam comitiis in insequentem annum consules
 24 rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum rettulit,
 25 atque ita disseruit: „patres conscripti, quod bello armis-
 26 que in Latio agendum fuit, id iam deum benignitate ac
 27 virtute militum ad finem venit. caesi ad Pedum Asturam-
 28 que sunt exercitus hostium, oppida Latina omnia et An-
 29 tium ex Volscis aut vi capta aut recepta in deditionem prae-
 30 sidiis tenentur vestris. reliqua consultatio est, quoniam
 31 rebellando saepius nos sollicitant, quoniam modo perpetua
 32 pace quietos obtineamus. di immortales ita vos potentes
 33 huius consilii fecerunt, ut, sit Latio deinde, an non sit,
 34 in vestra manu posuerint. itaque pacem vobis, quod ad
 35 Latinos attinet, parare in perpetuum vel saeviendo vel
 36 ignoscendo potestis. vultis crudeliter consulere in deditos
 37 victosque: licet delere omne Latium, vastas inde solitu-
 38 dines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella

16 magnaque saepe usi estis; vultis exemplo maiorum augere rem Romanam victos in civitatem accipiendo: materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo oboedientes gaudent.

17 sed maturato opus est, quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis, et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi et illorum animos, dum expectatione stupent, seu poena seu

18 beneficio praeoccupari oportet. nostrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset, vestrum est decernere, quod optimum vobis rei publicae

1 sit. XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare, sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cuiusque

2 tueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvini civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Iunonis communis Lanuvini municipibus cum

3 pulo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem iure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant, crimenque rebellionis

5 a publica fraude in paucos auctores versum. in Veliternos, veteres cives Romanos, quod totiens rebellassent, graviter saevitum: et muri deiecti, et senatus inde abduc-

6 tus, iussique trans Tiberim habitare, ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille passum clarigatio esset nec prius quam aere persoluto is, qui cepisset, extra

7 vincula captum haberet. in agrum senatorum coloni missi, quibus adscriptis speciem antiquae frequentiae Velitrae re-

8 ceperunt. et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatiibus permitteretur, si et ipsi adscribi coloni vellent; naves inde longae abactae, interdictumque mari Antiati

9 pulo est, et civitas data. Tiburtes Praenestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen, sed quod taedio imperii Romani cum

10 Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. ceteris Latinis populis conubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. Campanis, equitum honoris causa, quia cum

Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per finis eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque eiusdem iuris condicionisque, cuius Capuam, esse placuit. naves Antiatum partim in navalia Romae subductae partim incensae, rostroisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit, rostraque id templum appellatum.

XV. C. Sulpicio Longo P. Aelio Paeto consulibus cum 1 omnia non opes magis Romanae quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci & T. Manlio consule in deditionem 2 accepti nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa iustior fuit. sed priusquam consules ab urbe 3 — iusserat enim senatus defendi Auruncos — exercitum educerent, fama adfertur Auruncos metu oppidum deseruisse profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam communisse, quae nunc Aurunca appellata, moenia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. ob ea infensus 5 consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. religio 6 inde infecta de dictatore, et cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt.

Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiciorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices 8 ab indice servo, cum decreto eorum iussa esset sacris abstinerere familiamque in potestate habere, facto iudicio viva sub terram ad portam Collinam iuxta viam stratam defossa scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum.

Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primus de plebe 9 adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem eius se habiturum, est factus, senatu, cum in summis imperiis id non obtinisset, minus in praetura intendente.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso Caesone 1 Duillio consulibus, Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat; Sidi-

cinis finitimis arma confunxerat, unoque proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus propinquitate urbium et ad fugam pronior et in fuga ipsa tutior
 3 fuit. nec tamen omissa eius belli cura patribus, quia totiens iam Sidicini aut ipsi moverant bellum aut moventibus
 4 auxilium tulerant aut causa armorum fuerant. itaque omni ope adnisi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem
 5 M. Valerium Corvum consulem quartum facerent: collega additus Corvo M. Atilius Regulus: et ne forte casu erraretur, peti-
 6 tum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. exercitu victore a superioribus consulibus accepto ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudisset, moenia ipsa oppugnare est adgressus. et militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum scalis succedere ad muros vellent evasurosque
 8 contenderent; Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius quam periculo peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit turresque muro admovit, quarum usum forte oblata oportunitas praevertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, cum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus
 10 manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes adgrederetur. nec maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. praeda capta ingens est, praesidioque inposito Calibus reductae Romam legiones. consul ex senatus consulto triumphavit, et, ne Atilius expers gloriae esset, iussi ambo
 12 consules adversus Sidicinos ducere exercitum. dictatorem ante ex senatus consulto comitiorum habendorum causa dixerunt L. Aemilium Mamercinum; is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. dictatore comitia habente
 13 consules creati sunt T. Veturius Sp. Postumius. etsi belli pars cum Sidicinis restabat, tamen, ut beneficio praevenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt; factoque senatus consulto, ut duo milia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniae deducendae

agroque dividendo creaverunt Caesonem Duillium T. Quinctium M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules a veteribus exercitu ac-
 1 cepto ingressi hostium fines populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. ibi quia ingenti exercitu con-
 2 parato Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, et Sannium fama erat conciri ad bellum, dic-
 3 tator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus, magister equitum M. Antonius. religio
 4 deinde incessit vitio eos creatos, magistratuque se abdicaverunt; et quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis res ad interregnum rediit. ab
 5 interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius.

Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit, 6 ut et dictatorem dici placeret. dictus M. Papirius Crassus et magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus cum 7 dilectus intentius quam adversus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Sannium quoque iam alterum annum turbari novis 8 consiliis suspectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non deductus. ceterum Samnites bellum Ale- 9 xandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo populi adversus regem escensionem a Paesto facientem signis conlatis pugnauerunt. eo certamine superior Alexander, incertum, 10 qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. — Eodem anno census actus novique 11 cives censi. tribus propter eos additae Maecia et Scaptia. censores addiderunt Q. Publilius Philo Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Papirio praetore lata, 12 qua civitas sine suffragio data, haec eo anno domi militiaeque gesta.

XVIII. Foedus insequens annus seu intemperie caeli 1 seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello T. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cog- 2 nomen consulis invenio. ceterum in eo parvi refert quid veri sit; illud pervelim — nec omnes auctores sunt —

proditum falso esse, venenis absumptos, quorum mors in-
 3 famem annum pestilentia fecerit: sicut proditur tamen res,
 4 ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. cum
 primores civitatis similibus morbis eodemque ferme omnes
 eventu morerentur, ancilla quaedam ad Q. Fabium Maxi-
 mum aedilem curulem indicaturam se causam publicae
 pestis professam esse, si ab eo fides sibi data esset, haud futu-
 5 rum noxiae indicium. Fabius confestim rem ad consules,
 consules ad senatum referunt, consensuque ordinis fides
 6 indici data. tum patefactum muliebri fraude civitatem
 premi matronasque ea venena coquere, et, si sequi ex-
 7 templo volint, manifesto deprehendi posse. secuti indicem
 et coquentis quasdam medicamenta et recondita alia in-
 8 venerunt. quibus in forum delatis et ad viginti matronis,
 apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duae
 ex eis Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, cum
 ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante
 indice bibere iussae, ut se falsum commentam arguerent,
 9 spatium ad conloquendum sumpto cum summo populo in
 conspectu omnium rem ad ceteras rettulissent, haud ab-
 nudentibus et illis bibere, epoto medicamento suamet ipsae
 10 fraude omnes interierunt. comprehensae extemplo earum
 comites magnum numerum matronarum indicaverunt; ex
 11 quibus ad centum septuaginta damnatae. neque de vene-
 ficiis ante eam diem Romae quaesitum est. prodigii ea-
 res loco habita, captisque magis mentibus quam conscele-
 12 ratis similis visa. itaque memoria ex annalibus repetita in
 secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum,
 alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo conpo-
 tes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit.
 13 creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium
 dixit, qui fixo clavo magistratu se abdicaverunt.

1 XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum L.
 Plautius Venox. cuius principio anni legati ex Volscis
 Fabraterni et Lucani Romam venerunt orantes, ut in fidem
 2 reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub
 imperio populi Romani fideliter atque oboedienter futuros.
 3 missi tum ab senatu legati denuntiaturumque Samnitibus

ut eorum populorum finibus vim abstinerent; valuitque
 ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam
 quia nondum parati erant ad bellum.

Eodem anno Privernas bellum initum, cuius socii 4
 Fundani, dux etiam fuit Fundanus Vitrubius Vaccus, vir
 non domi solum, sed etiam Romae clarus. aedes fuere
 in Palatio eius, quae Vacca prae diruto aedificio publica-
 toque solo appellata. adversus hunc vastantem effuse Se- 5
 tinum Norbanumque et Coranum agrum L. Papirius pro-
 fectus haud procul castris eius consedit. Vitrubio nec ut 6
 vallo se teneret adversus validiorem hostem sana constare
 mens, nec ut longius a castris dimicaret animus subpe-
 7 tere. vix tota extra portam castrorum explicata acie,
 fugam magis retro quam proelium aut hostem spectante
 milite, sine consilio, sine audacia depugnat. ut et levi 8
 momento nec ambigue est victus, ita brevitate ipsa loci
 facillime receptu in tam propinqua castra haud aegre mi-
 9 litem a multa caede est tutatus; nec fere quisquam in ipso
 certamine, pauci in turba fugae extremae cum in castra
 ruerent caesi; primisque tenebris Privernum inde petitum
 agmine trepido, ut muris potius quam vallo sese tutaren-
 tur. a Priverno Plautius alter consul pervastatis passim
 agris praedaque abacta in agrum Fundanum exercitum
 inducit. ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit; 10
 negant, se pro Vitrubio sectamque eius secutis precatum
 venisse, sed pro Fundano populo, quem extra culpam
 belli esse ipsum Vitrubium iudicasse, cum receptaculum
 fugae Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni 11
 igitur hostes populi Romani quaerendos persequendosque
 esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae
 inmemores, defecerint; Fundanis pacem esse et animos
 Romanos et gratam memoriam acceptae civitatis. orare 12
 se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros
 urbem corpora ipsorum coniugumque ac liberorum sue-
 13 rorum in potestate populi Romani esse futuraque. conlau-
 datis Fundanis consul litterisque Romam missis in officio
 Fundanis esse ad Privernum flexit iter. prius animadver-
 sum in eos, qui capita coniurationis fuerant, a consule

14 scribit Claudius; ad trecentos quinquaginta ex coniuratis
 victos Romam missos, eamque deditionem ab senatu non
 acceptam, quod egentium atque humilium poena defungi
 1 velle Fundanum populum censuerint. XX. Privernum
 duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter
 consul comitorum causa Romam revocatus. carceres eo
 anno in circo primum statuti.
 2 Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus
 Gallici fama atrox invasit, haud ferme umquam neglecta
 3 patribus. extemplo igitur consules novi, L. Aemilius Ma-
 mercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kal. Quinctilibus,
 quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias
 iussi, et Mamerminus, cui Gallicum bellum evenerat, scri-
 4 bere exercitum sine ulla vacationis venia: quin opificum
 quoque vulgus et sellularii, minime militiae idoneum ge-
 nus, exciti dicuntur, Veiosque ingens exercitus contractus,
 5 ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio
 itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit.
 paucos deinde post dies, satis explorata temporis eius quiete,
 6 a Gallis Privernum omnis conversa vis. duplex inde fama
 est: alii vi captam urbem Vitrubiumque vivum in potesta-
 tem venisse, alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos
 se in dicionem consulis caduceum praeferentes permisisse
 7 auctores sunt, Vitrubiumque ab suis traditum. senatus
 de Vitrubio Privernatibusque consultus consulem Plautium
 dirutis Priverni muris praesidioque valido inposito ad
 triumphum accersit; Vitrubium in carcere adservari ius-
 8 sit, quoad consul redisset, tum verberatum necari. aedes
 eius, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni
 Sango censuerunt consecranda; quodque aeris ex eis re-
 ductum est, ex eo aenei orbes facti positi in sacello San-
 9 gus adversus aedem Quirini. de senatu Privernate ita
 decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab
 Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veli-
 10 terni, habitaret. his ita decretis usque ad triumphum
 Plauti silentium de Privernatibus fuit: post triumphum con-
 sul necato Vitrubio sociisque eius noxae apud satiatos iam
 supplicii nocentium tutam mentionem de Privernatibus

ratus: „quoniam auctores defectionis“ inquit „meritas 11
 poenas et ab diis immortalibus et a vobis habent, patres
 conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? equi-12
 dem, etsi meae partes exquirendae magis sententiae quam
 dandae sunt, tamen, cum videam Privernates vicinos Sam-
 nitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est, quam
 minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.“
 XXI. Cum ipsa per sese res anceps esset, prout cuiusque 1
 ingenium erat atrocius mitiusve suadentibus, tum incer-
 tiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis con-
 dicionis, in qua natus esset, quam praesentis necessitatis
 memor, qui interrogatus a quodam tristioris sententiae 2
 auctore, quam poenam meritos Privernates censeret „eam“
 inquit, „quam merentur, qui se libertate dignos censent.“
 cuius cum feroci responso infestiores factos videret con- 3
 sul eos, qui ante Privernatum causam impugnabant, ut
 ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret:
 „quid, si poenam“ inquit „remittimus vobis, qualem nos 4
 pacem vobiscum habituros speremus?“ „si bonam dederi-
 tis“ inquit, „et fidam et perpetuam; si malam, haud diu-
 turnam.“ tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem 5
 quidam, et illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos
 populos; pars mitior senatus ad meliora responsa trahere 6
 et dicere viri et liberi vocem auditam: an credi posse
 ullum populum aut hominem denique in ea condicione,
 cuius eum paeniteat, diutius, quam necesse sit, mansu-
 rum? ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint, 7
 neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam
 esse. in hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit 8
 animos identidem ad principes sententiarum consulares,
 uti exaudiri posset a pluribus, dicendo eos demum, qui 9
 nihil praeterquam de libertate cogitent, dignos esse, qui
 Romani fiant. itaque et in senatu causam obtinere, et 10
 ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Priverna-
 tibus civitas daretur. eodem anno Anxur trecenti in colo- 11
 niam missi sunt; bina iugera agri acceperunt.

XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, 1
 P. Plautio Procuro P. Cornelio Scapula consulibus, prae- 2

terquam quod Fregellas — Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat — colonia deducta, et populo visceratio
 3 data a M. Flavio in funere matris. erant qui per speciem honorandae parentis mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum die dicta ab aedilibus crimine
 4 stupratae matris familiae absolvisset. data visceratio in praeteritam iudicii gratiam honoris etiam ei causa fuit, tribunatuque plebei proximis comitiis absens petentibus praefertur.

5 Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. a Cumis erant oriundi; Cumani Chalcide Euboica originem trahunt.
 6 classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius, quod accolunt, potuere, primo in insulas Aenariam et Pithecasas egressi, deinde in continentem ausi sedes
 7 transferre. haec civitas cum suis viribus tum Samnitium infidae adversus Romanos societati freta sive pestilentiae, quae Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens multa hostilia adversus Romanos agrum Campanum Falernum-
 8 que incolentes fecit. igitur L. Cornelio Lentulo Q. Publilio Philone iterum consulibus fetialibus Palaepolim ad res repetendas missis, cum relatum esset a Graecis, gente lingua magis strenua quam factis, ferox responsum, ex auctoritate
 9 patrum populus Palaepolitanis bellum fieri iussit. inter consules provinciis comparatis bello Graeci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus,
 10 si qua se moverent, oppositus. fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere.

1 XXIII. Ab utroque consule exigua spem pacis cum Samnitibus esse certior fit senatus: Publilius duo milia Nolanorum militum et quattuor Samnitium magis Nolanis cogentibus quam voluntate Graecorum recepta Palaepoli
 2 miserat. ** Romae conpertum dilectum indictum a magistratibus universumque Samnium erectum ac vicinos populos, Privernatem Fundanumque et Formianum, haud
 3 ambigue sollicitari. ob haec cum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret, responsum redditur

ab Samnitibus ferox. ultro incusabant iniurias Romanorum, neque eo neglegentius ea, quae ipsis obicerentur, purgabant: haud ullo publico consilio auxilliove iuari Graecos, nec 5 Fundanum Formianumve a se sollicitatos: quippe minime paenitere se virium suarum, si bellum placeat. ceterum 6 non posse dissimulare aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas ex Volscis captas dirutasque ab se restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro inposuerint, quam coloni eorum Fregellas appellent. eam se con- 7 tumeliam iniuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. cum Romanus legatus 8 ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: „quid perplexe agimus?“ inquit, „nostra certamina, Romani, non verba legatorum nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma et communis Mars belli decernet. proinde inter Capuam Suessulamque castra castris confera- 9 mus et, Samnis Romanusne imperio Italianam regant, decernamus.“ legati Romanorum cum se non quo hostis vo- 10 casset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent ***. iam Publilius inter Palaepolim Neapolimque loco oportune capto diremerat hostibus societatem auxilii mutui, qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. itaque cum et comitiorum dies instaret, et 11 Publilius imminentem hostium muris avocari ab spe capiendae in dies urbis haud e re publica esset, actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, cum Q. Publilius 12 Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio, quia ne eum 13 quidem in Samnium iam ingressum revocari ab impetu belli placebat, litterae missae, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magi- 14 ster equitum dictus Sp. Postumius. nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitio creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures vitiosum videri dictatorem pronuntiaverunt. eam rem tribuni suspectam in- 15 famemque criminando fecerunt: nam neque facile fuisse id vitium nosci, cum consul oriens de nocte silentio diceret

dictatorem, neque ab consule cuiquam publice privatimve
 16 de ea re scriptum esse, nec quemquam mortalium extare,
 qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspiciam diri-
 meret, neque augures divinare Romae sedentes potuisse,
 quid in castris consuli vitii obvenisset, cui non apparere.
 17 quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? haec
 aliaque ab tribunis nequiquam iactata; tamen ad interregnum
 res rediit, dilatisque alia atque alia de causa comitiis quartus
 decimus demum interrex L. Aemilius consules creat C.
 Poetelium L. Papirium Mugilanum. Cursorem in aliis an-
 naliibus invenio.

1 XXIV. Eodem anno Alexandream in Aegypto proditam
 conditam, Alexandrumque Epiri regem ab exule Lucano
 2 interfectum sortes Dodonaei Iovis eventu adfirmasse. ac-
 cito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret Ache-
 rusiam aquam Pandosiamque urbem; ibi fati eius termi-
 3 num dari. eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam
 maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Ache-
 ronte anni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna
 4 accipit Thesprotius sinus. ceterum ut ferme fugiendo in
 media fata ruitur, cum saepe Brutias Lucanasque legi-
 ones fudisset, Heracleam Tarentinorum coloniam, Potentiam
 ex Lucanis Sipontumque ** Bruttiorum ac Terinam,
 alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et
 trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum nu-
 5 mero haberet, misisset, haud procul Pandosia urbe inni-
 nente Lucanis ac Brutiis finibus tris tumulos aliquantum
 inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in omnem
 6 partem agri hostilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum
 exules circa se pro fidis habebat, ut pleraque eius generis
 7 ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. im-
 bres continui campis omnibus inundatis cum interclusissent
 trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesi-
 dia, quae sine rege erant, improviso hostium adventu op-
 primuntur; deletisque eis ad ipsius obsidionem omnes con-
 8 versi. inde ab Lucanis exulibus ad suos nuntii missi sunt,
 pactoque reditu promissum est regem aut vivum aut mor-
 9 tuum in potestatem daturus. ceterum cum delectis ipse

egregium facinus ausus per medios erumpit hostes et ducem
 Lucanorum comminus congressus obruncat; contrahens- 10
 que suos ex fuga palatos pervenit ad annem ruinis recentibus
 pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter.
 quem cum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac 11
 labore miles increpans nomen abominandum fluminis:
 „iure Acheron vocaris“ inquit. quod ubi ad aures accidit
 regis, adiecit extemplo animum fati suis substititque dubius,
 an transiret. tum Sotimus, minister ex regis pueris, quid 12
 in tanto discrimine periculi cunctaretur interrogans, indi-
 cat Lucanos insidiis quaerere locum. quos ubi respexit rex 13
 procul grege facto venientes, stringit gladium et per me-
 dium amnem transmittit equum; iamque in vadum egres-
 sum eminus veruto Lucanus exul transfigit. lapsum inde 14
 cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in ho-
 stium praesidia. ibi foeda laceratio corporis facta. nam-
 que praeciso medio partem Consentiam misere, pars ipsi
 retenta ad ludibrium. quae cum iaculis saxisque procul 15
 incesceretur, mulier una ultra humanarum irarum fidem
 saevienti turbae inmixta, ut parumper sustinerent precata,
 flens ait virum sibi liberosque captos apud hostes esse: spe-
 rare corpore regio utcumque mulcato se suos redempturam.
 is finis lacerationi fuit, sepultumque Consentiae quod mem- 16
 brorum reliquum fuit cura mulieris unius, ossaque Meta-
 pontum ad hostes remissa, inde Epirum devecta ad Cleo-
 patram uxorem sororemque Olympiadem, quarum mater
 magni Alexandri altera, soror altera fuit. haec de Ale- 18
 xandri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello
 fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit,
 paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romae, quinto post 1
 conditam urbem, isdem quibus ante placandis habitum est
 deis. novi deinde consules iussu populi cum misissent qui 2
 indicerent Samnitibus bellum, ipsi maiore conatu quam
 adversus Graecos cuncta parabant. et alia nova nihil tum
 animo tale agitantibus accesserunt auxilia: Lucani atque 3
 Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano
 populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum

4 pollicentes; foedere ergo in amicitiam accepti. eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. tria oppida in potestatem venerunt, Allifae Callifae Rufrium, aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est pervastatus. 5 hoc bello tam prospere commisso alteri quoque bello, quo Graeci obsidebantur, iam finis aderat. nam praeterquam quod intersaeptis munimentis hostium pars parti abscisa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hostis ter- 6 ritabat [patiebantur], et velut capti a suismet ipsis praesidiis indigna iam in liberis quoque ac coniugibus et quae 7 captarum urbium extrema sunt patiebantur. itaque cum et a Tarento et a Samnitibus fama esset nova auxilia ventura, Samnitium plus quam vellent intra moenia esse re- 8 bantur, Tarentinorum iuventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque quam ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. postremo levissimum ma- 9 lorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et Nymphius principes civitatis communicato inter se consilio partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad praebendam oportu- 10 tunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit et, quod bonum faustum felix Palaepo- litanis populoque Romano esset, tradere se ait moenia sta- 11 tuisse. eo facto utrum ab se prodita an servata patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec 12 pacisci quicquam nec petere; publice petere quam pacisci magis, ut, si successisset inceptis, cogitaret populus Romanus potius, cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de 13 officio decessum. conlaudatus ab imperatore tria milia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit; praesidio ei L. Quinctius tribu- 1 nus militum praepositus. XXVI. Eodem tempore et Nymphius praetorem Samnitium arte adgressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepo- lim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi 2 propinqua loca depopulaturum. sed ut falleret, nocte pro-

fisciscendum esse extemploque naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis iuventus Samnitium praeter necessarium urbis praesidium ad litus missa. ubi dum 3 Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa inpediente sedulo aliis alia imperia turbans terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus cum summa urbis Romano milite inplesset, tolli clamorem iussit; ad quem Graeci signo accepto a principibus quievire; Nolani per aversam partem urbis via Nolam fe- 4 rente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo evaserunt, visa, quippe qui inermes nulla rerum suarum non 5 relicta inter hostes ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. haud 6 ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum foedus Neapolitanum — eo enim deinde summa rei Graecorum venit — similis vero facit ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus, quod satis 7 credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. duo singularia haec ei viro primum contingere: prorogatio imperii non ante in ullo facta et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius orae Grae- 1 cis exortum. namque Tarentini cum rem Palaepolitanam 2 vana spe auxilii aliquamdiu sustinissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaepolitanos, ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam quod Lucanos et Apulos — nam utraque eo anno societas coepta est — in fidem populi Romani venisse adlatum est: quippe propemodum 3 perventum ad se esse, iamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint. discrimen profecto 4 rerum suarum in bello Samnitium eventumque eius verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit; quem revocari adhuc inpelli- 5 que ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur. haec consilia cum apud 6

cupidos rerum novandarum valuissent, ex iuventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis cum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consulibus virgis caesos ac prope securi percussos esse. deformis suapte natura res cum speciem iniuriae magis quam deli prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare, et alii circumstantes concilium bellum in Romanos poscunt, alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt; tumultuque etiam sanos consternante animos decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. repentina res quia causam nullam tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare et praesidia in loca munita accipere, caeci fraude et ira nihil recusarunt. dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere; sed amissa omni de se potestate nihil ultra, quam ut paeniteret frustra, restabat.

1 XXVIII. Eo anno plebei Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatum autem ius ob unius faeneratoris simul libidinem simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit; cui cum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset, quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt. [ut] florem aetatis eius fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adulescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare atque identidem admonere fortunae; postremo, cum ingenuitatis magis quam praesentis condicionis memorem videret, nudari iubet verberaque adferri. quibus laceratus iuvenis cum se in publicum proripuisset libidinem crudelitatemque conquerens faeneratoris, ingens vis hominum cum aetatis miseratione atque indignitate iniuriae accensa, tum suae condicionis liberumque suorum respectu, in forum atque inde agmine facto ad curiam concurret; et, cum consules tumultu repentino coacti senatum vocarent, introeuntibus

in curiam patribus laceratum iuvenis tergum procumbentes ad singulorum pedes ostentabant. victum eo die ob inpotentem iniuriam unius ingens vinculum fidei; iussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret, in conpedibus aut in nervo teneretur, pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset. ita nexi soluti, cautumque in posterum, ne necerentur.

XXIX. Eodem anno cum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent patres, accessit ut et Vestinus populus Samnitibus sese coniungeret. quae res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum iactata quam in publico ullo concilio est, ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum Iunio Bruto Scaevae, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent, et quamquam non nova res erat, tamen tanta cura patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent, ne aut inpunitas eorum lascivia superbiaque aut bello poenae expetitae metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Paelignique et Marrucini, quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. vicit tamen pars, quae in praesentia videri potuit maioris animi quam consilii; sed eventus docuit fortes fortunam iuvare. bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos iussit. provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti coniungere arma. ceterum alterum consulem L. Furium, cui maior moles rerum inposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit; iussusque dictatorem dicere rei gerendae causa longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem, a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus, par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. ab altero consule in Vestinis multiplex bellum nec usquam vario eventu gestum est. nam et pervastavit agros et populando

atque urendo tecta hostium sataque in aciem invitos ex-
 12 traxit, et ita proelio uno accidit Vestinorum res, haudqua-
 quam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum
 refugerent hostes, sed iam ne vallo quidem ac fossis freti
 dilaberentur in oppida, situ urbium moenibusque se defen-
 13 suri. postremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo
 Cutinam ingenti ardore militum a vulnerum ira, quod
 haud fere quisquam integer proelio excesserat, scalis ce-
 14 pit, deinde Cingiliam. utriusque urbis praedam militibus,
 quod eos neque portae nec muri hostium arcuerant, con-
 cessit.

1 XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est; cuius
 rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum
 2 est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. nam-
 que Papirius dictator a pullario monitus cum ad auspiciam
 repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum de-
 nuntiavit, ut sese loco teneret, neu absente se cum hoste
 3 manum consereret. Q. Fabius cum post projectionem dic-
 tatoris per exploratores conperisset, perinde omnia soluta
 apud hostes esse, ac si nemo Romanus in Samnio esset,
 4 seu feror adulescens indignitate accensus, quod omnia in
 dictatore viderentur reposita esse, seu occasione bene ge-
 rendae rei inductus, exercitu instructo paratoque profec-
 tus ad Inbrinium — ita vocant locum — acie cum Sam-
 5 nitibus conflavit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum
 sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri potuerit.
 6 non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam auc-
 tore L. Cominio tribuno militum, qui aliquotiens impetu
 capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit
 frenos equis atque ita concitatos calcaribus permisit, ut
 7 stragem dedere. secutus pedes impetum equitum turbatis
 hostibus intulit signa. viginti milia hostium caesa eo die
 traduntur. auctores habeo bis cum hoste signa conlata
 dictatore absente, bis rem egregie gestam; apud antiquis-
 8 simos scriptores una haec pugna invenitur; in quibusdam
 ex tanta caede, multis potitus spoliis congesta in ingentem

acervum hostilia arma subdito igne concremavit, seu vo- 9
 tum id deorum cuiquam fuit, seu credere libet Fabio auctori,
 eo factum, ne suae gloriae fructum dictator caperet no-
 menque ibi scriberet aut spolia in triumpho ferret. litle- 10
 rae quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad
 dictatorem missae argumentum fuere minime cum eo
 communicantis laudes. ita certe dictator id factum acce-
 pit, ut laetis aliis victoria parta prae se ferret iram tristi-
 tiamque. misso itaque repente senatu se ex curia prori- 11
 puit, tum vero non Samnitium magis legiones quam male-
 statem dictatoriam et disciplinam militarem a magistro
 equitum victam et eversam dictitans, si illi inpune spretum
 imperium fuisset. itaque plenus minarum iraque profec- 12
 tus in castra cum maximis itineribus isset, non tamen
 praevenire famam adventus sui potuit. praecurrerant enim 13
 ab urbe qui nuntiarent, dictatorem avidum poenae venire,
 alternis paene verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius contione extemplo advocata obtestatus 1
 milites est, ut, qua virtute rem publicam ab infestissimis
 hostibus defendissent, eadem se, cuius ductu auspicioque
 vicissent, ab inpotenti crudelitate dictatoris tutarentur:
 venire amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitatique; 2
 furere, quod se absente res publica egregie gesta esset;
 malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites quam
 Romanos victoriam esse; imperium dictitare spretum, 3
 tamquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugna-
 tum doleat; et tunc invidia impedire virtutem alienam vo-
 luisse cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne
 se absente moveri possent, et nunc id furere, id aegre 4
 pati, quod sine L. Papirio non inermes, non manci milites
 fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit ac
 non accensum dictatoris. quid illum facturum fuisse, si, 5
 quod belli casus ferunt Marsque communis, adversa pugna
 evenisset, qui sibi devictis hostibus, re publica bene gesta,
 ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, suppli-
 cium magistro equitum minetur! neque illum magistro 6
 equitum infestorem quam tribunis militum, quam centu-
 rionibus, quam militibus esse. si posset, in omnes sae-

7 viturum fuisse; quia id nequeat, in unum saevire; etiam
 invidiam tamquam ignem summa petere; in caput con-
 sili, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestae
 extinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu domi-
 nantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus
 8 ausurum. proinde adessent in sua causa omnium libertati. si
 consensum exercitus eundem, qui in proelio fuerit, in tuenda
 victoria videat, et salutem unius omnibus curae esse, inclina-
 9 turum ad clementiorem sententiam animum. postremo se
 vitam fortunasque suas illorum fidei virtutisque permittere.
 1 XXXII. Clamor e tota contione ortus, uti bonum animum ha-
 beret: neminem illi vim adlaturum salvis legionibus Romanis.

Haud multo post dictator advenit, classicoque extemplo
 2 ad contionem advocavit. tum silentio facto praeco Q. Fa-
 bium magistrum equitum citavit, qui simul ex inferiore
 3 loco ad tribunal accessit, tum dictator: „quaero“ inquit
 „de te, Q. Fabi, cum summum imperium dictatoris sit,
 parentque ei consules, regia potestas, praetores, isdem
 auspiciis quibus consules creati, aequum censeas necne
 4 magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud
 interrogo, cum me incertis auspiciis profectum ab domo
 scirem, utrum mihi turbatis religionibus res publica in
 discrimen committenda fuerit an auspicia repetenda, ne
 5 quid dubiis dis agerem? simul illud, quae dictatori religio
 impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister
 equitum solutus ac liber potuerit esse? sed quid ego haec
 interrogo? cum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad vo-
 luntatis interpretationem meae dirigenda tua sententia
 6 fuerit. quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei
 me absente agere, vetuerimne signa cum hostibus con-
 7 ferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis,
 turbatis religionibus adversus morem militarem discipli-
 namque maiorum et numen deorum ausus es cum hoste
 8 conflagrare. ad haec, quae interrogatus es, responde, at
 9 extra ea cave vocem mittas. accede, lictor.“ adversus
 quae singula cum respondere haud facile esset, et nunc
 quereretur eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse,
 modo vitam sibi eripi citius quam gloriam rerum gestarum

posse vociferaretur, purgaretque se invicem atque ultro 10
 accusaret, tunc Papirius redintegrata ira spoliari magistrum
 equitum ac virgas et secures expediri iussit. Fabius fidem 11
 militum inplorans lacerantibus vestem lictoribus ad triarios
 tumultum iam [in contionem] miscentes sese recepit.
 inde clamor in totam contionem est perlatus: alibi preces, 12
 alibi minae audiebantur. qui proximi forte tribunali stete-
 rant, quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant,
 orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exer-
 citum damnaret; extrema contio et circa Fabium globus 13
 increpabant inclementem dictatorem nec procul seditione
 aberant. na tribunal quidem satis quietum erat, legati 14
 circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem
 differret, et irae suae spatium et consilio tempus daret:
 satis castigatam adulescentiam Fabii esse, satis deformatam 15
 victoriam; ne ad extremum finem supplicii tenderet, neu
 unico iuveni, neu patri eius clarissimo viro, neu Fabiae
 genti eam iniungeret ignominiam. cum parum precibus, 16
 parum causa proficerent, intueri saevientem contionem
 inebant: ita inritatis militum animis subdere ignem ac
 materiam seditioni non esse aetatis, non prudentiae eius,
 neminem id Q. Fabio poenam deprecanti suam vitio versu- 17
 rum, sed dictatori, si occaecatus ira infestam multitudinem
 in se pravo certamine movisset, postremo, ne id se gra- 18
 tiae dare Q. Fabii crederet, se ius iurandum dare paratos
 esse non videri e re publica in Q. Fabium eo tempore ani-
 madverti. XXXIII. His vocibus cum in se magis incita- 1
 rent dictatorem quam magistro equitum placarent, iussi
 de tribunali descendere legati; et silentio nequiquam per 2
 praeconem temptato, cum prae strepitu ac tumultu nec
 ipsius dictatoris nec apparitorum eius vox audiretur, nox
 velut in proelio certamini finem fecit.

Magister equitum iussus postero die adesse, cum omnes 3
 adfirmarent infestus Papirium exarsurum, agitatam con-
 tentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam pro-
 fugit; et patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul 4
 dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu cum maxime
 conquereretur apud patres vim atque iniuriam dictatoris,

repente strepitus ante curiam lictorum summoventium audi-
 5 tur, et ipse infensus aderat, postquam conperit profectum
 ex castris, cum expedito equitatu secutus. iterata deinde
 6 contentio, et prendi Fabium Papirius iussit. ubi cum de-
 precantibus primoribus patrum atque universo senatu per-
 7 staret in incepto inmitis animus, tum pater M. Fabius:
 „quando quidem“ inquit „apud te nec auctoritas senatus
 nec aetas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitas-
 que magistri equitum a te ipso nominati valet, nec preces,
 quae saepe hostem mitigavere, quae deorum iras placant,
 tribunos plebis appello et provoco ad populum eumque
 8 tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudicium, iudi-
 cem fero, qui certe unus plus quam tua dictatura potest
 polletque. videro, cessurusne provocationi sis, cui rex
 9 Romanus Tullus Hostilius cessit.“ ex curia in contionem
 itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine princi-
 pum magister equitum cum descendisset, deduci eum de
 10 rostris Papirius in partem inferiorem iussit. secutus pa-
 ter: „bene agis“ inquit „cum eo nos deduci iussisti, unde
 et privati vocem mittere possemus.“ ibi primo non tam
 11 perpetuae orationes quam altercatio exaudiebantur. vincit
 deinde strepitum vox et indignatio Fabi senis, increpan-
 12 tis superbiam crudelitatemque Papiri: se quoque dictato-
 rem Romae fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem
 13 hominem, non centurionem, non militem violatum; Papi-
 rium tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano impe-
 ratore victoriam et triumphum petere. quantum interesse
 inter moderationem antiquorum et novam superbiam cru-
 14 delitatemque! dictatorem Quinctium Cincinnatum in L.
 Minucium consulem ex obsidione a se ereptum non ultra
 saevisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule
 15 relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui con-
 tempta sua senectute et auctoritate foedissimo cum eventu
 pugnasset, non solum in praesentia moderatum irae esse,
 16 ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet, sed,
 cum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus ha-
 buisse, quem, ex collegis optione ab senatu data, socium
 17 sibi imperii deligeret. nam populi quidem, penes quem

potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam
 atrociorē fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exer-
 citus amisissent, quam ut pecunia eos multaret: capite an-
 quisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo
 ad eam diem esse. nunc ducibus populi Romani, quae ne 18
 victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus
 et iustissimos meritis triumphos intentari. quid enim tan- 19
 dem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset,
 si fusus fugatus castris exutus fuisset? quo ultra iram vio-
 lentiamque eius excessuram fuisse, quam ut verberaret ne-
 caretque? quam conveniens esse, propter Q. Fabium civi- 20
 tatem in laetitia victoria, supplicationibus ac gratulationi-
 bus esse, eum, propter quem deum delubra pateant, arae 21
 sacrificiis fument, honore donis cumulentur, nudatum vir-
 gis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capi-
 tolium atque arcem deosque ab se duobus proeliis haud
 frustra advocatos? quo id animo exercitum, qui eius ductu 22
 auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris
 Romanis, quam laetitiam inter hostes fore? haec simul 23
 iurgans, querens, deum hominumque fidem obtestans
 et complexus filium plurimis cum lacrumis agebat.
 XXXIV. Stabat cum eo senatus maiestas, favor populi, 1
 tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus; ex 2
 parte altera imperium invictum populi Romani et disciplina
 rei militaris et dictatoris edictum pro numine semper ob-
 servatum et Manliana imperia et posthabita filii caritas
 publicae utilitati iactabantur. hoc etiam L. Brutum, con- 3
 ditorem Romanae libertatis, antea in duobus liberis fecisse;
 nunc patres comes et senes faciles de alieno imperio spreto,
 tamquam rei parvae, disciplinae militaris eversae iuventuti
 gratiam facere. se tamen perstaturum in incepto, nec ei, 4
 qui adversus dictum suum turbatis religionibus ac dubiis
 auspiciis pugnasset, quicquam ex iusta poena remissurum.
 maiestas imperii perpetuane esset, non esse in sua pote- 5
 state: L. Papirium nihil eius deminuturum; optare, ne 6
 potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua
 Romanum imperium, neu populus in se potissimum dictato-
 rem et ius dictaturae extinguat. quod si fecisset, non L. Pa- 7

pirium, sed tribunos, sed pravum populi iudicium neququam posteros accusaturos, cum polluta semel militari disciplina non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio, nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat, non edicta imperatorum, non auspicia observentur, sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, inmemores sacramenti licentia sola se ubi velint exauctorent, infrequentia deserantur signa, neque conveniatur ad edictum nec discernatur, interdium nocte, aequo iniquo loco, *iussu* iniussu imperatoris pugnent, et non signa, non ordines servant, latrocinii modo caeca et fortuita pro sollemni et sacrata militia sit —: horum criminum vos reos in omnia saecula offerite, tribuni plebi; vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabi obicite.

1 XXXV. Stupentes tribunos et suam iam vicem magis anxios quam eius, cui auxilium ab se petebatur, liberavit opere consensus populi Romani ad preces et obtestationem versus, ut sibi poenam magistri equitum dictator remitteret. tribuni quoque inclinatum rem in preces subsequenti orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii daret; satis eum poenarum dedisse. iam ipse adolescens, iam pater M. Fabius contentionis obliti procumbere ad genua et iram deprecari dictatoris. tum dictator silentio facto: „bene habet“ inquit, „Quirites: vicit disciplina militaris, vicit imperii maiestas, quae in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit, sed noxae damnatus donatur populo Romano, donatur tribuniciae potestati, precarium, non iustum auxilium ferenti. vive, Quinte Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam qua paulo ante exultabas victoria; vive, id facinus ausus, cuius tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. mecum, ut voles, reverteris in gratiam; populo Romano, cui vitam debes, nihil maius praestiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.“ cum se

nihil morari magistrum equitum pronuntiasset, degressum eum templo laetus senatus, laetior populus, circumfusi ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, persecuti sunt, firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii quam supplicio miserabili adolescentis Manlii videbatur.

Forte ita eo anno evenit, ut, quotienscumque dictator ab exercitu recessisset, hostes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris praecerat, ne quam vim hostium magis quam truce dictatoris iram timeret. itaque frumentatores cum circumventi ex insidiis caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos iam ante infensos, quod inplacabilis Q. Fabio fuisset et, quod suis precibus negasset, eius populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator praeposito in urbe L. Papirio Crasso, magistro equitum Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit, neque civibus satis laetus adventus eius fuit nec hostibus quicquam adtulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsequutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite ac de industria, ut obtractaretur laudibus ducis, impedita victoria est. plures Samnitium cedere, plures Romani vulnerati sunt. sensit peritus dux, quae res victoriae obstaret: temperandum ingenium suum esse et severitatem miscendam comitate, itaque adhibitis legatis ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput singulosque, ut sese haberent, rogans curam eorum nominatim legatis tribunisque et praefectis demandabat. rem per se populum ita dextere egit, ut medendis corporibus animi multo prius militum imperatori reconciliarentur, nec quicquam

ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo
 6 ea cura accepta est. reflecto exercitu cum hoste congressus
 haud dubia spe sua militumque ita fudit fugavitque
 Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum
 9 dictatore fuerit. incessit deinde, qua duxit praedae spes,
 victor exercitus, perlustravitque hostium agros nulla arma,
 10 nullam vim nec apertam nec ex insidiis expertus. addebat
 alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat mili-
 tibus, nec ira magis publica quam privatum compendium
 11 in hostem acuebat. his cladibus subacti Samnites pacem
 a dictatore petiere; cum quo pacti, ut singula vestimenta
 12 militibus et annum stipendium darent, cum ire ad sena-
 tum iussi essent, secuturos se dictatorem responderunt,
 unius eius fidei virtutisque causam suam commendantes. ita
 1 deductus ex Samnitibus exercitus. XXXVII. Dictator trium-
 phans urbem est ingressus; et, cum se dictatura abdicare
 vellet, iussu patrum, priusquam abdicaret, consules cre-
 vit C. Sulpicium Longum iterum Q. Aemilium Cerretanum.
 2 Samnites infecta pace, quia de condicionibus agebatur,
 indutias annuas ab urbe rettulerunt; nec earum ipsarum
 sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magi-
 stratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt.
 3 C. Sulpicio Q. Aemilio — Aulium quidam annales habent
 — consulibus ad defectionem Samnitium Apulum novum
 bellum accessit. utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites,
 4 Apuli Aemilio sorte evenerunt. sunt qui non ipsis Apulis
 bellum inlatum, sed socios eius gentis populos ab Samni-
 5 tium vi atque iniuriis defensos scribant. ceterum fortuna
 Samnitium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bel-
 lum, propius ut sit vero facit, non Apulis ab Samnitibus
 arma inlata, sed cum utraque simul gente bellum Roma-
 6 nis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager
 Apulus Samniumque evastatum, hostes nec hic nec illic
 inventi. — Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam
 repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx moenia-
 7 que et portae plena armatorum fuerint. et cum concur-
 satum clamatumque ad arma omnibus locis esset, prima
 luce nec auctor nec causa terroris comparuit.

Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit 8
 iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut
 in Tusculanos animadverteretur, quorum [eorum] ope ac
 consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum
 fecissent. populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis 9
 Romam venit. ea multitudo veste mutata et specie reorum
 tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque 10
 misericordia ad poenae veniam impetrandam quam causa
 ad crimen purgandum valuit. tribus omnes praeter Polliam 11
 antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes verberatos
 necari, coniuges liberosque sub corona lege belli
 venire; memoriamque eius irae Tusculanis in poenae tam 12
 atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem constat, nec
 quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papirium
 ferre solitum.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio L. Fulvio con- 1
 sulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambu-
 stus magister equitum metu gravioris in Samnio belli —
 conducta enim pretio a finitimis iuventus dicebatur — in-
 tentiore dilectu habito egregium exercitum adversus Sam- 2
 nites duxerunt. castra in hostico incuriose ita posita, tam-
 quam procul abesset hostis, cum subito advenere Samni- 3
 tium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem
 Romanam inferrent. nox iam adpetebat; id prohibuit mu- 4
 nimenta adoriri; nec dissimulabant orta luce postero die
 facturos. dictator ubi propiorem spe dimicationem vidit, 4
 ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris re-
 lictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legio-
 nes educit; nec tamen fallere propter propinquitatem ca- 5
 strorum potuit. eques extemplo insecutus ita institit agmini, 5
 ut, donec lucesceret, proelio abstineret; ne pedestres qui-
 dem copiae ante lucem castris egressae, eques luce demum 6
 ausus incursare in hostem carpando novissimos premendo-
 que iniquis ad transitum locis agmen detinuit. interim 7
 pedes equitem adsecutus; et totis iam copiis Samnis urge-
 bat. tum dictator, postquam sine magno incommodo pro- 7
 gredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum
 castris dimetari iussit. id vero circumfuso undique equi-

tatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. itaque ubi neque eundi neque manendi copiam esse videt, instruit aciem impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. 8
 9 auxerat id maxime animos, quod ignari loco iniquo, non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. id aliquamdiu aequavit pugnam iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. et hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit, neque signa promota loco retrove recepta, neque recursum ab ulla sit parte. 10
 11 in suo quisquis gradu obnixi urgentes scutis sine respiratione ac respectu pugnabant; fremitus aequalis tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. iam viris vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant, cum subito Samnitium equites, cum turma una longius provecta accepissent impedimenta Romanorum procul ab armatis sine praesidio, sine munimento 12 stare, aviditate praedae impetum faciunt. quod ubi dictatori trepidus nuntius adtulit: „sine modo“ inquit, „sese praeda praepediant.“ alii deinde super alios diripi passim 14 ferrique fortunas militum vociferabantur. tum magistro equitum accito: „vides tu“ inquit, „M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? haerent inpediti impedimentis nostris. adgredere, quod inter praedandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit invenies; equosque dum praeda onerant, caede inermes cruentamque illis praedam redde. 16 mihi legiones peditumque pugnae curae erunt; penes te equestre sit decus.“
 1 XXXIX. Equitum acies, qualis [quae] esse instructissima potest, invecta in dissipatos inpeditosque hostes caede 2 omnia replet. inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque 3 pugnae neque fugae satis potentes caeduntur. tum deleto prope equitatu hostium M. Fabius circumductis paulum 4 alis ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde no-

vus accidens et Samnitium terruit animos, et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos turbataque signa et fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. novato clamore signa inferuntur, et quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. eques ipse iam primis erat in conspectu, et Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod 6 manu, quod voce poterat, monstrabat vexilla se suorum parmasque cernere equitum. quod ubi auditum simul visumque est, adeo repente laboris per diem paene totum tolerati vulnerumque oblii sunt, ut haud secus, quam si 7 tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem 8 equitum peditumque vim potuit: partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. pedes restantes ac circumventos cecidit; ab equite fugientium strages est facta, inter quos et ipse imperator cecidit.

Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut 10 omnibus conciliis fremerent minime id quidem mirum esse, si in pio bello et contra foedus suscepto, infestioribus merito deis quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede luendumque esse; id 11 ferre tantum, utrum supplicia noxio paucorum an omnium innoxio praebeant sanguine; audebantque iam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papi exaudiebatur. vir nobilis 12 potensque erat, haud dubie proximarum indutiarum raptor. de eo coacti referre praetores decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis 13 Romana captivique ut Romam mitterentur, quaeque res per foedales ex foedere repetitae essent, secundum ius fasque restituerentur. foedales Romam, ut censuerunt, missi et 14 corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. placuit cum corpore bona quoque 15 eius dedi. nihil tamen earum rerum praeter captivos ac si qua cognita ex praeda sunt acceptum est; ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatus consulto triumphavit.

1 XL. Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam processisse atque inde magnas praedas egisse. nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. 2 id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit, an ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte implicatus erat, signum mittendis quadrigis 3 daret, functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio se dictatura abdicaret; nec facile est aut rem rei 4 aut auctorem auctori praeferre. vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familiae ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque 5 fallenti mendacio trahunt. inde certe et singulorum gesta et publica monumenta rerum confusa. nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.

PERIOCHA LIBRI IX.

T. Veturius Spurius Postumius consules apud furcas Caudinas deducto in locum artum exercitu, cum spes nulla esset evadendi, foedere cum Samnitibus facto et sescentis equitibus Romanis obsidibus datis ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur; idemque auctore Spurio Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus letum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui foedus sponderant, dediti Samnitibus non sunt recepti. nec multo post fasis a Papirio Cursore Samnitibus et sub iugum missis receptisque sescentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor flagitii prioris abolitus est. tribus duae adiectae sunt, Oufentina et Falerna. Suessa et Pontia coloniae deductae sunt. Appius Claudius censor aquam Claudiam perduxit, viam stravit quae Appia vocata est, libertinorum filios in senatum legit: ideoque, quoniam is ordo indignis inquinatus videbatur, sequentis anni consules observaverunt, quemadmodum ante proximos censors fuerat. res praeterea contra Apulos Etruseos et Umbros et Marsos et Paclignos et Aequos et Samnites, quibus foedus restitutum est, prospere gestas continet. Cn. Flavius scriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit, per forensem factionem creatus; quae cum comitia et cam-

pum turbaret et in his propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quattuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit; eaque res Fabio Maximo nomen dedit. in hoc libro mentionem habet Alexandri, qui temporibus his fuit, et aestimatis populi Romani viribus, quae tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam traiecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de his gentibus, quas ad Orientem imperio suo subiecerat.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER IX.

I. Sequitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina 1 pax T. Veturio Calvino Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium Herenni filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. is, ubi legati, qui ad dedendas res 3 missi erant, pace infecta redierunt: „ne nihil actum“ inquit „hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos caelestium fuit. satis scio, 4 quibuscumque diis cordi fuit subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae ab nobis ex foedere repetitae fuerant, is non fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expiationem spretam. quid enim ultra fieri ad placandos 5 deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? res hostium in praeda captas, quae belli iure nostrae videbantur, remisimus; auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos iam fato dedidimus; bona eorum, ne quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam portavimus. quid ultra tibi, Romane, quid foederis, quid 7 diis arbitris foederis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram? neminem, neque populum neque privatum, fugio. quod si nihil cum 8 potentiore iuris humani relinquatur inopi, at ego ad deos vindices intolerandae superbiae confugiam et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suae redditae res, 9 non alienae accumulatae satis sint; quorum saevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditio exsatient, placari nequeant nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera

10 nostra praeberimus. iustum est bellum, Samnites, qui-
 bus necessarium, et pia arma, quibus nulla nisi in armis
 11 relinquitur spes. proinde cum rerum humanarum maxi-
 mum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis
 agant diis, pro certo habete priora bella adversus deos
 magis quam homines gessisse, hoc, quod instat, ducibus
 ipsis diis gesturos.“

1 II. Haec non laeta magis quam vera vaticinatus, exer-
 citu educto circa Caudium castra quam potest occultissime
 2 locat. inde ad Calatiam, ubi iam consules Romanos castra-
 que esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit,
 pecoraque diversos alium alibi haud procul Romanis pa-
 3 scere iubet praesidiis; ubi inciderint in praedatores, ut
 idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apu-
 lia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere, nec pro-
 4 cul abesse, quin vi capiant. iam is [et] rumor ante de
 industria volgatus venerat ad Romanos, sed fidem auxere
 captivi eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat.
 5 haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret,
 bonis ac fidelibus sociis, simul ne Apulia omnis ad prae-
 sentem terrorem deficeret: ea modo, qua irent, consulta-
 6 tio fuit. duae ad Luceriam ferebant viae, altera praeter
 oram superi maris, patens aperta, sed quanto tutior,
 tanto fore longior, altera per furculas Caudinas brevior.
 7 sed ita natus locus est: saltus duo alti angusti silvosique
 sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti. iacet inter
 eos satis patens clausus in medio campus herbidus aquo-
 8 susque, per quem medium iter est. sed antequam venias
 ad eum, intrandae primae angustiae sunt, et aut eadem,
 qua te insinuaveris, retro via repetenda aut, si ire porro
 pergas, per alium saltum artiore inpeditionemque eva-
 9 dendum. in eum campum via alia per cavam rupem Ro-
 mani demisso agmine cum ad alias angustias protinus per-
 gerent, saeptas deiectione arborum saxorumque ingentium
 obiacentem molem invenere. cum fraus hostilis apparuis-
 10 set, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. citati
 inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quo-
 que clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde

gradum sine ullius imperio, stuporque omnium animos ac
 velut torpor quidam insolitus membra tenet, intuentesque 11
 alii alios, cum alterum quisque conpotem magis mentis ac
 consilii ducerent, diu immobiles silent. deinde ubi praeto- 12
 ria consulum erigi videre et expedire quosdam utilia operi,
 quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus ac spe
 omni adempta cernebant, tamen, ne culpam malis adde- 13
 rent, pro se quisque nec hortante ullo nec imperante ad
 muniendum versi castra propter aquam vallo circumdant,
 sua ipsi opera laboremque inritum, praeterquam quod ho- 14
 stes superbe increpabant, cum miserabili confessione elu-
 dentes. ad consules maestos, ne advocantes quidem in 15
 consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua
 sponte legati ac tribuni conveniunt, militesque ad praeto-
 rium versi opem, quam vix dii immortales ferre poterant,
 ab ducibus exposcunt. III. Querentes magis quam con- 1
 sultantes nox oppressit, cum pro ingenio quisque fremerent,
 alius: „per obices viarum, [alius] per adversa montium,
 per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus; modo ad ho- 2
 stem pervenire liceat, quem per annos iam prope triginta
 vincimus: omnia aequa et plana erunt Romano in perfidum
 Samnitum pugnantem.“ alius: „quo aut qua eamus? num 3
 montes moliri sede sua paramus? dum haec iminebunt
 iuga, qua tu ad hostem venies? armati inermes, fortes
 ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. ne ferrum
 quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis, sedens
 bellum conficiet.“ his invicem sermonibus qua cibi qua 4
 quietis inmemor nox traducta est.

Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppe-
 tebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem 5
 imperatoris, per litteras consulendum censent. iam is gra-
 vis annis non militaribus solum sed civilibus quoque abs-
 cesserat muneribus; in corpore tamen adfecto vigeat vis
 animi consiliique. is ubi accepit ad furculas Caudinas inter 6
 duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab
 nuntio filii censuit omnes inde quam primum inviolatos
 dimittendos. quae ubi sprete sententia est iterumque 7
 eodem remeante nuntio consulebatur, censuit ad unum

8 omnes interficiendos. quae ubi tam discordia inter se velut
 ex ancipiti oraculo responsa data sunt, quamquam filius
 ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in
 adfecto corpore rebatur, tamen consensu omnium victus
 9 est, ut ipsum in consilium acciret. nec gravatus senex
 plastro in castra dicitur advectus vocatusque in consilium
 ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret,
 10 causas tantum adiceret: priore se consilio, quod optimum
 duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium
 perpetuam firmare pacem amicitiamque; altero consilio in
 multas aetates, quibus amissis duobus exercitiis haud
 facile receptura vires Romana res *esset* bellum differre;
 11 tertium nullum consilium esse. cum filius alique principes
 percunctando exsequerentur, quid, si media via consilii
 caperetur, ut et dimitterentur incolumes et leges iis iure
 12 belli victis imponerentur: „ista quidem sententia“ inquit
 „ea est, quae neque amicos parat nec inimicos tollit. ser-
 vate modo quos ignominia inritaveritis: ea est Romana
 13 gens, quae victa quiescere nesciat. vivet semper in pectori-
 bus illorum quidquid istuc praesens necessitas inusserit,
 nec eos ante multiplices poenas expetitas a vobis quiescere
 sinet.“

1 IV. Neutra sententia accepta Herennius domum e ca-
 stris est avectus. et in castris Romanis cum frustra multi
 conatus ad erumpendum capti essent, et iam omnium rerum
 2 inopia esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primum
 pacem aequam peterent; si pacem non impetrarent, uti
 3 provocarent ad pugnam. tum Pontius debellatum esse re-
 spondit, et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam
 fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub iugum
 4 bus fore: si agro Samnitium decederetur, coloniae abdu-
 cerentur, suis inde legibus Romanum ac Samnitium aequo
 5 foedere victurum. his condicionibus paratum se esse foedus
 cum consulibus ferire; si quid eorum displiceat, legatos
 6 redire ad se vetuit. haec cum legatio renuntiaretur, tan-
 tus gemitus omnium subito exortus est tantaque maestitia
 incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nuntiare-

tur omnibus eo loco mortem oppetendam esse. cum diu 7
 silentium fuisset, nec consules aut pro foedere tam turpi
 aut contra foedus tam necessarium hincere possent, tum
 L. Lentulus, qui [tam] princeps legatorum virtute atque
 honoribus erat: „patrem meum“ inquit, „consules, saepe 8
 audivi memorantem se in Capitolio unum non fuisse aucto-
 rem senatui redimendae auro a Gallis civitatis, quando nec
 fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum
 hoste clausi essent, et erumpere, si non sine magno peri-
 culo, tamen sine certa pernicie possent. quod si illis ut 9
 decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, quo saepe
 modo obsessi in obsidentes eruperunt, ita nobis aequo aut
 iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset,
 non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset.
 equidem mortem pro patria praeclaram esse fateor, et me 10
 vel devovere pro populo Romano legionibusque vel in me-
 dios me inmittere hostes paratus sum: sed hic patriam vi- 11
 deo, hic quidquid Romanarum legionum est, quae nisi
 pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod
 morte sua servent? tecta urbis, dicat aliquis, et moenia 12
 et eam turbam, a qua urbs incolitur. immo hercule pro-
 duntur ea omnia deleta hoc exercitu, non servantur. quis 13
 enim ea tuebitur? inbellis videlicet atque inermis multi-
 tudo. tam hercule, quam a Gallorum impetu defendit. an
 a Veiiis exercitum Camillumque ducem inplorabunt? hic 14
 omnes spes opesque sunt, quas servando patriam serva-
 mus, dedendo ad necem patriam deserimus ac prodimus.
 at foeda atque ignominiosa deditio est. sed ea caritas pa- 15
 triae est, ut tam ignominia eam quam morte nostra, si
 opus sit, servemus. subeatur ergo ista, quantacumque est, 16
 indignitas, et pareatur necessitati, quam ne dii quidem su-
 perant. ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro
 maiores vestri redemerunt.“

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, cum 1
 de foedere victor agitaret, negarunt iniussu populi foedus
 fieri posse nec sine fetialibus caerimoniaque alia sollemni.
 itaque non, ut vulgo credunt Claudiusque etiam scribit, 2
 foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. quid 3

enim aut sponsoribus in foedere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur, per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iuppiter feriat, quemadmodum a fetialibus porcus feriat? sponponderunt consules, legati, quaestores, tribuni militum, nominaque omnium, qui sponponderunt, extant, ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum fetialium non extarent; et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sescenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. redintegavit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent, quorum ignavia foedius inde, quam venissent, abituri: illis non ducent locorum, non exploratorem fuisse; beluærum modo caecos in foveam lapsos. alii alios intueri; contemplari arma mox tradenda et inermes futuras dextras obnoxiaque corpora hosti; proponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile et ludibria victoris et vultus superbos et per armatos inermium iter, inde foedi agminis miserabilem viam per sociorum urbes, reditum in patriam ad parentes, quo saepe ipsi maioresque eorum triumphantes venissent. se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos; sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre; sibi nequiquam animos datos. haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis.

12 Iam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi, et primi traditi obsides atque in custodiam abducti, tum a consulibus abire lictores iussi paludamentaque detracta: tantam *id* inter ipsos, qui paullo ante eos execrantes dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suae quisque condicionis oblitus ab illa deformatione tantae maiestatis velut ab nefando spectaculo averteret oculos. VI. Primi consules prope seminudi sub iugum missi, tum ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae oblectus, tum deinceps singulae legiones. circumstabant armati hostes exprobrantes eludentesque; gla-

dii etiam plerisque intentati et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub iugum et, quod paene gravius erat, per hostium oculos cum e saltu evasissent, etsi velut ab inferis extracti tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. itaque cum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egena corpora humi prostraverunt. quod ubi est Capuam nuntiatum, evincit miseratio iusta sociorum superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores; arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt, et venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressus iustis omnibus hospitalibus privatisque et publicis fungitur officiis. neque illis sociorum comitas vultusque benigni et adloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent aut consolantes amicos contra intuerentur efficere poterant: adeo super maerorem pudor quidam fugere colloquia et coetus hominum cogebat. postero die cum iuvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent, vocatique in curiam percunctantibus maioribus natu multo sibi maestiores et abiectoris animi visos referrent: adeo silens ac prope mutum agmen incessisse; iacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos, non reddere salutem salutantibus, non dare responsum, non hiscere quemquam prae metu potuisse tamquam ferentibus adhuc cervicibus iugum, sub quod emissi essent, habere Samnites victoriam non praeclaram solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque: — VII. cum haec dicerentur audirenturque et deploratum paene Romanum nomen in consilio sociorum fidelium esset, dicitur Ofillius Calavius Ovi filius, clarus genere factisque, tum etiam aetate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: silentium illud obstinatum fixosque in terram oculos et surdas ad omnia solacia aures et pu-

dorem intuendae lucis ingentem molem irarum ex alto
 4 animi clientis indicia esse. aut Romana se ignorare ingenia
 aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemi-
 5 tusque excitaturum, Caudinaeque pacis aliquanto Sam-
 nitibus quam Romanis tristioremem memoriam fore: quippe
 suos quemque eorum animos habiturum, ubicumque con-
 gressuri sint; saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.
 6 Iam Romae etiam sua infamis clades erat. obsessos
 primum audierunt; tristior deinde ignominiosae pacis ma-
 7 gis quam periculi nuntius fuit. ad famam obsidionis di-
 lectus haberi coeptus erat; dimissus deinde auxiliorum ap-
 paratus, postquam deditionem tam foede factam acce-
 perunt; extemploque sine ulla publica auctoritate consen-
 8 sum in omnem formam luctus est: tabernae circa forum
 clausae iustitiumque in foro sua sponte coeptum prius
 9 quam indictum, lati clavi, anuli aurei positi; paene ma-
 stior exercitu ipso civitas esse, nec ducibus solum atque
 auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam
 10 milites odisse et negare urbe tectisque accipiendos. quam
 concitationem animorum fregit adventus exercitus etiam
 iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam rever-
 tentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultu-
 11 que ingressi sero in urbem ita se in suis quisque tectis
 abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo
 12 eorum forum aut publicum aspicere vellet. consules in
 privato abditi nihil pro magistratu agere, nisi quod ex-
 pressum senatus consulto est, ut dictatorem dicerent comi-
 13 tiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt et P. Aelium
 14 Paetum magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti
 M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister
 equitum. nec per eos comitia habita, et, quia taedebat popu-
 lum omnium magistratum eius anni, res ad interregnum
 15 rediit. interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus.
 is consules creavit Q. Publilius Philonem et L. Papirium
 Cursorem iterum haud dubio consensu civitatis, quod nulli
 ea tempestate duces clariores essent.
 1 VIII. Quo creati sunt die, eo — sic enim placuerat
 patribus — magistratum inferunt, sollemnibusque senatus

consultis perfectis de pace Caudina rettulerunt; et Publi- 2
 lius, penes quem fasces erant: „dic, Sp. Postumi“ inquit.
 qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub iugum missus
 erat: „haud sum ignarus“ inquit, „consules, ignominiae, 3
 non honoris causa me primum excitatum iussumque dicere,
 non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis
 belli qua ignominiosae pacis. ego tamen, quando neque de 4
 noxa nostra neque de poena rettulistis, ommissa defensione,
 quae non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum
 humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo
 rettulistis, paucis peragam. quae sententia testis erit, mi-
 bine an legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi
 seu necessaria sponsione obstrinxi; qua tamen, quando in- 5
 iussu populi facta est, non tenetur populus Romanus, nec
 quicquam ex ea praeterquam corpora nostra debentur Sam-
 nitibus. dedamur per fetiales nudi vinctique; exsolvamur 6.
 religione populum, si qua obligavimus, ne quid divini hu-
 manive obstet, quo minus iustum pliumque de integro
 ineatur bellum. interea consules exercitum scribere ar- 7
 mare educere placet, nec prius ingredi hostium fines, quam
 omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt. vos, 8
 dii immortales, precor quaesoque, si vobis non fuit cordi
 Sp. Postumium T. Veturium consules cum Samnitibus pro-
 sperere bellum gerere, at vos satis habeatis vidisse nos sub 9
 iugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre
 nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium
 nostris capitibus excipientes; novos consules legionesque 10
 Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia
 ante nos consules bella gesta sunt.“ quae ubi dixit, tanta 11
 simul admiratio miseratioque viri incessit homines, ut modo
 vix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auc-
 tor tam foedae pacis fuisset, modo miserarentur, quod vir 12
 talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus
 esset ob iram diremptae pacis.

Cum omnes laudibus modo prosequentes virum in sen- 13
 tentiam eius pedibus irent, temptata paulisper intercessio
 est ab L. Livio et Q. Maelio tribunis plebis, qui neque ex- 14
 solvi religione populum aiebant deditione sua, nisi omnia

Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur, 15 neque se pro eo, quod spondendo pacem servassent exercitum populi Romani, poenam ullam meritos esse, neque ad extremum, cum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse. IX. Tum Postumius: „dedite interea [dedite]“ inquit „profanos nos, quos salva religione potestis; 2 dedetis deinde et istos sacrosanctos, cum primum magistratu abierint, sed, si me audiat, priusquam dedantur, hic in comitio virgis caesos, hanc iam ut intercalatae poenae usuram habeant. nam quod deditione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo iuris fetialium expers est, qui ignoret? neque ego infitias eo, patres conscripti, tam sponsiones quam foedera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta divinas religiones fides humana colitur; sed iniussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. an, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima deditumque urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos, tribuni, diceretis et hanc urbem, 6 templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur: quid tandem? si spondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum si, incensurum, si magistratus, si senatum, si leges non habiturum, si sub regibus futurum. di meliora, inquis. atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum 7 levat. si quid est, in quo obligari populus possit, in omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul an dictator an praetor sponderit. 8 et hoc ipsi etiam Samnites iudicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos quaestores tribunos 9 militum spondere coegerunt. nec a me nunc quisquam quaesiverit, quid ita sponderim, cum id nec consulis ius esset, nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. 10 nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis consiliis gestum est: dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus.

et illi male partam victoriam male perdidit, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacumque conditione arma virtis in arma natis auferre festinant. an, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac foedere agere? tridui iter 13 expeditis erat; interea in indutiis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam aut pacem adferrent. ea demum sponsio esset, quam populi iussu spondissemus. sed neque vos tulissetis, nec nos spondissemus, 14 nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut illi velut somno lactiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequiquam eluderentur, et nostrum exercitum eadem, quae 15 impediterat, fortuna expediret, vanam victoriam vanior inritam faceret pax, sponsio interponeretur, quae neminem praeter sponsorem obligaret. quid enim vobiscum, patres 16 conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest, quis se a vobis dicere deceptum? hostis an civis? hosti nihil spondistis, civem neminem spondere pro vobis iussistis. nihil ergo vobis nec nobiscum est, 17 quibus nihil mandastis, nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus spondere nos sumus rei satis locupletes in id, quod nostrum est, in id, quod praestare possumus, corpora nostra et animos: in haec saeviant, in haec ferrum, in haec iras acuant. quod ad tribunos attinet, 19 consulite, utrum praesens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim, T. Veturi vosque ceteri, villa haec capita luendae sponsionis feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma.“ X. Movit patres conscriptos 1 cum causa tum auctor, nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fetialibus cum ceteris Caudium ducendi. hoc senatus consulto facto lux quaedam adfulsisse civitati visa est. Postumius 3 in ore erat, cum laudibus ad caelum ferebant, devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus aequabant: emer- 4 sisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum se cruciatibus et hostium irae offerre piaculaque pro

6 populo Romano dare. arma cuncti spectant et bellum: en-
 umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?
 6 In civitate ira odioque ardente dilectus prope omnium
 voluntariorum fuit. rescriptae ex eodem milite novae le-
 7 giones, ductusque ad Caudium exercitus. praegressi fetia-
 les ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus
 iubent, manus post tergum vinciri. cum apparitor vere-
 cundia maiestatis Postumi laxo vinciret: „quin tu“ inquit
 8 „adducis lorum, ut iusta fiat deditio?/ tum ubi in coetum
 Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius
 9 Arvina fetialis ita verba fecit: „quandoque hisce homines
 iniussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri spon-
 derunt atque ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem,
 quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homi-
 10 nes vobis dedo.“ haec dicenti fetiali Postumius genu semur
 quanta maxime poterat vi perculit, et clara voce ait se Sam-
 nitium civem esse, illum legatum fetialem a se contra ius gen-
 1 tium violatum: eo iustius bellum gesturos. XI. Tum Pontius:
 „nec ego istam deditioem accipiam“ inquit, „nec Sam-
 2 nites ratam habebunt. quin tu, Spuri Postumi, si deos esse
 censes, aut omnia irrita facis aut pacto stas? Samniti po-
 pulo omnes, quos in potestate habuit, aut pro iis pax debetur.
 3 sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes
 fide restituis? populum Romanum appello, quem si spon-
 sionis ad furculas Caudinas factae paenitet, restituat le-
 4 giones intra saltum, quo saeptae fuerunt. nemo quemquam
 deceperit, omnia pro infecto sint, recipiant arma, quae per
 pactionem tradiderunt, redeant in castra sua, quidquid
 pridie habuerunt, quam in conloquium est ventum, habe-
 ant: tum bellum et fortia consilia placeant, tum sponsio
 5 et pax repudietur. ea fortuna, iis locis, quae ante pacis
 mentionem habuimus, geramus bellum, nec populus Ro-
 manus consulum sponsionem nec nos fidem populi Ro-
 6 mani accusemus. numquamne causa defiet, cur victi pacto
 non stetis? obsides Porsinnae dedistis: furto eos subdixi-
 7 stis; auro civitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum
 aurum caesi sunt; pacem nobiscum pepigistis, ut legiones
 vobis captas restitueremus: eam pacem irritam facitis.

et semper aliquam fraudi speciem iuris inponitis. non 8
 probat populus Romanus ignominiosa pace legiones ser-
 vatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori resti-
 tuat: hoc fide, hoc foederibus, hoc fetialibus caerimoniis
 dignum erat. ut quidem tu quod petisti per pactionem 9
 habeas, tot cives incolumes, ego pacem, quam hos tibi
 remittendo pactus sum, non habeam, hoc tu, A. Cor-
 neli, hoc vos, fetiales, iuris gentibus dicitis? ego vero 10
 istos, quos dedi simulatis, nec accipio nec dedi arbitror,
 nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione
 commissa iratis omnibus diis, quorum eluditur numen,
 redeant. gerite bellum, quando Sp. Postumius modo 11
 legatum fetialem genu perculit. ita dii credent Sam-
 nitium civem Postumium, non civem Romanum esse, et
 a Samnite legatum Romanum violatum: eo vobis iustum
 in nos factum esse bellum. haec ludibria religionum non 12
 pudere in lucem proferre, et vix pueris dignas ambages
 senes ac consulares fallendae fidei exquirere! i, lictor, 13
 deme vincla Romanis; moratus sit nemo, quo minus, ubi
 visum fuerit, abeant.“ et illi quidem forsitan et publica,
 sua certe liberata fide ab Caudio in castra Romana invio-
 lati redierunt. XII. Samnitibus pro superba pace infe-
 stissimum cernentibus renatum bellum omnia, quae deinde
 evenerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse, 2
 et sero ac nequiquam laudare senis Pontii utraque con-
 silia, inter quae se media lapsos victoriae possessionem
 pace incerta mutasse, et beneficii et maleficii occasione
 amissa pugnatos cum eis, quos potuerint in perpetuum
 vel inimicos tollere vel amicos facere. adeoque nulldum 3
 certamine inclinatis viribus post Caudinam pacem animi
 mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium
 quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret,
 et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, 4
 Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum.

Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fre- 5
 gellae colonia necopinato adventu Samnitium — fuisse et
 Satricanos cum iis satis constat — nocte occupata est.
 timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos te-

6 nuit; lux pugnae initium fuit, quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adiuuabat inbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. 7 fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis passi sunt incolumem abiturum, qui arma posuisset. ea spes remisit a certamine animos, et passim arma lactari 8 coepta. pertinacior pars armata per aversam portam erupit tutiorque eis audacia fuit quam incautus ad credendum ceteris pavor, quos circumdatos igni, nequiquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt.

9 Consules inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur, Publilius in Samnio substitit 10 adversus Caudinas legiones. distendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis 11 audebant. optimum visum est committere rem fortunae et transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias 1 educunt. XIII. Adversus quos Publilius consul cum dimicaturus esset, prius adloquendos milites ratus contionem advocari iussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. vadunt igitur in proelium urgentes signiferos, et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, 2 pila velut dato ad id signo abiciunt strictisque gladiis 3 cursu in hostem feruntur. nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit; omnia ira militaris 4 prope vesano impetu egit. itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam inpedire ausi Apuliam dissipati petiere; Luceriam tamen coacto rursus in 5 unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus quam in acie sanguinis ac caedis factum, praedae que pars maior ira corrupta.

6 Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata Samnitium magis in-

luriis et odio quam beneficio ullo populi Romani. nam 7 Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes campestris et maritima loca contempto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis simili genere ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quae regio si fida Samniti- 8 bus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam et Arpos penuria rerum omnium exclusos a com meatibus absumpsisset. tam 9 quoque profectos inde ad Luceriam, iuxta obsidentes obsessosque, inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigillisque et opere eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum occursum hostium cogere- 10 abiecto ex equo frumento pugnare. obsessis prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et com meatibus ex montibus Samnitium invecti erant et auxilia intromissa. artiora 11 omnia adventus Publilii fecit, qui obsidione delegata in curam collegae vagus per agros cuncta infesta com meatibus hostium fecerat: itaque cum spes nulla esset diutius obsessos in- 12 opiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus parantibus utrisque se ad proe- 1 lium legati Tarentini interveniunt denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturus. ea legatione Papirius audita per- 2 inde ac motus dictis eorum cum collega se communicaturum respondit, accitoque eo, cum tempus omne in apparatu pugnae consumpsisset, conlocutus de re haud dubia, signum pugnae proposuit. agentibus divina huma- 3 naque, quae adsolent, cum acie dimicandum est, consulibus Tarentini legati occursare responsum expectantes, quibus Papirius ait: „auspicia secunda esse, Tarentini, 4 pullarius nuntiat, litatum praeterea est egregie: auctoribus diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.“ signa 5 inde ferri iussit et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quae, suarum inpotens rerum prae domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere

3 aequum censeret. Samnites ex parte altera cum omnem
 curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant,
 aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent,
 cum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent,
 7 vociferari se in auctoritate Tarentinorum manere nec de-
 scendere in aciem nec extra vallum arma ferre; deceptos
 potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut spre-
 8 visse pacis auctores Tarentinos videantur. accipere se
 omen consules aiunt et eam precari mentem hostibus, ut
 9 ne vallum quidem defendant. ipsi inter se partitis copiis
 succedunt hostium munimentis, et simul undique adorti,
 cum pars fossas explerent, pars vellerent vallum atque
 in fossas proruerent, nec virtus modo insita sed ira
 10 etiam exulceratos ignominia stimulare animos, castra
 invasere, et pro se quisque, non haec furculas nec Cau-
 dium nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe
 vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum nec
 11 fossae arcerent, memorantes, caedunt pariter resistentes
 fusosque, inermes atque armatos, servos liberos, puberes
 12 impubes, homines iumenta; nec ullum superfuisset
 animal, nisi consules receptui signum dedissent, avidosque
 caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulis-
 13 sent. itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem
 14 irae confestim oratio habita est, ut doceretur miles minime
 cuiquam militum consules odio in hostes cessisse aut ces-
 suros; quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futu-
 ros fuisse, nisi respectus equitum sescentorum, qui Luceriae
 15 obsides tenerentur, praepedisset animos, ne desperata ve-
 nia hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius
 16 quam perire optantes. laudare ea milites laetarique obviam
 itum irae suae esse, ac fateri omnia patianda potius, quam
 proderetur salus tot principum Romanae iuventutis.
 1 XV. Dimissa contione consilium habitum, omnibusne
 copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli
 2 circa, gens dubiae ad id voluntatis, temptarentur. Publi-
 lius consul ad peragranda profectus Apuliam aliquot
 expeditione una populos aut vi subegit aut condicionibus
 3 in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Lu-

ceriae restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam
 insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio sub-
 vehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in prae-
 sidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut
 receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret ob-
 sidione. iis Papirius ita respondit: debuisse eos Pontium 4
 Herenni filium, quo auctore Romanos sub iugum misis-
 sent, consulere, quid victis patiendum censeret. ceterum 5
 quoniam ab hostibus in se aequa statui quam in se ipsi
 ferre maluerint, nuntiare Luceriam iussit, arma sarcinas
 iumenta multitudinem omnem inbellem intra moenia re-
 linquerent; militem se cum singulis vestimentis sub iugum 6
 missurum, ulciscendam inlatam, non novam inferentem
 ignominiam. nihil recusatum. septem milia militum sub 7
 iugum missa, praedaque ingens Luceriae capta receptis
 omnibus signis armisque, quae ad Caudium amissa erant,
 et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis,
 quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dede-
 rant. haud ferme alia mutatione subita rerum clarior vic- 8
 toria populi Romani est, si quidem etiam, quod quibusdam
 in annalibus invenio, Pontius Herenni filius, Samnitium
 imperator, ut expleret consulum ignominiam, sub iugum
 cum ceteris est missus. ceterum id minus miror, obscu- 9
 rum esse de hostium duce dedito missoque; id magis mi-
 rabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Pa-
 pirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium atque
 inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanae ignominiae 10
 haud sciam an iustissimo triumpho ad eam aetatem secundum
 Furium Camillum triumphaverit, an consulum Papiriique
 praecipuum id decus sit. sequitur hunc errorem alius 11
 error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio
 Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriae continuato
 magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mu-
 gilanus, et in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit iam inde per consules reliqua belli 1
 perfecta. Aulius cum Frentanis uno secundo proelio de-
 bellavit, urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies,
 obsidibus imperatis in deditionem accepit. pari fortuna 2

consul alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant praesidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad moenia Satrici admotus esset exercitus, legatisque missis ad pacem cum precibus petendam triste responsum ab consule redditum esset, nisi praesidio Samnitium interfecto aut tradito ne ad se remearent, plus ea voce quam armis inlatis terroris colonis iniectum. itaque subinde execuntur quaerendo a consule legati, quonam se pacto paucos et infirmos crederet praesidio tam valido et armato vim adluros. ab isdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt, aegreque impetrato, ut de ea re consuli senatum responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. duae factiones senatum distinebant, una, cuius principes erant defectionis a populo Romano auctores, altera fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. pars altera, cum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora quaque porta et quam in viam egressurus hostis foret; altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt armatosque clam [nocte] in urbem acceperunt. ita duplici proditione et praesidium Samnitium in-sessis circa viam silvestribus locis necopinato oppressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horae caesus Samnis, Satricanus captus, et omnia in potestate consulis erant. qui quaestione habita, quorum opera defectio esset facta, quos sotes conperit virgis caesos securi percussit, praesidioque valido inposito arma Satricanis ademit. inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam Samnitesque sub iugum missos auctores sunt. et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. praecipua pedum pernecitas inerat, quae cognomen etiam dedit; victoremque cursu omnium aetatis suae

fuisse ferunt, et seu virium vi seu exercitatione multa cibi vinique eundem capacissimum; nec cum ullo asperiores, quia ipse invicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique. equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris; quibus ille: „ne nihil remissum dicatis, remitto“ inquit, „ne utique dorsum demulceatis, cum ex equis descendetis.“ et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem; quem cum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem expedire securem iussit. ad quam vocem exanimi stante Praenestino: „agedum, lictor, excide radicem hanc“ inquit, „incommodam ambulantis.“ perfusumque ultimi supplicii metu multa dicta dimisit. haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. quin eum parem destinant animis magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset.

XVII. Nihil minus quaesitum a principio huius operis videri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem varietatibusque distinguendo opere et legitibus velut deverticula amoena et requiem animo meo quaerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus volutavi animum, eas evocat in medium, ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas potens. ea et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile praestant invictum Romanum imperium. iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adulescens in incremento rerum nondum alteram fortunam expertus decessit. ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum, Cyrum, quem maxime Graeci laudibus cele-

brant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium,
 7 vertenti praebuit fortunae? recenseam duces Romanos,
 nec omnes omnium aetatum, sed ipsos eos, cum quibus
 8 consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum, M.
 Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T.
 Manlium Torquatum, Q. Publiliū Philonem, L. Papirium
 Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volu-
 9 nium, M. Curium? deinceps ingentes secuntur viri, si
 Punicum Romano praevertisset bellum seniorque in Italiam
 10 traiecisset. horum in quolibet cum indoles eadem, quae
 in Alexandro, erat animi ingenique, tum disciplina milita-
 11 raris iam inde ab initiis urbis, tradita per manus in artis
 perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. ita reges
 gesserant bella, ita deinde exactores regum Iunii Valerii-
 que, ita deinceps Fabii Quinctii Cornelii, ita Furius Camil-
 12 lus, quem iuvenes illi, quibus cum Alexandro dimicandum
 erat, senem viderant. militaria opera pugnando obeunt
 Alexandro — nam ea quoque haud minus clarum eum
 faciunt — cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius
 Torquatus aut Valerius Corvus, insignes ante milites quam
 13 duces, cessissent Decii devotis corporibus in hostem ruen-
 tes, cessisset Papirius Cursor illo corporis robore, illo
 14 animi! victus esset consilii iuvenis unius, ne singulos
 nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit,
 15 unus veram speciem Romani senatus cepit! id vero erat
 periculum, ne sollertius quam quilibet unus ex his, quos
 nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret,
 ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem
 16 instrueret, subsidiis firmaret. non cum Dareo rem esse
 dixisset, quem mulierum ac spadonum agmen trahentem,
 inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae appa-
 ratibus suae, praedam verius quam hostem, nihil aliud
 quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit.
 17 longe alius Italiae quam Indiae, per quam temulento
 agmine comisabundus incessit, visus illi habitus esset,
 saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia
 recentia domesticae cladis, ubi avunculus eius nuper
 1 Epiri rex Alexander absumptus erat. XVIII. Et loquimur

de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo
 intolerantior fuit. qui si ex habitu novae fortunae novique, 2
 ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur,
 Dareo magis similis quam Alexandro in Italiam venisset, 3
 et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque iam in
 Persarum mores adduxisset. referre in tanto rege piget 4
 superbam mutationem vestis et desideratas humi iacentium
 adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum
 victoribus, et foeda supplicia et inter vinum et epulas cae-
 des amicorum et vanitatem ementiendae stirpis. quid? si 5
 vini amor in dies fieret acrior, quid? si trux ac praefere-
 vida ira, — nec quicquam dubium inter scriptores refero
 —, nullane haec imperatoris virtutibus ducimus?
 id vero periculum erat, quod levissimi ex Graecis, qui 6
 Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent.
 dictitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri, quem
 ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non
 potuerit populus Romanus, et adversus quem Athenis, in 7
 rivitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime
 prope fumantes Thebarum ruinas, contionari libere ausi
 sunt homines, id quod ex monumentis orationum patet,
 adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem libe-
 ram missurus fuerit? quantalibet magnitudo hominis con- 8
 cipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit,
 collecta paulo plus decem annorum felicitate; quam qui 9
 eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, mul-
 tis tamen proeliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non
 secunda fortuna fuerit, non intellegunt, se hominis res
 gestas et eius iuvenis cum populi iam octingentesimum
 bellantis annum rebus conferre. miremur, si, cum ex 10
 hac parte saecula plura numerentur quam ex illa anni,
 plus in tam longo spatio quam in aetate tredecim annorum
 fortuna variaverit? quin tu hominis cum homine et ducis 11
 cum duce fortunam cum fortuna confers? quot Romanos 12
 duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnae
 fuit? paginas in annalibus magistratumque fastis percur-
 rere licet consulum dictatorumque, quorum nec virtutis
 nec fortunae nullo die populum Romanum paenituit. et quo 13

sint mirabiliores quam Alexander aut quisquam rex, denos
 14 num consulatum gessit; ab tribunis plebis dilectus inpediti
 sunt; post tempus ad bella ierunt; ante tempus comitorum
 causa revocati sunt; in ipso conatu rerum circumegit se
 15 annus; collegae nunc temeritas nunc pravitas inpedimento
 aut damno fuit; male gestis rebus alterius successum est;
 tironem aut mala disciplina institutum exercitum accepe-
 16 runt. at hercule reges non liberi solum inpedimentis
 omnibus, sed domini rerum temporumque trahunt consi-
 17 liis cuncta, non secuntur. invictus ergo Alexander cum
 invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunae pignera
 18 in discrimen detulisset; immo etiam eo plus periculi sub-
 isset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent,
 multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem
 19 se, Romani multi fuissent Alexandro vel gloria vel rerum
 magnitudine pares, quorum suo quisque fato sine publico
 discrimine viveret morereturque.

1 XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero
 2 vel militum genere vel multitudine auxiliorum. censeban-
 tur eius aetatis lustris ducenta quinquagena milia capitum.
 itaque in omni defectione sociorum Latini nominis urbano
 3 prope dilectu decem scribebantur legiones; quaterni quin-
 que exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria
 Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant
 4 bellum. Latium deinde omne cum Sabinis et Volscis et
 Aequis et omni Campania et parte Umbriae Etruriaequae
 et Picentibus et Marsis Paelignisque ac Vestinis atque
 Apulis adiuncta omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis
 Neapolim et Cumas et inde Antio atque Ostiis tenus [Sam-
 5 nites] aut socios validos Romanis aut fractos bello invenis-
 set hostes. ipse traiecisset mare cum veteranis Macedoni-
 bus, non plus triginta milibus hominum, et quattuor mili-
 bus equitum, maxime Thessalorum: hoc enim roboris
 erat. Persas, Indos aliasque si admixisset gentes, inpedi-
 6 mentum maius quam auxilium traheret. adde, quod Ro-
 manis ad manum domi supplementum esset, Alexandro
 quod postea Hannibali accidit, alieno in agro bellanti exer-

citus consenuisset. Arma clupeus sarisaeque illis; Romano 7
 scutum, maius corpori tegumentum, et pilum, haud paulo
 quam hasta vehementius ictu missuque telum. statarius 8
 uterque miles ordines servans: sed illa phalanx immobilis
 et unius generis, Romana acies distinctior, ex pluribus
 partibus constans, facilis partienti, quacumque opus esset,
 facilis iungenti. iam in opere quis par Romano miles? 9
 quis ad tolerandum laborem melior? uno proelio victus
 Alexander bello victus esset: Romanum, quem Caudium,
 quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies? ne ille 10
 saepe, etiam si prima prospere evenissent, Persas et Indos et
 inbellem Asiam quaesisset, et cum feminis sibi bellum fuisse
 dixisset, quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere 11
 ictum dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum
 ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem. equidem, cum 12
 per annos quattuor et viginti primo Punico bello classibus
 certatum cum Poenis recorder, vix aetatem Alexandri
 suffecturam fuisse reor ad unum bellum; et forsitan, cum 13
 et foederibus vetustis iuncta res Punica Romanae esset,
 et timor par adversus communem hostem duas poten-
 tissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Ro-
 manoque obrutus bello esset. non quidem Alexandro 14
 duce nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen
 sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum
 Philippum Persen, non modo cum clade ulla, sed ne
 cum periculo quidem suo. absit invidia verbo et civilia 15
 bella sileant; numquam ab equite hoste, numquam a
 pedite, numquam aperta acie, numquam aequis, utique
 numquam nostris locis laboravimus; equitem sagittas 16
 saltus inpeditos avia commeatibus loca gravis armis mi-
 les timere potest: mille acies graviore quam Macedo- 17
 num atque Alexandri avertit avertetque, modo sit per-
 petuus huius, qua vivimus, pacis amor et civilis cura
 concordiae.

XX. M. Folius Flaccina inde et L. Plautius Venox con- 1
 sules facti, eo anno ab frequentibus Samnitium populis 2
 de foedere renovando legati cum senatum humi strati
 movissent, reiecti ad populum haudquaquam tam efficaces

3 habebant preces. itaque de foedere negatum; indutiae bien-
 4 ni, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, im-
 5 petratae. et ex Apulia Teanenses Canusinique populatio-
 6 nibus fessi obsidibus L. Plantio consuli datis in deditio-
 7 nem venerunt.
 8 Eodem anno primum praefecti Capuam creari coepti
 9 legibus ab L. Furio praetore datis, cum utrumque ipsi pro
 10 remedio aegris rebus discordia intestina petissent. et duae
 Romae additae tribus, Ufentina ac Falerna.
 1 Inclinatissimae semel in Apulia rebus Teates quoque Apuli
 ad novos consules, C. Iunium Bubulcum Q. Aemilium Bar-
 bulam, foedus petatum venerunt, pacis per omnem Apu-
 2 liam praestandae populo Romano auctores. id audacter
 3 spondendo impetravere, ut foedus daretur, neque ut aequo
 4 tamen foedere, sed ut in ditione populi Romani essent.
 5 Apulia perdomita — nam Forento quoque, valido oppido,
 6 Iunius potitus erat — in Lucanos perrectum; inde repen-
 7 tino adventu Aemilii consulis Nerulum vi captum. et post-
 8 quam res Capuae stabilitas Romana disciplina fama per
 9 socios vulgavit, Antiatis quoque, qui se sine legibus
 10 certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab se-
 natu ad iura statuenda ipsius coloniae patroni: nec arma
 modo, sed iura etiam Romana late pollebant.
 1 XXI. C. Iunius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula con-
 sules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio
 et M. Popilio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tra-
 2 diderunt. is cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam
 3 oppugnare adortus rebellandi causam Samnitibus dedit,
 4 duplex inde terror inlatus Romanis: hinc Samnis magno
 exercitu coacto ad eximendos obsidione socios haud pro-
 cul castris Romanorum castra posuit; hinc Saticulani magno
 cum tumultu patefactis repente portis in stationes hostium
 5 incurrerunt. inde pars utraque spe alieni magis auxilii
 quam viribus freta suis iusto mox proelio inito Romanos
 urgent, et quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrim-
 que tutam aciem dictator habuit, quia et locum haud faci-
 lem ad circumveniendum cepit et diversa statuit signa.
 6 infestior tamen in erumpentes incessit, nec magno certa-

mine intra moenia compulit, tum totam aciem in Samnites
 obvertit. ibi plus certaminis fuit; victoria sicut sera, ita
 nec dubia nec varia fuit. fusi in castra Samnites extinctis
 nocte ignibus tacito agmine abeunt, et spe abiecta Saticu-
 lae tuendae Plisticam ipsi, socios Romanorum, ut parem
 dolorem hosti redderent, circumsidunt.

XXII. Anno circumacto bellum deinceps ab dictatore 1
 Q. Fabio gestum est, consules novi, sicut superiores, Ro-
 mae manserunt. Fabius ad accipiendum ab Aemilio exer-
 citum ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim 2
 Samnites ad Plisticam manserant, sed accitis ab domo novis
 militibus multitudine freti castra eodem, quo antea, loco
 posuerunt; lacessentesque proelio Romanos avertere ab
 3 obsidione conabantur. eo intentius dictator in moenia ho-
 stium versus id bellum tantum ducere, quod urbem oppu-
 gnabat, securior ab Samnitibus agere, stationibus modo op-
 4 positis, ne qua in castra vis fieret. eo ferocius adequitare
 Samnites vallo neque otium pati. et cum iam prope in por-
 tis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister
 equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omni-
 5 bus turmis equitum evehit summovit hostem. tum in
 minime pertinaci genere pugnae sic fortuna exercuit opes,
 ut insignis utrimque clades et clara ipsorum ducum ede-
 6 ret funera. prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo
 tam ferociter adequisset, inde se fundi fugarique, orando
 hortandoque equites proelium iteravit; in quem insignem 7
 inter suos cientem pugnam magister equitum Romanus
 infesta cuspidē ita permisit equum, ut uno ictu exanimem
 equo praecipitaret. nec, ut fit, ad ducis casum percussa
 magis quam irritata est multitudo: omnes qui circa erant 8
 in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela con-
 iecerunt; fratri praecipuum decus ulti Samnitium impera- 9
 toris *di* dederunt. is victorem detractum ex equo magi-
 strum equitum plenus maeroris atque irae trucidavit, nec
 multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hostilis ce-
 10 ciderat turmas, Samnites potirentur. sed extemplo ad
 pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites
 facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre

proellum inilit, quo haud dubie superat Romanus; recuperatumque Auli corpus mixta cum dolore laetitia victores in castra referunt. Samnites duce amisso et per equestre certamen temptatis viribus omissa Saticula, quam nequam defendi rebantur, ad Plisticae obsidionem redeunt, intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistica per vim Samnis potitur.

1 XXIII. Mutata inde belli sedis est; ad Soram ex Samnio Apuliae traductae legiones. Sora ad Samnites defecerat interfectis colonis Romanorum. quo cum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam magnis itineribus praevenisset, et sparsi per vias speculatores sequi legiones Samnitium nec iam procul abesse alii super alios nuntiarent, obviam itum hosti atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum est. non caedes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi
5 victoresne essent, diremit. invenio apud quosdam adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse
6 Q. Aulium magistrum equitum. suffectus in locum Auli C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit et per praemissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore et qua ex parte hostem adgrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis consi-
7 liis. dictator cum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum obsessi magis quam obsidentis modo,
8 signum repente pugnae proposuit et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos nullam alibi quam in semet ipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit et, tamquam nulla nisi in eruptione spes esset, „locis“ inquit „angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus viam,
10 nullam habemus. stativa nostra munimento satis tuta sunt, sed inopia eadem infesta: nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant, et, si homines iuvare
11 velint, iniqua loca sunt. itaque non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in quae infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. castra habeant repetantque

quibus operae est trahere bellum: nos omnium rerum respectum praeterquam victoriae nobis abscidamus. ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum est incendunt. damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum praeda sarcientur.“ et oratione dictatoris, quae necessitatis ultimae index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum — ita enim iusserat dictator — ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. itaque velut vaecordes inlatis signa primo impetu hostium turbant, et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra, magister equitum — id convenerat signum — hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt, ingens multitudo in unum metu conglobata ac semet ipsam turba impediens in medio caesa. castra hostium capta direptaque, quorum praeda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod praeter exiguam deformatam incendio partem cetera contra spem salva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Poetelius C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt magna parte veterum militum dimissa novisque cohortibus in supplementum adductis. ceterum cum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua aut praecipue periculo victoria esset, Soranus transfuga clam ex oppido profectus, cum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet, deductusque traditurum urbem promittit. visus inde, cum, quonam modo id praestaturus esset, percunctantes doceret, haud vana adferre, perpulit, prope adiuncta moenibus Romana castra ut sex milia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentae in custodiam urbis diurnae stationes ac nocturnae vigiliae essent. ipse insequenti nocte sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere iussis decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit pluribus quam pro numero virorum missilibus telis eo conlatis; ad hoc saxa erant et temere iacentes

tia, ut sit in aspretis, et de industria etiam, quo locus tu-
 7 tior esset, ab oppidanis congesta. ubi cum constitisset
 Romanos, semitamque angustam et arduam erectam ex op-
 pido in arcem ostendisset: „hoc quidem ascensu“ inquit
 8 „vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint; vos et
 decem numero, et, quod plus est, Romani Romanorumque
 fortissimi viri estis. et locus pro vobis et nox erit, quae
 omnia ex incerto maiora territis ostentat. ego iam terrore
 9 omnia inplebo, vos arcem intenti tenete.“ decurrit inde
 quanto maxime poterat cum tumultu: „ad arma“ et: „pro
 vestram fidem, cives“ clamitans, „arx ab hostibus capta
 10 est, defendite, ite.“ haec incidens principum foribus, haec
 obviis, haec excurrentibus in publicum pavidis increpat. ac-
 11 ceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. trepidi
 magistratus missis ad arcem exploratoribus cum tela et ar-
 matos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt
 12 animos a spe recuperandae arcis; fuga cuncta complentur,
 portaeque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refri-
 guntur, quarum per unam praesidium Romanum clamore
 excitatum inrumpit et concursantes per vias pavidos caedit.
 13 iam Sora capta erat, cum consules prima luce advenere,
 et quos reliquos fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat
 14 in deditionem accipiunt. ex his ducentos viginti quinque,
 qui omnium consensu destinabantur et infandae colonorum
 caedis et defectionis auctores, viñctos Romam deducunt;
 ceteram multitudinem incolumem praesidio inposito Sorae
 15 relinquunt. omnes, qui Romam deducti erant, virgis in
 foro caesi ac securi percussi summo gaudio plebis, cuius
 maxime intererat tutam ubique, quae passim in colonias
 mitteretur, multitudinem esse.

1 XXV. Consules ab Sora profecti in agros atque ur-
 2 bes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia ad-
 ventu Samnitium, cum apud Lautulas dimicatum est, fue-
 3 rant, coniurationesque circa Campaniam passim factae; nec
 Capua ipsa crimine caruit; quin Romam quoque et ad
 principum quosdam inquirendo ventum est. ceterum Au-
 sonum gens prodicione urbium, sicut Sora, in potestatem
 4 venit. Ausona et Minturnae et Vescia urbes erant, ex qui-

bus principes iuventutis duodecim numero in prodicionem
 urbium suarum coniurati ad consules veniunt. docent suos
 iam pridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lau-
 tulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse,
 iuventute, armis Samnitum iuisse; fugatis inde Samniti-
 6 bus incerta pace agere nec claudendis portas Romanis, ne
 arcessant bellum, et obstinatos claudere, si exercitus ad-
 moveatur: in ea fluctuatione animorum opprimi incautos
 posse. his auctoribus mota propius castra missique eodem
 7 tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui oc-
 culti propinqua moenibus insiderent loca, partim togati
 tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes in-
 grederentur. ab his simul custodes trucidari coepti, simul
 8 datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita por-
 tae occupatae, triaque oppida eadem hora eodemque consilio
 capta. sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nul-
 9 lus modus caedibus fuit; deletaque Ausonum gens vix certo
 defectionis crimine, perinde ac si internecivo bello certasset.

XXVI. Eodem anno prodito hostibus Romano prae-
 1 sidio Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus in-
 punita res fuit. haud procul inde exercitus Romanus erat; 2
 cuius primo impetu urbs sita in plano capitur. Lucerini
 ac Samnites ad internecionem caesi, eoque ira processit, 3
 ut Romae quoque, cum de colonis mittendis Luceriam
 consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent.
 praeter odium, quod execrabile in his captos erat, longin- 4
 quitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo
 civibus inter tam infestas gentes cogebat. vicit tamen sen- 5
 tentia, ut mitterentur coloni. duo milia et quingenti missi.

Eodem anno, cum omnia infida Romanis essent, Ca-
 6 puae quoque occultae principum coniurationes factae. de
 quibus cum ad senatum relatum esset, haudquaquam ne-
 glecta res: quaestiones decretae, dictatoremque quaestioni-
 bus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus; is M. Fos- 7
 lium magistrum equitum dixit. ingens erat magistratus
 eius terror. itaque sive timor seu conscientiae vis Cala-
 vios Ovirum Noviumque — ea capita coniurationis fuerant
 —, priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud

8 dubie ab ipsis conscita iudicio subtrahit. deinde, ut quaestioni Campanae materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuae, sed in universum, qui usquam coissent coniurassentve adversus rem publicam, quaeri senatum iussisse; et coitiones honorum adipiscendorum causa factas adversus rem publicam esse. latiorque et re et personis quaestio fieri haud abnuente dictatore sine fine ulla quaestio suae ius esse. postulabantur ergo nobiles homines, appellantisque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. inde nobilitas, nec ii modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare nobilium id crimen esse, quibus si nulla obsetur fraude pateat via ad honorem, sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis quam quaesitores idoneos eius criminis esse, intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. tum enim vero Maenius, iam famae magis quam imperii memor, progressus in contionem ita verba fecit: „et omnes ante actae vitae vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse honos delatus ad me testis est innocentiae meae: neque enim, quod saepe alias, quia ita tempora postulabant rei publicae, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quaestionibus fuit. sed quoniam quidam nobiles homines — qua de causa, vos existimare quam me pro magistratu quicquam inconpertum dicere melius est — primum ipsas expugnare quaestiones omni ope adnisi sunt, dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in praesidia adversariorum, appellationem et tribunicium auxilium, patricii confugerunt, postremo repulsi inde — adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa — in nos irruerunt, et privatis dictatorem postulare reum verecundiae non fuit: ut omnes dii hominesque sciant ab illis etiam quae non possint temptari, ne rationem vitae reddant, me obviam ire crimini et offerre me inimicis reum, dictatura me abdo. vos quaeso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Foslium quaestiones exerceatis, ut

appareat innocentia nostra nos, non maiestate honoris tutos a criminationibus istis esse.“ abdicat inde se dictatura et post eum confestim Foslius magisterio equitum, primi- que apud consules — iis enim ab senatu mandata res est — rei facti adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publius etiam Philo multiplicatis summis honoribus post res tot domi belloque gestas, ceterum in visus nobilitati, causam dixit absolutusque est. nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum viguit; inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanae defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium revocavit, ut inde ex 2 propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. eo consules cum valido exercitu veniunt. et primo circa saltus, cum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt; deinde Samnites per aperta 4 loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra in conspectum hostibus data, deinde levibus proeliis equitum saepius quam 5 peditum utrimque periculum factum; nec aut eventus eorum Romanum aut morae, qua trahebant bellum, paenitebat. Samnitium contra ducibus et carpi parvis cotidie 6 damnis et senescere dilatione belli vires suae videbantur. itaque in aciem procedunt equitibus in cornua divisus, quibus praeceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium starent: aciem 7 pediti tutam fore. consul Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu consistunt. dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit: sinistris, 9 praeterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Poetelii consulis additae vires, qui subsidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit, universisque hostem primo impetu viribus impulit. commota pedestri acie Samnitium 10

eques in pugnam succedit. in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. in eo cornu non Poetelius solus sed Sulpicius etiam hortator adfuerat, auctus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem a sinistra parte prius exortum. unde haud dubiam victoriam cernens cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in percussos inferentem. ceterum omnia mutavit repente consulis adventus: nam et conspectu ducis reffectus militum est animus, et maius quam pro numero auxilium advenerant fortes viri, et partis alterius victoria audita, mox visa etiam, proelium restituit. tota deinde iam vincere acie Romanus, et omisso certamine caedi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. ad triginta milia caesa aut capta Samnitium proditum memoriae est.

XXVIII. Consules egregia victoria parta protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt; ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus, L. Papirio Cursore quintum C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. is cum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. unde nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis praesidioque valido inposito in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra moenia sub adventum dictatoris et Samnitium omnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. dictator urbis situ circumsperto, quo apertior aditus ad moenia esset, omnia aedificia — et frequenter ibi habitabatur — circumiecta muris incendit. nec ita multo post sive a Poetelio dictatore sive ab C. Iunio consule — nam utrumque traditur — Nola est capta. qui captae decus Nola ad consulem trahunt, adiciunt Atinam et Calatiam ab eodem captas, Poetelium autem pestilentia orta clavi figendi causa dictatorem dictum.

Suessa et Pontia eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa Auruncorum fuerat; Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. et Interamniam Suscasinam ut deduceretur colonia senati consultum factum est. sed triumvros creare ac misere colonorum quatuor milia insequentes consules M. Valerius P. Decius.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cuius secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent cum propinquitate agri tum multitudine hominum. itaque altero consule in Samnio reliquias belli persequenti P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit, arma quaeque alia res poscit summa industria parat; nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. eadem in consilio parando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi.)

Et censura clara eo anno App. Claudii et C. Plautii fuit, memoriae tamen felicioris ad posterum nomen Appi, quod viam munivit et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit, quia ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus collega magistratu se abdicaverat: Appius iam inde antiquitus insitam pertinaciam familiae gerendo solus censuram obtinuit. eodem Appio auctore Potitii, gens, cuius ad aram maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa sollemnia eius sacri docuerant, traditur inde dictu mirabile et quod demovendis statu suo sacris religionem facere posset, cum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos; nec nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium memori deum ira post aliquot annos luminibus captum.

XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Iunius Bubulcus tertium et Q. Aemilius Barbula iterum,

initio anni questi apud populum deformatum ordinem
 prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis praeter-
 2 itū essent, negaverunt eam lectionem se, quae sine recti
 pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset,
 observaturos, et senatum extemplo citaverunt eo ordine,
 qui ante censores App. Claudium et C. Plautium fuerat.
 3 et duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque
 pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum
 seni deni in quattuor legiones a populo crearentur, quae
 antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dic-
 4 tatorum et consulum ferme fuerant beneficia; tulere eam
 rogationem tribuni plebei L. Atilius C. Marcius; alterum,
 ut duum viros navales classis ornandae reficiendaeque causa
 idem populus iuberet; lator huius plebis sciti fuit M. De-
 cius tribunus plebis.

5 Eiusdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad
 religionem visa esset pertinere. tibicines, quia prohibiti
 a proximis censoribus erant in aede Iovis vesci, quod tra-
 ditum antiquitus erat, aegre passi Tibur uno agmine ab-
 6 nerunt. adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praeci-
 7 neret. eius rei religio tenuit senatum, legatosque Tibur
 miserunt, ut darent operam, ut ii homines Romanis resti-
 7 tuerentur. Tiburtini benigne polliciti primum accitos eos
 in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam; post-
 quam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab
 8 ingeniis hominum eos adgrediuntur. die festo alii alios
 per speciem celebrandarum cantu epularum [causa] invi-
 tant et vino, cuius avidum ferme genus est, oneratos so-
 9 piunt, atque ita in plaustra somno vinctos coniciunt ac
 Romam deportant. nec prius sensere, quam plaustris in
 10 foro relictis plenos crapulae eos lux oppressit. tunc con-
 cursus populi factus, impetratoque, ut manerent, datum,
 ut triduum quotannis ornati cum cantu atque hac, quae
 nunc sollemnis est, licentia per urbem vagarentur, resti-
 tutumque in aede vescendi ius iis, qui sacris praecinerent.
 haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.
 1 XXXI. Consules inter se provincias partiti: Iunio
 Sannites, Aemilio novum bellum Etruria sorte obvenit.

in Sannio Cluviam, praesidium Romanum, quia nequive-
 2 rat vi capi, obsessum fame in deditioem acceperant Sam-
 nites, verberibusque foedum in modum laceratos occiderant
 deditos. huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius
 3 oppugnatione Cluviana ratus, quo die adgressus est moe-
 nia, vi cepit atque omnes puberes interfecit. inde victor
 4 exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum
 Sannitium longe ditissimum atque opulentissimum armis
 virisque. ibi quia haud tantum irarum erat, spe praedae
 5 milites accensi oppido potiuntur. minus itaque saevitum
 in hostes est, praedae plus paene quam ex omni Sannio
 umquam egestum, benigneque omnis militi concessa. et
 6 postquam praepotentem armis Romanum nec acies sub-
 sistere ullae nec castra nec urbes poterant, omnium prin-
 cipum in Sannio eo curae sunt intentae, ut insidiis quae-
 reretur locus, si qua licentia populandi effusus exercitus
 excipi ac circumveniri posset. transfugae agrestes et cap-
 7 tivi quidam, pars forte pars consilio oblati, congruentia
 ad consulem adferentes, quae et vera erant, pecoris vim
 ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt,
 ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. ibi ingens
 8 hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam
 intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum cla-
 more ac tumultu incautos invadit. et primo nova res tre-
 9 pidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt
 in medium; dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere
 aptaveratque armis, ad signa undique coibant et notis or-
 dinibus in vetere disciplina militiae iam sine praecepto
 ullius sua sponte struebatur acies, consul ad ancipitem
 10 maxime pugnam advectus desilit ex equo, et Iovem Mar-
 temque atque alios testatur deos se nullam suam gloriam
 inde, sed praedam militi quaerentem in eum locum deve-
 nisse, neque in se aliud quam nimiam ditandi ex hoste
 11 militis curam reprehendi posse; ab eo se dedecore nul-
 lam rem aliam quam virtutem militum vindicaturam: con-
 12 terentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum
 acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem
 furto insidiarum temptantem et loco, non armis fretum.

13 sed quem esse iam virtuti Romanae inexpugnabilem locum?
 Fregellana arx Soranaque et ubicumque iniquo successum
 14 erat loco memorabantur. his accensus miles omnium in-
 memor difficultatum vadit adversus imminentem hostium
 aciem, ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum
 15 erigitur agmen; ceterum, postquam prima signa planitiem
 summam ceperunt, sensitque acies aequo se iam institisse
 loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque
 latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque iner-
 16 mes fuga repetebant. sed loca difficilia hosti quaesita
 ipsos tum sua fraude impediabant. itaque ergo perpauca
 effugium patuit; caesa ad viginti milia hominum, victor-
 que Romanus ad oblatam ab hoste praedam pecorum dis-
 currit.

1 XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, iam omnes
 Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab op-
 pugnando Sutrio, quae urbs socia Romanis velut claustra
 2 Etruriae erat, ingens orsi bellum. eo alter consulum Aemilium
 cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit.
 adventibus Romanis Sutrini commestus benigne in ca-
 3 stra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum
 consultando, maturarent traherentne bellum, traduxerunt.
 postero die, ubi celeriora quam tutiora consilia magis pla-
 4 cedere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est,
 armatique in aciem procedunt. quod postquam consuli
 nuntiatum est, extemplo tesseram dari iubet, ut prandeat
 miles firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paratur.
 5 consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum
 proferri iussit et haud procul hoste instruxit aciem. ali-
 quamdiu intenti utrimque steterunt expectantes, ut ab ad-
 6 versariis clamor et pugna inciperet; et prius sol meridie
 se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde
 ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concin-
 7 nantque tubae et signa inferuntur. nec segnius a Romanis
 pugna initur. concurrunt infensis animis; numero hostis,
 8 virtute Romanus superat; anceps proelium multos utrim-
 que et fortissimum quemque absomit, nec prius inclinata
 res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, in-

tegrifessis, successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus
 9 subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes
 ceciderunt. nullo umquam proelio fugae minus nec plus
 caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita
 ut victores prius quam victi pugnandi finem facerent. post 10
 occasum solis signum receptui datum est; nocte ab utro-
 que in castra reditum. nec deinde quicquam eo anno rei 11
 memoria dignae apud Sutrium gestum est, quia et ex ho-
 stium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat
 subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castro-
 rum praesidium, et apud Romanos tantum vulnere fuit, 12
 ut plures post proelium saucii decesserint, quam ceciderant
 in acie. XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul bel-
 lum ad Sutrium excepit, collega Fabio C. Marcus Ruti-
 lus datus est. ceterum et Fabius supplementum ab Roma 2
 adduxit, et novus exercitus domo accitus Etruscis venit.

Per multi anni iam erant, cum inter patricios magistra- 3
 tus tribunosque nulla certamina fuerant, cum ex ea fa-
 milia, cui velut fato lis cum tribunis ac plebe erat, certamen
 oritur. Ap. Claudius censor circumactis decem et octo 4
 mensibus, quod Aemilia lege finitum censurae spatium
 temporis erat, cum C. Plautius collega eius magistratu se
 abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sem- 5
 pronius erat tribunus plebis, qui finiendae censurae intra
 legitimum tempus actionem susceperat, non popularem
 magis quam iustam nec in vulgus quam optimo cuique
 gratiorem. is cum identidem legem Aemiliam recitaret, 6
 auctoremque eius Mamercum Aemilium dictatorem laudi-
 bus ferret, qui quinquennalem ante censuram et longin-
 quitate potestatem dominantem intra sex mensum et anni
 coegisset spatium: „dic agetum“ inquit, „Appi Claudi, 7
 quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius et
 M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses.“ negare 8
 Appius interrogationem tribuni magno opere ad causam
 pertinere suam: nam et si tenuerit lex Aemilia eos censo-
 res, quorum in magistratu lata esset, quia post illos cen- 9
 sores creatos eam legem populus iussisset, quodque po-
 stremum iussisset, id ius ratumque esset, non tamen aut se

aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.

1 XXXIV. Haec sine ullius adsensu cavillante Appio:
 „est“ inquit, „Quirites, illius Appii progenies, qui decem-
 vir in annum creatus altero anno se ipse creavit, tertio
 nec ab se nec ab ullo creatus privatus fasces et imperium
 2 obtinuit, nec ante continuando abstulit magistratu, quam
 obruerent eum male parta, male gesta, male retenta im-
 3 peria. haec est eadem familia, Quirites, cuius vi atque
 iniuriis compulsi extorres patria sacrum montem cepistis;
 haec, adversus quam tribuniciū auxilium vobis compara-
 4 stis; haec, propter quam duo exercitus Aventinum inse-
 distis; haec, quae faenebres leges, haec, quae agrarias sem-
 5 per impugnavit. haec conubia patrum et plebis interrupit;
 haec plebi ad curules magistratus iter obsaeptis. hoc est
 nomen multo quam Tarquiniorum infestius vestrae liber-
 6 tati. itane tandem, Appi Claudii, cum centesimus iam
 annus sit ab Mam. Aemilio dictatore, tot censores fuerint,
 nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim ta-
 bulas legit? nemo id ius esse, quod postremo populus
 7 iussisset, scit? immo vero omnes sciverunt, et ideo Aemi-
 liae potius legi paruerunt quam illi antiquae, qua primum
 censores creati erant, quia hanc postremam iusserat po-
 pulus, et quia, ubi duae contrariae leges sunt, semper
 8 antiquae obrogat nova. an hoc dicis, Appi, non teneri
 Aemilia lege populum? an populum teneri, te unum exle-
 9 gem esse? tenuit Aemilia lex violentos illos censores C.
 Furium et M. Geganium, qui, quid iste magistratus in re
 publica mali facere posset, indicarunt, cum ira finitae
 potestatis Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli
 10 domique, aerarium fecerunt; tenuit deinceps omnes cen-
 sores intra centum annorum spatium; tenet C. Plautium
 11 collegam tuum isdem auspiciis, eodem iure creatum. an
 hunc non, ut qui optimo iure censor creatus esset, popu-
 lus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc praecipuum
 12 ac singulare valeat? quem tu regem sacrificiorum crees?
 amplexus regni nomen, ut qui optimo iure rex Romae crea-
 tus sit, creatum se dicet. quem semestri dictatura, quem

interregno quinque dierum contentum fore putes? quem
 clavi figendi aut ludorum causa dictatorem audacter crees?
 quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui 13
 intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se
 abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu?
 quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. 14
 Maenius dictator, quia, cum quaestiones severius, quam
 quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio
 eius, quod quaerebat ipse, criminis obiectata ab inimicis
 est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit.
 nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a 15
 familia imperiosissima et superbissima; non die, non hora
 citius, quam necesse est, magistratu abieris, modo ne excedas
 finitum tempus. satis est aut diem aut mensem cen- 16
 surae adicere? triennium, inquit, et sex menses ultra,
 quam licet Aemilia lege, censuram geram, et solus geram.
 hoc quidem iam regno simile est. an collegam subrogabis, 17
 quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est?
 paenitet enim, quod antiquissimum sollemne et solum ab 18
 ipso, cui fit, institutum deo, ab nobilissimis antistitibus
 eius sacri ad servorum ministerium religiosus censor de-
 duxisti, gens antiquior originibus urbis huius, hospitio 19
 deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram
 intra annum ab stirpe extincta est, nisi universam rem
 publicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam re-
 formidat animus. urbs eo lustro capta est, quo, demor- 20
 tuo collega C. Iulio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret
 magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subro-
 gavit. et quanto modestior illius cupiditas fuit quam tua, 21
 Appi? nec solus nec ultra finitum lege tempus L. Papirius
 censuram gessit. tamen neminem invenit, qui se postea
 auctorem sequeretur; omnes deinceps censores post mor-
 tem collegae se magistratu abdicarunt. te nec quod dies 22
 exit censurae, nec quod collega magistratu abiit, nec lex
 nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in
 contemptu deorum hominumque ponis. ego te, Appi Claudii, 23
 pro istius magistratus maiestate ac verecundia, quem ges-
 sisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem in-

24 clementiori a me appellatum vellem; sed et haec, quae
adhuc egi, perverbia tua et superbia coegit me loqui, et,
25 nisi Aemiliae legi parneris, in vincula duci iubebo, nec,
cum ita comparatum a maioribus sit, ut comitiis censoriis,
nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato
altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari
26 non possis, solum censuram gerere [non] patiar." haec
taliaque cum dixisset, prendi censorem et in vincula duci
iussit. adprobantibus sex tribunis actionem collegae tres
appellanti Appio auxilio fuerunt, summaque invidia om-
nium ordinum solus censuram gessit.

1 XXXV. Dum ea Romae geruntur, iam Sutrium ab
Etruscis obsidebatur, consuli que Fabio imis montibus du-
centi ad ferendam opem sociis temptandasque munitiones,
2 si qua posset, acies hostium instructa occurrit; quorum
ingentem multitudinem cum ostenderet subiecta late plani-
tities, consul, ut loco paucitatem suorum adiuveret, flectit
paululum in clivos agmen — aspreta erant strata saxis —,
3 inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium praeter-
quam multitudinis suae, qua sola freti erant, inmemores
proelium ineunt adeo raptim et avide, ut abiectis missili-
bus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios
4 videntes in hostem: Romanus contra nunc tela, nunc saxa,
5 quibus eos adfatim locus ipse armabat, ingerere. igitur
scuta galeaeque ictae cum etiam quos non vulneraverant
turbarent, neque subire erat facile ad propiorem pugnam,
6 neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stan-
tes et expositos ad ictus, cum iam satis nihil tegeret, quosdam
etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem
redintegrato clamore strictis gladiis hastati et principes in-
7 vadunt. eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis
fuga effusa castra repetunt. sed equites Romani praevecti
per obliqua campi cum se fugientibus obtulissent, omisso ad
8 castra itinere montes petunt. inde inermi paene agmine ac
vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Roma-
nus multis milibus Etruscorum caesis, duodequadraginta
signis militariibus captis, castris etiam hostium cum praeda
ingenti potitur. tum de persequendo hoste agitari coeptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque 1
horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus, nulli ad
eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud
fere quisquam praeter ducem ipsum audebat: aliis omni-
bus cladis Caudinae nondum memoria aboleverat. tum ex 2
iis, qui aderant, consulis frater M. Fabius — Caesonem
alii, C. Claudium quidam matre eadem qua consullem geni-
tum tradunt — speculatum se iturum professus brevique
omnia certa adlaturum. Caere educatus apud hospites, 3
Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamque Etruscam
probe noverat: habeo auctores vulgo tum Romanos pue-
ros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis litteris erudiri solitos:
sed propius est vero praecipuum aliquid fuisse in eo, qui 4
se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. servus ei
dicitur comes unus fuisse, nutritus una eoque haud igna-
rus linguae eiusdem; nec quicquam aliud proficiscentes 5
quam summatim regionis, quae intranda erat, naturam
ac nomina principum in populis acceperere, ne qua inter
conloquia insigni nota haesitantes deprendi possent. iere 6
pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gaesisque binis
armati. sed neque commercium linguae nec vestis armo-
rumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide
quemquam externum Ciminios saltus intraturum. usque 7
ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent,
fateri Romanum ausum, introductumque in senatum con-
sulis verbis egisse de societate amicitiaeque, atque inde 8
comi hospitio acceptum nuntiare Romanis iussum, com-
meatum exercitui dierum triginta praesto fore, si ea loca
intrasset, iuventutemque Camertium Umbrorum in armis
paratam imperio futuram. haec cum relata consuli essent, 9
inpedimentis prima vigilia praemissis, legionibus post in-
pedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu et luce 10
orta postero die obequitavit stationibus hostium, quae
extra saltum dispositae erant; et cum satis diu tenuisset
hostem, in castra sese recepit, portaque altera egressus
ante noctem agmen adsequitur. postero die luce prima 11
iuga Ciminii montis tenebat. inde contemplatus opulenta
Etruriae arva milites emittit. ingenti iam abacta praeda 12

tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis eius concitatae, Romanis occurrunt adeo inconpositae, ut vindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. caesis fugatisque iis late depopulato agro victor Romanus opulentusque rerum omnium copia in castra rediit. eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. laetati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriae Romam revertuntur.

- 1 XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat quam profligatum bellum: vastationem namque sub Ciminii montis radicibus iacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos sed Umbriae finitima. itaque quantus non umquam antea exercitus ad Sutrrium venit; neque e silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies. deinde instructa primo suo stare loco relicto hostibus ad instruendum contra spatium; dein, postquam detractare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi e castris cibaria eius diei deferri iuberent: mansuros se sub armis et aut nocte aut certe luce prima castra hostium invasuros. nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites iubet; praecipit, ut in armis sint, quacumque diei noctisque hora signum dederit. paucis milites adloquitur; Samnitium bella extollit, elevat Etruscos; nec hostem hosti nec multitudinem multitudini comparandam ait; esse praeterea telum aliud occultum; scituros in tempore; interea taceri opus esse. his ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur; et, quod sine munimento considerant, veri similis erat, quod simulabatur. curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabrae calonibus dividuntur ad vallum prouendum fossasque implendas. intra munimenta instruitur

acies, delectae cohortes ad portarum exitus conlocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod aestivis noctibus sopitae maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies, stratos passim invadit hostes; alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes caedes oppressit; paucis armandi se datum spatium est: eos ipsos non signum certum, non duces sequentes fundit Romanus, fugatosque persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. silvae tutius dedere refugium, nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque iussum referri ad consulem, cetera praeda militis fuit. caesa aut capta eo die hostium milia ad sexaginta. eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatum quidam auctores sunt, metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu coortis undique Tuscis Umbrisque opprimeretur. sed ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit. itaque a Perusia et Cortona et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempestate erant, legati pacem foedusque ab Romanis petentes indutias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique aut deleta hostiliter aut integra in potestatem venere. per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta cum adpulsa Pompeios esset, socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, praedae longius progressi excivere hostes, palatis per agros nemo obvius fuit, cum occisione occidi possent; redeuntes agmine incauto haud procul navibus adsecuti agrestes exuerunt praeda, partem etiam occiderunt; quae superfuit caedi trepida multitudo ad naves compulsus est.

Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romae terrorem fecerat, tam lactam famam in Samnium ad hostes tulerat, interclusum Romanum exercitum obsi-

deri, cladisque imaginem fureulas Caudinas memorabant:
 5 eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in
 saltus invios deductam, saeptam non hostium magis armis
 6 quam locorum iniquitatibus esse. iam gaudium invidia
 quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samni-
 7 tibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis viris-
 que ad opprimendum C. Marcium consulem concurrunt,
 protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petitori, si
 8 Marcium dimicandi potestatem non faciat. obvius his con-
 sul fuit. dimicatum proelio utrimque atroci atque incerto
 eventu est, et cum anceps caedes fuisset, adversae tamen
 rei fama in Romanos vertit ob amissos quosdam equestris
 ordinis tribunosque militum atque unum legatum et, quod
 9 insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. ob haec etiam
 aucta fama, ut solet, ingens terror patres invasit, dictato-
 remque dici placebat; nec quin Cursor Papirius diceretur,
 in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cui-
 10 quam erat, sed nec in Samnium nuntium perferri omni-
 bus infestis tuto posse nec vivere Marcium consulem satis
 11 fidebant; alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat,
 quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium
 12 numero mittendos ad eum senatus censuit, qui sua quoque
 eum, non publica solum auctoritate moverent, ut memo-
 13 riam simultatum patriae remitteret. profecti legati ad
 Fabium cum senatus consultum tradidissent adiecissent-
 que orationem convenientem mandatis, consul demissis in
 terram oculis tacitus ab incertis, quidnam acturus esset,
 14 legatis recessit; nocte deinde silentio, ut mos est, L. Pa-
 pirium dictatorem dixit. cui cum ob animum egregie vic-
 tum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit
 ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut
 15 appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Pa-
 pirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit; at-
 que ei legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem
 diffudit, quod Faucia curia fuit principium, duabus insignis
 cladibus, captae urbis et Caudinae pacis, quod utroque
 16 anno eiusdem curiae fuerat principium; Macer Licinius
 tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta est, abomi-

nandam eam curiam facit. XXXIX. Dictator postero die 1
 auspiciis repetitis pertulit legem, et profectus cum legioni-
 bus ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper
 scriptis ad Longulam pervenit, acceptisque a Marcio con- 2
 sule veteribus militibus in aciem copias eduxit. nec hostes
 detractare visi pugnam. instructos deinde armatosque, cum
 ab neutris proelium inciperet, nox oppressit. quieti ali- 3
 quamdiu, nec suis diffidentes viribus nec hostem spernen-
 tes, stativa in propinquo habuere. *** nam et cum Umbro- 4
 rum exercitu acie depugnatum est; fusi tamen magis quam
 caesi hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam;
 et ad Vadimonis lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, 5
 cum vir virum legisset, quantis nunquam alias ante simul
 copiis simul animis dimicarunt. tantoque irarum certa- 6
 mine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela:
 gladiis pugna coepit, et acerrime commissa ipso certamine,
 quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est, ut non cum
 Etruscis totiens victis, sed cum aliqua nova gente videre-
 tur dimicatio esse. nihil ab ulla parte movetur fugae, 7
 cadunt antesignani, et, ne nudentur propugnatoribus signa,
 fit ex secunda prima acies. * ab ultimis deinde subsidiis 8
 cietur miles; adeoque ad ultimum laboris ac periculi ven-
 tum est, ut equites Romani omissis equis ad primos ordi-
 nes peditum per arma, per corpora evaserint. ea velut
 nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum;
 secuta deinde impetum eorum, utcumque adfecta erat, 9
 cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. tunc 10
 vinci pertinacia coepta et averti manipuli quidam, et, ut
 semel dedere terga, etiam certiozem capessere fugam. ille 11
 primum dies fortuna vetere abundantes Etruscorum fregit
 opes. caesum in acie quod roboris fuit, castra eodem im-
 petu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriaeque eventu bel- 1
 lum in Samnitibus erat, qui praeter ceteros belli appara-
 tus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus fece-
 runt. duo exercitus erant, scuta alterius auro, alterius 2
 argento caelaverunt. forma erat scuti: summum latus,
 qua pectus atque umeri teguntur, fastigio aequali; ad

3 imum cuneatior mobilitatis causa; spongia pectori tegumentum, et sinistrum crus ocrea tectum; galeae cristatae, quae speciem magnitudini corporum adderent; tunicae auratis militibus versicolores, argentatis linteae candidae.

4 his dextrum cornu datum; illi in sinistro consistunt. notus iam Romanis apparatus insignium armorum fuerat, doctique a ducibus erant horridum militem esse debere, non caelatum auro et argento, sed ferro et animis fretum:

5 quippe illa praedam verius quam arma esse, nitentia ante

6 rem, deformia inter sanguinem et vulnera; virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi, et ditem hostem quamvis pauperis victoris praemium esse. his Cursor vocibus instinctos milites in proelium ducit. dextro ipse cornu consistit, sinistro praefecit magistrum equitum.

8 simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen, non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab

9 utra parte victoria inciperet. prior forte Iunius commovit hostem, laevo dextrum cornu, sacros more Samnitium milites eoque candida veste et paribus candore armis insignes. eos se Orco mactare Iunius dicitans cum intulisset signa, turbavit ordines et haud dubie inpulit aciem.

10 quod ubi sensit dictator: „ab laevone cornu victoria incipiet“ inquit „et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriae trahet?“

11 concitat milites; nec peditum virtuti equites aut legatorum

12 studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laevo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur, adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt.

13 is novus additus terror cum ex parte utraque circumvassisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanae redintegrato clamore intulissent gradum, tum fuga ab

14 Samnitibus coepta. iam strage hominum armorumque insignium campi repleti. ac primo pavidos Samnites castra sua acceperere, deinde ne ea quidem retenta: captis di-

15 reptisque ante noctem iniectus ignis. dictator ex senatus consulto triumphavit. cuius triumpho longe maximam

16 speciem captiva arma praebuere: tantum magnificentiae

visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fore ornandi ab aedilibus, cum tensae ducerentur. et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt; Campani ab superbia et odio Samnitium gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornato armarunt Samnitiumque nomine conpellarunt.

Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, 18 quae et ipsa indutiarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum — 19 nam ad moenia victor accessit — cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. praesidio Perusiae inposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul praestantiore etiam quam dictator victoria triumphans urbem est invectus. quin etiam de- 21 victorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium et M. Valerium est versum, quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum praetorem declaravit.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus, Decio collega datur. Valerius praetor quartum creatus. consules partiti provincias; Etruria 2 Decio, Samnium Fabio evenit. is profectus ad Nuceriam Al- 3 faternam, tum pacem petentis, quod uti ea, cum daretur, noluisse, aspernatus est; oppugnando ad deditionem subegit. cum Samnitibus acie dimicatum; haud magno certamine hostes victi; neque eius pugnae memoria tradita foret, ni Marsi eo primum proelio cum Romanis bellissent. secuti Marsorum defectionem Paeligni eandem fortunam habuerunt. Decio quoque, alteri consuli, secunda belli 4 fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui praebere atque indutias in quadraginta annos petere. Vulsiniensium castella aliquot vi cepit; quaedam 6 ex his diruit, ne receptaculo hostibus essent; circumferendoque passim bello tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum foedus ab consule peteret. ac de eo 7 quidem nihil impetratum; indutiae annuae datae. stipendium exercitu Romano ab hoste in eum annum pensum

et binae tunicae in militem exactae: ea merces indutiaram
fuit.

- 8 Tranquillas res iam Etruscis turbavit repentina de-
fectio Umbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi
9 quod transitum exercitus ager senserat. ii concitata omni
iuventute sua et magna parte Etruscorum ad rebellionem
compulsa tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in
Etruria Decio ad oppugnandam inde Romam ituros magni-
fice de se ac contemptim de Romanis loquentes iactarent.
10 quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum
est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit et in
11 agro Pupiniensi ad famam intentus hostium conseedit. nec
Romae spernebatur Umbrorum bellum, et ipsae minae me-
tum fecerant expertis Gallica clade, quam intutam urbem
12 incolerent. itaque legati ad Fabium consulem missi sunt,
ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam
13 prope exercitum duceret. dicto paruit consul, magnisque
itineribus ad Mevaniam, ubi tum coepae Umbrorum erant,
14 perrexit. repens adventus consulis, quem procul Umbria
in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit
Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam
15 omittendum bellum censerent. plaga una — Materinam
ipsi appellant — non continuit modo ceteros in armis, sed
confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium
16 adorti sunt. quos ubi effusos ruere in munimenta consul
vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tem-
pusque patiebatur, ita instruxit; cohortatusque praedica-
tione vera qua in Tuscis qua in Samnio partorum decorum
exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet et vocis
impiae poenas expetere, qua se urbem Romanam oppugna-
17 turos minati sunt. haec tanta sunt alacritate militum
audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpella-
verit ducem. ante imperium, ante concentum tubarum ac
18 cornuum cursu effuso in hostem feruntur. non tamquam
in viros aut armatos incurrunt: mirabilia dictu, signa
primo eripi coepta signiferis, deinde ipsi signiferi trahi ad
consulem armatique milites ex acie in aciem transferri,
et sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur

res; umbonibus incussaque ala sternuntur hostes. plus¹⁹
capitur hominum quam caeditur, atque una vox ponere
arma iubentium per totam fertur aciem. itaque inter²⁰
ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli;
postero insequentibusque diebus et ceteri Umbrorum po-
puli deduntur: Oriculani sponione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienae sortis victor belli, in suam¹
provinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feli-²
citer gestas, sicut priore anno populus continuaverat con-
sulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Clau-
dus L. Volumnii consules fuerunt, prorogavit maxime³
Appio adversante imperium. Appium censorem petisse³
consulatum, comitiaque eius ab L. Furio tribuno plebis
interpellata, donec se censura abdicarit, in quibusdam⁴
annalibus invenio. creatus consul, cum collegae novum⁴
bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romae mansit, ut
urbanis artibus opes augetet, quando belli decus penes
alios esset. Volunnium provinciae haud paenituit: multa⁵
secunda proelia fecit, aliquot urbes hostium vi cepit. prae-
dae erat largitor et benignitatem per se gratam comitate
adiuvabat, militemque his artibus fecerat et periculi et
laboris avidum. Q. Fabius pro consule ad urbem Allifas⁶
cum Samnitium exercitu signis conlatis confligit. minime
ambigua res fuit: fusi hostes atque in castra compulsi.
nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei;
ante noctem tamen sunt circumsessa et nocte custodita,
ne quis elabi posset. postero die vixdum luce certa dedi-⁷
tio fieri coepta, et pacti, qui Samnitium forent, ut cum
singulis vestimentis emitterentur: ii omnes sub iugum
missi. sociis Samnitium nihil cautum; ad septem milia⁸
sub corona venire. qui se civem Hernicum dixerat, seorsus
in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad⁹
senatum misit; et cum quaesitum esset, dilectu an vo-
luntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per
Latinos populos custodiendi dantur, iussique eam integram¹⁰
rem novi consules P. Cornelius Arvina Q. Marcius Tre-
mulus — hi enim iam creati erant — ad senatum referre.
Id aegre passi Hernici, concilium populorum omnium ha-¹¹

benibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Aletrinatem Ferentinatamque et Verulanum omnes Hernici nominis populi Romano bellum indixerunt.

1 XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exortū. Calatia et Sora praesidiaque quae in his Romana erant expugnata, et in captivorum corpora militum foede saevitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes — iam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iussum erat — decernuntur. primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium suspensique de statu alterius uterque consul ageret, Romanamque is metus manaret, adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore ac vetusta gentis gloria fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt semestri stipendio frumentoque et singulis in militem tunicis. ab senatu ad Marcium reiecti, cui senatus consulto permissum de Hernicis erat; isque eam gentem in deditionem accepit. et in Samnio alter consul superior viribus, locis inpeditor erat. omnia itinera obsaepserant hostes saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent. neque eos, cum cotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat, satisque apparebat neque Samnitum certamen praesens nec Romanum dilationem belli laturum. adventus Marci, qui Hernicis subactis maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, coniungi utique passi duos consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem inconposito agmine Marcium adgrediuntur. raptim conlatae sarcinae in medium et, prout tempus patiebatur, instructa acies. clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque

confestim arma capere iussis raptimque eductis in aciem militibus transversam hostium aciem atque alio certamine occupatam invadit, clamitans summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae compotem sinerent fieri nec ad se sui belli vindicarent decus. qua impetum dederat perrumpit, aciemque per mediam in castra hostium tendit et vacua defensoribus capit atque incendit. quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit et hostes respexere, tum passim fuga coepta Samnitium fieri; sed omnia obtinet caedes, nec in ullam partem tutum per fugium est. iam triginta milibus hostium caesis signum receptui consules dederant, colligebantque in unum copias invicem inter se gratantes, cum repente visae procul hostium novae cohortes, quae in supplementum scriptae fuerant, integravere caedem. in quas nec iussu consulum nec signo accepto victores vadunt, malo tirocinio inbuedum Samnitum clamitantes. indulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent novum militem hostium inter percultos fuga veteranos ne temptando quidem satis certamini fore. nec eos opinio fefellit: omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies, nec quicquam satis tuti loci victis est, et de iugis, quae ceperant, funduntur, iamque una voce omnes pacem petebant. tum trium mensum frumento imperato et annuo stipendio ac singulis in militem tunicis ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus; Marcus de Hernicis triumphans in urbem rediit, statuaque equestris in foro decreta est, quae ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis Aletrinatis Verulano Ferentinatis, quia maluerunt quam civitatem, suae leges redditae, conubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis quique arma Romanis intulerant civitas sine suffragii latione data, concilia conubiaque adempta et magistratibus praeterquam sacrarum curatione interdictum.

Eodem anno aedes Salutis a C. Iunio Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque eius M. Valerio Maximo viae per agros

26 publica impensa factae. et cum Carthaginensibus eodem anno foedus tertio renovatum, legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

1 XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium
2 Scipionem cum magistro equitum P. Decio Mure. ab his, propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerant bello abesse. creati consules L. Postumius Ti. Minucius. hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio suggerit biennio exempto, quo Claudium Volumniumque et Cornelium cum Marcio consules factos
4 tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit. incertum est.

5 Eodem anno in campum Stellatam agri Campani Samnitium incursionem factae. itaque ambo consules in Samnium missi. cum diversas regiones. Tifernum Postumius, Bovianum Minucius petisset. Postumi prius ductu ad Tifernum pugnatum. alii haud dubie Samnites victos ac
8 viginti milia hominum capta tradunt, alii Marte aequo discessum, et Postumium metum simulantem nocturno itinere clam in montes copias abduxisse, hostes secutos duo
9 milia inde locis munitis et ipsos consedissee. consul ut stativa tuta copiosaque — et ita erant — petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit et omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo praesidio de
10 vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam et ipsum adversus alios sedentem ducit. ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert, et cum anceps proelium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium
12 inprovisio invadit. itaque cum lassitudo ac vulnera fugam quoque praepedissent, occisione occisi hostes, signa unum et viginti capta. atque inde ad castra Postumi perrectum.
13 ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt fugantque; signa militaria sex et viginti capta et imperator Samnitium Statius Gellius multique alii
14 mortales et castra utraque capta. et Bovianum urbs postero die coepta oppugnari brevi capitur, magnaque

gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium 15 consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum eius consulem suffectum, et ab eo, cum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. — Eo anno Sora Arpinum Cesennia recepta ab Samnitibus; Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

XLV. P. Sulpicio Saverione P. Sempronio Sopho 1 consulibus Samnites, seu finem seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere, quibus suppliciter agentibus responsum est, nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citro habita de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem 3 cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse. conperta omnia senatui relaturum; decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. eo anno cum pacatum Samnium exercitus 4 Romanus benigne praebito comiteu peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum.

Ad Aequos inde veteres hostes ceterum per multos 5 annos sub specie infidae pacis quietos versa arma Romana, quod incolumi Hernico nomine missitaverant simul cum his Samniti auxilia, et post Hernicos subactos univ 6 versa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat; et postquam icto Romae cum Samnitibus foedere fetiales venerant res repetitum, temp 7 tationem aiebant esse, ut terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur, quod quanto opere optandum foret Hernicos docuisse, cum quibus licuerit suas leges Romanae civitati praepoptaverint; quibus legendi, quid mallent, 8 copia non fuerit pro poena necessariam civitatem fore. ob haec vulgo in conciliis lactata populus Romanus bellum fieri Aequis iussit; consulesque ambo ad novum profecti 9 bellum quattuor milia a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, ut qui suo nomine permultos annos inbellis egissent, tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra 11

tuenda censent. movent plerosque vastatio futura agrorum
 ac deinceps cum levibus praesidiis urbium relictarum ex-
 cidia. itaque postquam inter multas sententias una, quae
 omissa cura communium ad respectum suarum quemque
 rerum verteret, est audita, ut prima vigilia diversi e castris
 ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abi-
 rent, cuncti eam sententiam ingenti adsensu accepere.
 palatis hostibus per agros prima luce Romani signis pro-
 latis in acie consistunt, et, ubi nemo obvius ibat, pleno
 gradu ad castra hostium tendunt. ceterum postquam ibi
 neque stationes pro portis nec quemquam in vallo nec
 fremitum consuetum castrorum animadverterunt, insolito
 silentio moti metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde
 vallum cum deserta omnia invenissent, pergunt hostem
 vestigiis sequi. sed vestigia in omnes aequae ferentia par-
 tes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post
 per exploratores conpertis hostium consiliis ad singulas
 urbes circumferendo bello unum et triginta oppida intra
 dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt, quorum
 pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope
 ad interuersionem deletum. de Aequis triumphatum; ex-
 emploque eorum clades fuit, ut Marrucini Marsi Paeligni
 Frentani mitterent Romam oratores pacis petendae ami-
 citiaeque. his populis foedus petentibus datum.

1 XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre
 libertino humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et
 2 facundus, aedilis curulis fuit. invenio in quibusdam anna-
 libus, cum appareret aedilibus, fierique se pro tribu
 aedilem videret neque accipi nomen, quia scriptum face-
 ret, tabulam posuisse et iurasse se scriptum non facturum;
 3 quem aliquanto ante desisse scriptum facere arguit Macer
 Licinius tribunatu ante gesto triumviratibusque, nocturno
 4 altero, altero coloniae deducendae. ceterum, id quod haud
 discrepat, contumacia adversus contemnentem humilitatem
 5 suam nobiles certavit; civile ius, repositum in penetrali-
 bus pontificum, evulgavit fastosque circa forum in albo
 6 proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur; aedem
 Concordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedi-

cavit, coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pon-
 tifex maximus verba praecire, cum more maiorum negaret
 nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare.
 itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne
 quis templum aramve iniussu senatus aut tribunorum ple-
 bei partis maioris dedicaret.

Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit
 adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam.
 ad collegam agrum visendi causa Flavius cum venisset,
 consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant,
 ad resurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo iussit
 ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit.

Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio, Ap.
 Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertino-
 rum filii lectis inquinaverat et, posteaquam eam lectionem
 nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petie-
 rat opes urbanas, humilibus per omnes tribus divisit forum
 et campum corruptit. tantumque Flavii comitia indignita-
 tis habuerunt, ut plerique nobilium anulos aureos et pha-
 leras deponerent. ex eo tempore in duas partes discessit
 civitas: aliud integer populus factor et cultor bonorum,
 aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius et P. Decius
 censores facti, et Fabius, simul concordiae causa, simul
 ne humillimorum in manu comitia essent, omnem foren-
 sem turbam exeretam in quattuor tribus coniecit, urba-
 nasque eas appellavit. adeoque eam rem acceptam gratis
 animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non
 pepererat, hac ordinum temperatione pareret. ab eodem
 institutum dicitur, ut equites idibus Quinctilibus transve-
 herentur.

PERIOCHA LIBRI X.

Coloniae deductae sunt Sora et Alba et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, cum antea quaterni fuissent. lex de provocatione ad populum a Murena consule tertio tunc lata est. duae tribus adiectae sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum est, et adversus eos saepe prospere pugnatum est. cum adversus Etruscos Umbros Samnites Gallos P. Decio et Q. Fabio ducibus pugnaretur, et Romanus exercitus in maximo discrimine esset, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu et morte sua victoriam eius pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iure iurando obstrictus, quo maiore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. census actus est, lustrum conditum: censa sunt civium capita CCLXXII et CCCXX.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER X.

- 1 I. L. Genucio Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniae deductae. Albam in Aequos sex milia colonorum scripta.
- 2 Sora agri Volsci fuerat, sed possederant Samnites; eo quattuor milia hominum missa. eodem anno Arpinatibus
- 3 Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos conpertum, capitaque coniurationis eius quaestione ab consulibus ex se-
- 4 natus consulto habita virgis caesi ac securi percussi. tamen ne prorsus inbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est, quod nuntiabatur ex spelunca quadam ex
- 5 cursiones armatorum in agros fieri. in eam speluncam penetratum cum signis est, et ex [eo] loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu, donec altero specus eius ore — nam pervius erat — invento utraeque
- 6 fauces congestis lignis accensae. ita intus fumo ac vapore ad duo milia armatorum ruentia novissime in ipsas flammamas, dum evadere tendunt, absumpta.
- 7 M. Livio Dentre M. Aemilio consulibus redintegratum Aequicum bellum. coloniam aegre patientes velut arcem suis finibus inpositam, summa vi expugnare adorti ab ipsis

colonis pelluntur. ceterum tantum Romae terrorem fecere, 8 quia vix credibile erat tam adfectis rebus solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus eius causa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. cum M. Titinio magistro 9 equitum profectus primo congressu Aequos subegit, ac die octavo triumphans in urbem cum redisset, aedem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Graecorum Cleonymo duce 1 Lacedaemonio ad Italiae litora adpulsa Thurias urbem in Sallentinis cepit. adversus hunc hostem consul Aemilius 2 missus proelio uno fugatum compulit in naves. Thuriae redditae veteri cultori Sallentinoque agro pax parta. Iu- 3 nium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos in quibusdam annalibus invenio, et Cleonymum, priusquam con- 4 fligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circum- vectus inde Brundisii promunturium medioque sinu Ha- 5 driatico ventis latus, cum laeva inportuosa Italiae litora, dextra Illyrii Liburnique et Histri, gentes ferae et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. expositis paucis, qui loca 6 explorarent, cum audisset tenue praetentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint inrigua aestibus maritimis, agros haud procul proximos campestris cerni, ulteriora collis videri esse, ostium fluminis praealti, quo 7 circumagi naves in stationem tutam possint vidisse — Meduacus amnis erat —; eo invectam classem subire fluminis adverso iussit. gravissimas navium non pertulit alveus 8 fluminis; in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. ibi egressi praesi- 9 dio levi navibus relicto vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. haec ubi Patavi- 9 vium sunt nuntiata — semper autem eos in armis accolae Galli habebant —, in duas partes iuventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur, altera, ne cui praedonum obvia fieret, altero itinere ad sta-

tionem navium — milia autem quattuordecim ab oppido
 10 aberat — ducta. In naves parvas custodibus interemptis
 impetus factus, territque nautae coguntur naves in alte-
 ram ripam amnis traicere. et in terra prosperum aequae
 in palatos praedatores proelium fuerat, refugientibusque
 11 ad stationem Graecis Veneti obsistunt: ita in medio cir-
 cumventi hostes caesique; pars capti classem indicant
 12 regemque Cleonymum tria milia abesse. inde captivis
 proximo vico in custodiam datis pars fluviales naves ad
 superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas,
 pars captiva navigia armatis complent, profectique ad
 classem immobiles naves et loca ignota plus quam hostem
 13 timentes circumvadunt, fugientesque in altum acrius quam
 repugnantes usque ad ostium amnis persecuti captis qui-
 busdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in
 14 vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus vix quinta
 parte navium incohumi nulla regione maris Hadriatici pro-
 sperere adita discessit. rostra navium spoliaque Laconum
 in aede Iunonis veteri fixa multi supersunt qui viderunt
 15 Patavi. monumentum navalis pugnae eo die, quo pugna-
 tum est, quotannis sollempni certamine navium in flumine
 oppidi medio exercetur.

1 III. Eodem anno Romae cum Vestinis petentibus ami-
 2 citiam ictum est foedus. multiplex deinde exortus terror.
 Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu orto
 nuntiabatur, ubi Cilnium genus praepotens divitiarum in-
 vidia pelli armis coeptum, simul Marsos agrum vi tueri,
 in quem colonia Carseoli deducta erat quattuor milibus
 3 hominum scriptis. itaque propter eos tumultus dictus M.
 Valerius Maximus dictator magistrum equitum sibi legit
 4 M. Aemilium Paulum. id magis credo, quam Q. Fabium
 ea aetate atque eis honoribus Valerio subiectum; cete-
 rum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim.
 5 profectus dictator cum exercitu proelio uno Marsos fundit.
 compulsis deinde in urbes munitas Miloniam Plestinam
 Fresilian intra dies paucos cepit, et parte agri multatis
 6 Marsis foedus restituit. tum in Etruscos versum bellum.
 et cum dictator auspicio repentorum causa profec-

tus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus
 ex insidiis circumvenitur, signisque aliquot amissis foeda
 militum caede ac fuga in castra est compulsus. qui terror 7
 non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte
 cognomen suum aequavit tum maxime bellicis laudibus,
 sed etiam quod memor Papirianae saevitiae numquam, ut 8
 dictatoris inihusu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nuntiata ea clades Romam maiorem, quam res 1
 erat, terrorem excivit. nam ut exercitu deleta ita iusti- 2
 tium indictum, custodiae in portis, vigiliae vicatim exactae,
 arma, tela in muros congesta. omnibus iunioribus sacra- 3
 mento adactis dictator ad exercitum missus omnia spe
 tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in
 tutiorem locum redacta, cohortes, quae signa amiserant, 4
 extra vallum sine tentoriis destitutas invenit, exercitum
 avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. ita- 5
 que confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit.
 eo et hostes secuti, quamquam ex bene gesta re summam 6
 et in aperto certamine virium spem habebant, tamen insi-
 diis quoque, quas feliciter experti erant, hostem temptant.
 tecta semiruta vici per vastationem agrorum deusti haud 7
 procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis
 pecus in conspectu praesidii Romani, cui praeerat Cn.
 Fulvius legatus, propulsum. ad quam inlecebram cum 8
 moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus pro-
 gressus sub ipsas munitiones inclamat alios, cunctanter
 ab ruinis vici pecus propellentes, quid cessarent, cum per
 media castra Romana tuto agere possent. haec cum legato 9
 Caerites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos
 militum indignatio ingens esset, nec tamen iniussu moveri
 auderent, iubet peritos linguae attendere animum, pasto-
 rum sermo agresti an urbano propior esset. cum refer- 10
 rent sonum linguae et corporum habitum et nitorem cul-
 tiora quam pastoralia esse: „ite igitur, dicite“ inquit,
 „detegant nequiquam conditas insidias: omnia scire Ro-
 manum, nec magis iam dolo capi quam armis vinci posse.“
 haec ubi audita sunt et ad eos, qui consederant in insidiis, 11
 perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in paten-

12 tem ad conspectum undique campum prolata signa. visa
legato maior acies, quam quae ab suo praesidio sustineri
posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mit-
1 tit; interea ipse impetus hostium sustinet. V. Nuntio
2 adlato dictator signa ferri ac sequi iubet armatos. sed
celeriores prope omnia imperio erant; raptā extemplo
signa armaque, et vix ab impetu et cursu tenebantur. cum
ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitior
3 accidens clamor ab increcente certamine. urgent itaque
alii alios hortanturque signiferos, ut ocius eant.
quo magis festinantes videt dictator, eo impensius reten-
4 tat agmen ac sensim incedere iubet. Etrusci contra prin-
cipio exciti pugnae omnibus copiis aderant. et super
alios alii nuntiant dictatori omnes legiones Etruscorum
capessisse pugnam nec iam ab suis resisti posse; et ipse
cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium
5 esset. ceterum satis fretus esse etiam nunc tolerando
certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem,
quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur
6 viribus fessos. quamquam lente procedunt, iam tamen ad
inpetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium.
prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut
repentinum hostis timeret; sed reliquerat intervalla inter
ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti pos-
7 sent, pariter sustulit clamorem acies et emissus eques
libero cursu in hostem invehitur inconpositisque adversus
8 equestrem procellam subitum pavorem offundit. itaque ut
prope serum auxilium iam paene circumventis, ita uni-
versa requies data est. integri accepere pugnam, nec ea
9 ipsa longa aut anceps fuit. fusi hostes castra repetunt,
inferentibusque iam signa Romanis cedunt et in ultimam
10 castrorum partem conglobantur. haerent fugientes in an-
gustis portarum; pars magna aggerem vallumque con-
scendit, si aut ex superiore loco tueri se aut superare
11 aliqua et evadere posset. sorte quodam loco male densa-
tus agger pondere superstantium in fossam procubuit:
atque ea, cum deos pandere viam fugae conclamassent,
12 plures inermes quam armati evadunt. hoc proelio fractae

iterum Etruscorum vires; et pacto annuo stipendio et
duum mensum frumento permissum ab dictatore, ut de
pace legatos mitterent Romam, pax negata; indulgiae bien-
nii datae. dictator triumphans in urbem rediit. habeo 13
auctores sine ullo memorabili proelio pacatam ab dicta-
tore Etruriam esse seditionibus tantum Arretinorum con-
positis et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto.
consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem 14
atque adeo etiam absentem creatum tradidere quidam, et
per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur,
consulatum cum Apuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Apuleio consulibus satis paca- 1
tae foris res fuere: Etruscum adversa belli res et indulgiae 2
quietum tenebant, Samnitum multorum annorum cladibus
domitum haud dum foederis novi paenitebat. Romae quo- 3
atque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias
multitudo praestabat. tamen, ne undique tranquillae res
essent, certamen iniectum inter primores civitatis, patri-
cios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis,
qui undique criminandorum patrum apud plebem occasio- 4
nibus quaesitis, postquam alia frustra temptata erant, eam
actionem susceperunt, qua non infimam plebem accende-
rent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque
plebeios, quorum honoribus nihil praeter sacerdotia, quae 5
nondum promiscua erant, deessent. rogationem ergo pro- 6
mulgarunt, ut, cum quattuor augures, quattuor pontifices
ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum nu-
merum, quattuor pontifices, quinque augures, de plebe
omnes, adlegerentur. quemadmodum ad quattuor augu- 7
rum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium
potuerit, non invenio, cum inter augures constet inparem
numerum debere esse, ut tres antiquae tribus, Ramnes
Titienses Luceres, suum quaeque augurem habeant, aut, 8
si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes mul-
tiplicent, sicut multiplicati sunt, cum ad quattuor quinque
adiecti novem numerum, ut terni in singulas essent, ex-
pleverunt. ceterum, quia de plebe adlegebantur, iuxta 9
eam rem aegre passi patres, quam cum consulatum vul-

10 gari viderent. simulabant ad deos id magis quam ad se
 pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur; id se
 optare tantum, ne qua in rem publicam clades veniat.
 11 minus autem tetendere, adsueti iam tali genere certami-
 num vinci; et cernebant adversarios non id, quod olim
 vix speraverint, adfectantes, magnos honores, sed omnia
 iam, in quorum spem dubiam erat certatum, adeptos.
 multiplices consulatus censurasque et triumphos.
 1 VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege
 inter Ap. Claudium maxime ferunt et inter P. Decium
 2 Murem. qui cum eadem ferme de iure patrum ac plebis,
 quae pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant,
 3 cum plebeis consulatus rogabatur, disseruissent, rettu-
 lisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum
 multi, qui in contione erant, viderant, incinctum Gabino
 cultu super telum stantem, quo se habitu pro populo ac
 4 legionibus Romanis devovisset. tum P. Decium consulem
 purum piisque deis immortalibus visum, aequae ac si T.
 5 Manlius collega eius devoveretur: eundem P. Decium,
 qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non
 potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audi-
 rent dii quam Appii Claudii? castius eum sacra privata
 6 facere et religiosius deos colere quam se? quem paenitere
 votorum, quae pro re publica nuncupaverint tot consules
 plebei, tot dictatores aut ad exercitus euntes aut inter
 7 ipsa bella? numerarentur duces eorum annorum, quibus
 plebeiorum ductu et auspicio res geri coeptae sint; num-
 erarentur triumphi: iam ne nobilitatis quidem suae ple-
 8 beios paenitere. pro certo habere, si quod repens bellum
 orietur, non plus spei fore senatui populoque Romano in
 9 patriciis quam in plebeis ducibus. „quod cum ita se ha-
 beat, cui deorum hominumve indignum videri potest“
 inquit „eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prae-
 texta, tunica palmata et toga picta et corona triumphali
 laureaue honoraritis, quorum domos spoliis hostium ad-
 fixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque augu-
 10 ralia insignia adicere? qui Iovis optimi maximi ornatu
 decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium

ascenderit, is non conspicietur cum capide ac lituo, capite
 velato victimam caedet auguriumve ex arce capiet? cuius 11
 imaginis titulo consulatus censuraque et triumphus aequo
 animo legetur, si auguratum aut pontificatum adieceritis,
 qui sustinebunt legentium oculi? equidem — pace dixe- 12
 rim deum — eos nos iam populi Romani beneficio esse
 spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione
 nostra honoris, quam acceperimus, et deorum magis quam
 nostra causa expetamus, ut, quos privatim colimus, pu-
 blicae colamus.“

VIII. „Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra 1
 sit causa patriciorum de sacerdotiis et non iam in pos-
 sessione unius amplissimi simul sacerdotii? decemvros 2
 sacris faciendis, carminum Sibyllae ac fatorum populi
 huius interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cae-
 rimoniatarumque aliarum plebeios videmus. nec aut tum 3
 patriciis ulla iniuria facta est, cum duoviris sacris faciun-
 dis adiectus est propter plebeios numerus, et nunc tribu-
 nus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quat-
 tuor pontificum adiecit, in quae plebei nominentur, non 4
 ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adiuvent vos
 homines plebei divinis quoque rebus procurandis, sicut
 in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. non eru- 5
 bescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in
 censura, quem in consulatu collegam habere potuisti, cuius
 tam dictatoris magister equitum quam magistri equitum
 dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobili- 6
 tati vestrae, seu Attium Clausum seu App. Claudium ma-
 vultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt:
 ne fastidieris, nos in sacerdotum numerum accipere. multa 7
 nobiscum decora adferimus, immo omnia eadem, quae vos
 superbos fecerunt: L. Sextius primus de plebe consul est 8
 factus, C. Licinius Stolo primus magister equitum, C.
 Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius
 Philo primus praetor. semper ista audita sunt eadem, 9
 penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos
 solos iustum imperium et auspiciū domi militiaeque:
 aequae adhuc prosperum plebeium et patricium fuit porro- 10

que erit. en umquam fando audistis patricios primo esse factos non de caelo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est nihil ultra quam ingenuos? consulem iam patrem
 11 ciere possum, avumque iam poterit filius meus. nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur: certamen tantum patricii petunt nec curant, quem eventum
 12 certaminum habeant. ego hanc legem, quod bonum faustum felixque sit vobis ac rei publicae, uti rogas, iubendam cen-
 1 seo. IX. Vocare tribus extemplo populus iubebat, apparebatque accipi legem; ille tamen dies intercessione est sublatus. postero die deterritis tribunis ingenti consensu
 2 accepta est. pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Dentor, quinque augures item de plebe: C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Faesus, C. Marcius, T. Publilius. ita octo pontificum, novem augurum numerus factus.
 3 Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos
 4 lata est, semper a familia eadem. causam renovandae saepius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes quam libertas plebis poterat. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur, quod gravi poena, si quis
 5 verberasset necassetve civem Romanum, sanxit; Valeria lex cum eum, qui provocasset, virgis caedi securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra
 6 quam „inprobe factum“ adiecit. id, qui tum pudor hominum erat, visum credo vinculum satis validum legis. nunc vix servus ero ita minetur quisquam.
 7 Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Aequos, cum praeter animos feroces
 8 nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. alter consul Apuleius in Umbria Nequinum oppidum circumscidit. locus erat arduus atque in parte una praecipuus, ubi nunc
 9 Narnia sita est, nec vi nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetus T. Manlius
 10 Torquatus novi consules acceperunt. in eum annum cum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent cen-

turiae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiore annu: eo anno maiori se usui rei publicae fore urbano gesto
 11 magistratu. ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen aedilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. id ne pro certo ponerem, vetustior annalium
 12 auctor Piso effecit, qui eo anno aediles curules fuisse tradit Cn. Domitium Cn. f. Calvinum et Sp. Carviliu Q. f. Maximum. id credo cognomen errorem in aedilibus
 13 fecisse, secutamque fabulam mixtam ex aediliciis et consularibus comitiis convenientem errori. et lustrum eo anno
 14 conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverione censoribus, tribusque additae duae: Aniensis ac Tere-
 tina. haec Romae gesta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum cum signi obsi-
 1 dione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia iuncta muro, specu facto ad stationes Romanas
 2 itinere occulto perveniunt; inde ad consulem deducti prae-
 3 sidium armatum se intra moenia et muros accepturos confirmant. nec aspernanda res visa neque incaute credenda. 3
 cum altero eorum — nam alter obses retentus — duo exploratores per cuniculum missi; per quos satis conperta
 4 re trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi nocte portam, quae proxima erat, cepere. qua refracta consul
 5 exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. ita 5
 Nequinum in dicionem populi Romani venit. colonia eo adversus Umbros missa a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna praeda Romanus reductus.

Eodem anno ab Etruscis adversus indutias paratum
 6 bellum. sed eos alia molientis Gallorum ingens exercitus fines ingressus paulisper a proposito avertit. pecunia
 7 deinde, qua multum poterant, freti socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. de societate haud abnuunt barbari; de
 8 mercede agitur. qua pacta acceptaque cum parata cetera ad bellum essent sequique Etruscus iuberet, infitias eunt mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quidquid
 9 acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent ar-

10 misque lacesserent cultores. militaturos tamen se, si utique Etrusci velint, sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur tandemque aliqua sede certa consistant. multa de eo concilia populorum Etruriae habita, nec perfici quicquam potuit, non tam quia imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque adiungere tam esseratae gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo paratam rettulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

- 1 XI. T. Manlio consuli provincia Etruria sorte evenit; qui vixdum ingressus hostium finis cum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus extemplo prope expiravit. tertius ab eo casu dies finis vitae
2 consuli fuit. quo velut omine belli accepto deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos.
3 Romae cum desiderio viri tum incommoditate temporis tristis nuntius fuit, ut patres ab iubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiae centuriaeque dixere, quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat: tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci
5 iussit. adventus eius compressit Etruscos adeo, ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, cum passim non villae solum, sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit.
7 Cum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud inmerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse. Picentibus gratiae actae, et magna pars
8 curae patribus ab Etruria in Samnites versa est. caritas etiam annonae sollicitam civitatem habuit, ventumque ad inopiae ultimum foret, ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni eius viri cura, qua-

lis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domitum in annonae dispensatione praeparando ac convchendo frumento fuisset. — Eo anno — nec traditur causa — 10 interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. is comitia consularia habuit, creavit L. Cornelium Scipionem Cn. Fulvium consules.

Principio huius anni oratores Lucanorum ad novos 11 consules venerunt questum, quia condicionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam, 12 tunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut umquam postea nomen Romanum violent. orare patres, ut et Lucanos in fidem 13 accipiant et vim atque iniuriam ab se Samnitium arceant. se quamquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria iam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse. XII. Brevis consultatio senatus fuit; ad 1 unum omnes iungendum foedus cum Lucanis resque repetendas ab Samnitibus censent. benigne responsum Lucanis 2 ictumque foedus. fetiales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abiturus. haec postquam audita sunt Romae, bellum Samni- 3 tibus et patres censuerunt et populus iussit. consules inter se provincias partiti sunt: Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt, diversique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum et simile prioris anni 4 militiae expectanti hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. pugnatum maiore parte diei magna utrimque 5 caede: nox incertis, qua data victoria esset, intervenit. lux insequens victorem victumque ostendit, nam Etrusci 6 silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima praeda — nam et stativa et trepide deserta fuerant — potitur. inde in 7 Faliscum agrum copiis reductis cum impedimenta Faleriis

cum modico praesidio reliquisset, expedito agmine ad
 8 depopulandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique
 vastantur; praedae undique actae. nec solum modo vastum
 hosti relictum, sed castellis etiam vicisque inlatus ignis:
 urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos
 9 compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio
 ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bo-
 vianum inde adgressus nec ita multo post Aufidenam vi-
 cepit.

1 XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Aequi-
 culorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit.
 2 vit. cum comitia consularia instarent, fama exorta Etrus-
 3 cos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam
 omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non
 Gallos quacumque condicione traxerint ad bellum; incre-
 pari magistratus Samnitium, quod exercitum adversus
 4 Lucanum hostem comparatum obiecerint Romanis; itaque
 suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, et
 5 haudquaquam pari defungendum esse certamine. hic ter-
 ror, cum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q.
 Fabium Maximum primo non petentem, deinde, ut incli-
 6 nata studia vidit, etiam recusantem convertit: quid se iam
 senem ac perfunctum laboribus laborumque praemiis sol-
 licitarent? nec corporis nec animi vigorem remanere
 eundem, et fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia
 iam in se et constantior, quam velint humanae res, videat-
 7 tur. et se gloriae seniorum subcrevisse, et ad suam glo-
 riam consurgentes alios laetum aspicere. nec honores
 magnos fortissimis viris Romae nec honoribus deesse
 8 fortes viros. acuebat hac moderatione tam iusta studia;
 quae verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari
 iussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non
 9 liceret. vix prae strepitu audita lex est, tribunisque plebis
 nihil id impedimenti futurum aiebant: se ad populum latu-
 10 ros, uti legibus solveretur. et ille quidem in recusanda
 perstabat, quid ergo attineret leges ferri rogitans, quibus
 per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? iam regi leges,
 11 non regere. populus nihilo minus suffragia inibat, et, ut

quaeque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie
 Fabium dicebat. tum demum consensu civitatis victus: 12
 „dei adprobent“ inquit „quod agitis acturique estis, Qui-
 rites. ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi
 estis, in collega sit meae apud vos gratiae locus: P. De- 13
 cium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum
 vobis, dignum parente suo, quaeso mecum consulem fa-
 ciatis.“ iusta suffragatio visa. omnes quae supererant cen-
 turiae Q. Fabium P. Decium consules dixerunt. — Eo anno 14
 plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod
 lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme
 est purgatus, vinculumque ingens inmodicae cupiditati in-
 iectum est.

XIV. Consules novi Q. Fabius Maximus quartum et 1
 P. Decius Mus tertium cum inter se agerent, uti alter
 Samnites hostes, alter Etruscos deligeret, quantaeque in 2
 hanc aut in illam provinciam copiae satis, et uter ad
 utrum bellum dux idoneus magis esset, ab Sutrio et Nepete 3
 et Faleriis legati, auctores concilia Etruriae populorum
 de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium
 averterunt. profecti consules, quo expeditiones commeatus 4
 essent et incertior hostis, qua venturum bellum foret,
 Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum in
 Samnium legiones ducunt. ubi in hostium fines ventum 5
 est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explo-
 rant tamen latius quam populantur. igitur non sefellere 6
 ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam in-
 gressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fa- 7
 bius impedimentis in locum tutum remotis praesidioque
 modico inposito, praemonitis militibus adesse certamen
 quadrato agmine ad praedictas hostium latebras succedit.
 Samnites desperato inproviso tumultu, quando in apertum 8
 semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie iusta ma-
 luerunt concurrere. itaque in aequum descendunt ac for-
 9 tunae se maiore animo quam spe committunt. ceterum,
 sive quia ex omnium Samnitium populis quodcumque ro-
 boris fuerat contraxerant, seu quia discrimen summae re-
 rum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna

10 praebuerunt terroris. Fabius ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, Maximum filium et M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, 11 ire ad equites iubet et adhortari, ut, si quando umquam equestri ope adiutam rem publicam meminerint, illo die adnitantur, ut ordinis eius gloriam invictam praestent. 12 peditum certamine immobilem hostem restare, omnem reliquam spem in impetu esse equitum. et ipsos nominatim iuvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc 13 promissis onerat. ceterum quando ** ne ea quoque temptata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires 14 iuarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie et ad montes proximos quam posset occultissime circumducere iubet; inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab 15 tergo repente se ostendere. equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quam suis ex improviso ante signa 16 evecti praebuerunt tumultus. adversus incitatas turmas stetit inmota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perumpi potuit; et postquam inritum inceptum erat, recepti 17 post signa proelio excesserunt. crevit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies 18 iussu consulis in primum successisset. ibi integrae vires sistunt invehentem se iam Samnitum, et in tempore visa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum 19 metu terruere Samnitium animos. nam et Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit, et pro se quisque miles adesse alterum consulem, adesse legiones gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatas fugae formidinisque Samnites inplevit, maxime territos, ne ab altero 20 exercitu integro intactoque fessi opprimerentur. et quia passim in fugam dissipati sunt, minor caedes quam pro tanta victoria fuit. tria milia et quadringenti caesi, capti octingenti ferme et triginta, signa militaria capta tria et viginti.

1 XV. Samnitibus Apuli se ante proelium coniunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra obie-

cisset, extractos deinde ad certamen fudisset. ibi quoque 2 plus fugae fuit quam caedis: duo milia Apulorum caesa; spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. ibi 3 duo consulares exercitus diversis vagati partibus omnia spatio quinque mensum evastarunt. quadraginta et quin- 4 que loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt, alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopularum. Fa- 6 bius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo milia nongenti, caesi pugnantes ferme nongenti triginta.

Inde comitorum causa Romam profectus maturavit 7 eam rem agere. cum primo vocatae Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, 8 quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo de se eadem fere 9 quae priore anno dicendo abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas, orare, ut ex caeno plebeio consulatum extraheret maiestatemque pristinam cum honori tum patriciis gentibus redderet. Fabius silentio facto media 10 oratione studia hominum sedavit: facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quam se consulem fieri videret; nunc se suam rationem 11 comitiis, cum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum. ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. nobilitas oblectare Fabio fugisse eum Ap. Claudium collegam eloquentia civilibusque artibus haud dubie praestantem.

XVI. Comitiis perfectis veteres consules iussi bellum 1 in Samnio gerere prorogato in sex menses imperio. itaque 2 insequenti quoque anno L. Volumnio Ap. Claudio consilibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum nusquam se proelio committentem

3 postremo expulsi finibus. Etruriam pulsi petierunt, et, quod legationibus nequiquam saepe temptaverant, id se tanto agmine armatorum mixtis terrore precibus acturos efficacius rati, postularunt principum Etruriae concilium.

4 quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt: omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent; temptasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia. petisse pacem a populo Romano, cum bellum tolerare non possent; rebellasse, quod pax servientibus gravior quam liberis bellum esset. unam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire, gentem Italiae opulentissimam armis viris pecunia esse; habere accolae Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces cum suo ingenio tum adversus Romanos, populum, quem captum a se auroque redemptum, haud vana iactantes, memorent. nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsinnae quondam maioribusque eorum fuerit, quin Romanos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio venisse; confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.

1 XVII. Haec eos in Etruria iactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi conperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, 2 advocato consilio „quid per agros“ inquit „vagatur vicatim circumferentes bellum? quin urbes et moenia adgre-

3 dimur? nullus iam exercitus Samnio praesidet; cessere finibus ac sibimet ipsi exilium conscivere.“ adprobantibus cunctis ad Murgantiam validam urbem oppugnandam ducit; tantusque ardor militum fuit et caritate ducis et spe maioris quam ex agrestibus populationibus praedae, ut 4 uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo milia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique, et alia praeda ingens capta est. quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius iubet.

5 „hacine“ inquit „victoria sola aut hac praeda contenti estis futuri? vultis vos pro virtute spes gerere: omnes

Samnitium urbes fortunaeque in urbibus relictas vestrae sunt, quando legiones eorum tot proeliis fusas postremo finibus expulsi. vendite ista et illicite lucro mercatorem, 6 ut sequatur agmen: ego subinde suggeram, quae vendatis. ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud maior, praeda maior manet.“ divendita praeda ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in moenia evasere. captum oppidum ac 8 direptum est; ad duo milia et trecenti occisi et sex milia hominum capta; et miles ingenti praeda potitus, quam 9 vendere, sicut priorem, coactus; Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit: et defensa summa 10 vi moenia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus; sed evicit omnia adsuetus praedae miles. ad tria milia hostium circa muros caesa; praeda militis fuit. huius 11 oppugnatarum urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur: Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt. sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant, quidam 12 non amorum, sed alterius, L. Volturnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cuiuscumque ductu auspicioque, gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur, cuius auctor Cellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum; traxerat contagio proximos Umbriae populos, et Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. qui tumultus 3 repens postquam est Romam perlatus, cum iam L. Volturnius consul cum legione secunda ac tertia sociorumque milibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duae 4 Romanae legiones secutae prima et quarta et sociorum duodecim milia. castra haud procul ab hoste posita. ceterum 5 eo magis profectum est, quod mature ventum erat,

ut quosdam spectantes iam arma Etruriae populos metus
Romani nominis conprimeret, quam quod ductu consulis
6 quicquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. multa
proelia locis et temporibus iniquis commissa, spesque in dies
graviorem hostem faciebat, et iam prope erat, ut nec duci
7 milites nec militibus dux satis fideret. litteras ad collegam
accersendum ex Samnio missas in trinis annalibus invenio:
piget tamen id certum ponere, cum ea ipsa inter consules
populi Romani, iam iterum eodem honore fungentis, dis-
ceptatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affir-
8 mante Appi se litteris accitum. iam Volumnius in Samnio
tria castella ceperat, in quibus ad tria milia hostium caesa
erant, dimidium fere eius captum, et Lucanorum seditioes
a plebeis et egentibus ducibus ortas summa optumatum
voluntate per Q. Fabium, pro consule missum eo cum vetere
9 exercitu, compresserat. Decio populandos hostium agros
relinquit, ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam
10 pergit; quem advenientem laeti omnes acceperunt. Ap-
pium ex conscientia sua credo animum habuisse, haud
inmerito iratum, si nihil scripserat, inliberali et ingrato
11 animo, si eguerat ope, dissimulantem. vix enim salute
mutua reddita cum obviam egressus esset: „satin salve“
inquit, „L. Volumni? ut sese in Samnio res habent? quae
12 te causa, ut provincia tua excederes, induxit?“ Volumnius
in Samnio res prosperas esse ait, litteris eius accitum ve-
nisse; quae si falsae fuerint, nec usus sui sit in Etruria, ex-
13 templo conversis signis abiturum. „tu vero abeas“ inquit,
„neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneum
est, cum bello tuo forsitan vix sufficias, huc te ad opem feren-
14 dam aliis gloriari venisse.“ bene Hercules verteret, dicere
Volumnius: malle frustra operam insumptam quam quic-
quam incidisse, cur non satis esset Etruriae unus consularis
1 exercitus. XIX. Digredientes iam consules legati tribuni-
que ex Appiano exercitu circumstant: pars imperatorem
suum orare, ne collegae auxilium, quod acciendum ultro
2 fuerit, sua sponte oblatum sperneretur; plures abeunti Vo-
lumnio obsistere, obtestari, ne pravo cum collega certamine
rem publicam prodat: si qua clades incidisset, desertori

magis quam deserto noxiae fore. eo rem adductam, ut omne 3
rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad
L. Volumnium sit delegatum. neminem quaesiturum, quae
verba Appi, sed quae fortuna exercitus fuerit. dimitti ab 4
Appio eum, sed a re publica et ab exercitu retineri; ex-
periretur modo voluntatem militum. haec monendo ob- 5
testandoque prope restitantes consules in contionem per-
traxerunt. ibi orationes longiores habitae in eandem ferme
sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat.
et cum Volumnius, causa superior, ne infacundus quidem 6
adversus eximiam eloquentiam collegae visus esset, cavil- 7
lansque Appius sibi acceptum referre diceret debere, quod
ex muto atque elingui facundum etiam consulem habe-
rent; priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum
nequisse, nunc iam popularis orationes serere: „quam 8
mallet“ inquit Volumnius, „tu a me strenue facere quam
ego abs te scite loqui didicissem.“ postremo condicionem
ferre, quae decretura sit, non orator — neque enim id
desiderare rem publicam —, sed imperator uter sit melior:
Etruriam et Samnium provincias esse, utram mallet eli- 9
geret: suo exercitu se vel in Etruria vel in Samnio rem
gesturum. tum militum clamor ortus, ut simul ambo bel- 10
lum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu 11
Volumnius: „quoniam in collegae voluntate interpretanda“
inquit „erravi, non committam, ut, quid vos velitis, obscu-
rum sit: manere an abire me velitis, clamore significate.“
tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris 12
exciret. armis arreptis in aciem descendunt. et Volum-
nius signa canere ac vexilla efferrī castris iussit. Appium 13
addubitasse ferunt cernentem seu pugnante seu quieto se
fore collegae victoriam; deinde veritum, ne suae quoque
legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus
suis signum dedisse. ab neutra parte satis commode in- 14
structi fuerunt. nam et Samnitium dux Gellius Egnatius
pabulatum cum cohortibus paucis ierat suoque impetu
magis milites quam cuiusquam ductu aut imperio pugnam
capescebant, et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, 15
nec satis temporis ad instruendum fuit. prius concurrit

16 Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret: itaque
 fronte inaequali concursum est; et velut forte quadam
 mutante adsuetos inter se hostes Etrusci Volumnio, Sam-
 nites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occur-
 17 rere. dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut
 inter prima signa manibus ad caelum sublatis conspicere-
 tur, ita precatus esse: „Bellona, si hodie nobis victoriam
 18 duis, ast ego tibi templum voveo.“ haec precatus velut
 instigante dea et ipse collegae et exercitus virtutem aequa-
 vit ducis. *et duces* imperatoria opera exsecuntur, et mi-
 lites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnituntur.
 19 ergo fundunt fugantque hostes maiorem molem haud facile
 sustinentes, quam cum qua manus conserere adsueti fu-
 erant. urgendo cedentes insequendoque effusos compulere
 20 ad castra. ibi interventu Gellii cohortiumque Sabellarum
 paulisper recruduit pugna. his quoque mox fuis iam a
 21 victoribus castra oppugnabantur; et cum Volumnius ipse
 portae signa inferret, Appius Bellonam victricem identi-
 dem celebrans accenderet militum animos, per vallum,
 22 per fossas intraverunt. castra capta direptaque, praeda
 ingens parta et militi concessa est. septem milia nongenti
 hostium occisi, duo milia et centum viginti capti.
 1 XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in
 Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus
 exorti ad populandos imperii Romani fines per Vescinos
 in Campaniam Falernumque agrum transcendunt ingen-
 2 tesque praedas faciunt. Volumnium magnis itineribus in
 Samnium redeuntem — iam enim Fabio Decioque proro-
 gati imperii finis aderat — fama de Samnitium exercitu
 populationibusque Campani agri ad tuendos socios con-
 3 vertit. ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia
 cladis vestigia, et Caleni narrant tantum iam praedae ho-
 4 stis trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque iam
 propalam duces loqui, extemplo eundem in Samnium esse,
 ut relicta ibi praeda in expeditionem redeant, nec tam one-
 5 ratum agmen dimicationi committant, ea quamquam simi-
 lia veris erant, certius tamen exploranda ratus dimittit
 equites, qui vagos praedatores in agris palantes excipiant;

ex quibus inquirendo cognoscit ad Vulturum flumen 6
 sedere hostem, inde tertia vigilia moturum; iter in Sam-
 nium esse. his satis exploratis profectus tanto intervallo 7
 ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate
 nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem oppri-
 meret. aliquanto ante lucem ad castra accessit gnarosque 8
 Oscae linguae exploratum, quid agatur, mittit. intermixti
 hostibus, quod facile erat in nocturna trepidatione, cog-
 noscunt infrequentia armatis signa egressa, praedam
 praedaeque custodes exire, immobile agmen et sua quem-
 que molientem nullo inter alios consensu nec satis certo
 imperio. tempus adgrediendi aptissimum visum est; et 9
 iam lux adpetebat: itaque signa canere iussit agmenque
 hostium adgreditur. Samnites praeda impediti, infrequen- 10
 tes armati, pars addere gradum ac prae se agere praedam,
 pars stare incerti, utrum progredi an regredi in castra
 tutius foret: inter cunctationem opprimuntur. et Romani
 iam transcenderant vallum, caedesque ac tumultus erat in
 castris. Samnitium agmen praeterquam hostili tumultu 11
 captivorum etiam repentina defectione turbatum erat, qui 12
 partim ipsi soluti victos solvebant, partim arma in sar-
 cinis deligata rapiebant tumultumque proelio ipso terribi-
 liorem intermixti agmini praebebant. memorandum deinde 13
 edidere facinus: nam Staium Minacium ducem adeuntem
 ordines hortantemque invadunt; dissipatis inde equitibus,
 qui cum eo aderant, ipsum circumstant, insidentemque
 equo captum ad consulem Romanum rapiunt. revocata eo 14
 tumultu prima signa Samnitium; proeliumque iam profliga-
 tum integratum est, nec diutius sustineri potuit. caesa ad 15
 sex milia hominum, duo milia et quingenti capti, in eis
 tribuni militum quattuor, signa militaria triginta, et, quod
 laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem
 milia et quadringenti, praeda ingens sociorum; accitque
 edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque, prae- 16
 stituta die quarum rerum non extitit dominus militi con-
 cessae; coactique vendere praedam, ne alibi quam in ar-
 mis animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum 1

2 Romae praebuerat; et per eos forte dies ex Etruria adlatum erat post deductum inde Volunnianum exercitum Etruriam concitam in arma et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari. his nuntiis senatus conterritus iustitium indicit, dilectum omnis generis hominum haberi iussit. nec ingenui modo aut iuniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factae libertinique centuriati. et defendendae urbis consilia agitabantur, summaeque rerum praetor P. Sempronius praeerat. ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volunnii consulis litterae, quibus caesos fusosque populatores Campaniae cognitum est. itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt, et iustitium remittitur, quod fuerat dies XVIII, supplicatioque perlaeta fuit. tum de praesidio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptum. itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur, una ad ostium Liris fluvii, quae Menturnae appellata, altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. tribunis plebis negotium datum est, ut plebei scito iuberetur P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec qui nomina darent facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis, non in agros mitti rebantur.

11 Avertit ab eis curis senatum Etruriae ingravescens bellum et crebrae litterae Appii monentis, ne regionis eius motum neglegerent: quattuor gentes conferre arma, Etruseos Samnites Umbros Gallos; iam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit. ob haec et — iam adpetebat tempus — comitiorum causa L. Volunnii consul Romam revocatus, qui priusquam ad suffragium centurias vocaret in contionem advocato populo multa de magnitudine belli Etrusci disseruit: iam tum, cum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno nec exercitu geri potuerit; accessisse postea dici Umbros et ingentem exer-

citum Gallorum. adversus quattuor populos duces consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu Romani populi consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum. XXII. Nemini dubium erat, quin Fabius Quintus omnium consensu destinareretur; eumque et praerogativae et primo vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volunnio dicebant. Fabii oratio fuit qualis biennio ante; deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum: id senectuti suae adminiculum fore. censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se nihil concordit collegio firmitus ad rem publicam tuendam esse. novo imperii socio vix iam adsuescere senilem animum posse; cum moribus notis facilius se communicaturum consilia. subscripsit orationi eius consul cum meritis P. Decii laudibus, tum quae ex concordia consulum bona quaeque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ultimum delictum crimen suis et collegae certaminibus nuper ventum foret, admonendo: Decium Fabiumque [ut] uno animo, una mente vivere [nt]; esse praeterea viros natos militiae, factis magnos, ad verborum linguaeque certamina rudes: ea ingenia consularia esse; callidos sollertesque iuris atque eloquentiae consultos, qualis App. Claudius esset, urbi ac foro praesides habendos praetoresque ad reddenda iura creandos esse. his agendis dies est consumptus. postridie ad praescriptum consulis et consularia et praetoria comitia habita. consules creati Q. Fabius et P. Decius, Ap. Claudius praetor, omnes absentes. et L. Volunnio ex senatus consulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt, quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit; publice vinum ac tus praebitum. supplicatum iere frequentes viri feminaeque, insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro bovario est ad aedem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Verginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volunnio consuli, matronae, quod e patribus enupsis-

set, sacris arcuerant. brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit, cum se Verginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri honorumve eius ac rerum gestarum paenitere, vero gloriaretur. facto deinde egregio magnifica verba adauxit: in vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium quod satis esset loci modico sacello exclusit aramque ibi posuit; et convocatis plebeiis matronis conquesta iniuriam patriciarum: „hanc ego aram“ inquit „Pudicitiae plebeiae dedico, vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit, detisque operam, ut haec ara quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.“ eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatae pudicitiae matrona et quae uni viro nupta fuisset ius sacrificandi haberet. vulgata dein religio [a] pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremae in oblivionem venit.

Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot faeneratoribus diem dixerunt; quorum bonis multatis ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina et trium mensarum argentea vasa in cella Iovis Iovemque in culmine cum quadrigis et ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupae posuerunt, semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. et ab aedilibus plebeis L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo ex multatitia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti pateraeque aureae ad Cereris positae.

XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegae nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum magis quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor, patriciis tendentibus, ut Fabius [in] Etruriam extra ordinem provinciam haberet, plebeis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. fuit certe contentio in senatu; et postquam

ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in contentione, ut inter militares viros et factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, quam arborem se consevisset, sub ea legere alium fructum indignum esse dicere; se aperuisse Ciminiam silvam viamque per devios saltus Romano bello fecisse. quid se id aetatis sollicitasent, si alio duce gesturi bellum essent? nimirum adversarium se, non socium imperii legisse sensim exprobrat, et invidisse Decium concordibus collegiis tribus. postremo, se tendere nihil ultra, quam ut, si dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse et in potestate populi futurum. P. Decius senatus iniuriam que rebatur: quoad potuerint patres admissos, ne plebi aditus ad magnos honores esset; postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quaeri, quemadmodum inrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunae et in paucorum potestatem vertantur. omnis ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. si honoris eius causa, ita eum de se deque re publica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo non sua contumelia splendeat: cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutilli habeatur? gloriari Fabium rebus in Etruria gestis; velle et P. Decium gloriari, et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut totiens novum ex improviso incendium daret, eum se extincturum. postremo se collegae honores praemiaque concessurum verecundia aetatis eius maiestatisque: cum periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte neque cessurum; et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus iubeat potius, quam patres gratificentur. Iovem optimum maximum deosque immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id et natura aequum et exemplo utile esse et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet

19 duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum Romanum, quam ut, priusquam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii praetoris adlatas ex Etruria litteras audirent, comitio abiit: nec minore populi consensu quam senatus provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

1 XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum, et pro se quisque nomina dabant: tanta
2 cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. qua circumfusus turba: „quattuor milia“ inquit „peditum et sescentos equites dumtaxat scribere in animo est; hodierno et
3 crastino die qui nomina dederitis mecum ducam. maiori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut
4 multis rem geram militibus.“ profectus apto exercitu et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Abarnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. paucis citra milibus lignatores ei cum praesidio occurrunt; qui ut liectores praegredi viderunt, Fabiumque esse consulem accipere, laeti atque alacres diis populoque Romano grates
6 agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. circumfusi deinde cum consulem salutarent, quaerit Fabius, quo pergerent, respondentibusque, lignatum se ire: „ain tandem?“
7 inquit „num castra vallata non habetis?“ ad hoc cum subclamatum esset duplici quidem vallo et fossa, et tamen in ingenti metu esse: „habetis igitur“ inquit „adfatis lignorum, redite et vellite vallum.“ redeunt in castra, terroremque ibi vellentes vallum et iis qui in castris remanserant militibus et ipsi Appio fecerunt. tum pro se quisque alii aliis dicere consulis se Q. Fabii facere iussu. postero inde die castra mota, et Appius praetor Romam dimissus.
10 inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum; itineribus ac mutatione locorum mobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiemps haudum exacta. vere inde primo relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, praepositoque castris L. Scipione pro praetore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit,

sive ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat, sive senatus consulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. ab Ap. Claudio praetore retractum quidam videri volunt, cum in senatu et apud populum, id quod per litteras adsidue fecerat, terrorem belli Etrusci augetet: non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum adversus quattuor populos; periculum esse, sive iuncti unum premant, sive diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse, et minus quinque 15 milia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci, L. Volumnio Samnium provinciam dari; si consul malit in suam provinciam ire, 16 Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci. cum magnam partem moveret oratio 17 praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum rei publicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret senatus, quantum 18 in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis et quot per duces esset. XXVI. Fabius ut Romam rediit, 1 et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam, magisque in altero adsumendo duce aliorum indulgere timori quam suo aut reipublicae periculo consulere. ceterum si sibi adiutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? neminem omnium secum coniungi 3 malle; et copiarum satis sibi cum P. Decio et numquam nimium hostium fore: sin collega quid aliud mallet, at sibi L. Volumnium darent adiutorem. omnium rerum arbitrium et a populo et a senatu et ab ipso collega Fabio permissum est. et cum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur victoria animis triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur.

5 Invenio apud quosdam extemplo consulatu inito pro-
fectos in Etruriam Fabium Deciumque sine ulla mentione
sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quae
6 exposui. sunt quibus ne haec quidem certamina exponere
satis fuerit, adiecerint et Appii criminationes de Fabio ab-
sente ad populum et pertinaciam adversus praesentem
consulem praetoris contentionemque aliam inter collegas,
7 tur. constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo
consules ad bellum sunt.

Ceterum antequam consules in Etruriam pervenirent,
Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt,
8 legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui
castris praerat, loco adjuvandam paucitatem suorum mil-
litum ratus, in collem, qui inter urbem et castra erat,
9 aciem erexit. sed, ut in re subita, parum explorato iti-
nere ad iugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia
adgressi. ita caesa ab tergo legio atque in medio, cum
10 hostis undique urgeret, circumventa deletam quoque ibi
legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores
11 sunt, nec ante ad consules, qui iam haud procul a Clusio
aberant, famam eius cladis perlatam, quam in conspectu
fueri Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa ge-
stantes capita et lanceis infixas ovantesque moris sui car-
12 mine. sunt qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant, nec
tantum cladis acceptum, et circumventis pabulatoribus
cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorem
subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros redinte-
grato proelio victos esse, captivosque eis ac praedam
13 ademptam. similis vero est a Gallo hoste quam Umbro
eam cladem acceptam, quod cum saepe alias tum eo anno
14 Gallici tumultus praecipuus terror civitatem tenuit. ita-
que praeterquam quod ambo consules profecti ad bellum
erant cum quattuor legionibus et magno equitatu Romano
Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis
et sociorum nominisque Latini maiore exercitu quam Ro-
15 mano, alii duo exercitus haud procul urbe Etruriae oppo-
siti, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius

et i. Postumius Megellus propraetores ambo stativa in eis
locis habere iussi.

XXVII. Consules ad hostes transgresso Appennino in 1
agrum Sentinatem pervenerunt. ibi quattuor milium ferme
intervallo castra posita. inter hostes deinde consultationes 2
habitaе, atque ita convenit, ne unis castris miscerentur
omnes, neve in aciem descenderent simul: Samnitibus 3
Galli, Etruscis Umbri adiecti. dies indicta pugnae; Sam- 3
niti Gallisque delegata pugna; inter ipsum certamen Etrusci
Umbrique iussi castra Romana oppugnare. haec consilia 4
turbarunt transfugae Clusini tres clam nocte ad Fabium
consulem transgressi, qui editis hostium consiliis dimissi
cum donis, ut subinde, ut quaeque res nova decreta esset,
exploratam perferrent. consules Fulvio, ut ex Falisco, 5
Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admo-
veant summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt.
huius populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos 6
fines tuendos movit. instare inde consules, ut absentibus
his pugnaretur. per biduum lacessiere proelio hostem;
biduo nihil dignum dicta actum: pauci utrimque cecidere, 7
magisque irritati sunt ad iustum certamen animi quam ad
discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum
in campum omnibus copiis est. cum instructae acies sta- 8
rent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos
inter duas acies decurrit; inde diversae ferae, cerva ad
Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. lupo data
inter ordines via, cervam Galli confixere. tum ex ante- 9
signanis Romanus miles: „illac fuga“ inquit „et caedes
vertit, ubi sacram Dianae feram iacentem videtis: hinc
victor Martius lupus, integer et intactus, gentis nos Mar-
tiaе et conditoris nostri admonuit.“ dextro cornu Galli, 10
sinistro Samnites constiterunt. adversus Samnites Q. Fa-
bius primam ac tertiam legionem pro dextro cornu, ad-
versus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam in-
struxit. secunda et quarta cum L. Volurnio proconsule 11
in Samnio gerebat bellum.

Primo concursu adeo aequis viribus gesta res est, ut
si adfuissent Etrusci et Umbri aut in acie aut in ca-

stris quocumque se inclinassent accipienda clades fuerit.
 1 XXVIII. Ceterum quamquam communis adhuc Mars belli
 erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires
 esset, haudquaquam similis pugna in dextro laevoque
 2 cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis quam
 inferebant pugnam, extrahebaturque in quam maxime se-
 3 rum diei certamen, quia ita persuasum erat duci, et Sam-
 nites et Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri
 satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium
 4 animos, Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima
 laboris atque aestus fluere, primaque proelia plus quam vi-
 5 rorum, postrema minus quam feminarum esse. in id
 tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerru-
 6 mas vires militi servabat. ferocior Decius et aetate et vi-
 gore animi quantumcumque virum habuit certamine
 primo effudit. et quia lentior videbatur pedestris pugna,
 7 equitatum in pugnam concitat, et ipse fortissimae iuvenum
 turmae inmixtus orat proceres iuventutis, in hostem ut
 secum impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si
 8 ab laevo cornu et ab equite victoria incipiat. bis avertere
 Gallicum equitatum. iterum longius evectos et iam inter
 media equitum agmina proelium cientes novum pugnae
 9 conterruit genus: essedis carrisque superstans armatus
 hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit et in-
 10 solitos eius tumultus Romanorum conterruit equos. ita
 victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat; ster-
 11 nit inde ruentes equos virosque improvida fuga. turbata
 hinc etiam signa legionum multique impetu equorum ac
 vehiculatorum raptorum per agmen obriti antesignani. et
 insecuta, simul territos hostes vidit. Gallica acies nullum
 12 spatium respirandi recipiendique se dedit. vociferari De-
 cius, quo fugerent, quamve in fuga spem haberent; ob-
 sistere cedentibus ac revocare fusos; deinde, ut nulla vi
 percussos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine
 13 compellans: „quid ultra moror“ inquit „familiaris fatum?
 datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis
 piacula simus: iam ego mecum hostium legiones mactan-
 14 das Telluri ac diis manibus dabo.“ haec locutus M. Livium

pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab
 se, praecire iussit verba, quibus se legionesque hostium
 pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret, devotus 15
 inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P.
 Decius ad Vesperim bello Latino se iusserat devoveri, cum 16
 secundum sollemnes precationes adiecisset prae se agere
 sese formidinem ac fugam caedemque ac cruorem, caele-
 stium inferorum iras, contacturum funebribus diris signa 17
 tela arma hostium, locumque eundem suae pestis ac Gal-
 lorum ac Samnitium fore, — haec execratus in se hostes 18
 que, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, con-
 citat equum, inferensque se ipse infestis telis est inter-
 fectus. XXIX. Vix humanae inde opis videri pugna po- 1
 tuit. Romani duce amisso, quae res terrori alias esse
 solet, sistere fugam ac novam de integro velle instaurare
 pugnam; Galli, et maxime globus circumstans consulis 2
 corpus, velut alienata mente vana in cassum iactare tela;
 torpere quidam et nec pugnae meminisse nec fugae. at 3
 ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradi-
 derat iusseratque pro praetore esse, vociferari vicisse
 Romanos, defunctos consulis fato, Gallos Samnitesque 4
 Telluris matris ac deorum manium esse; rapere ad se ac
 vocare Decium devotam secum aciem, furiarumque ac for-
 midinis plena omnia ad hostes esse. superveniunt deinde 5
 his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Mar-
 cius cum subsidiis ex novissima acie iussu Q. Fabii con-
 sulis ad praesidium collegae missi. ibi auditur P. Decii
 eventus, ingens hortamen ad omnia pro re publica audenda.
 itaque cum Galli structis ante se scutis conferti starent, 6
 nec facilis pede conlato videretur pugna, iussu legatorum
 conlecta humi pila, quae strata inter duas acies iacebant,
 atque in testudinem hostium coniecta. quibus plerisque 7
 in scuta raris in corpora ipsa fixis sternitur cuneus, ita
 ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent.
 haec in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat.
 Fabius in dextro primo, ut ante dictum est, cunctando 8
 extraxerat diem; dein, postquam nec clamor hostium nec
 impetus nec tela missa eandem viam habere visa, praefec- 9

tis equitum iussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos quanto maximo possent impetu incurrerent, sensim suos signa inferre iussit et commovere hostem. postquam non resisti vidit et haud dubiam lassitudinem esse, tum conlectis omnibus subsidiis, quae ad id tempus reservaverat, et legiones conclavit et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. nec sustinuerunt Samnites impetum, praeterque aciem ipsam Gallorum relictis in dimicatione sociis ad castra effuso cursu ferebantur. Galli testudine facta conferti stabant. tum Fabius audita morte collegae Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie iubet et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem; tertiae deinde legionis subsequi principes et, qua turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos caedere. ipse aedem Iovi Victori spoliaque hostium cum vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis consterata nata agebatur. sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, temptata ab exclusis turba suorum pugna est. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites parvoque certamine capta castra et Galli ab tergo circumventi. caesa eo die hostium viginti quinque milia, octo capta. nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercita caesa septem milia, ex Fabi mille septingenti. Fabius dimissis ad quaerendum collegae corpus spolia hostium coniecta in acervum Iovi Victori cremavit. consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit; postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrumis. intermissa inde omnium aliarum rerum cura Fabius collegae funus omni honore laudibusque meritis celebrat. XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio propraetore res ex sententia gesta, et praeter ingentem inlatam populationibus agrorum hosti cladem pugnatum etiam egregie est, Perusinorumque et Clusinorum caesa amplius milia tria et signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen cum per Paelignum agrum fugeret, circum-

ventum a Paelignis est; ex milibus quinque ad mille caesi.

Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est etiam vero stanti; sed superiecere quidam augendo fidem, qui in hostium exercitu peditum deciens centena milia, equitum sex et quadraginta milia, mille carpentorum scripsere fuisse, scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae adfuisse; et ut Romanorum quoque auferent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus exercitumque eius legionibus consulum adiciunt. in pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est, Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulsus non deterritus iniquitate loci fundit fugatque.

Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruriae praesidio suis legionibus deductis ad urbem de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii quam mors praeclara P. Decii est, excitataque memoria parentis aequata eventu publico privatoque filii laudibus. data ex praeda militibus aeris octogeneri bini sagaque et tunicae, praemia illa tempestate militiae haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis nec in Samnitibus adhuc nec in Etruria pax erat: nam et Perusinis auctoribus post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat, et Samnites praedatum in agrum Vescinum Formianumque et parte alia in Aeserninum quaeque Vulturno adiacent flumini descendere. adversus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quattuor milia et quingentos Perusinorum occidit, cepit ad mille septingentos quadraginta, qui redempti singuli aeris trecentis decem; praeda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, cum partem Ap. Claudius praetor, partem L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatam convenerunt. ibi et Samnitium omnes considunt et Appius Volumniusque castra coniungunt. pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adver-

sus rebellantes totiens, illinc ab ultima iam dimicantibus
7 spe. caesa ergo Samnitium sedecim milia trecenti, capta
duo milia septingenti; ex Romano exercitu cecidere duo
milia septingenti.

8 Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis prodigiis-
que sollicitus. nam et terram multifariam pluvisse et in
exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos nuntiatum
9 est, librique ob haec aditi. — Eo anno Q. Fabius Gurges,
consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri dam-
natas pecunia multavit, ex quo multatio aere Veneris
aedem, quae prope circum est, faciendam curavit.

10 Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua
per quartum iam volumen annumque sextum et quadra-
gesimum a M. Valerio A. Cornelio consulibus, qui primi
11 Samnio arma intulerunt, agimus. et ne tot annorum cla-
des utriusque gentis laboresque actos nunc referam, qui-
12 bus nequiverint tamen dura illa pectora vinci, proximo
anno Samnites in Sentinati agro, Paelignis, ad Tifernum,
Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab
quattuor exercitibus, quattuor ducibus Romanis caesi fue-
rant; imperatorem clarissimum gentis suae amiserant,
13 socios belli, Etruscos Umbros Gallos, in eadem fortuna
videbant, qua ipsi erant; nec suis nec externis viribus
14 iam stare poterant; tamen bello non abstinebant; adeo ne
infeliciter quidem defensae libertatis taedebat, et vinci
15 quam non temptare victoriam malebant. quinam sit ille,
quem pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque,
quae gerentes non fatigaverunt?

1 XXXII. Q. Fabium P. Decium L. Postumius Megellus
2 et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium am-
bobus decreta provincia est, quia tres scriptos hostium
exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniae
3 repeti, tertium tuendis parari finibus fama erat. Postu-
mum valetudo adversa Romae tenuit; Atilius extemplo
profectus, ut in Samnio hostes — ita enim placuerat pa-
4 tribus — nondum regressos opprimeret. velut ex con-
posito ibi obvium habuere hostem, ubi et intrare [vastare]
ipsi Samnitium agrum prohiberentur et regredi inde in

pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem pro-
hiberent. cum castra castris conlata essent, quod vix 5
Romanus totiens victor auderet, ausi Samnites sunt —
tantum desperatio ultima temeritatis facit — castra Ro-
mana oppugnare; et quamquam non venit ad finem tam
audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. nebula 6
erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet,
non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo
etiam congregientium inter se conspectu. hac velut late- 7
bra insidiarum freti Samnites vixdum satis certa luce et
eam ipsam premente caligine ad stationem Romanam in
porta segniter agentem vigilias perveniunt. improviso op- 8
pressis nec animi satis ad resistendum nec virium fuit.
ab tergo castrorum decumana porta impetus factus; itaque 9
captum quaestorium, quaestorque ibi L. Opimius Pansa
occisus. conclamatum inde ad arma. XXXIII. Consul 1
tumultu excitus cohortes duas sociorum, Lucanam Sues-
sanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium
iubet; manipulos legionum principali via inducit. vixdum 2
satis aptatis armis in ordines eunt et clamore magis quam
oculis hostem noscunt, nec, quantus numerus sit, aesti-
mari potest. cedunt primo incerti fortunae suae et hostem 3
introrsum in media castra accipiunt. Inde cum consul
vociferaretur, expulsine extra vallum castra deinde sua
oppugnaturi essent, rogitans, clamore sublato conixi pri- 4
mo resistunt, deinde inferunt pedem urgentque et impulsos
semel terrore eodem agunt, quo coeperunt, et expellunt
extra portam vallumque. inde pergere ac persequi, quia 5
turbida lux metum circa insidiarum faciebat, non ausi,
liberatis castris contenti receperunt se intra vallum trecenti-
6 tis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primae
vigilumque et eorum, qui circa quaestorium oppressi, per-
iere ad septingentos triginta.

Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, et 7
non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabu-
lari quidem per agros suos patiebantur; retro in pacatum
Sororum agrum pabulatores ibant. quarum rerum fama, 8
tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam coe-

git L. Postumium consulem vixdum validum proficisci ex
 9 urbe. prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram
 iussis convenire, ipse aedem Victoriae, quae aedilis cur-
 nullis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit.
 10 ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium ad castra
 collegae perrexit. inde postquam Samnites diffisi duobus
 exercitibus resisti posse recesserunt, diversi consules
 ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.
 1 XXXIV. Postumius Millioniam oppugnare adortus vi primo
 atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant,
 2 opere ac vineis demum iniunctis muro cepit. ibi capta
 iam urbe ab hora quarta usque ad octavam fere horam
 omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est;
 3 postremo potitur oppido Romanus. Samnitium caesi tria
 milia ducenti, capti quattuor milia septingenti praeter
 4 praedam aliam. inde Feritrum ductae legiones, unde
 oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri agique po-
 tuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt.
 5 igitur simul advenit consul, primo ita compositus instruc-
 tusque moenibus successit, tamquam idem, quod ad Milio-
 6 niam fuerat, certaminis foret; deinde, ut silentium vastum
 in urbe nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, avi-
 dum invadendi deserta moenia militem detinet, ne quam
 7 occultam in fraudem incautus rueret; duas turmas socio-
 rum Latini nominis circumequitare moenia atque explo-
 rare omnia iubet. equites portam unam alteramque eadem
 regione in propinquo patentes conspiciunt itineribusque
 8 iis vestigia nocturnae hostium fugae. adequitant deinde
 sensim portis urbemque ex tuto rectis itineribus perviam
 conspiciunt, et consuli referunt excessum urbe; solitudine
 haud dubia id perspicuum esse et recentibus vestigiis
 9 passim. his auditis consul ad eam partem urbis, quam
 adierant equites, circumducit agmen. constitutis haud
 procul porta signis quinque equites iubet intrare urbem et
 modicum spatium progressos tris manere eodem loco, si
 10 tuta videantur, duos explorata ad se referre. qui ubi
 redierunt rettuleruntque eo se progressos, unde in omnes

partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac so-
 litudinem vidisse, extemplo consul cohortes expeditas in 11
 urbem induxit, ceteros interim castra communire iussit.
 ingressi milites refractis foribus paucos graves aetate aut 12
 invalidos inventum relictaque, quae migratu difficilia es-
 sent. ea direpta; et cognitum ex captivis est communi con- 13
 silio aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vi-
 gilia profectos; credere, eandem in aliis urbibus solitudinem
 inventuros. dictis captivorum fides extitit; desertis oppi- 14
 dis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile 1
 bellum fuit. cum ad Luceriam duceret legiones, quam
 oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum
 ei hostis obvius fuit. ibi ira vires aequavit. proelium va- 2
 rium et anceps fuit, tristius tamen eventu Romanis, et
 quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis quam
 in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus
 vulnerum ac caedis fuisset. itaque is terror in castris or- 3
 tus, qui si pugnantibus cepisset, insignis accepta clades foret;
 tum quoque sollicita nox fuit iam invasurum castra Samni-
 tum credentibus aut prima luce cum victoribus conseren-
 das manus. minus cladis, ceterum non plus animorum ad 4
 hostes erat. ubi primum inluxit, abire sine certamine cu-
 piunt; sed via una, et ea ipsa praeter hostes erat; qua in-
 gressi praebuere speciem recta tendentium ad castra op-
 pugnanda. consul arma capere milites iubet et sequi se 5
 extra vallum; legatis tribunis praefectis sociorum imperat,
 quod apud quemque facto opus est. omnes adfirmant se 6
 quidem omnia facturos, sed militum iacere animos; tota
 nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse;
 si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, 7
 ut relicturi signa fuerint; nunc pudore a fuga contineri,
 alioqui pro victis esse. quae ubi consul accepit, sibimet 8
 ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad
 quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat;
 quid cessarent tergiversarenturque? hostem in castra ven- 9
 turum, nisi illi extra castra exissent, et pro tentoriis suis
 pugnatos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus

10 dubiam victoriam esse; qui nudus atque inermis hostem
 11 maneat, ei aut mortem aut servitatem patiendam. haec
 iurganti increpantique respondebant confectos se pugna
 hesterna esse, nec virium quicquam nec sanguinis super-
 esse; maiorem multitudinem hostium apparere, quam pri-
 12 die fuerit. inter haec adpropinquabat agmen; et iam bre-
 viore intervallo certiora intuentes vallum secum portare
 Samnitum adfirmant, nec dubium esse, quin castra cir-
 13 cumvallaturi sint. tunc enimvero consul indignum facinus
 esse vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab
 14 ignavissimo accipi hoste: „etiamne circumsedebimur“ in-
 quit „in castris, ut fame potius per ignominiam quam ferro,
 si necesse est, per virtutem moriamur?“ dii bene verte-
 15 rent; facerent [que], quod se dignum quisque ducerent:
 consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur,
 iturum adversus hostes casurumque inter signa Samnitium
 16 potius, quam circumvallari castra Romana videat. dicta
 consulis legati tribunisque et omnes turmae equitum et
 17 centuriones primorum ordinum adprobavere. tum pudore
 victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur;
 longo agmine nec continenti maestis ac prope victi procedunt
 18 adversus hostem nec spe nec animo certiores. itaque simul
 conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium
 agmine ad novissimum fremitus perferitur exire, id quod ti-
 19 muerint, ad impediendum iter Romanos; nullam inde ne
 fugae quidem patere viam; illo loco aut cadendum esse aut
 1 stratis hostibus per corpora eorum evadendum. XXXVI. In
 medium sarcinas coniciunt; armati suis quisque ordinibus
 2 instruunt aciem. iam exiguum inter duas acies erat spatium,
 et stabant expectantes, dum ab hostibus prius impetus,
 3 prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum,
 diversisque integri atque intacti abissent, ni cedenti insta-
 turum alterum timuissent, sua sponte inter invites tergi-
 versantesque segnis pugna clamore incerto atque impari
 4 coepit, nec vestigio quisquam movebatur. tum consul
 Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra
 ordinem inmisit; quorum cum plerique delapsi ex equis
 essent et alii turbati, et a Samnitium acie ad opprimen-

dos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis
 procursum est. inde paulum inritata pugna est; sed ali-
 5 quanto et impigre magis et plures procurrerant Samnites,
 et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis procul-
 cavit. hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam,
 iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, cum con-
 6 sul equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equi-
 tum ibi opposita edicto, ut quicumque ad vallum ten-
 7 deret, sive ille Romanus sive Samnis esset, pro hoste
 haberent, haec ipse minitans obstitit effuse tendentibus
 suis in castra. „quo pergis“ inquit, „miles? et hic arma
 8 et viros invenies, nec vivo consule tuo nisi victor castra
 intrabis: proinde elige, cum cive an hoste pugnare malis.“
 haec dicente consule equites infestis cuspidibus circumfun-
 9 duntur ac peditum in pugnam redire iubent. non virtus
 solum consulem, sed fors etiam adiuvit, quod non insti-
 terunt Samnites, spatiumque circumagendi signa verten-
 10 dique aciem a castris in hostem fuit. tum alii alios hor-
 tari, ut repeterent pugnam; centuriones ab signiferis
 raptata signa inferre et ostendere suis, paucos et ordinibus
 inconpositis effuse venire hostes. inter haec consul manus
 11 ad caelum attollens voce clara, ita ut exaudiretur, tem-
 plum Iovi Statori vocet, si constitisset a fuga Romana
 acies redintegratoque proelio cecidisset vicissetque legio-
 nes Samnitium. omnes undique adnisi ad restituendam
 12 pugnam, duces milites, peditum equitumque vis. numen
 etiam deorum respexisse nomen Romanum visum: adeo
 facile inclinata res, repulsisque a castris hostes, mox etiam
 redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. ibi
 13 obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium,
 haesere impediti; deinde, ne diriperentur res, orbem ar-
 matorum sarcinis circumdant. tum vero eos a fronte urgere
 14 pedites, ab tergo circumvecti equites: ita in medio caesi
 captique. captivorum numerus fuit septem milium octingen-
 torum, qui omnes nudi sub iugum missi; caesos rettulere ad
 quattuor milia octingentos. ne Romanis quidem laeta victo-
 15 ria fuit: recensente consule biduo acceptam cladem amisso-
 rum militum numerus relatus septem milium octingentorum.

16 Dum haec in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quae via Latina
 17 est, occupare conati urbem non tenuerunt: agros depopulati cum praedam aliam inde mixtam hominum atque pecudum colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem ab Luceria redeuntem; nec praedam solum amittunt, sed ipsi longo atque inpedito agmine inconpositi caeduntur. consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis et exercitu ibi relicto comitorum causa Romam est profectus. cui de triumpho agenti negatus honos et ob amissa tot milia militum et quod captivos sine pactione sub iugum misisset.

1 XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam transducto exercitu primum pervastaverat Vulsiniensem agrum; dein cum egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnat. duo milia ac ducenti Etruscorum caesi; ceteros propinquitas urbis tutata est. in Rusellanum agrum exercitus traductus; ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum; capta amplius duo milia hominum, 4 minus duo milia circa muros caesa. pax tamen clarior maiorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est: tres validissimae urbes, Etruriae capita, Vulsinii Perusia Arretium, pacem petiere; et vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, indutias in quadraginta annos impetraverunt. multa praesens quingentum milium aeris in singulas civitates inposita.

6 Ob hasce res gestas consul cum triumphum ab senatu moris magis causa quam spe impetrandi petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset, alios, quod iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegae amicos ad solacium aequatae 8 repulsae sibi quoque negare triumphum; „non ita“ inquit, „patres conscripti, vestrae maiestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem iure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria 9 subactis, victoria et pace parta triumphabo.“ ita senatum

reliquit. inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebat, pars, auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. iactata 10 res ad populum est, vocatusque eo consul cum M. Horatium, L. Valerium consules, Gaium Marcium Rutilum nuper, patrem eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed iussu populi triumphasse diceret, adiciebat se quoque 11 laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem inpedituros; voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus iussis esse ac futura. posteroque die auxilio tribunorum plebis trium 12 adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus celebrante populo diem triumphavit.

Et huius anni parum constans memoria est. Postumium 13 auctor est Claudius in Samnio captis aliquot urbibus in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum; ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius ambo consules in Samnio et ad 14 Luceriam res gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum — sed ab utro consule, non adiecit — et ad 15 Luceriam utrimque multos occisos, inque ea pugna Iovis Statoris aedem votam, ut Romulus ante voverat; sed fanum tantum, id est locus templo effatus [sacratus] fuerat. ceterum hoc demum anno, ut aedem etiam fieri senatus 16 iuberet, his eiusdem voti damnata re publica in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et consul insignis, 1 L. Papirius Cursor, qua paterna gloria qua sua et bellum ingens victoriaeque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem praeter L. Papirium, patrem consulis, pepererat. et 2 forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant et deorum etiam adhibuerant opes ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus. dilectu per omne Samnium habito nova lege, ut, 3 qui iuniorum non convenisset ad imperatorum edictum quique iniussu abisset, caput Iovi sacraretur, exercitus 4 omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta milia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. ibi 5

mediis fere castris locus est consaeptus eratibus pluteisque
 et linteis contactus, patens ducentos maxime pedes in
 6 omnis pariter partis. ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum
 sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Samnitium
 religione, qua quondam usi maiores eorum fuissent, cum adimendae Etruscis Capuae clandestinum cepissent
 7 consilium. sacrificio perfecto per viatorem imperator acciri
 8 iubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione
 animum posset, tum in loco circa omni contacto arae in medio victimaeque circa caesae et circumstantes
 9 centuriones strictis gladiis. admovebatur altari magis ut victima quam ut sacri particeps, adigebaturque iure iurando
 quae visa auditaque in eo loco essent non enuntiaturum. dein iurare cogebant diro quodam
 10 carmine in execrationem capitis familiaeque et stirpis composito, nisi isset in proelium, quo imperatores duxissent,
 et si aut ipse ex acie fugisset aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. id primo quidam abnuentes
 11 iuratos se obruncati circa altaria sunt; iacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere,
 12 ne abnuerent. primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis decem nominati ab imperatore: eis dictum, ut vir virum legerent,
 donec sedecim milium numerum confecissent. ea legio linteata ab integumento consaepti, in quo sacrata nobilitas erat,
 appellata est. his arma insignia data et cristatae galeae, ut inter ceteros eminent. paulo
 13 plus viginti milium alius exercitus fuit nec corporum specie nec gloria belli nec apparatu linteatae legioni dispar. hic
 hominum numerus [quod roboris erat] ad Aquiloniam consedit.

1 XXXIX. Consules profecti ab urbe, prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superioris
 anni consul in agro Interamnati reliquerat, decretae erant. cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati
 2 superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. caesa ibi milia hominum duo ferme
 3

atque octingenti, capta quattuor milia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu — ita enim decretum erat — 4
 scripto Duroniam urbem expugnavit. minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit; praeda opulenta utrobique est parta. inde pervagati Samnium consules, 5
 maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat,
 pervenit. ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est neque naviter pugnatum; lacessendo quietos, resistentibus
 6 cedendo comminandoque magis quam inferendo pugnam dies absumebatur. quod cum inciperetur remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in
 dies. altera Romana castra, quae viginti milium spatio 7 aberant, et absentis collegae consilia omnibus gerendis
 intererant rebus, intentiorque Carvilius, quo maiore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam quam ad Cominium,
 quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia ad 8 dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit sibi
 in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confingere cum hoste; opus esse et illum, quanta maxuma vi 9
 posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. diem ad pro- 10
 ficiscendum nuntius habuit; nocte rediit, adprobare collegam consulta referens. Papirius nuntio misso extemplo 11
 contionem habuit; multa de universo genere belli, multa de praesenti hostium apparatu, vana magis specie quam
 efficaci ad eventum, disseruit: non enim cristas vulnera 12 facere, et per picta atque aurata scuta transire Romanum
 pilum, et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. auream olim atque argenteam Samni- 13
 tium aciem a parente suo occidione occisam, spoliaque ea honestiora victori hosti quam ipsis arma fuisse. datum 14
 hoc forsani nomini familiaeque suae, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces spoliaque ea referrent,
 quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. deos immortales adesse propter totiens petita foedera, 15
 totiens rupta: tum, si qua coniectura mentis divinae sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quam qui ne- 16

fando sacro mixta hominum pecudumque caede resper-
sus, ancipiti deum irae devotus, hinc foederum cum Ro-
manis ictorum testes deos, hinc iuris iurandi adversus
foedera suscepti execrationes horrens, invitus iuraverit,
oderit sacramentum, uno tempore deos cives hostes metuat.

1 XL. Haec conperta perfugarum indicis cum apud
infensos iam sua sponte milites disseruisset, simul divinae
humanaeque spei pleni clamore consentienti pugnam po-
scent; paenitet in posterum diem dilatum certamen; mo-
2 ram diei noctisque oderunt. tertia vigilia noctis iam relatis
litteris a collega Papirius silentio surgit et pullarium in
3 auspiciis mittit. nullum erat genus hominum in castris
intactum cupiditate pugnae, summi infimique aequae in-
tenti erant; dux militum, miles ducis ardorem spectabat.
4 is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, per-
venit. nam cum pulli non pascerentur, pullarius auspiciis
5 mentiri ausus tripudium solistimum consuli nuntiavit. con-
sul laetus auspiciis egregium esse et deis auctoribus rem
6 gesturos pronuntiat, signumque pugnae proponit. exeunti
iam forte in aciem nuntiat perfuga viginti cohortes Samni-
tium — quadringenariae ferme erant — Cominium pro-
fectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium mittit;
ipse signa ocuis proferri iubet; subsidiaque suis quaeque
7 locis et praefectos subsidiis adtribuerat. dextro cornu L.
Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios,
8 C. Caedecium et T. Trebonium, praefecit. Sp. Nautium
mulos detractis clitellis cum * cohortibus alariis in tu-
mulum conspectum prope circumducere iubet atque inde
9 vere ostendere. dum his intentus imperator erat, alterca-
tio inter pullarios orta de auspicio eius diei exauditaque
ab equitibus Romanis, qui rem haud spernendam rati
Sp. Papirio, fratris filio consulis, ambigi de auspicio re-
10 nuntiaverunt. iuvenis ante doctrinam deos spernentem
natus rem inquisitam, ne quid inconspertum deferret, ad
11 consulem detulit. cui ille: „tu quidem macte virtute dili-
gentiaque esto! ceterum qui auspicio adest, si quid falsi
nuntiat, in semet ipsum religionem recipit: mihi quidem

tripudium nuntiatum populo Romano exercituique egre-
gium auspiciis est.“ centurionibus deinde imperavit, uti 12
pullarios inter prima signa constituerent. promovent et
Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ut ho-
stibus quoque magnificentum spectaculum esset. priusquam 13
clamor tolleretur concurrereturque, emisso temere pilo ic-
tus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nuntia-
tum est: „dii in proelio sunt“ inquit, „habet poenam no-
xium caput.“ ante consulem haec dicentem corvus voce clara 14
occidit; quo laetus augurio consul, affirmans numquam
humanis rebus magis praesentes interfuisse deos, signa
canere et clamorem tolli iussit.

XLI. Proelium commissum atrox, ceterum longe 1
disparibus animis: Romanos ira spes ardor certaminis
avidos hostium sanguinis in proelium rapit; Samnitium
magnam partem necessitas ac religio invitos magis re-
sistere quam inferre pugnam cogit. nec sustinissent pri- 2
mum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot
iam annos vinci adsueti, ni potentior alius metus insidens
pectoribus a fuga retineret. quippe in oculis erat omnis 3
ille occulti paratus sacri et armati sacerdotes et promisca
hominum pecudumque strages et respersae fando nefan-
doque sanguine arae et dira execratio ac furiale carmen,
detestandae familiae stirpique compositum: iis vinculis fu-
gae obstricti stabant, civem magis quam hostem timentes.
instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et caedere 4
deorum hominumque attonitos metu; repugnatur segniter,
ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. iam prope ad 5
signa caedes pervenerat, cum ex transverso pulvis velut
ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius
— Octavium Maecium quidam cum tradunt —, dux ala-
ribus cohortibus, erat; pulverem maiorem quam pro nu- 6
mero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos
per terram trahebant. arma signaque per turbidam lucem
in primo apparebant; post altior densiorque pulvis equi-
tum speciem cogentium agmen dabat; fefellitque non 7
Samnites modo, sed etiam Romanos, et consul affirmavit
errorem clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad

hostis accideret, captum Cominium, victorem collegam
 adesse; adniterentur vincere, priusquam gloria alterius
 8 exercitus fieret. haec insidens equo. inde tribunis centu-
 rionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant; ipse
 Trebonio Caedicioque praedixerat, ut, ubi se cuspidem
 erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent,
 9 concitarent equites in hostem. ad nutum omnia ut ex ante
 praeparato fiunt: panduntur inter ordines viae, provolat
 eques atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium
 ruit, perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit.
 10 instant Volumnius et Scipio et percusso sternunt. tum
 iam deorum hominumque victa vis: funduntur linteatae
 cohortes; pariter iurati iniurati que fugiunt, nec quemquam
 11 praeter hostes metuunt. peditum agmen, quod superfuit
 pugnae, in castra aut Aquiloniam compulsus est, nobilitas
 equitesque Bovianum perfugerunt. equites eques sequitur,
 peditem pedes; diversa cornua dextrum ad castra
 12 Samnitium, laevum ad urbem tendit. prior aliquanto Vo-
 lumnium castra cepit; ad urbem Scipioni maiore resistitur
 vi, non quia plus animi victis est, sed melius muri quam
 vallum armatos arcent: inde lapidibus propulsant hostem.
 13 Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi,
 transacta res esset, lentiolem fore munitae urbis oppu-
 gnationem ratus, interrogat milites, sat in aequo animo pa-
 terentur ab altero cornu castra capta esse, se victores pelli
 14 a portis urbis. reclamantibus universis primus ipse scuto
 super caput elato pergat ad portam, secuti alii testudine
 facta in urbem perrumpunt, deturbatisque Samnitibus quae
 circa portam erant muri occupare; penetrare in interiora
 1 urbis, quia pauci admodum erant, non audent. XLII. Haec
 primo ignorare consul et intentus recipiendo exercitui esse:
 iam enim praiceps in occasum sol erat, et adpetens nox
 2 periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. pro-
 gressus longius ab dextra capta castra videt, ab laeva cla-
 morem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu
 3 esse. et tum forte certamen ad portam erat. advectus de-
 inde equo propius ut suos in muris videt nec iam integri
 quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnae rei

parta occasio esset, acciri quas receperat copias signaque
 in urbem inferri iussit. ingressi proxima, ea parte, quia
 4 nox adpropinquabat, quiescere. nocte oppidum ab hostibus
 desertum est. caesa illo die ad Aquiloniam Samnitium
 milia viginti trecenti quadraginta, capta tria milia octin-
 genti et septuaginta, signa militaria nonaginta septem.
 ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem
 6 laetiolem in acie visum seu suoapte ingenio seu fiducia bene
 gerundae rei. ab eodem robore animi neque controverso
 7 auspicio revocari a proelio potuit, et in ipso discrimine,
 quo templa deis immortalibus veneri mos erat, venerat
 Iovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi,
 priusquam temetum biberet, sese facturum. id votum dis-
 cordi fuit, et auspicia in bonum verterunt.

XLI. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium
 gesta res, prima luce ad moenia omnibus copiis admotis
 corona cinxit urbem subsidiaque firma, ne qua eruptio
 fieret, portis opposuit. iam signum dantem eum nuntius
 2 a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab im-
 petu moratus est et partem copiarum revocare instructam
 intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scae-
 3 van legatum cum legione prima et decem cohortibus ala-
 riis equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit:
 quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac mora-
 4 retur, manumque, si forte ita res posceret, conferret,
 modo ne ad Cominium eae copiae admoveri possent. ipse
 5 scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit ac testudine
 ad portas successit. simul et refringebantur portae et vis
 undique in muros fiebat. Samnites sicut, antequam in muris
 viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis
 aditu hostes, ita, postquam iam non ex intervallo nec mis-
 6 silibus, sed comminus gerebatur res, et, qui aegre succes-
 serant ex plano in muros loco, quem magis timuerant, victo
 facile in hostem inparem ex aequo pugnabant, relictis tur-
 7 ribus murisque in forum omnes compulsi, paulisper inde tem-
 ptaverunt extremam pugnae fortunam, deinde abiectis armis
 8 ad undecim milia hominum et quadringenti in fidem consu-
 lis venerunt; caesa ad quatuor milia octingenti octoginta.

9 Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia expectata erat pugna, hostes non inventi. septem milia passum cum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri proelio occur-
 10 rerunt. primis ferme tenebris, cum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par
 11 accidens sustinuit; deinde regione castrorum, quae incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certiori cla-
 12 dis indicio progredi longius prohibuit. eo ipso loco [prope] temere sub armis strati passim inquietum omne tempus
 13 noctis expectando timendoque lucem egere. prima luce, incerti, quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus, qui egressos nocte
 14 ab oppido Samnites persecuti viderant multitudinem non vallo, non stationibus firmatam; conspecta et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat, iamque etiam legionariae cohortes sequebantur. ceterum nec pedes fugientes perse-
 qui potuit, et ab equite novissimi agminis ducenti ferme
 15 et octoginta interfecti. arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere; alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

1 XLIV. Laetitia utriusque exercitus Romani auxilium et ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit, exhaustis deinde tectis ignem iniecit, eodemque die Aquilonia et Cominium delagrare, et consules cum gratulatione mutua legionum suarum castra coniunxerunt. in conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque, et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris filium et quatuor centuriones manipulumque hastatorum armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes, iuvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam et nocte, quia fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam
 5 egressis fecit; centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant; equites omnes ob insi-

gnem multis locis operam corniculis armillisque argenteis donat. consilium inde habitum, cum iam tempus esset
 6 deducendi ab Samnio exercitus aut utriusque aut certe alterius. optimum visum, quo magis fractae res Samnitium
 7 essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi, ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. quando iam nullus esset hostium exercitus,
 8 qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes, quarum per excidia militem locupletare praeda et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. itaque litteris missis ad
 9 senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis diversi, Papirius ad Saepinum, Carvilius ad Veliam oppugnandam legiones ducunt.

XLV. Litterae consulum ingenti laetitia et in curia
 1 et in contione audita, et quadridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Ro-
 2 mano magna solum sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. subibat cogitatio animum, quoniam modo to-
 3 lerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi evenisset, quae coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebel-
 4 landi habuisset. legationes sociorum, a M. Atilio praetore in senatum introductae, querebantur utrum ac vastari
 5 agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent, obtestabanturque patres conscriptos, ut se
 6 a vi atque iniuria communium hostium tutarentur. responsum legatis curae senatui futurum, ne socios fidei suae paeniteret; Etruscorum prope diem eandem fortunam quam Samnitium fore. segnius tamen, quod ad Etruriam adti-
 7 nebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret arma Etruscis iunxisse. huius propinquitas populi acuit curam patribus,
 8 ut fetiales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis ex auctoritate patrum iussu populi bellum Faliscis indictum est, iussique consules sortiri, uter ex

Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. iam Carvilius Veliam et Palumbinum et Herculaneum ex Samnitibus ceperat, Veliam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. ad Herculaneum etiam signis conlatis ancipiti proelio et cum maiore sua quam hostium iactura dimicavit; castris deinde positis moenibus hostem inclusit. oppugnatum oppidum captumque. in his tribus urbibus capta aut caesa ad decem milia hominum, ita ut parvo admodum plures caperentur. sortientibus provincias consulibus Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum maior vis hostium restitit. saepe in acie, saepe in agmine, saepe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum; nec obsidio, sed bellum ex aequo erat: non enim muris magis se Samnites quam armis ac viris moenia tutabantur. tandem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes, obsidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus caedis editum capta urbe: septem milia quadringenti caesi, capta minus tria milia hominum. praeda, quae plurima fuit congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

XLVI. Nives iam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque consul exercitum de Samnio deduxit. venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. pedites equitesque insignes donis transiere ac transvecti sunt; multae civicae coronae vallaresque ac murales conspectae; inspectata spolia Samnitium et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quae nota frequentis publicorum ornatu locorum erant, comparabantur; nobiles aliquot captivi clari suis patrumque factis ducti; aeris gravis travecta viciens centum milia et quingenta triginta tria milia — id aes redactum ex captivis dicebatur —, argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo mille octingenta triginta. omne aes argentumque in aerarium conditum, militibus nihil datum ex praeda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tri-

butum etiam in stipendium militum conlatum est, cum si sprete gloria fuisset captivae pecuniae in aerarium inlatae, et militi munus dari ex praeda et stipendium militare praestari potuisset. aedem Quirini dedicavit; quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset: ab dictatore patre votam filius consul dedicavit exornavitque hostium spoliis, quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque iis ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitumis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. ab triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit.

Inter haec Carvilius consul in Etruria Troilum primum oppugnare adortus quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit, ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnavit. caesa ibi hostium duo milia quadringenti, minus duo milia capti. et Faliscis pacem petentibus annuas indutias dedit pactus centum milia gravis aeris et stipendium eius anni militibus. his rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli aequatum. aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta milia; reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubiis faciendam locavit prope aedem eius deae ab rege Servio Tullio dedicatam; et militibus ex praeda centenos binos asses et alterum tantum centurionibus atque equitibus malignitate collegae gratius accipientibus munus divisit. favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum eius, qui dicta die a M. Scantio tribuno plebis fugerat in legatione, ut fama ferebat, populi iudicium; iactarique magis quam peragi accusatio eius poterat.

XLVII. Exacto iam anno novi tribuni plebis magistratum inierant, bisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Iustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina C. Marcio Rutilo censoribus:

censa capitum milia ducenta sexaginta duo trecenta viginti unum. censores vicesimi sexti a primis censoribus, 3
lustrum undevicesimum fuit. — Eodem anno coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectarunt, palmaeque tum primum translato e Graecia more victori- 4
bus datae. — Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis via a Martis silice ad Bovillas perstrata est.

5 Comititia consularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi f. Gurgitem et D. Iunium Brutum Scaevam; ipse Papirius praetor factus.

6 Multis rebus laetus annus vix ad solacium unius mali, pestilentiae urentis simul urbem atque agros, suffecit, portentoque iam similis clades erat, et libri aditi, quinam 7
finis aut quod remedium eius mali ab diis daretur. inventum in libris Aesculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum, praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

PERIOCHA LIBRI XI.

Cum Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc filii ignominiam eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque praestitit, eius consilii et opera filius consul adiutus caesis Samnitibus triumphavit; C. Pontium imperatorem Samnitium, ductum in triumpho, securi percussit. cum pestilentia civitas laboraret, missi legati, ut Aesculapi signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportaverunt: eoque in insulam Tiberis egresso eodem loco aedes Aesculapio constituta est. L. Postumius consularis, quoniam, cum exercitui praesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. pacem petentibus Samnitibus foedus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus caesis et Sabinis, qui rebellaverant, victis et in deditionem acceptis bis in eodem magistratu triumphavit. coloniae deductae sunt Castrum Sena Hadria, trium-

viri capitales tunc primum creati sunt. censu acto lustrum conditum est: censa sunt civium capita CCLXXII. plebs propter aes alienum post graves et longas seditiones ad ultimum secessit in faniculum, unde a Q. Hortensio dictatore deducta est; isque in ipso magistratu decessit. res praeterea contra Vulsinienses gestas continet, item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

PERIOCHA LIBRI XII.

Cum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor ab eis cum legionibus caesus est. cum a Tarentinis classis Romana direpta esset, dumviro, qui praecerat classi, occiso, legati, ad eos a senatu, ut de his iniuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id bellum eis indictum est. Samnites defecerunt. adversus eos et Lucanos et Brittonos et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium Tarentinis ferret, in Italiam venit. cum in praesidium Reginarum legio Campana cum praefecto Decio Vibellio missa esset, occisis Reginis Regium occupavit.

PERIOCHA LIBRI XIII.

Valerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. post id proelium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit. populabundus usque ad urbem Romanam processit. C. Fabricius missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege temptatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cineas legatus a Pyrrho ad senatum missus petiit, ut componendae pacis causa rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiore senatum referri placuisset, Appius Claudius, qui propter valetudinem oculorum iam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit: censa sunt civium capita CCLXXXVII CCXXII. iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. cum Carthaginiensibus quarto foedus renovatum est. cum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur venenum se regi daturum, cum indicio ad regem remissus est. res praeterea contra Lucanos et Brutios, Samnites et Etruscos prospere gestas continet.

PERIOCHA LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam traiecit, cum inter alia prodigia fulmine defectum esset in Capitolio Iovis signum, caput eius per haruspices inventum est. Curius Dentatus cum dilectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus vendidit; item Pyrrhum ex Sicilia in Italiam reversum vicit et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem argenti pondi facti haberet. Iustro a censoribus condito censa sunt capita civium CCLXXI CCXXXIII. cum Ptolemaeo Aegypti rege societas iuncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti viva defossa est. coloniae deductae sunt Posidonia et Cosa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit; quo facto ab his foedus violatum est. res praeterea contra Lucanos et Brutios et Samnites feliciter gestas et Pyrrhi regis mortem continet.

PERIOCHA LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax et libertas data est. legio Campana, quae Regium occupaverat, obsessa deditione facta securi percussa est. cum legatos Apolloniatis ad senatum missos quidam iuvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatis. Picentibus victis pax data est. coloniae deductae Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. tunc primum populus Romanus argento uti coepit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. quaestorum numerus ampliatum est, ut essent octo.

PERIOCHA LIBRI XVI.

Origo Carthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur, contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum senatus censuit, cum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset; transgressisque tunc primum mare equitibus Romanis adversus Hieronem saepius bene pugnatum, petenti pax data est. Iustrum a censoribus conditum: censa sunt civium capita CCCLXXXII CCXXXIII. Decimus Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris primus edidit. colonia Aesernia deducta est. res praeterea contra Poenos et Vulturnos prospere gestas continet.

PERIOCHA LIBRI XVII.

Cn. Cornelius consul a classe Punica circumventus et per fraudem, velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Poenorum prospere pugnavit primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum, ob quam causam ei perpetuus quoque honos habitus est, ut revertenti a cena tibicine canente funale praesferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos et Corsos et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul cum in locum a Poenis circumaessum temere exercitum duxisset, M. Calpurni tribunum militum virtute et opera evasit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se converterat. Hannibal dux Poenorum victa classe, cui praefuerat, a militibus suis in crucem sublatum est. Atilius Regulus consul victis navali proelio Poenis in Africam traiecit.

PERIOCHA LIBRI XVIII.

Atilius Regulus in Africa serpentem portentosae magnitudinis cum magna clade militum occidit, et cum aliquot proellis bene adversus Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per litteras ad senatum missas questus est, in quibus inter causas petendi successoris, quod agellus eius a mercennariis desertus esset, quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accessit a Carthaginiensibus Xanthippo, Lacedaemoniorum duce, victus proelio et captus est. res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Tib. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. M. Sempronius Sophus *M.* Valerius Maximus censores cum senatum legerent, sedecim senatu moverunt; Iustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita CCXCVII DCCXCVII. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace et, si eam non posset impetrare, de commutandis captivis ageret, sed iure iurando adstrictus rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset, utrumque negandi auctor senatui fuit et, cum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto perit.

PERIOCHA LIBRI XIX.

Caecilius Metellus rebus adversus Poenos prospere gestis speciosum egit triumphum tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul contra auspicia

profectus — iussit mergi pullos, qui cibari volebant — infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit et, revocatus a senatu insusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimae hominem, qui, coactus abdicare se magistratum, postea ludos praetextatus spectavit. A. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. commutatio captivorum cum Poenis facta est. coloniae deductae sunt Fregensae, in agro Sallentino Brundisium. Iustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCXLI CCXII. Claudia, soror P. Claudi, qui contemptis auspiciis male pugnaverit, a ludis revertens cum turba premeretur, dixit „utinam frater meus viveret! iterum classem duceret.“ ob eam causam multa ei dicta est. duo praetores tunc primum creati sunt. Caecilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, cum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit nec passus est a sacris recedere. rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis summam victoriae C. Lutatius consul victa ad Aegates insulas classe Poenorum imposuit. petentibus Carthaginiensibus pax data est. cum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. duae tribus adiectae sunt, Velina et Quirina.

PERIOCHA LIBRI XX.

Falisci cum rebellassent, sexto die perdomiti in deditionem venerunt. Spoletium colonia deducta est. adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi cum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum indictum est, subactique in deditionem venerunt. praetorum numerus amplius est, ut essent quattuor. Galli transalpini, qui in Italiam intruperant, caesi sunt. eo bello populum Romanum sui Latini-que nominis trecenta milia armatorum nabuisse dicit. exercitibus Romanis tunc primum trans Padum ductis Galli Insubres aliquot proeliis fusi in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul occiso Gallorum Insubrium duce Vertomaro opima spolia retulit. Histri subacti sunt. item Illyrii cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Iustrum a censoribus bis conditum est: primo Iustro censa sunt civium capita CCCLXX CCCLXIII. ^{3**} libertini in quattuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi per omnes fuissent, Esquiliam Palatinam Suburanam Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam muniit et circum Flaminium extruxit. coloniae deductae sunt in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

PERIOCHA LIBRI XXI.

Initia belli Punici secundi. ^{**} actum narrat et Hannibalis ducta Poenorum contra foedus per Hiberum flumen transitus. a quo Sargentum sociorum populi Romani civitas obsessa octavo mense capta est. de quibus iniuriis missi legati ad Carthaginienses qui querebantur. cum satisfacere nollent, bellum eis indictum est. Hannibal superato Pyrenaeo saltu per Gallias fuisit Volcis, qui obsistere conati erant ei, ad Alpes venit, et laborioso per eas transitu, cum montanos quoque Gallos obvicos aliquot proeliis repulisset, descendit in Italiam et ad Ticinum flumen Romanos equestri proelio fudit. in quo vulneratum P. Corneliu[m] Scipionem protexit filius, qui Africanum postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso Hannibal Apenninum quoque permagna vexatione militum propter vim tempestatum transit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnavit duce hostium Magone capto.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER XXI.

I. In parte operis mei licet mihi praefari, quod in 1 principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile, quae unquam gesta sint, me scripturum, quod Hannibale duce 2 Carthaginienses cum populo Romano gessere. nam neque 2 validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit; et haud ignotas belli artes inter sese, sed expertas primo Punico conserebant bello, et adeo varia fortuna belli ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. odium etiam prope maioribus certant 3 quam viribus, Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma, Poenis, quod superbe 4 avareque crederent imperitatum victis esse. fama est etiam 4 Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo traieciturus sacrificaret, altari- 5 bus admotum tactis saeris iure iurando adactum se, cum primum posset, hostem fore populo Romano. angebant 5

ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum stipendio etiam insuper inposito interceptam. II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret maius eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum, et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae inluros fuisse, qui Hannibalis ductu intulerunt.

3 Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. medius Hasdrubal inter patrem ac filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis, uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus, gener inde ob aliam indolem profecto animi adscitus, et, quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quae apud milites plebemque plus quam modicae erant, haud sane voluntate principum in imperio positus. is plura consilio quam vi gerens hospitium magis regulorum conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. ceterum nihilo ei pax tutior fuit: barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncat; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante laetitia dolores ridentis etiam speciem praebuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus imperioque suo iungendis fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Hiberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin ** praerogativa militaris, qua extemplo iuvenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu appellatus erat, favor plebis sequebatur. hunc vixdum puberem Hasdrubal litteris ad se accerserat, actaque res etiam in senatu fuerat. Barcinis nitentibus, ut adsuesceret militiae Hannibal atque in paternas succederet opes Hanno, alterius factionis princeps

„et aequum postulare videtur“ inquit „Hasdrubal, et ego tamen non censeo quod petit tribuendum.“ cum admiratione tam ancipitis sententiae in se omnis convertisset, „florem aetatis“ inquit „Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum praebuit, iusto iure eum a filio repeti censet; nos tamen minime decet iuventutem nostram pro militari rudimento adsuefacere libidini praetorum. an hoc 5 timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia inmodica et regni paterni speciem videat, et, cuius regis genero hereditarii sint relictis exercitus nostri, eius filio parum mature serviamus? ego istum iuvenem domi tenendum, sub 6 legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo iure cum ceteris censeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.“ IV. Pauci ac ferme optimus 1 quisque Hannoni adsentiebantur; sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem vicit.

Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit: Hamilcarem iuvenem 2 redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu vimque in oculis, habitum oris lineamentaue intueri. dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. nunquam ingenium idem ad 3 res diversissimas, parendum atque imperandum, habilis fuit. itaque haud facile discerneres, utrum imperatori an exercitui carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam 4 praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio duce plus confidere aut audere. plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fati- 5 gari aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia 6 par; cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus; vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora: id, quod gerendis rebus superesset, 7 quieti datum; ea neque molli strato neque silentio accersita; multi saepe militari sagulo opertum humi iacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. vesti- 8 tus nihil inter aequales excellens; arma atque equi conspicebantur. equitum peditumque idem longe primus erat,

princeps in proelium ibat, ultimus conserto proelio exce-
 9 debat. has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant: in-
 numana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri
 nihil sancti, nullus deum metus, nullum ius iurandum.
 10 nulla religio. cum hac indole virtutum atque vitiorum
 triennio sub Hasdrubale imperatore meruit nulla re, quae
 agenda videndaque magno futuro duci esset, praetermissa.
 1 V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia
 ei provincia decreta bellumque Romanum mandatum esset,
 2 nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamil-
 carem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis op-
 3 primeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus op-
 pugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in
 Olcadum prius fines — ultra Hiberum ea gens in parte
 magis quam in ditione Carthaginiensium erat — induxit
 exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie,
 finitimis domitis gentibus, iungendoque tractus ad id bel-
 4 lum videri posset. Cartalam urbem opulentam, caput gen-
 tis eius, expugnat diripitque; quo metu percussae minores
 civitates stipendio inposito imperium acceperunt. victor exer-
 citus opulentusque praeda Carthaginem novam in hiberna
 5 est deductus. ibi large partiendo praedam stipendioque
 praeterito cum fide exsolvendo cunctis civium sociorum-
 que animis in se firmatis vere primo in Vaccaeos promo-
 6 tum bellum. Hermandica et Arbocala eorum urbes vi
 captae. Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum
 7 diu defensa. ab Harmandica profugi exulibus Olcadum,
 priore aestate domitae gentis, cum se iunxissent, concitant
 8 Carpetanos, adortique Hannibalem regressum ex Vaccaeis
 haud procul Tago flumine agmen grave praeda turba-
 9 vere. Hannibal proelio abstinuit, castrisque super ripam
 positis, cum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, am-
 nem vado traiecit, valloque ita producto, ut locum ad
 transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeun-
 10 tes statuit. equitibus praecepit, ut, cum ingressos aquam
 viderent, adorirentur impeditum agmen, in ripa elephantos
 11 — quadraginta autem erant — disponit. Carpetanorum
 cum adpendicibus Olcadum Vaccaeorumque centum milia

fuere, invicta acies, si aequo dimicaretur campo. itaque 12
 et ingenio feroces et multitudine freti et, quod metu ces-
 sisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod in-
 teresset annis, clamore sublato passim sine ullius imperio,
 qua cuique proximum est, in amnem ruunt. et ex parte 13
 altera ripae vis ingens equitum in flumen inmissa, medio-
 que alveo haudquaquam pari certamine concursum, quippe 14
 ubi pedes instabilis ac vix vado fidens vel ab inermi equite
 equo temere acto perverti posset, eques corpore armisque
 liber, equo vel per medios gurgites stabili, comminus emi-
 nusque rem gereret, pars magna flumine absumpta; qui- 15
 dam verticose amni delati in hostis ab elephantis obruti
 sunt. postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, 16
 ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, prius-
 quam a tanto pavore reciperent animos, Hannibal agmine
 quadrato amnem ingressus fugam ex ripa fecit, vastatis-
 que agris intra paucos dies Carpetanos quoque in deditio-
 nem accepit. et iam omnia trans Hiberum praeter Sagun- 17
 tinos Carthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat, ceterum 1
 iam belli causa certamina cum finitimis serebantur, ma-
 xime Turdetanis. quibus cum adesset idem, qui litis erat 2
 sator, nec certamen iuris, sed vim quaeri appareret, legati
 a Saguntinis Romam missi auxilium ad bellum iam haud
 dubie imminens orantes. consules tunc Romae erant P. 3
 Cornelius Scipio et Ti. Sempronius Longus. qui cum le-
 gatis in senatum introductis de re publica retulissent, pla-
 cuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum in-
 spiciendas, quibus si videretur digna causa, et Hannibali 4
 denuntiarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, ab-
 stineret, et Carthaginem in Africam traicerent ac sociorum
 populi Romani querimonias deferrent, — hac legatione 5
 decreta necdum missa, omnium spe celerius Saguntum
 oppugnari adlatum est. tunc relata de integro res ad sena- 6
 tum; et alii provincias consulibus Hispaniam atque Africam
 decernentes terra marique rem gerendam censebant, alii
 totum in Hispaniam Hannibalemque intenderant bellum;
 erant qui non temere movendam rem tantam expectandos- 7

8 que ex Hispania legatos censerent. haec sententia, quae
tutissima videbatur, vicit; legatique eo maturius missi P.
Valerius Flaccus et Q. Baebius Tamphilus Saguntum ad
Hannibalem atque inde Carthaginem, si non absisteretur
bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti depo-
scendum.

1 VII. Dum ea Romani parant consultantque, iam Sa-
2 guntum summa vi oppugnabatur. civitas ea longe opu-
lentissima ultra Hiberum fuit, sita passus mille ferme a
3 mari. oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam
4 ab Ardea Rutulorum quidam generis; ceterum in tantas
5 brevi creverant opes seu maritimis seu terrestribus fructi-
bus seu multitudinis incremento seu disciplinae sanctitate,
6 qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt.
7 Hannibal infesto exercitu ingressus finis pervastatis pas-
8 sim agris urbem tripertito adgreditur. angulus muri erat
9 in planiorem patentioremque quam cetera circa vallem
10 vergens: adversus eum vineas agere instituit, per quas
11 aries moenibus admoveri posset. sed ut locus procul
12 muro satis aequus agendis vineis fuit, ita haudquaquam
13 prospere, postquam ad effectum operis ventum est, coeptis
14 succedebat. et turris ingens iminebat, et murus, ut in
15 suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus
16 erat, et iuventus delecta, ubi plurimum periculi ac timoris
17 ostendebatur, ibi vi maiore obsistebant. ac primo missi-
18 bus submovere hostem nec quicquam satis tutum mun-
19 nientibus pati, deinde iam non pro moenibus modo atque
20 turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes
21 operaque hostium animus erat; quibus tumultuariis certa-
22 minibus haud ferme plures Saguntini cadebant quam Poeni.

1 VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis quam
2 oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod
3 tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum
4 ac munitionum nihil cessatum. itaque acrius de integro

coortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus
quibusdam opera locis, vineae coeptae agi admoverique
aries. abundabat multitudine hominum Poenus — ad cen- 3
tum quinquaginta milia habuisse in armis satis creditur —;
oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam disti- 4
neri coepti [sunt] non sufficiebant. itaque iam feriebantur 5
arietibus muri, quassataeque multae partes erant; una
continentibus ruinis nudaverat urbem: tris deinceps turris
quantumque inter eas muri erat cum fragore ingenti pro-
ciderunt. captum oppidum ea ruina crediderant Poeni, qua, 6
velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in
pugnam procursum est. nihil tumultuariæ pugnae simile 7
erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem
partis alterius conseri solent, sed iustae acies velut patienti
campo inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia 8
intervallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos 9
irritat, Poeno cepisse iam se urbem, si paulum admittatur,
credente, Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora
opponentibus nec ullo pedem referente, ne in relictum a
se locum hostem inmitteret. itaque quo acrius et confer- 10
tim magis utrimque pugnant, eo plures vulnerantur
nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. pha- 11
larica erat Saguntinis missile telum hastili abiugno et ce-
tera tereti praeterquam ad extremum, unde ferrum extabat;
id, sicut in pilo, quadratum stappa circumligabant line-
bantque pice; ferrum autem tres longum habebat pedes, 12
ut cum armis transfigere corpus posset. sed id maxime,
etiam si haesisset in scuto nec penetrasset in corpus, pa-
vorem faciebat, quod, cum medium accensum mitteretur 13
conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret,
arma omitti cogebat nudumque militem ad insequentes
ictus praehebat. IX. Cum diu anceps fuisset certamen, 1
et Saguntinis, quia praeter spem resisterent, crevissent
animi, Poenus, quia non vicisset, pro victo esset, clamo- 2
rem repente oppidani tollunt hostemque in ruinas muri
expellunt, inde inpeditum trepidantemque exturbant, po-
stremo fuscum fugatumque in castra redigunt.

Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est; qui- 3

bus obviam ad mare missi ab Hannibale qui dicerent nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma nec Hannibali in tanto discrimine rerum operae esse legationes audire. apparebat non admissos Carthaginem protinus ituros. litteras igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinæ praemittit, ut praepararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari populo Romano posset.

1 X. Itaque, praeterquam quod admissi auditique sunt, ea 2 quoque vana atque inrita legatio fuit. Hanno unus adversus senatum causam foederis magno silentio propter 3 auctoritatem suam, non cum adsensu audientium egit, per deos foederum arbitros ac testis senatum obtestans, ne Romanum cum Saguntino suscitarent bellum: monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent: non manes, non stirpem eius conquiescere viri, nec umquam, donec sanguinis nominisque Barcini 4 quisquam supersit, quietura Romana foedera. „iuvenem flagrantem cupidine regni viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes, ad exercitum misistiis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsedent exercitus, unde arcentur foedere: mox Carthaginem circumsedebunt Romanae legiones ducibus isdem diis, per quos priore bello rupta foedera 6 sunt ulti. utrum hostem an vos an fortunam utriusque populi ignoratis? legatos ab sociis et pro sociis venientes bonus imperator vester in castra non admisit, ius gentium sustulit; hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur pulsi, ad nos venerunt; res ex foedere repetuntur. publica fraus absit! auctorem culpae et reum criminis deprecant, 7 quo lenius agunt, segnius incipiunt, eo, cum coeperint, vereor ne perseverantius saeviant. Aegatis insulas Erycemque ante oculos proponite, quae terra marique per 8 quattuor et viginti annos passi sitis. nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento, id est Italia, non abstinueramus ex foedere, sic 9 ut nunc Sagunto non abstinemus. vicerunt ergo dii hominesque, et id, de quo verbis ambigebatur, uter populus

foedus rupisset, eventus belli velut aequus index, unde ius stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas 10 turreaque admovet, Carthaginis moenia quatit ariete: Sagunti ruinae — falsus utinam vates sim — nostris capitibus incident, susceptumque cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est. dedemus ergo Hannibalem? dicet 11 aliquis. scio meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias; sed et Hamilcarem eo perisse laetatus sum, quod, si ille viveret, bellum iam haberemus cum Romanis, et hunc iuvenem tamquam furiam facemque huius belli odi ac detestor; nec dedendum solum ad paculum rupti foederis, sed, si nemo deprecit, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandum eo, unde nec ad nos nomen famaue eius accedere neque ille sollicitare quietae civitatis statum possit. ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciunt, alios, qui Hannibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex foedere Romanis dedant; tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.“ XI. Cum Hanno perorasset, nemini omnium 1 certare oratione cum eo necesse fuit: adeo prope omnis senatus Hannibalis erat. infestiusque locutum arguebant Hannonem quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. responsum inde legatis Romanis est bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse; populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos vetustissimae Carthaginiensium societati praeponat.

Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, 3 Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostis stimulando, nunc spe praemiorum accendit. ut vero pro contione praedam 4 captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant 5 nec lacessentes nec lacessiti per aliquot dies, ita non nocte, non die umquam cessaverant ab opere, ut novum murum

ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, re-
 6 ficerent. inde oppugnatio eos aliquanto atrocior quam
 ante adorta est; nec, qua primum aut potissimum parte
 ferrent opem, cum omnia variis clamoribus streperent,
 7 satis scire poterant. ipse Hannibal, qua turris mobilis
 omnia munimenta urbis superans altitudine agebatur, hor-
 tator aderat. quae cum admota catapultis ballistisque per
 8 omnia tabulata dispositis muros defensoribus nudasset, tum
 Hannibal occasionem ratus quingentos ferme Afros cum
 dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat
 difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed
 9 interlita luto structurae antiquae genere. itaque latius,
 quam qua caederetur, ruebat, perque patentia ruinis ag-
 mina armatorum in urbem vadebant. locum quoque edi-
 tum capiunt, conlatisque eo catapultis ballistisque, ut ca-
 10 stellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent,
 muro circumdant. et Saguntini murum interiorem ab
 11 nondum capta parte urbis ducunt. utrimque summa vi
 et muniunt et pugnant; sed interiora tuendo minorem
 12 in dies urbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia om-
 nium longa obsidione et minuitur expectatio externae opis,
 cum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium
 13 essent. paulisper tamen adfectos animos recreavit repen-
 tina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque, qui
 duo populi dilectus acerbitate consternati retentis conqui-
 sitoribus metum defectionis cum praebuissent, oppressi
 1 celeritate Hannibalis omiserunt mota arma. XII. Nec
 Sagunti oppugnatio segnior erat Maharbale Himilconis
 filio — eum praefecerat Hannibal — ita inpigre rem agente,
 2 ut ducem abesse nec cives nec hostes sentirent. is et
 proelia aliquot secunda fecit, et tribus arietibus aliquan-
 tum muri discussit, strataque omnia recentibus ruinis ad-
 3 venienti Hannibali ostendit. itaque ad ipsam arcem ex-
 templo ductus exercitus, atroxque proelium cum multorum
 utrimque caede initum et pars arcis capta est.
 4 Temptata deinde per duos est exigua pacis spes, Alco-
 nem Saguntinum et Alorcum Hispanum. Alco insciis Sa-
 guntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hanni-

balen noctu transisset, postquam nihil lacrimae movebant,
 condicionesque tristes ut ab irato victore ferebantur, trans-
 fuga ex oratore factus apud hostem mansit, morituum
 adfirmans, qui sub condicionibus iis de pace ageret. po-
 5 stulabatur autem, redderent res Turdetanis, traditoque
 omni auro atque argento egressi urbe cum singulis vesti-
 mentis ibi habitarent, ubi Poenus iussisset. has pacis leges 6
 abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci
 animos, ubi alia vincantur, adfirmans, se pacis eius inter-
 pretem fore pollicetur. erat autem tum miles Hannibalis,
 ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. tradito 7
 palam telo custodibus hostium transgressus munimenta
 ad praetorem Saguntinum — et ipse ita iubebat — est
 deductus. quo cum extemplo concursus omnis generis 8
 nominum esset factus, submota cetera multitudine senatus
 Alorco datus est, cuius talis oratio fuit.

XIII. „Si civis vester Alco, sicut ad pacem petendam 1
 ad Hannibalem venit, ita pacis condiciones ab Hannibale
 ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo
 nec orator Hannibalis nec transfuga ad vos venissem: cum 2
 ille aut vestra aut sua culpa manserit apud hostem — sua,
 si metum simulavit, vestra, si periculum est apud vos vera
 referentibus — ego, ne ignoraretis esse aliquas et salutis
 et pacis vobis condiciones, pro vestuto hospitio, quod mihi
 vobiscum est, ad vos veni. vestra autem causa me nec 3
 ullius alterius loqui, quae loquor apud vos, vel ea fides
 sit, quod neque, dum vestris viribus restitistis, neque,
 dum auxilia a Romanis sperastis, pacis umquam apud vos
 mentionem feci. postquam nec ab Romanis vobis ulla est 4
 spes, nec vestra vos iam aut arma aut moenia satis defen-
 dunt, pacem adfero ad vos magis necessariam quam
 aequam, cuius ita aliqua spes est, si eam, quem ad mo- 5
 dum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audietis et
 non id, quod amittitur, in damno, cum omnia victoris sint,
 sed quidquid relinquatur pro munere habituri estis. urbem 6
 vobis, quam ex magna parte dirutam, captam fere totam
 habet, adimit, agros relinquit, locum adsignaturus, in quo
 novum oppidum aedificetis. aurum et argentum omne,

7 publicum privatumque, ad se iubet deferri; corpora vestra,
coniugum ac liberorum vestrorum servat inviolata, si in-
8 ermes cum hinc vestimentis velitis ab Sagunto exire. haec
victor hostis imperat; haec, quamquam sunt gravia atque
acerba, fortuna vestra vobis suadet. equidem haud de-
spero, cum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his
rebus remissurum; sed vel haec patienda censeo potius
quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora
vestra coniuges ac liberos belli iure sinatis."

1 XIV. Ad haec audienda cum circumfusa paulatim mul-
titudinae permixtum senatui esset populi concilium, re-
pente primores secessione facta, priusquam responsum
daretur, argentum aurumque omne ex publico privatoque
in forum conlatum in ignem ad id raptim factum con-
2 cientes eodem plerique semet ipsi praecipitaverunt. cum
ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius
insuper tumultus ex arce auditur. turris diu quassata
procciderat, perque ruinam eius cohors Poenorum impetu
facto cum signum imperatori dedisset nudatam stationibus
3 custodiisque solitis hostium esse urbem, non cunctanduna
in tali occasione ratus Hannibal totis viribus adgressus
urbem momento cepit signo dato, ut omnes puberes in-
terficerentur. quod imperium crudele, ceterum prope
4 necessarium cognitum ipso eventu est: cui enim parci
potuit ex iis, qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis do-
mos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum
1 ante finem pugnae quam morientes fecerunt? XV. Cap-
tum oppidum est cum ingenti praeda. quamquam plera-
que ab dominis de industria corrupta erant, et in caedibus
vix ullum discrimen aetatis ira fecerat, et captivi militum
2 praeda fuerant, tamen et ex pretio rerum venditarum
aliquantum pecuniae redactum esse constat, et multam
pretiosam suppellectilem vestemque missam Carthaginem.
3 Octavo mense, quam coeptum oppugnari, captum Sa-
guntum quidam scripsere; inde Carthaginem novam in
hiberna Hannibalem concessisse; quinto deinde mense,
quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse.
4 quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius Ti. Sem-

pronius consules fuerint, ad quos et principio oppugna-
tionis legati Saguntini missi sint, et qui in suo magistratu
cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto
post ad Trebiam pugnaverint. aut omnia breviora aliquanto 5
fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius Ti.
Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari est,
sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum 6
Cn. Servili et C. Flamini non potest, quia C. Flaminius
Arimini consulatum iniit, creatus a Ti. Sempronio consule,
qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam
cum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna
rediit.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant 1
ab Carthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse, et
Sagunti excidium nuntiatum est, tantusque simul maeror 2
patres misericordiaeque sociorum peremptorum indigne et
pudor non lati auxilii et ira in Carthaginenses metusque
de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset,
ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent ma-
gis quam consulerent: nam neque hostem acriorem belli- 3
cosioremque secum congressum, nec rem Romanam tam
desidem unquam fuisse atque inbellem. Sardos Corsosque 4
et Histros atque Illyrios lacessisse magis quam exercuisse
Romana arma, et cum Gallis tumultuatum verius quam
belligeratum: Poenum hostem veteranum, trium et viginti 5
annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper
victorem, duci acerrimo adsuetum, recentem ab excidio
opulentissimae urbis Hiberum transire; trahere secum tot 6
excitos Hispanorum populos; concitum avidas semper
armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum ge-
rendum in Italia ac pro moenibus Romanis esse.

XVII. Nominatae iam antea consulibus provinciae 1
erant, tum sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio
Africa cum Sicilia evenit. sex in eum annum decretae 2
legiones et socium quantum ipsis videretur et classis
quanta parari posset. quattuor et viginti peditum Roma- 3
norum milia scripta et mille octingenti equites, sociorum
quadraginta milia peditum. quattuor milia et quadringenti

equites; naves ducentae viginti quinqueres, celoces
 4 ginti deducti. latum inde ad populum, vellent iuberent
 populo Carthaginiensi bellum indici; eiusque belli causa
 supplicatio per urbem habita atque adorati dii, ut bene ac
 feliciter eveniret quod bellum populus Romanus iussisset.
 5 inter consules ita copiae divisa: Sempronio datae legio-
 nes duae — ea quaterna milia erant peditum et treceni
 equites — et sociorum sedecim milia peditum, equites
 mille octingenti, naves longae centum sexaginta, celoces
 6 duodecim. cum his terrestribus maritimisque copiis Ti.
 Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmis-
 surus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis
 7 esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius
 praetor et ipse cum haud invalido praesidio in Galliam
 8 mittebatur; navium maxime Cornelio numerus deminutus.
 sexaginta quinqueres datae — neque enim mari ven-
 turum aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant
 — et duae Romanae legiones cum suo iusto equitatu et
 quattuordecim milibus sociorum peditum, equitibus mille
 9 sexcentis. duas legiones Romanas et decem milia socio-
 rum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos
 Gallia provincia eodem versa in Punicum bellum habuit.
 1 XVIII. His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum
 fierent, legatos maiores natu, Q. Fabium M. Livium L.
 Aemilium C. Licinium Q. Baebium, in Africam mittunt ad
 2 percunctandos Carthaginienses, publicone consilio Hanni-
 bal Saguntum oppugnasset, et, si, id quod facturi vide-
 bantur, faterentur ac defenderent publico consilio factum,
 3 ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani post-
 quam Carthaginem venerunt, cum senatus datus esset et
 Q. Fabius nihil ultra quam unum, quod mandatum erat,
 4 percunctatus esset, tum ex Carthaginiensibus unus: „prae-
 ceptis vestra, Romani, et prior legatio fuit, cum Hanniba-
 lem tamquam suo consilio Saguntum oppugnantem depos-
 cebatis: ceterum haec legatio verbis adhuc lenior est, re
 5 asperior. tunc enim Hannibal et insimulabatur et deposce-
 batur; nunc ab nobis et confessio culpae exprimitur, et
 6 ut a confessis res extemplo repetuntur. ego autem non

privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quae-
 rendum censeam, sed utrum iure an iniuria: nostra enim
 7 haec quaestio atque animadversio in civem nostrum est,
 quid nostro aut suo fecerit arbitrio; vobiscum una discep-
 tatio est, licueritne per foedus fieri. itaque quoniam dis-
 8 cerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte im-
 peratores faciant, nobis vobiscum foedus est a C. Lutatio
 consule ictum, in quo cum caveretur utrorumque sociis,
 nihil de Saguntinis — necdum enim erant socii vestri —
 cautum est. at enim eo foedere, quod cum Hasdrubale
 9 ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus quod ego nihil
 dicturus sum, nisi quod a vobis didici: vos enim quod C.
 10 Lutatius consul primo nobiscum foedus icit quia neque
 auctoritate patrum nec populi iussu ictum erat, negastis
 vos eo teneri: itaque aliud de integro foedus publico con-
 silio ictum est. si vos non tenent foedera vestra nisi ex
 11 auctoritate aut iussu vestro icta, ne nos quidem Hasdruba-
 lis foedus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. proinde
 12 omittite Sagunti atque Hiberi mentionem facere, et, quod
 diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Ro-
 13 manus sinu ex toga facto „hic“ inquit „vobis bellum et
 pacem portamus, utrum placet, sumite.“ sub hanc vocem
 haud minus ferociter, daret, utrum vellet, subelamatum
 est. et cum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset,
 14 accipere se omnes responderunt et, quibus acciperent
 animis, isdem se gesturos.

XIX. Haec directa percunctatio ac denuntiatio belli
 1 magis ex dignitate populi Romani visa est quam de foe-
 derum iure verbis disceptare, cum ante, tum maxime
 Sagunto excisa. nam si verborum disceptationis res esset,
 2 quid foedus Hasdrubalis cum Lutatii priore foedere, quod
 mutatum est, comparandum erat, cum in Lutatii foedere
 3 diserte additum esset, ita id ratum fore, si populus cen-
 suisset, in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale quic-
 quam fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo comproba-
 tum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam
 mutaretur. quamquam, et si priore foedere staretur, satis
 4 cautum erat Saguntinis sociis utrorumque exceptis. nam

neque additum erat „iis, qui tunc essent“ nec „ne qui
 5 postea adsumerentur;“ et cum adsumere novos liceret
 socios, quis aequum censeret aut ob nulla quemquam me-
 rita in amicitiam recipi aut receptos in fidem non de-
 fendi? tantum ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur
 ad defectionem aut sua sponte desciscentes reciperentur.
 6 Legati Romani ab Carthagine, sicut iis Romae impe-
 ratum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in
 societatem perlicerent aut averterent a Poenis, traiecerunt.
 7 ad Bargusios primum venerunt, a quibus benigne excepti,
 quia taedebat imperii Punici, multos trans Hiberum popu-
 8 los ad cupidinem novae fortunae erexerunt. ad Volcianos
 inde est ventum, quorum celebre per Hispaniam respon-
 9 sum ceteros populos ab societate Romana avertit. ita
 enim maximus natu ex iis in concilio respondit: „quae
 verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Car-
 thaginiensium amicitiae praeponamus, cum qui id fecerunt
 Saguntini crudelius, quam Poenus hostis perdidit, vos
 10 socii prodideritis? ibi quaeratis socios censeo, ubi Sagun-
 tina clades ignota est: Hispanis populis sicut lugubre, ita
 insigne documentum Saguntini ruinae erunt, ne quis fidei
 11 Romanae aut societati confidat.“ inde extemplo abire fini-
 bus Volcianorum iussi ab nullo deinde concilio Hispaniae
 benigniora verba tulere. ita nequiquam peragrata Hispania
 in Galliam transeunt.

1 XX. In . . . iis nova terribilisque species visa est,
 quod armati — ita mos gentis erat — in concilium vene-
 2 runt. cum verbis extollentes gloriam virtutemque populi
 Romani ac magnitudinem imperii petissent, ne Poeno bel-
 lum Italiae inferenti per agros urbesque suas transitum
 3 darent, tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a
 4 magistratibus maioribusque natu iuventus sedaretur: adeo
 stolidi impudensque postulatio visa est, censere, ne in Ita-
 liam transmittant Galli bellum, ipsos id advertere in se
 5 agrosque suos pro alienis populandos obicere. sedato
 tandem fremitu responsum legatis est neque Romanorum
 in se meritum esse neque Carthaginiensium iniuriam, ob
 quae aut pro Romanis aut adversus Poenos sumant arma.

contra ea audire sese gentis suae homines agro finibus-6
 que Italiae pelli a populo Romano stipendiumque pendere
 et cetera indigna pati. eadem ferme in ceteris Galliae 7
 conciliis dicta auditaque; nec hospitale quicquam pacat-
 umve satis prius auditum, quam Massiliam venerunt. ibi 8
 omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide cognita: prae-
 occupatos iam ante ab Hannibale Gallorum animos esse;
 sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore — adeo
 ferocia atque indomita ingenia esse —, ni subinde auro,
 cuius avidissima gens est, principum animi concilientur.
 ita peragratis Hispaniae et Galliae populis legati Romam 9
 redeunt haud ita multo post, quam consules in provincias
 profecti erant. civitatem omnem [in] expectatione belli
 erectam invenerunt, satis constante fama iam Hiberum
 Poenos transisse.

XXI. Hannibal Sagunto capto Carthaginem novam 1
 in hiberna concesserat, ibique auditis, quae Romae quae-
 que Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem
 solum sed etiam causam esse belli, partitis divenditis re- 2
 liquiis praedae nihil ultra differendum ratus, Hispani
 generis milites convocat. „credo ego vos“ inquit, „socii, 3
 et ipsos cernere pacatis omnibus Hispaniae populis aut
 finiendam nobis militiam exercitusque dimittendos esse
 aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hae 4
 gentes non pacis solum, sed etiam victoriae bonis flore-
 bunt, si ex aliis gentibus praedam et gloriam quaeremus.
 itaque cum longinqua a domo instet militia, incertumque 5
 sit, quando domos vestras et quae cuique ibi cara sunt
 visuri sitis, si quis vestrum suos invisere volt, cominea-
 tum do. primo vere edico adsitis, ut diis bene iuvantibus 6
 bellum ingentis gloriae praedaeque futurum incipiamus.“
 omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata 7
 erat, et iam desiderantibus suos et longius in futurum pro-
 videntibus desiderium. per totum tempus hiemis quies 8
 inter labores aut iam exhaustos aut mox exhauriendos re-
 novavit corpora animosque ad omnia de integro patiendae.
 vere primo ad edictum convenere.

✓ Hannibal, cum recensisset omnium gentium auxilia, 9

Gadis profectus Herculi vota exsolvit, novisque se obligat
 10 votis, si cetera prospera evenissent. inde partiens curas
 simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum
 ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam
 peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset,
 11 valido praesidio firmare eam statuit. pro eo supplemen-
 tum ipse ex Africa maxime iaculatorum, levium armis,
 petiit, ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior pro-
 cul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pigne-
 12 ribus obligati, stipendia facerent. tredecim milia octin-
 gentos quinquaginta pedites caetratos misit in Africam et
 funditores Baleares octingentos septuaginta, equites mixtos
 13 ex multis gentibus mille ducentos. has copias partim
 Carthagini praesidio esse, partim distribuī per Africam
 iubet. simul conquisitoribus in civitates missis quattuor
 milia conscripta delectae iuventutis, praesidium eisdem
 1 et obsides, duci Carthaginem iubet. XXII. Neque His-
 paniam neglegendam ratus, atque id eo minus, quod hand
 ignarus erat circumitam ab Romanis eam legatis ad solli-
 citandos principum animos, Hasdrubali fratri, viro inpigro,
 2 eam provinciam destinat firmatque eum Africis maxime
 praesidiis, peditum Afrorum undecim milibus octingentis
 3 quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis.
 ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices, mix-
 tum Punicum Afris genus, quadringenti quinquaginta et
 Numidae Maurique, accolae Oceani, ad mille octingenti
 et parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites,
 et, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti vi-
 4 ginti unus. classis praeterea data ad tuendam maritumam
 oram, quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem-
 gesturos Romanos credi poterat, quinquaginta quinque-
 remes, quadriremes duae, triremes quinque; sed aptae
 instructaeque remigio triginta et duae quinqueremes erant
 et triremes quinque.
 5 Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit.
 atque inde profectus praeter Etovissam urbem ad Hiberum
 6 maritima ora ducit. ibi fama est in quiete visum ab eo
 iuvenem divina specie, qui se ab Iove diceret duce in

Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur neque us-
 quam a se deflecteret oculos, pavidum primo nusquam
 7 circumspicientem aut respicientem secutum; deinde cura
 ingenii humani, cum, quidnam id esset, quod respicere
 vetitus esset, agigaret animo, temperare oculis nequivisse
 eum, vidisse post sese serpentem mira magnitudine cum 8
 ingenti arborum ac virgultorum strage ferri ac post inse-
 qui cum fragore caeli nimbum. tum, quae moles ea quidve 9
 prodigii esset, quaerentem audisse, vastitatem Italiae esse:
 pergeret porro ire nec ultra inquireret sineretque fata in
 occulto esse.

XXIII. Hoc visu laetus tripertito Iiberum copias
 1 traiecit praemissis, qui Gallorum animos, qua traducendus
 exercitus erat, donis conciliarent Alpiumque transitus spe-
 cularentur, nonaginta milia peditum, duodecim milia equi-
 tum Iiberum traduxit. Ilergetes inde Bargusiosque et 2
 Ansetanos et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis monti-
 bus est, subegit, oraeque huic omni praefecit Hannonem,
 ut fauces, quae Hispanias Gallis iungunt, in potestate
 essent, decem milia peditum Hannoni ad praesidium ob- 3
 tinendae regionis data et mille equites; postquam per Py- 4
 renaeum saltum traduci exercitus est coeptus, rumorque
 per barbaros manavit certior de bello Romano, tria milia
 inde Carpetanorum peditum iter averterunt, constabat
 non tam bello motos quam longinquitate viae insupera-
 bilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi 5
 retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi
 irritarentur, supra septem milia hominum domos remisit, 6
 quos et ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque
 ab se dimissos simulans. XXIV. Inde, ne mora atque 1
 otium animos sollicitaret, cum reliquis copiis Pyrenaeum
 transgreditur et ad oppidum Iiberri castra locat. Galli 2
 quamquam Italiae bellum inferri audiebant, tamen, quia
 vi subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat praesi-
 diaque valida inposita, metu servitutis ad arma consternati,
 Ruscinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hanni- 3
 bali nuntiatum est, moram magis quam bellum metuens,
 oratores ad regulos eorum misit, colloqui semet ipsum

cum iis velle, et vel illi propius liberrim accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus
4 facilius esset: nam et accepturum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. hospitem enim se Galliae, non hostem advenisse, nec stricturum
5 ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset. et per nuntios quidem haec: ut vero reguli Gallorum castris ad liberrim extemplo motis haud gravanter ad Poenum venerunt, capti donis cum bona pace exercitum per finis suos praeter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

1 XXV. In Italiam interim nihil ultra quam Hiberum transisse Hannibalem a Massiliensium legatis Romam perlatum erat, cum, perinde ac si Alpibus iam transisset, Boii sollicitatis Insubribus defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum
3 deductas aegre patiebantur. itaque armis repente arreptis in eum ipsum agrum impetu facto tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant adsignandum, diffusi Placentiae moenibus Mutinam confugerint, C. Lutatius C. Servilius M. Annii. Lutati nomen haud dubium est; pro Annio Servilioque M. Acilium et C. Herennium habent quidam annales, alii P. Cornelium Asinam et C.
5 Papirium Masonem. id quoque dubium est, legatis ad exponendum missi ad Boios violati sint, an in triumphum
6 agrum metantis impetus sit factus. Mutinae cum obsiderentur, et gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari coeptum de pace agi; evocatique ab Gallorum principibus legatis ad colloquium non contra ius modo gentium, sed violata etiam, quae data in id tempus erat, fide comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. cum haec de legatis nuntiata essent, et Mutina praesidiumque in periculo esset, L. Manlius praetor ira accensus effusum agmen ad Mutinam ducit. silvae tunc circa viam erant plerisque incultis. ibi inexplorato profectus in insidias praecipitatur, multa-

que cum caede suorum aegre in apertos campos emerit. ibi castra communita, et, quia Gallis ad temptanda ea de-
10 fuit spes, reflecti sunt militum animi, quamquam ad ** cecidisse satis constabat. iter deinde de integro coeptum,
11 nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis: ubi rursus silvae intratae, tum postremos adorti
12 cum magna trepidatione ac pavore omnium septingentos milites occiderunt, sex signa ademere. finis et Gallis terri-
13 tandi et pavendi fuit Romanis, ut e saltu invio atque in-
pedito evasere. inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Tannetum, vicum propinuum Padis, contendere. ibi se munimento ad tempus commeatibusque fluminis et
14 Brexianorum etiam Gallorum auxilio adversus crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur. XXVI. Qui tu-
1 multus repens postquam est Romam perlatus, et Punicum insuper Gallico bellum auctum patres acceperunt C. Ati-
2 lium praetorem cum una legione Romana et quinque milibus sociorum dilectu novo a consule conscriptis auxilium ferre Manlio iubent, qui sine ullo certamine — abceperant enim metu hostes — Tannetum pervenit.

Et P. Cornelius in locum eius, quae missa cum praetore erat, scripta legione nova profectus ab urbe sexaginta longis navibus praeter oram Etruriae Ligurumque et inde Saluvium montis pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani — pluribus enim divisus amnis in mare decurrit — castra locat, vixdum satis credens Hannibalem superasse Pyrenaeos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quoniam ei loco occurreret, necdum satis reflectis ab iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites ducibus Massiliensibus et auxiliariis Gallis ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes praemittit. Hannibal ceteris metu aut pretio pacatis iam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validae. colunt autem circa utramque ripam Rhodani; sed diffusi citiore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis ulteriores ripam amnis armis obtinebant. ceteros accolae fluminis Hannibal et

eorum ipsorum, quos sedes suae tenuerant, simul perlicidonis ad naves undique contrahendas fabricandasque, simul et ipsi traici exercitum levatique quam primum regionem suam tanta hominum urgente turba cupiebant, itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum; novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus, deinde et ipsi milites simul copia materiae simul facilitate operis inducti alveos informes, nihil dummodo innare aquae et capere onera possent curantes, raptim, quibus se suaque transveherent, faciebant.

XXVII. Iamque omnibus satis comparatis ad traiciendum terrebant ex adverso hostes omnem ripam equites virique obtinentes. quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei iubet et, ubi primum possit, quam occultissime traiecto anni circumducere agmen, ut, cum opus facto sit, adoriat ab tergo hostem. ad id dati duces Galli edocent inde milia quinque et viginti ferme supra parvae insulae circumfusum amnem latiore, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo transitum ostendere. ibi raptim caesa materia fatesque fabricatae, in quibus equi virique et alia onera traicerentur. Hispani sine ulla mole in utres vestimentis coniectis ipsi caetris superpositis incubantes flumen traenavere. et alius exercitus ratibus iunctis traiectus castris prope flumen positus nocturno itinere atque operis labore fessus quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. postero die profecti ex loco praedicto fumo significant transisse et haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad traiciendum. iam paratas aptatasque habebat pedes lintres, eques fere propter equos naves. navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens tranquillitatem infra traicientibus lintribus praebat. equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur praeter eos, quos instratos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent. inposuerant

in naves. XXVIII. Galli occursant in ripa cum variis ululatus cantuque moris sui qualientes scuta super capita vibrantesque dexteris tela, quamquam et ex adverso terrebant tanta vis navium cum ingenti sono fluminis et clamore vario nautarum militum, et qui nitebantur percurrere impetum fluminis et qui ex altera ripa traicientes suos hortabantur. iam satis paventes adverso tumultu terribilior ab terga adortus clamor castris ab Hannone captis. mox et ipse aderat, ancepsque terror circumstabat et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente et ab tergo improvisa premente acie. Galli postquam utroque vim facere conati pellebantur, qua patere visum maxime iter, percurrunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal ceteris copiis per otium traiectis spernens iam Gallicos tumultus castra locat.

Elephantorum traiciendorum varia consilia fuisse credo, certe variata memoria actae rei. quidam congregatis ad ripam elephantis tradunt ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, cum refugientem in aquam inde nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destitueret vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. ceterum magis constat ratibus traiectos; id ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re ad fidem pronus est. ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt, quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripae religatam pontis in modum humo iniecta constraverunt, ut beluae audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis aeque lata, longa pedes centum, ad traiciendum flumen apta, huic copulata est; [ut cum] elephantis per stabilem ratem tanquam viam praegredientibus feminis acti ubi in minorem adplicatam transgressi sunt, extemplo resolutis, quibus leviter adnexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis alii deinde repetiti ac traecti sunt. nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur; primus erat pavor, cum soluta ab ceteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter se cedentibus ex-

tremis ab aqua trepidationis aliquantum edebant, donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset. 12 excidere etiam saevientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles deiectis rectoribus quaerendis pedetemptim vadis in terram evasere.

1 XXIX. Dum elephanti traiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi et quantae copiae essent et quid pararent. 2 huic alae equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. proelium 3 atrocius quam pro numero pugnantium editur: nam praeter multa vulnera caedes etiam prope par utrimque fuit, fugaque et pavor Numidarum Romanis iam admodum fessis victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum, victi amplius ducenti 4 ceciderunt. hoc principium simul omenque belli ut summae rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit.

5 Ut re ita gesta ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coep- 6 tisque hostis et ipse conatus caperet, et Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit a praesenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus, qui se duces itinerum, socios periculi fore adfirmantes integro bello nusquam 7 ante libatis viribus Italiam adgrediendam censent. multitudo timebat quidem hostem nondum oblitterata memoria superioris belli, sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

1 XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire atque Italiam petere, advocata contione varie 2 militum versat animos castigando adhortandoque: mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentis eos stipendia facere, neque ante Hispania excessisse, quam omnes gentesque et terrae, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium 3 essent. indignatos deinde, quod quicumque Saguntum

obsedissent velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Hiberum traiecis- 1 se ad delendum nomen Romanorum liberandumque orbem terrarum. tum nemini visum 4 id longum, cum ab occasu solis ad exortus intenderent iter: nunc, postquam multo maiorem partem itineris 5 emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot milibus Gallorum prohibentibus domita etiam ipsius fluminis vi traiectum, in conspectu Alpium habeant, quarum alterum 6 latus Italiae sit, in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, — quid Alpium aliud esse credentes quam montium 6 altitudines? fingerent altiores Pyrenaei iugis: nullas pro- 7 fecto terras caelum contingere nec inexsuperabilis humano generi esse: Alpium quidem habitari, coli gignere atque alere animantes; pervias paucis esse, *pervias* exercitibus, eos ipsos, 8 quos cernant, legatos non pinnis sublimi elatos Alpium transgressos. ne maiores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiae cultores has ipsas Alpium ingentibus saepe agminibus cum liberis ac coniugibus migrantium modo tuto transmis- 9 sisse. militi quidem armato nihil secum praeter instrumenta belli portant quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, caput orbis terrarum, 10 petentibus quicquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? cepisse quondam Gallos ea, quae 11 adiri posse Poenus desperet: proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies totiens ab se victae, aut itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare 1 atque ad iter se parare iubet. postero die profectus ad- 2 versa ripa Rhodani mediterranea Galliae petit, non quia rectior ad Alpium via esset, sed quantum a mari recessisset, minus obvium fore Romanum credens, cum quo, prius- 3 quam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. quartis castris ad Insulam pervenit. ibi Isara 4 Rhodanusque amnes diversis ex Alpibus decurrentes agri aliquantum amplexi confluent in unum; mediis campis

5 Insulae nomen inditum. incolunt prope Allobroges, gens
iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior.
6 tum discors erat. regni certamine ambigebant fratres;
maior et qui prius imperitaret. Brancus nomine, minore
ab fraere et coetu iuniorum, qui iure minus, vi plus pote-
7 rat, pellebatur. huius seditionis peropportuna disceptatio
cum ad Hannibalem reiecta esset, arbiter regni factus,
8 maiori restituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum
omnium, maxime vestis, est adiutus, quam infames fri-
9 goribus Alpes praeparari cogebant. sedatis Hannibal cer-
taminibus Allobrogum cum iam Alpes peteret, non recta
regione iter instituit, sed ad laevam in Tricastinos flexit;
inde per extremam oram Vocontiorum agri tendit in Tri-
corios haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam
10 flumen pervenit. is et ipse Alpinus amnis longe omnium
Galliae fluminum difficillimus transitu est. nam cum aquae
11 vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est, quia
nullis coercitus ripis, pluribus simul neque isdem alveis
fluens, nova semper vada novosque gurgites — et ob eadem
pediti quoque incerta est via —, ad hoc saxa glareosa vol-
12 vens, nihil stabile nec tutum ingredienti praebet; et tum
forte imbris auctus ingentem transgredientibus tumul-
tum fecit, cum super cetera trepidatione ipsi sua atque
incertis clamoribus turbarentur.

1 XXXII. P. Cornelius consul triduo fere post, quam
Hannibal a ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad
castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus.
2 ceterum ubi deserta munimenta nec facile se tantum pro-
gressos adsecuturum videt, ad mare ac naves rediit, tutius
faciliusque ita descendenti ab Alpibus Hannibali occur-
3 rus. ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset,
quam provinciam sertitus erat, Cn. Scipionem fratrem
cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit,
4 non ad tuendos tantummodo veteres socios conciliandosque
novos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem.
5 ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit eo,
qui circa Padum erat exercitus, Italiam defensurus.

Hannibal ab Druentia campestris maxime itinere ad 6
Alpis cum bona pace incoletum ea loca Gallorum per-
venit. tum, quamquam fama prius, qua incerta in maius 7
fere ferri solent, praecepta res erat, tamen ex propinquo
visa montium altitudo nivesque caelo prope inmixtae, tecta
informia inposita rupibus, pecora iumenta^{que} torrida fri-
gore, homines intonsi et inculti, animalia inanimaque
omnia rigentia gelu, cetera visu quam dictu foediora, ter-
rorem renovarunt. erigentibus in primos agmen clivos 8
apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani, qui,
si valles occultiores insedissent, coorti ad pugnam repente
ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consi- 9
stere signa iussit; Gallisque ad visenda loca praemissis
postquam conperit transitum ea non esse, castra inter
10 confragosa omnia praeruptaque quam extentissima potest
valle locat. tum per eosdem Gallos, haud sane multum 10
lingua moribusque abhorrentis, cum se immiscuissent con-
loquiis montanorum, edoctus, interdiu tantum obsideri
saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta, luce prima
subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angu-
stias facturus, die deinde simulando aliud, quam quod 11
parabatur, consumpto, cum eodem, quo constiterant loco,
castra communissent, ubi primum digressos tumulis mon- 12
tanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus quam
pro numero manentium in speciem factis impedimentisque
cum equite relictis et maxuma parte peditum ipse cum 13
expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit
iisque ipsis tumulis, quos hostes tenerant, consedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota et agmen re- 1
licum incedere coepit. iam montani signo dato ex castel- 2
lis ad stationem solitam conveniebant, cum repente con-
spiciunt alios arce occupata sua super caput imminentis,
alios via transire hostis. utraque simul obiecta res oculis 3
animisque immobiles parumper eos defixit; deinde ut tre-
pidationem in angustiis suoque ipsum tumultu misceri
agmen videre, equis maxime consternatis, quidquid ad- 4
iecissent ipsi terroris satis ad perniciem fore rati, di-
versis rupibus iuxta invia ac devia adsueti decurrunt. tum 5

vero simul ab hostibus simul ab iniquitate locorum Poeni oppugnabantur, plusque inter ipsos, sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet, quam cum hostibus certaminis 6 erat. equi maxime infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussaeque valles augebant, territi trepidabant, et icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent; multosque 7 turba, cum praecipites deruptae utrimque angustiae essent, in immensum altitudinis deiecit, quosdam et armatos; sed ruinae maximae modo iumenta cum oneribus devolvebantur. quae quamquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augetet. deinde, postquam interrumpi agmen vidit periculumque esse, ne exitum impedimentis exercitum nequam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco et, cum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur, nec per otium modo, sed prope silentio mox omnes tracti. castellum inde, quod caput eius regionis erat, viculosque circumiectos capit, et capto cibo ac pecoribus per triduum exercitum aluit, et, quia nec montanis primo percussis nec loco magno opere inpediebantur, aliquantum eo triduo viae confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montanos, populum, ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude et insidiis, est prope circumventus. magno natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt, alienis malis, utili exemplo, doctos memorantes amicitiam malle quam vim experiri Poenorum; itaque oboedienter imperata facturos; commeatum itinerisque duces et ad fidem promissorum obsides acciperet. Hannibal nec temere credendum nec aspernandum ratus, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset, obsidibus, quos dabant, acceptis et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut inter pacatos, composito agmine duces eorum sequitur. primum agmen

elephanti et equites erant, ipse post cum robore peditum circumspectans sollicitusque omnia incedebat. ubi in angustiorem viam et parte altera subiectam iugo insuper imminente ventum est, undique ex insidiis barbari, a fronte ab tergo coorti, comminus eminus petunt, saxa ingentia in agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est. nam dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias, quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat, occursantes per obliqua montani interrupto medio agmine viam insedere; noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est. XXXV. Postero die iam segnius intercursantibus barbaris iunctae copiae saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum quam hominum pernicie, superatus. inde montani pauciores iam et latrocinii magis quam belli more consursabant modo in primum, modo in novissimum agmen, utcumque aut locus opportunitatem daret aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. elephantis, sicut per artas praecipites vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus quacumque incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen praebant.

Nono die in iugum Alpium perventum est per invia pleraque et errores, quos aut ducentium fraus aut, ubi fides iis non esset, temere initae valles a coniectantibus iter faciebant. biduum in iugo stativa habita, fessisque labore ac pugnando quies data militibus; iumenta quoque, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. fessis taedio tot malorum nivis etiam casus occidente iam sidere Vergiliarum ingentem terrorem adiecit. per omnia nive oppleta cum signis prima luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque et desperatio in omnium vultu emineret, praegressus signa Hannibal in promunturio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat

subiectosque Alpinis montibus circumpadanos campos
9 moeniaque eos tum transcendere non Italiae modo, sed
etiam urbis Romanae; cetera plana, proclivia fore, uno
aut summum altero proelio arcem et caput Italiae in manu
ac potestate habituros.

10 Procedere inde agmen coepit, iam nihil ne hostibus
quidem praeter parva furta per occasionem temptantibus.
11 ceterum iter multo, quam in ascensu fuerat — ut pleraque
Alpium ab Italia sicut breviora ita arrectiora sunt —, diffi-
12 cilius fuit. omnis enim ferme via praeceps, angusta, lu-
brica erat, ut neque sustinere se a lapsu possent, nec, qui
paulum titubassent, haerere afflicti vestigio suo, aliique
1 super alios et iumenta in homines occiderent. XXXVI. Ven-
tum deinde ad multo angustiorum rupem, atque ita rectis
saxis, ut aegre expeditus miles temptabundus manibusque
retinens virgulta ac stirpes circa eminentes demittere sese
2 posset. natura locus iam ante praeceps recenti lapsu terrae
3 in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. ibi
cum velut ad finem viae equites constitissent, miranti Han-
nibali, quae res moraretur agmen, nuntiatur rupem inviam
4 esse. digressus deinde ipse ad locum visendum. haud
dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea quam-
5 vis longo ambitu circumduceret agmen. ea vero via in-
superabilis fuit: nam cum super veterem nivem intactam
nova modicae altitudinis esset, molli nec praecaltae facile pe-
6 des ingredientium insistebant; ut vero tot hominum iumen-
torumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem
7 fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. tae-
tra ibi luctatio erat via lubrica glacie non recipiente vesti-
gium et in prono citius pedes fallente, ut, seu manibus in
adsurgendo seu genu se adiuvisent, ipsis adminiculis
prolapsis iterum corruerent; nec stirpes circa radicesve,
ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant: ita
8 in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur. iumenta
secabant interdum etiam [tamen] infimam ingredientia
nivem, et prolapsa iactandis gravius in conitendo unguis
penitus perfringebant, ut pleraque velut pedica capta hae-
rerent in dura et alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem nequiquam iumentis atque homi- 1
nibus fatigatis castra in iugo posita, aegerrime ad id
ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque ege-
rendum fuit. inde ad rupem muniendam, per quam unam 2
via esse poterat, milites ducti, cum caedendum esset
saxum, arboribus circa inmanibus deiectis detruncatisque
struem ingentem lignorum faciunt, eamque, cum et vis
venti apta faciendo igni coorta esset, succendant, arden-
tiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio 3
rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis
clivos, ut non iumenta solum, sed elephantum etiam deduci
possent. quadriduum circa rupem consumptum iumentis 4
prope fame absumptis: nuda enim fere cacumina sunt, et, si
quid est pabuli, obruunt nives. inferiora valles apricosque 5
quosdam colles habent rivosque prope silvas et iam humano
cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum missa, et quies 6
muniendo fessis hominibus data. triduo inde ad planum
descensum iam et locis mollioribus et accolarum ingenis.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum 1
est, quinto mense a Carthagine nova, ut quidam auctores
sunt, quinto decimo die Alpibus superatis. quantae copiae 2
transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter
auctores constat. qui plurimum, centum milia peditum,
viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti mi-
lia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui 3
captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor moveret,
nisi confunderet numerum Gallis Liguribusque additis:
cum his octoginta milia peditum, decem equitum adducta 4
— in Italia magis adfluxisse veri simile est, et ita quidam
auctores sunt —; ex ipso autem audisse Hannibale, post- 5
quam Rhodanum transierit, triginta sex milia hominum
ingentemque numerum equorum et aliorum iumentorum
amisisse. Taurini Galliae proxima gens erat in Italiam 6
degresso. id cum inter omnes constet, eo magis miror 7
ambigi, quamam Alpibus transierit et vulgo credere Poenino
— atque inde nomen ei iugo Alpium inditum — trans-
gressum, Coelium per Cremonis iugum dicere transisse; 7
qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salyes mon-

8 tanos ad Libuos Gallos deduxissent. nec veri simile est ea
tum ad Galliam patuisse itinera; ulique quae ad Poeninum
9 ferunt obsaepta gentibus semigermanis fuissent. neque
hercule montibus his, si quem forte id movet, ab transitu
Poenorum ullo Seduni Veragri, incolae iugi eius, norunt
nomen inditum, sed ab eo, quem in summo sacratum ver-
tice Poeninum montani appellant.

1 XXXIX. Peropportune ad principia rerum Taurinis,
proximae genti, adversus Insubres motum bellum erat.
sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio
esset, in reficiendo maxime sentientem contracta ante
2 mala, non poterat: otium enim ex labore, copia ex inopia,
cultus ex inlue tabeque squalida et prope efferata cor-
3 pora varie movebat. ea P. Cornelio consuli causa fuit, cum
Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto
tirone et in novis ignominiiis trepido, ad Padum festinandi,
4 ut cum hoste nondum refecto manus consereret. sed cum
Placentiam consul venit, iam ex stativis moverat Hannibal
Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia
5 volentes in amicitiam non veniebant, vi expugnarat; et
iunxisset sibi non metu solum, sed etiam voluntate Gallos
accolas Padi, ni eos circumspicantis defectionis tempus
6 subito adventu consul oppressisset. et Hannibal movit ex
Taurinis, incertos, quae pars sequenda esset, Gallos
7 praesentem secuturos se ratus. iam prope in conspectu
erant exercitus, convenerantque duces sicuti inter se non-
dum satis noti, ita iam inbutus uterque quadam admiratione
8 alterius. nam Hannibalis et apud Romanos iam ante Sa-
gunti excidium celeberrimum nomen erat, et Scipionem
Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus
9 esset, praestantem virum credebat. et auxerant inter se
opinionem, Scipio, quod relictus in Gallia obvis fuerat
in Italiam transgresso Hannibali, *Hannibal* et conatu tam
10 audaci traicendarum Alpium et effectu. occupavit tamen
Scipio Padum traicere, et ad Ticinum amnem motis castris
priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum
causa talem orationem est exorsus.

1 XL. „Si eum exercitum, milites, educerem in aciem,

quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud
vos: quid enim adhortari referret aut eos equites, qui 2
equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent,
aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum ho-
stem secutus confessionem cedentis ac detractantis certa-
men pro victoria habui? nunc, quia ille exercitus, Hi- 3
spaniae provinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione
meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populus-
que Romanus voluit, ego, ut consulem ducem adversus 4
Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me huic voluntario
certamini obtuli, novo imperatori apud novos milites pauca
verba facienda sunt. ne genus belli neve hostem ignore- 5
tis, cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra
marique priore bello vicistis, a quibus stipendium per vi-
ginti annos exegistis, a quibus capta belli praemia Sici-
liam ac Sardiniam habetis. erit igitur in hoc certamine 6
ir vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet.
nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi 7
sunt, nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detracta-
vere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu
Alpium amissis, quia plures [paene] perierint quam super-
sint, plus spei nactos esse. at enim pauci quidem sunt, 8
sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vi-
res vix sustinere vis ulla possit. effigies immo, umbrae 9
hominum, fame frigore, inlue squalore enecti, contusi
ac debilitati inter saxa rupesque; ad hoc praeusti artus,
nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fracta-
que arma, claudi ac debiles equi. cum hoc equite, cum 10
hoc peditate pugnaturi estis, reliquias extremas hostium,
non hostem habebitis. ac nihil magis vereor, quam ne,
vos cum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur.
sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac po- 11
pulo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac pro-
fligare bellum, nos, qui secundum deos violati sumus,
commissum ac profligatum conficere.“

XLI. „Non vereor, ne quis me haec vestri adhortandi 1
causa magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo ad-
fectum esse. licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo 2

iam profectus eram, cum exercitu ire meo, ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et Hasdrubalem potius quam Hannibalem hostem, et minorem haud dubie molem belli: tamen, cum praeterveherer navibus Galliae oram, ad famam huius hostis in terram egressus praemisso equitatu ad Rhodanum movi castra. equestri proelio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi; peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia adsequi terra non poteram, neque regressus ad navis erat, quanta maxime potui celeritate tanto maris terrarumque circuitu in radicibus prope Alpium huic timendo hosti ob-
 5 vius fui. utrum, cum declinarem certamen improvisus incidisse videor, an occurrere in vestigiis eius, lacessere ac
 6 trahere ad decernendum? experiri iuvat, utrum alios repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit, an idem sint, qui ad Aegatis pugnaverunt insulas, et quos ab
 7 Eryce duodevicens denariis aestimatos emisistis, et utrum Hannibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a
 8 patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitare, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe
 9 patremque et foedera Hamilcaris scripta manu, qui iussus ab consule nostro praesidium deduxit ab Eryce, qui graves inpositas victis Carthaginiensibus leges fremens mae-
 10 pulo Romano dare pactus est. itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim, sed cum indignatione quadam atque ira, velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes.
 11 licuit ad Erycem clausos ultimo supplicio humanorum, fame interficere; licuit victricem classem in Africam traicere atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem
 12 delere —: veniam dedimus precantibus, emisimus ex obsidione, pacem cum victis fecimus, tutelae deinde nostrae
 13 duximus, cum Africo bello urgerentur. pro his impertitis furiosum iuvenem sequentes oppugnatam patriam nostram veniunt. atque utinam pro decore tantum hoc vobis et

non pro salute esset certamen! non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis est pugnandum. nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliae sunt, quas dum superant comparari nova possint praesidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia pugnemus. unus quisque se non corpus suum, sed coniugem ac liberos parvos armis protegere putet, nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum; qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.“

XLII. Haec apud Romanos consul. Hannibal rebus prius quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu captivos montanos victos in medio statuit, armisque Gallicis ante pedes eorum proiectis interrogare interpretem iussit, equis, si vinculis levaretur armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet. cum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et deiecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. et cuiusque sors ex-
 3 ciderat, alacer inter gratulantes gaudio exultans cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, 4
 5 is habitus animorum non inter eiusdem modo condicionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincens magis quam bene morientium fortuna laudaretur.

XLIII. Cum sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisisset, contione inde advocata ita apud eos locutus fertur: „si, quem animum in alienae sortis exemplo paulo ante habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites: neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam veluti imago vestrae conditionis erat. ac nescio an maiora vincula maioresque necessitates vobis quam captivis vestris fortuna circumdederit: dextra laevaue duo maria claudunt nullam ne ad effugium quidem navem habentibus, circa Padus amnis, maior Padus ac violentior Rhodano, ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitae. hic vincendum aut

moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. et eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi inposuit, praemia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab diis quidem immortalibus optare solent. si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus postris ereptas nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla praetia essent: quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. in hanc tam opimam mercedem, agite dum diis bene iuvantibus arma capite. satis adhuc in vastis Lusitaniae Celtiberiaeque montibus pecora consecrando nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est iam opulenta vos ac ditia stipendia facere et magna operae praetia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et tot armatas gentes emensos. hic vobis terminum laborum fortuna dedit; hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit.

11 „Nec quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore: saepe et contemptus hostis cruentum certamen edidit et incliti populi regesque per-
12 levi momento victi sunt. nam dempto hoc uno fulgore nominis Romani quid est, cur illi vobis comparandi sint?
13 ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque ultimis terrarum per tot ferocissimos Hispaniae
14 et Galliae populos vincentes huc pervenistis; pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsa aestate caeso victo circum-
15 sesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo ignorantique ducem. an me in praetorio patris, clarissimi imperatoris; prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniae Galliaeque, victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo maius est, Alpium, cum semenstri hoc
16 conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis demptis signis Poenos Romanosque hodie ostendat, ignoratum certum habeo, utrius exercitus sit consul. non ego illud parvi aestimo, milites, quod nemo est vestrum, cuius non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego virtutis spectator ac testis notata

temporibus locisque referre sua possim decora. cum laudatis a me miliens donatisque, alumnus prius omnium vestrum quam imperator, procedam in aciem adversus ignotos inter se ignorantesque.“

XLIV. „Quocumque circumtali oculos, plena omnia vi-
1 deo animorum ac roboris, veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos infrenatosque, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginenses cum pro-
2 patria tum ob iram iustissimam pugnaturus. inferimus bellum infestisque signis descendimus in Italiam, tanto
3 audacius fortiusque pugnaturi quam hostis, quanto maior spes, maior est animus inferentis vim quam arcentis. accendit praeterea et stimulat animos dolor iniuria indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primum,
4 deinde vos omnes, qui Saguntam oppugnassetis; deditis ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt. crudelissima ac su-
5 perbiissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere aecum censet. circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos non excedamus, neque eos, quos statuit, terminos observat. „ne transieris Hiberum! ne quid rei tibi sit cum Saguntinis!“ „at cis Hiberum est Saguntum“ „nusquam te vestigio moveris!“ parum
7 est quod veterrimas provincias meas Siciliam ac Sardiniam adimis? adimis etiam Hispanias? et si inde cesseris, in Africam transcendes. transcendes autem dico? duos consules huius anni, unam in Africam, alteram in Hispaniam miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicemus. illis timidis et ignavis esse licet, qui
8 respectum habent, quos sua terra, suus ager per tuta ac pacata itinera fugientes accipiant: vobis necesse est fortibus viris esse et omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis aut vincere aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius quam in fuga mortem oppetere. si hoc bene fixum omnibus si destinatum in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum contemptu vitae telum ad vincendum homini ab diis immortalibus acrius datum est.“

XLV. His adhortationibus cum utrimque ad certamen
16

accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt tutandique pontis causa castellum insuper inponunt, 2 Poenus hostibus opere occupatis Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum 3 populi Romani agros mittit; Gallis parci quam maxime iubet principumque animos ad defectionem sollicitari. ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium quinque milia passum a Victumulis consedit. 4 Ibi Hannibal castra habebat; revocatoque prope Maharbale atque equitibus, cum instare certamen cerneret, nihil umquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad contionem certa praemia pronuntiat 5 in quorum spem pugnarent: agrum sese daturum esse in Italia Africa Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui accepisset, liberisque; qui pecuniam quam agrum maluisse, ei se argento satisfactorum; qui sociorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum; qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cuius suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent. 7 servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, 8 binaque pro his mancipia dominis se redditurum. eaque ut rata scirent fore, agnum laeva manu, dextera silicem retinens, si falleret, Iovem ceterosque precatus deos, ita se mactarent, quem ad modum ipse agnum mactasset, [et] 9 secundum precationem caput pecudis saxo elisit. tum vero omnes velut diis auctoribus in spem suam quisque acceptis id morae, quod nondum pugnarent, ad potiendam sperata rati, proelium uno animo et voce una poscunt.

1 XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territis prodigiis: 2 nam et lupus intraverat castra laniatisque obviis ipse intactus evaserat, et examen apum in arbore praetorio imminente consederat. quibus procuratis Scipio cum equitatu iaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium ex propinquo copiasque, quantae et cuius generis essent, specularandas, obvius fit Hannibali et ipsi cum equitibus ad 4 exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant, densior deinde incessu tot hominum eorum

oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. consistit utrumque agmen et ad proelium sese expediebant. Scipio iaculatores et Gallos equites in fronte locat, Romanos sociorumque quod roboris fuit in subsidiis; Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. vix dum clamore sublato iaculatores fugerunt inter subsidia 6 ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps. dein, quia turbabant eques pedites intermixti, multis labentibus ex equis aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, iam magna ex parte ad pedes pugna venerat, donec Numidae, qui in cornibus erant, 7 circumvecti paulum ab tergo se ostenderunt. is pavor percussit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus periculumque intercurso tum primum pubescentis filii propulsatum. hic erit iuvenis, penes quem perfecti huiusce belli 8 laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Poenisque appellatus. fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos Numidae invaserunt; alius confertus equitatus consulem in medium acceptum non armis modo, sed etiam corporibus suis protegens in castra nusquam trepide neque effuse cedendo reduxit. servati consulis decus Coelius ad servum natione Ligurem delegat; malim equidem de filio verum esse, quod et plures tradidere auctores et fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale proelium fuit, 1 quo facile apparuit [et] equitatu meliorem Poenum esse et ob id campos patentis, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. itaque 2 proxima nocte iussis militibus vasa silentio conligere castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est, ut ratibus, quibus iunxerat flumen, nondum resolutis sine tumultu atque insectatione hostis copias traiceret. prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa Padi segniter ratem solventes cepit. transire pontem non potuit, ut extrema resoluta erant tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor est Magonem cum equitatu 4 et Hispanis peditibus flumen extemplo transisse, ipsum

Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis
 5 oppositis. ea peritis annis eius vix fidem fecerint, nam neque equites armis equisque salvam tantam vim fluminis superasse veri simile est, ut iam Hispanos omni inflati travexerint utres, et multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerint, qua exercitus gravis impedimentis traduci
 6 posset. potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate iungendo flumini inventum tradunt; ea cum
 7 Magone equites Hispanorum expeditos praemissos, dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, traicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex milia a Placentia castra communivit et postero die in conspectu hostium acie directa potestatem pugnae fecit.

1 XLVIII. Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen quam re maior, ab auxiliariis Gallis facta
 2 est. ad duo milia peditum et ducenti equites vigilibus ad portas trucidatis ad Hannibalem transfugiunt, quos Poenus benigne adlocutus et spe ingentium donorum accensos in civitates quemque suas ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere velut
 3 infecta rabie ad arma ituros, quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium iam in loca altiora
 5 collisque impeditiores equiti castra movet. minus quam ad Ticinum fefellit; missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate praedae in vacua Romana castra Numidae de-
 6 vertissent. ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis est de manibus, et cum iam transgressos Trebiam Romanos metantisque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via iactati ultra patiens et collegam

— iam enim et revocatum ex Sicilia audierat — ratus expectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stative est visus, delectum communit. nec procul inde Hannibal cum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum
 3 anxius inopia, quae per hostium agros euntem nusquam praeparatis comitatibus maior in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum con-
 4 gesserant Romani, mittit. ibi cum vim pararent, spes facta proditiōnis, nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundisino praefecto praesidi corrupto traditur Hannibali Clastidium. id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam. in captivos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in principio rerum colligeretur, nihil saevitum est.

XLIX. Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, 1 interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes et a Sempronio consule et ante adventum eius terra marique res gestae. viginti quinqueremes cum mille armatis ad de-
 2 populandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae; novem Liparas, octo ad insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum advertit aestus. ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. cognitum ex captivis praeter viginti naves, cuius ipsi clas-
 4 sis essent, in Italiam missas quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios; Lilybaei occupandi praecipuam curam esse; credere eadem tempestate, qua ipsi disiecti forent, eam quoque classem ad Aegatis insulas delectam. haec sicut audita erant rex
 5 M. Aemilio praetori, cuius Sicilia provincia erat, perscribit monetque, ut Lilybaeum firmo teneret praesidio. ex-
 6 templo a praetore et circa civitates missi legati tribunisque, qui suos ad curam custodiae intenderent; ante omnia Lilybaeum teneri apparatu belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent, ut,
 7 ubi signum datum esset, ne quid moram conscendendi faceret; perque omnem oram qui ex speculis prospicerent

9 adventantem hostium classem missi. itaque, quamquam de industria morati cursum navium erant Carthaginenses, ut ante lucem accederent Lilybaeum, praesensum tamen est, quia et luna pernox erat et sublatis armamentis venie-
 10 bant: extemplo *signum* datum ex speculis et in oppido ad arma conclamatum est et in naves conscensum; pars militum in muris portarumque in stationibus, pars in na-
 11 vibus erant. et Carthaginenses, quia rem fore haud cum inparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam
 12 classe absumpto. ubi inluxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumque liberum e portu na-
 13 ves hostium haberent. nec Romani detrectavere pugnam et memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti et
 1 militum multitudine ac virtute. L. Ubi in altum eVecti sunt, Romanus conserere pugnam et ex propinquo vires
 2 conferre velle; contra eludere Poenus et arte, non vi rem gerere, naviumque quam virorum aut armorum malle cer-
 3 tamen facere. nam ut sociis navalibus adfatim instructam classem, ita inopem milite habebant, et, sicubi conserta
 4 navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo
 5 sua auxit animum et paucitas illis minuit. extemplo septem naves Punicae circumventae; fugam ceterae ceperunt.
 6 mille et septingenti fuere in navibus captis milites nautaeque, in his tres nobiles Carthaginensium. classis Romana incolumis una tantum perforata navi, sed ea quoque ipsa
 7 reduce, in portum rediit.
 8 Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eius qui Messanae erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit.
 9 ei fretum intranti rex Hiero classem *armatam* ornatamque obviam duxit, transgressusque ex regia in praetoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse precatusque prosperum ac felicem in Siciliam
 10 transitum, statum deinde insulae et Carthaginensium conata exposuit, pollicitusque est, [ut] quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem ad-
 11 iuturum, frumentum vestimentaue sese legionibus con-

sulis sociisque navalibus gratis praebiturum: grande periculum Lilybaeo maritumisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore. ob haec consuli nihil
 11 cunctandum visum, quin Lilybaeum classe peteret. et rex regiae classis una profecti. navigantes inde pugnatum ad Lilybaeum fusasque et captas hostium naves accipere. LI. A Lilybaeo consul Hierone cum classe regia
 1 dimisso relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginensibus tenebatur, traiecit. adveniēti Hamilcar Gisgonis filius praefectus
 2 praesidii cum paulo minus duobus milibus militum oppidumque cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a consule et a praetore praeter insignes nobilitate viros sub corona venierunt.
 3 postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, traiecit; nec quisquam hostium circa eas insulas
 4 inventus. iam forte transmiserant ad vastandam Italiae oram, depulatoque Viboniensi agro urbem etiam terrebant. repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in
 5 agrum Viboniensem facta nuntiatur, litteraeque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, et ut primo quoque tempore conlegae ferret auxilium, missae traduntur. multis
 6 simul anxius curis exercitum extemplo in naves inpositum Ariminum mari supero misit. Sexto Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Viboniensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam adtribuit, M. Aemilio praetori quinquaginta navium classem explevit. ipse con-
 7 positis Siciliae rebus decem navibus oram Italiae legens Ariminum pervenit. inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen conlegae coniungitur.

LI. Iam ambo consules et quidquid Romanarum vi-
 1 rium erat Hannibali oppositum aut illis copiis defendi posse Romanum imperium aut spem nullam aliam esse satis declarabat. tamen consul alter equestri proelio uno et vul-
 2 nere suo * et minutus trahi rem malebat, recentis animi alter eoque ferocior nullam dilationem patiebatur. quod inter Trebiam Padumque agri est Galli tum incolebant, in

duorum praepotentium populorum certamine per ambiguum favorem haud dubie gratiam victoris spectantes. id Romani, modo ne quid moverent, aequo satis, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum se venisse ad liberandos eos dictitans. ob eam iram, simul ut praeda militem aleret, duo milia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas iussit. egentes ope Galli, cum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus iniuriae ad vindices futuros declinant, legatisque ad consules missis auxilium Romanorum terrae ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti orant. Cornelio nec causa nec tempus agenda rei placebat, suspectaque ei gens erat cum ob infida multa facinora, tum, ut illa vetustate obsolevisent, ob recentem Boiorum perfidiam; Sempronius contra continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos cen- sebat. cum collegam cunctantem** equitatum suum mille peditum iaculatoribus ferme admixtis ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. sparsos et in- conpositos, ad hoc gravis praeda plerosque cum inopinato invasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere; unde multi- tudine effusa pulsus rursus subsidio suorum proelium resti- tuere. varia inde pugna sequentes cedentesque cum ad extremum aequassent certamen, maior tamen hostium** Romanos fama victoriae fuit.

1 LIII. Ceterum nemini omnium maior iustiorque quam ipsi consuli videri; gaudio efferri, qua parte copiarum 2 alter consul victus foret, ea se vicisse: restitutos ac re- fectos militibus animos, nec quemquam esse praeter con- legam, qui dilatam dimicationem vellet; eum animo magis quam corpore aegrum memoria vulneris aciem ac tela 3 horrere. sed non esse eum aegro senescendum. quid enim ultra differri aut tertium tempus? quem tertium consulem, 4 quem alium exercitum expectari? castra Carthaginiensium in Italia ac prope in conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam victis ademtas, nec cis Hiberum Hispaniam

peti, sed solo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. „quantum ingemiscant“ inquit „patres nostri 3 circa moenia Carthagini bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus in media Italia paventis intra castra, Poenum quod inter Alpium Apenninumque agri sit suae ditionis fecisse?“ haec 6 adsidens aegro conlegae, haec in praetorio prope contio- nabundus agere. stimulabat et tempus propincum comiti- torum, ne in novos consules bellum differretur, et occasio in se unum vertendae gloriae, dum aeger collega erat. itaque nequiquam dissentiente Cornelio parari ad propin- 7 cum certamen milites iubet.

Hannibal cum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat temere atque improvide quicquam consules acturos; cum alterius ingenium, fama prius, 8 deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, fero- ciusque factum prospero cum praedatoribus suis certamine crederet, adesse gerendae rei fortunam haud diffidebat. cuius ne quod praetermitteret tempus, sollicitus intentus- 9 que erat, dum tiro hostium miles esset, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi 10 vigerent, quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentur. cum ob 11 haec taliaque speraret propincum certamen et facere, si cessaretur, cuperet speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quae vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos rettulissent, locum insidiis circumspectare Poenus coepit. LIV. Erat in medio rivus 1 praealtis utrimque clausus ripis et circa obsitus palustri- bus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi equites quoque tegendo satis late- brosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit, „hic erit locus“ Magoni fratri ait, „quem teneas. delige cen- 2 tenos viros ex omni pedite atque equite, cum quibus ad me vigilia prima venias; nunc corpora curare tempus est.“ ita praetorium missum. mox cum delectis Mago aderat. 3 „robora virorum cerno“ inquit Hannibal; „sed uti numero etiam, non animis modo valeatis, singulis vobis novenos ex

turmis manipulisque vestri similes eligite. Mago locum monstrabit, quem insideatis: hostem caecum ad has belli
 4 artes habetis." ita mille equitibus cum Magone, mille peditibus dimissis Hannibal prima luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen obequitare iubet hostium portis, iaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem, in-
 5 iecto deinde certamine cedendo sensim citra flumen pertrahere. haec mandata Numidis: ceteris ducibus peditum equitumque praeceptum, ut prandere omnes iuberent, armatos deinde instratisque equis signum expectare.

6 Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex milia peditum, postremo omnes copias ad destinatum iam ante consilio
 7 avidus certaminis eduxit. erat forte brumae tempus et nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interiectis, pro-
 8 pinquitate etiam fluminum ac paludium praegelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat, et quidquid aurae fluminis adpropinquabant,
 9 adflabat acrior frigoris vis. ut vero refugientes Numidas insequentis aquam ingressi sunt — et erat pectoribus tenuis aucta nocturno imbri — tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia esset, et simul lassitudine et procedente iam die fame etiam deficere.
 1 LV. Hannibalis interim miles ignibus ante tentoria factis oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso et cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostis nuntiatum est, alacer animis corporibusque arma capit atque
 2 in aciem procedit. Baliares locat ante signa levemque armaturam, octo ferme milia hominum, dein graviores armis peditum, quod virium, quod roboris erat; in cornibus circumfudit decem milia equitum, et ab cornibus in utram-
 3 que partem divisos elephantos statuit. consul effuse sequentis equites, cum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato revocatos circum
 4 dedit peditibus. duodeviginti milia Romana erant, socium nominis Latini viginti, auxilia praeterea Cenomanorum; ea sola in fide manserat Gallica gens. iis copiis concur-

sum est. proelium a Baliaribus ortum est; quibus cum 5 maiore robore legiones obsisterent, diducta prope in cornua levis armatura est; quae res effecit, ut equitatus 6 Romanus extemplo urgeretur. nam cum vix iam per se resisterent decem milibus equitum quattuor milia et fessi integris plerisque, obruti sunt insuper velut nube iaculorum a Baliaribus coniecta. ad hoc elephantis eminentes ab 7 extremis cornibus, equis maxime non visu modo sed odore insolito territisi, fugam late faciebant. pedestris pugna par 8 animis magis quam viribus erat, quas recentis Poenus paulo ante curatis corporibus in proelium attulerat: contra ieiuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum peditum solum foret pugnatum; sed et Baliares pulso equite iaculabantur in 9 latera, et elephantis iam in mediam peditum aciem sese tulerant, et Mago Numidaeque, simul latebras eorum improvida praeterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. tamen in tot circumstanti- 10 bus malis mansit aliquamdiu inmota acies, maxime praeter spem omnium adversus elephantos. eos velites ad 11 ipsum locati verutis coniectis et avertere et insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant. LVI. Trepidantisque prope iam in suos con- 1 sternatos e media acie in extremam ad sinistrum cornu adversus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal. ibi extemplo haud dubiam fecere fugam, eoque novus terror additus Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. itaque cum iam in or- 2 bem pugnarent, decem milia ferme hominum, cum alibi evadere nequissent, media Afrorum acie, quae Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede hostium perrupere, et cum neque in castra reditus esset flumine interclusis, ne- 3 que prae imbri satis decernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. plures deinde 4 in omnes partes eruptiones factae: et qui flumen petiere aut gurgitibus absorpti sunt aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi; qui passim per agros fuga 5 sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis Placentiam contendere; aliis timor hostium audaciam ingrediendi

6 flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. imber
 7 et iumenta et elephantos prope omnis absumpsit. finis
 insequendi hostis Poenis flumen Trebia fuit, et ita tor-
 8 pentes gelu in castra rediere, ut vix laetitiam victoriae
 sentirent. itaque nocte insequenti, cum praesidium castro-
 9 erat ratibus Trebiam traicerent, aut nihil sensere obstre-
 pte pluvia aut, quia iam moveri nequibant prae lassitu-
 dine ac vulneribus, sentire sese dissimularunt, quietisque
 Poenis tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus, inde Pado traectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

1 LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus
 est, ut iam ad urbem Romanam crederent infestis signis
 2 hostem venturum, nec quicquam spei aut auxilii esse, quo
 a portis moenibusque vim arcerent: uno consule ad Tici-
 num victo, alterum ex Sicilia revocatum; duobus consuli-
 3 bus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios du-
 ces, quas alias legiones esse, quae arcessantur? Ita ter-
 4 ritis Sempronius consul advenit. ingenti periculo per
 effusos passim ad praedandum hostium equites audacia
 5 magis quam consilio aut spe fallendi resistendive, si non
 falleret, transgressus, id, quod unum maxime in praesentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis in hiberna rediit. creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius.
 6 Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus et, ut quaeque iis impeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. omnes igitur undique clausi commeatus erant, nisi quos Pado naves
 7 subveherent. emporium prope Placentiam fuit et opere magno munitum et valido firmatum praesidio. eius castelli expugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, cum plurimum in celando incepto ad effectum
 8 spei habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles. tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. itaque sub lucem cum equitatu consul aderat iussit. itaque sub lucem cum equitatu consul aderat iussit. itaque sub lucem cum equitatu consul aderat iussit. itaque sub lucem cum equitatu consul aderat iussit.

lium commissum, in quo, quia saucius Hannibal pugna excessit, pavore hostibus iniecto defensum egregie praesidium est. paucorum inde dierum quiete sumpta et vix-
 9 dum satis percurato vulnere ad Victimvias oppugnandas ire pergit. id emporium Romanis Gallico bello fuerat; 10 munitum inde locum frequentaverant adcolae mixti undique ex finitimis populis, et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. huius generis multitudo 11 fama impigre defensi ad Placentiam praesidii accensa armis arreptis obviam Hannibali procedit. magis agmina 12 quam acies in via concurrerunt, et, cum ex altera parte nihil praeter inconditam turbam esset, in altera et dux militi et duci miles fidens, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa. postero die deditione facta praesidium 13 intra moenia acceperat; iussique arma tradere cum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quae in 14 tali re memorabilis scribentibus videri solet, praetermissa clades est: adeo omnis libidinis crudelitatisque et inhumanae superbiae editum in miseros exemplum est. hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud longi inde temporis, dum intolerabilia 1 frigora erant, quies militi data est, et ad prima ac dubia 2 signa veris profectus ex hibernis in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adiuncturus. transeuntem Apenninum adeo atrox ad- 3 orta tempestas est, ut Alpium prope foeditatem superaverit. vento mixtus imber cum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant aut contra enitentes vertice in- 4 torti adfligebantur, consistere; dein, cum iam spiritum in- cluderet nec reciprocare animam sineret, aversi a vento 5 parumper consedere. tum vero ingenti sono caelum stre- pere et inter horrendos fragores micare ignes; capti auri- 6 bus et oculis metu omnes torpere; tandem effuso imbore, cum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo de- 7 prensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. id vero laboris velut de integro initium fuit: nam nec explicare quicquam nec statuere poterant nec quod statutum

8 esset manebat omnia perscendente vento et rapiente. et
 mox aqua levata vento, cum super gelida montium iuga
 concreta esset, tantum nivosa grandinis deiecit, ut omni-
 bus omissis procumberent homines tegminibus suis magis
 9 obruti quam tecti, tantaque vis frigoris insecuta est, ut
 ex illa miserabili hominum iumentorumque strage cum se
 quisque extollere ac levare vellet, diu nequiret, quia tor-
 10 pentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. deinde,
 ut tandem agitando sese movere ac recipere animos et
 raris locis ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quis-
 11 que inops tendere. hiduum eo loco velut obsessi man-
 sere. multi homines, multa iumenta, elephantum quoque ex
 his, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, septem
 absumpti.

1 LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra
 movit, et ad decem milia progressus consedit. postero
 die duodecim milia peditum, quinque equitum adversus
 2 hostem ducit. nec Sempronius consul — iam enim redi-
 erat ab Roma — detrectavit certamen: atque eo die tria
 3 milia passum inter bina castra fuere. postero die ingen-
 tibus animis vario eventu pugnatum est. primo concursu
 adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent so-
 lum, sed pulsos hostes in castra persequerentur, mox ca-
 4 stra quoque oppugnarent. Hannibal paucis propugnatori-
 bus in vallo portisque positis ceteros confertos in media
 castra recepit, intentosque signum ad erumpendum expec-
 5 tare iubet. iam nona ferme diei hora erat, cum Romanus
 nequiquam fatigato milite, postquam nulla spes erat po-
 6 tiundi castris, signum receptui dedit. quod ubi Hannibal
 accepit laxatamque pugnam et recessum a castris vidit,
 extemplo equitibus dextra laevaue emissis in hostem ipse
 7 cum peditum robore mediis castris erupit. pugna raro
 magis ulla saeva aut utriusque partis pernicie clarior fuis-
 8 set, si extendi eam dies in longum spatium sivisset; nox
 accensum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior
 concursus fuit quam caedes, et sicut aequata ferme pugna
 erat, ita clade pari discessum est. ab neutra parte scen-
 9 tis plus peditibus et dimidium eius equitum cecidit. sed

maior Romanis quam pro numero iactura fuit, quia eque-
 stris ordinis aliquot et tribuni militum quinque et praefecti
 sociorum tres sunt interfecti. secundum eam pugnam 10
 Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. ve-
 nienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo
 quaestores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duo-
 bus tribunis militum et quinque equestris ordinis senato-
 rum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem
 societatemque crederet, traduntur.

LX. Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Sci- 1
 pio in Hispaniam cum classe et exercitu missus cum ab 2
 ostio Rhodani profectus Pyrenaeosque montes circumvectus
 Emporiis adpulisset classem, exposito ibi exercitu orsus a 3
 Lacetanis omnem oram usque ad Hiberum flumen partim
 renovandis societatibus partim novis instituendis Romanae
 dicionis fecit. inde conciliata * clementiaeque fama non 4
 ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque
 ac montanis ad ferocios iam gentes valuit; nec pax
 modo apud eos, sed societas etiam armorum parata est,
 validaque aliquot auxiliorum cohortes ex his conscriptae
 sunt. Hannonis cis Hiberum provincia erat; eum relique- 5
 rat Hannibal ad regionis eius praesidium. itaque, prius-
 quam alienarentur omnia, obviam eundem ratus castris in
 conspectu hostium positus in aciem eduxit. nec Romano 6
 differendum certamen visum, quippe qui sciret cum Han-
 none et Hasdrubale sibi dimicandum esse, malletque ad-
 versus singulos separatim quam adversus duos simul rem
 gerere. nec magni certaminis ea dimicatio fuit: sex milia 7
 hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum. nam
 et castra expugnata sunt atque ipse dux cum aliquot prin-
 cipibus capiuntur et Cissis propincuum castris oppidum ex-
 pugnatur. ceterum praeda oppidi parvi preti rerum fuit, 8
 supellex barbarica ac vilium mancipiorum; castra militem 9
 ditavere, non eius modo exercitus qui victus erat, sed et
 eius, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere
 caris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus essent, citra
 Pyrenaeum relictis.

LXI. Priusquam certa huius cladis fama accideret, 1

transgressus Hiberum Hasdrubal cum octo milibus peditem, mille equitum tamquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Cissimamissaque castra accepit, iter ad mare convertit. haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios vagos palantisque per agros, quod ferme sit, ut secundae res negligentiam creent, equite passim dimisso cum magna caede, maiore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne ab Scipione opprimeretur, trans Hiberum sese recepit. et Scipio raptim ad famam novorum hostium agmine acto, cum in paucos praefectos navium animadvertisset, praesidio Tarracone modico relicto Emporias cum classe rediit. vixdum digresso eo Hasdrubal aderat, et Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum iuventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. excito deinde Scipione hibernis toto cis Hiberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Atanagrum urbem, quae caput eius populi erat, circumscedit, intraque dies paucos pluribus quam ante obsidibus imperatis Ilergetes pecunia etiam multatos in ius dicionemque recepit. inde in Ausetanos prope Hiberum, socios et ipsos Poenorum, procedit, atque urbe eorum obsessa Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte haud procul iam urbe, cum intrare vellent, excepit insidiis. caesa ad duodecim milia; exuti prope omnes armis domos passim palantes per agros diffugere. nec obsessos alia ulla res quam iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. triginta dies obsidio fuit, per quos raro unquam nix minus quattuor pedes alta iacuit; adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola ignibus aliquotiens coniectis ab hoste etiam tutamentum fuerit. postremo, cum Amusicus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

LXII. Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta aut, quod evenire solet motis semel in religionem animis, multa nuntiata et temere credita sunt, in quis,

ingenuum infantem semestrem in foro holitorio triumphum clamasse, et foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse atque inde tumultu habitatorum terrorem sese deiecisse, et navium speciem de caelo adfulsisse, et aedem Spei, quae est in foro holitorio, fulmine ictam, et Lanuvi hastam se commovisse, et corvum in aedem Iunonis devolasse atque in ipso pulvinario consedissee, et in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candida veste visos nec eum ullo congressos, et in Piceno lapidibus pluisse, et Caere sortes extenuatas, et in Gallia lupum vigili gladium ex vagina raptum abstulisse. ob cetera prodigia libros adire decemviri iussi; quod autem lapidibus pluisset in Piceno, novendiale sacrum edictum, et subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. iam primum omnium urbs lustrata est, hostiaeque maiores quibus editum est diis caesae, et donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium [et] Iunoni portatum est, et signum aeneum matronae Iunoni in Aventino dedicaverunt, et lectisternium Caere, ubi sortes adtenuatae erant, imperatum, et supplicatio Fortunae in Algidio; Romae quoque et lectisternium Inventati, et supplicatio ad aedem Herculis nominatim, deinde universo populo circa omnia pulvinaria indicta, et Genio maiores hostiae caesae quinque, et C. Atilius Serranus praetor vota suscipere iussus, si in decem annos res publica eodem stetitisset statu. haec procurata vota ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eae legiones, quae Placentiae hibernabant, sorte evenerant, edictum et litteras ad consulem misit, ut is exercitus idibus Martiis Arimini adesset in castris. hic in provincia consulatum inire consilium erat memori veterum certaminum cum patribus, quae tribunus plebis et quae postea consul prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat, invisus etiam patribus ob novam legem quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum atque uno patrum adiuvante C. Flaminius tulerat, ne quis senator cuive senator pater fuisset maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. id satis

habitum ad fructus ex agris vectandos; quaestus omnibus patribus indecorus visus. res per summam contentionem acta invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum peperit.

5 ob haec ratus auspiciis ementiendis Latinarumque feriarum mora et consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit.

6 ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis iam ante patribus movit: non cum senatu modo, sed iam cum diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus non paruisse; nunc conscientia praetorum et Capitolium et sollemnem votorum nuncupationem

8 fugisse, ne die initi magistratus Iovis optimi maximi templum adiret, ne senatum invisus ipse et sibi uni invisum videret consularetque, ne Latinas indiceret Iovique Latini sollemne sacrum in monte faceret, ne auspiciato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus in provinciam iret. lixae modo sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter quam

10 si exilii causa solum vertisset. magis pro maiestate videlicet imperii Arimini quam Romae magistratum initurum et in deversorio hospitali quam apud penates suos praetextam sumpturum. revocandum universi retrahendumque censuerunt et cogendum omnibus prius praesentem in deos hominesque fungi officii, quam ad exercitum et in

12 provinciam iret. in eam legationem — legatos enim mitti placuit — Q. Terentius et M. Antistius profecti nihilo magis eum moverunt, quam priore consulatu litterae moverant ab senatu missae. paucos post dies magistratum inivit, inmolantique ei vitulus iam ictus e manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos circumstantes cruore

14 respersit. fuga procul etiam maior apud ignaros, quid trepidaretur, et concursatio fuit. id a plerisque in omen magni

15 terroris acceptum. legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore acceptis in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus

PERIOCHA LIBRI XXII.

Hannibal per continuas vigillas in paludibus oculo amisso in Etruriam venit, per quas paludes quadriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus signis militaribus effossis, quae tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus ad Thrasymennum lacum cum exercitu caesus est. sex milia, quae eruperant, fide ab Atherbale data, perfidia Hannibalis vincita sunt. cum ad nuntium cladis Romae luctus esset, duae matres ex insperato receptis filiis gaudio mortuae sunt. ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum, cum deinde Q. Fabius Maximus dictator adversus Hannibalem missus nollet acie cum eo configere, ne contra ferocem tot victoriis hostem *territum* adversis proeliis militem pugnae committeret, et opponendo se tantum conatus Hannibalis impediret, M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tamquam segnem et timidum effecit, ut populi iussu aequaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu cum iniquo loco conflisset, et in maximo discrimine legiones eius essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo iunxit et patrem eum salutavit, idemque facere milites iussit. Hannibal vastata Campania inter Caasilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clusus sarmentis ad cornua boum alligatis et incensis praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit et sic transgressus est saltum. idemque Fabii Maximi dictatoris, cum circumposita ureret, agro pepercit ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paulo et Terentio Varrone consulibus et ducibus cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatam est, caesaque eo proelio Romanorum quadraginta quinque milia cum Paulo consule et senatoribus nonaginta et consularibus aut praetoriis aut aedilicis triginta. post quae cum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui Africanus postea vocatus est, stricto super capita deliberantium ferro iuravit se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurasset, effecitque, ut omnes non relictum iri a se Italiam iure iurando adstringerentur. propter paucitatem militum octo milia servorum armata sunt. captivi, cum potestas esset redimendi, redempti non sunt. praeterea trepidationem urbis et luctum et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Florentia Vestales virgines incesti damnatae sunt. Varroni obviam itum et gratias actae, quod de re publica non desperasset.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER XXII.

1 I. Iam ver adpetebat, atque Hannibal ex hibernis
 movit, et nequiquam ante conatus transcendere Apenni-
 num intolerandis frigoribus et cum ingenti periculo mo-
 2 ratus ac metu. Galli, quos praedae populationumque con-
 civerat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro
 raperent agerentque, suas terras sedem belli esse premi-
 3 que utriusque partis exercituum hibernis viderent, verte-
 runt retro in Hannibalem ab Romanis odia; petitusque
 saepe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, eadem
 levitate, qua consenserant, consensum indicantium, serva-
 4 pitis errore etiam sese ab insidiis munierat. ceterum hic
 quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis.
 Per idem tempus Cn. Servilius consul Romae idibus
 5 Martii magistratum iniiit. ibi cum de re publica rettu-
 lisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est: duos se
 consules creasse, unum habere. quod enim illi iustum
 6 imperium, quod auspiciis esse? magistratus id a domo,
 publicis privatisque penetibus, Latinis feriis actis, sacri-
 ficio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis
 7 secum ferre; nec privatum auspiciis sequi, nec sine auspi-
 ciis profectum in externo ea solo nova atque integra con-
 8 cipere posse. augebant metum prodigia ex pluribus simul
 locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sar-
 dinita autem in muro circumeunti vigiliis equiti scipionem,
 quem manu tenerat, arsisse, et litora crebris ignibus
 9 fulsisse, et scuta duo sanguine sudasse, et milites quosdam
 ictos fulminibus, et solis orbem minui visum, et Praeneste
 ardentes lapides caelo cecidisse, et Arpis parmas in caelo
 10 visas pignantemque cum luna solem, et Capenae duas in-
 terdiu lunas ortas, et aquas Caeretes sanguine mixtas
 fluxisse fontemque ipsum Herculis cruentis manasse spar-
 sum maculis, et Antii metentibus cruentas in corbem spicas
 11 cecidisse, et Faleriis caelum findi velut magno hiatus visum,

quaque patuerit ingens lumen effulsisse, sortes sua sponte
 adtenuatas, unamque excidisse ita scriptam „Mavors telum
 suum concevit“, et per idem tempus Romae signum Martis 12
 Appia via ac simulacra luporum sudasse, et Capuae speci-
 em caeli ardentis fuisse lunaeque inter imbrem cadentis.
 inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras 13
 lanatas quibusdam factas et gallinam in marem, gallum in
 feminam sese vertisse. his, sicut erant nuntiata, expositis 14
 auctoribusque in curiam introductis consul de religione
 patres consuluit. decretum, ut ea prodigia partim maio- 15
 ribus hostiis, partim lactentibus procurarentur, et uti sup-
 plicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur; cetera, 16
 cum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quem ad
 modum cordi esse divi suis carminibus praefarentur. decem- 17
 virorum monitu decretum est, Iovi primum donum fulmen
 aureum pondo quinquaginta fieret, Iunoni Minervaeque
 ex argento dona darentur, et Iunoni reginae in Aventino
 Iunonique Sospitae Lanuvii maioribus hostiis sacrificaretur,
 matronaeque pecunia conlata, quantum conferre cuique 18
 commodum esset, donum Iunoni reginae in Aventinum
 ferrent, lectisterniumque fieret, et ut libertinae et ipsae,
 unde Feroniae donum daretur, pecuniam pro facultatibus
 suis conferrent. haec ubi facta, decemviri Ardeae in foro 19
 maioribus hostiis sacrificarunt. postremo Decembri iam
 mense ad aedem Saturni Romae immolatum est, lectister-
 niumque imperatum — et eum lectum senatores strave-
 runt — et convivium publicum, ac per urbem Saturnalia 20
 diem ac noctem clamata, populusque eum diem festum
 habere ac servare in perpetuum iussus.

II. Dum consul placandis Romae dis habendoque 1
 dilectu dat operam, Hannibal profectus ex hibernis, quia
 iam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat,
 cum aliud longius, ceterum commodius ostenderetur iter, 2
 propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per
 eos dies solito magis inundaverat. Hispanos et Afros — 3
 id omne veterani erat robur exercitus — admixtis ipso-
 rum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad
 usus deesent, primos ire iussit, sequi Gallos, ut id agmi-

4 nis medium esset, novissimos ire equites, Magonem inde
cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si
5 taedio laboris longaeque viae, ut est mollis ad talia gens,
dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. primi, qua
modo praeferent duces, per praealtas fluvii ac profundas
voragine hausti paene limo immergentesque se tamen
6 signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi ne-
que adsurgere ex voraginibus poterant *nec* aut corpora
7 animis aut animos spe sustinebant, alii fessa aegre tra-
hentes membra, alii, ubi semel victis taedio animis pro-
cubuissent, inter iumenta et ipsa iacentia passim morientes.
maximeque omnium vigiliae conficiebant per quadriduum
8 iam et tres noctes toleratae. cum omnia obtinentibus aquis
nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri pos-
9 set, cumulatis in aqua sarcinis insuper incumbabant, *aut*
iumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tan-
tum quod exstaret aqua quaerentibus ad quietem parvi
10 temporis necessarium cubile dabant. ipse Hannibal, aeger
oculis ex verna primum intemperie variante calores frigo-
raque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altius ab
11 aqua exstaret vectus, vigiliis tamen et nocturno umore
palustrisque caelo gravante caput, et quia medendi nec
locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

1 III. Multis hominibus iumentisque foede amissis cum
tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco po-
tuit, castra locat, certumque per praemissos explorato-
res habuit exercitum Romanum circa Arreti moenia esse.
2 consulis deinde consilia atque animum et situm regionum
itineraque et copias ad commeatus expediendos et cetera,
quae cognosse in rem erat, summa omnia cum cura in-
3 quirendo exequabatur. regio erat in primis Italiae fertilis,
Etrusci campi, qui Faesulas inter Arretiumque iacent,
frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti-
4 consul ferox ab consulatu priore et non modo legum aut
patrum maiestatis, sed ne deorum quidem satis metuens
hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna prospero
5 civilibus bellicisque rebus successu aluerat. itaque satis
apparebat nec deos nec homines consulentem ferociter

omnia ac praepropere acturum. quoque pronior esset in
vitia sua, agitare eum atque irritare Poenus parat, et 6
laeva relicto hoste Faesulas petens medio Etruriae agro
praedatum profectus quantam maximam vastitatem potest
caedibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, 7
qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero,
postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique
vidit, suum id dedecus ratus, per mediam iam Italiam vagari
Poenum atque obsistente nullo ad ipsa Romana moenia ire
oppugnanda, ceteris omnibus in consilio salutaria magis 8
quam speciosa suadentibus: collegam expectandum, ut
coniunctis exercitibus, communi animo consilioque rem
gererent, interim equitatu auxiliisque levium armorum
ab effusa praedandi licentia hostem cohibendum, iratus 9
se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnae-
que cum *proposuisset*, „immo Arreti ante moenia sede- 10
mus“ inquit, „hic enim patria et penates sunt. Hannibal
emissus e manibus perpopuletur Italiam vastandoque et
urendo omnia ad Romana moenia perveniat, nec ante nos
hinc moverimus, quam, sicut olim Camillum ab Veiiis,
C. Flaminium ab Arretio patres acciverint.“ haec simul 11
increpans cum ocuis signa convelli iuberet et ipse in eum
insiluisset, eus repente conruit consulemque lapsum su-
per caput effudit. territis omnibus, qui circa erant, velut 12
foedo omne incipiendae rei insuper nuntiatur signum omni-
vi moliente signifero convelli nequire. conversus ad nun- 13
tium „num litteras quoque“ inquit „ab senatu adfers,
quae me rem gerere vetant? abi, nuntia, effodiant signum,
si ad convellendum manus prae metu obtorpuerit.“ in- 14
cedere inde agmen coepit primoribus, super quam quod
dissenserant ab consilio, territis etiam duplici prodigio,
milite in vulgus lacto ferocia ducis, cum spem magis ipsam
quam causam spei intueretur.

IV. Hannibal quod agri est inter Cortonam urbem 1
Trasumennumque lacum omni clade belli pervastat, quo
magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat.
et iam pervenerant ad loca nata insidiis, ubi maxime mon- 2
tes Cortonenses [in] Trasumennus subit. via tantum in-

terest perangusta, velut ad *id* ipsum de industria relicto spatio; deinde paulo latior patescit campus; inde colles
3 adsurgunt. ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret; Baliares ceteramque levem armaturam post montis circumducit; equites ad ipsas fauces saltus tumulis apte tegentibus locat, ut, ubi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent.

- 4 Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum pervenis-
set, inexplorato postero die vixdum satis certa luce angustis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, conspexit; ab tergo ac super caput * deceptae insidiae.
5 Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omni-
6 bus dat simul invadendi. qui ubi qua cuique proximum fuit decucurrerunt, eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo quam montibus densior sederat, agminaque hostium ex pluribus col-
libus ipsa inter se satis conspecta eoque magis pariter
7 decucurrerant. Romanus clamore prius undique orto quam satis cerneret se circumventum esse sensit, et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est, quam satis instrueretur acies aut expediri arma stringique gladii possent.
1 V. Consul percussis omnibus ipse satis, ut in *re* trepida, inpavidus turbatos ordines vertente se quoque ad dissonos clamores instruit, ut tempus locusque patitur et, quamcumque adire audiri que potest, adhortatur ac stare ac
2 pugnare iubet: nec enim inde votis aut inploratione deum, sed vi ac virtute evadendum esse. per medias acies ferro
3 viam fieri et, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse. ceterum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat, tantumque aberat, ut sua
4 signa atque ordines et locum noscerent, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae competeret animus, opprime-
renturque quidam operati magis his quam tecti. et erat in tanta caligine maior usus aurium quam oculorum. ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum et

mixtos strepentium paventiumque clamores circumfere-
bant ora oculosque. alii fugientes pugnantium globo in-
5 lati haerebant, alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. deinde, ubi in omnis partis neququam 6 impetus capti, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullam nisi in dextera ferroque salutis spem esse, tum sibi quis-
7 que dux adhortatorque factus ad rem gerendam et nova de integro exorta pugna est, non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies, nec ut in sua legione miles aut cohorte aut manipulo esset: fors conglobat, et animus 8 suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat; tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terrae, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostravit avertitque cursu rapidos amnis, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

VI. Tris ferme horas pugnatum est, et ubique atro-
1 citer; circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. eum et robor virorum sequebantur et ipse, quacumque 2 in parte premi ac laborare senserat suos, inpigre ferēbat opem; insignemque armis et hostes summa vi petebant et 3 tuebantur cives, donec Insuber eques — Ducario nomen erat — facie quoque noscens consulem „en“ inquit „hic est“ popularibus suis, „qui legiones nostras cecidit agros-
que et urbem est depopulatus! iam ego hanc victimam ma-
nibus peremptorum foede civium dabo;“ subditisque calca-
4 ribus equo per confertissimam hostium turbam impetum facit, obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam obiecerat, consulem lancea transfixit; spoliare cu-
pientem triarii obiectis scutis arcuere. magnae partis fuga 5 inde primum coepit; et iam nec lacus nec montes pavori obstabant: per omnia arta praeruptaque velut caeci evadunt, armaque et viri super alium alii praecipitantur. pars 6 magna, ubi locus fugae deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quod capitibus umerisque extare possunt, sese immergunt. fuere quos inconsultus pavor nando etiam

7 capessere fugam inpulerit, quae ubi immensa ac sine spe
erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus aut
nequiquam fessi vada retro aegerrime repetebant atque
8 bantur. sex milia ferme primi agminis per adversos hostis
eruptione impigre facta, ignari omnium, quae post se age-
rentur, ex saltu evasere, et, cum in tumultu quodam con-
stitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes,
quae fortuna pugnae esset, neque scire nec perspicere
9 prae caligine poterant. inclinata denique re cum incale-
scente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida
iam luce montes campique perditas res stratamque osten-
10 dere foede Romanam aciem. itaque, ne in conspectos
procul inmitteretur eques, sublatis raptim signis quam
11 citatissimo poterant agmine sese abripuerunt. postero die,
cum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem
dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis
nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum
12 singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quae
Punica religione servata fides ab Hannibale est, atque in
vincula omnes coniecit.

1 VII. Haec est nobilis ad Trasumenum pugna atque
2 inter paucas memorata populi Romani clades. quindecim
milia Romanorum in acie caesa; decem milia sparsa fuga
per omnem Etruriam diversis itineribus urbem petiere.
3 duo milia quingenti hostium in acie, multi postea utrim-
que ex vulneribus periire. multiplex caedes utrimque
4 facta traditur ab aliis: ego, praeterquam quod nihil hau-
stum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium
animi, Fabium aequalem temporibus huiusce belli, po-
5 tissimum auctorem habui. Hannibal captivorum, qui La-
tini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vin-
cula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis
corpora suorum cum sepeliri iussisset, Flamini quoque
corpus funeris causa magna cum cura inquisitum non in-
venit.

6 Romae ad primum nuntium cladis eius cum ingenti
terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus.

matronae vagae per vias, quae repens clades adlata quaeve 7
fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. et cum
frequentis cœtionis modo turba in comitium et curiam
versa magistratus vocaret, tandem haud multo ante solis 8
occasum M. Pomponius praetor „pugna“ inquit „magna
victi sumus;“ et quamquam nihil certius ex eo auditum
est, tamen alius ab alio inpleti rumoribus domos referunt
consulem cum magna parte copiarum caesum, superesse 9
paucos aut fuga passim per Etruriam sparsos aut captos
ab hoste. quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas 10
dispertiti animi eorum erant, quorum propinqui sub C.
Flaminio consule meruerant, ignorantium, quae cuiusque
suorum fortuna esset; nec quisquam satis certum habet,
quid aut speret aut timeat. postero ac deinceps aliquot 11
diebus ad portas maior prope mulierum quam virorum
multitudo stetit, aut suorum aliquem aut nuntios de iis
opperiens; circumfundebanturque obvis sciscitantes neque
avelli, utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisi-
sent, poterant. inde varios vultus digredientium ab nuntiis 12
cerneres, ut cuique laeta aut tristia nuntiabantur, gratu-
lantisque aut consolantis redeuntibus domos circumfusos:
feminarum praecipue et gaudia insignia erant et luctus:
unam in ipsa porta sospiti filio repente oblatam in con- 13
plexu eius expirasse ferunt, alteram, cui mors filii falso
nuntiata erat, maestam sedentem domi ad primum con-
spectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. senatum 14
praetores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem
solem in curia retinent consultantes, quoniam duce aut
copiis quibus resisti victoribus Poenis posset.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent, repens 1
alia nuntiatur clades, quattuor milia equitum cum C.
Centenio propraetore missa ad conlegam ab Servilio con-
sule in Umbria, quo post pugnam ad Trasumenum au-
ditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. eius rei 2
fama varie homines adfecit: pars occupatis maiore aegri-
tudine animis levem ex comparatione priorum ducere re-
centem equitum iacturam; pars non id, quod acciderat, per 3
se aestimare, sed, ut in adfecto corpore quamvis levis

4 causa magis quam valido gravior sentiretur, ita tum aegrae
 et adfectae civitati quodcumque adversi inciderit, non rerum
 magnitudine, sed viribus extenuatis, quae nihil, quod
 5 adgravaret, pati possent, aestimandum esse. itaque ad
 remedium iam diu neque desideratum nec adhibitum,
 dictatorem dicendum, civitas confugit. et quia et consul
 aberat, a quo uno dici posse videbatur, nec per occupatam
 armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium aut
 6 litteras mitti, nec dictatorem populus creare poterat, quod
 numquam ante eam diem factum erat, *prodictatorem* populus
 creavit Q. Fabium Maximum et magistrum equitum
 7 M. Minucium Rufum; hisque negotium ab senatu datum,
 ut muros turresque urbis firmarent et praesidia dispo-
 nent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent flumi-
 num: pro urbe ac penetibus dimicandum esse, quando
 Italiam tueri nequissent.

1 IX. Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad
 2 Spoletium venit. inde cum perpopulato agro urbem op-
 pugnare adortus esset, cum magna caede suorum repul-
 sus, coniectans ex unius coloniae haud [minime] prospere
 3 temptatae viribus, quanta moles Romanae urbis esset, in
 agrum Picenum avertit iter non copia solum omnis gene-
 ris frugum abundantem, sed refertum praeda, quam effuse
 4 avidi atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot stativa
 habita, refectusque miles hibernis itineribus ac palustri via
 proelioque magis ad eventum secundo quam levi aut facili
 5 adfectus. ubi satis quietis datum praeda ac populationi-
 bus magis quam otio aut requie gaudentibus, profectus
 Praetutianum Hadrianum agrum, Marsos inde Marruci-
 nosque et Paelignos devastat circaque Arpos et Luceriam
 6 proximam Apuliae regionem. Cn. Servilius consul levi-
 bus proeliis cum Gallis factis et uno oppido ignobili ex-
 pugnat, postquam de collegae exercitusque, caede audit, iam
 moenibus patriae metuens, ne abesset in discrimine
 extremo, ad urbem iter intendit.

7 Q. Fabius Maximus dictator iterum quo die magistra-
 tum inivit vocato senatu, ab diis orsus, cum edocuisset
 patres, plus negligentia caerimoniarum auspicio-*rumque*

quam temeritate atque incitia peccatum a C. Flaminio
 consule esse, quaeque piacula irae deum essent ipsos deos
 consulendos esse, pervicit, ut, quod non ferme decerneretur,
 8 nisi cum taetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libros
 Sibyllinos adire iuberentur. qui inspectis fatalibus libris
 rettulerunt patribus, quod eius belli causa votum Marti
 foret, id non rite factum de integro atque amplius faciun-
 dum esse, et Iovi ludos magnos et aedes Veneri Erucinae
 10 ac Menti vovendas esse, et supplicationem lectisternium-
 que habendum, et ver sacrum vovendum, si bellatum pro-
 spere esset resque publica in eodem quo ante bellum
 fuisset, statu permansisset. senatus, quoniam Fabium
 11 belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem ex
 collegii pontificum sententia omnia ea ut mature fiant,
 curare iubet. X. His senatus consultis perfectis L. Corne-
 1 lius Lentulus pontifex maximus consulente collegium praetore
 omnium primum populum consulendum de vere sacro
 censet: iniussu populi voveri non posse. rogatus in haec
 2 verba populus: „velitis iubeatisne haec sic fieri? si res
 publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proxi-
 mum stet, *ut* velim, eamque salvam servaverit hisce
 duellis, quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi
 est, quaeque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpibus sunt,
 datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod
 3 ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quae-
 que profana erunt, Iovi fieri ex qua die senatus populus-
 que iusserit. qui faciet, quando volet quaque lege volet,
 4 facito; quo modo faxit, probe factum esto. si id moritur,
 5 quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. si
 quis rumpet occideritve insciens, ne fraus esto. si quis
 clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si
 6 atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte sive
 luce, si servus sive liber faxit, probe factum esto. si
 antidea senatus populusque iusserit fieri, ac faxitur, eo
 populus solutus liber esto.“ eiusdem rei causa ludi magni
 7 voti aeris trecentis triginta tribus milibus *trecentis triginta*
tribus triente, praeterea bubus Iovi trecentis, multis aliis
 divis bubus albis atque ceteris hostiis. votis rite nuncu-
 8

patis supplicatio edicta; supplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat cura. tum lectisternium per triduum habitum decemviris sacrorum curantibus. sex pulvinaria in conspectu fuerunt: Iovi ac Iunoni unum, alterum Neptuno ac Minervae, tertium Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianae, quintum Vulcano ac Vestae, sextum Mercurio et Cereri. tum aedes votae. Veneri Erucinae aedem Q. Fabius Maximus dictator vovit, quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cuius maximum imperium in civitate esset; Menti aedem T. Otacilius praetor vovit.

1 XL. Ita rebus divinis peractis tum de bello reque de publica dictator rettulit, quibus quotve legionibus victori 2 hosti obviam eundum esse patres censerent. decretum, ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet; scriberet praeterea ex civibus sociisque quantum equitum ac peditum videretur; cetera omnia ageret faceretque, ut e re 3 publica duceret. Fabius duas legiones se adiecturum ad Servilianum exercitum dixit. iis per magistrum equitum 4 scriptis Tibur diem ad conveniendum edixit, edictoquoque proposito, ut quibus oppida castellaque immunita essent, ut ii commigrarent in loca tuta, ex agris quoque demigrarent omnes regionis eius, qua iturus Hannibal esset, 5 tectis prius incensis ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset; ipse via Flaminia profectus obviam consuli exercituque cum ad Tiberim circa Oericulum prospexisset agmen consulemque cum equitibus ad se progredientem, viatorem misit, qui consuli nuntiaret, ut sine lictoribus ad 6 dictatorem veniret. qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturae apud cives sociosque vestutate iam prope oblitos eius imperii fecisset, litterae ab urbe adlatae sunt, naves onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes a classe 7 Punica circa portum Cosanum captas esse. itaque ex templo consul Ostiam proficisci iussus navibusque, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem ac litora Italiae

tutari. magna vis hominum conscripta Romae erat; libertini etiam, quibus liberi essent et aetas militaris, in verba iuraverant. ex hoc urbano exercitu qui minores quinque 9 et triginta annis erant in navis inpositi, alii, ut urbi praesiderent, relictii.

XII. Dictator exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conveniendum edixerat novis militibus, venit. inde Praeneste ac transversis limitibus in viam Latinam est egressus, unde itineribus summa cum cura exploratis ad hostem ducit nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus. quo primum die haud procul Arpis in 3 conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes nec castra ullo tumultu 4 mota videt, increpans quidem, victos tandem suos Martios animos Romanis debellatumque et concessum propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit, ceterum 5 tacita cura animum incessit, quod cum duce haudquam Flamio Sempronioque simili futura sibi res esset, ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quaesissent. et prudentiam quidem non vim dictatoris extemplo timuit; constantiam haud dum expertus agitare ac temptare animum movendo crebro castra populandoque in oculis eius agros sociorum coepit; et modo citato 6 agmine ex conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viae, si excipere degressum in aequum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat modico 8 ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum neque congrederetur. castris, nisi quantum usus necessarii cogerent, tenebatur miles; pabulum et ligna nec pauci petebant nec passim; equitum levisque armaturae statio composita in 9 structaque in subitos [est] tumultus et suo militi tuta omnia et infesta effusis hostium populatoribus praebat; neque universo periculo summa rerum committebatur, et 10 parva momenta levium certaminum ex tuto coeptorum finitimo receptu adsuefaciebant territum pristinis [in his] cladibus militem minus iam tandem aut virtutis aut for-

11 tunae paenitere suae. sed non Hannibalem magis infestum
tam sanis consiliis habebat quam magistrum equitum, qui
nihil aliud, quam quod impar erat imperio, morae ad
12 rem publicam praecipitandam habebat; ferox rapidusque
consiliis ac lingua immodicus primo inter paucos, dein
propalam in vulgus pro cunctatore segnem, pro cauto timi-
midum, adtingens vicina virtutibus vitia, compellabat,
premedoque superiorem, quae pessima ars nimis pro-
speris multorum successibus crevit, sese extollebat.

1 XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit, Bene-
ventanum depopulatur agrum, Telesiam urbem capit,
inritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot
indignitatibus ac cladibus sociorum detrahere ad accum cer-
2 tamen possit. inter multitudinem sociorum Italici generis,
qui ad Trasumenum capti ab Hannibale dimissique fuerant,
tres Campani equites erant, multis iam tum inlecti donis
promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos.
3 hi nuntiantes, si in Campaniam exercitum admovisset,
Capuae potiendae copiam fore, cum res maior quam auc-
tores esset, dubium Hannibalem alternisque fidentem ac
diffidentem tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, mo-
4 verunt. monitos, ut etiam atque etiam promissa rebus ad-
firmarent, iussosque cum pluribus et aliquibus principum
5 redire ad se dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum
Casinatem ducat, edoctus a peritis regionum, si eum sal-
tatum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis
6 interclusurum. sed Punicum abhorrens ab Latinorum no-
minum pronuntiatione *os Casilinum pro Casino* dux ut
acciperet fecit, aversusque ab suo itinere per Allifanum
Callifanumque et Calenum agrum in campum Stellatam
7 descendit. ubi cum montibus fluminibusque clausam re-
gionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi
8 terrarum esset. cum is Casilini eo die mansurum eum
dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe
9 inde alia regione esse, virgisque caeso duce et ad reliquo-
rum terrorem in crucem sublato, castris communitis,
Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum
10 dimisit. usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit.

ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius Numi-
dae fecerunt: nec tamen is terror, cum omnia bello flag- 11
rarent, fide socios dimovit, videlicet quia iusto et mode-
rato regebantur imperio nec abnebant, quod unum vin-
culum fidei est, melioribus parere.

XIV. Ut vero, postquam ad Vulturum flumen castra 1
sunt posita, exurebatur amoenissimus Italiae ager villae-
que passim incendiis fumabant per iuga Massici montis
Fabio ducente, tum prope de integro seditione accensi:
quieverant enim per paucos dies, quia, cum celerius solito 2
ductum agmen esset, festinari ad prohibendam populatio-
nibus Campaniam crediderant. ut vero in extrema iuga 3
Massici montis ventum, et hostes sub oculis erant Falerni
agri colonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat
mentio pugnae, „spectatumne huc“ inquit Minucius „ad 4
rem fruendam oculis, sociorum caedes et incendia, veni-
mus? nec, si nullius alterius nos, ne civium quidem horum
pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut 5
ab Samnite hoste tuta haec ora esset, quam nunc non vi-
cinus Samnis urit, sed Poenus advena, ab extremis orbis
terrarum terminis nostra cunctatione et socordia iam huc
progressus? tantum pro! degeneramus a patribus nostris, 6
ut praeter quam nuper oram illi suam Punicas vagari clas-
ses dedecus esse imperii sui duxerint, eam nunc plenam
hostium Numidarumque ac Maurorum iam factam videamus? 7
qui modo Saguntum oppugnari indignando non ho-
mines tantum sed foedera et deos ciebamus, scandentem
moenia Romanae coloniae Hannibalem laeti spectamus.
fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque 8
ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum,
saepius nos quam deorum invocantium opem: nos hic pec-
corum modo per aestivos saltus deviasque callis exercitum
ducimus conditi nubibus silvisque. si hoc modo peragrande 9
cacumina saltusque M. Furius recipere a Gallis urbem vo-
luisset, quo hic novus Camillus, nobis dictator unicus in
rebus adfectis quaesitus, Italiam ab Hannibale recuperare
parat, Gallorum Roma esset, quam vereor ne sic cunctan- 10
tibus nobis Hannibali ac Poenis totiens servaverint maio-

11 res nostri. sed vir ac vere Romanus, quo die dictatorem
 eum ex auctoritate patrum iussuque populi dictum Veios
 allatum est, cum esset satis altum faniculum, ubi sedens
 prospectaret hostem, descendit in aecum atque illo ipso
 die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. quid? post
 12 multos annos cum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste
 sub iugum missi sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor
 iuga Samnii perlustrando an Luceriam premendo obsiden-
 doque et lacessendo victorem hostem depulsum ab Romo-
 13 nis cervicibus iugum superbo Samniti inposuit? modo C.
 Lutatio quae alia res quam celeritas victoriam dedit, quod
 postero die, quam hostem vidit, classem gravem commea-
 tibus, inpeditam suomet ipsam instrumento atque adpa-
 14 ratu, oppressit? stultitia est sedendo aut votis debellari
 credere posse: arma capias oportet et descendas in aecum
 et vir cum viro congregiaris: audendo atque agendo res
 Romana crevit, non his segnibus consiliis, quae timidi
 15 cauta vocant. haec velut contionanti Minucio circumfun-
 debatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo,
 et ad aures quoque militum dicta ferocia evolvebantur,
 ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant
 Minucium Fabio duci praelatuos.

1 XV. Fabius pariter in suos haud minus quam in hostis
 intentus, prius ab illis invictum animum praestat. quam-
 quam probe scit non in castris modo suis, sed iam etiam
 Romae infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen
 2 tenore eodem consiliorum aestatis reliquom extraxit, ut
 Hannibal destitutus ab spe summa ope petiti certaminis
 iam hibernis locum circumspectaret, quia ea regio prae-
 sentis erat copiae, non perpetuae, arbusta vineaeque et
 consita omnia magis amoenis quam necessariis fructibus.
 3 haec per exploratores relata Fabio. cum satis sciret per
 easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, re-
 diturum, Calliculam montem et Casilinum occupat medi-
 cis praesidiis, quae urbs Vulturno flumine dirempta Faler-
 4 num a Campano agro dividit; ipse iugis isdem exercitum
 reducit misso exploratum cum quadringentis equitibus

sociorum L. Hostilio Mancino. qui ex turba iuvenum audien- 5
 tium saepe ferociter contionantem magistrum equitum
 progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specula-
 retur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit,
 per occasionem etiam paucos occidit, extemplo occupatus 6
 certamine est animus, excideruntque praecepta dictatoris,
 qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese
 iusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidae 7
 alii atque alii occursantes refugientesque ad castra prope
 ipsa eum cum fatigatione equorum atque hominum per-
 trahere. inde Carthalo, penes quem summa equestris im- 8
 perii erat, concitatis equis invectus cum prius, quam ad
 coniectum teli veniret, avertisset hostis, quinque ferme
 milia continenti cursu secutus est fugientis. Mancinus, post- 9
 quam nec hostem desistere sequi nec spem vidit effugiendi
 esse, cohortatus suos in proelium rediit omni parte virium
 impar: itaque ipse et delecti equitum circumventi occi- 10
 duntur; ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde
 prope inviis callibus ad dictatorem perferunt.

Eo forte die Minucius se coniunxerat Fabio, missus ad 11
 firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam in
 artas coactus fauces imminet mari, ne ab Sinuessa Poenus
 Appiae limite pervenire in agrum Romanum posset. con-
 iunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in
 viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. duo inde
 milia hostes aberant. XVI. Postero die Poeni quod viae 1
 inter bina castra erat agmine complevere. cum Romani 2
 sub ipso constitissent vallo, haud dubie aequiore loco,
 successit tamen Poenus cum expeditis *pedibus* equi-
 tibusque ad lacessendum hostem. carptim Poeni et pro-
 cursando recipiendoque sese pugnare; restitit suo loco
 Romana acies: lenta pugna et ex dictatoris magis quam 3
 Hannibalis fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti
 hostium cecidere. inclusus inde videri Hannibal via ad 4
 Casilinum obsessa, cum Capua et Samnium et tantum ab-
 tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret,
 Poenus inter Formiana saxa ac Literni harenas stagnaque
 et perhorridas silvas hibernaturus esset. nec Hannibalem 5

fefellit suis se artibus peti: itaque cum per Casilinum evadere non posset, petendique montes et iugum Calliculae superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen adgrederetur, ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus principio noctis furtim succedere ad montes statuit. fallacis consilii talis apparatus fuit: faces undique ex agris conlectae fascisque virgarum atque aridi sarmenti* praeliganturque cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem praedam agebat. ad duo milia ferme boum effecta, Hasdrubalique negotium datum, ut [primis tenebris] per noctem id armentum accensis cornibus ad montis ageret, maxime, si posset, super saltus ab hoste inessos.

1 XVII. Primis tenebris silentio mota castra; boves
2 aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montis, et metus ipse relucens flammae ex capite calorque iam ad vivom ad imaque cornuum adveniens velut stimulatos
3 furore agebat boves. quo repente discursu haud secus quam silvis montibusque accensis omnia circum virgulta ardere, capitumque inrita quassatio excitans flammam
4 hominum passim discurrentium speciem praebebat. qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexere, circumventos se esse rati praesidio excessere; qua minime densae micabant flammae, velut tutissimum iter petentes summa montium iuga, tamen in quosdam boves palatos a
5 suis gregibus inciderunt. et primo cum procul cernerent, veluti flammam spirantium miraculo adtoniti constiterunt;
6 deinde ut humana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse, cum maiore tumultu concitant se in fugam. levi quoque armaturae hostium incurrere; ceterum nox aequato
7 timore neutros pugnam incipientis ad lucem tenuit. interea toto agmine Hannibal transducto per saltum et quibusdam in ipso saltu hostium oppressis in agro Allifano posuit castra.

1 XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius: ceterum et in-

sidias esse ratus et ab nocturno utique abhorrens certamine suos munimentis tenuit. luce prima sub iugo montis proelium fuit, quo interclusam ab suis levem armaturam facile — etenim numero aliquantum praestabant — Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad id ipsum remissa ab Hannibale pervenisset. ea adsuetior montibus et ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior cum velocitate corporum tum armorum habitu campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnae genere facile elusit. ita haudquaquam pari certamine digressi, 4 Hispani fere omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis in castra contenderunt.

Fabius quoque movit castra, transgressusque saltum 5 super Allifas loco alto ac munito conedit. tum per Samnium Romam se petere simulans Hannibal usque in Paelignos populabundus rediit; Fabius medius inter hostium agmen urbemque Romam ingis ducebat nec absistens nec congregiendiens. ex Paclignis Poenus flexit iter retroque Apuliam repetens Gereonium pervenit, urbem metu, quia conlapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam, dictator in Larinate agro castra communit. inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam ac prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio quam fortunae confidat, et se 9 potius ducem quam Sempronium Flaminiumque imitetur; ne nihil actum censeret extracta prope aestate per ludificationem hostis; medicos quoque plus interdum quiete quam movendo atque agendo proficere; haud parvam rem 10 esse ab totiens victore hoste vinci desisse, ab continuis cladibus [ac] respirasse — haec nequiquam praemonito magistro equitum Romam est profectus.

XIX. Principio aestatis, qua haec gerebantur, in 1 Hispania quoque terra marique coeptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adiecit; quadraginta navium classem Himilconi tradit, atque ita Carthagine profectus navibus prope terram exercitum in litore ducebat, paratus conflare, quacumque parte copiarum

4 hostis occurrisset. Cn. Scipio postquam movisse ex hi-
 bernis hostem audivit, primo idem consilii fuit; deinde
 minus terra propter ingentem famam novorum auxiliorum
 concurrere ausus, delecto milite ad naves inposito quin-
 que et triginta navium classe ire obviam hosti pergit.
 5 altero ab Tarracone die ad stationem decem milia pas-
 suum distantem ab ostio Hiberi amnis pervenit. inde
 duae Massiliensium speculatoriae praemissae rettulere
 classem Punicam stare in ostio fluminis castraque in ripa
 6 posita. itaque ut inprovidos incautosque universo simul
 effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem va-
 dit. multas et locis altis positas turris Hispania habet,
 quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones
 ✓ 7 utuntur. inde primo inspectis hostium navibus datum
 signum Hasdrubali est, tumultusque prius in terra et
 castris quam ad mare et ad naves est ortus, nondum aut
 pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito aut ape-
 8 rientibus classem promunturiis, cum repente eques alius
 super alium ab Hasdrubale missus vagos in litore qui-
 tosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut
 proelium eo die expectantis, conscendere naves propere
 atque arma capere iubet: classem Romanam iam haud
 9 procul portu esse. haec equites dimissi passim impera-
 bant; mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat,
 varioque omnia tumultu strepunt ruentibus in naves simul
 remigibus militibusque fugientium magis e terra quam in
 10 pugnam euntium modo. vixdum omnes conscenderant,
 cum alii resolutis oris in ancoras evecti tenentur, alii, ne
 quid teneat, ancoralia incidunt, raptimque omnia praepro-
 pere agendo militum apparatu nautica ministeria impediuntur,
 11 trepidatione nautarum capere et aptare arma miles
 prohibetur. et iam Romanus non appropinquabat modo,
 sed derexerat etiam in pugnam naves. itaque non ab
 hoste et proelio magis Poeni quam suomet ipsi tumultu
 turbati [et] temptata verius pugna quam inita in fugam
 12 averterunt classem. et cum adversi amnis os lato agmini
 et tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset,
 in litus passim naves egerunt, atque alii vadis alii sicco

litore excepti, partim armati partim inermes ad instructam
 per litus aciem suorum perferere. duae tamen primo
 concursu captae erant Punicae naves, quatuor suppressae.
 XX. Romani, quamquam terra hostium erat armatamque 1
 aciem toto praetentam in litore cernebant, haud cunc-
 tantè insecuti trepidam hostium classem navis omnis,
 quae non aut perfrēgerant proras litori inlitas aut carinas 2
 fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere, ad
 quinque et viginti naves e quadraginta cepere. neque il 3
 pulcherrimum eius victoriae fuit, sed quod una levi pugna
 toto eius orae mari potiti erant. itaque ad Onusam classe
 provecti; escensio ab navibus in terram facta. cum urbem 4
 vi cepissent captamque diripissent, Carthaginem inde pe-
 tunt, atque omnem agrum circa depopulati postremo tecta 5
 quoque iniuncta muro portisque incenderunt. inde iam 6
 praeda gravis ad Longunticam pervenit classis, ubi vis
 magna sparti ad rem nauticam congesta erat ab Hasdrubale.
 quod satis in usum fuit sublato ceterum omne incensum
 est. nec continentis modo praevecti sunt oram, sed in Ebu- 7
 sum insulam transmissum. ibi urbe, quae caput insulae est,
 biduum nequiquam summo labore oppugnata ubi in spem 8
 irritam frustra teri tempus animadversum est, ad popula-
 tionem agri versi direptis aliquot incensisque vicis maiore 9
 quam ex continentis praeda parta cum in naves se rece-
 pissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad
 Scipionem venerunt. inde flexa retro classis, reditumque 10
 in ceteriora provinciae, quo omnium populorum, qui Hi-
 berum accolunt, multorum et ultimae Hispaniae legati
 concurrerunt, sed qui vere dicionis imperiique Romani 11
 facti sint obsidibus datis populi, amplius fuerunt centum
 viginti. igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Ro- 12
 manus usque ad saltum Castulonensem est progressus.
 Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquom aestatis 1
 tempus, fuissetque per Poenum hostem; sed praeterquam 2
 quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res
 sunt ingenia, Mandonius Indebilisque, qui antea Herge- 3
 tum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere

ad maritimam oram, concitis popularibus in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. adversus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis a Scipione missi levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnis, occisis quibusdam captisque magna parte armis exuta. hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. castra Punica in agro Ilergavonensium, castra Romana ad Novam classem erant, cum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suae miserant legatos obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt; tria oppida vi expugnant. inde cum ipso Hasdrubale duobus proeliis egregie pugnant; ad quindecim milia hostium occiderunt, quattuor milia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus et octo milibus militum magnoque comite advecto, ea classis ingens agmine onerariarum procul visa cum magna laetitia civium sociorumque portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito profectus Scipio fratri se coniungit; ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello haud cunctanter Iberum transgrediuntur, nec ullo viso hoste Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri praesidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniae popularum animos morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis lueretur, eo vinculo Hispaniam vir unus sollertia magis quam fideli consilio exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poenis, tum, qualla plerumque sunt barbarorum ingenia, cum fortuna mutaverat fidem. ceterum transfugam sine magna rei prodicione venientem ad hostis nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maxumum emolumentum novis sociis esset.

circumspectis igitur omnibus, quae fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adiecit, eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniae amicitiam. sed cum iniussu Bostaris praefecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte adgreditur. castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ea parte intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum velut ignorantem monet, quo statu sit res; metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent; nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perflugiumque novas volentibus res; itaque quos metus non teneat, beneficio et gratia devinciendos esse. miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantae rei donum posset esse, „obsides“ inquit „in civitates remitte: id et privatim parentibus, quorum maxumum nomen in civitatibus est suis, et publice populis gratum erit. volt sibi quisque credi et habita fides ipsam plerumque obligat fidem. ministerium restituendorum domos obsidum mihi meto depono ipse, ut opera quoque impensa consilium adiuvem meum et rei suapte natura gratiae quantam insuper gratiam possim adiciam.“ homini non ad cetera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes conventis quibusdam auxiliariis Hispanis et ab his ad Scipionem perductus, quid adferret, expromit, et fide accepta dataque ac loco et tempore constituto ad obsides tradendos Saguntum redit. diem insequentem absumpsit cum Bostare mandatis ad rem agenda accipiendis. dimissus, cum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in praeparatas sua fraude insidias ducit. in castra Romana perducti; cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quo si Carthaginiensium nomine sic ageretur. maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. illos enim gravis superbos in rebus secundis expertos fortuna et timor mitigasse vi-

20 deri poterat; Romanus primo adventu incognitus ante ab
 re clementi liberalique initium fecerat; et Abelux, vir pru-
 21 dens, haud frustra videbatur socios mutasse. itaque in-
 genti consensu defectionem omnes spectare; armaque ex-
 templo mota forent, ni hiemps, quae Romanos quoque et
 Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset.

1 XXIII. Haec in Hispania [quoque] secunda aestate
 Punici bella gesta, cum in Italia paulum intervalli cladi-
 2 bus Romanis sollers cunctatio Fabii fecisset; quae ut Hanni-
 balem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum
 militiae magistrum delegisse Romanos cernentem, qui
 3 bellum ratione, non fortuna gereret, ita contempta erat
 inter civis armatos pariter togatosque, utique postquam
 absente eo temeritate magistri equitum laeto verius di-
 4 xerim quam prospero eventu pugnatum fuerat. accesserant
 duae res ad augendam invidiam dictatoris, una fraude ac
 dolo Hannibalis, quod, cum a perfugis ei monstratus ager
 dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis ab uno eo
 ferrum ignemque et vim omnem hostium abstinere iussit,
 5 ut occulti alicuius pacti ea merces videri posset, altera
 ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non expectata in
 eo senatus auctoritas est, ad extremum haud ambigue in
 6 maximam laudem verso. in permutandis captivis, quod sic
 primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces
 Romanum Poenumque, ut quae pars plures reciperet quam
 daret argenti pondo bina et selibras in militem praestaret.
 7 ducentos quadraginta septem cum plures Romanus quam
 Poenus recepisset, argentumque pro eis debitum saepe
 iactata in senatu re, quoniam non consulisset patres
 8 tardius erogaretur, inviolatum ab hoste agrum misso Ro-
 mam Quinto filio vendidit, fidemque publicam impendio
 privato exsolvit.

9 Hannibal pro Gereonii moenibus, cuius urbis captae
 atque incensae ab se in usum horreorum *haud* pauca
 10 reliquerat tecta, in stativis erat, inde frumentatum duas
 exercitus partes mittebat, cum tertia ipse expedita in sta-
 tione erat simul castris praesidio et circumspectans, ne
 1 cunde impetus in frumentatores fieret. XXIV. Romanus

tunc exercitus in agro Larinati erat; praerat Minucius
 magister equitum profecto, sicut ante dictum est, ad urbem
 dictatore. ceterum castra, quae in monte alto ac tuto loco ²
 posita fuerant, iam in planum deferuntur; agitabanturque
 pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in fru-
 mentatores palatos aut in castra relicta cum levi praesidio
 fieret. nec Hannibalem fefellit cum duce mutata esse ³
 belli rationem et ferocius quam consultius rem hostes ge-
 sturos. ipse autem, quod minime quis crederet, cum ho- ⁴
 stis propius esset, tertiam partem militum frumentatum
 duabus in castris retentis dimisit; dein castra ipsa propius ⁵
 hostem movit duo ferme a Gereonio milia in tumultum
 hosti conspectum, ut intentum sciret esse ad frumentatores,
 si qua vis fieret, tutandos, propior inde ei atque ipsis in- ⁶
 minens Romanorum castris tumulus apparuit; ad quem
 capiendum, si luce palam iretur, quia haud dubie hostis
 breviora via praeveniret, nocte clam missi Numidae
 ceperunt. quos tenentis locum contempta paucitate Ro- ⁷
 mani postero die cum detecissent, ipsi eo transferunt ca-
 stra. tum utique exiguum spatii vallum a vallo aberat, et ⁸
 id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul
 et per aversa castra ^{**} e castris Hannibalis equitatus cum
 levi armatura emissus in frumentatores late caedem fugam-
 que hostium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal ⁹
 ausus, quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tu-
 tari poterat. iamque artibus Fabii — pars exercitus aberat ¹⁰
 iam fame ^{**} — sedendo et cunctando bellum gerebat, rece-
 peratque suos in priora castra, quae pro Gereoni moenibus
 erant. iusta quoque acie et conlatis signis dimicatum qui- ¹¹
 dam auctores sunt: primo concursu Poenum usque ad castra
 fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in
 Romanos, Numerii Decimii Samnitis deinde interventu proe-
 lium restitutum. hunc principem genere ac divitiis non ¹²
 Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, iussu dictato-
 ris octo milia peditum et equites quingentos adducentem in
 castra, ab tergo cum apparuisset Hannibali, speciem parti
 utrique praebuisse novi praesidii cum Q. Fabio ab Roma
 venientis. Hannibalem insidiarum quoque aliquid timen- ¹³

tem recepissee suos, Romanum insecutum adiuvante Sam-
 14 nite duo castella eo die expugnasse. sex milia hostium
 caesa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari
 prope clade famam egregiae victoriae cum vanioribus litte-
 ris magistri equitum Romam perlatam.

1 XXV. De iis rebus persaepe et in senatu et in con-
 2 tione actum est. cum laeta civitate dictator unus nihil
 nec famae nec litteris crederet *et*, ut vera omnia essent
 3 secunda se magis quam adversa timere diceret, tum M.
 Metellus tribunus plebis id enim ferendum esse negat:
 4 non praesentem solum dictatorem obstiisse rei bene ge-
 rendae, sed absentem etiam gestae obstare et in ducendo
 bello [ac] sedulo, tempus terere, quo diutius in magistratu
 sit solusque et Romae et in exercitu imperium habeat:
 5 quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie
 classis Punicae persequendae procul ab Italia ablegatum;
 6 duos praetores Sicilia atque Sardinia occupatos, cum
 neutra hoc tempore provincia praetore egeat, M. Minu-
 cium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei
 7 bellicae gereret, prope in custodiam habitum. itaque her-
 cule non Samnium modo, quo iam tamquam trans Hibe-
 rum agro Poenis concessum sit; sed Campanum Calenum-
 que et Falernum agrum pervastatos esse sedente Casilini
 dictatore et legionibus populi Romani agrum suum tutante.
 8 exercitum cupientem pugnare et magistrum equitum clau-
 sos prope intra vallum retentos, tamquam hostibus captivis
 9 arma adempta. tandem, ut abscesserit inde dictator, ut
 obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fu-
 10 gasse hostis. quas ob res, si antiquus animus plebei Ro-
 manae esset, audaciter se laturum fuisse [dein] de abro-
 gando Q. Fabi imperio; nunc modicam rogationem pro-
 mulgaturum de aequando magistri equitum et dictatoris
 11 iure. nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exer-
 citum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flamini
 12 suffecisset. dictator contionibus se abstulit in actione
 minime popularis. ne in senatu quidem satis aequis auribus
 audiebatur, [hunc] cum hostem verbis extolleret biennique
 clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas

referret, magistroque equitum quod contra dictum suum 13
 pugnasset, rationem diceret reddendam esse. si penes se 14
 summa imperii consiliique sit, prope diem effecturum, ut
 sciant homines, bono imperatore haud magni fortunam mo-
 menti esse, mentem rationemque dominari, et in tempore 15
 et sine ignominia servasse exercitum quam multa milia ho-
 stium occidisse maiorem gloriam esse. huius generis ora- 16
 tionibus frustra habitis et consule creato M. Atilio Regulo,
 ne praesens de iure imperii dimicaret, pridie quam roga-
 tionis ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abiit. luce 17
 orta cum plebis concilium esset, magis tacita invidia dicta-
 toris favorque magistri equitum animos versabat, quam sat-
 is audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat,
 prodire, et favore superante auctoritas tamen rogationi
 deerat. unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, 18
 qui priore anno praetor fuerat, loco non humili solum,
 sed etiam sordido ortus. patrem lanium fuisse ferunt, 19
 ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia eius
 artis ministeria usum. XXVI. Is iuvenis, ut primum ex 1
 eo genere quaestus pecunia a patre relicta animos ad spem
 liberalioris fortunae fecit, togaque et forum placuere, pro- 2
 clamando pro sordidis hominibus causisque adversus rem
 et famam bonorum primum in notitiam populi, deinde ad
 honores pervenit. quaestura quoque et duabus aedilitati- 3
 bus, plebeia et curuli, postremo et praetura perfunctus iam
 ad consulatus spem cum adtolleret animos, haud parum cal- 4
 lide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit
 scitique plebis unus gratiam tulit.

Omnes eam rogationem quique Romae quique in exer- 5
 citu erant, aequi atque iniqui, praeter ipsum dictatorem
 in contumeliam eius latam acceperunt: ipse, qua gravi- 6
 tate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat,
 eadem et populi in se saevientis iniuriam tulit, acceptisque 7
 in ipso itinere litteris senatusque consulto de aequato im-
 perio, satis fidens haudquaquam cum imperii iure artem
 imperandi aequatam, cum invicto a civibus hostibusque
 animo ad exercitum rediit. XXVII. Minucius vero cum iam 1
 ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore volgi,

2 tum utique inmodice inmodesteque non Hannibale magis
 3 victo ab se quam Q. Fabio gloriari: illum in rebus asperis
 unicum ducem ac parem quaesitum Hannibali, maiorem
 minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria
 habeat annalium, iussu populi aequatum in eadem civi-
 4 tate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris
 tremere atque horrere soliti sint: tantum suam felicitatem
 virtutemque enituisse. ergo secuturum se fortunam suam,
 si dictator in cunctatione ac segnitie deorum hominumque
 5 iudicio damnata perstaret. itaque quo die primum congres-
 sus est cum Q. Fabio, statuendum omnium primum ait
 6 esse, quem ad modum imperio aequato utantur: se opti-
 mum ducere, aut diebus alternis aut, si maiora intervalla
 placerent, partitis temporibus alterius summum ius im-
 7 periumque esse, ut par hosti non consilio solum, sed viri-
 bus etiam esset, si quam occasionem rei gerendae habu-
 8 isset. Q. Fabio haudquaquam id placere: omnia enim for-
 tunam habitura, quamcumque temeritas conlegae habuisset,
 sibi communicatum cum alio, non ademptum imperium
 9 esse: itaque se nunquam volentem parte, qua posset, rerum
 consilio gerendarum cessurum, nec se tempora aut dies im-
 perii cum eo, exercitum divisurum, suisque consiliis,
 10 quoniam omnia non liceret, quae posset, servaturum. ita
 optinuit, ut legiones, sicut consulibus mos esset, inter se
 dividerent. prima et quarta Minucio, secunda et tertia
 11 Fabio evenerunt; item equites pari numero sociumque et
 Latini nominis auxilia diviserunt. castris quoque se se-
 parari magister equitum voluit.
 1 XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit — neque
 enim quicquam eorum, quae apud hostes agerentur, eum
 fallebat et perfugis multa indicantibus et per suos ex-
 2 plorantem —: nam et liberam Minuci temeritatem se suo
 modo captaturum et sollertiae Fabii dimidium virium de-
 3 cessisse. tumultus erat inter castra Minucii et Poenorum,
 quem qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti
 4 locum facturus. eum non tam capere sine certamine
 volebat Hannibal, quamquam id operae pretium erat,
 quam causam certaminis cum Minucio, quem procururum

ad obsistendum satis sciebat, contrahere. ager omnis 5
 medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non mo-
 do silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum
 habebat, re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis, quod 6
 in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. et erant in
 anfractibus cavae rupes, ut quaedam earum ducenos ar-
 matos possent capere. in has latebras, quot quemque lo- 7
 cum apte insidere poterant, quinque milia conduntur pe-
 ditum equitumque. necubi tamen aut motus alicuius te- 8
 mere egressi aut fulgor armorum fraudem in valle tam
 aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum,
 quem ante diximus, tumultum avertit oculos hostium. primo 9
 statim conspectu contempta paucitas, ac sibi quisque de-
 poscere pellendos inde hostis ac locum capiendum; dux
 ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat et
 vanis animis et minis increpat hostem. principio levem 10
 armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites,
 postremo, cum hostibus quoque subsidia mitti videret,
 instructis legionibus procedit. et Hannibal laborantibus 11
 suis alia atque alia ut crescente certamine mittens auxilia
 peditum equitumque iam iustam expleverat aciem, ac totis
 utrimque viribus certatur. prima levis armatura Romano- 12
 rum, praecoccupatum inferiore loco succedens tumultum,
 pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem
 et ad signa legionum refugit. peditum acies inter percul- 13
 sos inpavida sola erat, videbaturque, si iusta ac si recta
 pugna esset, haudquaquam impar futura: tantum animorum
 fecerat prospere ante paucos dies res gesta. sed exorti 14
 repente insidiatores eum tumultum terroremque in latera
 utrimque ab tergoque incursantes fecerunt, ut nec animus
 ad pugnam neque ad fugam spes cuiquam superesset.
 XXIX. Tum Fabius primo clamore paventium audito, dein 1
 conspecta procul turbata acie, „ita est“, inquit, „non ce-
 lerius quam timui deprendit fortuna temeritatem. Fabius 2
 aequatus imperio Hannibalem et virtute et fortuna supe-
 riorem videt. sed aliud iurgandi succensendique tempus
 erit: nunc signa extra vallum proferte. victoriam hosti
 extorqueamus, confessionem erroris civibus.“ iam magna 3

ex parte caesis aliis, aliis circumspectantibus fugam Fabiana se acies repente velut caelo demissa ad auxilium ostendit. itaque, priusquam ad coniectum teli veniret aut manum consereret, et suos a fuga effusa et ab nimis feroci pugna hostes continuit. qui solutis ordinibus vage dissipati erant undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant conversi in hostem volventesque orbem nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac iam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem, cum Poenus receptui cecinit palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se ab Fabio victum.

Ita per variam fortunam diei maiore parte exacta cum in castra reditum esset, Minucius convocatis militibus „saepe ego“ inquit „audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat quid in rem sit, secundum eum, qui bene monenti oboediat; qui nec ipse consulere nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. castra cum Fabio iungamus; ad praetorium eius signa cum tulerimus, ubi ego eum parentem appellavero, quod beneficio eius erga nos ac maiestate eius dignum est, vos, milites, eos, quorum vos modo arma dexterarum texerunt, patronos salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hic dederit.“ XXX. Signo dato conclamatur inde, ut colligantur vasa. profecti et agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem et ipsum et omnes qui circa erant converterunt. ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cum patrem Fabium appellasset circumfusosque militum eius totum agmen patronos consalutasset, „parentibus“ inquit „meis, dictator, quibus te modo nomine, quo fando possum, aequavi, vitam tantum debeo, tibi cum meam salutem, tum omnium horum. itaque plebei scitum, quo oneratus sum magis quam honoratus, primus antiquo abrogoque et, quod tibi mihique [quod] exercitibusque his tuis, servato ac con-

servatori, sit felix, sub imperium auspiciisque tuum redeo et signa haec legionesque restituo. tu, quaeso, placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere iubeas.“ tum dextrae interiunctae militesque confectione dimissa ab notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati, laetusque dies ex admodum tristi paulo ante ac prope execrabili factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein litteris non magis ipsorum imperatorum quam volgo militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad caelum ferre. par gloria apud Hannibalem hostisque Poenos erat; ac tum demum sentire cum Romanis atque in Italia bellum esse; nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, tandem eam nubem, quae sedere in iugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.

XXXI. Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe *centum viginti* navium circumvectus Sardiniae et Corsicae oram et obsidibus utrimque acceptis in Africam transmisit et, priusquam in continentem escensionem faceret, Menige insula vastata et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diripereturque ager. decem talentis argenti acceptis ad litora Africae accessit ropiasque exposuit. inde ad populandum agrum ducti milites navalesque socii iuxta effusi ac si in insulis cultorum egentibus praedarentur. itaque in insidias temere inlati cum a frequentibus palantes et ignari ab locorum gnaris circumvenirentur, cum multa caede ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. ad mille hominum, cum iis Sempronio Blaeso quaestore amisso, classis ab litoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit, traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato eius P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus freto in Italiam traiecit, litteris Q. Fabii accitus et ipse et collega eius M. Atilius, ut exercitus ab se exacto iam prope semestri imperio acciperent.

8 Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus
Hannibalem rem gessisse tradunt; Coelius etiam eum
9 primum a populo creatum dictatorem scribit. sed et Cae-
lium et ceteros fugit uni consuli Cu. Servilio, qui tum
procul in Gallia provincia aberat, ius fuisse dicendi dicta-
10 toris; quam moram quia expectare territa iam clade civi-
tas non poterat, eo decursum est, ut a populo crearetur,
11 qui pro dictatore esset; res inde gestas gloriamque insig-
nem ducis et augentis titulum imaginis posteros, ut, qui
pro dictatore *fuisset*, *dictator* crederetur, facile obtinuisse.
1 XXXII. Consules Atilius Fabiano Geminus Servilius
Minuciano exercitu accepto hibernaculis mature commu-
nitatis — medium autumnus erat — Fabi artibus cum summa
2 inter se concordia bellum gesserunt. frumentatum exeunti
Hannibali diversis locis opportuni aderant carpentes agmen
palatosque accipientes; in casum universae dimicationis,
quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant:
3 adeoque inopia est coactus Hannibal, ut nisi cum fugae
specie abeundum timuisset, Galliam repetiturus fuerit nulla
relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes con-
sules eisdem artibus bellum gererent.
4 Cum ad Gereonium iam hieme impediendo constitisset
bellum, Neapolitani legati Romam venire. ab iis quadra-
ginta paterae aureae magni ponderis in curiam inlatae atque
5 ita verba facta, ut dicerent: scire sese populi *Romani* aera-
rium bello exhauriri, et, cum iuxta pro urbibus agrisque
sociorum ac pro capite atque arce Italiae, urbe Romana
6 atque imperio, geratur, aequom censuisse Neapolitanos,
quod auri sibi cum ad templorum ornatum tum ad sub-
sidium fortunae a maioribus relictum foret, eo iuvare
7 populum Romanum. si quam opem in sese crederent,
eodem studio fuisse oblaturus, gratum sibi patres Roma-
nos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum
8 suas duxissent, dignosque iudicaverint, ab quibus donum,
animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re
9 maius ampliusque, acciperent, legatis gratiae actae pro
munificentia curaque; patera, quae ponderis minimi fuit
accepta.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginien-
1 sis, qui per biennium fefellerat, Romae deprensus prae-
2 cisisque manibus dimissus, et servi quinque et viginti in
crucem acti, quod in campo Martio coniurassent; iudici
data libertas et aeris gravis viginti milia. legati et ad
3 Philippum Macedonum regem missi ad deprecandum De-
metrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset, et
4 alii in Ligures ad exostulandum, quod Poenum opibus
auxiliisque suis invissent, simul ad visendum ex propin-
quo, quae in Bois atque Insubribus gererentur. ad Pi-
5 neum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipen-
dium, cuius dies exierat, poscendum aut, si diem proferre
vellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens
6 in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Ro-
manos, ne longinqua quidem, effugiebat. in religionem
7 etiam venit aedem Concordiae, quam per seditionem mili-
tarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia vovisset,
locatam ad id tempus non esse: itaque duumviri ad
8 eam rem creati a M. Aemilio praetore urb. C. Pupius
et Caeso Quinctius Flaminius aedem in arce faciendam
locaverunt.

Ab eodem praetore ex senatus consulto litterae ad
9 consules missae, ut, si iis videretur, alter eorum ad con-
sules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam
iussissent, comitia edicturum. ad haec a consulibus re-
10 scriptum, sine detrimento rei publicae abscedi non posse
ab hoste; itaque per interregem comitia habenda esse
potius, quam consul alter a bello avocaretur. patribus
11 rectius visum est dictatorem a consule dici comitorum
habendorum causa. dictus L. Veturius Philo. M. Pompo-
nium Mathonem magistrum equitum dixit. iis vitio creatis
12 iussisque die quarto decimo se magistratu abdicare, *res*
ad interregnum rediit. XXXIV. Consulibus prorogatum in
1 annum imperium. interreges proditi sunt a patribus C.
Claudius Appi filius Cento, inde P. Cornelius Asina. in
eius interregno comitia habita magno certamine patrum
ac plebis. C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem,
2 plebi insectatione principum popularibusque artibus con-
19*

ciliatum, ab Q. Fabi opibus et dictatorio imperio concusso
 aliena invidia splendentem, vulgus et extrahere ad consu-
 latum nitebatur, patres summa ope obstabant, ne se in-
 3 sectando sibi aequari adsuescerent homines. Q. Baebius
 Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terenti, crimi-
 nando non senatum modo sed etiam augures, quod dicta-
 4 torem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum
 favorem candidato suo conciliabat: ab hominibus nobi-
 libus per multos annos bellum quaerentibus Hannibalem
 in Italiam adductum; ab isdem, cum debellari possit,
 5 fraude bellum trahi. cum quattuor [milia] legionibus
 universis pugnari posse apparuisset eo, quod M. Mi-
 6 nuciis absente Fabio prospere pugnasset, duas legiones
 hosti ad caedem obiectas, deinde ex ipsa caede ereptas,
 ut pater patronusque appellaretur, qui prius vincere pro-
 7 hibisset Romanos quam vinci. consules deinde Fabianis
 artibus, cum debellare possent, bellum traxisse. id foedus
 inter omnes nobilis ictum, nec finem ante belli habituros,
 quam consulem vere plebeium, id est hominem novum,
 8 fecissent: nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse
 sacris et contemnere plebem, ex quo contemni patribus
 9 desierint, coepisse. cui non [id] apparere id actum et
 quaesitum esse, ut interregnum iniretur, ut in patrum
 10 potestate comitia essent? id consules ambos ad exercitum
 morando quaesisse; id postea, quia invitis iis dictator esset
 dictus comitiorum causa, expugnatum esse, ut vitiosus
 11 dictator per augures fieret. habere igitur interregnum eos;
 consulatum unum certe plebis Romanae esse, et populum
 liberum habiturum ac daturum ei, qui mature vincere
 quam diu imperare malit.

1 XXXV. Cum his orationibus accensa plebs esset, tri-
 bus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda L. Manlio
 2 Volsono M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus iam fami-
 liarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quo-
 rum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul
 unus creatur, ut in manu eius essent comitia rogando
 3 conlegae. tum experta nobilitas parum fuisse virium in
 conpetitoribus eius, L. Aemilium Paulum, qui cum M.

Livio consul fuerat et damnatione conlegae et sua prope
 ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recu-
 santem ad petitionem compellit. is proximo comitiali die 4
 concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant,
 par magis in adversandum quam conlega datur consuli.
 inde praetorum comitia habita; creati M. Pomponius Matho 5
 et P. Furius *Philus*; Philo Romae iuri dicundo urbana
 sors, Pomponio inter civis Romanos et peregrinos evenit.
 additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, 6
 L. Postumius Albinus in Galliam. omnes absentes creati 7
 sunt, nec cuiquam eorum praeter Terentium consulem
 mandatus honos quem non iam antea gessisset, praeteri-
 tis aliquot fortibus ac strenuis viris, quia in tali tempore
 nulli novus magistratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. quantae 1
 autem copiae peditum equitumque additae sint, adeo et
 numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quic-
 quam satis certum adfirmare ausus sim. decem milia no- 2
 vorum militum alii scripta in supplementum, alii novas
 quattuor legiones, ut octo legionibus rem gererent; numero 3
 quoque peditum equitumque legiones auctas milibus pedi-
 tum et centenis equitibus in singulas adiectis, ut quina
 milia peditum, trecenti equites essent, socii duplicem nu-
 merum equitum darent, peditis aequarent, [septem et octo- 4
 ginta milia armatorum et cc in castris Romanis, cum pug-
 natum ad Cannas est, quidam auctores sunt]. illud haud- 5
 quaquam discrepat, maiore conatu atque impetu rem actam
 quam prioribus annis, quia spem posse vinci hostem dic-
 tator praeberat.

Ceterum priusquam signa ab urbe novae legiones mo- 6
 verent, decemviri libros adire atque inspicere iussi prop-
 ter territos vulgo homines novis prodigiis: nam et Romae 7
 in Aventino et Ariciae nuntiatum erat sub idem tempus
 lapidibus pluisse, et multo cruore signa in Sabinis, Cae-
 diis aquas fonte calido *gelidas* manasse; id quidem etiam, 8
 quod saepius acciderat, magis terrebat. et in via Furni-
 cata, quae ad Campum erat, aliquot homines de caelo tacti
 exanimatique fuerant. ea prodigia ex libris procurata. 9

legati a Paesto pateras aureas Romam adtulerunt. iis sicut Neapolitanis gratiae actae; aurum non acceptum.

- 1 XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostia
2 cum magno commeatu accessit. legati in senatum intro-
ducti nuntiarunt caedem C. Flamini consulis exercitusque
3 adlatam adeo aegre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua
4 propria regni sui clade moveri magis potuerit. itaque
5 quamquam probe sciat magnitudinem populi Romani ad-
mirabiliorem prope adversis rebus quam secundis esse,
6 tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella
7 iuari soleant, misisse; quae ne accipere abnuant magno
8 opere se patres conscriptos orare. iam omnium primum
9 omnis causa Victoriam auream pondo ducentum ac vi-
10 ginti adferre sese: acciperent eam tenerentque et haberent
11 propriam et perpetuam. advexisse etiam trecenta milia
12 modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent,
13 et quantum praeterea opus esset, quo inessissent subvec-
turos. milite atque equite scire nisi Romano Latinique
nominis non uti populum Romanum; levium armorum
auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis: itaque
misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum
adversus Baliares ac Mauros pugnacesque alias missili
telo gentes. ad ea dona consilium quoque addebant, ut
praetor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam
traiceret, ut et hostes in terra sua bellum haberent minus-
que laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali submit-
tenda. ab senatu ita responsum regi est: virum bonum
egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex
quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse
ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adiuvisse.
id perinde ac deberet gratum populo Romano esse. aurum
et a civitatibus quibusdam adlatum gratia rei accepta non
accepisse populum Romanum; Victoriam omenque accipere,
sedemque ei se divinae dare dicare Capitolium, templum
Iovis optimi maximi. in ea arce urbis Romanae sacratam
volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo
Romano. funditores sagittariiique et frumentum traditum
consulibus. quinqueremes ad** navium classem, quae cum

T. Otacilio propraetore in Sicilia erant, quinque et viginti
additae, permissumque est, ut, si e re publica censeret
esse, in Africam traiceret.

XXXVIII. Dilectu perfecto consules paucos morati
dies, dum ab sociis ac nomine Latino venirent milites. tum,
quod numquam antea factum erat, iure iurando ab tribu-
nis militum adacti milites [iussu consulum conventuros
neque iniussu abituros]: nam ad eam diem nihil praeter
sacramentum fuerat, et ubi [ad] decuriatum aut centuria-
tum convenissent, sua voluntate ipsi inter sese decuriati
equites, centuriati pedites coniurabant, sese fugae atque
formidinis ergo non abituros neque ex ordine recessuros
nisi teli sumendi aut petendi et aut hostis ferendi aut
civis servandi causa. id ex voluntario inter ipsos foedere
ad tribunos ac legitimam iuris iurandi adactionem trans-
latum.

Contiones, priusquam ab urbe signa moverentur, con-
sulis Varronis multae ac feroces fuere, denuntiantis, bel-
lum arcessitum in Italiam ab nobilibus mansurumque in
visceribus rei publicae, si plures Fabios imperatores ha-
beret, se, quo die hostem vidisset, perfecturum. con-
legae eius Pauli una pridie, quam ab urbe proficisceretur,
contio fuit, verior quam gratior populo, qua nihil incle-
menter in Varronem dictum nisi id modo, mirari se, quod
ne qui dux, priusquam aut suum aut hostium exercitum, lo-
corum situm, naturam regionis nosset, iam nunc togatus in
urbe sciret, quae sibi agenda armato forent, et diem quo-
que praedicere posset, qua cum hoste signis conlatis esset
dimicaturus: se, quae consilia magis res dent hominibus
quam homines rebus, ea ante tempus immatura non prae-
cepturum; optare, ut, quae caute ac consulte gesta essent,
satis prospere evenirent; temeritatem, praeterquam quod
stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. id sua
sponte apparebat, tuta celeribus consiliis praepositurum
et quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus
sic eum proficiscentem adlocutus fertur.

XXXIX. „Si aut conlegam, id quod mallet, tui
similem, L. Aemili haberes, aut tu conlegae tui esses si-

2 milis, supervacanea esset oratio mea; nam et duo boni
 consules etiam me indicente omnia e re publica fideque
 3 vestra faceretis et mali nec mea verba auribus vestris nec
 consilia animis acciperetis. nunc et conlegam tuum et te
 talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est, quem
 video nequiquam et virum bonum et civem fore, si altera
 parte claudet res publica, malis consiliis idem ac bonis
 4 iuris et potestatis erit. erras enim, L. Paule, si tibi mi-
 nus certaminis cum C. Terentio quam cum Hannibale fu-
 turum censes; nescio an infestior hic adversarius quam
 ille hostis maneat *te*, et cum illo in acie tantum, cum hoc
 5 omnibus locis ac temporibus sis certaturus, et adversus
 Hannibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus
 pugnandum tibi sit, Varro dux tuis militibus te sit op-
 6 pugnaturus, ominis etiam tibi causa absit C. Flamini
 memoria. tamen ille consul demum et in provincia et ad
 exercitum coepit furere; hic, priusquam peteret consula-
 tum, deinde in petendo consulatu, nunc quoque consul,
 7 priusquam castra videat aut hostem, insanit. et qui tan-
 tas iam nunc procellas proelia atque acies iactando inter
 togatos ciet, quid inter armatam iuventutem censes factu-
 8 rum et ubi extemplo res verba sequitur? atqui si hic, quod
 facturum se denuntiat, extemplo pugnaverit, aut ego rem
 militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobi-
 9 lior alius Trasumenno locus nostris cladibus erit. nec glo-
 riandi tempus adversus unum est, et ego contemnendo
 potius quam adpetendo gloriam modum excesserim; sed
 ita res se habet: una ratio belli gerendi adversus Hanni-
 10 balem est, qua ego gessi; nec eventus modo hoc docet.—
 stultorum iste magister est —, sed eadem ratio, quae fuit
 futuraque, donec res eaedem manebunt, immutabilis est.
 11 in Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro; omnia
 circa plena civium ac sociorum sunt; armis viris equis
 12 com meatibus iuvant iuvabuntque: id iam fidei documen-
 tum in adversis rebus nostris dederunt; meliores, pru-
 13 dentiores, constantiores nos tempus diesque facit: Hanni-
 bal contra in aliena, in hostili est terra, inter omnia ini-
 mica infestaque, procul ab domo, ab patria; neque illi

terra neque mari est pax; nullae eum urbes accipiunt,
 nulla moenia; nihil usquam sui videt; in diem rapto vivit;
 partem vix tertiam exercitus eius habet, quem Hiberum 14
 annum traiecit; plures fame quam ferro absumpti, nec
 his paucis iam victus suppeditat. dubitas ergo, quin 15
 sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies, non
 com meatus, non supplementum, non pecuniam habeat?
 quam diu pro Gereonii, castelli Apuliae inopis, tamquam 16
 pro Carthaginis moenibus *sedet!* sed ne adversus te quidem 17
 ego gloriabor: Cn. Servilius atque Atilius, proximi con-
 sules, vide, quem ad modum eum ludificati sint. haec
 una salutis est via, L. Paule, quam difficilem infestamque
 cives tibi magis quam hostes facient. idem enim tui, quod 18
 hostium milites volent, idem Varro consul Romanus, quod
 Hannibal Poenus imperator cupiet. duobus ducibus unus
 resistas oportet. resistes autem, adversus famam rumo-
 resque hominum *si* satis firmus steteris, si te neque colle-
 19 gae vana gloria neque tua falsa infamia moverit. verita-
 tem laborare nimis saepe aiunt, extingui numquam: glo-
 riam qui spreverit, veram habebit. sine, timidum pro 20
 cauto, tardum pro considerato, inbellem pro perito belli
 vocent. malo, te sapiens hostis metuat, quam stulti cives
 laudent. omnia audentem contemnet Hannibal, nihil te-
 mere agentem metuet. nec ego, ut nihil agatur *moneo*, 21
 sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna; tuae pote-
 statis semper tu tuaque omnia sint; armatus intentusque
 sis, neque occasione tuae desis neque suam occasionem
 hosti des. omnia non properanti clara certaue erunt, 22
 festinatio improvida est et caeca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, 1
 magis latentis ea, quae diceret, vera quam facilia factu
 esse. dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse: 2
 quid consuli adversus conlegam seditiosum ac temerarium
 virium atque auctoritatis fore? se populare incendium 3
 priore consulatu semustum effugisse; optare, ut omnia
 prospere evenirent; at si quid adversi caderet, hostium se
 telis potius quam suffragiis fratrum civium caput obiec-
 turum. ab hoc sermone profectum Paulum tradunt prose- 4

quentibus primoribus patrum; plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba conspectior, cum dignitates deessent.

- 5 Ut in castra venerunt, permixte novo exercitu ac vetere castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus maior pars et omne robur virium
6 esset, consulum anni prioris M. Atilium aetatem excusantem Romam miserunt, Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanae et socium peditum equitumque
7 duobus milibus praeficiunt. Hannibal quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem quicquam reliqui erat omni undique frumento, postquam
8 ager parum tutus erat, in urbes munitas convectio, ut vix decem dierum, quod conpertum postea est, frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum expectata foret.
- 1 XLI. Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit, quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio ac procursu magis militum quam ex praeparato aut iussu imperatorum orto
2 haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. ad mille et septingenti caesi non plus centum Romanorum sociorumque occisis. ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paulus consul, cuius eo die — nam alternis imperitabant — imperium erat, Varrone indignante ac vociferante emissum hostem e manibus debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerime pati; quin potius credere velut inescatam temeritatem
3 ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. et omnia ei hostium haud secus quam sua nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum
4 militum in exercitu esse. itaque locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil praeter arma ferente secum milite castra plena omnis fortunae publicae
5 privataeque relinquit, transque proximos montis laeva pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per

convallum medium agmen traducit, ut diripiendis velut
8 desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. crebri relictos in castris ignes, ut fides
9 fieret, dum ipse longius spatium fuga praeciperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse. XLII. Ubi inlucit,
1 subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. iam satis conperta
2 solitudine in castris concursus fit ad praetoria consulum nuntiantium fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis
3 stantibus castra reliquerint, quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignis. clamor inde ortus, ut signa
4 proferri iuberent ducerentque ad persequendos hostis ac protinus castra diripienda. et consul alter velut unus turbae
5 militaris erat; Paulus etiam atque etiam dicere providendum praecavendumque esse; postremo, cum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium praefectum cum turma Lucana exploratum
6 mittit. qui ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis ipse cum duobus equitibus vallum
7 intravit, speculatusque omnia cum cura renuntiat insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quae vergat ad
8 hostem, relictos, tabernacula aperta et omnia cara in promptu relictis, argentum quibusdam locis tenere per vias
9 velut obiectum ad praedam vidisse. quae ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt, et clamore orto a militibus, ni signum detur, sine ducibus ituros, haudquaquam dux defuit: nam extemplo Varro signum dedit
10 proficiscendi. Paulus, cum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, nuntiarum iam efferenti porta signa conlegae iussit. quod quamquam Varro aegre
11 est passus, Flamini tamen recens casus Claudique consulis primo Punico bello memorata navalis clades religionem animo incussit. di prope ipsi eo die magis distulere
12 quam prohibuere imminentem pestem Romanis. nam forte ita evenit, ut, cum referri signa in castra iubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Siciliensis equitis, qui Servilio atque Atilio consulibus inter

12 pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos. deductique ad consules nuntiant omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, cum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia maiestatem solvisset.

1 XLIII. Hannibal postquam motes magis inconsulte Romanos quam ad ultimum temere evectos vidit, nequam detecta fraude in castra rediit. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequit, novaque consilia in dies non apud milites solum mixtos ex conlutione omnium gentium, sed etiam apud ducem ipsum oriebantur
3 nam cum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum querentiumque annonam primo, postremo famem, et mercenarios milites maxime Hispani generis de transitione cepisse consilium fama
4 esset, ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut relicto peditatu omni cum equitibus
5 se proriperet. cum haec consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliae loca, simul *quod*, quo longius ab hoste recessisset, transfugia inpeditiona levibus ingentis essent. profectus est nocte ignibus similiter factis tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut iusdiarum par priori metus contineret Romanos. sed per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra castra transque montis exploratis cum relatum esset visum procul hostium agmen, tum de insequendo eo consilia agitari coepta. cum utriusque consulis eadem quae ante semper fuisset sententia, ceterum Varroni fere omnes, Paulo nemo
9 praeter Servilium prioris anni consulem adsentiretur, maioris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti sunt. prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Volturmo vento, qui campis
11 torridis siccitate nubes pulveris vehit. id cum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare praecipue futurum erat, cum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum adflante vento, in occaecatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

XLIV. Consules satis exploratis itineribus sequentis Poenum, ut ventum ad Cannas est, et in conspectu Poenum habebant, bina castra communiunt eodem ferme intervallo, quo ad Gereonium, sicut ante copiis divis. Aufidius amnis utrisque castris adfluens aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat; ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidium erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal spem nanctus locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, derigit aciem lacessitque Numidarum procuratione hostis. inde
5 rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra, cum Paulus Sempronique et Flaminius temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium obiceret, testareturque
6 deos hominesque hic, nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam *velut* usu cepisset Italiam; se constrictum a conlega teneri, ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus; ille, si quid prolectis ac
7 proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpa exsortem, omnis eventus participem fore, diceret; videret, ut, quibus lingua prompta ac temeraria, aequae in pugna vigerent manus.

XLV. Dum altercationibus magis quam consiliis tem-
1 pus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, cum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum
2 aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam
3 cum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. id vero indignum visum, ab
4 tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen derigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii
5 eo die penes Paulum fuerit. itaque postero die Varro, cui sors eius diei imperii erat, nihil consulto conlega signum proposuit instructasque copias flumen traduxit se-

quente Paulo, quia magis non probare quam non adiuvare
 6 consilium poterat. transgressi flumen eas quoque, quas
 in castris minoribus habuerant, copias suis adiungunt at-
 que ita instruunt aciem: in dextro cornu — id erat flu-
 mini propius — Romanos equites locant, deinde pedites;
 7 laevum cornu extremi equites sociorum, intra pedites ad
 medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt; iaculatores
 cum ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta.
 8 consules cornua tenuerunt, Terentius laevum, Aemilius
 dextrum; Gemino Servilio media pugna tuenda data.

1 XLVI. Hannibal luce prima Baliaribus levique alia
 armatura praemissa transgressus flumen, ut quosque tra-
 2 duxerat, ita in acie locabat: Gallos Hispanosque equites
 prope ripam laevo in cornu adversus Romanum equitatum,
 3 dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie pedi-
 tibus firmata, ita ut Afrorum utraque cornua essent, in-
 4 terponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Ro-
 manam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant
 armis et ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasum-
 5 mennum captis. Gallis Hispanisque scuta eiusdem formae
 fere erant, dispares ac dissimiles gladii, Gallis praelongi
 ac sine mucronibus, Hispano, punctum magis quam cae-
 6 sim adueto petere hostem, brevitatem habiles et cum mu-
 cronibus. sane et alius habitus gentium harum cum ma-
 6 gnitudine corporum tum specie terribilis erat: Galli super
 umbilicum erant nudi; Hispani linteis praetextis purpura
 tunicis candore miro fulgentibus consisterant. numerus
 omnium peditum, qui tum steterunt in acie, milium fuit
 7 quadraginta, decem equitum. duces cornibus praecerant:
 sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal; mediam aciem Hanni-
 8 bal ipse cum fratre Magone tenuit. sol seu de industria
 ita locatis, seu quod forte ita steteret, peropportune utri-
 que parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in
 9 septemtrionem versis. ventus — Volturum regionis in-
 colae vocant — adversus Romanis coortus multo pulvere
 in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

1 XLVII. Clamore sublato procursum ab auxiliis et pu-
 gna levibus primum armis commissa; deinde equitum

Gallorum Hispanorumque laevum cornu cum dextro Ro-
 mano concurrat, minime equestris more pugnae: frontibus 2
 enim adversis concurrendum erat, quia nullo circa ad
 evagandum relicto spatio hinc amnis, hinc peditum acies
 claudebant. in directum utrimque nitentes stantibus ac 3
 confertis postremo turba equis vir virum amplexus de-
 trahebat equo. pedestre magna iam ex parte certamen
 factum erat; acrius tamen quam diutius pugnatum est,
 pulsique Romani equites terga vertunt. sub equestris 4
 finem certaminis coorta est peditum pugna, primo et viri-
 bus et animis par, dum constabant ordines Gallis Hispani-
 nisque; tandem Romani, diu ac saepe conisi, aequa fronte 5
 acieque densa inpulere hostium cuneum nimis tentem
 eoque parum validum, a cetera prominentem acie. inpul- 0
 sis deinde ac trepide referentibus pedem insistere, ac
 tenore uno per praiceps pavore fugientium agmen in me-
 diam primum aciem inlati postremo nullo resistente ad
 subsidia Afrorum pervenerunt, qui utrimque reductis alis 7
 constiterant, media, qua Galli Hispanique steterant, ali-
 quantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus aequavit 8
 frontem primum, dein cedendo etiam sinum in medio
 dedit, Afri circa iam cornua fecerant, irruentibusque in-
 caute in medium Romanis circumdedere alas; mox cornua
 extendendo clausere et ab tergo hostis. hinc Romani de- 9
 functi nequiquam proelio uno, omissis Gallis Hispanis-
 que, quorum terga ceciderant, et adversus Afros integram
 pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod inclusi 10
 adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus
 ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Iam et sinistro cornu Romanis, ubi sociorum 1
 equites adversus Numidas steterant, consertum proelium
 erat, segne primo et a Punica coeptum fraude. quingenti 2
 ferme Numidae, praeter solita arma telaque gladios oc-
 cultos sub loriceis habentes, specie transfugarum cum ab
 suis parmas post terga habentes adequitassent, repente 3
 ex equis desiliunt, parmisque et iaculis ante pedes hostium
 proiectis in mediam aciem accepti ductique ad ultimos
 considerare ab tergo iubentur. ac dum proelium ab omni

4 parte conseritur, quieti manserunt; postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum arreptis scutis, quae passim inter acervos caesorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes ac poplites caedentes stragem ingentem ac maiorem aliam
5 quanto pavorem ac tumultum fecerunt. cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe proelium esset, Hasdrubal **, qui ea parte praecerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat,
6 ad persequendos passim fugientis mittit, Hispanos et Gallos equites Afris iam prope fessis caede magis quam pugna adiungit.

1 XLIX. Parte altera pugnae Paulus, quamquam primo
2 statim proelio funda graviter ictus fuerat, tamen et occurrit saepe cum confertis Hannibali et aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis omnis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum
3 vires deficiebant. tum denuntianti cuidam iussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem
4 ferunt „quam mallem, vinctos mihi traderet.“ equitum pedestre proelium, quale iam haud dubia hostium victoria, fuit, cum victi mori in vestigio mallent quam fugere, victores morantibus victoriam irati trucidarent, quos pellere
5 non poterant. pepulerunt tamen iam paucos superantis et labore ac vulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt,
6 equosque ad fugam qui poterant repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum cum praetervehens equo sedentem in
7 saxo cruore oppletum consulem vidisset, „L. Aemili“ inquit, „quem unum insontem culpae cladis hodiernae dei respicere debent, cape hunc equum! dum et tibi virium aliquid superest, et comes ego te tollere possum ac protegere.
8 ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris: etiam
9 sine hoc lacrimarum satis luctusque est.“ ad ea consul: „tu quidem. Cn. Corneli, macte virtute esto; sed cave frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. abi, nuntia publice patribus, urbem Romanam muniant ac, priusquam hostis victor advenit, praesidiis firment, privatim Q. Fabio, Aemilium praeceptorum

eius memorem et vixisse adhuc et mori. memet in hac strage militum meorum patere expirare, ne aut reus iterum e consulatu sim aut accusator collegae existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.“ haec [ex] 12 agentis prius turba fugientium civium, deinde hostes oppresere: consulem, ignorantes, quis esset, obruerunt telis, Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum undique effuse 13 fugiunt. septem milia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt, qui exemplo a Carthalone atque equitibus nullo munimento tegente vicum circumventi sunt. consul alter, seu 14 forte seu consilio nulli fugientium insertus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam perfugit. quadra- 15 ginta quinque milia quingenti pedites, duo milia septingenti equites, et tanta prope civium sociorumque pars, caesi dicuntur; in his ambo consulum quaestores, L. Atilius et L. Furius Bibaculus, et viginti novem tribuni militum, consulares quidam praetoriorumque et aedilicii — inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot annis ante consul fuerat —, octoginta praeterea aut senatores aut qui eos magi- 17 stratus gessissent, unde in senatum legi deberent, cum sua voluntate milites in legionibus facti essent. capta eo proelio 18 tria milia peditum et equites mille et quingenti dicuntur.

L. Haec est pugna *Cannensis*, Aliensi cladi nobilitate 1 par, ceterum ut illis, quae post pugnam accidere, levior, 2 quia ab hoste est cessatum, sic strage exercitus gravior foediorque. fuga namque ad Aliam sicut urbem prodidit, 3 ita exercitum servavit; ad Cannas fugientem consulem vix quinquaginta secuti sunt, alterius morientis prope totus exercitus fuit.

Binis in castris cum multitudo semiarmis sine ducibus 4 esset, nuntium qui in maioribus erant mittunt, dum proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium ab- 5 ituros esse. eam sententiam alii totam aspernari: cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, cum aequae coniungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio

essent, et aliorum quam sua corpora tanto periculo mal-
 6 lent obicere. aliis non tam sententia displicere quam animus
 deesse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum
 „capi ergo mavultis“ inquit „ab avarissimo et crudelissimo
 hoste, aestimarique capita vestra et exquiri pretia ab inter-
 rogantibus, Romanus civis sis an Latinus socius, ut ex tua
 7 contumelia et miseria alteri honos quaeratur? non tu, si
 quidem L. Aemilii consulis, qui se bene mori quam tur-
 piter vivere maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa
 8 eum cumulati iacent, cives estis. sed antequam opprimat
 lux maioraque hostium agmina obsaeipiunt iter, per hos,
 qui inordinati atque inconpositi obstrepunt portis, erum-
 9 pamus. ferro atque audacia *via* fit quamvis per confertos
 hostis. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen.
 ut si nihil obstet, disicias. itaque ite mecum, qui et
 10 vosmet ipsos et rem publicam salvam vultis.“ haec ubi
 dicta dedit, stringit gladium cuneoque facto per medios
 11 vadit hostis. et cum in latus dextrum, quod patebat, Nu-
 midae iacularentur, translatis in dextrum scutis in maiora
 castra ad DC evaserunt, atque inde protinus alio magno
 12 agmine adiuncto Canusium incolumes perveniunt. haec
 apud victos magis impetu animorum, quos ingenium suum
 cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum aut imperio
 cuiusquam agebantur.

1 LL. Hannibali victori cum ceteri circumfusi gratula-
 rentur suaderentque, ut tanto perfunctus bello diei quod
 relicum esset noctisque insequentis quietem et ipse sibi
 2 sumeret et fessis daret militibus, Maharbal, praefectus
 equitum, minime cessandum ratus „immo ut, quid hac
 pugna sit actum, scias, die quinto“ inquit „victor in Capi-
 tolio epulaberis. sequere: cum equite, ut prius venisse
 3 quam venturum sciant, praecedam.“ Hannibali nimis laeta
 res est visa maiorque, quam ut eam statim capere animo
 posset. itaque voluntatem se laudare Maharbalis ait, ad
 4 consilium pensandum temporis opus esse. tum Maharbal:
 „non omnia nimirum eidem dii dedere: vincere scis, Han-
 nibal, victoria uti nescis.“ mora eius diei satis creditur
 salutis fuisse urbi atque imperio.

Postero die ubi primum inluxit, ad spolia legenda
 5 foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt.
 iacebant tot Romanorum milia, pedites passim equitesque, 6
 ut quem cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga. adsur-
 gentis quidam ex strage media cruenti, quos stricta matu-
 tino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt.
 quosdam et iacentis vivos succisis feminibus poplitibusque 7
 invenerunt, nudantis cervicem iugulumque et reliquum
 sanguinem iubentes haurire. inventi quidam sunt mersis 8
 in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas
 obruentisque ora superiecta humo interclusisse spiritum
 apparebat. praecipue convertit omnes substratus Numida 9
 mortuo superincubanti Romano vivus naso auribusque la-
 ceratis, cum manibus ad capiendum telum inutilibus, in
 rabiem ira versa, laniando dentibus hostem expirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis Hannibal ad mi- 1
 nora ducit castra oppugnanda, et omnium primum brachio
 obiecto flumine eos excludit. ceterum ab omnibus labore 2
 vigiliis vulneribus etiam fessis maturior ipsius spe deditio
 est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita 3
 Romana trecentis nummis quadrigatis, in socios ducentis,
 in servos centenis, et ut eo pretio persoluto cum singulis
 abirent vestimentis, in castra hostis acceperunt, traditique
 in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. dum 4
 ibi tempus teritur, interea cum ex maioribus castris, qui-
 bus satis virium et animi fuit, ad quattuor milia hominum
 et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros,
 quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent,
 castra ipsa ab sauciis timidisque eadem condicione, qua
 altera, tradita hosti. praeda ingens parta est, et praeter 5
 equos virosque et si quid argenti — quod plurimum in
 phaleris equorum erat, nam ad vescendum facto perexi-
 guo, utique militantes, utebantur — omnis cetera praeda
 diripienda data est. tum sepeliendi causa conferri in unum 6
 corpora suorum iussit. ad octo milia fuisse dicuntur for-
 tissimorum virorum. consulem quoque Romanum conqui-
 situm sepultumque quidam auctores sunt.

Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula nomine 7

Busa, genere clara ac divitiis, moenibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento veste viatico etiam luvit, pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habitus sunt. LIII. Ceterum cum ibi tribuni militum quattuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat, omnium consensu ad P. Scipionem admodum *adulescentem* et ad Ap. Claudium summa imperi delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, nequiquam eos perditam spem fovere; desperatam conploratamque rem esse publicam: nobiles iuvenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut deserta Italia ad regum aliquem transfugiant. quod malum, praeterquam atrox, super tot clades etiam novum; cum stupore ac miraculo torpidos defixisset qui aderant, et consilium advocandum de eo censerent, negat consili rem esse Scipio iuvenis, fatalis dux huiusce belli. audendum atque agendum, non consultandum ait in tanto malo esse: irent secum extemplo armati, qui rem publicam salvam vellet; nulla verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse. pergit ire sequentibus paucis in hospitium Metelli et, cum concilium ibi iuvenum, de quibus adlatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio „ex mei animi sententia“ inquit, „ut ego rem publicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar; si sciens fallo, tum me Iuppiter optime maxime, domum, familiam remque meam pessimo leto adfacias. in haec verba, L. Caecili, iures postulo ceterique qui adestis; qui non iuraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.“ haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, iurant omnes custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo haec Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quattuor milia et quingenti perditos equitesque, qui sparsi fuga per agros fuerant, per-

venere. eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque cum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos vicenos et pediti denos, et arma quibus deerant dederunt, ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta, certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officii vinceretur. sed gravius onus Busae multitudo faciebat, et iam ad decem milia hominum erant, Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumque copiae essent, sciscitatumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum an manere iuberet Canusii. Varro ipse Canusium copias traduxit. et iam aliqua species consularis exercitus erat, moenibusque se certe, etsi non armis ab hoste videbantur defensuri.

Romam ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occisione occisum cum *consulibus* duobus exercitum deletasque omnes copias adlatum fuerat. numquam salva urbe tantum pavoris tumultusque intra moenia Romana fuit, itaque succumbam oneri, neque adgrediar narrare, quae edissertando minora vero faciam. consule exercituque ad Trasumennum priore anno amisso non vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duobus consulares exercitus amissi nuntiabantur, nec ulla iam castra Romana nec ducem nec militem esse; Hannibalis Apuliam, Samnium ac iam prope totam Italiam factam, nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. compares cladem ad Aegatis insulas Carthaginiensium proelio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, inde vectigalis ac stipendiarios fieri se passi sunt, aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal succubuit: nulla ex parte comparandae sunt, nisi quod minore animo latae sunt.

LV. P. Furius Philus et M. Pomponius praetores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent: neque enim dubitabant deletis exercitibus hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. cum in malis sicuti ingentibus,

ita ignotis ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, et nondum palam facto vivi mortuique, et per omnes paene domos, promiscue conplorarentur, tum Q. Fabius Maximus censuit equites expeditos et Appia et Latina via mittendos, qui obvios percunctando — aliquos profecto ex fuga passim dissipatos fore — referant, quae fortuna consulum atque exercituum sit, et, si quid dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romani nominis fecerint, ubi eae copiae sint; quo se Hannibal post proelium contulerit, quid paret, quid agat acturusque sit. haec exploranda noscendaque per impigros iuvenes esse; illud per patres ipsos agendum, quoniam magistrum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant continentique intra suum quamque limen cogant, conploratus familiarum coereant, silentium per urbem faciant, nuntios rerum omnium ad praetores deducendos curent, suae quisque fortunae domi auctorem expectent, custodesque praeterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem, cogantque homines nullam nisi urbe ac moenibus salvis salutem sperare. ubi conticuerit [recte] tumultus, tum in curiam patres revocandos consulendumque de urbis custodia esse.

1 LVI. Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaque foro per magistratus turba patres diversi ad sedandos tumultus discessissent, tum demum litterae a 2 C. Terentio consule adlatae sunt: L. Aemilium consulem exercitumque caesum; sese Canusii esse, reliquias tantae cladis velut ex naufragio colligentem. ad decem milia militum ferme esse inconpositorum inordinatorumque. 3 Poenum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis praedaque alia nec victoris animo nec magno ducis more nundinantem. tum privatae quoque per domos clades vulgatae sunt, adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit, quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona 5 expers luctus fuerat. itaque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatus

consulto diebus triginta luctus est finitus. ceterum cum 6 sedato urbis tumultu revocati in curiam patres essent, aliae insuper ex Sicilia litterae adlatae sunt ab T. Otacilio propraetore, regnum Hieronis classe Punica vastari; cui 7 cum opem imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse aliam classem ad Aegatis insulas stare paratam instructamque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram 8 Poeni sensissent, Lilybaeum extemplo provinciamque aliam Romanam adgrederentur: itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.

LVII. Litteris consulis praetorisque lectis censuerunt 1 praetorem M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum; scribendumque consuli, ut, cum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum rei publicae fieri posset, Romam veniret. territi etiam super tantas 2 clades cum coteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Flornia, stupri conpertae, et altera sub terra, uti mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius scriba 8 pontificis, quos nunc minores pontifices adpellant, qui cum Flornia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera expiraret. hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades in prodigium ver- 4 sum esset, decemviri libros adire iussi sunt, et Q. Fabius 5 Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum. quibus precibus supplicisque deos possent placare, et quae- nam futura finis tantis cladibus foret. interim ex fatalibus 6 libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca in foro bovario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo consaeptum, iam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, inbutum.

Placatis satis, ut rebantur, deis M. Claudius Marcellus 7 ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit; ipse, legione classica — ea legio tertia erat — cum tri- 8 bunis militum Teanum Sidicinum praemissa, classe tradita P. Furio Philo conlegae paucos post dies Canusium mag-

9 nis itineribus contendit. inde dictator ex auctoritate pa-
trum dictus M. Iunius et Ti. Sempronius magister equitum
10 dilectum edicto iuniores ab annis septemdecim et quosdam
praetextatos scribunt. quattuor ex his legiones et mille
equites effecti. item ad socios Latinumque nomen ad mi-
lites ex formula accipiendos mittunt. arma tela alia parari
iubent et vetera spolia hostium detrahunt templis portici-
11 busque. et aliam formam novi dilectus inopia liberorum
capitum ac necessitas dedit: octo milia iuvenum validorum
ex servitiis prius sciscitantes singulos, vellente militare,
12 empta publice armaverunt. hic miles magis placuit, cum
pretio minore redimere captivos copia fieret.

1 LVIII. Namque Hannibal secundum tam prosperam
ad Cannas pugnam victoris magis quam bellum gerentis
2 intentus curis, cum captivis productis segregatisque socios,
sicut ante ad Trebiam Trasumenumque lacum, benigne
adlocutus sine pretio dimisisset, Romanos quoque vocatos,
quod numquam alias antea, satis miti sermone adloquitur:
3 non internecivum sibi esse cum Romanis bellum; de digni-
tate atque imperio certare. et patres virtuti Romanae
cessisse et se id adniti, ut suae in vicem simul felicitati
4 et virtuti cedatur. itaque redimendi se captivis copiam
facere: pretium fore in capita equiti quingenos quadri-
5 gatos nummos, trecenos pediti, servo centenos. quam-
quam aliquantum adiciebatur equitibus ad id pretium, quo
pepigerant dedentes se, laeti tamen quamcumque condi-
6 cionem paciscendi acceperunt. placuit suffragio ipsorum
decem deligi, qui Roman ad senatum irent, nec pignus
7 aliud fidei, quam ut iurarent se redituros, acceptum. mis-
sus cum his Carthalo nobilis Carthaginensis, qui, si forte
8 ad pacem inclinaret animus, condiciones ferret. cum egres-
si castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo,
veluti aliquid oblitus, iuris iurandi solvendi causa cum in
9 castra redisset, ante noctem comites adsequitur. ubi Ro-
mam venire eos nuntiatum est, Carthaloni obviam hictor
missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem ex-
cederet finibus Romanis.

1 LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus

est. quorum princeps M. Iunius „patres conscripti“ in-
quit, „nemo nostrum ignorat nulli umquam civitati vilio-
res fuisse captivos quam nostrae; ceterum, nisi nobis plus 2
iusto nostra placet causa, non alii umquam minus negle-
gendi vobis quam nos in hostium potestatem venerunt.
non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed cum 3
prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum
proelium extraxissemus, in castra recepinus nos; diei 4
reliquum ac noctem insequentem fessi labore ac vulneribus
vallum sumus tutati; postero die, cum circumsessi ab 5
exercitu victore aqua arceremur, nec ulla iam per con-
fertos hostis erumpendi spes esset, nec esse nefas duce-
remus quinquaginta milibus hominum ex acie nostra tru-
cidatis aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem re-
stare, tunc demum pacti sumus pretium, quo redempti 6
dimitteremur, arma, in quibus nihil iam auxilii erat, hosti
tradidimus. maiores quoque acceperamus se a Gallis auro 7
redemisse, et patres vestros, asperrimos illos ad condi-
diones pacis, legatos tamen captivorum redimendorum
gratia Tarentum misisse. atqui et ad Aliam cum Gallis et 8
ad Heracleam cum Pyrrho utraque non tam clade infamis
quam pavore et fuga pugna fuit. Cannensis campos acervi
Romanorum corporum tegunt, nec supersumus pugnae,
nisi in quibus trucidandis et ferrum et vires hostem defe-
cerunt. sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie qui- 9
dem refugerunt, sed praesidio castris relictis, cum castra
traderentur, in potestatem hostium venerunt. haud equidem 10
ullius civis et commilitonis fortunae aut conditioni invideo,
nec premedo alium me extulisse velim: ne illi quidem,
nisi pernicitatis pedum et cursus aliquod praemium est,
qui plerique inermes ex acie fugientes non prius quam
Venusiae aut Canusi constiterunt, se nobis merito prae-
tulerint gloriatique sint in se plus quam in nobismet prae-
sidiis rei publicae esse. sed et illis bonis ac fortibus mi- 11
litibus utemini et nobis etiam promptioribus pro patria,
quod beneficio vestro redempti atque in patriam restituti
fuerimus. dilectum ex omni aetate et fortuna habetis; 12
octo milia servorum audio armari. non minor numerus

noster est. nec maiore pretio redimi possumus. quam il
 emuntur: nam si conferam nos cum illis, iniuriam nomini
 13 Romano faciam. illud etiam in tali consilio animadver-
 tendum vobis censeam, patres conscripti, si iam duriores
 esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis, cui nos hosti
 14 relicturi sitis. Pyrrho videlicet, qui [vos] hospitem nu-
 mero captivos habuit? an barbaro ac Poeno, qui utrum
 15 avarior an crudelior sit, vix existimari potest? si videatis
 catenas squalorem deformitatem civium vestrorum, non
 minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera
 parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras.
 16 intueri potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo cu-
 riae stantium cognatorum nostrorum expectantiumque re-
 sponsum vestrum. cum ii pro nobis proque iis, qui ab-
 sunt, ita suspensi ac solliciti sint, quem censetis animum
 ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est?
 17 sed si, me dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra
 naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus
 esse censeamus, cum indigni ut redimeremur a vobis visi
 18 simus. rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine
 pretio capti; sed rediere cum legatis, primoribus civitatis,
 ad redimendos sese missis. redeam ego in patriam tre-
 19 centis nummis non aestimatus civis? suum quisque animum
habet, patres conscripti. scio in discrimine esse vitam
 corpusque meum; magis me famae periculum movet, ne a
 vobis damnati ac repulsi abeamus: neque enim vos pretio
 pepercisse homines credent.

1 LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae
 in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad
 2 curiam tendebant orantes, ut sibi liberos fratres cogna-
 tos redderent. feminas quoque metus ac necessitas in
 foro turbae virorum immiscuerat. senatus submotis arbi-
 3 tris consuli coeptus. ibi cum sententiis variaretur, et alii
 4 redimendos de publico, alii nullam publice impensam fa-
 ciendam nec prohibendos ex privato redimi, si quibus
 argentum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecu-
 niam mutuam praedibusque ac praediis cavendum populo
 5 censerent, tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis

durae, ut plerisque videatur, severitatis, interrogatus sen-
 tentiam ita locutus fertur: „si tantummodo postulassent 6
 legati pro iis, qui in nostrum potestate sunt, ut redimeren-
 tur, sine ullius insectatione eorum brevi sententiam per-
 egissem: quid enim aliud quam admonendi essetis, ut mo- 7
 rem traditum a patribus necessario ad rem militarem exem-
 plo servaretis. nunc autem, cum prope gloriati sint, quod
 se hostibus dediderint, praeferrique non captis modo in
 acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque
 pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli aecum cen-
 suerint, nihil vos eorum, patres conscripti, quae illic acta 8
 sunt, ignorare patiar. atque utinam haec, quae apud vos
 acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, opti-
 mum testem ignaviae cuiusque et virtutis, aut unus hic sal-
 tem adesset P. Sempronius, quem si isti duces secuti
 essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in
 hostium potestate essent. sed cum fessis pugnando hosti- 9
 bus, tum victoria laetis et ipsis plerisque regressis in ca-
 stra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, et
 septem milia armatorum hominum erumpere etiam *per*
 confertos hostes possent, neque per se ipsi id facere conati
 sunt neque alium sequi voluerunt. nocte prope tota P. 10
 Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos,
 dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium
 esset, dum nox inceptum tegere posset se duces seque-
 rentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum
 urbes posse. si sicut avorum memoria P. Decius tribunus 11
 militum in Samnio, sicut nobis adolescentibus priore Pu-
 nico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, cum
 ad tumultum eos capiendum situm inter medios duceret
 hostis, dixit: „moriamur, milites, et morte nostra eripia-
 mus ex obsidione circumventus legiones,“ si hoc P. Sem- 12
 pronius diceret, nec viros equidem nec Romanos vos du-
 cerem, si nemo tantae virtutis extitisset comes. viam non 13
 ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat,
 reduces in patriam, ad parentis, ad coniuges ac liberos
 facit. ut servemini, deest vobis animus: quid, si morien- 14
 dum pro patria esset, faceretis? quinquaginta milia civium

sociorumque circa vos eo ipso die caesa iacent. si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit; si
 15 tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. et liberi atque incolumes desiderate patriam, immo desiderate, dum patria est, dum cives eius estis; sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati iure civium, servi Carthaginien-
 16 sium facti. pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium civem vestrum non audistis arma capere ac sequi se iubentem, Hannibalem post paulo au-
 17 distis castra prodi et arma tradi iubentem. quamquam ego ignaviam istorum accuso, cum scelus possim accusare. non modo enim sequi recusarunt bene monentem, sed
 18 obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertis submovissent. prius, inquam, P. Sempro-
 nio per civium agmen quam per hostium fuit erumpendum. hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnave-
 19 runt, civem haberet. ex milibus septem armatorum sescenti extiterunt, qui erumpere audent, qui in patriam liberi atque armati redirent, neque his sescentis tot milia
 20 hostium obstitere: quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? haberetis hodie viginti milia armatorum Canusi fortia fidelia, patres conscripti, nunc autem quem ad modum hi boni fidelesque — nam for-
 21 tes ne ipsi quidem dixerint — cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse usui erumpentibus, qui ne erumperent, obsistere conati sunt, aut non invidere eos cum incolumitati tum gloriae illorum per virtutem partae, cum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosae causam esse
 22 sciant. maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem expectare, cum silentio noctis erumpendi occasio esset. at ad erumpendum e castris defuit animus, ad
 23 tutanda fortiter castra animum habuerunt; dies noctesque aliquot obsessi vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt; tandem ultima ausi passique, cum omnia subsidia vitae deessent adfectisque fame viribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis quam armis victi sunt.
 24 orto sole [ab] hostis ad vallum accessit; ante secundam

horam nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. haec vobis istorum per biduum militia 25 fuit. cum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt, cum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. ego vos 26 redimam? cum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis; cum manere, castra tutari armis necesse est, et castra et arma et vos ipsos traditis hosti. ego non 27 magis istos redimendos, patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostis e castris eruperunt ac per summam virtutem se patriae restituerunt.“

LXI. Postquam Manlius dixit, quamquam patrum 1 quoque plerosque captivi cognatione attingebant, praeter exemplum civitatis minime in captivos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit, qua 2 nec aerarium exhaurire, magna iam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. cum triste responsum, non redimi cap- 3 tivos, redditum esset, novusque super veterem luctus tot iactura civium adiectus esset, cum magnis fletibus questi- 4 busque legatos ad portam prosecuti sunt. unus ex iis do- 5 mum abiit, quod fallaci reditu in castra iure iurando se exsolvisset. quod ubi innotuit relatumque ad senatum est, omnes censuerunt comprehendendum et custodibus publice 6 datis deducendum ad Hannibalem esse.

Est et alia de captivis fama: decem primos venisse; 5 de eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem necne, ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. morantibus deinde longius omnium spe alios tris 6 insuper legatos venisse, L. Scribonium et C. Calpurnium et L. Manlium; tum demum ab cognato Scribonii tribuno 7 plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum; et novos legatos tris ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse, quod per causam 8 recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi religione sese exsolvisset; de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse, victosque paucis

9 sententiis qui dedendos censuerint; ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo conseverint, ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce

10 ac publico caruerint. mirari magis adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri sit, discernere queas.

Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod fides sociorum, quae ad eam diem firma steterat, tum labare coepit, nulla profecto alia de re, quam quod desperaverant de imperio.

11 defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii
12 omnes, Lucani, praeter hos Uzentini et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses Locrique,
13 et Cisalpini omnes Galli. nec tamen eae clades defectio- nesque sociorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum nec postquam is rediit renovavitque memoriam acceptae
14 cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cuius ipse causa maxima fuisset, redeunti et obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit et gratiae actae, quod de re publica non
15 desperasset; qui si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

PERIOCHA LIBRI XXIII.

Campani ad Hannibalem defecerunt. nuntius Cannensis victoriae Mago Carthaginem missus annulos aureos corporibus occisorum detractos in vestibulo curiae effudit, quos excessisse modum mensuram traditur. post quem nuntium Hanno, vir ex Poenis nobilibus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo Romano peterent; nec tenuit obstrepente Barcina factone. Claudius Marcellus praetor ad Nolam eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta prospere pugnavit. Casilinum a Poenis obsessum ita fame vexatum est, ut lora et pelles sentis detractas et mures inclasi essent, nucibus per Vulturum amnem a Romanis missis vixerunt.

senatus ex equestri ordine hominibus cxcvii suppletus est. L. Postumius praetor a Gallis cum exercitu caesus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt et Hispaniam suam fecerunt. reliquiae Cannensis exercitus in Siciliam relegatae sunt, ne recederent inde nisi finito bello. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Claudius Marcellus praetor Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et vicit, primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit. inter Philippum Macedoniae regem et Hannibalem societas iuncta est. praeterea in Hispania feliciter a Publio et Cn. Scipionibus, in Sardinia a T. Manlio praetore adversus Poenos res gestas continet, a quibus Hasdrubal dux et Mago et Hanno capti. exercitus Hannibalis per hiberna ita luxuriatus est, ut corporis animique viribus enervaretur.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER XXIII.

I. Hannibal post Cannensem pugnam, castraque capta
ac direpta confestim ex Apulia in Samnium moverat, acci-
tus in Hirpinos a Statio Trebio, pollicente se Compsam
traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos;
sed premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam 2
Romanorum potentis. post famam Cannensis pugnae vol-
gatunque Trebi sermonibus adventum Hannibalis cum
Mopsiani urbem excessissent, sine certamine tradita urbs
Poeno praesidiumque acceptum est. ibi praeda omni atque 4
impedimentis relictis exercitu partito Magonem regionis
eius urbes aut deficientis ab Romanis accipere aut detre-
ctantis cogere ad defectionem iubet, ipse per agrum Cam- 5
panum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut
urbem maritimam haberet. ubi fines Neapolitanorum in- 6
travit, Numidas partim in insidiis — et pleraeque cavae
sunt viae sinusque occulti —, quacumque apte poterat,
disposuit, alios prae se actam praedam ex agris ostentantis
obequitare portis iussit. in quos, quia nec multi et incon- 7
positi videbantur, cum turma equitum erupisset, ab ce-
dentibus consulto tracta in insidias circumventa est; nec 8
evasisset quisquam, ni mare propinquum et haud procul
litore naves, piscatoriae pleraeque, inspectae peritis
nandi dedissent effugium. aliquot tamen eo proelio nobiles 9

iuvenes capti caesique, inter quos et Hegeas, praefectus
10 equitum, intemperantius cedentes secutus cecidit. ab urbe
oppugnanda Poenum absterruere conspecta moenia, haud-
quaquam prompta oppugnanti.

1 II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felici-
tate atque indulgentia fortunae, maxime tamen inter cor-
rupta omnia licentia plebis sine modo libertatem exercentis.
2 senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius Calavius fece-
rat, nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis arti-
3 bus nactus opes. is cum eo forte anno, quo res male
gesta ad Trasumennum est, in summo magistratu esset,
iam diu infestam senatui plebem ratus per occasionem no-
vandi res magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Han-
4 nibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu trade-
ret Capuam Poenis, improbus homo, sed non ad extremum
perditus, cum mallet incolumi quam eversa republica do-
minari, nullam autem incolumem esse orbatam publico
consilio crederet, rationem inquit, qua et senatum servaret
5 et obnoxium sibi ac plebi faceret. vocato senatu cum sibi
defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo,
6 nisi necessarium fuisset, praefatus esset, quippe qui libe-
ros ex Appii Claudii filia haberet filiamque Romam nup-
tum M. Livio dedisset; ceterum maiorem multo rem
7 magisque timendam instare: non enim per defectionem
ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per
caedem senatus vacuum rem publicam tradere Hannibali
8 ac Poenis velle; eo se periculo posse liberare eos, si per-
mittant sibi et certaminum in republica obliti credant, —
9 cum omnes victi metu permitterent, „claudam“ inquit
„in curia vos et, tamquam et ipse cogitati facinoris parti-
ceps, adprobando consilia, quibus nequiquam adversarer,
viam saluti vestrae inveniam. in hoc fidem quam voltis
10 ipsi accipite.“ fide data egressus claudi curiam iubet,
praesidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam
1 infussu suo neve inde egredi possit. III. Tum vocato ad
contionem populo „quod saepe“ inquit „optastis, Campani,
ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu
2 potestas esset, eam non per tumultum expugnantes domos

singulorum, quas praesidiis clientium servorumque tuen-
tur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac libe-
ram. clausos omnis in curiam accipite, solos, inermis. 3
nec quicquam raptim aut forte temere egeritis; de singu-
lorum capite vobis ius sententiae dicendae faciam, ut
quas quisque meritus est poenas pendat. sed ante omnia 4
ita vos irae indulgere oportet, ut potioem ira salutem
atque utilitatem vestram habeatis. etenim hos, ut opinor,
odistis senatores, non senatum omnino habere non voltis:
quippe aut rex, quod abominandum, aut, quod unum libe- 5
rae civitatis consilium est, senatus habendus est. itaque
duae res simul agenda vobis sunt, ut et veterem senatum
tollatis et novum cooptetis. citari singulos senatores iubebo, 6
de quorum capite vos consulam; quod de quoque censue-
ritis, fiet. sed prius in eius locum virum fortem ac stre-
nuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio sup-
plicium sumatur.“ inde consedit, et nominibus in urnam 7
coniectis citari quod primum sorte nomen excidit ipsum-
que e curia produci iussit. ubi auditum est nomen, malum 8
et improbum pro se quisque clamare et supplicio dignum.
tum Pacuvius: „video, quae de hoc sententia sit: date 9
igitur pro malo atque improbo bonum senatorem et iustum.“
primo silentium erat inopia potioris subiciundi; deinde, 10
cum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multo
maior extemplo clamor oriebatur, cum alii negarent nosse, 11
alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam
et pudendae artis aut quaestus genus obicerent. hoc multo 12
magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut
ipsius paenitere homines appareret, quem autem in eius
substituerent locum, deesse, quia nec eosdem nominari 13
adtimebat, nihil aliud quam ad audienda probra nomina-
tos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis,
qui primi memoriae occurrebant. ita dilabi homines, no- 14
tissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse,
iubentesque senatum ex custodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius cum obnoxium vitae beneficio 1
senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis,
iam omnibus concedentibus dominabatur. hinc senatores 2

omissa dignitatis libertatisque memoria plebem adulari.
 3 salutare, benigne invitare, adparatis accipere epulis, eas
 causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam
 litem iudices dare, quae magis popularis aptiorque in vol-
 4 gus favori conciliando esset; iam vero nihil in senatu agi
 aliter, quam si plebis ibi esset concilium. prona semper
 civitas in luxuriam non ingeniorum modo vitio, sed afflu-
 5 ritimae terrestriisque, tum vero ita obsequio principum et
 licentia plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus mo-
 6 dus esset. ad contemptum legum magistratum senatus
 accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua
 verecundia erat, Romanum quoque spernerent imperium.
 7 id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod co-
 nubium vetustum multas familias claras ac potentis Roma-
 8 nis miscuerat, et quod, cum militarent aliquot apud Roma-
 nos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus
 quisque Campanorum, in praesidia Sicularum urbium
 delecti ab Romanis ac missi.
 1 V. Horum parentes cognatique aegre pervicerunt, ut
 legati ad consulem Romanum mitterentur. ii nondum
 Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semier-
 mibus consulem invenerunt, quam poterat maxime mi-
 serabilem bonis sociis, superbis atque infidelibus, ut
 2 erant Campani, spernendum. et auxit rerum suarum
 suiue contemptum consul nimis detegendo cladem nu-
 3 dandoque. nam cum legati aegre ferre senatum populum-
 que Campanum adversi quicquam evenisse Romanis nun-
 tiassent pollicerenturque omnia, quae ad bellum opus
 4 essent, „morem magis“ inquit „loquendi cum sociis ser-
 vastis, Campani, iubentes quae opus essent ad bellum
 imperare, quam convenienter ad praesentem fortunae no-
 5 strae statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas reli-
 ctum est, ut, quia aliquid habeamus, id quod deest expleri
 ab sociis velimus? pedites vobis imperemus, tamquam equi-
 tes habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea
 6 tantum desit? nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis
 reliquit fortuna. legiones equitatus, arma signa, equi viri-

que, pecunia commeatus aut in acie aut binis postero die
 amissis castris perierunt. itaque non iuvetis nos in bello 7
 oportet, Campani, sed paene bellum pro nobis suscipiatis.
 veniat in mentem, ut trepidos quondam maiores vestros 8
 intra moenia compulsos nec Samnitum modo hostem, sed
 etiam Sidicinum paventis, receptos in fidem ad Saticulam
 defenderimus, coeptumque propter vos cum Samnitibus
 bellum per centum prope annos variante fortuna eventum
 tulerimus. adicite ad haec, quod foedus aequom deditis, 9
 quod leges vestras, quod ad extremum, id quod ante Can-
 nensem certe cladem maximum fuit, civitatem nostram
 magnae parti vestrum dedimus communicavimusque vobis-
 cum. itaque communem vos hanc cladem, quae accepta 10
 est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuen-
 dam arbitrari esse. non cum Samnite aut Etrusco res est, 11
 ut, quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium
 maneat: Poenus hostis, ne Africae quidem indigena, ab
 ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis,
 expertem omnis iuris et condicionis et linguae prope hu-
 manae militem trahit. hunc natura et moribus inimitem 12
 ferumque insuper dux ipse efferavit pontibus ac molibus
 ex humanorum corporum strue faciendis et, quod proloqui
 etiam piget, vesci corporibus humanis docendo. his in- 13
 sandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, vi-
 dere atque habere dominos et ex Africa et a Carthagine
 laira petere et Italiam Numidarum ac Maurorum pati pro-
 inciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile
 sit? pulchrum erit, Campani, prolapsam clade Romanum 14
 imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recupe-
 ratum esse. triginta milia peditum, quattuor equitum ar- 15
 bitror ex Campania scribi posse; iam pecuniae adfatim
 est frumentique. si parem fortunae vestrae fidem habetis,
 nec Hannibal se vicisse sentiet nec Romani victos esse.“

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque do- 1
 mum legatis unus ex his Vibius Virrius tempus venisse ait,
 quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per
 iniuriam ademptum recuperare, sed imperio etiam Italiae
 potiri possint. foedus enim cum Hannibale quibus velint 2

legibus facturos, neque controversiam fore, quin, cum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam decedat exercitumque deportet, Italiae imperium Campanis relin-
 3 quatur. haec Virrio loquenti adsensi omnes ita renuntiant
 4 legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Roma-
 5 num. extemplo plebes ad defectionem ac pars maior se-
 6 natus spectare; extracta tamen auctoritatibus seniorum
 7 per paucos dies est res. postremo vincit sententia plurium,
 8 ut idem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Han-
 9 nibalem mitterentur. quo priusquam iretur, certumque
 10 defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Cam-
 11 panis in quibusdam annalibus invenio postulant, ut alter
 12 consul Campanus fieret, si rem Romanam adiuvari vellent.
 13 indignatione orta submoveri a curia iussos esse missumque
 14 lictorem, qui ex urbe educeret eos atque eo die manere
 15 extra finis Romanos iuberet. quia nimis conpar Latino-
 16 rum quondam postulatio erat, Coeliusque et alii id haud
 17 sine causa praetermiserant scriptores, ponere pro certo
 18 sum veritus.

1 VII. Legati ad Hannibalem venerunt pacemque cum
 2 eo condicionibus *his* fecerunt, ne quis imperator magistra-
 3 tusve Poenorum ius ullum in civem Campanum haberet,
 4 neve civis Campanus invitus militaret munusve faceret; ut
 5 suae leges, sui magistratus Capuae essent; ut trecentos ex
 6 Romanis captivis Poenus daret Campanis, quos ipsi elegis-
 7 sent, cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia
 8 stipendia facerent, permutatio fieret. haec pacta; illa in-
 9 super, quam quae pacta erant, facinora Campani ediderunt:
 10 nam praefectos socium civisque Romanos alios, partim
 11 aliquo militiae munere occupatos, partim privatis negotiis
 12 implicitos, plebs repente omnis comprehensus velut custo-
 13 diae causa balneis includi iussit, ubi fervore atque aestu
 14 anima interclusa foedum in modum expirarent.

15 Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Poenum, sum-
 16 ma ope Decius Magius, vir, cui ad summam auctoritatem
 17 nihil praeter sanam civium mentem defuit, restiterat. ut
 18 vero praesidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam
 19 dominationem miserabilemque Tarentinorum servitutem

exempla referens, primo, ne reciperetur praesidium, pa-
 lam vociferatus est. deinde, ut receptum aut eiceretur aut, 6
 si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineis-
 que defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vel-
 lent, ut interfecto Punico praesidio restituerent Romanis
 se. haec — nec enim occulta agebantur — cum relata 7
 Hannibali essent, primo misit, qui vocarent Magum ad
 sese in castra; deinde, cum is ferociter negasset se iturum,
 nec enim Hannibali ius esse in civem Campanum, conci-
 8 tatus ira Poenus comprehendi hominem vincitumque adtrahi
 ad sese iussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus 8
 atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis ore-
 retur, ipse praemisso nuntio ad Marium Blossium prae-
 9 torem Campanum, postero die se Capuae futurum, profi-
 10 ciscitur e castris cum modico praesidio. Marius contione 9
 advocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis
 obviam irent Hannibali. ab universis id non oboedienter
 modo, sed enixe, favore etiam volgi et studio visendi tot
 iam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius 10
 Magius nec obviam egressus est nec, quo timorem aliquem
 ex conscientia significare posset, privato se tenuit: in
 foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit tre-
 11 pidante tota civitate ad excipiendum Poenum visendumque.
 Hannibal ingressus urbem senatum extemplo postulat, pre-
 12 cantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo
 die seriae rei gereret diemque ut ipse adventu suo festum
 laetus ac libens celebraret, quamquam praeceps ingenio 12
 in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visen-
 13 da urbe magnam partem diei consumpsit.

VIII. Deversatus est apud Ninnios Celeres. Sthenium 1
 Pacuviumque, inclutos nobilitate ac divitiis. eo Pacuvius 2
 Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius,
 quae traxerat rem ad Poenos, filium iuvenem adduxit, ab- 3
 4 stractum a Decii Magii latere, cum quo ferocissime pro
 Romana societate adversus Punicum foedus steterat, nec
 eum aut inclinata in partem alteram civitas aut patria ma-
 5 iestas sententia depulerat. huic tum pater iuveni Hanni- 4
 6 balem deprecande magis quam purgando placavit, victus-

que patris precibus lacrimisque etiam ad cenam eum cum
 5 patre vocari iussit; cui convivio neminem Campanum prae-
 terquam hospites Vibelliumque Tauream, insignem bello
 6 virum, adhibiturus erat. epulari coeperunt de die, et
 convivium non ex more Punico aut militari disciplina esse,
 sed, ut in civitate atque etiam domo diti ac luxuriosa om-
 7 nibus voluptatum inlecebris instructum. unus nec domi-
 norum invitatione nec ipsius interdum Hannibalis Calavius
 filius perPELLI ad vinum potuit, ipse valetudinem excusans,
 patre animi quoque eius haud mirabilem perturbationem
 8 causante. solis ferme occasu patrem Calavium ex con-
 vivio egressum secutus filius; ubi in secretum — hortus
 9 erat posticis aedium partibus — pervenerunt, „consilium“
 inquit „adfero, pater, quo non veniam solum peccati, quod
 defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed
 in multo maiore dignitate et gratia simus Campani, quam
 umquam fuimus, futuri.“ cum mirabundus pater, quid-
 10 nam id esset consilii, quaereret, toga relecta ab umero
 Hannibalium sanciam Romanum foedus. te id prius scire
 volui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles.“
 1 IX. Quae ubi audivit viditque senex, velut si iam agendis,
 2 quae audiebat, interesset, amens metu „per ego te“ in-
 quit, „fili, quaecumque iura liberos iungunt parentibus,
 precor quaesoque, ne ante oculos patris facere et pati
 3 omnia infanda velis. paucae horae sunt, intra quas iuran-
 tes per quidquid deorum est, dextrae dextras iungentes
 fidem obstrinximus — ut sacratas fide manus digressi a
 4 conloquio extemplo in eum armaremus? ab hospitali
 mensa surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es
 ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis
 sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium
 5 Hannibali non possum? sed sit nihil sancti, non fides,
 non religio, non pietas; audeantur infanda, si non perni-
 6 ciam nobis cum scelere ferunt. unus adgressurus es Han-
 nibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque?
 quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae —
 7 torpescent in amentia illa? voltum ipsius Hannibalis, quem

armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus
 Romanus, tu sustinebis? ut alia auxilia desint, me ipsum
 ferire corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis
 sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi trans-
 8 figendusque est. sed hic te deterreri sine potius quam illic
 vinci, valeant preces apud te meae, sicut pro te hodie va-
 luerunt.“ lacrimantem inde iuvenem cernens medium con-
 9 plectitur atque osculo haerens non ante precibus abstulit,
 quam pervicit, ut gladium poneret fidemque daret nihil
 facturum tale. tum iuvenis „ego quidem“ inquit „quam 10
 patriae debeo pietatem, exsolvam patri. tuam doleo vicem, 11
 cui ter proditae patriae sustinendum est crimen, semel,
 cum defectionis ab Romanis, iterum, cum pacis cum
 Hannibale fuisti auctor, tertio hodie, cum restituendae
 Romanis Capuae mora atque impedimentum es. tu, patria, 12
 ferrum, quo pro te armatus hanc arcem hostium inii, quo-
 niam parens extorquet, recipe.“ haec cum dixisset, gla-
 dium in publicum trans maceriam horti abiecit et, quo-
 minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

X. Postero die senatus frequens datus Hannibali. ubi 1
 prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias
 egit Campanis, quod amicitiam suam Romanae societati
 praeposuisent, et inter cetera magnifica promissa pollici- 2
 tus est brevi caput Italiae omni Capuam fore, iuraque inde
 cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. unum esse 3
 exsortem Punicae amicitiae foederisque secum facti, quem
 neque esse Campanum neque dici debere, Magium Decium.
 eum postulare, ut sibi dedatur, ac se praesente de eo re-
 feratur senatusque consultum fiat. omnes in eam senten- 4
 tiam ierunt, quamquam magnae parti et vir indignus ea
 calamitate et haud parvo initio minui videbatur ius liber- 5
 tatis. egressus curia in templo magistratum consedit, con-
 prehendique Decium Magium atque ante pedes destitutum
 causam dicere iussit. qui cum manente ferocia animi ne- 6
 garet lege foederis id cogi posse, tum iniectae catenae,
 ducique ante lictorem in castra est iussus, quoad capite 7
 aperto est ductus, contionabundus incessit ad circumfusam
 undique multitudinem vociferans: „habetis libertatem.

Campani, quam petistis: foro medio, luce clara, videntibus vobis nulli Campanorum secundus vincitus ad mortem 8 rapior. quid violentius capta Capua fieret? ite obviam Hannibali, exornate urbem diemque adventus eius consecrate, 9 ut hunc triumphum de cive vestro spectetis. haec vociferante cum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam iussus. ita in castra perducitur; extemploque inpositus in navem et Carthaginem missus, 10 ne motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto senatum quoque paeniteret dediti principis, et legatione missa ad repetendum eum ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii, aut tribuendo habendus Capuae 11 esset seditionis ac turbarum auctor. navem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in ditione regum erant. ibi cum 12 Magius ad statuam Ptolomaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandream ad Ptolomaeum, cum eum docuisset contra ius foederis vincitum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur, permissumque, ut rediret, seu Romam 13 seu Capuam mallet. nec Magius Capuam sibi tutam dicere et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugae magis quam hospitis fore domicilium: nusquam malle quam in regno eius vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

1 XI. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam redit responsumque ex scripto recitavit. divi divaeque in eo erant, quibus quoque modo supplica- 2 retur; tum „si ita faxitis, Romani, vestrae res meliores facilioresque erunt, magisque ex sententia res publica vestra vobis procedet victoriaque duelli populi Romani 3 erit. Pythio Apollini re publica vestra bene gesta servataque lucris meritis donum mittitote, deque praeda, manubiis spoliisque honorem habetote; lasciviam a vobis pro- 4 hibetote.“ haec ubi ex Graeco carmine interpretata recitavit, tum dixit se oraculo egressum extemplo iis omnibus 5 divis rem divinam ture ac vino fecisse, iussumque a templi antistite, sicut coronatus laurea corona et oraculum adisset et rem divinam fecisset, ita coronatum navem ascendere nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset:

se, quaecumque imperata sint, cum summa religione ac 6 diligentia exsecutum coronam Romae in aram Apollinis deposuisse. senatus decrevit, ut eae res divinae supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent.

Dum haec Romae atque in Italia geruntur, nuntius 7 victoriae ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilcaris filius, non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum quaeque ** de- 8 ficiebant. is, cum ei senatus datus esset, res gestas in talis a fratre exponit: cum sex imperatoribus eum, quorum quattuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse; occidisse supra ducenta milia hostium, supra quinquaginta cepisse. ex quattuor consulibus duos occidisse, ex duobus 9 saucium alterum, alterum toto amisso exercitu vix cum quinquaginta hominibus effugisse, magistrum equitum, 10 quae consularis potestas sit, fusum fugatum; dictatorem, quia se in aciem numquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim Samnitium ac Lu- 11 canorum defecisse ad Poenos. Capuam, quod caput non Campaniae modo, sed post adfectam rem Romanam Cannensi pugna Italiae sit, Hannibali se tradidisse. pro his 12 tantis totque victoriis verum esse grates deis immortalibus agi haberique. XII. Ad fidem deinde tam laetarum rerum 1 effundi in vestibulo curiae iussit anulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus supra tris modios explesse sint quidam auctores; fama tenuit, quae propior vero est, 2 haud plus fuisse modio. adiecit deinde verbis, quo maioris cladis indicium esset, neminem nisi equitem atque eorum ipsorum primores id gerere insigne. summa fuit 3 orationis, quo propius spem perficiendi sit, eo magis omni ope iuvandum Hannibalem esse. procul enim ab domo militiam esse in media hostium terra, magnam vim fru- 4 menti pecuniae absumi, et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse: mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipen- 5 dium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.

6 Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus Himilco,
vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse
ratus, „quid est, Hanno?“ inquit „etiam nunc paenitet
7 belli suscepti adversus Romanos? iube dedi Hannibalem,
veta in tam prosperis rebus grates deis immortalibus agi.
audiamus Romanum senatorem in Carthaginensium curia.“
8 tum Hanno: „tacuissem hodie, patres conscripti, ne quid
in communi omnium gaudio, minus laetum quod esset vo-
9 bis, loquerer: nunc interroganti senatori, paeniteatne
adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut
superbus aut obnoxius videar, quorum alterum est hominis
10 alienae libertatis obliti, alterum suae. respondeam“ inquit
„Himilconi, non desisse paenitere me belli neque desitu-
rum ante invictum vestrum imperatorem incusare, quam
finitum aliqua tolerabili condicione bellum videro; nec
mibi pacis antiquae desiderium ulla alia res quam pax no-
11 va finiet. itaque ista, quae modo Mago iactavit, Himilconi
ceterisque Hannibalis satellitibus iam laeta sunt: mihi pos-
sunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si volumus
12 fortuna uti, pacem nobis aequiorem dabunt. nam si prae-
termittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere
possumus videri pacem, vereor ne haec quoque laetitia
13 luxuriet nobis ac vana evadat. quae tamen nunc quoque
qualis est? occidi exercitus hostium — mittite milites
14 mihi. quid aliud rogares, si esses victus? hostium cepi
bina castra, praedae videlicet plena et commeatum —
frumentum et pecuniam date. quid aliud, si spoliatus, si
15 exutus castris esses, peteres? et ne omnia ipse mirer —
mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interro-
gare ius fasque est —, velim seu Himilco seu Mago respon-
deat, cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad
Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse,
16 primum, ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos,
deinde, ecquis homo ex quinque et triginta tribubus ad
Hannibalem transfugerit?“ cum utrumque Mago negasset,
17 „hostium quidem ergo“ inquit „adhuc nimis multum su-
perest. sed multitudo ea quid animorum quidve spei
1 habeat, scire velim.“ XIII. Cum id nescire Mago diceret

„nihil facilius scitu est“ inquit. „ecquos legatos ad Han-
nibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique men-
tionem pacis Romae factam esse adlatum ad vos est?“
cum id quoque negasset, „bellum igitur“ inquit „tam 2
integrum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in
Italiam est transgressus. quam varia victoria priore Punico 3
bello fuerit, plerique qui meminerimus supersumus. num-
quam terra marique magis prosperae res nostrae visae
sunt, quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium
fuerunt: Lutatio et Postumio consulibus devicti ad Aega- 4
tis insulas sumus. quod si, id quod di omen avertant,
nunc quoque fortuna aliquid variaverit, tum pacem spera-
tis, cum vincemur, quam nunc, cum vincimus, dat nemo?
ego, si quis de pace consulat seu deferenda hostibus seu 5
accipienda, habeo quid sententiae dicam: si de his, quae
Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti adtinere puto
et frustrantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo
mittenda esse.“ haud multos movit Hannonis oratio, nam 6
et simultas cum familia Barcina leviolem auctorem faciebat,
et occupati animi praesenti laetitia nihil, quo vanius fieret
gaudium suum, auribus admittebant, debellatumque mox
fore, si adniti paulum voluissent, rebantur. itaque ingenti 7
consensu fit senatus consultum, ut Hannibali quattuor mi-
lia Numidarum in supplementum mitterentur et quadra-
ginta elephantum et argenti talenta ** dictatorque cum Ma- 8
gone in Hispaniam praemissus est ad conducenda viginti
milia peditum, quattuor equitum, quibus exercitus, qui
in Italia quique in Hispania erant, supplerentur.

XIV. Ceterum haec, ut in secundis rebus, segniter 1
otioseque gesta: Romanos praeter insitam industriam ani-
mis fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul
ulli rei, quae per eum agenda esset, deerat, et dictator 2
M. Iunius Pera rebus divinis perfectis latoque, ut solet
ad populum, ut equom escendere liceret, praeter duas
urbanas legiones, quae principio anni a consulibus con-
scriptae fuerant, et servorum dilectum cohortesque ex 3
agro Piceno et Gallico conlectas ad ultimum prope despe-
ratae rei publicae auxilium, cum honesta utilibus cedunt,

descendit, edixitque, qui capitalem fraudem ausi quique pecuniae iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi iussurum. 4 ea sex milia hominum Gallicis spoliis, quae triumpho C. Flamini tralata erant, armavit, itaque cum viginti quinque milibus armatorum ab urbe proficiscitur.

5 Hannibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequiquam temptasset, 6 in agrum Nolanum exercitum traducit, ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum, quae pati aut timere 7 possent, praetermissurus. senatus ac maxime primores eius in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse metumque agrorum populationis et patienda in obsidione multa gra- 8 via indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatae non posse, secunda 9 simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant, quibus autem conditionibus in foedus amicitiamque novam transeant, parum 10 constare. ita spatio sumpto legatos prope ad praetorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res: agrum Hannibalis esse et Poenorum, urbem extemplo 11 futuram, ni subveniatur, concedendo plebei senatum, ubi velint defecturos se, ne deficere praefestinent, effecisse. 12 Marcellus conlaudatis Nolanis eadem simulatione extrahi rem in suum adventum iussit, interim celari, quae secum 13 acta essent spemque omnem auxilii Romani. ipse a Casilino Caiatiam petit, atque inde Volturmo amni trajecto perque agrum Saticulanum Trebrianumque super Suessulam per montis Nolam pervenit.

1 XV. Sub adventum praetoris Romani Poenus agro Nolano excessit et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus 2 tutus ex Africa esset. ceterum postquam Neapolim a praefecto Romano teneri accepit — M. Iunius Silanus erat,

ab ipsis Neapolitanis accitus —, Neapoli quoque sicut Nola omissa petit Nuceriam. eam cum aliquamdiu circumse- 3 disset, saepe vi, saepe sollicitandis nequiquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis. deinde, 4 ut qui a principio mitis omnibus Italicis praeter Romanos videri vellet, praemia atque honores, qui remanserint ac militare secum voluissent, proposuit. nec ea spe quem- 5 quam tenuit: dilapsi omnes, quocumque hospitium aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nolam Neapolimque. cum ferme triginta senatores ac 6 forte primus quisque Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriae praeda militi data est, urbs direpta atque incensa.

7 Nolam Marcellus non sui magis fiducia praesidii quam 8 voluntate principum habebat. plebs timebatur et ante omnis L. Bantius, quem conscientia temptatae defectionis ac metus a praetore Romano nunc ad proditionem patriae, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. erat iuvenis acer et sociorum ea tempestate 9 prope nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in acervo caesorum corporum inventum curatumque benigne etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob eius 10 gratiam meriti rem Nolanam in ius dicionemque dare voluerat Poeno, anxiumque eum et sollicitum cura novandi res praetor cernebat. ceterum cum aut poena cohibendus 11 esset aut beneficio conciliandus, sibi adsumpsisse quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benigne appellat: multos eum invidos inter 12 popularis habere inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa eius egregia facinora militaria essent; sed qui in Romanis militaverit castris, 13 non posse obscuram eius virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quaeque et quotiens pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset, utique Cannensi proelio non prius pugna 14 abstiterit, quam prope exanguis ruina superincidentium virorum, equorum armorumque sit oppressus. „itaque

macte virtute esto" inquit, „apud me tibi omnis honos atque omne praemium erit, et quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse“: laetique iuveni promissis equom eximium dono dat, bigatosque quingentos quaestorem numerare iubet; lictoribus imperat, ut eum se adire, quotiens velit, patiantur.

1 XVI. Hac comitate Marcelli ferocis iuvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius iuverit, cum Hannibal ad portas esset — Nolam enim rursus a Nuceria movit castra — plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret.

3 Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit, non castris metuens, sed ne prodendae urbis occasionem nimis multis in eam inminentibus daret. instrui deinde utrimque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorum ante castra sua. proelia hinc parva inter urbem castraque et vario eventu fiebant, quia duces nec prohibere paucos temere provocantis nec dare signum universae pugnae volebant. in hac cotidiana duorum exercituum statione principes Nolanorum nuntiant Marcello nocturna conloquia inter plebem ac Poenos fieri, statutumque esse, ut, cum Romana acies egressa portis staret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas murosque occuparent, ut potentes rerum suarum atque urbis Poenum inde pro Romano acciperent. haec ubi nuntiata Marcello sunt, conlaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliqui motus in urbe oreretur, fortunam pugnae experiri statuit. ad tris portas in hostes versas tripertito exercitum instruxit; impedimenta subsequi iussit, calones lixasque et invalidos milites vallum ferre. media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolanos muros portasque adire vetiti, subsidiaque destinata impedimentis data, ne occupatis proelio legionibus in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Hannibali sub signis, id quod per aliquot dies fecerat, ad multum diei in acie stanti primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quis

quam in muris esset; ratus deinde prodita conloquia esse metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos prope adparatum omnem oppugnandae urbis in primam aciem adferre, satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa succeditque ad muros acies, patefacta repente porta Marcellus signa canere clamoremque tolli ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu in hostem erumpere iubet. satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere, addidere clamorem lixae calonesque et alia turba custodiae impedimentorum adposita, ut paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente exercitus speciem fecerit. vix equidem ausim adfirmare, quod quidam auctores sunt, duo milia et octingentos hostium caesos non plus quingentis Romanorum amissis. sed sive tanta sive minor victoria fuit, ingens eo die res ac nescio an maxima illo bello gesta sit, non vinci enim ab Hannibale vincitibus difficilius fuit, quam postea vincere.

XVII. Hannibal spe potiundae Nolae adempta cum Acerras recessisset, Marcellus extemplo clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quaestionem in foro de iis, qui clam in conloquiis hostium fuerant, habuit; supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum iussit publica populi Romani esse, et summa rerum senatui tradita cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris positus consedit. Poenus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos [inde] videt, obsidere atque oppugnare parat. ceterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaque desperata tutela urbis, ut circumvallari moenia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt.

7 Hannibal Acerris direptis atque incensis, cum a Casino
 dictatorem Romanum legionesque ** nimis accipi nuntias-
 sent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuae quo-
 8 que oreretur motus, exercitum ad Casilinum ducit. Casi-
 linum eo tempore quingenti Praenestini habebant cum
 paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita
 9 Cannensis clades contulerat. hi non confecto Praeneste
 ad diem dilectu serius profecti domo cum Casilinum ante
 famam adversae pugnae venissent, et aliis adgregantibus
 sese Romanis sociisque profecti a Casilino cum satis magno
 agmine irent, avertit eos retro Casilinum nuntius Cannen-
 10 sis pugnae. ibi cum dies aliquot suspecti Campanis timen-
 tesque cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent,
 ut de Capuae defectione agi accipique Hannibalem satis
 pro certo habuere, interfectis nocte oppidanis partem
 urbis, quae cis Volturnum est — eo enim dividitur anni
 11 —, occupavere. idque praesidii Casilini habebant Romani.
 additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta,
 eodem nuntio, quo Praenestini paucos ante dies, Casilinum
 12 compulsi. et satis ferme armatorum ad tam exigua moe-
 nia et flumine altera parte cincta tuenda erat; penuria
 frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.
 1 XVIII. Hannibal cum iam inde haud procul esset, Gae-
 tulos cum praefecto nomine Isalca praemittit, ac primo, si
 fiat conloquiū copia, verbis benignis ad portas aperiundas
 praesidiumque accipiendum perlicere iubet, si in pertina-
 cia perstent, vi rem gerere ac temptare, si qua parte in-
 2 vadere urbem possit. ubi ad moenia adcessere, quia silen-
 tium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus
 3 moliri portas et claustra refringere parat, cum patefactis
 repente portis cohortes duae, ad id ipsum instructae intus
 ingenti cum tumultu erumpunt stragemque hostium faciunt.
 4 ita primis repulsis Maharbal cum maiore robore virorum
 5 missus nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo
 Hannibal castris ante ipsa moenia oppositis parvam urbem
 parvumque praesidium summa vi atque omnibus copiis
 oppugnare parat. ac dum instat lacessitque corona undi-
 que circumdatis moenibus, aliquot milites et promptissi-

num quemque e muro turribusque ictos amisit. semel 6
 ultro erumpentis agmine elephantorum opposito prope
 interclusit, trepidosque compulit in urbem satis multis ut
 ex tanta paucitate interfectis. plures cecidissent, ni nox
 proelio intervenisset. postero die omnium animi ad oppug- 7
 nandum accenduntur, utique postquam corona aurea mu-
 ralis propositast, atque ipse dux castelli plano loco positi
 segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobra-
 bat, Cannarum Trasumennique et Trebiae singulos admo-
 monens universosque. inde vineae quoque coeptae agi 8
 cuniculique; nec ad varios conatus hostium aut vis ulla 9
 aut ars deerat: socii Romanorum propugnacula adversus
 vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos
 excipere, et palam et clam coeptis obviam ire, donec pu-
 dor etiam Hannibalem ab incepto avertit; castrisque com-
 munitis ac praesidio modico inposito, ne omissa res vide-
 retur, in hiberna concessit.

Ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, 10
 adversus omnia humana mala saepe ac diu duratum, bonis
 inexpertum atque insuetum. itaque quos nulla mali vicerat 11
 vis, perdidere nimia bona ac voluptates inmodicae, et eo
 impensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant.
 somnus enim et vinum et epulae et scorta balineaque et 12
 otium consuetudine in dies blandius ita enervaverunt cor-
 pora animosque, ut magis deinde praeteritae victoriae eos
 quam praesentes tutarentur vires, maiusque id peccatum 13
 ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam
 quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam
 duxisset: illa enim cunctatio distulisse modo victoriam
 videri potuit, hic error vires ademisse ad vincendum.
 itaque hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, 14
 nihil usquam pristinae disciplinae tenuit. nam et redie- 15
 runt plerique scortis impliciti, et, ubi primum sub pellibus
 haberi coepti sunt, viaque et alius militaris labor excepit,
 tironum modo corporibus animisque deficiebant; et deinde 16
 per omne aestivorum tempus magna pars sine comnea-
 tibus ab signis dilabebantur, neque aliae latebrae quam
 Capua desertoribus erant.

1 XIX. Ceterum mitescente iam hieme educto ex hiber-
 2 nis milite Casilinum redit, ubi quamquam ab oppug-
 natione cessatum erat, obsidio tamen continua oppi-
 3 danos praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat.
 4 castris Romanis Ti. Sempronius praecerat dictatore auspi-
 et ipsum cupientem ferre auxilium obsessis et Voltur-
 5 nus amnis inflatus aquis et preces Nolanorum atque
 Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si praesi-
 6 dium Romanum abscessisset. Gracchus adsidens tantum
 Casilino, quia praedictum erat dictatoris, ne quid absente
 eo rei gereret, nihil movebat, quamquam quae facile
 7 omnem patientiam vincerent nuntiabantur a Casilino: nam
 et praecipitasse se quosdam non tolerantes famem constabat,
 8 et stare inermes in muris nuda corpora ad missilium
 telorum ictus praebentes, ea aegre patiens Gracchus, cum
 neque pugnam conserere dictatoris iniussu auderet —
 9 pugnandum autem esse, si palam frumentum inportaret,
 videbat — neque clam inportandi spes esset, farre ex
 agris circa undique convecto cum complura dolia complexset,
 10 nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent
 dolia, quae amnis deferret. Insequenti nocte intentis omni-
 bus in flumen ac spem ab nuntio Romano factam dolia
 medio missa amni defluerunt, aequaliterque inter omnes
 11 frumentum divisum. id postero quoque die ac tertio
 factum est: nocte et mittebantur et perveniebant; eo cus-
 todias hostium fallebant. imbribus deinde continuis cita-
 12 tior solito amnis transverso vertice dolia inpulit ad ripam,
 quam hostes servabant. ibi haerentia inter obnata ripis
 salicta conspiciuntur, nuntiatumque Hannibali est, et
 deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vol-
 13 turno ad urbem missum. nuces tamen fusae ab Romanis
 castris cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus
 14 excipiebantur. postremo ad id ventum inopiae est, ut
 lora detractasque sculis pelles, ubi fervida mollissent aqua,
 mandere conarentur nec muribus aliove animali abstine-
 rent et omne herbarum radicumque genus aggeribus in-
 14 fimis muri eruerent. et cum hostes obarassent quidquid

herbidi terreni extra murum erat, raporum semen in-
 iccerunt, ut Hannibal „eone usque, dum ea nascantur, ad
 Casilinum sessurus sum?“ exclamaret; et qui nullam an-
 15 tea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum
 est passus de redemptione liberorum capitum. septunces 16
 auri in singulos pretium convenit. fide accepta tradiderunt
 sese. donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti,
 tum remissi summa cum fide. id verius est quam ab 17
 equite in abeuntis inmisso interfectos. Praenestini maxima
 pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in praesidio
 fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumpsit; ce-
 18 teri incolumes Praeneste cum praetore suo M. Anicio —
 scriba is antea fuerat — redierunt. statua eius indicio fuit 18
 Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato
 capite [et tria signa] eum titulo lamnae aeneae inscripto,
 M. Anicium pro militibus, qui Casilini in praesidio fuerint,
 votum solvisse. idem titulus tribus signis in aede Fortunae
 positus fuit subiectus. XX. Casilinum oppidum redditum 1
 Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu
 Hannibalis praesidio, ne, ubi Poenus inde abscessisset,
 2 Romani oppugnarent. Praenestinis militibus senatus Ro-
 manus duplex stipendium et quinquenni militiae vacatio-
 nem decrevit. civitate cum donarentur ob virtutem, non
 3 mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia
 nec ipsorum monumento ullo est inlustratus nec decreto
 Romanorum.

Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Brutiis man-
 4 serant in amicitia Romana, non Carthaginienses modo,
 qui regionem obtinebant, sed Brutti quoque ceteri ob se-
 parata ab se consilia oppugnabant. quibus cum obsistere 5
 malis nequirent Petelini, legatos Roman ad praesidium
 petendum miserunt. quorum preces lacrimaeque — in
 questus enim flebiles, cum sibi ipsi consulere iussi
 sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt — ingentem
 6 misericordiam patribus ac populo moverunt. consultique
 iterum a M. Aemilio praetore patres circumspectis omni-
 bus imperii viribus fateri coacti nihil iam longinquis so-
 ciis in se praesidii esse, redire domum fideque ad ultimum

expleta consulere sibi met ipsis in reliquum *pro* prae-
 7 senti fortuna iusserunt. haec postquam renuntiata legatio
 Petelinis est, tantus repente maeror pavorque senatum
 eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac
 8 deserendae urbis auctores essent, pars, quando deserti a
 veteribus sociis essent, adiungendi se ceteris Brutillis ac
 9 per eos dedendi Hannibali. vicit tamen ea pars, quae
 nihil raptim nec temere agendum consulendumque de in-
 10 tegro censuit. relata postero die per minorem trepidatio-
 nem re tenuerunt optimates, ut convectis omnibus ex
 agris urbem ac muros firmarent.

1 XXI. Per idem fere tempus litterae ex Sicilia Sardi-
 2 niaeque Romam adlatae. priores ex Sicilia T. Otacilii pro-
 praetoris in senatu recitatae sunt: P. Furium praetorem
 cum classe ex Africa Lilybaeum venisse; ipsum graviter
 saucium in discrimine ultimo vitae esse; militi ac navalibus
 sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari
 3 neque unde detur esse; magnopere suadere, ut quam
 primum ea mittantur, sibi que, si ita videatur, ex novis
 4 praetoribus successorem mittant. eademque ferme de sti-
 pendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propraetore
 ex Sardinia scripta. responsum utrique non esse, unde
 5 mitteretur, inssique ipsi classibus atque exercitibus suis
 consulere. T. Otacilius ad unicum subsidium populi Ro-
 mani, Hieronem, legatos cum mississet, in stipendium
 quanti argenti opus fuit et sex mensum frumentum accepit,
 Cornelio in Sardinia civitates sociae benigne contulerunt.
 6 et Romae quoque propter penuriam argenti triumviri
 mensarii rogatione M. Minuci tribuni plebis facti, L. Aemi-
 lius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Re-
 gulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui
 7 tum tribunus plebis erat. et duumviri creati M. et C.
 Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor vove-
 rat, dedicaverunt. et tres pontifices creati, Q. Caecilius
 Metellus et Q. Fabius Maximus et Q. Fulvius Flaccus, in
 locum P. Scantini demortui et L. Aemili Pauli consulis et
 Q. Aeli Paeti, qui ceciderant pugna Cannensi.

1 XXII. Cum cetera, quae continuis cladibus fortuna

minuerat, quantum consiliis humanis adsequi poterant,
 patres explessent, tandem se quoque et solitudinem curiae 2
 paucitatemque convenientium ad publicum consilium re-
 spexerunt: neque enim post L. Aemilium et C. Flaminius 3
 censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum ad-
 versae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquen-
 nium absumpsissent. cum de ea re M. Aemilius praetor 4
 dictatore post Casilinum amissum profecto iam ad exer-
 citum exposcentibus cunctis rettulisset, tum Sp. Carvilius,
 cum longa oratione non solum inopiam *senatorum*, sed
 paucitatem etiam civium, ex quibus in patres legerentur,
 conquestus esset, explendi senatus causa et iungendi ar- 5
 tins Latini nominis cum populo Romano magnopere se
 suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum binis sena-
 toribus, *quibus* patres Romani censuissent, civitas daretur
 atque in demortuorum locum in senatum legerentur. eam 6
 sententiam haud aequioribus animis quam ipsorum quon-
 dam postulatam Latinorum patres audierunt; et cum 7
 fremitus indignantium tota curia esset, et praecipue T.
 Manlius esse etiam nunc eius stirpis virum diceret, ex
 qua quondam in Capitolio consul minatus esset Latinum,
 quem in curia vidisset, cum sua manu se interfectorum,
 Q. Fabius Maximus numquam rei ullius alieniore tempore 8
 mentionem factam in senatu dicit, quam inter tam sus-
 pensos sociorum animos incertamque fidem id actum,
 quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temera- 9
 rian vocem silentio omnium extinguendam esse, et, si
 quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit,
 id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum,
 pro non dicto habendum esse. ita eius rei oppressa mentio
 est. dictatorem, qui censor ante fuisset vetustissimusque 10
 ex eis, qui viverent, censoris esset, creari placuit, qui
 senatum legeret, accirique C. Terentium consulem ad
 dictatorem dicendum iusserunt. qui ex Apulia relicto ibi 11
 praesidium cum magnis itineribus Romam redisset, nocte
 proxima ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatus
 consulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses
 dixit.

1 XXIII. Dictator ubi cum lictoribus in rostra escen-
 dit, neque duos dictatores tempore uno, quod numquam
 2 antea factum esset, probare se dixit, neque dictatorem se
 sine magistro equitum nec censoriam vim uni permissam,
 et eidem iterum, nec dictatori nisi rei gerendae causa
 3 creato in sex menses datum imperium, quae immoderata
 fors, tempus ac necessitas fecerit, his se modum inposi-
 turum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis
 quos C. Flaminius L. Aemilius censores in senatum legis-
 4 sent; transcribi tantum recitarique eos iussurum, ne penes
 unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus
 senatoris fuerit; et ita in demortuorum locum sublecturum,
 5 ut ordo ordini, non homo homini praelatus videretur. recitatio
 vetere senatu, inde primos in demortuorum locum
 legit, qui post L. Aemilium C. Flaminium censores curulem
 magistratum cepissent necdum in senatum lecti essent, ut
 6 quisque eorum [senatus] primus creatus erat; tum legit
 qui aediles, tribuni plebis quaestoresve fuerant; tum ex
 iis, qui magistratus *minores* cepissent, qui spolia ex hoste
 7 fixa domi haberent aut civicam coronam acceperant. ita
 centum septuaginta septem cum ingenti adprobatione homi-
 num in senatum lectis extemplo se magistratu abdicavit,
 privatusque de rostris descendit lictoribus abire iussis,
 8 turbaeque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc
 sedulo terens, ne deducendi sui causa populum de foro
 abduceret; neque tamen elanguit cura hominum ea mora,
 9 frequentesque eum domum deduxerunt. consul nocte in-
 sequenti ad exercitum redit non facto certiore senatu, ne
 comitiorum causa in urbe retineretur.

1 XXIV. Postero die consultus a M. Pomponio praetore
 senatus decrevit dictatori scribendum, uti, si e re publica
 censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum ma-
 2 gistro equitum et praetore M. Marcello, ut ex iis praesen-
 tibus noscere patres possent, quo statu res publica esset,
 consiliaque ex rebus caperent, qui acciti erant, omnes
 3 venerunt relictis legatis, qui legionibus praessent. dicta-
 tor de se pauca ac modice locutus in magistrum equitum
 Ti. Sempronium Gracchum magnam partem gloriae ver-

tit, consiliaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens,
 qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius
 Gracchus, qui tum magister equitum et aedilis curulis erat,
 consules crearentur. praetores inde creati M. Valerius Lae-
 4 vinus iterum, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus,
 Q. Mucius Scaevola. dictator creatis magistratibus Teanum
 5 in hiberna ad exercitum redit relicto magistro equitum
 Romae, qui, cum post paucos dies magistratum initurus
 esset, de exercitiis scribendis comparandisque in annum
 patres consuleret.

Cum eae res maxime agerentur, nova clades nuntiata,
 6 aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna, L.
 Postumium consulem designatum in Gallia ipsum atque
 exercitum deletos. silva erat vasta — Litanam Galli vo-
 7 cabant —, qua exercitum traducturus erat. eius silvae
 dextra laevaue circa viam Galli arbores ita inciderunt,
 ut innotae starent, momento levi impulsae occiderent.
 legiones duas Romanas habebat Postumius sociumque ab
 8 supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque mi-
 lia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram
 9 extremae silvae cum circumsedissent, ubi intravit agmen
 saltum, tum extremas arborum succisarum inpellunt. quae
 alia in aliam instabilem per se ac male haerentem inci-
 dentes ancipiti strage arma viros equos obruerunt, ut vix
 decem homines effugerent. nam cum exanimati plerique
 10 essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram
 multitudinem inopinato malo trepidam Galli, saltum om-
 nem armati circumsedentes, interfecerunt paucis e tanto
 numero captis, qui pontem fluminis petentes, obsesso ante
 ab hostibus ponte, interclusi sunt, ibi Postumius omni vi,
 11 ne caperetur, dimicans occubuit. spolia corporis caput-
 que praecisum ducis Boi ovantes templo, quod sanctissi-
 mum est apud eos, intulere, purgato inde capite, ut mos
 12 iis est, calvam auro caelavere, idque sacrum vas iis erat,
 quo solemnibus libarent, poculumque idem sacerdotibus
 [esse] ac templi antistitibus. praeda quoque haud minor
 13 Gallis quam victoria fuit; nam etsi magna pars animalium
 strage silvae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil

dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis ordinem inventae sunt.

- 1 XXV. Hac nuntiata clade cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis velut nocturna solitudine per urbem acta senatus aedilibus negotium daret, 2 ut urbem circumirent aperiri que tabernas et maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent, tum Ti. Sempronius 3 senatum habuit consolatusque patres est et adhortatus, ne, qui Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamitates animos submitterent. quod ad Carthaginienses 4 hostes Hannibalemque attineret, prospera modo essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse, ultionemque eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore; de hoste Poeno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque 5 agitandum. ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disse-ruit; tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. 6 quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quaesitum est. nec, unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Galliam, quamquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. exercitus dictatoris consuli decretus est. de exercitu M. Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci atque ibi militare, donec in Italia bellum 8 esset, placuit, eodem ex Iuni dictatoris legionibus reici militem minimi quemque roboris nullo praestituto militiae 9 tempore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. duae legiones urbanae alteri consuli, qui in locum L. Postumi suffectus esset, decretae sunt, eumque, cum primum sal- 10 vis auspiciis posset, creari placuit. legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri atque inde consul-lem, cui legiones urbanae evenissent, militum sumere 11 quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari in annum imperium, neque de eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae haberet, quicquam minui.
- 1 XXVI. Dum haec in Italia geruntur adparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem

magis prosperum Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter 2 se partitis copias, ut Gnaeus terra, Publius navibus re-gereret, Hasdrubal Poenorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste intervallo ac locis tutus tenebat se, quoad multum ac diu obtestanti quattuor milia peditum et mille equites in supplementum missi ex Africa sunt. tum resecta tandem spe castra propius hostem mo- 3 vit, classemque et ipse instrui pararique iubet ad insulas maritumamque oram tutandam. in ipso impetu moven- 4 darum de integro rerum percussit eum praefectorum navium transitio, qui post classem ad Hiberum per pavorem desertam graviter increpiti numquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. fecerant hi 5 transfugae motum in Tartesiorum gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot; una etiam ab ipsis vi capta fuerat. in eam gentem versum ab Romanis bellum est, 6 infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium pro captae ante dies paucos urbis moenibus Chalbun, no- 7 bilem Tartesiorum ducem, cum valido exercitu castris se tenentem, adgredi statuit. praemissa igitur levi armatura, 7 quae eliceret hostis ad certamen, equitum partem ad depopulandum per agros passim dimisit et ut palantis exci- 8 perent. simul et ad castra tumultus erat et per agros 8 fugaque et caedes; deinde undique diversis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis ani- 9 morum esset, sed etiam ad lacessendum proelio hostem. erumpunt igitur agmine e castris tripudiantes more suo, 9 repentinaque eorum audacia terrorem hosti paulo ante ultro lacessenti incussit. itaque et ipse Hasdrubal in col- 10 lem satis arduum, flumine etiam obiecto tutum copias sub-ducit et praemissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit, nec aut colli aut flumini satis fidens castra 11 vallo permunit. in hoc alterno pavore certamina aliquot 11 sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit, nec iaculator Maurus caetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum praestanti. XXVII. Postquam ne- 1 que elicere Poenum ad certamen obversati castris poterant,

2 neque castrorum oppugnatio facilis erat, urbem Ascuam, quo finis hostium ingrediens Hasdrubal frumentum com-
 3 meatusque alios convexerat, vi capiunt omnique circa agro
 3 perio contineri. quam ubi neglegentiam ex re, ut fit, bene
 4 gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut pa-
 4 git ire acie instructa ad castra. quem ut adesse tumultuose
 5 nuntii ac refugientes ex speculis stationibusque attulere,
 5 ad arma conclamatum est. ut quisque arma ceperat, sine
 6 imperio, sine signo, inconpositi, inordinati in proelium
 6 ruunt. iam primi conseruerant manus, cum alii cater-
 6 vatim currerent, alii nondum e castris exissent. tamen
 7 primo ipsa audacia terruere hostem; deinde rari in con-
 7 fertos inlati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii
 7 alios et undique pulsati coire in orbem, et dum *corpora*
 8 corporibus applicant armaque armis iungunt, in artum
 8 compulsi, cum vix movendis armis satis spatii esset, co-
 8 rona hostium cineti ad multum diei caeduntur; exigua
 9 pars eruptione facta silvas ac montis petit. parique ter-
 9 rore et castra sunt deserta et universa gens postero die
 9 in deditionem venit.

10 Nec diu in pacto mansit: nam subinde ab Carthagine
 10 adlatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Ita-
 10 liam exercitum duceret, quae volgata res per Hispaniam
 11 omnium ferme animos ad Romanos avertit. itaque Has-
 11 drubal extemplo litteras Carthaginem mittit indicans,
 11 quanto fama profectionis suae damno fuisset; si vero inde
 12 pergeret, priusquam Hiberum transiret, Romanorum Hi-
 12 spaniam fore: nam praeterquam quod nec praesidium nec
 12 duce[m] haberet, quem relinqueret pro se, eos imperatores
 12 esse Romanos, quibus vix aequis viribus resisti possit:
 12 itaque si ulla Hispaniae cura esset, successorem sibi cum
 12 valido exercitu mitterent, cui *ut* omnia prospere evenirent,
 1 non tamen otiosam provinciam fore. XXVIII. Eae litte-
 1 rae quamquam primo admodum moverunt senatum, tamen,
 1 quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale
 2 neque de copiis eius mutatum est; Himilco cum exercitu

1 iusto et aucta classe ad retinendam terra marique ac tuen-
 1 dam Hispaniam est missus. qui, ut pedestris navalisque 3
 1 copias traiecit, castris communis navibusque subductis et
 1 vallo circumdatis cum equitibus delectis ipse, quantum
 2 maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos
 2 iuxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. cum decreta se- 4
 2 natus mandataque exposuisset atque edoctus esset ipse in
 3 vicem, quem ad modum tractandum bellum in Hispania
 3 foret, retro in sua castra redit nulla re quam celeritate
 4 tutior, quod undique abierat, antequam consentirent.
 4 Hasdrubal priusquam moveret castra, pecunias imperat 5
 5 populis omnibus suae ditionis, satis gnarus Hannibalem
 5 transitus quosdam pretio mercatum nec auxilia Gallica ali- 6
 6 ter quam conducta habuisse, inopem tantum iter ingressum
 6 vix penetraturum ad Alp[is] fuisse: pecuniis igitur raptim
 6 exactis ad Hiberum descendit.

7 Decreta Carthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad 7
 7 Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus ambo duces
 8 iunctis copiis ire obviam coeptis atque obsistere parant,
 8 rati, si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiae hosti, 8
 8 Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset iunctus,
 9 illum finem Romani imperi fore. his anxii curis ad Ilbe- 9
 9 berum contrahunt copias, et transito amne cum diu con-
 9 sultassent, utrum castra castris conferrent, an satis habe-
 10 rent sociis Carthaginiensium oppugnandis morari ab itinere
 10 proposito hostem, urbem a propinquo flumine Hiberam 10
 10 appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis eius,
 11 oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope 11
 11 ferenda sociis pergit ire ipse ad urbem deditam nuper in
 12 fidem Romanorum oppugnandam. ita iam coepta obsidio 12
 12 omissa ab Romanis est et in ipsum Hasdrubalem versum
 1 bellum. XXIX. Quinque milium intervallo castra distan- 1
 1 tia habuere paucos dies, nec sine levibus proeliis nec ut in
 2 aciem exirent; tandem uno eodemque die velut ex con- 2
 2 posito utrimque signum pugnae propositum est, atque
 3 omnibus copiis in campum descensum est. triplex stetit 3
 3 Romana acies: velitum pars inter antesignanos locata, pars
 4 post signa accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal 4

mediam aciem Hispanis firmat; in cornibus, dextro Poenos locat, laevo Afros mercenariorumque auxilia; equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afro pro cornibus apponit. nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modum binos trahentibus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat: tanta velocitas ipsis tamque docile equorum genus est. cum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant: nam ne multum quidem aut numero aut genere militum hi aut illi praestabant; militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces pro Italia atque urbe Romana eos pugnare; itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae verteretur, obstinaverant animis vincere aut mori. minus pertinaces viros habebat altera acies, nam maxima pars Hispani erant, qui vincti in Hispania quam victores in Italiam trahi malebant. primo igitur concursu, cum vix pila coniecta essent, rettulit pedem media acies, inferentibusque se magno impetu Romanis vertit terga. nihilo segnius in cornibus proelium fuit. hinc Poenus, hinc Afer urget, et velut in circumventos proelio ancipiti pugnant. sed cum in medium tota iam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit: ita duo diversa proelia erant. utroque Romani, ut qui pulsus iam ante mediis et numero et robore virorum praestarent, haud dubie superant. magna vis hominum ibi occisa, et, nisi Hispani vixdum conserto proelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. equestris pugna nulla admodum fuit, quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua elephantis quoque prae se actis deseruere. et Hasdrubal, usque ad ultimum eventum pugnae moratus, e media caede cum paucis effugit. castra Romani cepere atque diripere. ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit, Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spem reliquerat.

quae posteaquam litteris Scipionum Romae volgatae sunt, non tam victoria quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu laetabantur.

XXX. Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in Bruttis aliquot post mensibus quam coepta oppugnari erat ab Himilcone praefecto Hannibalis expugnata est. multo sanguine ac vulneribus ea Poenis victoria stetit, nec ulla magis vis obsessos quam fames expugnavit. absumptis enim frugum alimentis carnisque omnis generis quadrupedum suetae insuetaeque, postremo coriis herbisque et radicibus et corticibus teneris strictisque foliis vivere, nec ante, quam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. recepta Petelia Poenus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam intra paucos dies in deditionem accepit. isdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsegit, opulentam quondam armis virisque, tum iam adeo multis magnisque cladibus adflitam, ut omnis aetatis minus duo milia civium superessent. itaque urbe a defensoribus vasta facile potiti hostes sunt; arx tantum retenta, in quam inter tumultum captae urbis e media caede quidam effugere. et Locrenses descivere ad Bruttios Poenosque prodita multitudo a principibus. Regini tantummodo regionis eius et in fide erga Romanos et potestatis suae ad ultimum manserunt.

In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit, et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo, maximus stirpis contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate ad Poenos defecit, movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem sollicitantemque socios absumpsisset, haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta.

Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut aedem Veneris Erucinae, quam dictator vovisset, dedicare liceret. senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, cum primum honorem inisset, ad populum

ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse iuberent aedis de-
 15 dicandae causa. et M. Aemilio Lepido, qui bis consul
 augurque fuerat, filii tres, Lucius Marcus Quintus, ludos
 funebres per triduum et gladiatorum paria duo et viginti
 16 [per triduum] in foro dederunt. aediles curules C. Lae-
 torius et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus,
 qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Roma-
 17 nos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. plebei ludi
 aedilium M. Aureli Cottae et M. Claudii Marcelli ter in-
 staurati.
 18 Circumaeto tertio anno Punici belli Ti. Sempronius
 consul idibus Martiis magistratum init. praetores Q. Ful-
 vius Flaccus, qui antea bis consul censorque fuerat, urba-
 nam, M. Valerius Laevinus peregrinam sortem in iuris
 dictione habuit; Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius
 19 Scaevola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule
 imperium esse populus iussit, quod post Cannensem
 cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere
 1 rem gessisset. XXXI. Senatus, quo die primum est in
 Capitolio consultus, decrevit, ut [quo] eo anno duplex tri-
 2 butum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo
 stipendium praesens omnibus militibus daretur, praeter-
 3 quam qui milites ad Cannas fuissent. de exercitibus ita
 decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius
 consul Cales ad conveniendum diem ediceret; inde eae le-
 giones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur.
 4 quae ibi legiones essent — erant autem Cannensis maxime
 exercitus —, eas Appius Claudius Pulcher praetor in Si-
 ciliam traiceret, quaeque in Sicilia essent, Romam depor-
 5 tarentur. ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta
 dies erat; M. Claudius Marcellus missus, isque iussus in
 6 castra Claudiana deducere urbanas legiones. ad veterem
 exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam
 Ti. Maccilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus.
 7 taciti primo expectaverant homines, uti consul comitia
 collegae creando haberet; deinde, ubi ablegatum velut de
 industria M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem
 in eum annum ob egregie in praetura res gestas creati

volebant, fremitus in curia ortus. quod ubi sensit consul, 8
 „utrumque“ inquit „e re publica fuit, patres conscripti,
 et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam
 proficisci, et comitia non prius edici, quam is inde con-
 fecto, quod mandatum est, negotio revertisset, ut vos
 consulem, quem tempus rei publicae postularet, quem
 maxime vultis, haberetis.“ ita de comitiis, donec rediit 9
 Marcellus, silentium fuit. interea duumviri creati sunt
 Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus aedibus dedi-
 candis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erucinae; utraque
 in Capitolio est, canali uno discretae. et de trecentis 10
 equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis eme-
 ritis Romam venerant, latum ad populum, ut cives Romani
 essent; item uti municipes Cumani essent pridie, quam
 populus Campanus a populo Romano defecisset. maxime, 11
 ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum essent,
 scire se ipsi negabant, veteri patria relicta, in eam, in
 quam redierant, nondum adsciti. postquam Marcellus ab 12
 exercitu redit, comitia consuli uni subrogando in locum
 L. Postumii edicuntur. creatur ingenti consensu Marcellus, 13
 qui extemplo magistrum occiperet. cui ineunti consulatum
 cum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pro-
 nuntiaverunt; volgoque patres ita fama ferebant, quod tum
 primum duo plebei consules facti essent, id deis cordi
 non esse. in locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicat- 14
 vit, successit Q. Fabius Maximus tertium.

Mare arsit eo anno; ad Sinuessam bos eculum pe- 15
 perit; signa Lanuvi ad Iunonis Sospitae cruore manavere,
 lapidibusque circa id templum pluit. ob quem imbrem
 novemdiale, ut adsolet, sacrum fuit, ceteraque prodigia
 cum cura expiata.

XXXII. Consules exercitus inter sese diviserunt. Fa- 1
 bio exercitus Teani, cui M. Iunius dictator praefuerat,
 evenit, Sempronio volones, qui ibi erant, et sociorum vi-
 ginti quinque milia; M. Valerio praetori legiones, quae ex 2
 Sicilia redissent, decretae; M. Claudius pro consule ad
 eum exercitum, qui supra Suessulam Nolae praesideret,
 missus; praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti. con- 3

sules edixerunt, quotiens in senatum vocassent, uti senatores quibusque in senatu dicere sententiam liceret ad portam Capenam convenirent. praetores, quorum iuris dictio erat, tribunalia ad piscinam publicam posuerunt; eo vadimonia fieri iusserunt, ibique eo anno ius dictum est.

Interim Carthaginem, unde Mago, frater Hannibalis, duodecim milia peditum, et mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cum praesidio sexaginta navium longarum, nuntius adfertur, in Hispania rem male gestam omnesque ferme eius provinciae populos ad Romanos defecisse. erant qui Magonem cum classe ea copiisque omissa Italia in Hispaniam averterent, cum Sardiniae recipiendae repentina spes adfuit: parvum ibi exercitum Romanum esse; veterem praetorem inde A. Cornelium provinciae peritum decedere, novum expectari; ad hoc fessos iam animos Sardonum esse diuturnitate imperi, et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum, gravi tributo et conlatione iniqua frumenti pressos; nihil deesse aliud quam auctorem, ad quem deficerent. haec clandestina legatio per principes missa erat maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. his nuntiis prope uno tempore turbati erectique Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt, in Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem et tantum ferme copiarum quantum Magoni decernunt.

Et Romae consules transactis rebus, quae in urbe agendaerant, movebant iam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit, et Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris ante kal. Junias primas in urbes munitas convenirent: qui non invexisset, eius se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum. ne praetoribus quidem, qui ad ius dicendum creati erant, vacatio a belli administratione data est. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit ad exercitum a Terentio accipiendum; cum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad

regionis eius praesidium; Terentianum militem Tarentum mitti cum aliquo legatorum. et viginti quinque naves datae, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. par navium numerus Q. Fulvio praetori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet locisque his praesidio esset. et T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi praecesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant, inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quod propior Italiae ac mari tantum Ionio discretus erat. is ubi primum fama accepit Hannibalem Alpibus transgressum, ut bello inter Romanum Poenumque orto laetatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat. postquam tertia iam pugna, tertia victoria cum Poenis erat, ad fortunam inclinavit legatosque ad Hannibalem misit; qui visitantes portus Brundisium Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniae Iunonis templum in terram egressi sunt. inde per Apuliam petentes Capuam media in praesidia Romana inlati sunt deductique ad Valerium Laevinum praetorem circa Luceriam castra habentem. ibi intrepide Xenophanes, legationis princeps, a Philippo rege se missum ait ad amicitiam societatemque iungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. praetor inter defectiones veterum sociorum nova societate tam clari regis lactus admodum hostes pro hospitibus comiter accepit. dat qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quae loca quosque saltus aut Romanus aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit in castra Hannibalis pervenit, foedusque cum eo atque amicitiam iungit legibus his, ut Philippus rex quam maxima classe — ducentas autem naves videbatur effecturus — in Italiam

traiceret et vastaret maritimam oram, bellum pro parte
11 sua terra marique gereret; ubi debellatum esset, Italia
omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Hanni-
12 balis esset, praedaeque omnis Hannibali cederet; perdo-
mita Italia navigarent in Graeciam bellumque, cum qui-
bus regi placeret, gererent; quae civitates continentis
quaeque insulae ad Macedoniam vergunt, eae Philippi re-
gnique eius essent.

1 XXXIV. In has ferme leges inter Poenum duce[m] le-
2 gatosque Macedonum ictum foedus; missique cum iis ad
regis ipsius firmandam fidem legati, Gisco et Bostar et
Mago, eodem ad Iunonis Laciniae, ubi navis occulta in
3 statione erat, perveniunt. inde profecti cum altum tene-
rent, conspecti e classe Romana sunt, quae praesidio erat
4 Calabriae litoribus. Valerius Flaccus cercyros ad perse-
quendam retrahendamque navem cum misisset, primo
fugere regii conati; deinde, ubi celeritate vinci senserunt,
5 tradunt se Romanis, et ad praefectum classis adducti, cum
quaereret, qui et unde et quo tenderent cursum, Xeno-
phanes primo satis iam semel felix mendacium struere, a
Philippo se ad Romanos missum ad M. Valerium, ad quem
unum iter tutum fuerit, pervenisse, Campaniam superare
6 nequissime saeptam hostium praesidiis. deinde ut Punicus
cullus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, inter-
7 rogatosque sermo prodidit, tum comitibus eorum seductis
ac metu territis litterae quoque ab Hannibale ad Philippum
inventae et pacta inter regem Macedonum Poenumque
8 duce[m]. quibus satis cognitum optimum visum est captivos
comitesque eorum Romam ad senatum aut ad consules,
9 ubicumque essent, quam primum deportare. ad id celer-
rimae quinque naves delectae, ac L. Valerius Antias, qui
praeesset, missus, ei que mandatum, ut in omni navis le-
gatos separatim custodiendos divideret daretque operam,
ne quod iis colloquium inter se neve quae communicatio
consilii esset.

10 Per idem tempus Romae cum A. Cornelius Mammula
ex Sardinia provincia decedens rettulisset, qui status rerum
11 in insula esset; bellum ac defectionem omnis spectare,

Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate caeli aquarum-
que advenientem exceptum, non tam in periculosum quam
longum morbum implicitum, diu ad belli munia sustinenda
inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatae 12
provinciae praesidem esse, ita imparem bello, quod motum
iri videretur, decreverunt patres, ut Q. Fulvius Flaccus 13
quinque milia peditum, quadringentos equites scriberet
eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam
traiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipsi 14
videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convalesceret. ad 15
eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul
et censor fuerat subegeratque in consulatu Sardos. sub 16
idem fere tempus et a Carthagine in Sardiniam classis
missa duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, foeda
tempestate vexata ad Balearis insulas deicitur, ibique — 17
adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quas-
sati erant — subductae naves dum reficiuntur, aliquantum
temporis triverunt.

XXXV. In Italia cum post Cannensem pugnam, fra- 1
ctis partis alterius viribus, alterius mollitis animis segnius
bellum esset, Campani per se adorti sunt rem Cumanam 2
suae ditionis facere, primo sollicitantes, ut ab Romanis
deficerent; ubi id parum processit, dolum ad capiendos
eos comparant. erat Campanis omnibus statum sacrificium 3
ad Hamas. eo senatum Campanum venturum certiores
Cumanos fecerunt petieruntque, ut et Cumanus eo se-
natus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem
uterque populus socios hostesque haberet: praesidium ibi 4
armatum se habituros, ne quid ab Romano Poenove pe-
riculi esset. Cumanum, quamquam suspecta fraus erat, ni-
hil abnuere, ita regi fallax consilium posse rati. interim 5
Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessae, quo ad con-
veniendum diem edixerat, exercitu lustrato transgressus
Volturnum flumen circa Liternum posuit castra. ibi quia 6
otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut
tirones — ea maxima pars volonum erant — adulescerent
signa sequi et in acie agnoscere ordines suos. inter quae 7
maxima erat cura duci, itaque legatis tribunisque prae-

ceperat, ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunae discordiam inter ordines sereret; vetus miles tironi, liber vobis sese exaequari sineret; omnis satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset; quae fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum. ea non maiore cura praecepta ab ducibus sunt quam a militibus observata, brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex condicione quisque esset miles factus. haec agenti Graccho legati Cumanum nuntiarunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi responderent: triduo post eum diem festum esse; non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus iussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere et manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamae inde tria milia passuum absunt. iam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius medix tuiticus — is summus magistratus erat Campanis — cum quattuordecim milibus armatorum habebat castra, sacrificio adparando et inter id instruendae fraudi aliquanto intentior quam muniendis castris aut ulli militari operi. [triduum sacrificatum ad Hamas.] nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem conpleretur. huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enuntiare posset coepta, et ante decumam diei horam coactis militibus corpora curare somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli iussit signa, silentique profectus agmine cum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana ut in pervigilio neglecta simul omnibus portis invadit; alios somnostratos, alios perpetrato sacro inermis redeuntis obruncat. hominum eo tumultu nocturno caesa plus duo milia cum ipso duce Mario Alfio, capti ** et signa militaria quattuor et triginta.

XXXVI. Gracchus minus centum militum iactura castris hostium potitus Cumas se propere recepit, ab Hanni-

bale metuens qui super Capuam in Tifatis habebat castra. nec eum provida futuri sefellit opinio: nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Hannibal ab re bene gesta insolenter laetum exercitum tironum magna ex parte servorumque spoliante victos praedasque agentem ad Hamas se inventurum, citatum agmen praeter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato praesidio Capuam duci, saucios vehiculis portari iubet. ipse Hamis vacua ab hostibus castra nec quicquam praeter recentis vestigia caedis strataque passim corpora sociorum invenit. auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret urbemque oppugnaret. id quamquam haud modice Hannibal cupiebat, non ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem maritimam urbem haberet, tamen, quia praeter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra super Tifata se recepit. inde fatigatus Campanorum precibus sequenti die cum omni apparatu oppugnandae urbis Cumas redit, perpopulatoque agro Cumano mille passus ab urbe castra locat, cum Gracchus magis verecundia in tali necessitate deserendi socios implorantis fidem suam populi-que Romani substitisset quam satis fidens exercitui. nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Volturnum flumen traducere audebat exercitum, occupatus primo auspiciis repetendis, dein prodigiis, quae alia super alia nuntiabantur, expiantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

XXXVII. Eae causae cum Fabium tenerent, Sempromius in obsidione erat, et iam operibus oppugnabatur: adversus ligueam ingentem admotam urbi aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiore, quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primum saxis sudibusque et ceteris missilibus propugnatores moenia atque urbem tuebantur; postremo, ubi promovendo adiunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem coniecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turre sese praecipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit fugavitque in castra, ut eo

- 6 die obsesso quam obsidenti similior esset Poenus. ad mille trecenti Carthaginiensium caesi et undesexaginta vivi capti, qui circa muros et in stationibus solute ac negligenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem timuissent, 7 ex improvise oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum 8 dedit ac suos intra muros recepit. postero die Hannibal, laetum secunda re consulem iusto proelio ratus certaturum, 9 aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterum, postquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit nec committi quicquam temerariae spei, ad Tifata redit infecta re.
- 10 Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, isdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno prospere 11 pugnat, supra duo milia hominum occidit, et ducentos octoginta milites amisit; signa militaria ad quadraginta unum cepit. pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Brutios sese recepit. et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium praetorem, Vercellium Vescellium Sicilinum, et auctores defectionis securi percussi. supra quinque milia captivorum sub hasta 12 venierunt; praeda alia militi concessa exercitusque Luce- riam reductus.
- 1 XXXVIII. Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad 2 inferum circumvectae prope omnem Italiae oram, cum praeter Cumas velis ferrentur, neque hostium an sociorum essent satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves 3 misit. cum percunctando in vicem cognitum esset consulem Cumis esse, naves Cumas adpulsae captivique ad consulem deducti et litterae datae. consul litteris Philippi atque Hannibalis perlectis consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit, navibus devehit legatos iussit. cum eodem fere die litterae legatique Romam venissent, et percunctatione facta dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura patres incessit cernentes, quanta vix tole-

rantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo ageretur, 6 quem ad modum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. captivis in vincula condi iussis comitibusque eorum sub hasta venditis ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, viginti quinque parari alias decernunt. his comparatis deductisque et additis quinque navibus, quae advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectae, iussusque 9 P. Valerius militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti praeerat, in naves inpositis quinquaginta quinque navium classe non tueri modo Italiae oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia litteris legatorumque indicis Philippum consilia essent, ut M. Valerium praetorem litteris certiore faceret, isque L. Apustio 11 legato exercitui praeposito Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret daretque operam, ut Philippum in regno contineret. pecunia 12 ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi; haec per L. Antistium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta milia modium 13 tritici et hordei centum.

XXXIX. Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis una ex iis, quae Romam missae erant, ex cursu refugit; inde scitum legatos cum litteris captos. itaque ignarus rex, quae cum Hannibale legatis 2 suis convenissent, quaeque legati eius ad se adlaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. legati ad Hannibalem missi Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Boeotius et Sositheus Magnes. hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se aestas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli.

Et circa Capuam, transgresso Volturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam et Trebulam et Austiculam urbes, quae ad

Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praesidiaque in his
 7 Hannibalis Campanique permulti capti. et Nolae sicut
 priore anno senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat,
 consiliaque occulta de caede principum et prodicione urbis
 8 inibantur. quibus ne incepta procederent, inter Capuam
 castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exer-
 citu Fabius super Suessulam in castris Claudianis consedit.
 inde M. Marcellum propraetorem cum iis copiis, quas ha-
 bebat, Nolam in praesidium misit.

1 XL. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem
 administrari coeptae, quae omissae erant, postquam Q.
 2 Mucius praetor gravi morbo est implicitus. Manlius navi-
 bus longis ad Caralis subductis navalibusque sociis arma-
 tis, ut terra rem gereret, et a praetore exercitu accepto
 duo et viginti milia peditum, mille ducentos equites con-
 3 fecit. cum his equitum peditumque copiis profectus in
 agrum hostium haud procul ab Hampsicorae castris castra
 posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos
 Sardos ad iuventutem armandam, qua copias augetet;
 4 filius nomine Hostis castris praecerat. is adolescentia ferox
 temere proelio inito fusus fugatusque. ad tria milia Sar-
 5 dorum eo proelio caesa, octingenti ferme vivi capti; alius
 exercitus primo per agros silvasque fuga palatus, dein,
 quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum,
 6 caput eius regionis, confugit. debellatumque eo proelio
 in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale,
 quae tempestate deiecta ad Baliaris erat, in tempore ad
 7 spem rebellandi advenisset. Manlius post famam adpulsae
 Punicae classis Caralis se recepit; ea occasio Hampsicorae
 8 data est Poeno se iungendi. Hasdrubal, copiis in terram
 expositis ex classe remissa Carthaginem duce Hampsicora
 ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus,
 Caralis perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab
 9 effusa eum populatione continuisset. primo castra castris
 modico intervallo sunt obiecta; deinde per procurationes
 levia certamina vario eventu inita, postremo descensum
 in aciem, signis conlatis iusto proelio per quattuor horas
 10 pugnatum. diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facile vinci

adsuetis, fecerunt: postremo et ipsi, cum omnia circa
 strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. ceterum 11
 terga dantes circumducto cornu, quo pepulerat Sardos,
 inclusit Romanus. caedes inde magis quam pugna fuit.
 duodecim milia hostium caesa Sardorum simul Poenorum- 12
 que, ferme tria milia et septingenti capti et signa milita-
 ria septem et viginti. XLI. Ante omnia claram et me- 2
 morabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus et
 Hanno et Mago nobiles Carthaginenses, Mago ex gente 1
 Barcina, propinqua cognatione Hannibali iunctus, Hanno
 auctor rebellionis Sardis bellique eius haud dubie concitor.
 nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus 3
 suis fecerunt: nam et filius Hampsicorae Hostis in acie 4
 cecidit, et Hampsicora cum paucis equitibus fugiens, ut
 super adflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne
 cuius interventus coepta impediret, mortem sibi conscivit.
 ceteris urbs Cornus eadem, quae ante, fugae receptacu- 5
 lum fuit; quam Manlius victore exercitu adgressus intra
 dies paucos recepit. deinde aliae quoque civitates, quae 6
 ad Hampsicoram Poenosque defecerant, obsidibus datis
 dederunt sese; quibus stipendio frumentoque imperato
 pro cuiusque aut viribus aut delicto Caralis exercitum re-
 duxit. ibi navibus longis deductis inpositoque, quem se- 7
 cum advexerat, milite Romam navigat Sardiniamque per-
 domitam nuntiat patribus, et stipendium quaestoribus,
 frumentum aedilibus, captivos Q. Fulvio praetori tradit.

Per idem tempus T. Otacilius praetor ab Lilybaeo 8
 classi in Africam transvectus depopulatusque agrum Car-
 thaginiensem cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat 9
 Hasdrubalem a Baliaribus nuper traiecisse, classi Africam
 repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso
 septem inde naves cum sociis navalibus cepit. ceteras me-
 tus haud secus quam tempestas passim disiecit.

Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus ad 10
 supplementum Carthagine missis elephantisque et com-
 meatu Locros accessit, quem ut incautum opprimeret, 11
 Ap. Claudius per simulationem provinciae circumeundae
 Messanam raptim exercitu ducto vento aestuque suo

12 Locros traiecit. iam inde Bomilear ad Hannonem in
Bruttios profectus erat, et Locrenses portas Romanis clau-
serunt. Appius magno conatu nulla re gesta Messanam
repetit.

13 Eadem aestate Marcellus ab Nola, quam praesidio ob-
tinebat, crebras excursions in agrum Hirpinum et Sam-
14 nites Caudinos fecit, adeoque omnia ferro atque igni
vastavit, ut antiquarum cladum Samnio memoriam reno-
1 varet. XLII. Itaque extemplo legati ad Hannibalem missi
2 simul ex utraque gente ita Poenum adlocuti sunt: „hostes
populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi,
3 quoad nostra arma, nostrae vires nos tutari poterant. post-
quam his parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus;
a quo relicti pacem necessariam accepimus, fuimusque in
ea per annos prope quinquaginta ad id tempus, quo tu in
4 Italiam venisti. tua nos non magis virtus fortunaque quam
unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos
captos nobis remisisti, ita concillavit tibi, ut te salvo atque
incolumi amico non modo populum Romanum, sed ne
5 deos quidem iratos, si fas est dici, timeremus. at her-
cule non solum incolumi et victore, sed praesente te, cum
ploratum prope coniugum ac liberorum nostrorum exau-
dire et flagrantia tecta posses conspicerere, ita sumus aliquo-
tiens hac aestate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal
visisse ad Cannas videatur, glorianturque Romani te, ad
6 unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso torpere.
per annos *centum* cum populo Romano bellum gessimus
7 nullo externo adiuti nec duce nec exercitu, nisi quod per
biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires,
8 quam suis viribus nos defendit. non ego secundis rebus
nostris gloriabor, duos consules ac duos consulares exer-
citus ab nobis sub iugum missos, et si qua alia aut laeta
9 aut gloriosa nobis evenerunt. quae aspera adversaque tunc
acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam
10 quae hodie eveniunt. 7 magni dictatores cum magistris
equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus
ingrediebantur finis nostros; ante explorato et subsidiis
positis et sub signis ad populandum ducebant: nunc pro-

praetoris unius et parvi ad tuendam Nolam praesidii praeda
sumus; iam ne manipulatim quidem, sed latronum modo
percurant totis finibus nostris neglegentius, quam si in
Romano vagarentur agro. causa autem haec est, quod 11
neque tu defendis et nostra iuventus, quae, si domi esset,
tutaretur, omnis sub signis militat tuis. nec te nec exer- 12
citu tuum norim, nisi, a quo tot acies Romanas fusas
stratasque esse sciam, ei facile esse dicam opprimere po-
pulatores nostros vagos sine signis palatos, quo quemque
trahit quamvis vana praedae spes. Numidarum paucorum 13
illi quidem praeda erunt, praesidiumque simul nobis et
Nolae ademeris, si modo, quos ut socios haberes dignos
duxisti, haud indignos indicas, quos in fidem receptos
tuearis.“

XLIII. Ad ea Hannibal respondit, omnia simul facere 1
Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas et petere
praesidium et queri indefensos se neglectosque. indican- 2
dum autem primum fuisse, dein petendum praesidium,
postremo, ni impetraretur, tum denique querendum fru- 3
stra opem imploratam. exercitum sese non in agrum Hir-
pinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, sed in proxima
loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis
et militem suum repleturum se et metu procul ab iis sub- 4
moturum hostis. quod ad bellum Romanum adtineret, si
Trasumenni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasu- 5
menni pugna nobilior esset, Cannarum se quoque memo-
riam obscuram maiore et clariore victoria facturum. cum 6
hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit; ipse
praesidio modico relicto in Tifatis profectus cetero exer- 7
citu ire Nolam pergit. eodem Hanno ex Bruttis cum sup-
plemento Carthagine advecto atque elephantis venit. castris 8
haud procul positis longe alia omnia inquirenti conperta
sunt, quam quae a legatis sociorum audierat. nihil enim 9
Marcellus ita egerat, ut aut fortunae aut temere hosti com-
missum dici posset: explorato cum firmisque praesidiis
tuto receptu praedatum ierat, omniaque velut adversus
praesentem Hannibalem cauta provisae fuerant. tum, 8
ubi sensit hostem adventare, copias intra moenia tenuit;

per muros inambulare senatores Nolanos iussit et omnia
 9 circa explorare, quae apud hostes fierent. ex his Hanno,
 cum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium
 Pettium ad conloquium evocatos permissuque Marcelli
 10 egressos per interpretem adloquitur. Hannibalis virtutem
 fortunamque extollit; populi Romani obterit ut senescen-
 11 tem cum viribus maiestatem, quae si paria essent, ut
 quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum
 imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in
 captivos omnis Italici nominis fuisset, Punicam Romanae
 12 societatem atque amicitiam praecoptandam esse. si ambo
 consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non
 magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent,
 nedum praetor unus cum paucis et novis militibus Nolam
 13 tutari possit. ipsorum quam Hannibalis interesse, capta
 an tradita Nola poteretur: potiturum enim, ut Capua Nu-
 ceriaque potitus esset; sed quid inter Capuae ac Nuceriae
 fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos
 14 scire. nolle ominari, quae captae urbi casura forent, et
 potius spondere, si Marcellum cum praesidio ac Nolam
 tradidissent, neminem alium quam ipsos legem, qua in
 societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.
 1 XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit, multos an-
 nos iam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam
 esse, cuius neutros ad eam diem paenitere, et sibi,
 si cum fortuna mutanda fides fuerit, sero iam esse mutare
 2 eam. *an* dedituris se Hannibali fuisse accersendum Ro-
 manorum praesidium? cum iis, qui ad sese tuendos ve-
 nissent, omnia sibi et esse consociata et ad ultimum fore.
 3 Hoc conloquium abstulit spem Hannibali per proditio-
 nem recipiendae Nola; itaque corona oppidum circum-
 4 dedit, ut simul ab omni parte moenia adgrederetur. quem
 ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam
 acie cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu
 percussi caesique sunt, dein concursu ad pugnantis facto
 aequatisque viribus atrox esse coepit pugna; memorabilis-
 que inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus
 5 imber diremisset pugnantis. eo die commisso modico

certamine atque iritatis animis in urbem Romani,
 Poeni in castra receperunt sese: nam Poenorum prima
 eruptione perculti ceciderunt haud plus quam trecenti. Ro-
 mani quinquaginta. imber continens per noctem totam 6
 usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit; itaque
 quamquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die
 tenuerunt sese tamen munimentis. tertio die Hannibal
 partem copiarum praedatum in agrum Nolanum misit.
 quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias 7
 eduxit; neque Hannibal detraxit. mille fere passuum
 inter urbem erant castraque: eo spatio — et sunt omnia
 campi circa Nolam — concurrerunt. clamor ex parte utra- 8
 que sublatus proximos ex cohortibus iis, quae in agros
 praedatum exierant, ad proelium iam commissum revoca-
 vit. et Nolanum aciem Romanam auxerunt, quos conlauda- 9
 tos Marcellus in subsidiis stare et saucios ex acie efferre
 iussit, pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

XLV. Proelium erat anceps: summa vi et duces hor- 1
 tabantur et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem
 tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsus priore
 anno ab Nola [ab] eodem se duce milite alio, instare
 iubet. non omnis esse in acie, praedantis vagari in agro; 2
 et qui pugnent marcere Campana luxuria, vino et scortis
 omnibusque lustris per totam hiemem confectos. abisse 3
 illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum ani-
 morumque, quibus Pyrenaei Alpiumque superata sint iuga,
 reliquias illorum virorum vix arma membraque sustinentis
 pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. ibi virtutem 4
 bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti temporis
 famam, ibi spem futuri extinctam. cum haec exprobrando 5
 hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hanni-
 bal multo gravioribus probris increpabat: arma signaque 6
 eadem se noscere, quae ad Trebiam Trasumennumque,
 postremo ad Cannas viderit habueritque; militem alium
 profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde edu-
 xisse. „legatumne Romanum et legionis unius atque alae 7
 magno certamine vix toleratis pugnam, quos hinc acies
 consulares numquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite 8

ac Nolanis subsidiis inultus nos iam iterum lacessit? ubi ille miles meus est, qui crepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, *qui* L. Paulum ad Cannas occidit? ferrum nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigi est aliud? qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis? Romam vos expugnatos, si quis duceret, fortes lingua iactabatis: en minor res est; hic experiri vim virtutemque volo. expugnatam Nolam, campestem urbem, non flumine, non mari saeptam. hinc vos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos vel ducanquo voletis, vel sequar.“

1 XLVI. Nec bene nec male dicta profuerunt ad con-
2 firmandos animos. cum omni parte pellerentur, Romanis
que crescerent animi non duce solum adhortante, sed
Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accenden-
tibus ardorem pugnae, terga Poeni dederunt atque in ca-
3 stra compulsi sunt. quae oppugnare cupientis milites Ro-
manos Marcellus Nolam reduxit cum magno gaudio et gratu-
latione etiam plebis, quae ante inclinatio ad Poenos fuerat.
4 hostium plus quinque milia caesa eo die, vivi capti sexcenti
et signa militaria undeviginti et duo elephantum, quattuor in
5 acie occisi; Romanorum minus mille interfecti. posterum
diem indutiis tacitis sepeliendo utrimque caesos in acie
consumpserunt. spolia hostium Marcellus, Vulcano votum,
6 cremavit. tertio post die — ob iram credo aliquam aut
spem liberalioris militiae — ducenti septuaginta duo equi-
tes, mixti Numidae et Hispani, ad Marcellum transfugerunt.
eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt saepe Ro-
7 mani. ager Hispanis in Hispania et Numidis in Africa post
8 bellum virtutis causa datus est. Hannibal ab Nola remisso
in Bruttios Hannone cum quibus venerat copiis ipse Apu-
liae hiberna petit, circaque Arpos consedit.
9 Q. Fabius ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit,
frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quae
super Suessulam erant, munimentisque firmatis et prae-
sidio, quod per hiberna ad obtinendum locum satis esset,
10 relicto ipse Capuam propius movit castra, agrumque Cam-
panum ferro ignique est depopulatus, donec coacti sunt

Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi por-
tis et castra ante urbem in aperto communire. sex milia 11
armatorum habebant, peditem inbellem, equitatu plus pot-
erant; itaque equestribus proeliis lacessebant hostem. in- 12
ter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Vibellius
erat, cognomine Taurea. civis indidem erat, longe om-
nium Campanorum fortissimus eques. adeo ut, cum apud
Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus
gloria equestri aequaret. hunc Taurea, cum diu perlu- 13
strans oculis obequitasset hostium turmis, tandem silentio
facto, ubi esset Claudius Asellus quaesivit, et, quoniam 14
verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro
decerneret daretque optima spolia victus aut victor cape-
ret. XLVII. Haec ubi Asello sunt nuntiata in castra, id 1
modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra
ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eius
arma extemplo cepit, proventusque ante stationes equo 2
Tauream nomine compellavit congregique, ubi vellet, iussit.
iam Romani ad spectaculum pugnae eius frequentes exi- 3
erant, et Campani non vallum modo castrorum, sed moe-
nia etiam urbis prospectantes repleverant. cum iam ante 4
ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concita-
runt equos; dein libero spatio inter se ludificantes sine vul-
nere pugnam extrahebant. tum Campanus Romano „equo- 5
rum“ inquit „hoc, non equitum erit certamen, nisi e campo
in cavam hanc viam demittimus equos; ibi nullo ad eva-
gandum spatio comminus conserentur manus.“ dicto prope 6
citius equum in viam Claudius defecit; Taurea verbis fero-
cior quam re „minime, sis“ inquit, „cantherium in fos-
sam.“ quae vox in rusticum inde proverbium proditast. 7
Claudius, cum ea via longe perequitasset, [quia], nullo
obvio hoste in campum rursus evectus increpans ignaviam
hostis cum magno gaudio et gratulatione victor in castra 8
redit. huic pugnae equestri rem, quam vera sit, communis 8
[certe] existimatio est, mirabilem certe adiciunt quidam
annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius
sequeretur, patenti hostium portae inventum per alteram
stupentibus miraculo hostibus intactum evasisse.

1 XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam con-
 2 sul movit castra, ut sementem Campani facerent, nec
 ante violavit agrum Campanum, quam iam altae in sege-
 3 tibus herbae pabulum praebere poterant. id convexit in
 Claudiana castra super Suessulam, ibique hiberna aedifi-
 4 cavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut retento Nolae
 necessario ad tuendam urbem praesidio ceteros milites
 5 dimitteret Romam, ne oneri sociis et sumptui rei publicae
 6 essent. et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legio-
 nes cum duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundi-
 7 sium cum eo, quem Luceriae habuerat, exercitu misit,
 tuerique oram agri Sallentini et providere quod ad Phi-
 8 lippum bellumque Macedonicum adtineret iussit.
 9 Exitu aestatis eius, qua haec gesta perscripsimus, lit-
 10 terae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas quam-
 que prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam
 in stipendium vestimentaue et frumentum exercitui et
 11 sociis navalibus omnia deesse. quod ad stipendium ad-
 tineat, si aerarium inops sit, se aliquam rationem inituros,
 quo modo ab Hispanis sumant; cetera utique ab Roma
 mittenda esse, nec aliter aut exercitum aut provinciam
 12 teneri posse. litteris recitatis nemo omnium erat, quin et
 vera scribi et postulari aequa fateretur; sed occurrebat
 animis, quantos exercitus terrestris navalisque tuerentur,
 quantaue nova classis mox paranda esset, si bellum Ma-
 13 cedonicum moveretur; Siciliam ac Sardiniam, quae ante
 bellum vectigales fuissent, vix praesides provinciarum ex-
 14 ercitus alere. tributo sumptus suppeditari; tum ipsum
 tributum conferentium numerum tantis exercitiuum stragibus
 et ad Trasumennum lacum et ad Cannas inminutum;
 15 qui superessent pauci, si multiplici gravarentur sti-
 pendio, alia perituros peste: itaque nisi fide staret, re
 16 publica, opibus non staturam. prodeundum in contionem
 Fulvio praetori esse, indicandas populo publicas necessi-
 17 tates cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimo-
 nia, ut rei publicae, ex qua crevissent, tempus commo-
 18 darent conducere ea lege praebenda, quae ad exer-
 citum Hispaniensem opus essent, ut, cum pecunia in aerario

esset, iis primis solveretur. haec praetor in contione edi-
 12 xit, quoque die vestimenta frumentum Hispaniensi exerci-
 tui praebenda quaeque alia opus essent navalibus sociis
 esset locaturus

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres socie-
 1 tates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata
 fuere, unum, ut militia vacarent, dum in eo publico essent,
 2 alterum, ut, quae in naves inposuissent, ab hostium tem-
 pestatisque vi publico periculo essent. utroque inpetrato
 3 conduxerunt, privataque pecunia res publica administra-
 tast. ii mores eaque caritas patriae per omnes ordines ve-
 4 lut tenore uno pertinebat. quem ad modum conducta om-
 nia magno animo sunt, sic summa fide praebita, nec quic-
 quam *parcius militibus datum quam si ex opulento aerario,*
 ut quondam, alerentur.

Cum hi commeatus venerunt, liturgi oppidum ab Has-
 5 drubale ac Magone et Hannibale Bomilcaris filio ob defe-
 ctionem ad Romanos oppugnabatur. inter haec trina ca-
 6 stra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno cer-
 tamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum,
 cuius inopia erat, advexerunt; cohortatique oppidanos, ut
 7 eodem animo moenia tutarentur, quo pro se pugnantes
 Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppu-
 gnanda, quibus Hasdrubal praerat, ducunt. eodem et
 8 duo duces et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem
 summam agi cernentes, convenerunt. itaque eruptione
 9 castris pugnatum est. sexaginta hostium milia eo die in
 pugna fuerunt, sedecim circa a Romanis: tamen adeo haud
 10 dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Ro-
 mani hostium occiderint, ceperint amplius tria milia ho-
 11 minum, paulo minus mille equorum, undesexaginta mili-
 taria signa, septem elephantos, quinque in proelio oc-
 12 cis; trinisque eo die castris potiti sunt. liturgi obsidi-
 13 one liberato ad Intibili oppugnandum Punici exercitus tra-
 ducti suppletis copiis ex provincia, ut quae maxime om-
 nium, belli avida, modo praeda aut merces esset, et tum
 iuventute abundante. iterum signis conlatis eadem fortuna 13

utriusque partis pugnatum. supra tredecim milia hostium
caesa, supra duo capta cum signis duobus et quadraginta
14 et novem elephantis. tum vero omnes prope Hispaniae po-
puli ad Romanos defecerunt, multoque maiores ea aestate
in Hispania quam in Italia res gestae.